๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

องฺคุตฺตรนิกาเย

ทุกนิปาต-อฏฺฐกถา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. กมฺมการณวโคฺค

๑. วชฺชสุตฺตวณฺณนา

๑. ทุกนิปาตสฺส ปฐเม **วชฺชานี**ติ โทสา อปราธา๚ **ทิฏฺฐธมฺมิก**นฺติ ทิเฏฺฐว ธเมฺม อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว อุปฺปนฺนผลํ๚ **สมฺปรายิก**นฺติ สมฺปราเย อนาคเต อตฺตภาเว อุปฺปนฺนผลํ๚ **อาคุจาริ**นฺติ ปาปการิํ อปราธการกํ๚ **ราชาโน คเหตฺวา วิวิธา กมฺมการณา กาเรนฺต**ิ โจรํ คเหตฺวา วิวิธา กมฺมการณา ราชปุริสา กโรนฺติ, ราชาโน ปน ตา กาเรนฺติ นาม๚ ตํ โจรํ เอวํ กมฺมการณา การิยมานํ เอส ปสฺสติ๚ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปสฺสติ โจรํ อาคุจาริํ ราชาโน คเหตฺวา วิวิธา กมฺมการณา กาเรนฺเต’’ติ๚ **อทฺธทณฺฑเกหี**ติ มุคฺคเรหิ, ปหารสาธนตฺถํ วา จตุหตฺถทณฺฑํ เทฺวธา เฉตฺวา คหิตทณฺฑเกหิ๚ **พิลงฺคถาลิก**นฺติ กญฺชิยอุกฺขลิกกมฺมการณํ๚ ตํ กโรนฺตา สีสกฏาหํ อุปฺปาเฏตฺวา ตตฺตํ อโยคุฬํ สณฺฑาเสน คเหตฺวา ตตฺถ ปกฺขิปนฺติ, เตน มตฺถลุงฺคํ ปกฺกุถิตฺวา อุตฺตรติ๚ **สงฺขมุณฺฑิก**นฺติ สงฺขมุณฺฑกมฺมการณํ๚ ตํ กโรนฺตา อุตฺตโรฏฺฐอุภโตกณฺณจูฬิกคลวาฏกปริเจฺฉเทน จมฺมํ ฉินฺทิตฺวา สพฺพเกเส เอกโต คณฺฐิํ กตฺวา ทณฺฑเกน เวเฐตฺวา อุปฺปาเฏนฺติ, สห เกเสหิ จมฺมํ อุฏฺฐหติ๚ ตโต สีสกฏาหํ ถูลสกฺขราหิ ฆํสิตฺวา โธวนฺตา สงฺขวณฺณํ กโรนฺติ๚ **ราหุมุข**นฺติ ราหุมุขกมฺมการณํ๚ ตํ กโรนฺตา สงฺกุนา มุขํ วิวริตฺวา อโนฺตมุเข ทีปํ ชาเลนฺติ, กณฺณจูฬิกาหิ วา ปฏฺฐาย มุขํ นิขาทเนน ขนนฺติ, โลหิตํ ปคฺฆริตฺวา มุขํ ปูเรติ๚

โชติมาลิกนฺติ สกลสรีรํ เตลปิโลติกาย เวเฐตฺวา อาลิเมฺปนฺติ๚ **หตฺถปโชฺชติก**นฺติ หเตฺถ เตลปิโลติกาย เวเฐตฺวา ทีปํ วิย ปชฺชาเลนฺติ๚ **เอรกวตฺติก**นฺติ เอรกวตฺตกมฺมการณํ๚ ตํ กโรนฺตา เหฏฺฐาคีวโต ปฏฺฐาย จมฺมวเฏฺฏ กนฺติตฺวา โคปฺผเก ฐเปนฺติ, อถ นํ โยเตฺตหิ พนฺธิตฺวา กฑฺฒนฺติ๚ โส อตฺตโน จมฺมวเฏฺฏ อกฺกมิตฺวา อกฺกมิตฺวา ปตติ๚ **จีรกวาสิก**นฺติ จีรกวาสิกกมฺมการณํ๚ ตํ กโรนฺตา ตเถว จมฺมวเฏฺฏ กนฺติตฺวา กฏิยํ ฐเปนฺติ, กฏิโต ปฏฺฐาย กนฺติตฺวา โคปฺผเกสุ ฐเปนฺติ, อุปริเมหิ เหฏฺฐิมสรีรํ จีรกนิวาสนนิวตฺถํ วิย โหติ๚ **เอเณยฺยก**นฺติ เอเณยฺยกกมฺมการณํ๚ ตํ กโรนฺตา อุโภสุ กปฺปเรสุ จ อุโภสุ ชาณุเกสุ จ อยวลยานิ ทตฺวา อยสูลานิ โกเฏฺฏนฺติ๚ โส จตูหิ อยสูเลหิ ภูมิยํ ปติฏฺฐหติ๚ อถ นํ ปริวาเรตฺวา อคฺคิํ กโรนฺติ๚ ‘‘เอเณยฺยโก โชติปริคฺคโห ยถา’’ติ อาคตฏฺฐาเนปิ อิทเมว วุตฺตํ๚ ตํ กาเลน กาลํ สูลานิ อปเนตฺวา จตูหิ อฏฺฐิโกฏีหิเยว ฐเปนฺติ๚ เอวรูปา กมฺมการณา นาม นตฺถิ๚

พฬิสมํสิกนฺติ อุภโตมุเขหิ พฬิเสหิ ปหริตฺวา จมฺมมํสนฺหารูนิ อุปฺปาเฏนฺติ๚ **กหาปณิก**นฺติ สกลสรีรํ ติณฺหาหิ วาสีหิ โกฏิโต ปฏฺฐาย กหาปณมตฺตํ, กหาปณมตฺตํ ปาเตนฺตา โกเฏฺฏนฺติ๚ **ขาราปตจฺฉิก**นฺติ สรีรํ ตตฺถ ตตฺถ อาวุเธหิ ปหริตฺวา โกเจฺฉหิ ขารํ ฆํสนฺติ,

จมฺมมํสนฺหารูนิ ปคฺฆริตฺวา อฏฺฐิกสงฺขลิกาว ติฏฺฐติฯ **ปลิฆปริวตฺติก**นฺติ เอเกน ปเสฺสน นิปชฺชาเปตฺวา กณฺณจฺฉิเทฺทน อยสูลํ โกเฏฺฏตฺวา ปถวิยา เอกาพทฺธํ กโรนฺติฯ อถ นํ ปาเท คเหตฺวา อาวิญฺฉนฺติฯ **ปลาลปีฐก**นฺติ เฉโก การณิโก ฉวิจมฺมํ อจฺฉินฺทิตฺวา นิสทโปเตหิ อฏฺฐีนิ ภินฺทิตฺวา เกเสสุ คเหตฺวา อุกฺขิปติ, มํสราสิเยว โหติฯ อถ นํ เกเสเหว ปริโยนนฺธิตฺวา คณฺหนฺติ, ปลาลวฏฺฏึ วิย กตฺวา ปุน เวเฐนฺติฯ **สุนเขหิปี**ติ กติปยานิ ทิวสานิ อาหารํ อทตฺวา ฉาตกสุนเขหิ ขาทาเปนฺติฯ เต มุหุตฺเตน อฏฺฐิกสงฺขลิกเมว กโรนฺติฯ **สูเล อุตฺตาเสนฺต**ติ สูเล อาโรเปนฺตฯ

น ปเรสํ ปาภตํ วิลุมฺปโนฺต จรตีติ ปเรสํ สนฺตกํ ภณฺฑํ ปรมฺมุขํ อาภตํ อนฺตมโส อนฺตรวีถิยํ ปติตํ สหสฺสภณฺฑิกมฺปิ ทิสฺวา ''อิมินา ชีวิสฺสามี''ติ วิลุมฺปโนฺต น วิจรติ, โก อิมินา อโตฺถติ ปิฏฺฐิปาเทน วา ปวเฏฺฏตฺวา คจฺฉติฯ

ปาปโกติ ลามโกฯ **ทุโกฺข**ติ อนิโฏฺฐฯ **กิญฺจ ต**นฺติ กึ นาม ตํ การณํ ภเวยฺยฯ **ยาห**นฺติ เยน อหํฯ **กายทุจฺจริต**นฺติ ปาณาติปาตาทิ ติวิธํ อกุสลํ กายกมฺมํฯ **กายสุจริต**นฺติ ตสฺส ปฏิปกฺขภูตํ ติวิธํ กุสลกมฺมํฯ **วจีทุจฺจริต**นฺติ มุสาวาทาทิ จตุพฺพิธํ อกุสลํ วจีกมฺมํฯ **วจีสุจริต**นฺติ ตสฺส ปฏิปกฺขภูตํ จตุพฺพิธํ กุสลกมฺมํฯ **มโนทุจฺจริต**นฺติ อภิชฺฌาทิ ติวิธํ อกุสลกมฺมํฯ **มโนสุจริต**นฺติ ตสฺส ปฏิปกฺขภูตํ ติวิธํ กุสลกมฺมํฯ **สุทฺธํ อตฺตานํ ปริหรตี**ติ เอตฺถ ทุวิธา สุทฺธิ – ปริยายโต จ นิปฺปริยายโต จฯ สรณคมเนน หิ ปริยาเยน สุทฺธํ อตฺตานํ ปริหรติ นามฯ ตถา ปญฺจหิ สีเลหิ, ทสหิ สีเลหิ – จตุปาริสุทฺธิสีเลน, ปฐมชฺฌาเนน…เป.… เนวสญฺญานาสญฺญายตเนน, โสตาปตฺติมเคฺคน, โสตาปตฺติผเลน…เป.… อรหตฺตมเคฺคน ปริยาเยน สุทฺธํ อตฺตานํ ปริหรติ นามฯ อรหตฺตผเล ปติฏฺฐิโต ปน ขีณาสโว ฉินฺนมูลเก ปญฺจกฺขเนฺธ นฺหาเปโนฺตปิ ขาทาเปโนฺตปิ ภุญฺชาเปโนฺตปิ นิสีทาเปโนฺตปิ นิปชฺชาเปโนฺตปิ นิปฺปริยาเยเนว สุทฺธํ นิมฺมลํ อตฺตานํ ปริหรติ ปฏิชคฺคตีติ เวทิตโพฺพฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา อิมานิ เทฺว วชฺชาเนว, โน น วชฺชานิ, ตสฺมาฯ **วชฺชภีรุโน**ติ วชฺชภีรุกาฯ **วชฺชภยทสฺสาวิโน**ติ วชฺชานิ ภยโต ทสฺสนสีลาฯ **เอตํ ปาฏิกงฺข**นฺติ เอตํ อิจฺฉิตพฺพํ, เอตํ อวสฺสํภาวีติ อโตฺถฯ **ย**นฺติ นิปาตมตฺตํ, การณวจนํ วา เยน การเณน ปริมุจฺจิสฺสติ สพฺพวเชฺชหิ ฯ เกน ปน การเณน ปริมุจฺจิสฺสตีติ? จตุตฺถมเคฺคน เจว จตุตฺถผเลน จฯ มเคฺคน หิ ปริมุจฺจติ นาม, ผลํ ปโตฺต ปริมุโตฺต นาม โหตีติฯ กึ ปน ขีณาสวสฺส อกุสลํ น วิปจฺจตีติ? วิปจฺจติ, ตํ ปน ขีณาสวภาวโต ปุเพฺพ กตํฯ ตญฺจ โข อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว, สมฺปราเย ปนสฺส กมฺมผลํ นาม นตฺถีติฯ ปฐมํฯ

๒. ปธานสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเย **ปธานานี**ติ วีริยานิฯ วีริยญฺหิ ปทหิตพฺพโต ปธานภาวกรณโต วา ปธานนฺติ วุจฺจติฯ **ทุรภิสมฺภวานี**ติ ทุสฺสหานิ ทุปฺปูริยานิ, ทุกฺกรานีติ อโตฺถฯ **อคารํ อชฺฌาวสต**นฺติ อคาเร วสนฺตานํฯ **จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานุปฺปทานตฺถํ ปธาน**นฺติ เอเตสํ จีวราทีนํ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ อนุปฺปทานตฺถาย ปธานํ นาม ทุรภิสมฺภวนฺติ ทเสฺสติฯ จตุรตนิกมฺปิ หิ ปิโลติกํ, ปสตตณฺฑุลมตฺตํ วา ภตฺตํ, จตุรตนิกํ วา ปณฺณสาลํ, เตลสปฺปินวนีตาทีสุ วา อปฺปมตฺตกมฺปิ เภสชฺชํ ปเรสํ เทถาติ วตฺตุมฺปิ นีหริตฺวา ทาตุมฺปิ ทุกฺกรํ อุภโตพฺยูฬฺหสงฺคามปฺปเวสนสทิสํฯ เตนาห ภควา –

''ทานญฺจ ยุทฺธญฺจ สมานมาหุ,

อปฺปาปิ สนฺตา พหุเก ชินนฺติ;
อปฺปมฺปิ เจ สทฺทหาโน ททาติ,
เตเนว โส โหติ สุขี ปรตฺถา’’ติฯ (ชา. ๑.๘.๗๒; สํ. นิ. ๑.๓๓);

อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตานนฺติ เคหโต นิกฺขมิตฺวา อคารสฺส ฆราวาสสฺส หิตาวเหหิ กสิโครกฺขาทีหิ วิรหิตํ อนคาริยํ ปพฺพชฺชํ อุปคตานํฯ **สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺคตฺถาย ปธาน**นฺติ สเพฺพสํ ขนฺธูปธิกิเลสูปธิอภิสงฺขารูปธิสงฺขาตานํ อุปธีนํ ปฏินิสฺสคฺคสงฺขาตสฺส นิพฺพานสฺส อตฺถาย วิปสฺสนาย เจว มเคฺคน จ สหชาตวีริยํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อิมานิ เทฺว ปธานานิ ทุรภิสมฺภวานิ, ตสฺมาฯ ทุติยํฯ

๓. ตปนียสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติเย **ตปนียา**ติ อิธ เจว สมฺปราเย จ ตปนฺตีติ ตปนียาฯ **ตปฺปตี**ติ จิตฺตสนฺตาเปน ตปฺปติ อนุโสจติ กายทุจฺจริตํ กตฺวา นนฺทยโกฺข วิย นนฺทมาณโว วิย นนฺทโคฆาตโก วิย เทวทโตฺต วิย เทฺวภาติกา วิย จฯ เต กิร คาวํ วธิตฺวา มํสํ เทฺว โกฏฺฐาเส อกํสุฯ ตโต กนิโฏฺฐ เชฏฺฐกํ อาห – ‘‘มยฺหํ ทารกา พหู, อิมานิ เม อนฺตานิ เทหี’’ติฯ อถ นํ โส ‘‘สพฺพํ มํสํ เทฺวธา วิภตฺตํ, ปุน กึ มคฺคสี’’ติ ปหริตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาเปสิฯ นิวตฺติตฺวา จ นํ โอโลเกโนฺต มตํ ทิสฺวา ‘‘ภาริยํ เม กมฺมํ กต’’นฺติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ อถสฺส พลวโสโก อุปฺปชฺชิฯ โส ฐิตฏฺฐาเนปิ นิสินฺนฏฺฐาเนปิ ตเทว กมฺมํ อาวเชฺชติ, จิตฺตสฺสาทํ น ลภติฯ อสิตปีตขายิตสายิตมฺปิสฺส สรีเร โอชํ น ผรติ, อฎฺฐิจมฺมมตฺตเมว อโหสิฯ อถ นํ เอโก เถโร ทิสฺวา – ‘‘อุปาสก, ตฺวํ ปหูตอนฺนปาโน, อฎฺฐิจมฺมมตฺตเมว เต อวสิฎฺฐํ, อตฺถิ นุ โข เต กิญฺจิ ตปนียกมฺม’’นฺติ? โส ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติ สพฺพํ อาโรเจสิฯ อถ นํ เถโร ‘‘ภาริยํ เต อุปาสก กมฺมํ กตํ, อนปราธฏฺฐาเน อปรทฺธ’’นฺติ อาหฯ โส เตเนว กเมฺมน กาลํ กตฺวา นิรเย นิพฺพโตฺตฯ วจีทุจฺจริเตน สุปฺปพุทฺธสกฺกโกกาลิกจิญฺจมาณวิกาทโย วิย ตปฺปติฯ เสสเมตฺถ จตุเตฺถ จ อุตฺตานตฺถเมวฯ ตติยํฯ

๕. อุปญฺญาตสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม **ทุวินฺนาห**นฺติ ทุวินฺนํ อหํฯ **อุปญฺญาสิ**นฺติ อุปคนฺตฺวา คุณํ อญฺญาสึ, ชานึ ปฏิวิชฺฌินฺติ อโตฺถฯ อิทานิ เต ธเมฺม ทเสฺสโนฺต **ยา จ อสนฺตุฎฺฐิตา**ติอาทิมาหฯ อิมญฺหิ ธมฺมทฺวยํ นิสฺสาย สตฺถา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, ตสฺมา ตสฺสานุภาวํ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ ตตฺถ **อสนฺตุฎฺฐิตา กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ อิมินา อิมํ ทีเปติ – ‘‘อหํ ฌานมตฺตเกน วา โอภาสนิมิตฺตมตฺตเกน วา อสนฺตุโฎฺฐ หุตฺวา อรหตฺตมคฺคเมว อุปฺปาเทสึฯ ยาว โส น อุปฺปชฺชิ, น ตาวาหํ สนฺตุโฎฺฐ อโหสึฯ ปธานสฺมึ จ อนุกฺกณฺฐิโต หุตฺวา อโนสกฺกนาย ฐตฺวาเยว ปธานกิริยํ อกาสิ’’นฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **ยา จ อปฺปฏิวานิตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปฺปฏิวานิตา**ติ อปฺปฏิกฺกมนา อโนสกฺกนาฯ **อปฺปฏิวานี สุทาหํ , ภิกฺขเว, ปทหามี**ติ เอตฺถ **สุท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ อหํ, ภิกฺขเว, อโนสกฺกนายํ ฐิโต โพธิสตฺตกาเล สพฺพญฺญุตํ ปเตฺถโนฺต ปธานมกาสินฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

อิทานิ ยถา เตน ตํ ปธานํ กตํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **กามํ ตโจ จา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปตฺตพฺพ**นฺติ อิมินา ปตฺตพฺพํ คุณชาตํ ทเสฺสติฯ **ปุริสถาเมนา**ติอาทินา ปุริสสฺส ญาณถาโม ญาณวีริยํ ญาณปรกฺกโม จ กถิโตฯ **สณฺฐาน**นฺติ ฐปนา อปฺปวตฺตนา โอสกฺกนา, ปฏิปฺปสฺสทฺธีติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา เตน จตุรงฺคสมนฺนาคตํ วีริยาธิฎฺฐานํ นาม กถิตํฯ เอตฺถ หิ กามํ ตโจ จาติ เอกํ องฺคํ, นฺหารุ จาติ เอกํ, อฎฺฐิ จาติ เอกํ, มํสโลหิตนฺติ เอกํ, อิมานิ จตฺตาริ

องฺคานิฯ **ปุริสถาเมนา**ติอาทีนิ อธิมตฺตวีริยาธิวจนานิฯ อิติ ปุริเมหิ จตูหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคเตน หุตฺวา เอวํ อธิฏฺฐิตํ วีริยํ จตุรงฺคสมนฺนาคตํ วีริยาธิฏฺฐานํ นามาติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺตาวตา เตน โพธิปลฺลเงฺก อตฺตโน อาคมนียปฏิปทา กถิตาฯ

อิทานิ ตาย ปฏิปทาย ปฏิลทฺธคุณํ กเถตุํ **ตสฺส มยฺหํ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปฺปมาทาธิคตา**ติ สติอวิปฺปวาสสงฺขาเตน อปฺปมาเทน อธิคตา, น สุตฺตปฺปมตฺเตน ลทฺธาฯ **สโมฺพธี**ติ จตุมคฺคญาณเญฺจว สพฺพญฺญุตญฺญาณเญฺจฯ น หิ สกฺกา เอตํ สุตฺตปฺปมตฺเตน อธิคนฺตุนฺติฯ เตนาห – ‘‘อปฺปมาทาธิคตา สโมฺพธี’’ติฯ **อนุตฺตโร โยคเกฺขโม**ติ น เกวลํ โพธิเยว, อรหตฺตผลนิพฺพานสงฺขาโต อนุตฺตโร โยคเกฺขโมปิ อปฺปมาทาธิคโตวฯ

อิทานิ อตฺตนา ปฏิลทฺธคุเณสุ ภิกฺขุสงฺฆํ สมาทเปโนฺต **ตุเมฺห เจปิ ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยสฺสตฺถายา**ติ ยสฺส อตฺถาย, ยํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุกามา หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ตทนุตฺตร**นฺติ ตํ อนุตฺตรํฯ **พฺรหฺมจริยปริโยสาน**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปริโยสานภูตํ อริยผลํฯ **อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา**ติ อภิญฺญาย อุตฺตมปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ **อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสถา**ติ ปฏิลภิตฺวา ปาปุณิตฺวา วิหริสฺสถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อปฺปฏิวานปธานํ นาเมตํ พหูปการํ อุตฺตมตฺถสาธกํ, ตสฺมาฯ ปญฺจมํฯ

๖. สํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฏฺฐ **สํโยชนิเยสุ ธเมฺมสู**ติ ทสนฺนํ สํโยชนานํ ปจฺจยภูเตสุ เตภูมกธเมฺมสุฯ **อสฺสาทานุปสฺสิตา**ติ อสฺสาทโต ปสฺสิตา ปสฺสนภาโวติ อโตฺถฯ **นิพฺพิทานุปสฺสิตา**ติ นิพฺพิทาวเสน อุกฺกณฺฐนวเสน ปสฺสนภาโวฯ **ชาติยา**ติ ขนฺธนิพฺพตฺติโตฯ **ชราย**ติ ขนฺธปริปากโตฯ **มรเณนา**ติ ขนฺธเภทโตฯ **โสเกหี**ติ อโนฺตนิชฺฌายนลกฺขเณหิ โสเกหิฯ **ปริเทเวหี**ติ ตนฺนิสฺสิตลาลปฺปิตลกฺขเณหิ ปริเทเวหิฯ **ทุเกฺขหี**ติ กายปฏิปีฬนทุเกฺขหิฯ **โทมนเสฺสหี**ติ มโนวิฆาตโทมนเสฺสหิฯ **อุปายาเสหี**ติ อธิมตฺตายาสลกฺขณอุปายาเสหิฯ **ทุกฺขสฺมา**ติ สกลวฏฺฏทุกฺขโตฯ **ปชหตี**ติ มเคฺคน ปชหติฯ **ปหายา**ติ เอตฺถ ปน ผลกฺขโณ กถิโตฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ ฉฏฺฐํฯ

๗. กณฺหสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **กณฺหา**ติ น กาฬวณฺณตาย กณฺหา, กณฺหตาย ปน อุปเนนฺตีติ นิปฺผตฺติกาฬตาย กณฺหาฯ สรเสนาปิ วา สพฺพากุสลธมฺมา กณฺหา เอวฯ น หิ เตสํ อุปฺปตฺติยา จิตฺตํ ปภสฺสรํ โหติฯ **อหิริก**นฺติ อหิริกภาโวฯ **อโนตฺตปฺป**นฺติ อโนตฺตาปิภาโวฯ สตฺตมํฯ

๘. สุกฺกสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม **สุกฺกา**ติ น วณฺณสุกฺกตาย สุกฺกา, สุกฺกตาย ปน อุปเนนฺตีติ นิปฺผตฺติสุกฺกตาย สุกฺกาฯ สรเสนาปิ วา สพฺพกุสลธมฺมา สุกฺกา เอวฯ เตสํ หิ อุปฺปตฺติยา จิตฺตํ ปภสฺสรํ โหติฯ **หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจา**ติ เอตฺถ ปาปโต ชิคุจฺฉนลกฺขณา หิรี, ภายนลกฺขณํ โอตฺตปฺปํฯ ยํ ปเนตฺถ วิตฺถารโต วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตเมวฯ อฏฺฐมํฯ

๙. จริยสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม **โลกํ ปาเลนฺตี**ติ โลกํ สนฺธาเรนฺติ ฐเปนฺติ รกฺขนฺติฯ **นยิธ ปญฺญาเยถ มาตา**ติ อิมสฺมิํ โลเก ชนิกา มาตา ‘‘อยํ เม มาตา’’ติ ครุจิตฺตีการวเสน น ปญฺญาเยถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **สเมฺภท**นฺติ สงฺกรํ มริยาทเภทํ วาฯ **ยถา อเชฬกา**ติอาทีสุ เอเต หิ สตฺตา ‘‘อยํ เม มาตา’’ติ วา ‘‘มาตุจฺฉา’’ติ วา ครุจิตฺตีการวเสน น ชานนฺติฯ ยํ วตฺถุํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนา, ตเตฺถว วิปฺปฏิปชฺชนฺติฯ ตสฺมา อุปมํ อาหรโนฺต ‘‘ยถา อเชฬกา’’ติอาทิมาหฯ นวมํฯ

๑๐. วสฺสูปนายิกสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสมํ อฎฺฐุปฺปตฺติยํ วุตฺตํฯ กตรอฎฺฐุปฺปตฺติยํ? มนุสฺสานํ อุชฺฌายเนฯ ภควตา หิ ปฐมโพธิยํ วีสติ วสฺสานิ วสฺสูปนายิกา อปฺปญฺญตฺตา อโหสิฯ ภิกฺขู อนิพทฺธวาสา วเสฺสปิ อุตุวเสฺสปิ ยถาสุขํ วิจริํสุฯ เต ทิสฺวา มนุสฺสา ‘‘กถญฺหิ นาม สมณา สกฺยปุตฺติยา เหมนฺตมฺปิ คิมฺหมฺปิ วสฺสมฺปิ จาริกํ จริสฺสนฺติ หริตานิ ติณานิ สมฺมทฺทนฺตา เอกินฺทฺริยํ ชีวํ วิเหเฐนฺตา พหู ขุทฺทเก ปาเณ สงฺฆาตํ อาปาเทนฺตาฯ อิเม หิ นาม อญฺญติตฺถิยา ทุรกฺขาตธมฺมา วสฺสาวาสํ อลฺลียิสฺสนฺติ สํกสายิสฺสนฺติ, อิเม นาม สกุณา รุกฺขเคฺคสุ กุลาวกานิ กตฺวา วสฺสาวาสํ อลฺลียิสฺสนฺติ สํกสายิสฺสนฺตี’’ติอาทีนิ วตฺวา อุชฺฌายิํสุฯ ตมตฺถํ ภิกฺขู ภควโต อาโรเจสุํฯ ภควา ตํ อฎฺฐุปฺปตฺติํ กตฺวา อิมํ สุตฺตํ เทเสโนฺต ปฐมํ ตาว ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, วสฺสํ อุปคนฺตุ’’นฺติ (มหาว. ๑๘๔) เอตฺตกเมวาหฯ อถ ภิกฺขูนํ ‘‘กทา นุ โข วสฺสํ อุปคนฺตพฺพ’’นฺติ อุปฺปนฺนํ วิตกฺกํ สุตฺวา ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, วสฺสาเน วสฺสํ อุปคนฺตุ’’นฺติ อาหฯ อถ โข ภิกฺขูนํ เอตทโหสิ – ‘‘กติ นุ โข วสฺสูปนายิกา’’ติฯ ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ ตํ สุตฺวา สกลมฺปิ อิทํ สุตฺตํ เทเสโนฺต **เทฺวมา, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วสฺสูปนายิกา**ติ วสฺสูปคมนานิฯ **ปุริมิกา**ติ อปรชฺชุคตาย อาสาฬฺหิยา อุปคนฺตพฺพา ปุริมกตฺติกปุณฺณมิปริโยสานา ปฐมา เตมาสีฯ **ปจฺฉิมิกา**ติ มาสคตาย อาสาฬฺหิยา อุปคนฺตพฺพา ปจฺฉิมกตฺติกปริโยสานา ปจฺฉิมา เตมาสีติฯ ทสมํฯ

กมฺมการณวโคฺค ปฐโมฯ

๒. อธิกรณวคฺควณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **พลานี**ติ เกนเฏฺฐน พลานิฯ อกมฺปิยเฏฺฐน พลานิ นาม, ตถา ทุรภิภวนเฏฺฐน อนโชฺฌมทฺทนเฏฺฐน จฯ **ปฏิสงฺขานพล**นฺติ ปจฺจเวกฺขณพลํฯ **ภาวนาพล**นฺติ พฺรูหนพลํ วฑฺฒนพลํฯ **สุทฺธํ อตฺตาน**นฺติ อิทํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **ตตฺรา**ติ เตสุ ทฺวีสุ พเลสุฯ **ยมิท**นฺติ ยํ อิทํฯ **เสขานเมตํ พล**นฺติ สตฺตนฺนํ เสขานํ ญาณพลเมตํฯ **เสขญฺหิ โส, ภิกฺขเว, พลํ อาคมฺมา**ติ สตฺตนฺนํ เสขานํ ญาณพลํ อารพฺภ สนฺธาย ปฏิจฺจฯ **ปชหตี**ติ มเคฺคน ปชหติฯ **ปหายา**ติ อิมินา ปน ผลํ กถิตํฯ **ยํ ปาป**นฺติ ยํ ปาปกํ ลามกํฯ ยสฺมา ปเนตานิ เทฺวปิ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, ตสฺมา เอตฺถ เอตทคฺคํ นาคตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๑๒. ทุติเย **สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวตี**ติอาทีสุ อยํ เหฏฺฐา อนาคตานํ ปทานํ วเสน อตฺถวณฺณนา – **วิเวกนิสฺสิต**นฺติ วิเวกํ นิสฺสิตํฯ **วิเวโก**ติ วิวิตฺตตาฯ สฺวายํ ตทงฺควิเวโก วิกฺขมฺภน-สมุเจฺฉท-ปฏิปฺปสฺสทฺธิ-นิสฺสรณวิเวโกติ ปญฺจวิโธฯ ตสฺมิํ ปญฺจวิเธ วิเวเกฯ วิเวกนิสฺสิตนฺติ ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ, สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ, นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตญฺจ สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวตีติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ สติสโมฺพชฺฌงฺคภาวนานุยุโตฺต โยคี วิปสฺสนากฺขเณ กิจฺจโต ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ, อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ, มคฺคกาเล ปน กิจฺจโต สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ, อารมฺมณโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติฯ ปญฺจวิธวิเวกนิสฺสิตมฺปีติ เอเกฯ เต หิ น เกวลํ พลววิปสฺสนามคฺคผลกฺขเณสฺเยว โพชฺฌเงฺค อุทฺธรนฺติ, วิปสฺสนาปาทกกสิณชฺฌานอานาปานาสุภพฺรหฺมวิหารชฺฌาเนสุปิ อุทฺธรนฺติ, น จ ปฏิสิทฺธา อฏฺฐกถาจริเยหิฯ ตสฺมา เตสํ มเตน เอเตสํ ฌานานํ ปวตฺติกฺขเณ กิจฺจโต เอว วิกฺขมฺภนวิเวกนิสฺสิตํฯ ยถา จ ‘‘วิปสฺสนากฺขเณ อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิต’’นฺติ วุตฺตํ, เอวํ ‘‘ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตมฺปิ ภาเวตี’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ เอส นโย **วิราคนิสฺสิต**นฺติอาทีสุฯ วิเวกตฺถา เอว หิ วิราคาทโยฯ

เกวลํ เหตฺถ **โวสฺสโคฺค** ทุวิโธ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค จ ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค จาติฯ ตตฺถ **ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค**ติ วิปสฺสนากฺขเณ จ ตทงฺควเสน, มคฺคกฺขเณ จ สมุเจฺฉทวเสน กิเลสปฺปหานํฯ **ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค**ติ วิปสฺสนากฺขเณ ตนฺนินฺนภาเวน, มคฺคกฺขเณ ปน อารมฺมณกรเณน นิพฺพานปกฺขนฺทนํฯ ตทุภยมฺปิ อิมสฺมิํ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสเก อตฺถวณฺณนานเย วฏฺฏติฯ ตถา หิ อยํ สติสโมฺพชฺฌโงฺค ยถาวุเตฺตน ปกาเรน กิเลเส ปริจฺจชติ, นิพฺพานญฺจ ปกฺขนฺทติฯ **โวสฺสคฺคปริณามิ**นฺติ อิมินา ปน สกเลน วจเนน โวสฺสคฺคตฺถํ ปริณมนฺตํ ปริณตญฺจ, ปริปจฺจนฺตํ ปริปกฺกญฺจาติ อิทํ วุตฺตํ โหติฯ อยญฺหิ โพชฺฌงฺคภาวนานุยุโตฺต ภิกฺขุ ยถา สติสโมฺพชฺฌโงฺค กิเลสปริจฺจาคโวสฺสคฺคตฺถํ นิพฺพานปกฺขนฺทนโวสฺสคฺคตฺถญฺจ ปริปจฺจติ, ยถา จ ปริปโกฺก โหติ, ตถา นํ ภาเวตีติฯ เอส นโย เสสโพชฺฌเงฺคสุฯ

อิธ ปน นิพฺพานํเยว สพฺพสงฺขเตหิ วิวิตฺตตฺตา **วิเวโก,** สเพฺพสํ วิราคภาวโต **วิราโค,** นิโรธภาวโต **นิโรโธ**ติ วุตฺตํฯ มโคฺค เอว จ โวสฺสคฺคปริณามี, ตสฺมา สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺติยา วิเวกนิสฺสิตํ, ตถา **วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ**ฯ ตญฺจ โข อริยมคฺคกฺขณุปฺปตฺติยา กิเลสานํ สมุเจฺฉทโต ปริจฺจาคภาเวน จ นิพฺพานปกฺขนฺทนภาเวน จ ปริณตํ ปริปกฺกนฺติ อยเมว อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เอส นโย เสสโพชฺฌเงฺคสุฯ อิติ อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาฯ อิเมสุปิ ทฺวีสุ พเลสุ เอตทคฺคภาโว วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๑๓. ตติเย **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติอาทีนํ จตุนฺนํ ฌานานํ ปาฬิอโตฺถ จ ภาวนานโย จ สโพฺพ สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๖๙-๗๐) วิตฺถาริโตเยวฯ อิมานิ ปน จตฺตาริ ฌานานิ เอโก ภิกฺขุ จิเตฺตกคฺคตฺถาย ภาเวติ, เอโก วิปสฺสนาปาทกตฺถาย, เอโก อภิญฺญาปาทกตฺถาย, เอโก นิโรธปาทกตฺถาย, เอโก ภววิเสสตฺถายฯ อิธ ปน ตานิปิ วิปสฺสนาปาทกานิ อธิเปฺปตานิฯ อยํ หิ ภิกฺขุ อิมานิ ฌานานิ สมาปชฺชิตฺวา สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา เหตุปจฺจยปริคฺคหํ กตฺวา สปฺปจฺจยํ นามรูปญฺจ ววตฺถเปตฺวา อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคานิ สโมธาเนตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ เอวเมตานิ ฌานานิ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาเนว กถิตานิฯ อิมสฺมิมฺปิ พลทฺวเย เอตทคฺคภาโว วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๑๔. จตุเตฺถ **สํขิเตฺตน จ วิตฺถาเรน จา**ติ สํขิตฺตธมฺมเทสนา วิตฺถารธมฺมเทสนา จาติ เทฺวเยว ธมฺมเทสนาติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ มาติกํ อุทฺทิสิตฺวา กถิตา เทสนา สํขิตฺตเทสนา นามฯ ตเมว มาติกํ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา กถิตา วิตฺถารเทสนา นามฯ มาติกํ วา ฐเปตฺวาปิ อฎฺฐเปตฺวาปิ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา กถิตา วิตฺถารเทสนา นาม ฯ ตาสุ สํขิตฺตเทสนา นาม มหาปญฺญสฺส ปุคฺคลสฺส วเสน กถิตา, วิตฺถารเทสนา นาม มนฺทปญฺญสฺสฯ มหาปญฺญสฺส หิ วิตฺถารเทสนา อติปปโญฺจ วิย โหติฯ มนฺทปญฺญสฺส สเงฺขปเทสนา สสกสฺส อุปฺปตนํ วิย โหติ, เนว อนฺตํ น โกฎึ ปาปุณิตุํ สโกฺกติฯ สเงฺขปเทสนา จ อุคฺฆฎิตญฺญุสฺส วเสน กถิตา, วิตฺถารเทสนา อิตเรสํ ติณฺณํ วเสนฯ สกลมฺปิ หิ เตปิฎกํ สเงฺขปเทสนา วิตฺถารเทสนาติ เอเตฺถว สงฺขํ คจฺฉติฯ

๑๕. ปญฺจเม **ยสฺมิํ, ภิกฺขเว, อธิกรเณ**ติ วิวาทาธิกรณํ, อนุวาทาธิกรณํ, อาปตฺตาธิกรณํ, กิจฺจาธิกรณนฺติ อิเมสํ จตุนฺนํ อธิกรณานํ ยสฺมิํ อธิกรเณฯ **อาปโนฺน จ ภิกฺขู**ติ อาปตฺติํ อาปโนฺน ภิกฺขุ จฯ **ตเสฺมตนฺ**ติ ตสฺมิํ เอตํฯ **ทีฆตฺตายา**ติ ทีฆํ อทฺธานํ ติฎฺฐนตฺถายฯ **ขรตฺตายา**ติ ทาส-โกณฺฑ-จณฺฑาล-เวนาติ เอวํ ขรวาจาปวตฺตนตฺถายฯ **วาฬตฺตายา**ติ ปาณิเลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ ปหรณวเสน กกฺขฬภาวตฺถายฯ **ภิกฺขู จ น ผาสุํ วิหริสฺสนฺตี**ติ อญฺญมญฺญํ วิวาทาปเนฺน ภิกฺขุสเงฺฆ เยปิ อุเทฺทสํ วา ปริปุจฺฉํ วา คเหตุกามา ปธานํ วา อนุยุญฺชิตุกามา, เต ผาสุํ น วิหริสฺสนฺติฯ ภิกฺขุสงฺฆสฺมิํ หิ อุโปสถปวารณาย ฐิตาย อุเทฺทสาทีหิ อตฺถิกา อุเทฺทสาทีนิ คเหตุํ น สโกฺกนฺติ, วิปสฺสกานํ จิตฺตุปฺปาโท น เอกโคฺค โหติ, ตโต วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ น สโกฺกนฺติฯ เอวํ ภิกฺขู จ น ผาสุํ วิหริสฺสนฺติฯ **น ทีฆตฺตายา**ติอาทีสุ วุตฺตปฎิปกฺขนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิธาติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ **อิติ ปฎิสญฺจิกฺขตี**ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขติฯ **อกุสลํ อาปโนฺน**ติ เอตฺถ อกุสลนฺติ อาปตฺติ อธิเปฺปตา, อาปตฺติํ อาปโนฺนติ อโตฺถฯ **กญฺจิเทว เทส**นฺติ น สพฺพเมว อาปตฺติํ, อาปตฺติยา ปน กญฺจิเทว เทสํ อญฺญตรํ อาปตฺตินฺติ อโตฺถฯ **กาเยนา**ติ กรชกาเยนฯ **อนตฺตมโน**ติ อตุฎฺฐจิโตฺตฯ **อนตฺตมนวาจ**นฺติ อตุฎฺฐวาจํฯ **มเมวา**ติ มํเยวฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ อธิกรเณฯ **อจฺจโย อจฺจคมา**ติ อปราโธ อติกฺกมิตฺวา มทฺทิตฺวา คโต, อหเมเวตฺถ อปราธิโกฯ **สุงฺกทายกํว ภณฺฑสฺมิ**นฺติ ยถา สุงฺกฎฺฐานํ ปริหริตฺวา นีเต ภณฺฑสฺมิํ สุงฺกทายกํ อปราโธ อภิภวติ, โส จ ตตฺถ อปราธิโก โหติ, น ราชาโน น ราชปุริสาติ อโตฺถฯ

อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย หิ รญฺญา ฐปิตํ สุงฺกฎฺฐานํ ปริหริตฺวา ภณฺฑํ หรติ, ตํ สห ภณฺฑสกเฎน อาเนตฺวา รโญฺญ ทเสฺสนฺติฯ ตตฺถ เนว สุงฺกฎฺฐานสฺส โทโส อตฺถิ, น รโญฺญ น ราชปุริสานํ, ปริหริตฺวา คตเสฺสว ปน โทโส, เอวเมวํ ยํ โส ภิกฺขุ อาปตฺติํ อาปโนฺน, ตตฺถ เนว อาปตฺติยา โทโส, น โจทกสฺสฯ ตีหิ ปน การเณหิ ตเสฺสว ภิกฺขุโน โทโสฯ ตสฺส หิ อาปตฺติํ อาปนฺ

นภาเวนปิ โทโส, โจทเก อนตฺตมนตายปิ โทโส, อนตฺตมนสฺส สโต ปเรสํ อาโรจเนนปิ โทโสฯ โจทกสฺส ปน ยํ โส ตํ อาปตฺตึ อาปชฺชนฺตํ อทฺทส, ตตฺถ โทโส นตฺถิฯ อนตฺตมนตาย โจทนาย ปน โทโสฯ ตมฺปิ อมนสิกริตฺวา อยํ ภิกฺขุ อตฺตโนว โทสํ ปจฺจเวกฺขนฺโต ''อิติ มเมว ตตฺถ อจฺจโย อจฺจคมา สุงฺกทายกํว ภณฺฑสฺมิ''นฺติ เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขตีติ อโตฺถฯ ทุติยวาเร โจทกสฺส อนตฺตมนตา จ อนตฺตมนตาย โจทิตภาโว จาติ เทฺว โทสา, เตสํ วเสน ''อจฺจโย อจฺจคมา''ติ เอตฺถ โยชนา กาตพฺพาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๑๖. ฉเฏฺฐ **อญฺญตโร**ติ เอโก อปากฏนาโม พฺราหฺมโณฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ **เยนา**ติ ภุมฺมเตฺถ กรณวจนํฯ ตสฺมา ยตฺถ ภควา, ตตฺถ อุปสงฺกมีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เยน วา การเณน ภควา เทวมนุเสฺสหิ อุปสงฺกมิตโพฺพ, เตน การเณน อุปสงฺกมีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เกน จ การเณน ภควา อุปสงฺกมิตโพฺพ ? นานปฺปการคุณวิเสสาธิคมาธิปฺปาเยน, สาทุผลูปโภคาธิปฺปาเยน ทิชคเณหิ นิจฺจผลิตมหารุโกฺข วิยฯ **อุปสงฺกมี**ติ คโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปสงฺกมิตฺวา**ติ อุปสงฺกมนปริโยสานทีปนํฯ อถ วา เอวํ คโต ตโต อาสนฺนตรํ ฐานํ ภควโต สมีปสงฺขาตํ คนฺตฺวาติปิ วุตฺตํ โหติฯ

***ภควตา* สทฺธึ สโมฺมที**ติ ยถา จ ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺต ภควา เตน, เอวํ โสปิ ภควตา สทฺธึ สมปฺปวตฺตโมโท อโหสิ, สีโตทกํ วิย อุโณฺหทเกน สโมฺมทิตํ เอกีภาวํ อคมาสิฯ ยาย จ ''กจฺจิ, โภ โคตม, ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนียํ, กจฺจิ โภโต โคตมสฺส จ สาวกานญฺจ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหาโร''ติอาทิกาย กถาย สโมฺมทิ, ตํ ปีติปาโมชฺชสงฺขาตสฺส สโมฺมทสฺส ชนนโต สโมฺมทิตุํ ยุตฺตภาวโต จ **สโมฺมทนียํ,** อตฺถพฺยญฺชนมธุรตาย สุจิรมฺปิ กาลํ สาเรตุํ นิรนฺตรํ ปวเตฺตตุํ อรหรูปโต สริตพฺพภาวโต จ **สารณียํ**ฯ สุยฺยมานสุขโต วา สโมฺมทนียํ, อนุสฺสริยมานสุขโต สารณียํ, ตถา พฺยญฺชนปริสุทฺธตาย สโมฺมทนียํ, อตฺถปริสุทฺธตาย สารณียนฺติ เอวํ อเนเกหิ ปริยาเยหิ สโมฺมทนียํ สารณียํ กถํ วีติสาเรตฺวา ปริโยสาเปตฺวา นิฏฺฐเปตฺวา เยนเตฺถน อาคโต, ตํ ปุจฺฉิตุกาโม เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

เอกมนฺตนฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส ''วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๗๐) วิยฯ ตสฺมา ยถา นิสิโนฺน เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โหติ, ตถา นิสีทีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ภุมฺมเตฺถ วา เอตํ อุปโยควจนํฯ **นิสีที**ติ อุปาวิสิฯ ปณฺฑิตา หิ ปุริสา ครุฏฺฐานียํ อุปสงฺกมิตฺวา อาสนกุสลตาย เอกมนฺตํ นิสีทนฺติฯ อยญฺจ เนสํ อญฺญตโร, ตสฺมา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

กถํ นิสิโนฺน ปน เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โหตีติ? ฉ นิสชฺชโทเส วเชฺชตฺวาฯ เสยฺยถิทํ – อติทูรํ, อจฺจาสนฺนํ, อุปริวาตํ, อุนฺนตปฺปเทสํ, อติสมฺมุขํ อติปจฺฉาติฯ อติทูเร นิสิโนฺน หิ สเจ กเถตุกาโม โหติ, อุจฺจาสเทฺทน กเถตพฺพํ โหติฯ อจฺจาสเนฺน นิสิโนฺน สงฺฆฏฺฏนํ กโรติ ฯ อุปริวาเต นิสิโนฺน สรีรคเนฺธน พาธติฯ อุนฺนตปฺปเทเส นิสิโนฺน อคารวํ ปกาเสติฯ อติสมฺมุขา นิสิโนฺน สเจ ทฏฺฐุกาโม โหติ, จกฺขุนา จกฺขุํ อาหจฺจ ทฏฺฐพฺพํ โหติฯ อติปจฺฉา นิสิโนฺน สเจ ทฏฺฐุกาโม โหติ, คีวํ ปสาเรตฺวา ทฏฺฐพฺพํ โหติฯ ตสฺมา อยมฺปิ เอเต ฉ นิสชฺชโทเส วเชฺชตฺวา นิสีทิฯ เตน วุตฺตํ ''เอกมนฺตํ นิสีที''ติฯ

เอตทโวจาติ ทุวิธา หิ ปุจฺฉา – อคาริกปุจฺฉา, อนคาริกปุจฺฉา จฯ ตตฺถ ''กึ, ภเนฺต, กุสลํ, กึ อกุสล''นฺติ (ม. นิ. ๓.๒๙๖) อิมินา นเยน อคาริกปุจฺฉา อาคตาฯ ''อิเม นุ โข, ภเนฺต, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา''ติ (ม. นิ. ๓.๘๖) อิมินา นเยน อนคาริกปุจฺฉาฯ อยํ ปน อตฺตโน อนุรูปํ อคาริกปุจฺฉํ ปุจฺฉโนฺต เอตํ ''โก นุ โข, โภ โคตม, เหตุ โก ปจฺจโย''ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **เหตุ ปจฺจโย**ติ อุภยเมฺปตํ การณเววจนเมวฯ **อธมฺมจริยาวิสมจริยาเหตู**ติ อธมฺมจริยาสงฺ

ขาตาย วิสมจริยาย เหตุ, ตํการณา ตปฺปจฺจยาติ อโตฺถ ฯ ตตฺรายํ ปทโตฺถ – อธมฺมสฺส จริยา อธมฺมจริยา, อธมฺมการณนฺติ อโตฺถฯ วิสมํ จริยา, วิสมสฺส วา กมฺมสฺส จริยาติ วิสมจริยาฯ อธมฺมจริยา จ สา วิสมจริยา จาติ อธมฺมจริยาวิสมจริยาฯ เอเตนุปาเยน สุกฺกปเกฺขปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อตฺถโต ปเนตฺถ อธมฺมจริยาวิสมจริยา นาม ทส อกุสลกมฺมปถา, ธมฺมจริยาสมจริยา นาม ทส กุสลกมฺมปถาติ เวทิตพฺพาฯ

อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตมาติ เอตฺถ อยํ อภิกฺกนฺตสโทฺท ขยสุนฺทราภิรูปอพฺภนุโมทเนสุ ทิสฺสติฯ ‘‘อภิกฺกนฺตา, ภเนฺต, รตฺติ, นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม, จิรนิสิโนฺน ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติอาทีสุ (อุทา. ๔๕; จูฬว. ๓๘๓; อ. นิ. ๘.๒๐) หิ ขเย ทิสฺสติฯ ‘‘อยํ อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๐๐) สุนฺทเรฯ

‘‘โก เม วนฺทติ ปาทานิ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, สพฺพา โอภาสยํ ทิสา’’ติฯ –

อาทีสุ (วิ. ว. ๘๕๗) อภิรูเปฯ ‘‘อภิกฺกนฺตํ, ภเนฺต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๕๐; ปารา. ๑๕) อพฺภนุโมทเนฯ อิธาปิ อพฺภนุโมทเนเยวฯ ยสฺมา จ อพฺภนุโมทเน, ตสฺมา สาธุ สาธุ, โภ โคตมาติ วุตฺตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

‘‘ภเย โกเธ ปสํสายํ, ตุริเต โกตูหลจฺฉเร;
หาเส โสเก ปสาเท จ, กเร อาเมฑิตํ พุโธ’’ติฯ –

อิมินา จ ลกฺขเณน อิธ ปสาทวเสน ปสํสาวเสน จายํ ทฺวิกฺขตฺตุํ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ อถ วา **อภิกฺกนฺต**นฺติ อภิกฺกนฺตํ อติอิฎฺฐํ อติมนาปํ, อติสุนฺทรนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถ เอเกน อภิกฺกนฺตสเทฺทน เทสนํ โถเมติ, เอเกน อตฺตโน ปสาทํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตม, ยทิทํ โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนา, อภิกฺกนฺตํ ยทิทํ โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนํ อาคมฺม มม ปสาโทติฯ ภควโตเยว วา วจนํ เทฺว เทฺว อเตฺถ สนฺธาย โถเมติ – โภโต โคตมสฺส วจนํ อภิกฺกนฺตํ โทสนาสนโต, อภิกฺกนฺตํ คุณาธิคมนโต , ตถา สทฺธาชนนโต, ปญฺญาชนนโต, สาตฺถโต, สพฺยญฺชนโต, อุตฺตานปทโต, คมฺภีรตฺถโต, กณฺณสุขโต, หทยงฺคมโต, อนตฺตุกฺกํสนโต, อปรวมฺภนโต, กรุณาสีตลโต, ปญฺญาวทาตโต, อาปาถรมณียโต, วิมทฺทกฺขมโต, สุยฺยมานสุขโต, วีมํสิยมานหิตโตติ เอวมาทีหิ โยเชตพฺพํฯ

ตโต ปรมฺปิ จตูหิ อุปมาหิ เทสนํเยว โถเมติฯ ตตฺถ **นิกฺกุชฺชิต**นฺติ อโธมุขฐปิตํ, เหฎฺฐามุขชาตํ วาฯ **อุกฺกุเชฺชยฺยา**ติ อุปริมุขํ กเรยฺยฯ **ปฎิจฺฉนฺน**นฺติ ติณปณฺณาทิฉาทิตํฯ **วิวเรยฺยา**ติ อุคฺฆาเฎยฺยฯ **มูฬฺหสฺสา**ติ ทิสามูฬฺหสฺสฯ **มคฺคํ อาจิเกฺขยฺยา**ติ หเตฺถ คเหตฺวา ‘‘เอส มโคฺค’’ติ วเทยฺยฯ **อนฺธกาเร**ติ กาฬปกฺขจาตุทฺทสีอฑฺฒรตฺตฆนวนสณฺฑเมฆปฎเลหิ จตุรเงฺค ตเมฯ อยํ ตาว อนุตฺตานปทโตฺถฯ

อยํ ปน อธิปฺปายโยชนา – ยถา โกจิ นิกฺกุชฺชิตํ อุกฺกุเชฺชยฺย, เอวํ สทฺธมฺมวิมุขํ อสทฺธเมฺม ปติตํ มํ อสทฺธมฺมา วุฎฺฐาเปเนฺตน, ยถา ปฎิจฺฉนฺนํ วิวเรยฺย, เอวํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสนนฺตรธานโต ปภุติ มิจฺฉาทิฎฺฐิคหนปฎิจฺฉนฺนํ สาสนํ วิวรเนฺตน, ยถา มูฬฺหสฺส มคฺคํ อาจิเกฺขยฺย, เอวํ กุมฺมคฺคมิจฺฉามคฺคปฺปฎิปนฺนสฺส เม สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาวิกโรเนฺตน, ยถา อนฺธกาเร เตลปโชฺชตํ ธาเรยฺย, เอวํ โมหนฺธกาเร นิมุคฺคสฺส เม พุทฺธาทิรตนรูปานิ อปสฺสโต

ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหนฺธการวิทฺธํสกเทสนาปโชฺชตธารเณน มยฺหํ โภตา โคตเมน เอเตหิ ปริยาเยหิ ปกาสิตตฺตา อเนกปริยาเยน ธโมฺม ปกาสิโตติฯ

เอวํ เทสนํ โถเมตฺวา อิมาย เทสนาย รตนตฺตเย ปสนฺนจิโตฺต ปสนฺนาการํ กโรโนฺต **เอสาหนฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอสาหนฺ**ติ เอโส อหํฯ **ภวนฺตํ โคตมํ สรณํ คจฺฉามี**ติ ภวํ เม โคตโม สรณํ ปรายณํ อฆสฺส ตาตา หิตสฺส จ วิธาตาติ อิมินา อธิปฺปาเยน ภวนฺตํ โคตมํ คจฺฉามิ ภชามิ เสวามิ ปยิรุปาสามิ, เอวํ วา ชานามิ พุชฺฌามีติฯ เยสญฺหิ ธาตูนํ คติ อโตฺถ, พุทฺธิปิ เตสํ อโตฺถฯ ตสฺมา คจฺฉามีติ อิมสฺส ชานามิ พุชฺฌามีติ อยมโตฺถ วุโตฺตฯ **ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจา**ติ เอตฺถ ปน อธิคตมเคฺค สจฺฉิกตนิโรเธ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จ จตูสุ อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ **ธโมฺม**ฯ โส อตฺถโต อริยมโคฺค เจว นิพฺพานญฺจฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๔) วิตฺถาโรฯ น เกวลญฺจ อริยมโคฺค เจว นิพฺพานญฺจ , อปิจ โข อริยผเลหิ สทฺธิํ ปริยตฺติธโมฺมปิฯ วุตฺตเญฺหตํ ฉตฺตมาณวกวิมาเน –

‘‘ราควิราคมเนชมโสกํ, ธมฺมมสงฺขตมปฺปฏิกูลํ;
มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺตํ, ธมฺมมิมํ สรณตฺถมุเปหี’’ติฯ (วิ. ว. ๘๘๗);

เอตฺถ **ราควิราโค**ติ มโคฺค กถิโตฯ **อเนชมโสกนฺ**ติ ผลํฯ **ธมฺมมสงฺขตนฺ**ติ นิพฺพานํฯ **อปฺปฏิกูลํ มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺตนฺ**ติ ปิฏกตฺตเยน วิภตฺตา สพฺพธมฺมกฺขนฺธาติฯ ทิฏฺฐิสีลสงฺฆาเตน สํหโตติ **สโงฺฆ**ฯ โส อตฺถโต อฏฺฐอริยปุคฺคลสมูโหฯ วุตฺตเญฺหตํ ตสฺมิเยว วิมาเน –

‘‘ยตฺถ จ ทินฺนมหปฺผลมาหุ, จตูสุ สุจีสุ ปุริสยุเคสุ;
อฏฺฐ จ ปุคฺคลธมฺมทสา เต, สงฺฆมิมํ สรณตฺถมุเปหี’’ติฯ (วิ. ว. ๘๘๘);

ภิกฺขูนํ สโงฺฆ **ภิกฺขุสโงฺฆ**ฯ เอตฺตาวตา พฺราหฺมโณ ตีณิ สรณคมนานิ ปฏิเวเทสิฯ

อิทานิ เตสุ สรณคมเนสุ โกสลฺลตฺถํ สรณํ, สรณคมนํ, โย จ สรณํ คจฺฉติ, สรณคมนปฺปเภโท, สรณคมนผลํ, สํกิเลโส, เภโทติ อยํ วิธิ เวทิตโพฺพฯ

เสยฺยถิทํ – ปทตฺถโต ตาว หิํสตีติ **สรณํ,** สรณคตานํ เตเนว สรณคมเนน ภยํ สนฺตาสํ ทุกฺขํ ทุคฺคติปริกิเลสํ หนติ วินาเสตีติ อโตฺถ, รตนตฺตยเสฺสเวตํ อธิวจนํฯ อถ วา หิเต ปวตฺตเนน อหิตา จ นิวตฺตเนน สตฺตานํ ภยํ หิํสตีติ พุโทฺธ, ภวกนฺตารา อุตฺตารเณน โลกสฺส อสฺสาสทาเนน จ ธโมฺม, อปฺปกานมฺปิ การานํ วิปุลผลปฏิลาภกรเณน สโงฺฆฯ ตสฺมา อิมินาปิ ปริยาเยน รตนตฺตยํ สรณํฯ ตปฺปสาทตคฺครุตาหิ วิหตกิเลโส ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท สรณคมนํฯ ตํสมงฺคีสโตฺต สรณํ คจฺฉติ, วุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตุปฺปาเทน ‘‘เอตานิ เม ตีณิ รตนานิ สรณํ, เอตานิ ปรายณ’’นฺติ เอวํ อุเปตีติ อโตฺถฯ เอวํ ตาว **สรณํ สรณคมนํ โย จ สรณํ คจฺฉติ** อิทํ ตยํ เวทิตพฺพํฯ

สรณคมนปฺปเภเท ปน ทุวิธํ สรณคมนํ โลกุตฺตรํ โลกิยญฺจาติฯ ตตฺถ โลกุตฺตรํ ทิฏฺฐสจฺจานํ มคฺคกฺขเณ สรณคมนุปกฺกิเลสสมุเจฺฉเทน อารมฺมณโต นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌติฯ โลกิยํ ปุถุชฺชนานํ สรณคมนุปกฺกิเลสวิกฺขมฺภเนน อารมฺมณโต

พุทฺธาทิคุณารมฺมณํ หุตฺวา อิชฺฌติฯ ตํ อตฺถโต พุทฺธาทีสุ วตฺถูสุ สทฺธาปฏิลาโภ, สทฺธามูลิกา จ สมฺมาทิฏฺฐิ ทสสุ ปุญฺญกิริยาวตฺถูสุ ทิฏฺฐิชุกมฺมนฺติ วุจฺจติฯ

ตยิทํ จตุธา ปวตฺตติ อตฺตสนฺนิยฺยาตเนน ตปฺปรายณตาย สิสฺสภาวูปคมเนน ปณิปาเตนาติฯ ตตฺถ **อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ** นาม ‘‘อชฺช อาทึ กตฺวา อหํ อตฺตานํ พุทฺธสฺส นิยฺยาเตมิ, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺสา’’ติ เอวํ พุทฺธาทีนํ อตฺตปริจฺจชนํฯ **ตปฺปรายณตา** นาม ‘‘อชฺช อาทึ กตฺวา อหํ พุทฺธปรายโณ, ธมฺมปรายโณ, สงฺฆปรายโณ อิติ มํ ธาเรถา’’ติ เอวํ ตปฺปรายณภาโวฯ **สิสฺสภาวูปคมนํ** นาม ‘‘อชฺช อาทึ กตฺวา อหํ พุทฺธสฺส อนฺเตวาสิโก, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺส อิติ มํ ธาเรถา’’ติ เอวํ สิสฺสภาวูปคโมฯ **ปณิปาโต** นาม ‘‘อชฺช อาทึ กตฺวา อหํ อภิวาทน-ปจฺจุฏฺฐาน-อญฺชลิกมฺม-สามีจิกมฺมํ พุทฺธาทีนํเยว ติณฺณํ วตฺถูนํ กโรมิ อิติ มํ ธาเรถา’’ติ เอวํ พุทฺธาทีสุ ปรมนิปจฺจกาโรฯ อิเมสญฺหิ จตุนฺนมฺปิ อาการานํ อญฺญตรมฺปิ กโรนฺเตน คหิตํเยว โหติ สรณคมนํฯ

อปิจ ‘‘ภควโต อตฺตานํ ปริจฺจชามิ, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺส อตฺตานํ ปริจฺจชามิ, ชีวิตํ ปริจฺจชามิ, ปริจฺจโตฺตเยว เม อตฺตา, ปริจฺจตฺตํเยว เม ชีวิตํ, ชีวิตปริยนฺติกํ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, พุโทฺธ เม สรณํ เลณํ ตาณ’’นฺติ เอวมฺปิ อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘สตฺถารญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺยํ, สุคตญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺยํ, สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) เอวมฺปิ มหากสฺสปสฺส สรณคมเน วิย สิสฺสภาวูปคมนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

‘‘โส อหํ วิจริสฺสามิ, คามา คามํ ปุรา ปุรํ;
นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ, ธมฺมสฺส จ สุธมฺมต’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๙๔; สํ. นิ. ๑.๒๔๖);

เอวมฺปิ อาฬวกาทีนํ สรณคมนํ วิย ตปฺปรายณตา เวทิตพฺพาฯ ‘‘อถ โข พฺรหฺมายุ พฺราหฺมโณ อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ภควโต ปาทานิ มุเขน จ ปริจุมฺพติ, ปาณีหิ จ ปริสมฺพาหติ, นามญฺจ สาเวติ – ‘พฺรหฺมายุ อหํ, โภ โคตม, พฺราหฺมโณ; พฺรหฺมายุ อหํ, โภ โคตม, พฺราหฺมโณ’’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๙๔) เอวมฺปิ ปณิปาโต เวทิตโพฺพฯ

โส ปเนส ญาติภยาจริยทกฺขิเณยฺยวเสน จตุพฺพิโธ โหติฯ ตตฺถ ทกฺขิเณยฺยปณิปาเตน สรณคมนํ โหติ, น อิตเรหิฯ เสฏฺฐวเสเนว หิ สรณํ คณฺหาติ, เสฏฺฐวเสน จ ภิชฺชติฯ ตสฺมา โย สากิโย วา โกลิโย วา ‘‘พุโทฺธ อมฺหากํ ญาตโก’’ติ วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํฯ โย วา ‘‘สมโณ โคตโม ราชปูชิโต มหานุภาโว อวนฺทิยมาโน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยา’’ติ ภเยน วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํฯ โย วา โพธิสตฺตกาเล ภควโต สนฺติเก กิญฺจิ อุคฺคหิตํ สรมาโน พุทฺธกาเล วา –

‘‘เอเกน โภเค ภุเญฺชยฺย, ทฺวีหิ กมฺมํ ปโยชเย;
จตุตฺถญฺจ นิธาเปยฺย, อาปทาสุ ภวิสฺสตี’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๖๕) –

เอวรูปํ อนุสาสนึ อุคฺคเหตฺวา ‘‘อาจริโย เม’’ติ วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํฯ โย ปน ‘‘อยํ โลเก อคฺคทกฺขิเณโยฺย’’ติ วนฺทติ, เตเนว คหิตํ โหติ สรณํฯ

เอวํ คหิตสรณสฺส จ อุปาสกสฺส วา อุปาสิกาย วา อญฺญติตฺถิเยสุ ปพฺพชิตมฺปิ ญาตึ ‘‘ญาตโก เม อย’’นฺติ วนฺทโต สรณคมนํ น ภิชฺชติ, ปเคว อปพฺพชิตํฯ ตถา ราชานํ ภยวเสน วนฺทโตฯ โส หิ รฏฺฐปูชิตตฺตา อวนฺทิยมาโน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยาติฯ ตถา ยํ กิญฺจิ สิปฺปํ สิกฺขาปกํ ติตฺถิยํ ‘‘อาจริโย เม อย’’นฺติ วนฺทโตปิ น ภิชฺชตีติ เอวํ **สรณคมนปฺปเภโท** เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ โลกุตฺตรสฺส สรณคมนสฺส จตฺตาริ สามญฺญผลานิ วิปากผลํ, สพฺพทุกฺขกฺขโย อานิสํสผลํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ, สงฺฆญฺจ สรณํ คโต;
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติฯ (ธ. ป. ๑๙๐);

‘‘ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ, ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ;
อริยญฺจฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ทุกฺขูปสมคามินํฯ (ธ. ป. ๑๙๑);

‘‘เอตํ โข สรณํ เขมํ, เอตํ สรณมุตฺตมํ;
เอตํ สรณมาคมฺม, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๙๒);

อปิจ นิจฺจโต อนุปคมนาทิวเสนเปตสฺส อานิสํสผลํ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺย, สุขโต อุปคเจฺฉยฺย, กญฺจิ ธมฺมํ อตฺตโต อุปคเจฺฉยฺย, มาตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, ปิตรํ, อรหนฺตํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, ปทุฏฺฐจิโตฺต ตถาคตสฺส โลหิตํ อุปฺปาเทยฺย, สงฺฆํ ภิเนฺทยฺย, อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๘-๑๓๐; อ. นิ. ๑.๒๗๒-๒๗๗)ฯ

โลกิยสฺส ปน สรณคมนสฺส ภวสมฺปทาปิ โภคสมฺปทาปิ ผลเมวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส,
น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมึ;
ปหาย มานุสํ เทหํ,
เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๓๗);

อปรมฺปิ วุตฺตํ –

‘‘อถ โข สโกฺก เทวานมิโนฺท อสีติยา เทวตาสหเสฺสหิ สทฺธึ เยนายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เตนุปสงฺกมิ…เป.… เอกมนฺตํ ฐิตํ โข สกฺกํ เทวานมินฺทํ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เอตทโวจ – ‘สาธุ โข, เทวานมินฺท, พุทฺธสรณคมนํ โหติฯ พุทฺธสรณคมนเหตุ โข เทวานมินฺท เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺติฯ เต อเญฺญ เทเว ทสหิ ฐาเนหิ อธิคณฺหนฺติ ทิเพฺพน อายุนา ทิเพฺพน วเณฺณน สุเขน ยเสน อาธิปเตเยฺยน ทิเพฺพหิ รูเปหิ สเทฺทหิ คเนฺธหิ รเสหิ โผฏฺฐเพฺพหี’’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑)ฯ

เอเสว นโย ธเมฺม สเงฺฆ จฯ อปิจ เวลามสุตฺตาทิวเสนาปิ (อ. นิ. ๙.๒๐ อาทโย) สรณคมนสฺส ผลวิเสโส เวทิตโพฺพฯ เอวํ **สรณคมนผลํ** เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ โลกิยสรณคมนํ ตีสุ วตฺถูสุ อญฺญาณสํสยมิจฺฉาญาณาทีหิ สํกิลิสฺสติ, น มหาชุติกํ โหติ น มหาวิปฺผารํฯ โลกุตฺตรสฺส นตฺถิ สํกิเลโสฯ โลกิยสฺส จ สรณคมนสฺส ทุวิโธ เภโท สาวโชฺช อนวโชฺช จฯ ตตฺถ สาวโชฺช อญฺญสตฺถาราทีสุ อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทีหิ โหติ, โส อนิฏฺฐผโลฯ อนวโชฺช กาลกิริยาย, โส อวิปากตฺตา อผโลฯ โลกุตฺตรสฺส ปน เนวตฺถิ เภโทฯ ภวนฺตเรปิ หิ อริยสาวโก อญฺญํ สตฺถารํ น อุทฺทิสตีติ เอวํ สรณคมนสฺส **สํกิเลโส** จ **เภโท** จ เวทิตโพฺพฯ

อุปาสกํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตูติ มํ ภวํ โคตโม ‘‘อุปาสโก อย’’นฺติ เอวํ ธาเรตุ, ชานาตูติ อโตฺถฯ อุปาสกวิธิโกสลฺลตฺถํ ปเนตฺถ โก อุปาสโก, กสฺมา อุปาสโกติ วุจฺจติ, กิมสฺส สีลํ, โก อาชีโว, กา วิปตฺติ, กา สมฺปตฺตีติ อิทํ ปกิณฺณกํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ **โก อุปาสโก**ติ โย โกจิ สรณคโต คหโฎฺฐฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ยโต โข, มหานาม, อุปาสโก พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ, ธมฺมํ สรณํ คโต, สงฺฆํ สรณํ คโต โหติฯ เอตฺตาวตา โข, มหานาม, อุปาสโก โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๓)ฯ

กสฺมา อุปาสโกติฯ รตนตฺตยสฺส อุปาสนโตฯ โส หิ พุทฺธํ อุปาสตีติ อุปาสโกฯ ธมฺมํ, สงฺฆํ อุปาสตีติ อุปาสโกติฯ

กิมสฺส สีลนฺติฯ ปญฺจ เวรมณิโยฯ ยถาห –

‘‘ยโต โข, มหานาม, อุปาสโก ปาณาติปาตา ปฎิวิรโต โหติ, อทินฺนาทานา, กาเมสุมิจฺฉาจารา, มุสาวาทา, สุราเมรยมชฺชปฺปมาทฎฺฐานา ปฎิวิรโต โหติฯ เอตฺตาวตา โข, มหานาม, อุปาสโก สีลวา โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๓)ฯ

โก อาชีโวติฯ ปญฺจ มิจฺฉาวณิชฺชา ปหาย ธเมฺมน สเมน ชีวิกกปฺปนํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ปญฺจิมา, ภิกฺขเว, วณิชฺชา อุปาสเกน อกรณียาฯ กตมา ปญฺจฯ สตฺถวณิชฺชา, สตฺตวณิชฺชา, มํสวณิชฺชา, มชฺชวณิชฺชา, วิสวณิชฺชาฯ อิมา โข, ภิกฺขเว, ปญฺจ วณิชฺชา อุปาสเกน อกรณียา’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๗๗)ฯ

กา วิปตฺตีติฯ ยา ตเสฺสว สีลสฺส จ อาชีวสฺส จ วิปตฺติ, อยมสฺส วิปตฺติฯ อปิจ ยาย เอส จณฺฑาโล เจว โหติ มลญฺจ ปติกุโฎฺฐ จ, สาปิ ตสฺส วิปตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เต จ อตฺถโต อสฺสทฺธิยาทโย ปญฺจ ธมฺมา โหนฺติฯ ยถาห –

‘‘ปญฺจหิ , ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อุปาสโก อุปาสกจณฺฑาโล จ โหติ อุปาสกมลญฺจ อุปาสกปติกุโฎฺฐ จฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? อสฺสโทฺธ โหติ, ทุสฺสีโล โหติ, โกตูหลมงฺคลิโก โหติ, มงฺคลํ ปเจฺจติ โน กมฺมํ, อิโต จ พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสติ, ตตฺถ จ ปุพฺพการํ กโรตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๗๕)ฯ

กา สมฺปตฺตีติฯ ยา จสฺส สีลสมฺปทา จ อาชีวสมฺปทา จ, สา สมฺปตฺติฯ เย จสฺส รตนภาวาทิกรา สทฺธาทโย ปญฺจ ธมฺมาฯ ยถาห –

‘‘ปญฺจหิ , ภิกฺขเว, ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต อุปาสโก อุปาสกรตนญฺจ โหติ อุปาสกปทุมญฺจ อุปาสกปุณฺฑรีกญฺจฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? สทฺโธ โหติ, สีลวา โหติ, น โกตูหลมงฺคลิโก โหติ, กมฺมํ ปเจฺจติ โน มงฺคลํ, น อิโต พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ คเวสติ, อิธ จ ปุพฺพการํ กโรตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๗๕)ฯ

อชฺชตเคฺคติ เอตฺถ อยํ **อคฺค**สโทฺท อาทิโกฏิโกฏฺฐาสเสฏฺฐสุ ทิสฺสติฯ ‘‘อชฺชตเคฺค สมฺม, โทวาริก, อาวรามิ ทฺวารํ นิคณฺฐานํ นิคณฺฐีน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๗๐) หิ อาทิมฺหิ ทิสฺสติฯ ‘‘เตเนว องฺคุลเคฺคน ตํ องฺคุลคฺคํ ปรามเสยฺย (กถา. ๔๔๑)ฯ อุจฺฉคฺคํ เวฬคฺค’’นฺติอาทีสุ โกฏิยํฯ ‘‘อมฺพิลคฺคํ วา มธุรคฺคํ วา ติตฺตกคฺคํ วา (สํ. นิ. ๕.๓๗๔), อนุชานามิ, ภิกฺขเว, วิหารเคฺคน วา ปริเวณเคฺคน วา ภาเชตุ’’นฺติอาทีสุ (จูฬว. ๓๑๘) โกฏฺฐาเสฯ ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา…เป…. ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๔) เสเฏฺฐฯ อิธ ปนายํ อาทิมฺหิ ทฎฺฐโพฺพฯ ตสฺมา อชฺชตเคฺคติ อชฺชตํ อาทึ กตฺวาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อชฺชต**นฺติ อชฺชภาวํฯ อชฺชทเคฺคติ วา ปาโฐ, ทกาโร ปทสนฺธิกโร, อชฺช อคฺคํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

ปาณุเปตนฺติ ปาเณหิ อุเปตํ, ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตติ, ตาว อุเปตํ, อนญฺญสตฺถุกํ ตีหิ สรณคมเนหิ สรณํ คตํ อุปาสกํ กปฺปิยการกํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตุ ชานาตุฯ อหญฺหิ สเจปิ เม ติขิเณน อสินา สีสํ ฉิเนฺทยฺย, เนว พุทฺธํ ‘‘น พุโทฺธ’’ติ วา ธมฺมํ ‘‘น ธโมฺม’’ติ วา สงฺฆํ ‘‘น สโงฺฆ’’ติ วา วเทยฺยนฺติ เอวํ อตฺตสนฺนิยฺยาตเนน สรณํ คนฺตฺวา จตูหิ จ ปจฺจเยหิ ปวาเรตฺวา อุฎฺฐายาสนา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามีติฯ

๑๗. สตฺตเม **ชาณุโสฺสณี**ติ ชาณุโสฺสณิฐานนฺตรํ กิร นาเมกํ ฐานนฺตรํ, ตํ เยน กุเลน ลทฺธํ, ตํ ชาณุโสฺสณิกุลนฺติ วุจฺจติฯ อยํ ตสฺมึ กุเล ชาตตฺตา รโญฺญ สนฺติเก จ ลทฺธชาณุโสฺสณิสกฺการตฺตา ชาณุโสฺสณีติ วุจฺจติฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ ‘‘สมโณ กิร โคตโม ปณฺฑิโต พฺยโตฺต พหุสฺสุโต’’ติ สุตฺวา ‘‘สเจ โส ลิงฺควิภตฺติการกาทิเภทํ ชานิสฺสติ, อเมฺหหิ ญาตเมว ชานิสฺสติ, อญฺญาตํ กึ ชานิสฺสติฯ ญาตเมว กเถสฺสติ, อญฺญาตํ กึ กเถสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา มานทฺธชํ ปคฺคยฺห สิงฺคํ อุกฺขิปิตฺวา มหาปริวาเรหิ ปริวุโต เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ **กตตฺตา จ, พฺราหฺมณ, อกตตฺตา จา**ติ สตฺถา ตสฺส วจนํ สุตฺวา ‘‘อยํ พฺราหฺมโณ อิธ อาคจฺฉโนฺต น ชานิตุกาโม อตฺถคเวสี หุตฺวา อาคโต, มานํ ปน ปคฺคยฺห สิงฺคํ อุกฺขิปิตฺวา อาคโตฯ กึ นุ ขฺวสฺส ยถา ปญฺหสฺส อตฺถํ ชานาติ, เอวํ กถิเต วฑฺฒิ ภวิสฺสติ, อุทาหุ ยถา น ชานาตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘ยถา น ชานาติ, เอวํ กถิเต วฑฺฒิ ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ‘‘กตตฺตา จ, พฺราหฺมณ, อกตตฺตา จา’’ติ อาหฯ

พฺราหฺมโณ ตํ สุตฺวา ‘‘สมโณ โคตโม กตตฺตาปิ อกตตฺตาปิ นิรเย นิพฺพตฺตึ วทติ, อิทํ อุภยการเณนาปิ เอกฎฺฐาเน นิพฺพตฺติยา กถิตตฺตา ทุชฺชานํ มหนฺธการํ, นตฺถิ มยฺหํ เอตฺถ ปติฎฺฐาฯ สเจ ปนาหํ เอตฺตเกเนว ตุณฺหี ภเวยฺยํ, พฺราหฺมณานํ มเชฺฌ กถนกาเลปิ มํ เอวํ วเทยฺยุํ – ‘ตฺวํ สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติกํ มานํ ปคฺคยฺห สิงฺคํ อุกฺขิปิตฺวา คโตสิ, เอกวจเนเนว ตุณฺหี หุตฺวา กิญฺจิ วตฺตุํ นาสกฺขิ, อิมสฺมึ ฐาเน กสฺมา กเถสี’ติฯ ตสฺมา ปราชิโตปิ อปราชิตสทิโส หุตฺวา ปุน สคฺคคมนปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา **โก นุ โข, โภ โคตมา**ติ อิมํ ทุติยปญฺหํ อารภิฯ

เอวมฺปิ ตสฺส อโหสิ – ‘‘อุปริปเญฺหน เหฎฺฐาปญฺหํ ชานิสฺสามิ, เหฎฺฐาปเญฺหน อุปริปญฺห’’นฺติฯ ตสฺมาปิ อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ สตฺถา ปุริมนเยเนว จิเนฺตตฺวา ยถา น ชานาติ, เอวเมว

กเถโนฺต ปุนปิ ‘‘กตญฺญู จ, พฺราหฺมณ, อกตญฺญู จา’’ติ อาหฯ พฺราหฺมโณ ตสฺมิมฺปิ ปติฏฺฐาตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘อลํ, โภ, น อีทิสสฺส ปุริสสฺส สนฺติกํ อาคเตน อชานิตฺวา คนฺตุํ วฏฺฏติ, สกวาทํ ปหาย สมณํ โคตมํ อนุวตฺติตฺวา มยฺหํ อตฺถํ คเวสิสฺสามิ, ปรโลกมคฺคํ โสเธสฺสามี’’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา สตฺถารํ อายาจโนฺต **น โข อห**นฺติอาทิมาหฯ อถสฺส นิหตมานตํ ญตฺวา สตฺถา อุปริ เทสนํ วเฑฺฒโนฺต **เตน หิ, พฺราหฺมณา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เตน หี**ติ การณนิเทฺทโสฯ ยสฺมา สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส อตฺถํ อชานโนฺต วิตฺถารเทสนํ ยาจสิ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๑๘. อฏฺฐเม **อายสฺมา**ติ ปิยวจนเมตํฯ **อานโนฺท**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ **เอกํเสนา**ติ เอกเนฺตนฯ **อนุวิจฺจา**ติ อนุปวิสิตฺวาฯ **วิญฺญู**ติ ปณฺฑิตาฯ **ครหนฺตี**ติ นินฺทนฺติ, อวณฺณํ ภาสนฺติฯ เสสเมตฺถ นวเม จ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๒๐. ทสเม **ทุนฺนิกฺขิตฺตญฺจ ปทพฺยญฺชน**นฺติ อุปฺปฏิปาฏิยา คหิตปาฬิปทเมว หิ อตฺถสฺส พฺยญฺชนตฺตา พฺยญฺชนนฺติ วุจฺจติฯ อุภยเมตํ ปาฬิยาว นามํฯ **อโตฺถ จ ทุนฺนีโต**ติ ปริวเตฺตตฺวา อุปฺปฏิปาฏิยา คหิตา อฏฺฐกถาฯ **ทุนฺนิกฺขิตฺตสฺส, ภิกฺขเว, ปทพฺยญฺชนสฺส อโตฺถปิ ทุนฺนโย โหตี**ติ ปริวเตฺตตฺวา อุปฺปฏิปาฏิยา คหิตาย ปาฬิยา อฏฺฐกถา นาม ทุนฺนยา ทุนฺนีหารา ทุกฺกถา นาม โหติฯ เอกาทสเม วุตฺตปฏิปกฺขนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

อธิกรณวโคฺค ทุติโยฯ

๓. พาลวคฺควณฺณนา

๒๒. ตติยสฺส ปฐเม **อจฺจยํ อจฺจยโต น ปสฺสตี**ติ ‘‘อปรชฺฌิตฺวา อปรทฺธํ มยา’’ติ อตฺตโน อปราธํ น ปสฺสติ, อปรทฺธํ มยาติ วตฺวา ทณฺฑกมฺมํ อาหริตฺวา น ขมาเปตีติ อโตฺถฯ **อจฺจยํ เทเสนฺตสฺสา**ติ เอวํ วตฺวา ทณฺฑกมฺมํ อาหริตฺวา ขมาเปนฺตสฺสฯ **ยถาธมฺมํ นปฺปฏิคฺคณฺหาตี**ติ ‘‘ปุน เอวํ น กริสฺสามิ, ขมถ เม’’ติ วุจฺจมาโน อจฺจยํ อิมํ ยถาธมฺมํ ยถาสภาวํ น ปฏิคฺคณฺหาติฯ ‘‘อิโต ปฏฺฐาย ปุน เอวรูปํ มา อกาสิ, ขมามิ ตุยฺห’’นฺติ น วทติฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตปฏิปกฺขนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๒๓. ทุติเย **อพฺภาจิกฺขนฺตี**ติ อภิภวิตฺวา อาจิกฺขนฺติ, อภูเตน วทนฺติฯ **โทสนฺตโร**ติ อนฺตเร ปติตโทโสฯ เอวรูโป หิ ‘‘นตฺถิ สมณสฺส โคตมสฺส อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม’’ติอาทีนิ วทโนฺต สุนกฺขโตฺต วิย ตถาคตํ อพฺภาจิกฺขติฯ **สโทฺธ วา ทุคฺคหิเตนา**ติ โย หิ ญาณวิรหิตาย สทฺธาย อติสโทฺธ โหติ มุทฺธปฺปสโนฺน, โสปิ ‘‘พุโทฺธ นาม สพฺพโลกุตฺตโร, สเพฺพ ตสฺส เกสาทโย พาตฺตึส โกฏฺฐาสา โลกุตฺตราเยวา’’ติอาทินา นเยน ทุคฺคหิตํ คณฺหิตฺวา ตถาคตํ อพฺภาจิกฺขติฯ ตติยํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๒๕. จตุเตฺถ **เนยฺยตฺถํ สุตฺตนฺต**นฺติ ยสฺส อโตฺถ เนตโพฺพ, ตํ เนตพฺพตฺถํ สุตฺตนฺตํฯ **นีตโตฺถ สุตฺตโนฺตติ ทีเปตี**ติ กถิตโตฺถ อยํ สุตฺตโนฺตติ วทติฯ ตตฺถ ‘‘เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, เทฺวเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา, ตโยเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา, จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา’’ติ เอวรูโป สุตฺตโนฺต เนยฺยโตฺถ นามฯ เอตฺถ หิ กิญฺจาปิ สมฺมาสมฺพุเทฺธน ‘‘เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว’’ติอาทิ วุตฺตํ, ปรมตฺถโต ปน ปุคฺคโล นาม นตฺถีติ เอวมสฺส อโตฺถ เนตโพฺพว โหติฯ อยํ ปน อตฺตโน พาลตาย นีตโตฺถ อยํ สุตฺตโนฺตติ ทีเปติฯ ปรมตฺถโต หิ ปุคฺคเล อสติ น ตถาคโต ‘‘เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว’’ติอาทีนิ วเทยฺยฯ ยสฺมา ปน เตน วุตฺตํ, ตสฺมา ปรมตฺถโต อตฺถิ ปุคฺคโลติ คณฺหโนฺต ตํ เนยฺยตฺถํ สุตฺตนฺตํ นีตโตฺถ สุตฺตโนฺตติ ทีเปติฯ **นีตตฺถ**นฺติ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ เอวํ กถิตตฺถํฯ เอตฺถ หิ อนิจฺจเมว ทุกฺขเมว อนตฺตาเยวาติ อโตฺถฯ อยํ ปน อตฺตโน พาลตาย ‘‘เนยฺยโตฺถ อยํ สุตฺตโนฺต, อตฺถมสฺส อาหริสฺสามี’’ติ ‘‘นิจฺจํ นาม อตฺถิ, สุขํ นาม อตฺถิ, อตฺตา นาม อตฺถี’’ติ คณฺหโนฺต นีตตฺถํ สุตฺตนฺตํ เนยฺยโตฺถ สุตฺตโนฺตติ ทีเปติ นามฯ ปญฺจมํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๒๗. ฉเฏฺฐ **ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺตสฺสา**ติ ปาปกมฺมสฺสฯ ปาปํ หิ ปฏิจฺฉาเทตฺวา กโรนฺติฯ โน เจปิ ปฏิจฺฉาเทตฺวา กโรนฺติ, ปาปกมฺมํ ปฏิจฺฉนฺนเมวาติ วุจฺจติฯ **นิรโย**ติ สโหกาสกาขนฺธาฯ ติรจฺฉานโยนิยํ ขนฺธาว ลพฺภนฺติฯ สตฺตมฏฺฐมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๓๐. นวเม **ปฏิคฺคาหา**ติ ปฏิคฺคาหกา, ทุสฺสีลํ ปุคฺคลํ เทฺว ฐานานิ ปฏิคฺคณฺหนฺตีติ อโตฺถฯ

๓๑. ทสเม **อตฺถวเส**ติ การณานิฯ **อรญฺญวนปตฺถานี**ติ อรญฺญานิ จ วนปตฺถานิ จฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อภิธเมฺม นิปฺปริยาเยน ‘‘นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา, สพฺพเมตํ อรญฺญ’’นฺติ (วิภ. ๕๒๙) วุตฺตํ, ตถาปิ ยํ ตํ ‘‘ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิม’’นฺติ (ปารา. ๖๕๔) อารญฺญกงฺคนิปฺผาทกํ เสนาสนํ วุตฺตํ, ตเทว อธิเปฺปตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **วนปตฺถ**นฺติ คามนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐานํ, ยตฺถ น กสียติ น วปียติฯ **ปนฺตานี**ติ ปริยนฺตานิ อติทูรานิ, **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาร**นฺติ

โลกิยโลกุตฺตรํ ผาสุวิหารํฯ **ปจฺฉิมญฺจ ชนตํ อนุกมฺปมาโน**ติ ปจฺฉิเม มม สาวเก อนุกมฺปโนฺตฯ

๓๒. เอกาทสเม **วิชฺชาภาคิยา**ติ วิชฺชาโกฏฺฐาสิกาฯ **สมโถ**ติ จิตฺเตกคฺคตาฯ **วิปสฺสนา**ติ สงฺขารปริคฺคาหกญาณํฯ **กมตฺถมนุโภตี**ติ กตมํ อตฺถํ อาราเธติ สมฺปาเทติ ปริปูเรติฯ **จิตฺตํ ภาวียตี**ติ มคฺคจิตฺตํ ภาวียติ พฺรูหียติ วฑฺฒียติฯ **โย ราโค, โส ปหียตี**ติ โย รชฺชนกวเสน ราโค, โส ปหียติฯ ราโค หิ มคฺคจิตฺตสฺส ปจฺจนีโก, มคฺคจิตฺตํ ราคสฺส จฯ ราคกฺขเณ มคฺคจิตฺตํ นตฺถิ, มคฺคจิตฺตกฺขเณ ราโค นตฺถิฯ ยทา ปน ราโค อุปฺปชฺชติ, ตทา มคฺคจิตฺตสฺส อุปฺปตฺติํ นิวาเรติ, ปทํ ปจฺฉินฺทติฯ ยทา ปน มคฺคจิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตทา ราคํ สมูลกํ อุพฺพเฏฺฏตฺวา สมุคฺฆาเตนฺตเมว อุปฺปชฺชติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ราโค ปหียตี’’ติฯ

วิปสฺสนา, ภิกฺขเว, ภาวิตาติ วิปสฺสนาญาณํ พฺรูหิตํ วฑฺฒิตํฯ **ปญฺญา ภาวียตี**ติ มคฺคปญฺญา ภาวียติ พฺรูหียติ วฑฺฒียติฯ **ยา อวิชฺชา, สา ปหียตี**ติ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ วฏฺฏมูลิกา มหาอวิชฺชา ปหียติฯ อวิชฺชา หิ มคฺคปญฺญาย ปจฺจนีกา, มคฺคปญฺญา อวิชฺชายฯ อวิชฺชากฺขเณ มคฺคปญฺญา นตฺถิ , มคฺคปญฺญากฺขเณ อวิชฺชา นตฺถิฯ ยทา ปน อวิชฺชา อุปฺปชฺชติ, ตทา มคฺคปญฺญาย อุปฺปตฺติํ นิวาเรติ, ปทํ ปจฺฉินฺทติฯ ยทา มคฺคปญฺญา อุปฺปชฺชติ, ตทา อวิชฺชํ สมูลิกํ อุพฺพเฏฺฏตฺวา สมุคฺฆาตยมานาว อุปฺปชฺชติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อวิชฺชา ปหียตี’’ติฯ อิติ มคฺคจิตฺตํ มคฺคปญฺญาติ เทฺวปิ สหชาตธมฺมาว กถิตาฯ

ราคุปกฺกิลิฏฺฐํ วา, ภิกฺขเว, จิตฺตํ น วิมุจฺจตีติ ราเคน อุปกฺกิลิฏฺฐตฺตา มคฺคจิตฺตํ น วิมุจฺจตีติ ทเสฺสติฯ **อวิชฺชุปกฺกิลิฏฺฐา วา ปญฺญา น ภาวียตี**ติ อวิชฺชาย อุปกฺกิลิฏฺฐตฺตา มคฺคปญฺญา น ภาวียตีติ ทเสฺสติฯ **อิติ โข, ภิกฺขเว**ติ เอวํ โข, ภิกฺขเวฯ **ราควิราคา เจโตวิมุตฺตี**ติ ราคสฺส ขยวิราเคน เจโตวิมุตฺติ นาม โหติฯ ผลสมาธิเสฺสตํ นามํฯ **อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺตี**ติ อวิชฺชาย ขยวิราเคน ปญฺญาวิมุตฺติ นาม โหติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต นานากฺขณิกา สมาธิวิปสฺสนา กถิตาติฯ

พาลวโคฺค ตติโยฯ

๔. สมจิตฺตวคฺควณฺณนา

๓๓. จตุตฺถสฺส ปฐเม **อสปฺปุริสภูมี**ติ อสปฺปุริสานํ ปติฏฺฐานฏฺฐานํฯ **สปฺปุริสภูมิย**มฺปิ เอเสว นโยฯ **อกตญฺญู**ติ กตํ น ชานาติฯ **อกตเวที**ติ กตํ ปากฏํ กตฺวา น ชานาติฯ **อุปญฺญาต**นฺติ วณฺณิตํ โถมิตํ ปสตฺถํฯ **ยทิท**นฺติ ยา อยํฯ **อกตญฺญุตา อกตเวทิตา**ติ ปเรน กตสฺส อุปการสฺส อชานนเญฺจว ปากฏํ กตฺวา อชานนญฺจฯ **เกวลา**ติ สกลาฯ สุกฺกปเกฺขปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๓๔. ทุติเย **มาตุ จ ปิตุ จา**ติ ชนกมาตุ จ ชนกปิตุ จฯ **เอเกน, ภิกฺขเว, อํเสน มาตรํ ปริหเรยฺยา**ติ เอกสฺมิํ อํสกูเฏ ฐเปตฺวา มาตรํ ปฏิชเคฺคยฺยฯ **เอเกน อํเสน ปิตรํ ปริหเรยฺยา**ติ เอกสฺมิํ อํสกูเฏ ฐเปตฺวา ปิตรํ ปฏิชเคฺคยฺยฯ **วสฺสสตายุโก วสฺสสตชีวี**ติ วสฺสสตายุกกาเล ชาโต สกลํ วสฺสสตํ ชีวโนฺตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สเจ ปุโตฺต นาม ‘‘มาตาปิตูนํ ปฏิกริสฺสามี’’ติ อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย ทกฺขิเณ อํสกูเฏ มาตรํ, วาเม ปิตรํ ฐเปตฺวา วสฺสสตายุโก สกลมฺปิ วสฺสสตํ ชีวมาโน ปริหเรยฺยฯ **โส จ เนสํ อุจฺฉาทนปริมทฺทนนฺหาปนสมฺพาหเนนา**ติ โส จ ปุโตฺต เนสํ มาตาปิตูนํ อํสกูเฏสุ ฐิตานํเยว ทุคฺคนฺธปฏิวิโนทนตฺถํ สุคนฺธกรเณน อุจฺฉาทเนน, ปริสฺสมวิโนทนตฺถํ หตฺถปริมทฺทเนน, สีตุณฺหกาเล จ อุโณฺหทกสีโตทกนฺหาปเนน, หตฺถปาทาทีนํ อากฑฺฒนปริกฑฺฒนสงฺขาเตน สมฺพาหเนน อุปฏฺฐานํ กเรยฺยฯ **เต จ ตเตฺถวา**ติ เต จ มาตาปิตโร ตเตฺถว ตสฺส อํสกูเฏสุ นิสินฺนาว มุตฺตกรีสํ จเชยฺยุํฯ **นเตฺวว , ภิกฺขเว**ติ, ภิกฺขเว, เอวมฺปิ นเตฺวว มาตาปิตูนํ กตํ วา โหติ ปฏิกตํ วาฯ

อิสฺสราธิปเจฺจ รเชฺชติ จกฺกวตฺติรชฺชํ สนฺธาเยวมาหฯ **อาปาทกา**ติ วฑฺฒกา อนุปาลกาฯ ปุตฺตา หิ มาตาปิตูหิ วฑฺฒิตา เจว อนุปาลิตา จฯ **โปสกา**ติ หตฺถปาเท วเฑฺฒตฺวา หทยโลหิตํ ปาเยตฺวา โปสกาฯ ปุตฺตา หิ มาตาปิตูหิ ปุฏฺฐา ภตา อนฺนปานาทีหิ ปฏิชคฺคิตาฯ **อิมสฺส โลกสฺส ทเสฺสตาโร**ติ สเจ หิ มาตาปิตโร ชาตทิวเสเยว ปุตฺตํ ปาเท คเหตฺวา อรเญฺญ วา นทิยํ วา ปปาเต วา ขิเปยฺยุํ, อิมสฺมิํ โลเก อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณํ น ปเสฺสยฺยฯ เอวํ อกตฺวา อาปาทิตตฺตา โปสิตตฺตา เอส อิมสฺมิํ โลเก อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณํ มาตาปิตโร นิสฺสาย ปสฺสตีติ ตฺยาสฺส อิมสฺส โลกสฺส ทเสฺสตาโร นาม โหนฺติฯ **สมาทเปตี**ติ คณฺหาเปติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต สทฺธาสีลจาคปญฺญา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาฯ ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถรสฺส ทิโสว ภิกฺขุ เตสุ ปติฏฺฐาเปติ นามาติ เวทิตโพฺพฯ

๓๕. ตติเย **เตนุปสงฺกมี**ติ โส หิ พฺราหฺมโณ ‘‘สมโณ กิร โคตโม กถิตํ วิสฺสเชฺชติ, ปุจฺฉายสฺส วิรชฺฌนํ นาม นตฺถิฯ อหมสฺส วิรชฺฌนปญฺหํ อภิสงฺขริสฺสามี’’ติ ปณีตโภชนํ ภุญฺชิตฺวา คพฺภทฺวารํ ปิทหิตฺวา นิสิโนฺน จิเนฺตตุํ อารภิฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน อุจฺจาสทฺทมหาสโทฺท วตฺตติ, จิตฺตํ น เอกคฺคํ โหติ, ภูมิฆรํ กาเรสฺสามี’’ติ ภูมิฆรํ กาเรตฺวา ตตฺถ ปวิสิตฺวา – ‘‘เอวํ ปุโฏฺฐ เอวํ กเถสฺสติ, เอวํ ปุโฏฺฐ เอวํ กเถสฺสตี’’ติ เอกํ คณฺหิตฺวา เอกํ วิสฺสเชฺชโนฺต สกลทิวสํ กิญฺจิ ปสฺสิตุํ นาสกฺขิฯ ตสฺส อิมินาว นีหาเรน จตฺตาโร มาสา วีติวตฺตาฯ โส จตุนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน อุภโตโกฏิกํ ปญฺหํ นาม อทฺทสฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อหํ สมณํ โคตมํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘กิํวาที ภว’นฺติ ปุจฺฉิสฺสามิฯ สเจ ‘กิริยวาทิมฺหี’ติ วกฺขติ, ‘สพฺพากุสลานํ นาม ตุเมฺห กิริยํ วเทถา’ติ นํ นิคฺคณฺหิสฺสามิฯ สเจ ‘อกิริยวาทิมฺหี’ติ วกฺขติ, ‘กุสลธมฺมานํ นาม ตุเมฺห อกิริยํ วเทถา’ติ นํ นิคฺคณฺหิสฺสามิฯ อิทญฺหิ อุภโตโกฏิกํ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ เนว อุคฺคิลิตุํ สกฺขิสฺสติ น นิคฺคิลิตุํฯ เอวํ มม ชโย ภวิสฺสติ, สมณสฺส โคตมสฺส ปราชโย’’ติ อุฏฺฐาย อโปฺผเฏตฺวา ภูมิฆรา นิกฺขมฺม ‘‘เอวรูปํ ปญฺหํ ปุจฺฉเนฺตน น เอกเกน คนฺตุํ วฏฺฏตี’’ติ

นคเร โฆสนํ กาเรตฺวา สกลนาคเรหิ ปริวุโต เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ **กึวาที**ติ กึลทฺธิโกฯ **กิมกฺขายี**ติ กึ นาม สาวกานํ ปฏิปทํ อกฺขายีติ ปุจฺฉิฯ อถสฺส ภควา จตูหิ มาเสหิ ปญฺหํ อภิสงฺขริตฺวา ‘‘ทิโฏฺฐ เม สมณสฺส โคตมสฺส ปราชยปโญฺห’’ติ มานํ ปคฺคยฺห อาคตภาวํ ญตฺวา เอกปเทเนว ตํ ปญฺหํ ภินฺทโนฺต **กิริยวาที จาหํ, พฺราหฺมณา**ติอาทิมาหฯ อถ พฺราหฺมโณ อตฺตโน มานํ อปเนตฺวา ภควนฺตํ อายาจโนฺต **ยถากถํ ปนา**ติอาทิมาหฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๓๖. จตุเตฺถ **ทกฺขิเณยฺยา**ติ ทกฺขิณา วุจฺจติ ทานํ, ตสฺส ปฏิคฺคหณยุตฺตา กติ ปุคฺคลาติ ปุจฺฉติฯ **เสโข**ติ อิมินา สตฺต เสเกฺข ทเสฺสติฯ เอตฺถ จ สีลวนฺตปุถุชฺชโนปิ โสตาปเนฺนเนว สงฺคหิโตฯ **อาหุเนยฺยา ยชมานานํ โหนฺตี**ติ ทานํ ททนฺตานํ อาหุนสฺส อรหา ทานปฏิคฺคาหกา นาม โหนฺตีติ อโตฺถฯ **เขตฺต**นฺติ วตฺถุ ปติฎฺฐา, ปุญฺญสฺส วิรุหนฎฺฐานนฺติ อโตฺถฯ

๓๗. ปญฺจเม **ปุพฺพาราเม**ติ สาวตฺถิโต ปุรตฺถิมทิสาภาเค อาราเมฯ **มิคารมาตุปาสาเท**ติ วิสาขาย อุปาสิกาย ปาสาเทฯ สา หิ มิคารเสฎฺฐินา มาตุฎฺฐาเน ฐปิตตฺตาปิ, สพฺพเชฎฺฐกสฺส ปุตฺตสฺส อยฺยกเสฎฺฐิโนว สมานนามกตฺตาปิ มิคารมาตาติ วุจฺจติฯ ตาย การิโต สหสฺสคโพฺภ ปาสาโท มิคารมาตุปาสาโท นามฯ เถโร ตสฺมึ วิหรติฯ **ตตฺร โข อายสฺมา สาริปุโตฺต**ติ ตสฺมึ ปาสาเท วิหรโนฺต ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถโรฯ

ภิกฺขู อามเนฺตสีติ กสฺมึ กาเล อามเนฺตสิ? กานิจิ หิ สุตฺตานิ ปุเรภเตฺต ภาสิตานิ อตฺถิ, กานิจิ ปจฺฉาภเตฺต, กานิจิ ปุริมยาเม, กานิจิ มชฺฌิมยาเม, กานิจิ ปจฺฉิมยาเมฯ อิทํ ปน สมจิตฺตปฏิปทาสุตฺตํ ปจฺฉาภเตฺต ภาสิตํฯ ตสฺมา สายนฺหสมเย อามเนฺตสิฯ

น เกวลํ เจตํ เถเรเนว ภาสิตํ, ตถาคเตนาปิ ภาสิตํฯ กตฺถ นิสีทิตฺวาติ? วิสาขาย รตนปาสาเท นิสีทิตฺวาฯ ตถาคโต หิ ปฐมโพธิยํ วีสติ วสฺสานิ อนิพทฺธวาโส หุตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ผาสุกํ โหติ, ตตฺถ ตเตฺถว คนฺตฺวา วสิฯ ปฐมํ อโนฺตวสฺสสญฺหิ อิสิปตเน ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา อฎฺฐารส มหาพฺรหฺมโกฎิโย อมตปานํ ปาเยตฺวา พาราณสึ อุปนิสฺสาย อิสิปตเน วสิฯ ทุติยํ อโนฺตวสฺสํ ราชคหํ อุปนิสฺสาย เวฬุวเน, ตติยจตุตฺถานิปิ ตเตฺถว, ปญฺจมํ อโนฺตวสฺสํ เวสาลึ อุปนิสฺสาย มหาวเน กูฎาคารสาลายํ, ฉฎฺฐํ อโนฺตวสฺสํ มกุลปพฺพเต, สตฺตมํ ตาวตึสภวเน, อฎฺฐมํ ภเคฺค สุสุมารคิรํ นิสฺสาย เภสกฬาวเน, นวมํ โกสมฺพิยํ, ทสมํ ปาลิเลยฺยเก วนสเณฺฑ, เอกาทสมํ นาลายํ พฺราหฺมณคาเม, ทฺวาทสมํ เวรญฺชายํ, เตรสมํ จาลิยปพฺพเต, จุทฺทสมํ เชตวเน, ปญฺจทสมํ กปิลวตฺถุสฺมึ, โสฬสมํ อาฬวกํ ทเมตฺวา จตุราสีติปาณสหสฺสานิ อมตปานํ ปาเยตฺวา อาฬวิยํ, สตฺตรสมํ ราชคเหเยว, อฎฺฐารสมํ จาลิยปพฺพเตเยว, ตถา เอกูนวีสติมํ, วีสติมํ ปน อโนฺตวสฺสํ ราชคหํเยว อุปนิสฺสาย วสิฯ เอวํ วีสติ วสฺสานิ อนิพทฺธวาโส หุตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ผาสุกํ โหติ, ตตฺถ ตเตฺถว วสิฯ

ตโต ปฎฺฐาย ปน เทฺว เสนาสนานิ ธุวปริโภคานิ อกาสิฯ กตรานิ เทฺว? เชตวนญฺจ ปุพฺพารามญฺจฯ กสฺมา? ทฺวินฺนํ กุลานํ คุณมหนฺตตายฯ อนาถปิณฺฑิกสฺส หิ วิสาขาย จ คุณํ สนฺธาย คุณํ ปฎิจฺจ สตฺถา ตานิ เสนาสนานิ ธุวปริโภเคน ปริภุญฺชิฯ อุตุวสฺสํ จาริกํ จริตฺวาปิ หิ อโนฺตวเสฺส ทฺวีสุเยว เสนาสเนสุ วสติฯ เอวํ วสโนฺต ปน เชตวเน รตฺตึ วสิตฺวา ปุนทิวเส ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ทกฺขิณทฺวาเรน สาวตฺถึ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา ปาจีนทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา ปุพฺพาราเม ทิวาวิหารํ กโรติฯ ปุพฺพาราเม รตฺตึ วสิตฺวา ปุนทิวเส ปาจีนทฺวาเรน สาวตฺถึ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา ทกฺขิณทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา เชตวเน ทิวาวิหารํ กโรติฯ ตสฺมึ ปน ทิวเส สมฺมาสมฺพุโทฺธ เชตวเนเยว วสิฯ ยตฺถ กตฺถจิ วสนฺตสฺส จสฺส ปญฺจวิธกิจฺจํ อวิชหิตเมว โหติฯ ตํ เหฎฺฐา วิตฺ

ถาริตเมวฯ เตสุ กิเจฺจสุ ปจฺฉิมยามกิจฺจกาเล ภควา โลกํ โอโลเกนฺโต สาวตฺถิวาสีนญฺจ สมนฺตา จ สาวตฺถิยา คาวุตอฑฺฒโยชนโยชนปรเม ฐาเน อปริมาณานํ สตฺตานํ อภิสมยภาวํ อทฺทสฯ

ตโต ''กสฺมึ นุ โข กาเล อภิสมโย ภวิสฺสตี''ติ โอโลเกนฺโต ''สายนฺหสมเย''ติ ทิสฺวา ''มยิ นุ โข กเถนฺเต อภิสมโย ภวิสฺสติ, สาวเก กเถนฺเต ภวิสฺสตี''ติ ''สาริปุตฺตตฺเถเร กเถนฺเต ภวิสฺสตี''ติ อทฺทสฯ ตโต ''กตฺถ นิสีทิตฺวา กเถนฺเต ภวิสฺสตี''ติ โอโลเกนฺโต ''วิสาขาย รตนปาสาเท นิสีทิตฺวา''ติ ทิสฺวา ''พุทฺธานํ นาม ตโย สาวกสนฺนิปาตา โหนฺติ, อคฺคสาวกานํ เอโกฯ เตสุ อชฺช ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตตฺเถรสฺส สาวกสนฺนิปาโต ภวิสฺสตี''ติ อทฺทสฯ ทิสฺวา ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา นิวตฺถนิวาสโน สุคตจีวรํ ปารุปิตฺวา เสลมยปตฺตํ อาทาย ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ทกฺขิณทฺวาเรน นครํ ปวิสิตฺวา ปิณฺฑาย จรโนฺต ภิกฺขุสงฺฆสฺส สุลภปิณฺฑปาตํ กตฺวา วาตปฺปหตา วิย นาวา ปฏินิวตฺติตฺวา ทกฺขิณทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา พหิทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ ตโต อสีติ มหาสาวกา ภิกฺขุนิปริสา อุปาสกปริสา อุปาสิกาปริสาติ จตโสฺส ปริสา สตฺถารํ ปริวารยึสุฯ

สตฺถา สาริปุตฺตตฺเถรํ อามเนฺตสิ – ''สาริปุตฺต, ตยา ปุพฺพารามํ คนฺตุํ วฏฺฏติ, ตว จ ปริสํ คเหตฺวา คจฺฉาหี''ติฯ ''สาธุ, ภเนฺต''ติ เถโร อตฺตโน ปริวาเรหิ ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ ปริวุโต ปุพฺพารามํ อคมาสิฯ เอเตเนว นิยาเมน อสีติ มหาสาวเก ปุพฺพารามเมว เปเสตฺวา สยํ เอเกน อานนฺทเตฺถเรเนว สทฺธึ เชตวนํ อคมาสิฯ อานนฺทเตฺถโรปิ วิหาเร สตฺถุ วตฺตํ กตฺวา วนฺทิตฺวา ''ปุพฺพารามํ คจฺฉามิ, ภเนฺต''ติ อาหฯ เอวํ กโรหิ อานนฺทาติฯ สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ตเตฺถว อคมาสิฯ สตฺถา เอกโกว เชตวเน โอหีโนฯ

ตํ ทิวสญฺหิ จตโสฺส ปริสา เถรเสฺสว ธมฺมกถํ โสตุกามา อเหสุํฯ โกสลมหาราชาปิ พลกาเยน ปริวุโต ปุพฺพารามเมว คโตฯ ตถา ปญฺจสตอุปาสกปริวาโร อนาถปิณฺฑิโกฯ วิสาขาปน มหาอุปาสิกา ทฺวีหิ ชงฺฆสหเสฺสหิ ปริวุโต อคมาสิฯ สตฺตปณฺณาสาย กุลสตสหสฺสานํ วสนฏฺฐาเน สาวตฺถินคเร เคหปาลกทารเก ฐเปตฺวา เสสชโน คนฺธจุณฺณมาลาทีนิ คเหตฺวา ปุพฺพารามเมว อคมาสิฯ จตูสุ ทฺวารคาเมสุ คาวุตอฑฺฒโยชนโยชนปรมฏฺฐาเน สเพฺพเยว มนุสฺสา คนฺธจุณฺณมาลาทิหตฺถา ปุพฺพารามเมว อคมํสุฯ สกลวิหาโร มิสฺสกปุเปฺผหิ อภิกิโณฺณ วิย อโหสิฯ

ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตตฺเถโรปิ โข วิหารํ คนฺตฺวา วิหารปริเวเณ องฺคณฏฺฐาเน อฏฺฐาสิฯ ภิกฺขู เถรสฺส อาสนํ ปญฺญาปยึสุฯ เถโร ตตฺถ นิสีทิตฺวา อุปฏฺฐากเตฺถเรน วเตฺต กเต ภิกฺขุสงฺฆสฺส โอวาทํ กตฺวา คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา สมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา นิสีทิฯ โส ปริจฺฉินฺนกาลวเสน สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย อจิรวตึ คนฺตฺวา รโชชลฺลํ ปวาเหตฺวา ปฏิปฺปสฺสทฺธทรโถ โอติณฺณติเตฺถเนว อุตฺตริตฺวา นิวตฺถนิวาสโน สงฺฆาฏึ ปารุปิตฺวา อฏฺฐาสิฯ ภิกฺขุสโงฺฆปิ สมฺมุขสมฺมุขฏฺฐาเนน โอตริตฺวา สรีเร รโชชลฺลํ ปวาเหตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา เถรํ ปริวารยึสุฯ อโนฺตวิหาเรปิ เถรสฺส ธมฺมาสนํ ปญฺญาปยึสุฯ จตโสฺสปิ ปริสา อตฺตโน อตฺตโน โอกาสํ ญตฺวา มคฺคํ ฐเปตฺวา นิสีทึสุฯ สาริปุตฺตตฺเถโรปิ ปญฺจภิกฺขุสตปริวาโร ธมฺมสภํ อาคนฺตฺวา สีหมตฺถกปฺปติฏฺฐิเต สมุสฺสิตเสตจฺฉเตฺต รตนปลฺลเงฺก จิตฺตพีชนึ คเหตฺวา ปุรตฺถาภิมุโข นิสีทิฯ นิสีทิตฺวา ปริสํ โอโลเกตฺวา – ''มหตี วตายํ ปริสา, อิมิสฺสา น อปฺปมตฺติกา ปริตฺตกธมฺมเทสนา อนุจฺฉวิกา, กตรธมฺมเทสนา นุ โข อนุจฺฉวิกา ภวิสฺสตี''ติ ตีณิ ปิฏกานิ อาวชฺชมาโน อิมํ สํโยชนปริยายธมฺมเทสนํ อทฺทสฯ

เอวํ เทสนํ สลฺลกฺเขตฺวา ตํ เทเสตุกาโม ภิกฺขู อามเนฺตสิ **อาวุโส, ภิกฺขเว**ติฯ อาวุโสติ หิ อวตฺวา, ภิกฺขเวติ วจนํ พุทฺธาลาโป นาม โหติ, อยํ ปนายสฺมา ‘‘ทสพเลน สมานํ อาลปนํ น กริสฺสามี’’ติ สตฺถุ คารววเสน สาวกาลาปํ กโรเนฺต, ‘‘อาวุโส ภิกฺขเว’’ติ อาหฯ **เอตทโวจา**ติ เอตํ ‘‘อชฺฌตฺตสํโยชนญฺจ, อาวุโส, ปุคฺคลํ เทเสสฺสามิ พหิทฺธาสํโยชนญฺจา’’ติ ธมฺมเทสนาปทํ อโวจฯ

ตสฺมิํ ปน รตนปาสาเท อธิวโตฺถ เอโก โสตาปโนฺน เทวปุโตฺต อตฺถิ, โส พุเทฺธหิ วา สาวเกหิ วา เทสนาย อารทฺธมตฺตายเยว ชานาติ – ‘‘อยํ เทสนา อุตฺตานิกา ภวิสฺสติ, อยํ คมฺภีราฯ อยํ ฌานนิสฺสิตา ภวิสฺสติ, อยํ วิปสฺสนานิสฺสิตาฯ อยํ มคฺคนิสฺสิตา อยํ ผลนิสฺสิตา, อยํ นิพฺพานนิสฺสิตา’’ติฯ โส ตสฺมิมฺปิ ทิวเส เถเรน เทสนาย อารทฺธมตฺตาย เอวํ อญฺญาสิ – ‘‘เยน นีหาเรน มยฺหํ อเยฺยน ธมฺมเสนาปตินา สาริปุตฺตเตฺถเรน เทสนา อารทฺธา, อยํ เทสนา วิปสฺสนาคาฬฺหา ภวิสฺสติ, ฉหิ มุเขหิ วิปสฺสนํ กเถสฺสติฯ เทสนาปริโยสาเน โกฏิสตสหสฺส เทวตา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสนฺติ, โสตาปนฺนาทีนํ ปน เทวมนุสฺสานํ ปริเจฺฉโท น ภวิสฺสติฯ เทสนาย อนุจฺฉวิกํ กตฺวา มยฺหํ อยฺยสฺส สาธุการํ ทสฺสามี’’ติ เทวานุภาเวน มหนฺตํ สทฺทํ กตฺวา – ‘‘สาธุ สาธุ อยฺยา’’ติ อาหฯ

เทวราเชน สาธุกาเร ทิเนฺน ปริวารกปาสาทสหเสฺส อธิวตฺถา เทวตา สพฺพาว สาธุการํ อทํสุฯ ตาสํ สาธุการสเทฺทน สพฺพา ปุพฺพาราเม วสนเทวตา, ตาสํ สเทฺทน คาวุตมเตฺต เทวตา, ตโต อฑฺฒโยชเน โยชเนติ เอเตนุปาเยน เอกจกฺกวาเฬ, ทฺวีสุ จกฺกวาเฬสุ, ตีสุ จกฺกวาเฬสูติ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ เทวตา สาธุการมทํสุฯ ตาสํ สาธุการสเทฺทน ปถวิฏฺฐกนาคา จ อากาสฏฺฐกเทวตา จฯ ตโต อพฺภวลาหกา, อุณฺหวลาหกา, สีตวลาหกา, วสฺสวลาหกา, จาตุมหาราชิกา จตฺตาโร มหาราชาโน, ตาวติํสา เทวตา, สโกฺก เทวราชา, ยามา เทวตา, สุยาโม เทวราชา , ตุสิตา เทวตา, สนฺตุสิโต เทวราชา, นิมฺมานรตี เทวตา, สุนิมฺมิโต เทวราชา, วสวตฺตี เทวตา, วสวตฺตี เทวราชา, พฺรหฺมปาริสชฺชา, พฺรหฺมปุโรหิตา, มหาพฺรหฺมาโน, ปริตฺตาภา, อปฺปมาณาภา, อาภสฺสรา, ปริตฺตสุภา, อปฺปมาณสุภา, สุภกิณฺหา, เวหปฺผลา, อวิหา, อตปฺปา, สุทสฺสา, สุทสฺสี, อกนิฏฺฐา เทวตาติ อสเญฺญ จ อรูปาวจรสเตฺต จ ฐเปตฺวา โสตายตนปวตฺติฏฺฐาเน สพฺพา เทวตา สาธุการมทํสุฯ

ตโต ขีณาสวมหาพฺรหฺมาโน – ‘‘มหา วตายํ สาธุการสโทฺท, ปถวิตลโต ปฏฺฐาย ยาว อกนิฏฺฐโลกํ อาคโต, กิมตฺถํ นุ โข เอโส’’ติ อาวเชฺชโนฺต ‘‘ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถโร ปุพฺพาราเม วิสาขาย รตนปาสาเท นิสีทิตฺวา สํโยชนปริยายธมฺมเทสนมารภิ, อเมฺหหิปิ ตตฺถ กายสกฺขีหิ ภวิตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตตฺถ อคมํสุฯ ปุพฺพาราโม เทวตาหิ ปริปุโณฺณ, สมนฺตา ปุพฺพารามสฺส คาวุตํ อฑฺฒโยชนํ, โยชนนฺติ สกลจกฺกวาฬํ เหฏฺฐา ปถวิตเลน ติริยํ จกฺกวาฬปริยเนฺตน ปริจฺฉิเนฺนํ ทสหิ จกฺกวาฬสหเสฺสหิ สนฺนิปติตาหิ เทวตาหิ นิรนฺตรมโหสิ, อารคฺคนิตฺทนมเตฺต ฐาเน อุปริมโกฏิยา สฏฺฐิ เทวตา สุขุมตฺตภาเว มาเปตฺวา อฏฺฐํสุฯ

อถายสฺมา สาริปุโตฺต ‘‘มหนฺตํ วติทํ หลาหลํ, กิํ นุ โข เอต’’นฺติ อาวเชฺชโนฺต ทสสหสฺส จกฺกวาเฬ ฐิตานํ เทวตานํ เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปติตภาวํ อทฺทสฯ อถ ยสฺมา พุทฺธานํ อธิฏฺฐานกิจฺจํ นตฺถิ, ปริสปริมาเณเนว ปสฺสนฺติ เจว สทฺทญฺจ สาเวนฺติฯ สาวกานํ ปน อธิฏฺฐานํ วฏฺฏติฯ ตสฺมา เถโร สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย มหคฺคตจิเตฺตน อธิฏฺฐาสิ – ‘‘จกฺกวาฬปริยนฺตา ปริสา สพฺพาปิ มํ ปสฺสตุ, ธมฺมญฺจ เม เทเสนฺตสฺส สทฺทํ สุณาตู’’ติฯ อธิฏฺฐิตกาลโต ปฏฺฐาย ทกฺขิณชาณุปเสฺส จ จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยญฺจ นิสีทิตฺวา ‘‘ธมฺมเสนาปติ

สาริปุตฺตเตฺถโร นาม กีทิโส ทีโฆ รโสฺส สาโม โอทาโต’’ติ วตฺตพฺพการณํ นาโหสิ, สเพฺพ สมฺปิ สพฺพทิสาสุ นิสินฺนานํ อภิมุเขเยว ปญฺญายิตฺถ, นภมเชฺฌ ฐิตจโนฺท วิย อโหสิฯ ธมฺมํ เทเสนฺตสฺสาปิสฺส ทกฺขิณชาณุปเสฺส จ จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยญฺจ นิสินฺนา สเพฺพ เอกกํเสเนว สทฺทํ สุณิํสุฯ

เอวํ อธิฏฺฐหิตฺวา เถโร **อชฺฌตฺตสํโยชนญฺจ, อาวุโส**ติ อิมํ ธมฺมเทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อชฺฌตฺต**นฺติ กามภโวฯ **พหิทฺธา**ติ รูปารูปภโวฯ กิญฺจาปิ หิ สตฺตา กามภเว อปฺปํ กาลํ วสนฺติ กปฺปสฺส จตุตฺถเมว โกฏฺฐาสํ, อิตเรสุ ตีสุ โกฏฺฐาเสสุ กามภโว สุโญฺญ โหติ ตุโจฺฉ, รูปภเว พหุํ กาลํ วสนฺติ, ตถาปิ เตสํ ยสฺมา กามภเว จุติปฏิสนฺธิโย พหุกา โหนฺติ, อปฺปกา รูปารูปภเวสุฯ ยตฺถ จ จุติปฏิสนฺธิโย พหุกา, ตตฺถ อาลโยปิ ปตฺถนาปิ อภิลาโสปิ พหุ โหติฯ ยตฺถ อปฺปา, ตตฺถ อโปฺปฯ ตสฺมา กามภโว อชฺฌตฺตํ นาม ชาตํ, รูปารูปภวา พหิทฺธา นามฯ อิติ อชฺฌตฺตสงฺขาเต กามภเว ฉนฺทราโค **อชฺฌตฺตสํโยชนํ** นาม, พหิทฺธาสงฺขาเตสุ รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค **พหิทฺธาสํโยชนํ** นามฯ โอรมฺภาคิยานิ วา ปญฺจ สํโยชนานิ อชฺฌตฺตสํโยชนํ นาม, อุทฺธมฺภาคิยานิ ปญฺจ พหิทฺธาสํโยชนํ นามฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – โอรํ วุจฺจติ กามธาตุ, ตตฺถ อุปปตฺตินิปฺผาทนโต ตํ โอรํ ภชนฺตีติ โอรมฺภาคิยานิ ฯ อุทฺธํ วุจฺจติ รูปารูปธาตุ, ตตฺถ อุปปตฺตินิปฺผาทนโต ตํ อุทฺธํ ภชนฺตีติ อุทฺธมฺภาคิยานิฯ

เอวํ วุตฺตปฺปเภเทน อชฺฌตฺตสํโยชเนน สํยุโตฺต ปุคฺคโล **อชฺฌตฺตสํโยชโน,** พหิทฺธาสํโยชเนน สํยุโตฺต ปุคฺคโล **พหิทฺธาสํโยชโน**ฯ อุภยมฺปิ เจตํ น โลกิยสฺส วฏฺฏนิสฺสิตมหาชนสฺส นามํฯ เยสํ ปน ภโว เทฺวธา ปริจฺฉิโนฺน, เตสํ โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามีนํ อริยสาวกานํ เอตํ นามํฯ ยถา หิ มหาอรเญฺญ ขทิรวนสาลวนาทีนิ ถโมฺภ ตุลาสงฺฆาโฏติ นามํ น ลภนฺติ, ขทิรวนํ สาลวนนฺติ นามเมว ลภนฺติฯ ยทา ปน ตโต รุกฺขา ติณฺหาย กุฐาริยา ฉินฺทิตฺวา ถมฺภาทิสณฺฐาเนน ตจฺฉิตา โหนฺติ, ตทา ถโมฺภ ตุลาสงฺฆาโฏติ นามํ ลภนฺติฯ เอวเมวํ อปริจฺฉิณฺณภโว พหลกิเลโส ปุถุชฺชโน เอตํ นามํ น ลภติ, ภวํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา กิเลเส ตนุเก กตฺวา ฐิตา โสตาปนฺนาทโยว ลภนฺติฯ

อิมสฺส จ ปนตฺถสฺส วิภาวนตฺถํ อิทํ **วจฺฉกสาโลปมํ** เวทิตพฺพํฯ วจฺฉกสาลํ หิ กตฺวา อโนฺต ขาณุเก โกเฏฺฏตฺวา วจฺฉเก โยเตฺตหิ พนฺธิตฺวา เตสุ อุปนิพนฺธนฺติ, โยเตฺตสุ อปฺปโหเนฺตสุ กเณฺณสุปิ คเหตฺวา ตตฺถ วจฺฉเก ปเวเสนฺติ, อโนฺตสาลาย โอกาเส อปฺปโหเนฺต พหิ ขาณุเก โกเฏฺฏตฺวาปิ เอวเมว กโรนฺติฯ ตตฺถ โกจิ อโนฺตพโทฺธ วจฺฉโก พหินิปโนฺน โหติ, โกจิ พหิพโทฺธ อโนฺตนิปโนฺน, โกจิ อโนฺตพโทฺธ อโนฺตว นิปโนฺน, โกจิ พหิพโทฺธ พหิเยว นิปโนฺนฯ โกจิ อโนฺตปิ อพโทฺธว จรติ, พหิปิ อพโทฺธวฯ ตตฺถ อโนฺตพทฺธสฺส พหินิปนฺนสฺส พนฺธนํ ทีฆํ โหติฯ โส หิ อุณฺหาทิปีฬิโต นิกฺขมิตฺวา พหิ วจฺฉกานํ อพฺภนฺตเร นิปชฺชติฯ พหิพเทฺธ อโนฺตนิปเนฺนปิ เอเสว นโยฯ โย ปน อโนฺตพโทฺธ อโนฺตนิปโนฺน, ตสฺส พนฺธนํ รสฺสํ โหติฯ พหิพเทฺธ พหินิปเนฺนปิ เอเสว นโยฯ อุโภปิ หิ เต ทิวสมฺปิ ขาณุกํ อนุปริคนฺตฺวา ตเตฺถว สยนฺติฯ โย ปน อโนฺต อพโทฺธ ตเตฺถว วจฺฉกานํ อนฺตเร วิจรติฯ อยํ สีลวา วจฺฉโก กเณฺณ คเหตฺวา วจฺฉกานํ อนฺตเร วิสฺสโฎฺฐ ทิวสมฺปิ อญฺญตฺถ อคนฺตฺวา ตเตฺถว จรติฯ พหิ อพเทฺธ ตเตฺถว วิจรเนฺตปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ วจฺฉกสาลา วิย ตโย ภวา เวทิตพฺพาฯ วจฺฉกสาลายํ ขาณุกา วิย อวิชฺชาขาณุโกฯ วจฺฉกพนฺธนโยตฺตํ วิย ทส สํโยชนานิฯ วจฺฉกา วิย ตีสุ ภเวสุ นิพฺพตฺตสตฺตา ฯ อโนฺตพโทฺธ พหิสยิตวจฺฉโก วิย รูปารูปภเวสุ โสตาปนฺนสกทาคามิโนฯ เต หิ กิญฺจาปิ ตเตฺถว วสนฺติ, สํ

โยชนํ ปน เตสํ กามาวจรูปนิพทฺธเมวฯ เกนเฏฺฐน? อปฺปหีนเฏฺฐนฯ รูปารูปภเวสุ ปุถุชฺชโนปิ เอเตเหว สงฺคหิโตฯ โสปิ หิ กิญฺจาปิ ตตฺถ วสติ, สํโยชนํ ปนสฺส กามาวจรูปนิพทฺธเมวฯ พหิพทฺธ อนฺโตสยิตวจฺฉโก วิย กามาวจเร อนาคามีฯ โส หิ กิญฺจาปิ กามาวจเร วสติ, สํโยชนํ ปนสฺส รูปารูปภวูปนิพทฺธเมวฯ อนฺโตพทฺธ อนฺโตนิปนฺโน วิย กามาวจเร โสตาปนฺนสกทาคามิโนฯ เต หิ สยมฺปิ กามาวจเร วสนฺติ, สํโยชนมฺปิ เตสํ กามาวจรูปนิพทฺธเมวฯ พหิพทฺธ พหินิปนฺโน วิย รูปารูปภเวสุ อนาคามีฯ โส หิ สยมฺปิ ตตฺถ วสติ, สํโยชนมฺปิสฺส รูปารูปภวูปนิพทฺธเมวฯ อนฺโตอพทฺธ อนฺโตวิจรณวจฺฉโก วิย กามาวจเร ขีณาสโวฯ พหิอพทฺธ พหิวิจรณวจฺฉโก วิย รูปารูปภเว ขีณาสโวฯ สํโยชเนสุ ปน สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาโสติ อิมานิ ตีณิ คจฺฉนฺตํ นิวาเรนฺติ, คตํ ปฏิอาเนนฺติฯ กามจฺฉนฺโท พฺยาปาโทติ อิมานิ ปน เทฺว สํโยชนานิ สมาปตฺติยา วา อวิกฺขมฺภิตฺวา มคฺเคน วา อสมุจฺฉินฺทิตฺวา รูปารูปภเวนิพฺพตฺติตุํ น สโกฺกติฯ

กตโม จาวุโสติ อิทํ เถโร ยถา นาม ปุริโส เทฺว รตนเปฬา ปเสฺส ฐเปตฺวา สมฺปตฺตปริสาย เทฺว หเตฺถ ปูเรตฺวา สตฺตวิธํ รตนํ ภาเชตฺวา ทเทยฺย, เอวํ ปฐมํ รตนเปฬํ ทตฺวา ทุติยมฺปิ ตเถว ทเทยฺยฯ เอวเมวํ ‘‘อชฺฌตฺตสํโยชนญฺจ, อาวุโส, ปุคฺคลํ เทเสสฺสามิ พหิทฺธาสํโยชนญฺจา’’ติ อิมานิ เทฺว ปทานิ มาติกาวเสน ฐเปตฺวา อิทานิ อฏฺฐวิธาย ปริสาย ภาเชตฺวา ทเสฺสตุํ วิตฺถารกถํ อารภิฯ

ตตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ **สีลวา โหตี**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเลหิ สีลสมฺปนฺโน โหติฯ อิติ เถโร เอตฺตาวตา จ กิร จตุปาริสุทฺธิสีลํ อุทฺทิสิตฺวา ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’ติ อิมินา ตตฺถ เชฏฺฐกสีลํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสสีติ ทีปวิหารวาสี สุมฺมเตฺถโร อาหฯ อเนฺตวาสิโก ปนสฺส ติปิฏกจูฬนาคเตฺถโร อาห – ‘‘อุภยตฺถาปิ ปาติโมกฺขสํวโรว วุโตฺตฯ ปาติโมกฺขสํวโรเยว หิ สีลํ, อิตรานิ ปน ตีณิ สีลนฺติ วุตฺตฏฺฐานํ นาม อตฺถี’’ติ อนนุชานโนฺต อุตฺตริ อาห – อินฺทฺริยสํวโร นาม ฉทฺวารรกฺขามตฺตกเมว, อาชีวปาริสุทฺธิ ธเมฺมน สเมน ปจฺจยุปฺปตฺติมตฺตกํ, ปจฺจยสนฺนิสฺสิตํ ปฏิลทฺธปจฺจเย ‘‘อิทมตฺถ’’นฺติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนมตฺตกํ, นิปฺปริยาเยน ปน ปาติโมกฺขสํวโรว สีลํ ฯ ยสฺส โส ภิโนฺน, อยํ ฉินฺนสีโส วิย ปุริโส หตฺถปาเท เสสานิ รกฺขิสฺสตีติ น วตฺตโพฺพฯ ยสฺส ปน โส อโรโค, อยํ อจฺฉินฺนสีโส วิย ปุริโส ชีวิตํ เสสานิ ปุน ปากติกานิ กตฺวา รกฺขิตุํ สโกฺกติฯ ตสฺมา สีลวาติ อิมินา ปาติโมกฺขสํวรํ อุทฺทิสิตฺวา ตํ วิตฺถาเรโนฺต ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’ติอาทิมาหาติฯ

ตตฺถ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติ ปาติโมกฺขสํวเรน สมนฺนาคโตฯ **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ติ อาจาเรน จ โคจเรน จ สมฺปโนฺนฯ **อณุมเตฺตสู**ติ อปฺปมตฺตเกสุฯ **วเชฺชสู**ติ อกุสลธเมฺมสุฯ **ภยทสฺสาวี**ติ ภยทสฺสีฯ **สมาทายา**ติ สมฺมา อาทิยิตฺวาฯ **สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ ตํ ตํ สิกฺขาปทํ สมาทิยิตฺวา สิกฺขติฯ อปิจ **สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ ยํกิญฺจิ สิกฺขาปเทสุ สิกฺขาโกฏฺฐาเสสุ สิกฺขิตพฺพํ กายิกํ วา วาจสิกํ วา, ตํ สพฺพํ สมฺมา อาทาย สิกฺขติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน สพฺพาเนตานิ ปาติโมกฺขสํวราทีนิ ปทานิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔ อาทโย) วุตฺตานิ, จตุปาริสุทฺธิสีลญฺจ สพฺพากาเรน วิภชิตฺวา ทสฺสิตํฯ **อญฺญตรํ เทวนิกาย**นฺติ ฉสุ กามาวจรเทวฆฏาสุ อญฺญตรํ เทวฆฏํฯ **อาคามี โหตี**ติ เหฏฺฐา อาคามี โหติฯ **อาคนฺตา อิตฺถตฺต**นฺติ อิตฺถตฺตํ มานุสกปญฺจกฺขนฺธภาวเมว อาคนฺตา โหติฯ ตตฺรูปปตฺติโก วา อุปรูปปตฺติโก วา น โหติ, ปุน เหฏฺฐาคามีเยว โหตีติ ทเสฺสติฯ อิมินา อเงฺคน สุกฺขวิปสฺสกสฺส ธาตุกมฺมฏฺฐานิกภิกฺขุโน เหฏฺฐิมํ มคฺคทฺวยเญฺจว ผลทฺวยญฺจ กถิตํฯ

อญฺญตรํ สนฺตํ เจโตวิมุตฺตินฺติ อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ อญฺญตรํ จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติํฯ สา หิ ปจฺจนีกกิเลสานํ สนฺตตฺตา สนฺตา, เตเหว จ กิเลเสหิ เจตโส วิมุตฺตตฺตา เจโตวิมุตฺตีติ วุจฺจติฯ **อญฺญตรํ เทวนิกาย**นฺติ ปญฺจสุ สุทฺธาวาสเทวนิกาเยสุ อญฺญตรํฯ **อนาคนฺตา อิตฺถตฺต**นฺติ ปุน อิมํ ปญฺจกฺขนฺธภาวํ อนาคนฺตา, เหฏฺฐูปปตฺติโก น โหติ, อุปรูปปตฺติโก วา โหติ ตเตฺถว วา ปรินิพฺพายีติ ทเสฺสติฯ อิมินา องฺเคน สมาธิกมฺมิกสฺส ภิกฺขุโน ตโย มคฺคา ตีณิ จ ผลานิ กถิตานิฯ

กามานํเยว นิพฺพิทายาติ ทุวิธานมฺปิ กามานํ นิพฺพินฺทนตฺถาย อุกฺกณฺฐนตฺถายฯ **วิราคายา**ติ วิรชฺชนตฺถายฯ **นิโรธายา**ติ อปฺปวตฺติกรณตฺถายฯ **ปฏิปนฺโน โหตี**ติ ปฏิปตฺติํ ปฏิปนฺโน โหติฯ เอตฺตาวตา โสตาปนฺนสฺส จ สกทาคามิโน จ ปญฺจกามคุณิกราคกฺขยตฺถาย อนาคามิมคฺควิปสฺสนา กถิตา โหติฯ **ภวานํเยวา**ติ ติณฺณํ ภวานํฯ อิมินา อนาคามิโน ภวราคกฺขยตฺถาย อรหตฺตมคฺควิปสฺสนา กถิตา โหติฯ **ตณฺหากฺขยาย ปฏิปนฺโน โหตี**ติ อิมินาปิ โสตาปนฺนสกทาคามีนํเยว ปญฺจกามคุณิกตณฺหากฺขยกรณตฺถํ อนาคามิมคฺควิปสฺสนา กถิตาฯ **โส โลภกฺขยายา**ติ อิมินาปิ อนาคามิโน ภวโลภกฺขยตฺถาย อรหตฺตมคฺควิปสฺสนาว กถิตาฯ **อญฺญตรํ เทวนิกาย**นฺติ สุทฺธาวาเสเสฺวว อญฺญตรํ เทวนิกายํฯ **อนาคนฺตา อิตฺถตฺต**นฺติ อิมํ ขนฺธปญฺจกภาวํ อนาคนฺตา, เหฏฺฐูปปตฺติโก น โหติ, อุปรูปปตฺติโก วา โหติ, ตเตฺถว วา ปรินิพฺพายติฯ

อิติ ปฐเมน องฺเคน สุกฺขวิปสฺสกสฺส ธาตุกมฺมฏฺฐานิกภิกฺขุโน เหฏฺฐิมานิ เทฺว มคฺคผลานิ กถิตานิ, ทุติเยน สมาธิกมฺมิกสฺส ตีณิ มคฺคผลานิ, ‘‘โส กามาน’’นฺติ อิมินา โสตาปนฺนสกทาคามีนํ ปญฺจกามคุณิกราคกฺขยาย อุปริ อนาคามิมคฺควิปสฺสนา, ‘‘โส ภวานํเยวา’’ติ อิมินา อนาคามิสฺส อุปริ อรหตฺตมคฺควิปสฺสนา, ‘‘โส ตณฺหากฺขยายา’’ติ อิมินา โสตาปนฺนสกทาคามีนํ ปญฺจกามคุณิกตณฺหากฺขยาย อุปริ อนาคามิมคฺควิปสฺสนา, ‘‘โส โลภกฺขยายา’’ติ อิมินา อนาคามิโน ภวโลภกฺขยาย อุปริ อรหตฺตมคฺควิปสฺสนา กถิตาติ เอวํ ฉหิ มุเขหิ วิปสฺสนํ กเถตฺวา เทสนํ ยถานุสนฺธิํ ปาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน โกฏิสตสหสฺสเทวตา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุ, โสตาปนฺนาทีนํ ปริเจฺฉโทว นาโหสิฯ ยถา จ อิมสฺมิํ สมาคเม, เอวํ มหาสมยสุเตฺต มงฺคลสุเตฺต จ จูฬราหุโลวาทสุเตฺต จ โกฏิสตสหสฺสเทวตา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุ, โสตาปนฺนาทีนํ เทวมนุสฺสานํ ปริเจฺฉโท นาโหสิฯ

สมจิตฺตา เทวตาติ จิตฺตสฺส สุขุมภาวสมตาย สมจิตฺตาฯ สพฺพาปิ หิ ตา อตฺตโน อตฺตภาเว สุขุเม จิตฺตสริกฺขเก กตฺวา มาเปสุํฯ เตน สมจิตฺตา นาม ชาตาฯ อปเรนปิ การเณน สมจิตฺตา – ‘‘เถเรน สมาปตฺติ ตาว กถิตา, สมาปตฺติถาโม ปน น กถิโตฯ มยํ ทสพลํ ปโกฺกสิตฺวา สมาปตฺติยา ถามํ กถาเปสฺสามา’’ติ สพฺพาปิ เอกจิตฺตา อเหสุนฺติปิ สมจิตฺตาฯ อปรมฺปิ การณํ – ‘‘เถเรน เอเกน ปริยาเยน สมาปตฺติปิ สมาปตฺติถาโมปิ กถิโต, โก นุ โข อิมํ สมาคมํ สมฺปโตฺต, โก น สมฺปโตฺต’’ติ โอโลกยมานา ตถาคตสฺส อสมฺปตฺตภาวํ ทิสฺวา ‘‘มยํ ตถาคตํ ปโกฺกสิตฺวา ปริสํ ปริปุณฺณํ กริสฺสามา’’ติ สพฺพาปิ เอกจิตฺตา อเหสุนฺติปิ สมจิตฺตาฯ อปรมฺปิ การณํ – อนาคเต โกจิเทว ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา เทโว วา มนุโสฺส วา ‘‘อยํ เทสนา สาวกภาสิตา’’ติ อคารวํ กเรยฺย, สมฺมาสมฺพุทฺธํ ปโกฺกสิตฺวา อิมํ เทสนํ สพฺพญฺญุภาสิตํ กริสฺสามฯ เอวํ อนาคเต ครุภาวนียา ภวิสฺสตีติ สพฺพาว เอกจิตฺตา อเหสุนฺติปิ สมจิตฺตาฯ อปรมฺปิ การณํ – สพฺพาปิ หิ ตา เอกสมาปตฺติลาภินิโย วา อเหสุํ เอการมฺมณลาภินิโย วาติ เอวมฺปิ สมจิตฺตาฯ

หฏฺฐาติ ตุฏฺฐปหฏฺฐา อาโมทิตา ปโมทิตาฯ **สาธู**ติ อายาจนเตฺถ นิปาโตฯ **อนุกมฺปํ อุปาทายา**ติ น เถรสฺส อนุกมฺปํ การุญฺญํ อนุทฺทยํ ปฏิจฺจ, น จ อิมสฺมึ ฐาเน เถรสฺส อนุกมฺปิตพฺพกิจฺจํ อตฺถิฯ ยสฺมึ หิ ทิวเส เถโร สูกรขตเลณทฺวาเร ภาคิเนยฺยสฺส ทีฆนขปริพฺพาชกสฺส เวทนาปริคฺคหสุตฺตนฺเต (ม. นิ. ๒.๒๐๖) กถิยมาเน ตาลวณฺฏํ คเหตฺวา สตฺถารํ พีชมาโน ฐิโต ปรสฺส วฑฺฒิตโภชนํ ภุญฺชิตฺวา ขุทํ วิโนเทนฺโต วิย ปรสฺส สชฺชิตปสาธนํ สีเส ปฏิมุญฺจนฺโต วิย จ สาวกปารมิญาณสฺส นิปฺปเทสโต มตฺถกํ ปตฺโต, ตสฺมึเยว ทิวเส ภควตา อนุกมฺปิโต นามฯ อวเสสานํ ปน ตํ ฐานํ สมฺปตฺตานํ เทวมนุสฺสานํ อนุกมฺปํ อุปาทาย คจฺฉตุ ภควาติ ภควนฺตํ ยาจึสุฯ

พลวา ปุริโสติ ทุพฺพโล หิ ขิปฺปํ สมิญฺชนปสารณํ กาตุํ น สโกฺกติ, พลวาว สโกฺกติฯ เตเนตํ วุตฺตํฯ **สมฺมุเข ปาตุรโหสี**ติ สมฺมุขฏฺฐาเน ปุรโตเยว ปากโฏ อโหสิฯ **ภควา เอตทโวจา**ติ เอตํ ‘‘อิธ สาริปุตฺตา’’ติอาทินา นเยน อตฺตโน อาคมนการณํ อโวจฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘สเจ โกจิ พาโล อกตญฺญู ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วา เอวํ จินฺเตยฺย – ‘สาริปุตฺตเตฺถโร มหนฺตํ ปริสํ อลตฺถ, สมฺมาสมฺพุทฺธ เอตฺตกํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกนฺโต อุสูยาย ปริสํ อุฏฺฐาเปตุํ อาคโต’ติฯ โส อิมํ มยิ มโนปโทสํ กตฺวา อปาเย นิพฺพเตฺตยฺยา’’ติฯ อถตฺตโน อาคมนการณํ กเถนฺโต เอตํ ‘‘อิธ สาริปุตฺตา’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ

เอวํ อตฺตโน อาคมนการณํ กเถตฺวา อิทานิ สมาปตฺติยา ถามํ กเถตุํ **ตา โข ปน, สาริปุตฺต, เทวตา ทสปิ หุตฺวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสวเสน วา อตฺถํ อาหริตุํ วฏฺฏติ สมาปตฺติวเสน วาฯ ยสวเสน ตาว มเหสกฺขา เทวตา ทส ทส เอกฏฺฐาเน อฏฺฐํสุ, ตาหิ อเปฺปสกฺขตรา วีสติ วีสติ เอกฏฺฐาเน อฏฺฐํสุ, ตาหิ อเปฺปสกฺขตรา…เป.… สฏฺฐิ สฏฺฐิ เอกฏฺฐาเน อฏฺฐํสุฯ สมาปตฺติวเสน ปน ยาหิ ปณีตา สมาปตฺติ ภาวิตา, ตา สฏฺฐิ สฏฺฐิ เอกฏฺฐาเน อฏฺฐํสุฯ ยาหิ ตโต หีนตรา, ตา ปญฺญาส ปญฺญาส…เป.… ยาหิ ตโต หีนตรา สมาปตฺติ ภาวิตา…เป.… ตา ทส ทส เอกฏฺฐาเน อฏฺฐํสุฯ ยาหิ วา หีนา ภาวิตา, ตา ทส ทส เอกฏฺฐาเน อฏฺฐํสุฯ ยาหิ ตโต ปณีตตรา ภาวิตา, ตา วีสติ วีสติฯ ยาหิ ตโต ปณีตตรา…เป.… ตา สฏฺฐิ สฏฺฐิ เอกฏฺฐาเน อฏฺฐํสุฯ

อารคฺคโกฏินิตุทนมเตฺตติ อารคฺคโกฏิยา ปตนมเตฺต โอกาเสฯ **น จ อญฺญมญฺญํ พฺยาพาเธนฺตี**ติ เอวํ สมฺพาเธ ฐาเน ติฏฺฐนฺติโยปิ อญฺญมญฺญํ น พฺยาพาเธนฺติ น ฆเฏฺฏนฺติ, อสมฺปีฬา อสมฺพาธาว อเหสุํฯ ‘‘ตว หเตฺถ มํ พาธติ, ตว ปาโท มํ พาธติ, ตฺวํ มํ มทฺทนฺตี ฐิตา’’ติ วตฺตพฺพการณํ นาโหสิฯ **ตตฺถ นูนา**ติ ตสฺมึ ภเว นูนฯ **ตถาจิตฺตํ ภาวิต**นฺติ เตนาการน จิตฺตํ ภาวิตํฯ **เยน ตา เทวตา**ติ เยน ตถาภาวิเตน จิเตฺตน ตา เทวตา ทสปิ หุตฺวา…เป.… ติฏฺฐนฺติ, น จ อญฺญมญฺญํ พฺยาพาเธนฺตีติฯ **อิเธว โข**ติ สาสเน วา มนุสฺสโลเก วา ภุมฺมํ, อิมสฺมึเยว สาสเน อิมสฺมึเยว มนุสฺสโลเกติ อโตฺถฯ ตาสญฺหิ เทวตานํ อิมสฺมึเยว มนุสฺสโลเก อิมสฺมึเยว จ สาสเน ตํ จิตฺตํ ภาวิตํ, เยน ตา สเนฺต รูปภเว นิพฺพตฺตา, ตโต จ ปน อาคนฺตฺวา เอวํ สุขุเม อตฺตภาเว มาเปตฺวา ฐิตาฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ กสฺสปทสพลสฺส สาสเน ตีณิ มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตเทวตาปิ อตฺถิ, สพฺพพุทฺธานํ ปน เอกาว อนุสาสนี เอกํ สาสนนฺติ กตฺวา ‘‘อิเธว โข, สาริปุตฺตา’’ติ อญฺญพุทฺธานํ สาสนมฺปิ อิมเมว สาสนํ กโรนฺโต อาหฯ เอตฺตาวตา ตถาคเตน สมาปตฺติยา ถาโม กถิโตฯ

อิทานิ สาริปุตฺตเตฺถรํ อารพฺภ ตนฺติวเสน อนุสาสนึ กเถนฺโต **ตสฺมาติห, สาริปุตฺตา**ติ อาหฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ตา เทวตา อิเธว สนฺตํ สมาปตฺตึ นิพฺพเตฺตตฺวา สเนฺต ภเว นิพฺพตฺ

ตา, ตสฺมาฯ **สนฺตินฺทฺริยา**ติ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สนฺตตาย นิพฺพุตตาย ปณีตตาย สนฺตินฺทฺริยาฯ **สนฺตมานสา**ติ มานสสฺส สนฺตตาย นิพฺพุตตาย ปณีตตาย สนฺตมานสาฯ **สนฺตํเยว อุปหารํ อุปหริสฺสามา**ติ กายจิตฺตูปหารํ สนฺตํ นิพฺพุตํ ปณีตํเยว อุปหริสฺสามฯ **สพฺรหฺมจารีสู**ติ สมานํ เอกุทฺเทสตาทึ พฺรหฺมํ จรเนฺตสุ สหธมฺมิเกสุฯ **เอวญฺหิ โว, สาริปุตฺต, สิกฺขิตพฺพนฺ**ติ อิมินา เอตฺตเกน วาเรน ภควา เทสนํ สพฺพญฺญุภาสิตํ อกาสิฯ **อนสฺสุนฺ**ติ นฏฺฐา วินฏฺฐาฯ **เย อิมํ ธมฺมปริยายํ นาโสฺสสฺ**นฺติ เย อตฺตโน ปาปิกํ ตุจฺฉํ นิรตฺถกํ ทิฏฺฐึ นิสฺสาย อิมํ เอวรูปํ ธมฺมเทสนํ โสตุํ น ลภึสูติ ยถานุสนฺธินา เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

๓๘. ฉฏฺฐ **วรณายํ วิหรตี**ติ วรณา นาม เอกํ นครํ, ตํ อุปนิสฺสาย วิหรติฯ **กามราคาภินิเวสวินิพนฺธปลิเคธปริยุฏฺฐานโชฺฌสานเหตู**ติ กามราคาภินิเวสเหตุ, กามราควินิพนฺธเหตุ, กามราคปลิเคธเหตุ, กามราคปริยุฏฺฐานเหตุ, กามราคอโชฺฌสานเหตูติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยฺวายํ ปญฺจ กามคุเณ นิสฺสาย อุปฺปชฺชติ กามราโค, ตสฺสาภินิเวสาทิเหตุฯ กามราเคน อภินิวิฏฺฐตฺตา วินิพทฺธตฺตา ตสฺมึเยว จ กามราเค มหาปเงฺก วิย ปลิเคธตฺตา อนุปวิฏฺฐตฺตา เตเนว จ กามราเคน ปริยุฏฺฐิตตฺตา คหิตตฺตา กามราเคเนว จ อโชฺฌสิตตฺตา คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา คหิตตฺตาติฯ **ทิฏฺฐิราคา**ทิปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ทิฏฺฐิราโค**ติ ปเนตฺถ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกราโค เวทิตโพฺพฯ **ปุรตฺถิเมสุ ชนปเทสู**ติ เถรสฺส วสนฏฺฐานโต สาวตฺถิชนปโท ปุรตฺถิมทิสาภาเค โหติ, เถโร จ นิสีทโนฺตปิ ตโตมุโขว นิสีโนฺน, ตสฺมา เอวมาหฯ **อุทานํ อุทาเนสี**ติ อุทาหารํ อุทาหริฯ ยถา หิ ยํ เตลํ มานํ คเหตุํ น สโกฺกติ, วิสฺสนฺทิตฺวา คจฺฉติ, ตํ อวเสสโกติ วุจฺจติฯ ยญฺจ ชลํ ตฬากํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อโชฺฌตฺถริตฺวา คจฺฉติ , ตํ โอโฆติ วุจฺจติ, เอวเมวํ ยํ ปีติวจนํ หทยํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อธิกํ หุตฺวา อโนฺตอสณฺฐหิตฺวา พหิ นิกฺขมติ, ตํ อุทานนฺติ วุจฺจติ, เอวรูปํ ปีติมยวจนํ นิจฺฉาเรสีติ อโตฺถฯ

๓๙. สตฺตเม **คุนฺทาวเน**ติ เอวํ นามเก วเนฯ **อุปสงฺกมี**ติ ‘‘มหากจฺจานเตฺถโร กิร นาม อตฺตโน ปิตุมตฺตมฺปิ อยฺยกมตฺตมฺปิ ทิสฺวา เนว อภิวาเทติ น ปจฺจุเฏฺฐติ น อาสเนน นิมเนฺตตี’’ติ สุตฺวา ‘‘น สกฺกา เอตฺตเกน นิฏฺฐํ คนฺตุํ, อุปสงฺกมิตฺวา นํ ปริคฺคณฺหิสฺสามี’’ติ ภุตฺตปาตราโส เยนายสฺมา มหากจฺจาโน เตนุปสงฺกมิฯ **ชิเณฺณ**ติ ชราชิเณฺณฯ **วุเทฺธ**ติ วโยวุเทฺธฯ **มหลฺลเก**ติ ชาติมหลฺลเกฯ **อทฺธคเต**ติ ทีฆกาลทฺธานํ อติกฺกเนฺตฯ **วโยอนุปฺปเตฺต**ติ ปจฺฉิมวยํ อนุปฺปเตฺตฯ **ตยิทํ, โภ กจฺจาน, ตเถวา**ติ, โภ กจฺจาน, ยํ ตํ อเมฺหหิ เกวลํ สุตเมว, ตํ อิมินา ทิเฏฺฐน สเมติฯ ตสฺมา ตํ ตเถว, น อญฺญถาฯ **น หิ ภวํ กจฺจาโน พฺราหฺมเณ**ติ อิทํ อตฺตานํ สนฺธาย วทติฯ อยํ กิรสฺส อธิปฺปาโย – อเมฺห เอวํ มหลฺลเก ทิสฺวา โภโต กจฺจานสฺส อภิวาทนมตฺตมฺปิ ปจฺจุฏฺฐานมตฺตมฺปิ อาสเนน นิมนฺตนมตฺตมฺปิ นตฺถีติฯ **น สมฺปนฺนเมวา**ติ น ยุตฺตเมว น อนุจฺฉวิกเมวฯ

เถโร พฺราหฺมณสฺส วจนํ สุตฺวา ‘‘อยํ พฺราหฺมโณ เนว วุเทฺธ ชานาติ น ทหเร, อาจิกฺขิสฺสามิสฺส วุเทฺธ จ ทหเร จา’’ติ เทสนํ วเฑฺฒโนฺต **อตฺถิ พฺราหฺมณา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ชานตา**ติ สพฺพํ เนยฺยํ ชานเนฺตนฯ **ปสฺสตา**ติ ตเทว หเตฺถ ฐปิตํ อามลกํ วิย ปสฺสเนฺตนฯ **วุฑฺฒภูมี**ติ เยน การเณน วุโฑฺฒ นาม โหติ, ตํ การณํฯ **ทหรภูมี**ติ เยน การเณน ทหโร นาม โหติ, ตํ การณํฯ **อาสีติโก**ติ อสีติวสฺสวโยฯ **นาวุติโก**ติ นวุติวสฺสวโยฯ **กาเม ปริภุญฺชตี**ติ วตฺถุกาเม กิเลสกาเมติ ทุวิเธปิ กาเม กมนวเสน ปริภุญฺชติฯ **กามมชฺฌาวสตี**ติ ทุวิเธปิ กาเม ฆเร ฆรสฺสามิโก วิย วสติ อธิวสติฯ **กามปริเยสนาย อุสฺสุโก**ติ ทุวิธานมฺปิ กามานํ ปริเยสนตฺถํ อุสฺสุกฺกมาปโนฺนฯ **พาโล น เถโรเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉตี**ติ โส น เถโร พาโล มโนฺทเตฺวว คณนํ คจฺฉติฯ วุตฺตํ เหตํ –

‘‘น เตน เถโร โส โหติ, เยนสฺส ปลิตํ สิโร;
ปริปกฺโก วโย ตสฺส, โมฆชิโณฺณติ วุจฺจตี’’ติฯ (ธ. ป. ๒๖๐);

ทหโรติ ตรุโณฯ **ยุวา**ติ โยพฺพเนน สมนฺนาคโตฯ **สุสุกาฬเกโส**ติ สุฏฺฐุ กาฬเกโสฯ **ภเทฺรน โยพฺพเนน สมนฺนาคโต**ติ เยน โยพฺพเนน สมนฺนาคโต ยุวา, ตํ โยพฺพนํ ภทฺรํ ลทฺธกนฺติ ทเสฺสติฯ **ปฐเมน วยสา**ติ ปฐมวโย นาม เตตฺตึส วสฺสานิ, เตน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **ปณฺฑิโต เถโรเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉตี**ติ โส เอวรูโป ปุคฺคโล ปณฺฑิโตติ จ เถโรติ จ คณนํ คจฺฉติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธโมฺม จ, อหึสา สํยโม ทโม;
ส เว วนฺตมโล ธีโร, เถโร อิติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (ธ. ป. ๒๖๑);

๔๐. อฎฺฐเม **โจรา พลวโนฺต โหนฺตี**ติ ปกฺขสมฺปนฺนา, ปริวารสมฺปนฺนา, ธนสมฺปนฺนา, นิวาสฎฺฐานสมฺปนฺนา, วาหนสมฺปนฺนา จ โหนฺติฯ **ราชาโน ตสฺมึ สมเย ทุพฺพลา โหนฺตี**ติ ตสฺมึ สมเย ราชาโน ตาสํ สมฺปตฺตีนํ อภาเวน ทุพฺพลา โหนฺติฯ **อติยาตุ**นฺติ พหิทฺธา ชนปทจาริกํ จริตฺวา อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ อโนฺตนครํ ปวิสิตุํฯ **นิยฺยาตุ**นฺติ ‘‘โจรา ชนปทํ วิลุมฺปนฺติ มทฺทนฺติ, เต นิเสเธสฺสามา’’ติ ปฐมยาเม วา มชฺฌิมยาเม วา ปจฺฉิมยาเม วา นิกฺขมิตุํ ผาสุกํ น โหติฯ ตโต อุฎฺฐาย โจรา มนุเสฺส โปเถตฺวา อจฺฉินฺทิตฺวา คจฺฉนฺติฯ **ปจฺจนฺติเม วา ชนปเท อนุสญฺญาตุ**นฺติ คามํ วาสกรณตฺถาย เสตุํ อตฺถรณตฺถาย โปกฺขรณึ ขณาปนตฺถาย สาลาทีนํ กรณตฺถาย ปจฺจนฺติเม ชนปเท อนุสญฺญาตุมฺปิ น สุขํ โหติฯ **พฺราหฺมณคหปติกาน**นฺติ อโนฺตนครวาสีนํ พฺราหฺมณคหปติกานํฯ **พาหิรานิ วา กมฺมนฺตานี**ติ พหิคาเม อาราเม เขตฺตกมฺมนฺตานิฯ **ปาปภิกฺขู พลวโนฺต โหนฺตี**ติ ปกฺขุตฺตรา ยสุตฺตรา ปุญฺญวโนฺต พหุเกหิ อุปฎฺฐาเกหิ จ อุปฎฺฐากีหิ จ สมนฺนาคตา ราชราชมหามตฺตสนฺนิสฺสิตาฯ **เปสลา ภิกฺขู ตสฺมึ สมเย ทุพฺพลา โหนฺตี**ติ ตสฺมึ สมเย ปิยสีลา ภิกฺขู ตาสํ สมฺปตฺตีนํ อภาเวน ทุพฺพลา โหนฺติฯ **ตุณฺหีภูตา ตุณฺหีภูตาว สงฺฆมเชฺฌ สงฺกสายนฺตี**ติ นิสฺสทฺทา หุตฺวา สงฺฆมเชฺฌ นิสินฺนา กิญฺจิ เอกวจนมฺปิ มุขํ อุกฺขิปิตฺวา กเถตุํ อสโกฺกนฺตา ปชฺฌายนฺตา วิย นิสีทนฺติฯ **ตยิท**นฺติ ตเทตํ การณํฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปลฺลาเสน เวทิตโพฺพฯ

๔๑. นวเม **มิจฺฉาปฎิปตฺตาธิกรณเหตู**ติ มิจฺฉาปฎิปตฺติยา การณเหตุ ปฎิปชฺชนเหตูติ อโตฺถฯ **ญายํ ธมฺมํ กุสล**นฺติ สหวิปสฺสนกํ มคฺคํฯ เอวรูโป หิ สหวิปสฺสนกํ มคฺคํ อาราเธตุํ สมฺปาเทตุํ ปูเรตุํ น สโกฺกติฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปลฺลาเสน เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมึ สุเตฺต สห วิปสฺสนาย มโคฺค กถิโตฯ

๔๒. ทสเม **ทุคฺคหิเตหี**ติ อุปฺปฎิปาฎิยา คหิเตหิฯ **พฺยญฺชนปฺปติรูปเกหี**ติ พฺยญฺชนโส ปติรูปเกหิ อกฺขรจิตฺรตาย ลทฺธเกหิฯ **อตฺถญฺจ ธมฺมญฺจ ปฎิพาหนฺตี**ติ สุคฺคหิตสุตฺตนฺตานํ อตฺถญฺจ ปาฬิญฺจ ปฎิพาหนฺติ, อตฺตโน ทุคฺคหิตสุตฺตนฺตานํเยว อตฺถญฺจ ปาฬิญฺจ อุตฺตริตรํ กตฺวา ทเสฺสนฺติฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปลฺลาเสน เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมึ สุเตฺต สาสนสฺส วุทฺธิ จ ปริหานิ จ กถิตาติฯ

สมจิตฺตวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. ปริสวคฺควณฺณนา

๔๓. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อุตฺตานา**ติ ปากฏา อปฺปฏิจฺฉนฺนาฯ **คมฺภีรา**ติ คุฬฺหา ปฏิจฺฉนฺนาฯ **อุทฺธตา**ติ อุทฺธเจฺจน สมนฺนาคตาฯ **อุนฺนฬา**ติ อุคฺคตนฬา, อุฏฺฐิตตุจฺฉมานาติ วุตฺตํ โหติฯ **จปลา**ติ ปตฺตจีวรมณฺฑนาทินา จาปเลฺลน ยุตฺตาฯ **มุขรา**ติ มุขขรา ขรวจนาฯ **วิกิณฺณวาจา**ติ อสํยตวจนา ทิวสมฺปิ นิรตฺถกวจนปลาปิโนฯ **มุฏฺฐสฺสตี**ติ วิสฺสฏฺฐสติโนฯ **อสมฺปชานา**ติ นิปฺปญฺญาฯ **อสมาหิตา**ติ จิเตฺตกคฺคตามตฺตสฺสาปิ อลาภิโนฯ **ปากตินฺทฺริยา**ติ ปกติยา ฐิเตหิ วิวเฏหิ อรกฺขิเตหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคตาฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปลฺลาเสน เวทิตโพฺพฯ

๔๔. ทุติเย **ภณฺฑนชาตา**ติ ภณฺฑนํ วุจฺจติ กลหสฺส ปุพฺพภาโค, ตํ เตสํ ชาตนฺติ ภณฺฑนชาตาฯ ตถา ‘‘มยํ ตุเมฺห ทณฺฑาเปสฺสาม พนฺธาเปสฺสามา’’ติอาทิวจนปฺปวตฺติยา สญฺชาตกลหาฯ อยํ ตาว คิหีสุ นโยฯ ปพฺพชิตา ปน อาปตฺติวีติกฺกมวาจํ วทนฺตา **กลหชาตา** นามฯ **วิวาทาปนฺนา**ติ วิรุทฺธวาทํ อาปนฺนาฯ **มุขสตฺตีหิ วิตุทนฺตา**ติ คุณานํ ฉินฺทนเฏฺฐน ทุพฺภาสิตา วาจา มุขสตฺติโยติ วุจฺจนฺติ, ตาหิ วิตุทนฺตา วิชฺฌนฺตาฯ **สมคฺคา**ติ เอกกมฺมํ เอกุเทฺทโส สมสิกฺขตาติ เอเตสํ กรเณน สมคฺคตาย สหิตาฯ **ปิยจกฺขูหี**ติ เมตฺตาจกฺขูหิฯ

๔๕. ตติเย **อคฺควตี**ติ อุตฺตมปุคฺคลวตี, อคฺคาย วา อุตฺตมาย ปฏิปตฺติยา สมนฺนาคตาฯ ตโต วิปรีตา **อนคฺควตีฯ พาหุลิกา**ติ จีวราทิพาหุลฺลาย ปฏิปนฺนาฯ สาสนํ สิถิลํ คณฺหนฺตีติ **สาถลิกาฯ โอกฺกมเน ปุพฺพงฺคมา**ติ เอตฺถ โอกฺกมนํ วุจฺจติ อวคมนเฏฺฐน ปญฺจ นีวรณานิ, เตน ปญฺจนีวรณปูรเณ ปุพฺพงฺคมาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปวิเวเก**ติ อุปธิวิเวเก นิพฺพาเนฯ **นิกฺขิตฺตธุรา**ติ ติวิเธปิ วิเวเก โอโรปิตธุราฯ **น วีริยํ อารภนฺตี**ติ ทุวิธมฺปิ วีริยํ น กโรนฺติฯ **อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา**ติ ปุเพฺพ อปฺปตฺตสฺส ฌานวิปสฺสนามคฺคผลวิเสสสฺส ปตฺติอตฺถายฯ อิตรํ ปททฺวยํ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปจฺฉิมา ชนตา**ติ สทฺธิวิหาริกอเนฺตวาสิกชโน ฯ **ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชตี**ติ อาจริยุปชฺฌาเยหิ กตํ อนุกโรโนฺต ทิฏฺฐสฺส เตสํ อาจารสฺส อนุคตึ อาปชฺชติ นามฯ เสสํ วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตพฺพํฯ

๔๖. จตุเตฺถ **อริยา**ติ อริยสาวกปริสาฯ **อนริยา**ติ ปุถุชฺชนปริสาฯ **‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานนฺตี**ติ ฐเปตฺวา ตณฺหํ เตภูมกา ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจํ นาม, เอตฺตกเมว ทุกฺขํ, อิโต อุทฺธํ ทุกฺขํ นตฺถีติ ยถาสภาวโต นปฺปชานนฺติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ เสสปเทสุ ปน ตสฺส ทุกฺขสฺส สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา **สมุทโย** นาม, ตสฺสาเยว ตณฺหาย, ทฺวินฺนมฺปิ วา เตสํ สจฺจานํ อจฺจนฺตกฺขโย อสมุปฺปตฺติ **ทุกฺขนิโรโธ** นาม, อฏฺฐงฺคิโก อริยมโคฺค **ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา** นามาติ เอวํ อิมสฺมึ สุเตฺต จตูหิ สเจฺจหิ จตฺตาโร มคฺคา จ จตฺตาริ จ ผลานิ กถิตานิฯ

๔๗. ปญฺจเม **ปริสากสโฏ**ติ กสฏปริสา กจวรปริสา ปลาปปริสาติ อโตฺถฯ **ปริสามโณฺฑ**ติ ปสนฺนปริสา สารปริสาติ อโตฺถฯ **ฉนฺทาคตึ คจฺฉนฺตี**ติ ฉเนฺทน อคตึ คจฺฉนฺติ, อกตฺตพฺพํ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อิมานิ ปน จตฺตาริ อคติคมนานิ ภณฺฑภาชนีเย จ วินิจฺฉยฏฺฐาเน จ ลพฺภนฺติฯ ตตฺถ ภณฺฑภาชนีเย ตาว อตฺตโน ภารภูตานํ ภิกฺขูนํ อมนาเป ภณฺฑเก ปเตฺต ตํ ปริวเตฺตตฺวา มนาปํ เทโนฺต **ฉนฺทาคตึ คจฺฉติ** นามฯ อตฺตโน ปน อภารภูตานํ มนาเป ภณฺฑเก ปเตฺต ตํ ปริวเตฺตตฺวา อมนาปํ เทโนฺต **โทสาคตึ คจฺฉติ** นามฯ ภณฺฑกภาชนียวตฺถุญฺจ ฐิติกญฺจ อชานโนฺต **โมหาคตึ คจฺฉติ** นามฯ มุขรานํ วา ราชาทินิสฺสิ

ตานํ วา ‘‘อิเม เม อมนาเป ภณฺฑเก ทิเนฺน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยุ’’นฺติ ภเยน ปริวเตฺตตฺวา มนาปํ เทโนฺต **ภยาคตึ คจฺฉติ** นามฯ โย ปน เอวํ น คจฺฉติ, สเพฺพสํ ตุลาภูโต ปมาณภูโต มชฺฌโตฺต หุตฺวา ยํ ยสฺส ปาปุณาติ, ตเญฺญว ตสฺส เทติ, อยํ จตุพฺพิธมฺปิ อคติคมนํ น คจฺฉติ นามฯ วินิจฺฉยฎฺฐาเน ปน อตฺตโน ภารภูตสฺส ครุกาปตฺตึ ลหุกาปตฺตีติ กตฺวา กเถโนฺต **ฉนฺทาคตึ คจฺฉติ** นามฯ อิตรสฺส ลหุกาปตฺตึ ครุกาปตฺตีติ กตฺวา กเถโนฺต **โทสาคตึ คจฺฉติ** นามฯ อาปตฺติวุฎฺฐานํ ปน สมุจฺจยกฺขนฺธกญฺจ อชานโนฺต **โมหาคตึ คจฺฉติ** นามฯ มุขรสฺส วา ราชปูชิตสฺส วา ‘‘อยํ เม ครุกํ กตฺวา อาปตฺตึ กเถนฺตสฺส อนตฺถมฺปิ กเรยฺยา’’ติ ครุกเมว ลหุกาติ กตฺวา กเถโนฺต **ภยาคตึ คจฺฉติ** นามฯ โย ปน สเพฺพสํ ยถาภูตเมว กเถติ, อยํ จตุพฺพิธมฺปิ อคติคมนํ น คจฺฉติ นามฯ

๔๘. ฉเฎฺฐ **โอกฺกาจิตวินีตา**ติ ทุพฺพินีตาฯ **โน ปฎิปุจฺฉาวินีตา**ติ น ปุจฺฉิตฺวา วินีตาฯ **คมฺภีรา**ติ ปาฬิวเสน คมฺภีรา สลฺลสุตฺตสทิสาฯ **คมฺภีรตฺถา**ติ อตฺถวเสน คมฺภีรา มหาเวทลฺลสุตฺตสทิสาฯ **โลกุตฺตรา**ติ โลกุตฺตรอตฺถทีปกา ฯ **สุญฺญตาปฎิสํยุตฺตา**ติ สตฺตสุญฺญํ ธมฺมมตฺตเมว ปกาสกา อสงฺขตสํยุตฺตสทิสาฯ **น อญฺญา จิตฺตํ อุปฎฺฐเปนฺตี**ติ วิชานนตฺถาย จิตฺตํ น อุปฎฺฐเปนฺติ, นิทฺทายนฺติ วา อญฺญวิหิตา วา โหนฺติฯ **อุคฺคเหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพน**ฺติ อุคฺคเหตเพฺพ จ ปริยาปุณิตเพฺพ จฯ **กวิตา**ติ กวีหิ กตาฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **จิตฺตกฺขรา**ติ วิจิตฺรอกฺขราฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **พาหิรกา**ติ สาสนโต พหิภูตาฯ **สาวกภาสิตา**ติ เตสํ เตสํ สาวเกหิ ภาสิตาฯ **สุสฺสูสนฺตี**ติ อกฺขรจิตฺตตาย เจว สรสมฺปตฺติยา จ อตฺตมนา หุตฺวา สุณนฺติฯ **น เจว อญฺญมญฺญํ ปฎิปุจฺฉนฺตี**ติ อญฺญมญฺญํ อตฺถํ วา อนุสนฺธึ วา ปุพฺพาปรํ วา น ปุจฺฉนฺติฯ **น จ ปฎิวิจรนฺตี**ติ ปุจฺฉนตฺถาย จาริกํ น วิจรนฺติฯ **อิทํ กถน**ฺติ อิทํ พฺยญฺชนํ กถํ โรเปตพฺพํ กินฺติ โรเปตพฺพํ? **อิมสฺส โก อโตฺถ**ติ อิมสฺส ภาสิตสฺส โก อโตฺถ, กา อนุสนฺธิ, กึ ปุพฺพาปรํ? **อวิวฎน**ฺติ ปฎิจฺฉนฺนํฯ **น วิวรนฺตี**ติ น อุคฺฆาเฎนฺติฯ **อนุตฺตานีกตน**ฺติ อปากฎํ กตํฯ **น อุตฺตานึ กโรนฺตี**ติ ปากฎํ น กโรนฺติฯ **กงฺขาฐานิเยสู**ติ กงฺขาย การณภูเตสุฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปลฺลาเสน เวทิตโพฺพฯ

๔๙. สตฺตเม **อามิสครู**ติ จตุปจฺจยครุกา โลกุตฺตรธมฺมํ ลามกโต คเหตฺวา ฐิตปริสาฯ **สทฺธมฺมครู**ติ นว โลกุตฺตรธเมฺม ครุเก กตฺวา จตฺตาโร ปจฺจเย ลามกโต คเหตฺวา ฐิตปริสาฯ **อุภโตภาควิมุโตฺต**ติ ทฺวีหิ ภาเคหิ วิมุโตฺตฯ **ปญฺญาวิมุโตฺต**ติ ปญฺญาย วิมุโตฺต สุกฺขวิปสฺสกขีณาสโวฯ **กายสกฺขี**ติ กาเยน ฌานผสฺสํ ผุสิตฺวา ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกตฺวา ฐิโตฯ **ทิฎฺฐิปฺปโตฺต**ติ ทิฎฺฐนฺตํ ปโตฺตฯ อิเม เทฺวปิ ฉสุ ฐาเนสุ ลพฺภนฺติฯ **สทฺธาวิมุโตฺต**ติ สทฺทหโนฺต วิมุโตฺตฯ อยมฺปิ ฉสุ ฐาเนสุ ลพฺภติฯ ธมฺมํ อนุสฺสรตีติ **ธมฺมานุสารี**ฯ สทฺธํ อนุสฺสรตีติ **สทฺธานุสารี**ฯ อิเม เทฺวปิ ปฐมมคฺคสมงฺคิโนฯ **กลฺยาณธโมฺม**ติ สุนฺทรธโมฺมฯ **ทุสฺสีโล ปาปธโมฺม**ติ นิสฺสีโล ลามกธโมฺมฯ อิมํ กสฺมา คณฺหนฺติ? สเพฺพสุ หิ เอกสทิเสสุ ชาเตสุ สีลวเนฺตสุ พลวคารวํ น โหติ, เอกเจฺจสุ ปน ทุสฺสีเลสุ สติ สีลวนฺตานํ อุปริ พลวคารวํ โหตีติ มญฺญนฺตา คณฺหนฺติฯ **เต เตน ลาภํ ลภนฺตี**ติ เต ภิกฺขู เอกจฺจานํ วณฺณํ เอกจฺจานํ อวณฺณํ กเถตฺวา จตฺตาโร ปจฺจเย ลภนฺติฯ **คถิตา**ติ ตณฺหาย คนฺถิตาฯ **มุจฺฉิตา**ติ ตณฺหาวเสเนว มุจฺฉิตาฯ **อโชฺฌปนฺนา**ติ อโชฺฌสาย คิลิตฺวา ปรินิฎฺฐเปตฺวา ฐิตาฯ **อนาทีนวทสฺสาวิโน**ติ อปจฺจเวกฺขิตปริโภเค อาทีนวํ อปสฺสนฺตาฯ **อนิสฺสรณปญฺญา**ติ จตูสุ ปจฺจเยสุ ฉนฺทราคอปกฑฺฒนาย นิสฺสรณปญฺญาย วิรหิตา อิทมตฺถํ เอตนฺติ อชานนฺตาฯ **ปริภุญฺชนฺตี**ติ สจฺฉนฺทราคา หุตฺวา ปริภุญฺชนฺติฯ

สุกฺกปเกฺข **อุภโตภาควิมุตฺต**ติอาทีสุ อยํ สตฺตนฺนมฺปิ อริยปุคฺคลานํ สเงฺขปปกาสนา – เอโก ภิกฺขุ ปญฺญาธุเรน อภินิวิฏฺโฐ อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ ปาปุณาติฯ โส ตสฺมึ ขเณ ธมฺมานุสารี นาม โหติ, โสตาปตฺติผลาทีสุ ฉสุ ฐาเนสุ กายสกฺขิ นาม, อรหตฺตผลกฺขเณ อุภโตภาควิมุโตฺต นามฯ สมาปตฺตีหิ วิกฺขมฺภนวิมุตฺติยา มเคฺคน สมุเจฺฉทวิมุตฺติยาติ ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ทฺวีหิ วา ภาเคหิ วิมุโตฺตติ อโตฺถฯ อปโร ปญฺญาธุเรน อภินิวิฏฺโฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต สุกฺขวิปสฺสโกว หุตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ ปาปุณาติฯ โส ตสฺมึ ขเณ ธมฺมานุสารี นาม โหติ, โสตาปตฺติผลาทีสุ ฉสุ ฐาเนสุ ทิฏฺฐิปฺปโตฺต นาม, อรหตฺตผลกฺขเณ ปญฺญาวิมุโตฺต นามฯ อปโร สทฺธาธุเรน อภินิวิฏฺโฐ อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ ปาปุณาติฯ โส ตสฺมึ ขเณ สทฺธานุสารี นาม โหติ, โสตาปตฺติผลาทีสุ ฉสุ ฐาเนสุ กายสกฺขิ นาม, อรหตฺตผลกฺขเณ อุภโตภาควิมุโตฺต นามฯ อปโร สทฺธาธุเรน อภินิวิฏฺโฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต สุกฺขวิปสฺสโกว หุตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ ปาปุณาติฯ โส ตสฺมึ ขเณ สทฺธานุสารี นาม โหติ, โสตาปตฺติผลาทีสุ ฉสุ ฐาเนสุ สทฺธาวิมุโตฺต นาม, อรหตฺตผลกฺขเณ ปญฺญาวิมุโตฺต นามฯ

๕๐. อฏฺฐเม **วิสมา**ติ สปกฺขลนเฏฺฐน วิสมาฯ **สมา**ติ นิปกฺขลนเฏฺฐน สมาฯ **อธมฺมกมฺมานี**ติ อุทฺธมฺมานิ กมฺมานิฯ **อวินยกมฺมานี**ติ อุพฺพินยานิ กมฺมานิฯ

๕๑. นวเม **อธมฺมิกา**ติ นิทฺธมฺมาฯ **ธมฺมิกา**ติ ธมฺมยุตฺตาฯ

๕๒. ทสเม **อธิกรณ**นฺติ วิวาทาธิกรณาทิจตุพฺพิธํ อธิกรณํฯ **อาทิยนฺตี**ติ คณฺหนฺติฯ **สญฺญาเปนฺตี**ติ ชานาเปนฺติฯ **น จ สญฺญตฺตึ อุปคจฺฉนฺตี**ติ สญฺญาปนตฺถํ น สนฺนิปตนฺติฯ **น จ นิชฺฌาเปนฺตี**ติ น เปกฺขาเปนฺติฯ **น จ นิชฺฌตฺตึ อุปคจฺฉนฺตี**ติ อญฺญมญฺญํ นิชฺฌาปนตฺถาย น สนฺนิปตนฺติฯ **อสญฺญตฺติพลา**ติ อสญฺญตฺติเยว พลํ เอเตสนฺติ อสญฺญตฺติพลา ฯ **อปฺปฏินิสฺสคฺคมนฺติโน**ติ เยสํ หิ เอวํ โหติ – ‘‘สเจ อเมฺหหิ คหิตํ อธิกรณํ ธมฺมิกํ ภวิสฺสติ, คณฺหิสฺสามฯ สเจ อธมฺมิกํ, วิสฺสเชฺชสฺสามา’’ติ, เต ปฏินิสฺสคฺคมนฺติโน นาม โหนฺติฯ อิเม ปน น ตถา มเนฺตนฺตีติ อปฺปฏินิสฺสคฺคมนฺติโนฯ **ถามสา ปรามาสา อภินิวิสฺสา**ติ ทิฏฺฐิถาเมน จ ทิฏฺฐิปรามาเสน จ อภินิวิสิตฺวาฯ **อิทเมว สจฺจ**นฺติ อิทํ อมฺหากํ วจนเมว สจฺจํฯ **โมฆมญฺญ**นฺติ อวเสสานํ วจนํ โมฆํ ตุจฺฉํฯ สุกฺกปโกฺข อุตฺตานโตฺถเยวาติฯ

ปริสวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. ปุคฺคลวคฺควณฺณนา

๕๓. ทุติยปณฺณาสกสฺส ปฐเม จกฺกวตฺตินา สทฺธึ คหิตตฺตา ‘‘โลกานุกมฺปายา’’ติ น วุตฺตํฯ เอตฺถ จ จกฺกวตฺติโน อุปฺปตฺติยา เทว สมฺปตฺติโย ลภนฺติ, พุทฺธานํ อุปฺปตฺติยา ติโสฺสปิฯ

๕๔. ทุติเย **อจฺฉริยมนุสฺสา**ติ อาจิณฺณมนุสฺสา อพฺภุตมนุสฺสาฯ

๕๕. ตติเย **พหุโน ชนสฺส อนุตปฺปา โหตี**ติ มหาชนสฺส อนุตาปการี โหติฯ ตตฺถ จกฺกวตฺติโน กาลกิริยา เอกจกฺกวาเฬ เทวมนุสฺสานํ อนุตาปํ กโรติ, ตถาคตสฺส กาลกิริยา ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุฯ

๕๖. จตุตฺเถ **ถูปารหา**ติ ถูปสฺส ยุตฺตา อนุจฺฉวิกาฯ จกฺกวตฺติโน หิ เจติยํ ปฏิชคฺคิตฺวา เทว สมฺปตฺติโย ลภนฺติ, พุทฺธานํ เจติยํ ปฏิชคฺคิตฺวา ติโสฺสปิฯ

๕๗. ปญฺจเม **พุทฺธา**ติ อตฺตโน อานุภาเวน จตฺตาริ สจฺจานิ พุทฺธาฯ

๕๘. ฉฏฺเฐ **ผลนฺติยา**ติ สทฺทํ กโรนฺติยาฯ **น สนฺตสนฺตี**ติ น ภายนฺติฯ ตตฺถ ขีณาสโว อตฺตโน สกฺกายทิฏฺฐิยา ปหีนตฺตา น ภายติ, หตฺถาชานีโย สกฺกายทิฏฺฐิยา พลวตฺตาติฯ สตฺตมฏฺฐเมสุปิ เอเสว นโยฯ

๖๑. นวเม **กึปุริสา**ติ กินฺนราฯ **มานุสึ วาจํ น ภาสนฺตี**ติ มนุสฺสกถํ น กเถนฺติฯ ธมฺมาโสกสฺส กิร เอกํ กินฺนรํ อาเนตฺวา ทเสฺสสุํฯ โส ‘‘กถาเปถ น’’นฺติ อาหฯ กินฺนโร กเถตุํ น อิจฺฉติฯ เอโก ปุริโส ‘‘อหเมตํ กถาเปสฺสามี’’ติ เหฏฺฐาปาสาทํ โอตาเรตฺวา เทฺว ขาณุเก โกเฏฺฏตฺวา อุกฺขลึ อาโรเปสิฯ สา อุภโตปเสฺสหิ ปตติฯ ตํ ทิสฺวา กินฺนโร ‘‘กึ อญฺญํ เอกํ ขาณุกํ โกเฏฺฏตุํ น วฏฺฏตี’’ติ เอตฺตกเมว อาหฯ ปุน อปรภาเค เทฺว กินฺนเร อาเนตฺวา ทเสฺสสุํฯ ราชา ‘‘กถาเปถ เน’’ติ อาหฯ เต กเถตุํ น อิจฺฉึสุฯ เอโก ปุริโส ‘‘อหเมเต กถาเปสฺสามี’’ติ เต คเหตฺวา อนฺตราปณํ อคมาสิฯ ตเตฺถโก อมฺพปกฺกญฺจ มเจฺฉ จ อทฺทส, เอโก กพิฏฺฐผลญฺจ อมฺพิลิกาผลญฺจฯ ตตฺถ ปุริโม ‘‘มหาวิสํ มนุสฺสา ขาทนฺติ, กถํ เต กิลาสิโน น โหนฺตี’’ติ อาหฯ อิตโร ‘‘กถํ อิเม เอตํ นิสฺสาย กุฏฺฐิโน น โหนฺตี’’ติ อาหฯ เอวํ มานุสึ วาจํ กเถตุํ สโกฺกนฺตาปิ เทฺว อเตฺถ สมฺปสฺสมานา น กเถนฺตีติฯ

๖๒. ทสเม **อปฺปฏิวาโน**ติ อนุกณฺฐิโต อปโจฺจสกฺกิโตฯ

๖๓. เอกาทสเม **อสนฺตสนฺนิวาส**นฺติ อสปฺปุริสานํ สนฺนิวาสํฯ **น วเทยฺยา**ติ โอวาเทน วา อนุสาสนิยา วา น วเทยฺย, มา วทตูติ อโตฺถฯ **เถรมฺปาหํ น วเทยฺย**นฺติ อหมฺปิ เถรํ ภิกฺขุํ โอวาทานุสาสนิวเสน น วเทยฺยํฯ **อหิตานุกมฺปี**ติ อหิตํ อิจฺฉมาโนฯ **โน หิตานุกมฺปี**ติ หิตํ อนิจฺฉมาโนฯ **โนติ นํ วเทยฺย**นฺติ ‘‘อหํ ตว วจนํ น กริสฺส’’นฺติ นํ วเทยฺยํฯ **วิเหเฐยฺย**นฺติ วจนสฺส อกรเณน วิเหเฐยฺยํฯ **ปสฺสมฺปิสฺส นปฺปฏิกเรยฺย**นฺติ ปสฺสโนฺตปิ ชานโนฺตปิ อหํ ตสฺส วจนํ น กเรยฺยํฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สุกฺกปเกฺข ปน **สาธูติ นํ วเทยฺย**นฺติ ‘‘สาธุ ภทฺทกํ สุกถิตํ ตยา’’ติ ตสฺส กถํ อภินนฺทโนฺต นํ วเทยฺยนฺติ อโตฺถฯ

๖๔. ทฺวาทสเม **อุภโต วจีสํสาโร**ติ ทฺวีสุปิ ปเกฺขสุ อญฺญมญฺญํ อโกฺกสนปจฺจโกฺกสนวเสน สํสรมานา วาจา วจีสํสาโรฯ **ทิฏฺฐิปฬาโส**ติ ทิฏฺฐึ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนโก ยุคคฺคาหลกฺขโณ ปฬาโส ทิฏฺฐิปฬาโส นามฯ **เจตโส อาฆาโต**ติ โกโปฯ โส หิ จิตฺตํ อาฆาเตนฺโต อุปฺปชฺชติฯ **อปฺปจฺจโย**ติ อตุฏฺฐากาโร, โทมนสฺสนฺติ อโตฺถฯ **อนภิรทฺธี**ติ โกโปเยวฯ โส หิ อนภิราธนวเสน อนภิรทฺธีติ วุจฺจติฯ **อชฺฌตฺตํ อวูปสนฺตํ โหตี**ติ สพฺพเมฺปตํ นิยกชฺฌตฺตสงฺขาเต อตฺตโน จิเตฺต จ สทฺธิวิหาริกอเนฺตวาสิกสงฺขาตาย อตฺตโน ปริสาย จ อวูปสนฺตํ โหติฯ **ตเสฺมต**นฺติ ตสฺมึ เอตํฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

ปุคฺคลวโคฺค ปฐโมฯ

(๗) ๒. สุขวคฺควณฺณนา

๖๕. ทุติยสฺส ปฐเม **คิหิสุข**นฺติ คิหีนํ สพฺพกามนิปฺผตฺติมูลกํ สุขํฯ **ปพฺพชิตสุข**นฺติ ปพฺพชิตานํ ปพฺพชฺชามูลกํ สุขํฯ

๖๖. ทุติเย **กามสุข**นฺติ กาเม อารพฺภ อุปฺปชฺชนกสุขํฯ **เนกฺขมฺมสุข**นฺติ เนกฺขมฺมํ วุจฺจติ ปพฺพชฺชา, ตํ อารพฺภ อุปฺปชฺชนกสุขํฯ

๖๗. ตติเย **อุปธิสุข**นฺติ เตภูมกสุขํฯ **นิรุปธิสุข**นฺติ โลกุตฺตรสุขํฯ

๖๘. จตุตฺเถ **สาสวสุข**นฺติ อาสวานํ ปจฺจยภูตํ วฏฺฏสุขํฯ **อนาสวสุข**นฺติ เตสํ อปจฺจยภูตํ วิวฏฺฏสุขํฯ

๖๙. ปญฺจเม **สามิส**นฺติ สํกิเลสํ วฏฺฏคามิสุขํฯ **นิรามิส**นฺติ นิกฺกิเลสํ วิวฏฺฏคามิสุขํฯ

๗๐. ฉฏฺเฐ **อริยสุข**นฺติ อปุถุชฺชนสุขํฯ **อนริยสุข**นฺติ ปุถุชฺชนสุขํฯ

๗๑. สตฺตเม **กายิก**นฺติ กายวิญฺญาณสหชาตํฯ **เจตสิก**นฺติ มโนทฺวาริกสุขํฯ ตํ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ กถิตํฯ

๗๒. อฏฺฐเม **สปฺปีติก**นฺติ ปฐมทุติยชฺฌานสุขํฯ **นิปฺปีติก**นฺติ ตติยจตุตฺถชฺฌานสุขํฯ ตตฺถ โลกิยสปฺปีติกโต โลกิยนิปฺปีติกํ, โลกุตฺตรสปฺปีติกโต จ โลกุตฺตรนิปฺปีติกํ อคฺคนฺติ เอวํ ภุมฺมนฺตรํ อภินฺทิตฺวา อคฺคภาโว เวทิตโพฺพฯ

๗๓. นวเม **สาตสุข**นฺติ ตีสุ ฌาเนสุ สุขํฯ **อุเปกฺขาสุข**นฺติ จตุตฺถชฺฌานสุขํฯ

๗๔. ทสเม **สมาธิสุข**นฺติ อปฺปนํ วา อุปจารํ วา ปตฺตสุขํฯ **อสมาธิสุข**นฺติ ตทุภยํ อปฺปตฺตสุขํฯ

๗๕. เอกาทสเม **สปฺปีติการมฺมณ**นฺติ สปฺปีติกํ ฌานทฺวยํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนสุขํฯ **นิปฺปีติการมฺมเณ**ปิ เอเสว นโยฯ ทฺวาทสเมปิ อิมินาว อุปาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๗๗. เตรสเม **รูปารมฺมณ**นฺติ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานารมฺมณํ, ยํกิญฺจิ รูปํ อารพฺภ อุปฺปชฺชนกํ วาฯ **อรูปารมฺมณ**นฺติ อรูปาวจรชฺฌานารมฺมณํ, ยํกิญฺจิ อรูปํ อารพฺภ อุปฺปชฺชนกํ วาติฯ

สุขวโคฺค ทุติโยฯ

(๘) ๓. สนิมิตฺตวคฺควณฺณนา

๗๘-๗๙. ตติยสฺส ปฐเม **สนิมิตฺตา**ติ สการณาฯ ทุติยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ นิทานํ เหตุ สงฺขาโร ปจฺจโย รูปนฺติ สพฺพานิปิ หิ เอตานิ การณเววจนาเนวฯ

๘๔. สตฺตเม **สเวทนา**ติ ปจฺจยภูตาย สมฺปยุตฺตเวทนาย สติเยว อุปฺปชฺชนฺติ, นาสตีติ อโตฺถฯ อฎฺฐมนวเมสุปิ เอเสว นโยฯ

๘๗. ทสเม **สงฺขตารมฺมณา**ติ ปจฺจยนิพฺพตฺตํ สงฺขตธมฺมํ อารมฺมณํ กตฺวาว อุปฺปชฺชนฺติฯ **โน อสงฺขตารมฺมณา**ติ อสงฺขตํ ปน นิพฺพานํ อารพฺภ น อุปฺปชฺชนฺติฯ **น โหนฺตี**ติ มคฺคกฺขเณ น โหนฺติ นาม, ผเล ปเตฺต นาเหสุนฺติฯ เอวเมเตสุ ทสสุปิ ฐาเนสุ ยาว อรหตฺตา เทสนา เทสิตาติฯ

สนิมิตฺตวโคฺค ตติโยฯ

(๙) ๔. ธมฺมวคฺควณฺณนา

๘๘. จตุตฺถสฺส ปฐเม **เจโตวิมุตฺตี**ติ ผลสมาธิฯ **ปญฺญาวิมุตฺตี**ติ ผลปญฺญาฯ

๘๙. ทุติเย **ปคฺคาโห**ติ วีริยํฯ **อวิเกฺขโป**ติ จิเตฺตกคฺคตาฯ

๙๐. ตติเย **นาม**นฺติ จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธาฯ **รูป**นฺติ รูปกฺขโนฺธฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต ธมฺมโกฏฺฐาสปริเจฺฉทญาณํ นาม กถิตํฯ

๙๑. จตุเตฺถ **วิชฺชา**ติ ผลญาณํฯ **วิมุตฺตี**ติ ตํสมฺปยุตฺตา เสสธมฺมาฯ

๙๒. ปญฺจเม **ภวทิฎฺฐี**ติ สสฺสตทิฎฺฐิฯ **วิภวทิฎฺฐี**ติ อุเจฺฉททิฎฺฐิฯ ฉฎฺฐสตฺตมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๙๕. อฎฺฐเม **โทวจสฺสตา**ติ ทุพฺพจภาโวฯ **ปาปมิตฺตตา**ติ ปาปมิตฺตเสวนภาโวฯ นวมํ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพํฯ

๙๗. ทสเม **ธาตุกุสลตา**ติ อฎฺฐารส ธาตุโย ธาตูติ ชานนํฯ **มนสิการกุสลตา**ติ ตาสํเยว ธาตูนํ อนิจฺจาทิวเสน ลกฺขณตฺตยํ อาโรเปตฺวา ชานนํฯ

๙๘. เอกาทสเม **อาปตฺติกุสลตา**ติ ปญฺจนฺนญฺจ สตฺตนฺนญฺจ อาปตฺติกฺขนฺธานํ ชานนํฯ **อาปตฺติวุฎฺฐานกุสลตา**ติ เทสนาย วา กมฺมวาจาย วา อาปตฺตีหิ วุฎฺฐานชานนนฺติฯ

ธมฺมวโคฺค จตุโตฺถฯ

(๑๐) ๕. พาลวคฺควณฺณนา

๙๙. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อนาคตํ ภารํ วหตี**ติ ‘‘สมฺมชฺชนี ปทีโป จ, อุทกํ อาสเนน จ, ฉนฺทปาริสุทฺธิอุตุกฺขานํ, ภิกฺขุคณนา จ โอวาโท, ปาติโมกฺขํ เถรภาโรติ วุจฺจตี’’ติ อิมํ ทสวิธํ เถรภารํ นวโก หุตฺวา เถเรน อนชฺฌิโฏฺฐ กโรนฺโต อนาคตํ ภารํ วหติ นามฯ **อาคตํ ภารํ น วหตี**ติ เถโร สมาโน ตเมว ทสวิธํ ภารํ อตฺตนา วา อกโรนฺโต ปรํ วา อสมาทเปนฺโต อาคตํ ภารํ น วหติ นามฯ ทุติยสุเตฺตปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๐๑. ตติเย **อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญี**ติ อกปฺปิเย สีหมํสาทิมฺหิ ‘‘กปฺปิยํ อิท’’นฺติ เอวํสญฺญีฯ **กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญี**ติ กุมฺภีลมํสพิฬารมํสาทิมฺหิ กปฺปิเย ‘‘อกปฺปิยํ อิท’’นฺติ เอวํสญฺญีฯ จตุตฺถํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๑๐๓. ปญฺจเม **อนาปตฺติยา อาปตฺติสญฺญี**ติ อาปุจฺฉิตฺวา ภณฺฑกํ โธวนฺตสฺส, ปตฺตํ ปจนฺตสฺส, เกเส ฉินฺทนฺตสฺส, คามํ ปวิสนฺตสฺสาติอาทีสุ อนาปตฺติ, ตตฺถ ‘‘อาปตฺติ อย’’นฺติ เอวํสญฺญีฯ **อาปตฺติยา อนาปตฺติสญฺญี**ติ เตสเญฺญว วตฺถูนํ อนาปุจฺฉากรเณ อาปตฺติ, ตตฺถ ‘‘อนาปตฺตี’’ติ เอวํสญฺญีฯ ฉเฏฺฐปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สตฺตมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๑๐๙. เอกาทสเม **อาสวา**ติ กิเลสาฯ **น กุกฺกุจฺจายิตพฺพ**นฺติ สงฺฆโภคสฺส อปฎฺฐปนํ อวิจารณํ น กุกฺกุจฺจายิตพฺพํ นาม, ตํ กุกฺกุจฺจายติฯ **กุกฺกุจฺจายิตพฺพ**นฺติ ตเสฺสว ปฎฺฐปนํ วิจารณํ, ตํ น กุกฺกุจฺจายติฯ ทฺวาทสมาทีนิ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานีติฯ

พาลวโคฺค ปญฺจโมฯ

ทุติยปณฺณาสกํ นิฎฺฐิตํฯ

๓. ตติยปณฺณาสกํ

(๑๑) ๑. อาสาทุปฺปชหวคฺควณฺณนา

๑๑๙. ตติยสฺส ปณฺณาสกสฺส ปฐเม **อาสา**ติ ตณฺหาฯ **ทุปฺปชหา**ติ ทุจฺจชา ทุนฺนีหราฯ ลาภาสาย ทุปฺปชหภาเวน สตฺตา ทสปิ วสฺสานิ วีสติปิ สฏฺฐิปิ วสฺสานิ ‘‘อชฺช ลภิสฺสาม, เสฺว ลภิสฺสามา’’ติ ราชานํ อุปฏฺฐหนฺติ, กสิกมฺมาทีนิ กโรนฺติ, อุภโตพฺยูฬฺหํ สงฺคามํ ปกฺขนฺทนฺติ, อชปถสงฺกุปถาทโย ปฏิปชฺชนฺติ, นาวาย มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติฯ ชีวิตาสาย ทุปฺปชหตฺตา สมฺปตฺเต มรณกาเลปิ วสฺสสตชีวึ อตฺตานํ มญฺญนฺติฯ โส กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทีนิ ปสฺสโนฺตปิ ‘‘ทานํ เทหิ ปูชํ, กโรหี’’ติ อนุกมฺปเกหิ วุจฺจมาโน ‘‘นาหํ มริสฺสามิ, ชีวิสฺสามิ’’เจฺจว อาสาย กสฺสจิ วจนํ น คณฺหาติฯ

๑๒๐. ทุติเย **ปุพฺพการี**ติ ปฐมํ อุปการสฺส การโกฯ **กตญฺญูกตเวที**ติ เตน กตํ ญตฺวา ปจฺฉา การโกฯ เตสุ ปุพฺพการี ‘‘อิณํ เทมี’’ติ สญฺญํ กโรติ, ปจฺฉา การโก ‘‘อิณํ ชีราเปมี’’ติ สญฺญํ กโรติฯ

๑๒๑. ตติเย **ติโตฺต จ ตเปฺปตา จา**ติ ปเจฺจกพุโทฺธ จ ตถาคตสาวโก จ ขีณาสโว ติโตฺต นาม, ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ติโตฺต จ ตเปฺปตา จฯ

๑๒๒. จตุเตฺถ **ทุตฺตปฺปยา**ติ ทายเกน ทุตฺตปฺปยา ตเปฺปตุํ น สุกราฯ **นิกฺขิปตี**ติ นิทหติ น ปริภุญฺชติฯ **วิสฺสเชฺชตี**ติ ปเรสํ เทติฯ

๑๒๓. ปญฺจเม **น วิสฺสเชฺชตี**ติ สพฺพํเยว ปเรสํ น เทติ, อตฺตโน ปน ยาปนมตฺตํ คเหตฺวา อวเสสํ เทติฯ

๑๒๔. ฉเฏฺฐ **สุภนิมิตฺต**นฺติ อิฏฺฐารมฺมณํฯ

๑๒๕. สตฺตเม **ปฏิฆนิมิตฺต**นฺติ อนิฏฺฐนิมิตฺตํฯ

๑๒๖. อฏฺฐเม **ปรโต จ โฆโส**ติ ปรสฺส สนฺติกา อสฺสทฺธมฺมสวนํฯ

๑๒๗. นวเม **ปรโต จ โฆโส**ติ ปรสฺส สนฺติกา สทฺธมฺมสวนํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อาสาทุปฺปชหวโคฺค ปฐโมฯ

(๑๒) ๒. อายาจนวคฺควณฺณนา

๑๓๑. ทุติยสฺส ปฐเม **เอวํ สมฺมา อายาจมาโน อายาเจยฺยา**ติ สโทฺธ ภิกฺขุ อุฎฺฐหิตฺวา ''ยาทิโส สาริปุตฺตเตฺถโร ปญฺญาย, อหมฺปิ ตาทิโส โหมิฯ ยาทิโส มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร อิทฺธิยา, อหมฺปิ ตาทิโส โหมี''ติ เอวํ อายาจโนฺต ปิเหโนฺต ปเตฺถโนฺต ยํ อตฺถิ, ตเสฺสว ปตฺถิตตฺตา สมฺมา ปเตฺถยฺย นามฯ อิโต อุตฺตริ ปเตฺถโนฺต มิจฺฉา ปเตฺถยฺยฯ เอวรูปา หิ ปตฺถนา ยํ นตฺถิ, ตสฺส ปตฺถิตตฺตา มิจฺฉาปตฺถนา นาม โหติฯ กึ การณา? **เอสา, ภิกฺขเว, ตุลา เอตํ ปมาณ**นฺติ ยถา หิ สุวณฺณํ วา หิรญฺญํ วา ตุเลนฺตสฺส ตุลา อิจฺฉิตพฺพา, ธญฺญํ มินนฺตสฺส มานนฺติ ตุลเน ตุลา, มินเน จ มานํ ปมาณํ โหติ, เอวเมว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ เอสา ตุลา เอตํ ปมาณํ ยทิทํ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาฯ เต คเหตฺวา ''อหมฺปิ ญาเณน วา อิทฺธิยา วา เอตมฺปมาโณ โหมี''ติ อตฺตานํ ตุเลตุํ วา ปมาเณตุํ วา สกฺกา, น อิโต อญฺญถาฯ

๑๓๒. ทุติยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิทํ ปเนตฺถ วิเสสมตฺตํ – **เขมา จ ภิกฺขุนี อุปฺปลวณฺณา จา**ติ เอตาสุ หิ เขมา ปญฺญาย อคฺคา, อุปฺปลวณฺณา อิทฺธิยาฯ ตสฺมา ''ปญฺญาย วา อิทฺธิยา วา เอตาทิสี โหมี''ติ สมฺมา อายาจมานา อายาเจยฺยฯ ตถา จิโตฺต คหปติ ปญฺญาย อโคฺค, หตฺถโก ราชกุมาโร มหิทฺธิกตายฯ ตสฺมา ''ปญฺญาย วา อิทฺธิยา วา เอทิโส โหมี''ติ สมฺมา อายาจมาโน อายาเจยฺยฯ ขุชฺชุตฺตราปิ มหาปญฺญตาย อคฺคา, นนฺทมาตา มหิทฺธิกตายฯ ตสฺมา ''ปญฺญาย วา อิทฺธิยา วา เอตาทิสี โหมี''ติ สมฺมา อายาจมานา อายาเจยฺยฯ

๑๓๕. ปญฺจเม **ขต**นฺติ คุณานํ ขตตฺตา ขตํฯ **อุปหต**นฺติ คุณานํ อุปหตตฺตา อุปหตํ, ฉินฺนคุณํ นฎฺฐคุณนฺติ อโตฺถฯ **อตฺตานํ ปริหรตี**ติ นิคฺคุณํ อตฺตานํ ชคฺคติ โคปายติฯ **สาวโชฺช**ติ สโทโสฯ **สานุวโชฺช**ติ สอุปวาโทฯ **ปสวตี**ติ ปฎิลภติฯ **อนนุวิจฺจา**ติ อชานิตฺวา อวินิจฺฉินิตฺวาฯ **อปริโยคาเหตฺวา**ติ อนนุปวิสิตฺวาฯ **อวณฺณารหสฺสา**ติ อวณฺณยุตฺตสฺส มิจฺฉาปฎิปนฺนสฺส ติตฺถิยสฺส วา ติตฺถิยสาวกสฺส วาฯ **วณฺณํ ภาสตี**ติ ''สุปฺปฎิปโนฺน เอส สมฺมาปฎิปโนฺน''ติ คุณํ กเถติฯ **วณฺณารหสฺสา**ติ พุทฺธาทีสุ อญฺญตรสฺส สมฺมาปฎิปนฺนสฺสฯ **อวณฺณํ ภาสตี**ติ ''ทุปฺปฎิปโนฺน เอส มิจฺฉาปฎิปโนฺน''ติ อคุณํ กเถติฯ **อวณฺณารหสฺส อวณฺณํ ภาสตี**ติ อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ทุปฺปฎิปนฺนานํ มิจฺฉาปฎิปนฺนานํ ติตฺถิยานํ ติตฺถิยสาวกานํ ''อิติปิ ทุปฺปฎิปนฺนา อิติปิ มิจฺฉาปฎิปนฺนา''ติ อวณฺณํ ภาสติฯ **วณฺณารหสฺส วณฺณํ ภาสตี**ติ สุปฺปฎิปนฺนานํ สมฺมาปฎิปนฺนานํ พุทฺธานํ พุทฺธสาวกานํ ''อิติปิ สุปฺปฎิปนฺนา อิติปิ สมฺมาปฎิปนฺนา''ติ วณฺณํ ภาสติฯ

๑๓๖. ฉเฎฺฐ **อปฺปสาทนีเย ฐาเน**ติ อปฺปสาทการเณฯ **ปสาทํ อุปทํเสตี**ติ ทุปฺปฎิปทาย มิจฺฉาปฎิปทาย ''อยํ สุปฺปฎิปทา สมฺมาปฎิปทา''ติ ปสาทํ ชเนติฯ **ปสาทนีเย ฐาเน อปฺปสาท**นฺติ สุปฺปฎิปทาย สมฺมาปฎิปทาย ''อยํ ทุปฺปฎิปทา มิจฺฉาปฎิปทา''ติ อปฺปสาทํ ชเนตีติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๑๓๗. **สตฺตเม ทฺวีสู**ติ ทฺวีสุ โอกาเสสุ ทฺวีสุ การเณสุฯ **มิจฺฉาปฎิปชฺชมาโน**ติ มิจฺฉาปฎิปตฺตึ ปฎิปชฺชมาโนฯ **มาตริ จ ปิตริ จา**ติ มิตฺตวินฺทโก วิย มาตริ, อชาตสตฺตุ วิย ปิตริฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๑๓๘. อฏฺฐเม **ตถาคเต จ ตถาคตสาวเก จา**ติ เทวทตฺโต วิย ตถาคเต, โกกาลิโก วิย จ ตถาคตสาวเกฯ สุกฺกปเกฺข อานนฺทเตฺถโร วิย ตถาคเต, นนฺทโคปาลกเสฏฺฐิปุโตฺต วิย จ ตถาคตสาวเกฯ

๑๓๙. นวเม **สจิตฺตโวทาน**นฺติ สกจิตฺตสฺส โวทานํ, อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ เอตํ นามํฯ **น จ กิญฺจิ โลเก อุปาทิยตี**ติ โลเก จ รูปาทีสุ ธเมฺมสุ กิญฺจิ เอกํ ธมฺมมฺปิ น คณฺหาติ น ปรามสติฯ เอวเมตฺถ อนุปาทานํ นาม ทุติโย ธโมฺม โหติฯ ทสเมกาทสมานิ อุตฺตานตฺถาเนวาติฯ

อายาจนวโคฺค ทุติโยฯ

(๑๓) ๓. ทานวคฺควณฺณนา

๑๔๒. ตติยสฺส ปฐเม **ทานานี**ติ ทิยฺยนกวเสน ทานานิ, เทยฺยธมฺมเสฺสตํ นามํฯ สวตฺถุกา วา เจตนา ทานํ, สมฺปตฺติปริจฺจาคเสฺสตํ นามํฯ **อามิสทาน**นฺติ จตฺตาโร ปจฺจยา ทิยฺยนกวเสน อามิสทานํ นามฯ **ธมฺมทาน**นฺติ อิเธกจฺโจ อมตปตฺติปฏิปทํ กเถตฺวา เทติ, อิทํ ธมฺมทานํ นามฯ

๑๔๓. ทุติเย จตฺตาโร ปจฺจยา ยชนกวเสน **ยาโค** นาม **ธโมฺมปิ** ยชนกวเสน ยาโคติ เวทิตโพฺพฯ

๑๔๔. ตติเย อามิสสฺส จชนํ **อามิสจาโค,** ธมฺมสฺส จชนํ **ธมฺมจาโค**ฯ จตุเตฺถ อุปสคฺคมตฺตํ วิเสโสฯ

๑๔๖. ปญฺจเม จตุนฺนํ ปจฺจยานํ ภุญฺชนํ **อามิสโภโค,** ธมฺมสฺส ภุญฺชนํ **ธมฺมโภโค**ฯ ฉเฏฺฐ อุปสคฺคมตฺตํ วิเสโสฯ

๑๔๘. สตฺตเม จตุนฺนํ ปจฺจยานํ สํวิภชนํ **อามิสสํวิภาโค,** ธมฺมสฺส สํวิภชนํ **ธมฺมสํวิภาโค**ฯ

๑๔๙. อฎฺฐเม จตูหิ ปจฺจเยหิ สงฺคโห **อามิสสงฺคโห,** ธเมฺมน สงฺคโห **ธมฺมสงฺคโห**ฯ

๑๕๐. นวเม จตูหิ ปจฺจเยหิ อนุคฺคณฺหนํ **อามิสานุคฺคโห,** ธเมฺมน อนุคฺคณฺหนํ **ธมฺมานุคฺคโห**ฯ

๑๕๑. ทสเม จตูหิ ปจฺจเยหิ อนุกมฺปนํ **อามิสานุกมฺปา,** ธเมฺมน อนุกมฺปนํ **ธมฺมานุกมฺปา**ติฯ

ทานวโคฺค ตติโยฯ

(๑๔) ๔. สนฺถารวคฺควณฺณนา

๑๕๒. จตุตฺถสฺส ปฐเม จตูหิ ปจฺจเยหิ อตฺตโน จ ปรสฺส จ อนฺตรปฏิจฺฉาทนวเสน สนฺถรณํ **อามิสสนฺถาโร,** ธมฺเมน สนฺถรณํ **ธมฺมสนฺถาโร**ฯ ทุติเย อุปสคฺคมตฺตํ วิเสโสฯ

๑๕๔. ตติเย วุตฺตปฺปการสฺส อามิสสฺส เอสนา **อามิเสสนา,** ธมฺมสฺส เอสนา **ธเมฺม สนา**ฯ จตุเตฺถ อุปสคฺคมตฺตเมว วิเสโสฯ

๑๕๖. ปญฺจเม มตฺถกปฺปตฺตา อามิสปริเยสนา **อามิสปริเยฎฺฐิ,** มตฺถกปฺปตฺตาว ธมฺม ปริเยสนา **ธมฺมปริเยฎฺฐี**ติ วุตฺตาฯ

๑๕๗. ฉฏฺเฐ อามิเสน ปูชนํ **อามิสปูชา,** ธเมฺมน ปูชนํ **ธมฺมปูชา**ฯ

๑๕๘. สตฺตเม **อาติเถยฺยานี**ติ อาคนฺตุกทานานิฯ อติเถยฺยานีติปิ ปาโฐฯ

๑๕๙. อฎฺฐเม อามิสํ อิชฺฌนกสมิชฺฌนกวเสน **อามิสิทฺธิ,** ธโมฺมปิ อิชฺฌนกสมิชฺฌนกว เสน **ธมฺมิทฺธิ**ฯ

๑๖๐. นวเม อามิเสน วฑฺฒนํ **อามิสวุทฺธิ,** ธเมฺมน วฑฺฒนํ **ธมฺมวุทฺธิ**ฯ

๑๖๑. ทสเม รติกรณเฏฺฐน อามิสํ **อามิสรตนํ,** ธโมฺม **ธมฺมรตนํ**ฯ

๑๖๒. เอกาทสเม อามิสสฺส จินนํ วฑฺฒนํ **อามิสสนฺนิจโย,** ธมฺมสฺส จินนํ วฑฺฒนํ **ธมฺม สนฺนิจโย**ฯ

๑๖๓. ทฺวาทสเม อามิสสฺส วิปุลภาโว **อามิสเวปุลฺลํ,** ธมฺมสฺส วิปุลภาโว **ธมฺมเว ปุลฺล**นฺติฯ

สนฺถารวโคฺค จตุโตฺถฯ

(๑๕) ๕. สมาปตฺติวคฺควณฺณนา

๑๖๔. ปญฺจมสฺส ปฐเม **สมาปตฺติกุสลตา**ติ อาหารสปฺปายํ อุตุสปฺปายํ ปริคฺคณฺหิตฺวา สมาปตฺติสมาปชฺชเน เฉกตาฯ **สมาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา**ติ ยถาปริเจฺฉเทน คเต กาเล วิย โตฺต หุตฺวา อุฏฺฐหโนฺต วุฏฺฐานกุสโล นาม โหติ, เอวํ กุสลตาฯ

๑๖๕. ทุติเย **อชฺชวนฺ**ติ อุชุภาโวฯ **มทฺทวนฺ**ติ มุทุภาโวฯ

๑๖๖. ตติเย **ขนฺตี**ติ อธิวาสนขนฺติฯ **โสรจฺจนฺ**ติ สุสีลฺยภาเวน สุรตภาโวฯ

๑๖๗. จตุเตฺถ **สาขลฺยนฺ**ติ สณฺหวาจาวเสน สโมฺมทมานภาโวฯ **ปฏิสนฺถาโร**ติ อามิเสน วา ธเมฺมน วา ปฏิสนฺถรณํฯ

๑๖๘. ปญฺจเม **อวิหิํสา**ติ กรุณาปุพฺพภาโคฯ **โสเจยฺยนฺ**ติ สีลวเสน สุจิภาโวฯ ฉฏฺฐสตฺตมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๑๗๑. อฏฺฐเม **ปฏิสงฺขานพลนฺ**ติ ปจฺจเวกฺขณพลํฯ

๑๗๒. นวเม มุฏฺฐสฺสเจฺจ อกมฺปเนน สติเยว **สติพลํ**ฯ อุทฺธเจฺจ อกมฺปเนน สมาธิเยว **สมาธิพลํ**ฯ

๑๗๓. ทสเม **สมโถ**ติ จิเตฺตกคฺคตาฯ **วิปสฺสนา**ติ สงฺขารปริคฺคาหกญฺญาณํฯ

๑๗๔. เอกาทสเม **สีลวิปตฺตี**ติ ทุสฺสีลฺยํฯ **ทิฏฺฐิวิปตฺตี**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ

๑๗๕. ทฺวาทสเม **สีลสมฺปทา**ติ ปริปุณฺณสีลตาฯ **ทิฏฺฐิสมฺปทา**ติ สมฺมาทิฏฺฐิกภาโวฯ เตน กมฺมสฺสกตสมฺมาทิฏฺฐิ, ฌานสมฺมาทิฏฺฐิ, วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ, มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ, ผลสมฺมาทิฏฺฐีติ สพฺพาปิ ปญฺจวิธา สมฺมาทิฏฺฐิ สงฺคหิตา โหติฯ

๑๗๖. เตรสเม **สีลวิสุทฺธี**ติ วิสุทฺธิสมฺปาปกํ สีลํฯ **ทิฏฺฐิวิสุทฺธี**ติ วิสุทฺธิสมฺปาปิกา จตุมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ, ปญฺจวิธาปิ วา สมฺมาทิฏฺฐิฯ

๑๗๗. จุทฺทสเม **ทิฏฺฐิวิสุทฺธี**ติ วิสุทฺธิสมฺปาปิกา สมฺมาทิฏฺฐิเยวฯ **ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธานนฺ**ติ เหฏฺฐิมมคฺคสมฺปยุตฺตํ วีริยํฯ ตญฺหิ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา อนุรูปตฺตา ‘‘ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธาน’’นฺติ วุตฺตํฯ

๑๗๘. ปนฺนรสเม **อสนฺตุฏฺฐิตา จ กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ อญฺญตฺร อรหตฺตมคฺคา กุสเลสุ ธเมฺมสุ อสนฺตุฏฺฐิภาโวฯ

๑๗๙. โสฬสเม **มุฏฺฐสฺสจฺจนฺ**ติ มุฏฺฐสฺสติภาโวฯ **อสมฺปชญฺญนฺ**ติ อญฺญาณภาโวฯ

๑๘๐. สตฺตรสเม อปิลาปนลกฺขณา **สติ**ฯ สมฺมา ปชานนลกฺขณํ **สมฺปชญฺญนฺ**ติฯ

สมาปตฺติวโคฺค ปญฺจโมฯ ตติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๑. โกธเปยฺยาลํ

๑๘๑. อิโต ปเรสุ กุชฺฌนลกฺขโณ **โกโธ**ฯ อุปนนฺธนลกฺขโณ **อุปนาโห**ฯ สุกตกรณมกฺขนลกฺขโณ **มโกฺข**ฯ ยุคคฺคาหลกฺขโณ **ปลาโส**ฯ อุสูยนลกฺขณา **อิสฺสา**ฯ ปญฺจมเจฺฉรภาโว **มจฺฉริยํ**ฯ ตํ สพฺพมฺปิ มจฺฉรายนลกฺขณํฯ กตปฏิจฺฉาทนลกฺขณา **มายา**ฯ เกราฏิกลกฺขณํ **สาเฐยฺยํ**ฯ อลชฺชนาการโร **อหิริกํ**ฯ อุปวาทโต อภายนาการโร **อโนตฺตปฺปํฯ อโกฺกธา**ทโย เตสํ ปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพาฯ

๑๘๕. **เสกฺขสฺส ภิกฺขุโน**ติ สตฺตวิธสฺสาปิ เสกฺขสฺส อุปริอุปริคุเณหิ ปริหานาย สํวตฺตนฺติ, ปุถุชฺชนสฺส ปน ปฐมตรํเยว ปริหานาย สํวตฺตนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ **อปริหานายา**ติ อุปริอุปริคุเณหิ อปริหานตฺถายฯ

๑๘๗. **ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต**ติ ยถา อาเนตฺวา นิกฺขิโตฺต, เอวํ นิรเย ปติฏฺฐิโต วาติ เวทิตโพฺพฯ

๑๙๐. **เอกโจฺจ**ติ ยเสฺสเต โกธาทโย อตฺถิ, โส เอกโจฺจ นามฯ

โกธเปยฺยาลํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. อกุสลเปยฺยาลํ

๑๙๑-๒๐๐. **สาวชฺชา**ติ สโทสาฯ **อนวชฺชา**ติ นิโทฺทสาฯ **ทุกฺขุทฺรยา**ติ ทุกฺขวฑฺฒิกาฯ **สุขุทฺริยา**ติ สุขวฑฺฒิกาฯ **สพฺยาพชฺฌา**ติ สทุกฺขาฯ **อพฺยาพชฺฌา**ติ นิทฺทุกฺขาฯ เอตฺตาวตา วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตํฯ

อกุสลเปยฺยาลํ นิฏฺฐิตํฯ

๓. วินยเปยฺยาลํ

๒๐๑. **เทฺวเม** , **ภิกฺขเว, อตฺถวเส ปฏิจฺจา**ติ, ภิกฺขเว, เทฺว อเตฺถ นิสฺสาย เทฺว การณานิ สนฺธายฯ **สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตน**ฺติ สิกฺขาโกฏฺฐาโส ฐปิโตฯ **สงฺฆสุฏฺฐุตายา**ติ สงฺฆสฺส สุฏฺฐุภาวาย, ‘‘สุฏฺฐุ, ภเนฺต’’ติ วตฺวา สมฺปฏิจฺฉนตฺถายาติ อโตฺถฯ **สงฺฆผาสุตายา**ติ สงฺฆสฺส ผาสุวิหารตฺถายฯ **ทุมฺมงฺกูนน**ฺติ ทุสฺสีลานํฯ **เปสลานน**ฺติ ปิยสีลานํฯ **ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานน**ฺติ ทิฏฺฐธเมฺม อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว วีติกฺกมปจฺจยา ปฏิลทฺธพฺพานํ วธพนฺธนาทิทุกฺขธมฺมสงฺขาตานํ อาสวานํฯ **สํวรายา**ติ ปิทหนตฺถายฯ **สมฺปรายิกานน**ฺติ ตถารูปานํเยว อปายทุกฺขสงฺขาตานํ สมฺปราเย อุปฺปชฺชนกอาสวานํฯ **ปฏิฆาตายา**ติ ปฏิเสธนตฺถายฯ **เวรานน**ฺติ อกุสลเวรานมฺปิ ปุคฺคลเวรานมฺปิฯ **วชฺชานน**ฺติ โทสานํฯ เต เอว วา ทุกฺขธมฺมา วชฺชนียตฺตา อิธ วชฺชาติ อธิเปฺปตาฯ **ภยานน**ฺติ จิตฺตุตฺราสภยานมฺปิ ภยเหตูนํ เตสํเยว ทุกฺขธมฺมานมฺปิฯ **อกุสลานน**ฺติ อกฺขมเฏฺฐน อกุสลสงฺขาตานํ ทุกฺขธมฺมานํฯ **คิหีนํ อนุกมฺปายา**ติ คิหีสุ อุชฺฌายเนฺตสุ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทํ คิหีนํ อนุกมฺปาย ปญฺญตฺตํ นามฯ **ปาปิจฺฉานํ ปกฺขุปเจฺฉทายา**ติ ปาปิจฺฉา ปกฺขํ นิสฺสาย สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยุนฺติ เตสํ ปกฺขุปเจฺฉทนตฺถายฯ **อปฺปสนฺนานํ ปสาทายา**ติ ปุเพฺพ อปฺปสนฺนานมฺปิ ปณฺฑิตมนุสฺสานํ สิกฺขาปทปญฺญตฺติสมฺปทํ ทิสฺวา ปสาทุปฺปตฺติอตฺถายฯ **ปสนฺนานํ ภิโยฺยภาวายา**ติ ปสนฺนานํ อุปรูปริปสาทภาวายฯ **สทฺธมฺมฏฺฐิติยา**ติ สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิตตฺถํฯ **วินยานุคฺคหายา**ติ ปญฺจวิธสฺสาปิ วินยสฺส อนุคฺคณฺหนตฺถายฯ

๒๐๒-๒๓๐. **ปาติโมกฺขํ ปญฺญตฺตน**ฺติ ภิกฺขุปาติโมกฺขํ ภิกฺขุนิปาติโมกฺขนฺติ ทุวิธํ ปาติโมกฺขํ ปญฺญตฺตํฯ **ปาติโมกฺขุเทฺทโสติ ภิกฺขูนํ ปญฺจ, ภิกฺขุนีนํ จตฺตาโรติ นว ปาติโมกฺขุเทฺทสา ปญฺญตฺตาฯ ปาติโมกฺขฏฺฐปนน**ฺติ อุโปสถฏฺฐปนํฯ **ปวารณา ปญฺญตฺตา**ติ จาตุทฺทสิกา ปนฺนรสิกาติ เทฺว ปวารณา ปญฺญตฺตาฯ **ปวารณฏฺฐปนํ ปญฺญตฺตน**ฺติ สาปตฺติกสฺส ภิกฺขุโน ปวารณา อุตฺติยา วตฺตมานาย ปวารณฏฺฐปนํ ปญฺญตฺตํฯ ตชฺชนียกมฺมาทีสุ ภิกฺขู วาจาสตฺตีหิ วิตุทนฺตานํ ปณฺฑุกโลหิตกานํ ภิกฺขูนํ **ตชฺชนียกมฺมํ** (จูฬว. ๑ อาทโย) ปญฺญตฺตํฯ พาลสฺส อพฺยตฺตสฺส เสยฺยสกสฺส ภิกฺขุโน **นิยสฺสกมฺมํ** ปญฺญตฺตํฯ กุลทูสเก อสฺสชิปุนพฺพสุเก ภิกฺขู อารพฺภ **ปพฺพาชนียกมฺมํ** (จูฬว. ๒๑ อาทโย) ปญฺญตฺตํฯ คิหีนํ อโกฺกสกสฺส สุธมฺมเตฺถรสฺส **ปฏิสารณียกมฺมํ** (จูฬว. ๓๓ อาทโย) ปญฺญตฺตํฯ อาปตฺติยา อทสฺสนาทีสุ **อุเกฺขปนียกมฺมํ** ปญฺญตฺตํฯ ครุกาปตฺติํ อาปนฺนสฺส ปฏิจฺฉนฺนาย อาปตฺติยา **ปริวาสทานํ** ปญฺญตฺตํฯ ปริวาเส อนฺตราปตฺติํ อาปนฺนสฺส **มูลาย ปฏิกสฺสนํ** ปญฺญตฺตํฯ ปฏิจฺฉนฺนายปิ อปฺปฏิจฺฉนฺนายปิ อาปตฺติยา **มานตฺตทานํ** ปญฺญตฺตํฯ จิณฺณมานตฺตสฺส **อพฺภานํ** ปญฺญตฺตํฯ สมฺมา วตฺตนฺตสฺส **โอสารณียํ** ปญฺญตฺตํฯ อสมฺมาวตฺตนาทีสุ **นิสฺสารณียํ** ปญฺญตฺตํฯ

เอหิภิกฺขูปสมฺปทา สรณคมนูปสมฺปทา โอวาทูปสมฺปทา ปญฺหาพฺยากรณูปสมฺปทา ญตฺติจตุตฺถกมฺมูปสมฺปทา ครุธมฺมูปสมฺปทา อุภโตสเงฺฆ อุปสมฺปทา ทูเตน อุปสมฺปทาติ อฏฺฐวิธา **อุปสมฺปทา** ปญฺญตฺตาฯ ญตฺติกมฺมํ นว ฐานานิ คจฺฉตีติ เอวํ นวฏฺฐานิกํ **ญตฺติกมฺมํ** ปญฺญตฺตํฯ ญตฺติทุติยกมฺมํ สตฺต ฐานานิ คจฺฉตีติ เอวํ สตฺตฏฺฐานิกเมว **ญตฺติทุติยกมฺมํ** ปญฺญตฺตํฯ ญตฺติจตุตฺถกมฺมํ สตฺต ฐานานิ คจฺฉตีติ เอวํ สตฺตฏฺฐานิกเมว **ญตฺติจตุตฺถกมฺมํ** ปญฺญตฺตํฯ ปฐมปาราชิกาทีนํ ปฐมปญฺญตฺติ **อปญฺญเตฺต ปญฺญตฺตํ**ฯ เตสํเยว อนุปญฺญตฺติ **ปญฺญเตฺต อนุปญฺญตฺตํ**ฯ ธมฺมสมฺมุขตา วินยสมฺมุขตา สงฺฆสมฺมุขตา ปุคฺคลสมฺ

มฺขตาติ อิมสฺส จตุพฺพิธสฺส สมฺมุขีภาวสฺส วเสน **สมฺมุขาวินโย** ปญฺญตฺโตฯ สติเว ปุลฺลปฺปตฺตสฺส ขีณาสวสฺส อโจทนตฺถาย **สติวินโย** ปญฺญตฺโตฯ อุมฺมตฺตกสฺส ภิกฺขุโน **อมูฬฺหวินโย** ปญฺญตฺโตฯ อปฺปฏิญฺญาย จุทิตกสฺส อาปตฺติยา อตรณตฺถํ **ปฏิญฺญาตกรณํ** ปญฺญตฺตํฯ พหุตรานํ ธมฺมวาทีนํ ลทฺธึ คเหตฺวา อธิกรณวูปสมนตฺถํฯ **เยภุยฺยสิกา** ปญฺญตฺตาฯ ปาปุสฺสนฺนสฺส ปุคฺคลสฺส นิคฺคณฺหนตฺถํ **ตสฺสปาปิยสิกา** ปญฺญตฺตาฯ ภณฺฑนาทิวเสน พหุํ อสฺสามณกํ กตฺวา อาปตฺตึ อาปนฺนานํ ภิกฺขูนํ ฐเปตฺวา ถุลฺลวชฺชํ ฐเปตฺวา คิหิปฏิสํยุตฺตญฺจ อวเสสาปตฺตีนํ วูปสมนตฺถาย **ติณวตฺถารโก** ปญฺญตฺโตฯ

วินยเปยฺยาลํ นิฏฺฐิตํฯ

๔. ราคเปยฺยาลํ

๒๓๑. **ราคสฺส , ภิกฺขเว, อภิญฺญายา**ติ ปญฺจกามคุณิกราคสฺส อภิชานนตฺถํ ปจฺจกฺขกรณตฺถํฯ **ปริญฺญายา**ติ ปริชานนตฺถํฯ **ปริกฺขยายา**ติ ปริกฺขยคมนตฺถํฯ **ปหานายา**ติ ปชหนตฺถํฯ **ขยาย วยายา**ติ ขยวยคมนตฺถํฯ **วิราคายา**ติ วิรชฺชนตฺถํฯ **นิโรธายา**ติ นิรุชฺฌนตฺถํฯ **จาคายา**ติ จชนตฺถํฯ **ปฏินิสฺสคฺคายา**ติ ปฏินิสฺสชฺชนตฺถํฯ

๒๓๒-๒๔๖. **ถมฺภสฺสา**ติ โกธมานวเสน ถทฺธภาวสฺสฯ **สารมฺภสฺสา**ติ การณุตฺตริยลกฺขณสฺส สารมฺภสฺสฯ **มานสฺสา**ติ นววิธมานสฺสฯ **อติมานสฺสา**ติ อติกฺกมิตฺวา มญฺญนมานสฺสฯ **มทสฺสา**ติ มชฺชนาการมทสฺสฯ **ปมาทสฺสา**ติ สติวิปฺปวาสสฺส, ปญฺจสุ กามคุเณสุ จิตฺตโวสฺสคฺคสฺสฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ราคเปยฺยาลํ นิฏฺฐิตํฯ

มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

ทุกนิปาตสฺส สํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

ติกนิปาต-อฏฺฐกถา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. พาลวโคฺค

๑. ภยสุตฺตวณฺณนา

๑. ติกนิปาตสฺส ปฐเม **ภยานี**ติอาทีสุ **ภย**นฺติ จิตฺตุตฺราโสฯ **อุปทฺทโว**ติ อเนกคฺคตากาโรฯ **อุปสโคฺค**ติ อุปสฏฺฐากาโร ตตฺถ ตตฺถ ลคฺคนาการโรฯ

เตสํ เอวํ นานตฺตํ เวทิตพฺพํ – ปพฺพตวิสมนิสฺสิตา โจรา ชนปทวาสีนํ เปเสนฺติ – ‘‘มยํ อสุกทิวเส นาม ตุมฺหากํ คามํ ปหริสฺสามา’’ติฯ เต ตํ ปวตฺตึ สุตกาลโต ปฏฺฐาย ภยํ สนฺตาสํ อาปชฺชนฺติฯ อยํ **จิตฺตุตฺราโส** นามฯ ‘‘ยถา โน เต โจรา กุปิตา อนตฺถมฺปิ อาวเหยฺยุ’’นฺติ หตฺถสารํ คเหตฺวา ทฺวิปทจตุปฺปเทหิ สทฺธึ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ภูมิยํ นิปชฺชนฺติ ฑํสมกสาทีหิ ขชฺชมานา, คุมฺพนฺตรานิ ปวิสนฺตา ขาณุกณฺฏเก มทฺทนฺติฯ เตสํ เอวํ วิจรนฺตานํ วิกฺขิตฺตภาโว **อเนกคฺคตากาโร** นามฯ ตโต โจเรสุ ยถาวุตฺต ทิวเส อนาคจฺฉนฺเตสุ ‘‘ตุจฺฉกสาสนํ ภวิสฺสติ, คามํ ปวิสิสฺสามา’’ติ สปริกฺขารา คามํ ปวิสนฺติฯ อถ เตสํ ปวิฏฺฐภาวํ ญตฺวา คามํ ปริวาเรตฺวา ทฺวาเร อคฺคึ ทตฺวา มนุสฺเส ฆาเตตฺวา โจรา สพฺพํ วิภวํ วิลุมฺปิตฺวา คจฺฉนฺติฯ เตสุ ฆาติตาวเสสา อคฺคึ นิพฺพาเปตฺวา โกฏฺฐกจฺฉายาภิตฺติจฺฉายาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ ลคฺคิตฺวา นิสีทนฺติ นฏฺฐํ อนุโสจมานาฯ อยํ **อุปสฏฺฐากาโร ลคฺคนากาโร** นามฯ

นฬาคาราติ นเฬหิ ฉนฺนปฏิจฺฉนฺนอคาราฯ เสสสมฺภารา ปเนตฺถ รุกฺขมยา โหนฺติฯ **ติณาคาเร**ปิ เอเสว นโยฯ **กูฏาคารานี**ติ กูฏสงฺคหิตานิ อคารานิฯ **อุลฺลิตฺตาวลิตฺตานี**ติ อโนฺต จ พหิ จ ลิตฺตานิฯ **นิวาตานี**ติ นิวาริตวาตปฺปเวสานิฯ **ผุสิตคฺคฬานี**ติ เฉเกหิ วฑฺฒกีหิ กตตฺตา ปิฏฺฐสงฺฆาฏมฺหิ สุฏฺฐุ ผุสิตกวาฏานิฯ **ปิหิตวาตปานานี**ติ ยุตฺตวาตปานานิฯ อิมินา ปททฺวเยน กวาฏวาตปานานํ นิจฺจปิหิตตํ อกเถตฺวา สมฺปตฺติเยว กถิตาฯ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ ปน ตานิ ปิธียนฺติ จ วิวรียนฺติ จฯ

พาลโต อุปฺปชฺชนฺตีติ พาลเมว นิสฺสาย อุปฺปชฺชนฺติฯ พาโล หิ อปณฺฑิตปุริโส รชฺชํ วา โอปรชฺชํ วา อญฺญํ วา ปน มหนฺตํ ฐานํ ปเตฺถโนฺต กติปเย อตฺตนา สทิเส วิธวปุเตฺต มหาธุเตฺต คเหตฺวา ‘‘เอถ อหํ ตุเมฺห อิสฺสเร กริสฺสามี’’ติ ปพฺพตคหนาทีนิ นิสฺสาย อนฺตมเนฺต คาเม ปหรโนฺต ทามริกภาวํ ชานาเปตฺวา อนุปุเพฺพน นิคเมปิ ชนปเทปิ ปหรติฯ มนุสฺสา เคหานิ ฉเฑฺฑตฺวา เขมฏฺฐานํ ปตฺถยมานา ปกฺกมนฺติฯ เต นิสฺสาย วสนฺตา ภิกฺขูปิ ภิกฺขุนิโยปิ อตฺตโน อตฺตโน วสนฏฺฐานานิ ปหาย ปกฺกมนฺติฯ คตคตฏฺฐาเน ภิกฺขาปิ เสนาสนมฺปิ ทุลฺลภํ โหติฯ เอวํ จตุนฺนมฺปิ ปริสานํ ภยํ อาคตเมว โหติฯ ปพฺพชิเตสุปิ เทฺว พาลา ภิกฺขู อญฺญมญฺญํ วิวาทํ ปฏฺฐเปตฺวา โจทนํ อารภนฺติฯ อิติ โกสมฺพิวาสิกานํ วิย มหากลโห อุปฺปชฺชติฯ จตุนฺนํ ปริสานํ ภยํ อาคตเมว โหตีติ เอวํ ยานิ กานิจิ ภยานิ อุปฺปชฺชนฺติ, สพฺพานิ ตานิ พาลโต อุปฺปชฺชนฺตีติ ยถานุสนฺธินา เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ

๒. ลกฺขณสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเย กายทฺวาราทิปวตฺตํ กมฺมํ ลกฺขณํ สญฺชานนการณํ อสฺสาติ **กมฺมลกฺขโณฯ อปทานโสภนี ปญฺญา**ติ ยา ปญฺญา นาม อปทาเนน โสภติ, พาลา จ ปณฺฑิตา จ อตฺตโน อตฺตโน จริเตเนว ปากฏา โหนฺตีติ อโตฺถฯ พาเลน หิ คตมโคฺค รุกฺขคจฺฉคามนิคมาทีนิ ฌาเปตฺวา คจฺฉนฺตสฺส อินฺทคฺคิโน คตมโคฺค วิย โหติ, ฌามฏฺฐานมตฺตเมว องฺคารมสิฉาริกาสมา

กุลํ ปญฺญายติฯ ปณฺฑิเตน คตมโคฺค กุโสพฺภาทโย ปูเรตฺวา วิวิธสสฺสสมฺปทํ อาวหมาเนน จตุทีปิกเมเฆน คตมโคฺค วิย โหติฯ ยถา เตน คตมเคฺค อุทกปูรานิ เจว วิวิธสสฺสผลาผลานิ จ ตานิ ตานิ ฐานานิ ปญฺญายนฺติ, เอวํ ปณฺฑิเตน คตมเคฺค สมฺปตฺติโยว ปญฺญายนฺติ โน วิปตฺติโยติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓. จินฺตีสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติเย **พาลลกฺขณานี**ติ ''พาโล อยํ''นฺติ เอเตหิ ลกฺขียติ ญายตีติ พาลลกฺขณานิฯ ตาเนวสฺส สญฺชานนการณานีติ **พาลนิมิตฺตานิฯ พาลาปทานานี**ติ พาลสฺส อปทานานิฯ **ทุจฺจินฺติตจินฺตี**ติ จินฺตยโนฺต อภิชฺฌาพฺยาปาทมิจฺฉาทสฺสนวเสน ทุจฺจินฺติตเมว จิเนฺตติฯ **ทุพฺภาสิตภาสี**ติ ภาสมาโนปิ มุสาวาทาทิเภทํ ทุพฺภาสิตเมว ภาสติฯ **ทุกฺกฏกมฺมการี**ติ กโรโนฺตปิ ปาณาติปาตาทิวเสน ทุกฺกฏกมฺมเมว กโรติฯ **ปณฺฑิตลกฺขณานี**ติอาทิ วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ **สุจินฺติตจินฺตี**ติอาทีนิ เจตฺถ มโนสุจริตาทีนํ วเสน โยเชตพฺพานิฯ

๔. อจฺจยสุตฺตวณฺณนา

๔. จตุเตฺถ **อจฺจยํ อจฺจยโต น ปสฺสตี**ติ อตฺตโน อปราธํ อปราธโต น ปสฺสติฯ **อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ นปฺปฏิกโรตี**ติ ''อปรทฺธํ มยา''ติ ญตฺวาปิ โย ธโมฺม, ตํ น กโรติ, ทณฺฑกมฺมํ อาหริตฺวา อจฺจยํ น เทเสติ นกฺขมาเปติฯ **อจฺจยํ เทเสนฺตสฺส ยถาธมฺมํ นปฺปฏิคฺคณฺหาตี**ติ ปรสฺส ''วิรทฺธํ มยา''ติ ญตฺวา ทณฺฑกมฺมํ อาหริตฺวา ขมาเปนฺตสฺส นกฺขมติฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตปฏิปกฺขโต เวทิตโพฺพฯ

๕. อโยนิโสสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม **อโยนิโส ปญฺหํ กตฺตา โหตี**ติ ''กติ นุ โข, อุทายิ, อนุสฺสติฏฺฐานานี''ติ วุเตฺต ''ปุเพฺพนิวาโส อนุสฺสติฏฺฐานํ ภวิสฺสตี''ติ จิเนฺตตฺวา ลาฬุทายิเตฺถโร วิย อนุปายจินฺตาย อปญฺหเมว ปญฺหนฺติ กตฺตา โหติฯ **อโยนิโส ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตา โหตี**ติ เอวํ จินฺติตํ ปน ปญฺหํ วิสฺสเชฺชโนฺตปิ ''อิธ, ภเนฺต, ภิกฺขุ อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรติฯ เสยฺยถิทํ, เอกมฺปิ ชาติ''นฺติอาทินา นเยน โสเยว เถโร วิย อโยนิโส วิสฺสเชฺชตา โหติ, อปญฺหเมว ปญฺหนฺติ กเถติฯ **ปริมณฺฑเลหิ ปทพฺยญฺชเนหี**ติ เอตฺถ ปทเมว อตฺถสฺส พฺยญฺชนโต ปทพฺยญฺชนํฯ ตํ อกฺขรปาริปูรึ กตฺวา ทสวิธํ พฺยญฺชนพุทฺธึ อปริหาเปตฺวา วุตฺตํ ปริมณฺฑลํ นาม โหติ, เอวรูเปหิ ปทพฺยญฺชเนหีติ อโตฺถฯ **สิลิเฏฺฐหี**ติ ปทสิลิฏฺฐตาย สิลิเฏฺฐหิฯ **อุปคเตหี**ติ อตฺถญฺจ การณญฺจ อุปคเตหิฯ **นาพฺภนุโมทิตา**ติ เอวํ โยนิโส สพฺพํ การณสมฺปนฺนํ กตฺวาปิ วิสฺสชฺชิตํ ปรสฺส ปญฺหํ นาภินุโมทติ นาภินนฺทติ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ปญฺหํ ลาฬุทายิเตฺถโร วิยฯ ยถาห –

> ''อฏฺฐานํ โข เอตํ, อาวุโส สาริปุตฺต, อนวกาโส, ยํ โส อติกฺกเมฺมว กพฬีการาหารภกฺขานํ เทวานํ สหพฺยตํ อญฺญตรํ มโนมยํ กายํ อุปปโนฺน สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปเชฺชยฺยาปิ วุฏฺฐเหยฺยาปิ, นเตฺถตํ ฐาน''นฺติ (อ. นิ. ๕.๑๖๖)ฯ

โยนิโส ปญฺหํ กตฺตาติอาทีสุ อานนฺทเตฺถโร วิย โยนิโสว ปญฺหํ จิเนฺตตฺวา โยนิโส วิสฺสชฺชิตา โหติฯ เถโร หิ ''กติ นุ โข, อานนฺท, อนุสฺสติฏฺฐานานี''ติ ปุจฺฉิโต ''อยํ ปโญฺห ภวิสฺสตี''ติ โยนิโส จิเนฺตตฺวา โยนิโส วิสฺสเชฺชโนฺต อาห – ''อิธ, ภเนฺต, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กา

เมหิ…เป…. จตุตฺถชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อิทํ, ภเนฺต, อนุสฺสติฏฺฐานํ เอวํภาวิตํ เอวํพหุลีกตํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราย สํวตฺตตี’’ติฯ **อพฺภนุโมทิตา โหตี**ติ ตถาคโต วิย โยนิโส อพฺภนุโมทิตา โหติฯ ตถาคโต หิ อานนฺทเตฺถเรน ปเญฺห วิสฺสชฺชิเต ‘‘สาธุ สาธุ, อานนฺท, เตน หิ ตฺวํ, อานนฺท, อิมมฺปิ ฉฏฺฐํ อนุสฺสติฏฺฐานํ ธาเรหิฯ อิธานนฺท, ภิกฺขุ สโตว อภิกฺกมติ สโตว ปฏิกฺกมตี’’ติอาทิมาหฯ ฉฏฺฐาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๙. ขตสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม สุกฺกปโกฺข ปุพฺพภาเค ทสหิปิ กุสลกมฺมปเถหิ ปริจฺฉิโนฺน, อุปริ ยาว อรหตฺตมคฺคา ลพฺภติฯ **พหุญฺจ ปุญฺญํ ปสวตี**ติ เอตฺถ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกปุญฺญํ กถิตํฯ

๑๐. มลสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม ทุสฺสีลภาโว ทุสฺสีลฺยํ, ทุสฺสีลฺยเมว มลํ **ทุสฺสีลฺยมลํ**ฯ เกนเฎฺฐน มลนฺติ? อนุทหนเฎฺฐน ทุคฺคนฺธเฎฺฐน กิลิฏฺฐกรณเฎฺฐน จฯ ตญฺหิ นิรยาทีสุ อปาเยสุ อนุทหตีติ อนุทหนเฎฺฐนปิ มลํฯ เตน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล มาตาปิตูนมฺปิ สนฺติเก ภิกฺขุสงฺฆสฺสาปิ อนฺตเร โพธิเจติยฏฺฐาเนสุปิ ชิคุจฺฉนีโย โหติ, สพฺพทิสาสุ จสฺส ‘‘เอวรูปํ กิร เตน ปาปกมฺมํ กต’’นฺติ อวณฺณคโนฺธ วายตีติ ทุคฺคนฺธเฎฺฐนปิ มลํฯ เตน จ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล คตคตฏฺฐาเน อุปตาปเญฺจว ลภติ, กายกมฺมาทีนิ จสฺส อสุจีนิ โหนฺติ อปภสฺสรานีติ กิลิฏฺฐกรณเฎฺฐนปิ มลํฯ อปิจ ตํ เทวมนุสฺสสมฺปตฺติโย เจว นิพฺพานสมฺปตฺติญฺจ มิลาเปตีติ มิลาปนเฎฺฐนปิ มลนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิสฺสามลมเจฺฉรมเลสุปิ เอเสว นโยฯ

พาลวโคฺค ปฐโมฯ

๒. รถการวโคฺค

๑. ญาตสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **ญาโต**ติ ปญฺญาโต ปากโฏฯ **อนนุโลมิเก**ติ สาสนสฺส น อนุโลเมตีติ อนนุโลมิกํ, ตสฺมิํ อนนุโลมิเกฯ **กายกมฺม**ติ ปาณาติปาตาทิมฺหิ กายทุจฺจริเตฯ โอฬาริกํ วา เอตํ, น เอวรูเป สมาทเปตุํ สโกฺกติฯ ทิสา นมสฺสิตุํ วฏฺฏติ, ภูตพลิํ กาตุํ วฏฺฏตีติ เอวรูเป สมาทเปติ คณฺหาเปติฯ **วจีกมฺม**ปิ มุสาวาทาทีนิ โอฬาริกานิ, อตฺตโน สนฺตกํ ปรสฺส อทาตุกาเมน ‘‘นตฺถี’’ติ อยํ วญฺจนมุสาวาโท นาม วตฺตุํ วฏฺฏตีติ เอวรูเป สมาทเปติฯ **มโนกมฺม**ปิ อภิชฺฌาทโย โอฬาริกา, กมฺมฏฺฐานํ วิสํวาเทตฺวา กเถนฺโต ปน อนนุโลมิเกสุ ธมฺเมสุ สมาทเปติ นาม ทกฺขิณวิหารวาสิเตฺถโร วิยฯ ตํ กิร เถรํ เอโก อุปฏฺฐาโก อมจฺจปุโตฺต อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘เมตฺตายเนฺตน ปฐมํ กีทิเส ปุคฺคเล เมตฺตายิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิฯ เถโร สภาควิสภาคํ อนาจิกฺขิตฺวา ‘‘ปิยปุคฺคเล’’ติ อาหฯ ตสฺส จ ภริยา ปิยา โหติ มนาปา, โส ตํ อารพฺภ เมตฺตายโนฺต อุมฺมาทํ ปาปุณิฯ กถํ ปเนส พหุชนอหิตาย ปฏิปโนฺน โหตีติ? เอวรูปสฺส หิ สทฺธิวิหาริกาทโย เจว อุปฏฺฐากาทโย จ เตสํ อารกฺขเทวตา อาทิํ กตฺวา ตาสํ ตาสํ มิตฺตภูตา ยาว พฺรหฺมโลกา เสสเทวตา จ ‘‘อยํ ภิกฺขุ น อชานิตฺวา กริสฺสตี’’ติ เตน กตเมว กโรนฺติ, เอวเมส พหุชนอหิตาย ปฏิปโนฺน โหติฯ

สุกฺกปเกฺข ปาณาติปาตา เวรมณิอาทีนํเยว วเสน **กายกมฺมวจีกมฺมานิ** เวทิตพฺพานิฯ กมฺมฏฺฐานํ ปน อวิสํวาเทตฺวา กเถโนฺต อนุโลมิเกสุ ธเมฺมสุ สมาทเปติ นาม โกฬิตวิหารวาสี จตุนิกายิกติสฺสเตฺถโร วิยฯ ตสฺส กิร เชฏฺฐภาตา นนฺทาภยเตฺถโร นาม โปตลิยวิหาเร วสโนฺต เอกสฺมิํ โรเค สมุฏฺฐิเต กนิฏฺฐํ ปโกฺกสาเปตฺวา อาห – ‘‘อาวุโส, มยฺหํ สลฺลหุกํ กตฺวา เอกํ กมฺมฏฺฐานํ กเถหี’’ติฯ กิํ, ภเนฺต, อเญฺญน กมฺมฏฺฐาเนน, กพฬีการาหารํ ปริคฺคณฺหิตุํ วฏฺฏตีติ? กิมตฺถิโก เอส, อาวุโสติ? ภเนฺต, กพฬีการาหาโร อุปาทารูปํ, เอกสฺมิญฺจ อุปาทารูเป ทิเฏฺฐ เตวีสติ อุปาทารูปานิ ปากฏานิ โหนฺตีติ ฯ โส ‘‘วฏฺฏิสฺสติ, อาวุโส, เอตฺตก’’นฺติ ตํ อุโยฺยเชตฺวา กพฬีการาหารํ ปริคฺคณฺหิตฺวา อุปาทารูปํ สลฺลเกฺขตฺวา วิวเฏฺฏตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อถ นํ เถรํ พหิวิหารา อนิกฺขนฺตเมว ปโกฺกสิตฺวา, ‘‘อาวุโส, มหาอวสฺสโยสิ มยฺหํ ชาโต’’ติ กนิฏฺฐเตฺถรสฺส อตฺตนา ปฏิลทฺธคุณํ อาโรเจสิฯ **พหุชนหิตายา**ติ เอตสฺสปิ หิ สทฺธิวิหาริกาทโย ‘‘อยํ น อชานิตฺวา กริสฺสตี’’ติ เตน กตเมว กโรนฺตีติ พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺน นาม โหตีติฯ

๒. สารณียสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **ขตฺติยสฺสา**ติ ชาติยา ขตฺติยสฺสฯ **มุทฺธาวสิตฺตสฺสา**ติ ราชาภิเสเกน มุทฺธนิ อภิสิตฺตสฺสฯ **สารณียานิ ภวนฺตี**ติ สริตพฺพานิ อสมฺมุสฺสนียานิ โหนฺติฯ **ชาโต**ติ นิพฺพโตฺตฯ **ยาวชีวํ สารณีย**นฺติ ทหรกาเล ชานิตุมฺปิ น สกฺกา, อปรภาเค ปน มาตาปิตุอาทีหิ ญาตเกหิ วา ทาสาทีหิ วา ‘‘ตฺวํ อสุกชนปเท อสุกนคเร อสุกทิวเส อสุกนกฺขเตฺต ชาโต’’ติ อาจิกฺขิเต สุตฺวา ตโต ปฏฺฐาย ยาวชีวํ สรติ น สมฺมุสฺสติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ยาวชีวํ สารณียํ โหตี’’ติฯ

อิทํ , **ภิกฺขเว, ทุติย**นฺติ อภิเสกฏฺฐานํ นาม รโญฺญ พลวตุฏฺฐิกรํ โหติ, เตนสฺส ตํ ยาวชีวํ สารณียํฯ สงฺคามวิชยฏฺฐาเนปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ ปน **สงฺคาม**นฺติ ยุทฺธํฯ **อภิวิชินิตฺวา**ติ ชิ

นิตฺวา สตฺตุมฺทฺทนํ กตฺวาฯ **ตเมว สงฺคามสีส**นฺติ ตเมว สงฺคามฏฺฐานํฯ **อชฺฌาวสตี**ติ อภิภวิตฺวา อาวสติฯ

อิทานิ ยสฺมา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส รโญฺญ ชาติฏฺฐานาทีหิ กตฺตพฺพกิจฺจํ นตฺถิ, อิมสฺมึ ปน สาสเน ตปฺปฏิภาเค ตโย ปุคฺคเล ทเสฺสตุํ อิทํ การณํ อาภตํ, ตสฺมา เต ทเสฺสโนฺต **เอวเมว โข, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนคาริยํ ปพฺพชิโต โหตี**ติ เอตฺถ จตุปาริสุทฺธิสีลมฺปิ ปพฺพชฺชานิสฺสิตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ **สารณียํ โหตี**ติ ‘‘อหํ อสุกรเฏฺฐ อสุกชนปเท อสุกวิหาเร อสุกมาฬเก อสุกทิวาฏฺฐาเน อสุกจงฺกเม อสุกรุกฺขมูเล ปพฺพชิโต’’ติ เอวํ ยาวชีวํ สริตพฺพเมว โหติ น สมฺมุสฺสิตพฺพํฯ

อิทํ ทุกฺขนฺติ เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต อุทฺธํ ทุกฺขํ อตฺถิฯ **อยํ ทุกฺขสมุทโย**ติ เอตฺตโก ทุกฺขสมุทโย, น อิโต อุทฺธํ ทุกฺขสมุทโย อตฺถีติฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตฺถ จตูหิ สเจฺจหิ โสตาปตฺติมโคฺค กถิโตฯ กสิณปริกมฺมวิปสฺสนาญาณานิ ปน มคฺคสนฺนิสฺสิตาเนว โหนฺติฯ **สารณียํ โหตี**ติ ‘‘อหํ อสุกรเฏฺฐ…เป.… อสุกรุกฺขมูเล โสตาปโนฺน ชาโต’’ติ ยาวชีวํ สารณียํ โหติ อสมฺมุสฺสนียํฯ

อาสวานํ ขยาติ อาสวานํ ขเยนฯ **เจโตวิมุตฺติ**นฺติ ผลสมาธึฯ **ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ ผลปญฺญํฯ **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา**ติ อตฺตนาว อภิวิสิฏฺฐาย ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ **อุปสมฺปชฺช วิหรตี**ติ ปฏิลภิตฺวา วิหรติฯ **สารณีย**นฺติ ‘‘มยา อสุกรเฏฺฐ…เป.… อสุกรุกฺขมูเล อรหตฺตํ ปตฺต’’นฺติ อตฺตโน อรหตฺตปตฺติฏฺฐานํ นาม ยาวชีวํ สารณียํ โหติ อสมฺมุสฺสนียนฺติ ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ

๓. อาสํสสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **สโนฺต**ติ อตฺถิ อุปลพฺภนฺติฯ **สํวิชฺชมานา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **โลกสฺมิ**นฺติ สตฺตโลเกฯ **นิราโส**ติ อนาโส อปตฺถโนฯ **อาสํโส**ติ อาสํสมาโน ปตฺถยมาโนฯ **วิคตาโส**ติ อปคตาโสฯ **จณฺฑาลกุเล**ติ จณฺฑาลานํ กุเลฯ **เวนกุเล**ติ วิลีวการกุเลฯ **เนสาทกุเล**ติ มิคลุทฺทกานํ กุเลฯ **รถการกุเล**ติ จมฺมการกุเลฯ **ปุกฺกุสกุเล**ติ ปุปฺผจฺฉฑฺฑกกุเลฯ

เอตฺตาวตา กุลวิปตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺมา นีจกุเล ชาโตปิ เอกโจฺจ อโฑฺฒ โหติ มหทฺธโน, อยํ ปน น ตาทิโส, ตสฺมาสฺส โภควิปตฺติํ ทเสฺสตุํ **ทลิเทฺท**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทลิเทฺท**ติ ทาลิทฺทิเยน สมนฺนาคเตฯ **อปฺปนฺนปานโภชเน**ติ ปริตฺตกอนฺนปานโภชเนฯ **กสิรวุตฺติเก**ติ ทุกฺขชีวิเก, ยตฺถ วายาเมน ปโยเคน ชีวิตวุตฺติํ สาเธนฺติ, ตถารูเปติ อโตฺถฯ **ยตฺถ กสิเรน ฆาสจฺฉาโท ลพฺภตี**ติ ยสฺมึ กุเล ทุเกฺขน ยาคุภตฺตฆาโส จ โกปีนมตฺตํ อจฺฉาทนญฺจ ลพฺภติฯ

อิทานิ ยสฺมา เอกโจฺจ นีจกุเล ชาโตปิ อุปธิสมฺปโนฺน โหติ อตฺตภาวสมิทฺธิยํ ฐิโต , อยญฺจ น ตาทิโส, ตสฺมาสฺส สรีรวิปตฺติมฺปิ ทเสฺสตุํ **โส จ โหติ ทุพฺพโณฺณ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทุพฺพโณฺณ**ติ ปํสุปิสาจโก วิย ฌามขาณุวโณฺณฯ **ทุทฺทสิโก**ติ วิชาตมาตุยาปิ อมนาปทสฺสโนฯ **โอโกฏิมโก**ติ ลกุณฺฑโกฯ **กาโณ**ติ เอกกฺขิกาโณ วา อุภยกฺขิกาโณ วาฯ **กุณี**ติ เอกหตฺถกุณี วา อุภยหตฺถกุณี วาฯ **ขโญฺช**ติ เอกปาทขโญฺช วา อุภยปาทขโญฺช วาฯ **ปกฺขหโต**ติ หตปโกฺข ปีฐสปฺปีฯ **ปทีเปยฺยสฺสา**ติ วฏฺฏิเตลกปลฺลกาทิโน ปทีปอุปกรณสฺสฯ **ตสฺส น เอวํ โหตี**ติฯ กสฺมา น โหติ? นีจกุเล ชาตตฺตาฯ

เชโฏฺฐติ อญฺญสฺมึ เชเฏฺฐ สติ กนิโฏฺฐ อาสํ น กโรติ, ตสฺมา เชโฏฺฐติ อาหฯ **อาภิเสโก**ติ เชโฏฺฐปิ น อภิเสการโห อาสํ น กโรติ, ตสฺมา อาภิเสโกติ อาหฯ **อนภิสิตฺโต**ติ อภิเสการโหปิ กาณกุณิอาทิโทสรหิโต สกึ อภิสิตฺโต ปุน อภิเสเก อาสํ น กโรติ, ตสฺมา อนภิสิตฺโตติ อาห ฯ **อจลปฺปตฺโต**ติ เชโฏฺฐปิ อาภิเสโก อนภิสิตฺโต มนฺท อุตฺตานเสยฺยโก, โสปิ อภิเสเก อาสํ น กโรติฯ โสฬสวสฺสุทฺเทสิโก ปน ปญฺญายมานมสฺสุเภโท อจลปฺปตฺโต นาม โหติ, มหนฺตมฺปิ รชฺชํ วิจาเรตุํ สมตฺโถ, ตสฺมา ''อจลปฺปตฺโต''ติ อาหฯ **ตสฺส เอวํ โหตี**ติ กสฺมา โหติ? มหาชาติตายฯ

ทุสฺสีโลติ นิสฺสีโลฯ **ปาปธมฺโม**ติ ลามกธมฺโมฯ **อสุจี**ติ อสุจีหิ กายกมฺมาทีหิ สมนฺนาคโตฯ **สงฺกสฺสรสมาจาโร**ติ สงฺกาหิ สริตพฺพสมาจาโร, กิญฺจิเทว อสารุปฺปํ ทิสฺวา ''อิทํ อิมินา กตํ ภวิสฺสตี''ติ เอวํ ปเรสํ อาสงฺกนียสมาจาโร, อตฺตนาเยว วา สงฺกาหิ สริตพฺพสมาจาโร, สาสงฺกสมาจาโรติ อตฺโถฯ ตสฺส หิ ทิวาฏฺฐานาทีสุ สนฺนิปติตฺวา กิญฺจิเทว มนฺตยนฺเต ภิกฺขู ทิสฺวา ''อิเม เอกโต หุตฺวา มเนฺตนฺติ, กจฺจิ นุ โข มยา กตกมฺมํ ชานิตฺวา มเนฺตนฺตี''ติ เอวํ สาสงฺกสมาจาโร โหติฯ **ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺโต**ติ ปฏิจฺฉาเทตพฺพยุตฺตเกน ปาปกเมฺมน สมนฺนาคโตฯ **อสฺสมโณ สมณปฏิโญฺญ**ติ อสฺสมโณ หุตฺวาว สมณปติรูปกตาย ''สมโณ อห''นฺติ เอวํ ปฏิโญฺญฯ **อพฺรหฺมจารี พฺรหฺมจาริปฏิโญฺญ**ติ อเญฺญ พฺรหฺมจาริโน สุนิวตฺเถ สุปารุเต สุมฺภกปตฺตธเร คามนิคมราชธานีสุ ปิณฺฑาย จริตฺวา ชีวิกํ กเปฺปเนฺต ทิสฺวา สยมฺปิ ตาทิเสน อากาเรน ตถา ปฏิปชฺชนโต ''อหํ พฺรหฺมจารี''ติ ปฏิญฺญํ เทโนฺต วิย โหติฯ ''อหํ ภิกฺขู''ติ วตฺวา อุโปสถคฺคาทีนิ ปวิสโนฺต ปน พฺรหฺมจาริปฏิโญฺญ โหติเยว, ตถา สงฺฆิกํ ลาภํ คณฺหโนฺตฯ **อโนฺตปูตี**ติ ปูตินา กเมฺมน อโนฺต อนุปวิโฏฺฐฯ **อวสฺสุโต**ติ ราคาทีหิ ตินฺโตฯ **กสมฺพุชาโต**ติ สญฺชาตราคาทิกจวโรฯ **ตสฺส น เอวํ โหตี**ติฯ กสฺมา น โหติ? โลกุตฺตรธมฺมอุปนิสฺสยสฺส นตฺถิตายฯ **ตสฺส เอวํ โหตี**ติฯ กสฺมา โหติ? มหาสีลสฺมึ ปริปูรการิตายฯ

๔. จกฺกวตฺติสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตฺเตฺถ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ ชนํ รเญฺชตีติ **ราชา**ฯ จกฺกํ วเตฺตตีติ **จกฺกวตฺตี**ฯ วตฺติตํ วา อเนน จกฺกนฺติ จกฺกวตฺตีฯ ธโมฺม อสฺส อตฺถีติ **ธมฺมิโก**ฯ ธเมฺมเนว ทสวิเธน จกฺกวตฺติวเตฺตน ราชา ชาโตติ **ธมฺมราชาฯ โสปิ น อราชก**นฺติ โสปิ อญฺญํ นิสฺสยราชานํ อลภิตฺวา จกฺกํ นาม วเตฺตตุํ น สโกฺกตีติ อตฺโถฯ อิติ สตฺถา เทสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ยถานุสนฺธึ อปาเปตฺวาว ตุณฺหี อโหสิฯ กสฺมา? อนุสนฺธิกุสลา อุฏฺฐหิตฺวา อนุสนฺธึ ปุจฺฉิสฺสนฺติ, พหู หิ อิมสฺมึ ฐาเน ตถารูปา ภิกฺขู, อถาหํ เตหิ ปุโฏฺฐ เทสนํ วเฑฺฒสฺสามีติฯ อเถโก อนุสนฺธิกุสโล ภิกฺขุ ภควนฺตํ ปุจฺฉโนฺต **โก ปน, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ภควาปิสฺส พฺยากโรโนฺต **ธโมฺม ภิกฺขู**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ธโมฺม**ติ ทสกุสลกมฺมปถธโมฺมฯ **ธมฺมน**ฺติ ตเมว วุตฺตปฺปการํ ธมฺมํฯ **นิสฺสายา**ติ ตทธิฏฺฐาเนน เจตสา ตเมว นิสฺสยํ กตฺวาฯ **ธมฺมํ สกฺกโรโนฺต**ติ ยถา กโต โส ธโมฺม สุฏฺฐุ กโต โหติ, เอวเมตํ กโรโนฺตฯ **ธมฺมํ ครุํ กโรโนฺต**ติ ตสฺมึ คารวุปฺปตฺติยา ตํ ครุกโรโนฺตฯ **ธมฺมํ อปจายมาโน**ติ ตเสฺสว ธมฺมสฺส อญฺชลิกรณาทีหิ นีจวุตฺติตํ กโรโนฺตฯ **ธมฺมทฺธโช ธมฺมเกตู**ติ ตํ ธมฺมํ ธชมิว ปุรกฺขตฺวา เกตุมิว อุกฺขิปิตฺวา ปวตฺติยา ธมฺมทฺธโช ธมฺมเกตุ จ หุตฺวาติ อตฺโถฯ **ธมฺมาธิปเตโยฺย**ติ ธมฺมาธิปติภูตาคตภาเวน ธมฺมวเสเนว จ สพฺพกิริยานํ กรเณน ธมฺมาธิปเตโยฺย หุตฺวาฯ **ธมฺมิกํ รกฺขาวรณคุตฺตึ สํวิทหตี**ติ ธโมฺม อสฺสา อตฺถีติ ธมฺมิกา, รกฺขา จ อาวรณญฺจ คุตฺติ จ รกฺขาวรณคุตฺติฯ ตตฺถ ''ปรํ รกฺขโนฺต อตฺตานํ รกฺขตี''ติ วจนโต ขนฺติอาทโย **รกฺขา**ฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''กถญฺจ, ภิกฺขเว, ปรํ รกฺขโนฺต อตฺตานํ รกฺขติฯ ขนฺติยา อวิหึสาย

เมตฺตจิตฺตตาย อนุทฺทยายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๘๕)ฯ นิวาสนปารุปนเคหาทีนิ **อาวรณํ**ฯ โจราทิอุปทฺทวนิวารณตฺถํ โคปายนา **คุตฺติ**ฯ ตํ สพฺพมฺปิ สุฏฺฐุ วิทหติ ปวเตฺตติ ฐเปตีติ อตฺโถฯ

อิทานิ ยตฺถ สา สํวิทหิตพฺพา, ตํ ทเสฺสโนฺต **อโนฺตชนสฺมิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – อโนฺตชนสงฺขาตํ ปุตฺตทารํ สีลสํวเร ปติฏฺฐาเปโนฺต วตฺถคนฺธมาลาทีนิ จสฺส ททมาโน สโพฺพปทฺทเว จสฺส นิวารยมาโน ธมฺมิกํ รกฺขาวรณคุตฺตึ สํวิทหติ นามฯ ขตฺติยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – อภิสิตฺตขตฺติยา ภทฺรอสฺสาชานียาทิรตนสมฺปทาเนนปิ อุปคณฺหิตพฺพา, อนุยนฺตา ขตฺติยา เตสํ อนุรูปยานวาหนสมฺปทาเนนปิ ปริโตเสตพฺพา, พลกาโย กาลํ อนติกฺกเมตฺวา ภตฺตเวตนสมฺปทาเนนปิ อนุคฺคเหตโพฺพ, พฺราหฺมณา อนฺนปานวตฺถาทินา เทยฺยธเมฺมน, คหปติกา ภตฺตพีชนงฺคลพลิพทฺทาทิสมฺปทาเนน, ตถา นิคมวาสิโน **เนคมา** ชนปทวาสิโน จ **ชานปทา**ฯ สมิตปาปพาหิตปาปา ปน **สมณพฺราหฺมณา** สมณปริกฺขารสมฺปทาเนน สกฺกาตพฺพา, มิคปกฺขิโน อภยทาเนน สมสฺสาเสตพฺพาฯ

ธเมฺมเนว จกฺกํ วเตฺตตีติ ทสกุสลกมฺมปถธเมฺมเนว จกฺกํ ปวเตฺตติฯ **ตํ โหติ จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติย**นฺติ ตํ เตน เอวํ ปวตฺติตํ อาณาจกฺกํ อปฺปฏิวตฺติยํ โหติฯ **เกนจิ มนุสฺสภูเตนา**ติ เทวตา นาม อตฺตนา อิจฺฉิติจฺฉิตเมว กโรนฺติ, ตสฺมา ตา อคฺคณฺหิตฺวา ‘‘มนุสฺสภูเตนา’’ติ วุตฺตํฯ **ปจฺจตฺถิเกนา**ติ ปฏิอตฺถิเกน, ปฏิสตฺตุนาติ อโตฺถฯ **ธมฺมิโก**ติ จกฺกวตฺตี ทสกุสลกมฺมปถวเสน ธมฺมิโก, ตถาคโต ปน นวโลกุตฺตรธมฺมวเสนฯ **ธมฺมราชา**ติ นวหิ โลกุตฺตรธเมฺมหิ มหาชนํ รเญฺชตีติ ธมฺมราชาฯ **ธมฺมํเยวา**ติ นวโลกุตฺตรธมฺมเมว นิสฺสาย ตเมว สกฺกโรโนฺต ตํ ครุกโรโนฺต ตํ อปจายมาโนฯ โสวสฺส ธโมฺม อพฺภุคฺคตเฏฺฐน ธโชติ **ธมฺมทฺธโช**ฯ โสวสฺส เกตูติ **ธมฺมเกตุ**ฯ ตเมว อธิปตึ เชฏฺฐกํ กตฺวา วิหรตีติ **ธมฺมาธิปเตโยฺย**ฯ **ธมฺมิกํ รกฺขาวรณคุตฺติ**นฺติ โลกิยโลกุตฺตรธมฺมทายิกรกฺขญฺจ อาวรณญฺจ คุตฺติญฺจฯ **สํวิทหตี**ติ ฐเปติ ปญฺญเปติฯ **เอวรูป**นฺติ ติวิธํ กายทุจฺจริตํ น เสวิตพฺพํ, สุจริตํ เสวิตพฺพนฺติ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สํวิทหิตฺวา**ติ ฐเปตฺวา กเถตฺวาฯ **ธเมฺมเนว อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตี**ติ นวโลกุตฺตรธเมฺมเนว อสทิสํ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ **ตํ โหติ จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติย**นฺติ ตํ เอวํ ปวตฺติตํ ธมฺมจกฺกํ เอเตสุ สมณาทีสุ เอเกนปิ ปฏิวเตฺตตุํ ปฏิพาหิตุํ น สกฺกาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๕. สเจตนสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **อิสิปตเน**ติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสงฺขาตานํ อิสีนํ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนตฺถาย เจว อุโปสถกรณตฺถาย จ อาคนฺตฺวา ปตเน, สนฺนิปาตฏฺฐาเนติ อโตฺถฯ ปทเนติปิ ปาโฐ, อยเมว อโตฺถฯ **มิคทาเย**ติ มิคานํ อภยตฺถาย ทินฺเนฯ **ฉหิ มาเสหิ ฉารตฺตูเนหี**ติ โส กิร รญฺญา อาณตฺตทิวเสเยว สพฺพูปกรณานิ สเชฺชตฺวา อเนฺตวาสิเกหิ สทฺธึ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา คามทฺวารคามมชฺฌเทวกุลสุสานาทีสุ ฐิตรุเกฺข เจว ฌามปติตสุกฺขรุเกฺข จ วิวเชฺชตฺวา สมฺปนฺนปเทเส ฐิเต สพฺพโทสวิวชฺชิเต นาภิอรเนมีนํ อนุรูเป รุเกฺข คเหตฺวา ตํ จกฺกํ อกาสิฯ ตสฺส รุเกฺข วิจินิตฺวา คณฺหนฺตสฺส เจว กโรนฺตสฺส จ เอตฺตโก กาโล วีติวโตฺตฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ฉหิ มาเสหิ ฉารตฺตูเนหี’’ติฯ **นานากรณ**นฺติ นานตฺตํฯ **เนส**นฺติ น เอสํฯ **อเตฺถสน**ฺติ อตฺถิ เอสํฯ **อภิสงฺขารสฺส คตี**ติ ปโยคสฺส คมนํฯ **จิงฺคุลายิตฺวา**ติ ปริพฺภมิตฺวาฯ **อกฺขาหตํ มเญฺญ**ติ อเกฺข ปเวเสตฺวา ฐปิตมิวฯ

สโทสาติ สคณฺฑา อุณฺณโตณตฏฺฐานยุตฺตาฯ **สกสาวา**ติ ปูติสาเรน เจว เผคฺคุนา จ ยุตฺตาฯ **กายวงฺกา**ติอาทีนิ กายทุจฺจริตาทีนํ นามานิฯ **เอวํ ปปติตา**ติ เอวํ คุณปตเนน ปติ

ตาฯ **เอวํ ปติฏฺฐิตา**ติ เอวํ คุเณหิ ปติฏฺฐิตาฯ ตตฺถ โลกิยมหาชนา ปปติตา นาม, โสตาปนฺนาทโย ปติฏฺฐิตา นามฯ เตสุปิ ปุริมา ตโย กิเลสานํ สมุทาจารกฺขเณ ปปติตา นาม, ขีณาสวา ปน เอกนฺเตเนว ปติฏฺฐิตา นามฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อปฺปหีนกายวงฺกาทโย ปปตนฺติ, ปหีนกายวงฺกาทโย ปติฏฺฐหนฺติ, ตสฺมาฯ กายวงฺกาทีนํ ปน เอวํ ปหานํ เวทิตพฺพํ – ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ มิจฺฉาจาโร มุสาวาโท ปิสุณาวาจา มิจฺฉาทิฏฺฐีติ อิเม ตาว ฉ โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺติ, ผรุสาวาจา พฺยาปาโทติ เทฺว อนาคามิมคฺเคน, อภิชฺฌา สมฺผปฺปลาโปติ เทฺว อรหตฺตมคฺเคนาติฯ

๖. อปณฺณกสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉฏฺเฐ **อปณฺณกปฏิปท**นฺติ อวิรทฺธปฏิปทํ เอกํสปฏิปทํ นิยฺยานิกปฏิปทํ การณปฏิปทํ สารปฏิปทํ มณฺฑปฏิปทํ อปจฺจนีกปฏิปทํ อนุโลมปฏิปทํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปทํ ปฏิปโนฺน โหติ, น ตกฺกคฺคาเหน วา นยคฺคาเหน วาฯ เอวํ คเหตฺวา ปฏิปโนฺน หิ ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วา มนุสฺสเทวนิพฺพานสมฺปตฺตีหิ หายติ ปริหายติ, อปณฺณกปฏิปทํ ปฏิปโนฺน ปน ตาหิ สมฺปตฺตีหิ น ปริหายติฯ อตีเต กนฺตารทฺธานมคฺคํ ปฏิปเนฺนสุ ทฺวีสุ สตฺถวาเหสุ ยกฺขสฺส วจนํ คเหตฺวา พาลสตฺถวาโห สทฺธึ สเตฺถน อนยพฺยสนํ ปโตฺต, ยกฺขสฺส วจนํ อคฺคเหตฺวา ‘‘อุทกทิฏฺฐฏฺฐาเน อุทกํ ฉเฑฺฑสฺสามา’’ติ สตฺถเก สญฺญาเปตฺวา มคฺคํ ปฏิปโนฺน ปณฺฑิตสตฺถวาโห วิยฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘อปณฺณกํ ฐานเมเก, ทุติยํ อาหุ ตกฺกิกา;
> เอตทญฺญาย เมธาวี, ตํ คเณฺห ยทปณฺณก’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๑);

โยนิ จสฺส อารทฺธา โหตีติ เอตฺถ **โยนี**ติ ขนฺธโกฏฺฐาสสฺสปิ การณสฺสปิ ปสฺสาวมคฺคสฺสปิ นามํฯ ‘‘จตโสฺส โข อิมา, สาริปุตฺต, โยนิโย’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๕๒) หิ ขนฺธโกฏฺฐาโส โยนิ นามฯ ‘‘โยนิ เหสา ภูมิช ผลสฺส อธิคมายา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๒๖) การณํฯ ‘‘น จาหํ พฺราหฺมณํ พฺรูมิ, โยนิชํ มตฺติสมฺภว’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๔๕๗; ธ. ป. ๓๙๖) จ ‘‘ตเมนํ กมฺมชวาตา นิวตฺติตฺวา อุทฺธํปาทํ อโธสิรํ สมฺปริวเตฺตตฺวา มาตุ โยนิมุเข สมฺปฏิปาเทนฺตี’’ติ จ อาทีสุ ปสฺสาวมโคฺคฯ อิธ ปน การณํ อธิเปฺปตํฯ **อารทฺธา**ติ ปคฺคหิตา ปริปุณฺณาฯ

อาสวานํ ขยายาติ เอตฺถ อาสวนฺตีติ **อาสวา,** จกฺขุโตปิ…เป.… มนโตปิ สนฺทนฺติ ปวตฺตนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ธมฺมโต ยาว โคตฺรภุ, โอกาสโต ยาว ภวคฺคา สวนฺตีติ วา **อาสวา,** เอเต ธเมฺม เอตญฺจ โอกาสํ อโนฺตกริตฺวา ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ อโนฺตกรณโตฺถ หิ อยํ อากาโรฯ จิรปาริวาสิยฏฺเฐน มทิราทโย อาสวา, อาสวา วิยาติปิ **อาสวา**ฯ โลกสฺมิมฺปิ หิ จิรปาริวาสิกา มทิราทโย อาสวาติ วุจฺจนฺติ, ยทิ จ จิรปาริวาสิยฏฺเฐน อาสวา, เอเตเยว ภวิตุมรหนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย, อิโต ปุเพฺพ อวิชฺชา นาโหสี’’ติ อาทิ (อ. นิ. ๑๐.๖๑)ฯ อายตํ วา สํสารทุกฺขํ สวนฺติ ปสวนฺตีติปิ **อาสวา**ฯ ปุริมานิ เจตฺถ นิพฺพจนานิ ยตฺถ กิเลสา อาสวาติ อาคจฺฉนฺติ, ตตฺถ ยุชฺชนฺติ, ปจฺฉิมํ กเมฺมปิฯ น เกวลญฺจ กมฺมกิเลสาเยว อาสวา, อปิจ โข นานปฺปการา อุปทฺทวาปิฯ สุเตฺตสุ หิ ‘‘นาหํ, จุนฺท, ทิฏฺฐธมฺมิกานํเยว อาสวานํ สํวราย ธมฺมํ เทเสมี’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๘๒) เอตฺถ วิวาทมูลภูตา กิเลสา อาสวาติ อาคตาฯ

> ‘‘เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม;
> ยกฺขตฺตํ เยน คเจฺฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;

เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖) –

เอตฺถ เตภูมกํ จ กมฺมํ อวเสสา จ อกุสลา ธมฺมาฯ ‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตายา’’ติ (ปารา. ๓๙; อ. นิ. ๒.๒๐๒-๒๓๐) เอตฺถ ปรูปวาทวิปฺปฏิสารวธพนฺธาทโย เจว อปายทุกฺขภูตา จ นานปฺปการา อุปทฺทวาฯ

เต ปเนเต อาสวา ยตฺถ ยถา อาคตา, ตตฺถ ตถา เวทิตพฺพาฯ เอเต หิ วินเย ตาว ‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย, สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตายา’’ติ (ปารา. ๓๙; อ. นิ. ๒.๒๐๒-๒๓๐) เทฺวธา อาคตาฯ สฬายตเน ‘‘ตโย เม, อาวุโส, อาสวา กามาสโว ภวาสโว อวิชฺชาสโว’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๒๑) ติธา อาคตาฯ อเญฺญสุ จ สุตฺตเนฺตสุ (จูฬนิ. ชตุกณฺณิมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๖๙; ปฏิ. ม. ๑.๑๐๗) อภิธเมฺม (ธ. ส. ๑๑๐๒-๑๑๐๖; วิภ. ๙๓๗) จ เตเยว ทิฏฺฐาสเวน สห จตุธา อาคตาฯ นิเพฺพธิกปริยาเยน ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อาสวา นิรยคามินิยา , อตฺถิ อาสวา ติรจฺฉานโยนิคามินิยา, อตฺถิ อาสวา เปตฺติวิสยคามินิยา, อตฺถิ อาสวา มนุสฺสโลกคามินิยา, อตฺถิ อาสวา เทวโลกคามินิยา’’ติ (อ. นิ. ๖.๖๓) ปญฺจธา อาคตาฯ กมฺมเมว เจตฺถ อาสวาติ วุตฺตํฯ ฉกฺกนิปาเต ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อาสวา สํวราปหาตพฺพา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๖.๕๘) นเยน ฉธา อาคตาฯ สพฺพาสวปริยาเย (ม. นิ. ๑.๑๔ อาทโย) เตเยว ทสฺสเนน ปหาตเพฺพหิ สทฺธิํ สตฺตธา อาคตาฯ อิธ ปน อภิธมฺมนเยน จตฺตาโร อาสวา อธิเปฺปตาติ เวทิตพฺพาฯ

ขยายาติ เอตฺถ ปน อาสวานํ สรสเภโทปิ ขีณากาโรปิ มคฺคผลนิพฺพานานิปิ ‘‘อาสวกฺขโย’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘โย อาสวานํ ขโย วโย เภโท ปริเภโท อนิจฺจตา อนฺตรธาน’’นฺติ เอตฺถ หิ อาสวานํ สรสเภโท ‘‘อาสวกฺขโย’’ติ วุตฺโตฯ ‘‘ชานโต อหํ, ภิกฺขเว, ปสฺสโต อาสวานํ ขยํ วทามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕; สํ. นิ. ๒.๒๓; อิติวุ. ๑๐๒) เอตฺถ อาสวปฺปหานํ อาสวานํ อจฺจนฺตกฺขโย อสมุปฺปาโท ขีณากาโร นตฺถิภาโว ‘‘อาสวกฺขโย’’ติ วุตฺโตฯ

‘‘เสขสฺส สิกฺขมานสฺส, อุชุมคฺคานุสาริโน;
ขยสฺมิํ ปฐมํ ญาณํ, ตโต อญฺญา อนนฺตรา’’ติฯ (อิติวุ. ๖๒) –

เอตฺถ มโคฺค ‘‘อาสวกฺขโย’’ติ วุโตฺตฯ ‘‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๓๘) เอตฺถ ผลํฯ

‘‘ปรวชฺชานุปสฺสิสฺส, นิจฺจํ อุชฺฌานสญฺญิโน;
อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ, อารา โส อาสวกฺขยา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๕๓) –

เอตฺถ นิพฺพานํฯ อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต ผลํ สนฺธาย ‘‘อาสวานํ ขยายา’’ติ อาห, อรหตฺตผลตฺถายาติ อโตฺถฯ

อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโรติ มนจฺฉเฎฺฐสุ อินฺทฺริเยสุ ปิหิตทฺวาโรฯ **โภชเน มตฺตญฺญู**ติ โภชนสฺมิํ ปมาณญฺญู, ปฏิคฺคหณปริโภคปจฺจเวกฺขณมตฺตํ ชานาติ ปชานาตีติ อโตฺถฯ **ชาคริยํ อนุยุโตฺต**ติ รตฺตินฺทิวํ ฉ โกฎฺฐาเส กตฺวา ปญฺจสุ โกฎฺฐาเสสุ ชาครณภาวํ อนุยุโตฺต, ชาคเรเณยว ยุตฺตปฺปยุโตฺตติ อโตฺถฯ

เอวํ มาติกํ ฐเปตฺวา อิทานิ ตเมว ฐปิตปฏิปาฎิยา วิภชโนฺต **กถญฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขู**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติอาทีนํ อโตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๕) วิตฺถาริโต,

ตถา **ปฏิสงฺขา โยนิโส อาหารํ อาหาเรติ เนว ทวายา**ติอาทีนํ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๘)ฯ **อาวรณีเยหิ ธมฺเมหี**ติ ปญฺจหิ นีวรเณหิ ธมฺเมหิฯ นีวรณานิ หิ จิตฺตํ อาวริตฺวา ติฏฺฐนฺติ, ตสฺมา อาวรณียา ธมฺมาติ วุจฺจนฺติฯ **สีหเสยฺยํ กปฺเปตี**ติ สีโห วิย เสยฺยํ กปฺเปติฯ **ปาเท ปาทํ อจฺจาธายา**ติ วามปาทํ ทกฺขิณปาเท อติอาธายฯ สมํ ฐปิเต หิ ปาเท ชาณุเกน ชาณุกํ โคปฺผเกน จ โคปฺผกํ ฆฏฺฏียติ, ตโต เวทนา อุฏฺฐหนฺติฯ ตสฺมา ตสฺส โทสสฺส ปริวชฺชนตฺถํ โถกํ อติกฺกมิตฺวา เอส ปาทํ ฐเปติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปาเท ปาทํ อจฺจาธายา’’ติฯ

สโต สมฺปชาโนติ สติยา เจว สมฺปชญฺญูน จ สมนฺนาคโตฯ กถํ ปเนส นิทฺทายนฺโต สโต สมฺปชาโน นาม โหตีติ? ปุริมปฺปวตฺติวเสนฯ อยํ หิ จงฺกเม จงฺกมนฺโต นิทฺทาย โอกฺกมนภาวํ ญตฺวา ปวตฺตมานํ กมฺมฏฺฐานํ ฐเปตฺวา มญฺจ วา ผลเก วา นิปนฺโน นิทฺทํ อุปคนฺตฺวา ปุน ปพุชฺฌมาโน กมฺมฏฺฐานํ ฐิตฏฺฐาเน คณฺหนฺโตเยว ปพุชฺฌติฯ ตสฺมา นิทฺทายนฺโตปิ สโต สมฺปชาโน นาม โหติฯ อยํ ตาว มูลกมฺมฏฺฐาเน นโยวฯ ปริคฺคหกมฺมฏฺฐานวเสนาปิ ปเนส สโต สมฺปชาโน นาม โหติฯ กถํ? อยํ หิ จงฺกมนฺโต นิทฺทาย โอกฺกมนภาวํ ญตฺวา ปาสาณผลเก วา มญฺจ วา ทกฺขิเณน ปเสฺสน นิปชฺชิตฺวา ปจฺจเวกฺขติ – ‘‘อเจตโน กาโย อเจตเน มญฺจ ปติฏฺฐิโต, อเจตโน มโญฺจ อเจตนาย ปถวิยา, อเจตนา ปถวี อเจตเน อุทเก, อเจตนํ อุทกํ อเจตเน วาเต, อเจตโน วาโต อเจตเน อากาเส ปติฏฺฐิโตฯ ตตฺถ อากาสมฺปิ ‘อหํ วาตํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิต’นฺติ น ชานาติ, วาโตปิ ‘อหํ อากาเส ปติฏฺฐิโต’ติ น ชานาติฯ ตถา วาโต น ชานาติฯ ‘อหํ อุทกํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิโต’ติ…เป.… มโญฺจ น ชานาติ, ‘อหํ กายํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิโต’ติ, กาโย น ชานาติ ‘อหํ มญฺจ ปติฏฺฐิโต’ติฯ น หิ เตสํ อญฺญมญฺญํ อาโภโค วา สมนฺนาหาโร วา มนสิกาโร วา เจตนา วา ปตฺถนา วา อตฺถี’’ติฯ ตสฺส เอวํ ปจฺจเวกฺขโต ตํ ปจฺจเวกฺขณจิตฺตํ ภวงฺคโอตรติฯ เอวํ นิทฺทายนฺโตปิ สโต สมฺปชาโน นาม โหตีติฯ

อุฏฺฐานสญฺญํ มนสิกริตฺวาติ ‘‘เอตฺตกํ ฐานํ คเต จเนฺท วา ตารกาย วา อุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ อุฏฺฐานกาลปริเจฺฉทิกํ สญฺญํ มนสิกริตฺวา, จิเตฺต ฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ เอวํ กริตฺวา สยิโต หิ ยถาปริจฺฉิเนฺนเยว กาเล อุฏฺฐหติฯ

๗. อตฺตพฺยาพาธสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม **อตฺตพฺยาพาธายา**ติ อตฺตทุกฺขายฯ **ปรพฺยาพาธายา**ติ ปรทุกฺขายฯ **กายสุจริต**นฺติอาทีนิ ปุพฺพภาเค ทสกุสลกมฺมปถวเสน อาคตานิ, อุปริ ปน ยาว อรหตฺตา อวาริตาเนวฯ

๘. เทวโลกสุตฺตวณฺณนา

๑๘. อฏฺฐเม **อฏฺฏีเยยฺยาถา**ติ อฏฺฏา ปีฬิตา ภเวยฺยาถฯ **หราเยยฺยาถา**ติ ลเชฺชยฺยาถฯ **ชิคุเจฺฉยฺยาถา**ติ คูเถ วิย ตสฺมิํ วจเน สญฺชาตชิคุจฺฉา ภเวยฺยาถฯ **อิติ กิรา**ติ เอตฺถ **อิตี**ติ ปทสนฺธิพฺยญฺชนสิลิฏฺฐตา, **กิรา**ติ อนุสฺสวเตฺถ นิปาโตฯ ทิเพฺพน กิร อายุนา อฏฺฏียถาติ เอวมสฺส สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **ปเคว โข ปนา**ติ ปฐมตรํเยวฯ

๙. ปฐมปาปณิกสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม **ปาปณิโก**ติ อาปณิโก, อาปณํ อุคฺฆาเฏตฺวา ภณฺฑวิกฺกายกสฺส วาณิชเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อภโพฺพ**ติ อภาชนภูโตฯ **น สกฺกจฺจํ กมฺมนฺตํ อธิฏฺฐาตี**ติ ยถา อธิฏฺฐิตํ สุ

อธิฏฺฐิตํ โหติ, เอวํ สยํ อตฺตปจฺจกฺขํ กโรนฺต นาธิฏฺฐาติฯ ตตฺถ ปจฺจูสกาเล ปทสเทฺทน อุฏฺฐาย ทีปํ ชาเลตฺวา ภณฺฑํ ปสาเรตฺวา อนิสีทโนฺต ปุพฺพณฺหสมยํ น สกฺกจฺจํ กมฺมนฺตํ อธิฏฺฐาติ นามฯ อยํ หิ ยํ โจรา รตฺติํ ภณฺฑํ หริตฺวา ‘‘อิทํ อมฺหากํ หตฺถโต วิสฺสเชฺชสฺสามา’’ติ อาปณํ คนฺตฺวา อเปฺปน อเคฺฆน เทนฺติ, ยมฺปิ พหุเวริโน มนุสฺสา รตฺติํ นคเร วสิตฺวา ปาโตว อาปณํ คนฺตฺวา ภณฺฑํ คณฺหนฺติ, ยํ วา ปน ชนปทํ คนฺตุกามา มนุสฺสา ปาโตว อาปณํ คนฺตฺวา ภณฺฑํ กิณนฺติ, ตปฺปจฺจยสฺส ลาภสฺส อสฺสามิโก โหติฯ

อเญฺญสํ โภชนเวลาย ปน ภุญฺชิตุํ อาคนฺตฺวา ปาโตว ภณฺฑํ ปฏิสาเมตฺวา ฆรํ คนฺตฺวา ภุญฺชิตฺวา นิทฺทายิตฺวา สายํ ปุน อาปณํ อาคจฺฉโนฺต **มชฺฌนฺหิกสมยํ น สกฺกจฺจํ กมฺมนฺตํ อธิฏฺฐาติ** นามฯ โส หิ ยํ โจรา ปาโตว วิสฺสเชฺชตุํ น สมฺปาปุณิํสุ, ทิวากาเล ปน ปเรสํ อสญฺจารกฺขเณ อาปณํ คนฺตฺวา อปฺปเคฺฆน เทนฺติ, ยญฺจ โภชนเวลาย ปุญฺญวโนฺต อิสฺสรา ‘‘อาปณโต อิทญฺจิทญฺจ ลทฺธุํ วฏฺฏตี’’ติ ปหิณิตฺวา อาหราเปนฺติ, ตปฺปจฺจยสฺส ลาภสฺส อสฺสามิโก โหติฯ

ยาว ยามเภรินิกฺขมนา ปน อโนฺตอาปเณ ทีปํ ชาลาเปตฺวา อนิสีทโนฺต **สายนฺหสมยํ น สกฺกจฺจํ กมฺมนฺตํ อธิฏฺฐาติ** นามฯ โส หิ ยํ โจรา ปาโตปิ ทิวาปิ วิสฺสเชฺชตุํ น สมฺปาปุณิํสุ , สายํ ปน อาปณํ คนฺตฺวา อปฺปเคฺฆน เทนฺติ, ตปฺปจฺจยสฺส ลาภสฺส อสฺสามิโก โหติฯ

น สกฺกจฺจํ สมาธินิมิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ สกฺกจฺจกิริยาย สมาธิํ น สมาปชฺชติฯ เอตฺถ จ ปาโตว เจติยงฺคณโพธิยงฺคเณสุ วตฺตํ กตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา ยาว ภิกฺขาจารเวลา, ตาว สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา อนิสีทโนฺต **ปุพฺพณฺหสมยํ น สกฺกจฺจํ สมาธินิมิตฺตํ อธิฏฺฐาติ** นามฯ ปจฺฉาภตฺตํ ปน ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา ยาว สายนฺหสมยา สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา อนิสีทโนฺต **มชฺฌนฺหิกสมยํ น สกฺกจฺจํ สมาธินิมิตฺตํ อธิฏฺฐาติ** นามฯ สายํ ปน เจติยํ วนฺทิตฺวา เถรูปฏฺฐานํ กตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา ปฐมยามํ สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา อนิสีทโนฺต **สายนฺหสมยํ น สกฺกจฺจํ สมาธินิมิตฺตํ อธิฏฺฐาติ** นามฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตปฏิปกฺขนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อปิเจตฺถ ‘‘สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา’’ติ วุตฺตฏฺฐาเน สมาปตฺติยา อสติ วิปสฺสนาปิ วฏฺฏติ, สมาธินิมิตฺตนฺติ จ สมาธิอารมฺมณมฺปิ วฏฺฏติเยวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘สมาธิปิ สมาธินิมิตฺตํ, สมาธารมฺมณมฺปิ สมาธินิมิตฺต’’นฺติฯ

๑๐. ทุติยปาปณิกสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **จกฺขุมา**ติ ปญฺญาจกฺขุนา จกฺขุมา โหติฯ **วิธุโร**ติ วิสิฏฺฐธุโร อุตฺตมธุโร ญาณสมฺปยุเตฺตน วีริเยน สมนฺนาคโตฯ **นิสฺสยสมฺปโนฺน**ติ อวสฺสยสมฺปโนฺน ปติฏฺฐานสมฺปโนฺนฯ **ปณิย**นฺติ วิกฺกายิกภณฺฑํฯ **เอตฺตกํ มูลํ ภวิสฺสติ เอตฺตโก อุทโย**ติ ตสฺมิํ ‘‘เอวํ กีตํ เอวํ วิกฺกายมาน’’นฺติ วุตฺตปณิเย เยน กเยน ตํ กีตํ, ตํ กยสงฺขาตํ มูลํ เอตฺตกํ ภวิสฺสติฯ โย จ ตสฺมิํ วิกฺกยมาเน วิกฺกโย, ตสฺมิํ วิกฺกเย เอตฺตโก อุทโย ภวิสฺสติ, เอตฺติกา วฑฺฒีติ อโตฺถฯ

กุสโล โหติ ปณิยํ เกตุญฺจ วิเกฺกตุญฺจาติ สุลภฏฺฐานํ คนฺตฺวา กิณโนฺต ทุลฺลภฏฺฐานํ คนฺตฺวา วิกฺกิณโนฺต จ เอตฺถ กุสโล นาม โหติ, ทสคุณมฺปิ วีสติคุณมฺปิ ลาภํ ลภติฯ

อฑฺฒาติ อิสฺสรา พหุนา นิกฺขิตฺตธเนน สมนฺนาคตาฯ **มหทฺธนา**ติ วฬญฺชนกวเสน มหทฺธนา ฯ **มหาโภคา**ติ อุปโภคปริโภคภเณฺฑน มหาโภคาฯ **ปฏิพโล**ติ กายพเลน เจว ญาณพเลน จ สมนฺนาคตตฺตา สมโตฺถฯ **อมฺหากญฺจ กาเลน กาลํ อนุปฺปทาตุ**นฺติ อมฺหาก

ญฺจ คหิตธนมูลิกํ วฑฺฒึ กาเลน กาลํ อนุปฺปทาตุํฯ **นิปตนฺตี**ติ นิมเนฺตนฺติฯ นิปาเตนฺตีติปิ ปาโฐ, อยเมว อโตฺถฯ

กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทายาติ กุสลธมฺมานํ สมฺปาทนตฺถาย ปฏิลาภตฺถายฯ **ถามวา**ติ ญาณถาเมน สมนฺนาคโตฯ **ทฬฺหปรกฺกโม**ติ ถิเรน ญาณปรกฺกเมน สมนฺนาคโตฯ **อนิกฺขิตฺตธุโร**ติ ''อคฺคมคฺคํ อปาปุณิตฺวา อิมํ วีริยธุรํ น ฐเปสฺสามี''ติ เอวํ อฎฺฐปิตธุโรฯ

พหุสฺสุตาติ เอกนิกายาทิวเสน พหุ พุทฺธวจนํ สุตํ เอเตสนฺติ พหุสฺสุตาฯ **อาคตาคมา**ติ เอโก นิกาโย เอโก อาคโม นาม, เทฺว นิกายา เทฺว อาคมา นาม, ปญฺจ นิกายา ปญฺจ อาคมา นาม, เอเตสุ อาคเมสุ เยสํ เอโกปิ อาคโม อาคโต ปคุโณ ปวตฺติโต, เต อาคตาคมา นามฯ **ธมฺมธรา**ติ สุตฺตนฺตปิฏกธราฯ **วินยธรา**ติ วินยปิฏกธราฯ **มาติกาธรา**ติ เทฺวมาติกาธราฯ **ปริปุจฺฉตี**ติ อตฺถานตฺถํ การณาการณํ ปุจฺฉติฯ **ปริปญฺหตี**ติ ''อิมํ นาม ปุจฺฉิสฺสามี''ติ อญฺญาติ ตุเลติ ปริคฺคณฺหาติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อิมสฺมึ ปน สุเตฺต ปฐมํ ปญฺญา อาคตา, ปจฺฉา วีริยญฺจ กลฺยาณมิตฺตเสวนา จฯ ตตฺถ ปฐมํ อรหตฺตํ ปตฺวา ปจฺฉา วีริยํ กตฺวา กลฺยาณมิตฺตา เสวิตพฺพาติ น เอวํ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพ, เทสนาย นาม เหฎฺฐิเมน วา ปริเจฺฉโท โหติ อุปริเมน วา ทฺวีหิปิ วา โกฏีหิฯ อิธ ปน อุปริเมน ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ ตสฺมา กเถนฺเตน ปฐมํ กลฺยาณมิตฺตอุปนิสฺสยํ ทเสฺสตฺวา มเชฺฌ วีริยํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อรหตฺตํ กเถตพฺพนฺติฯ

รถการวโคฺค ทุติโยฯ

๓. ปุคฺคลวโคฺค

๑. สมิทฺธสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม ฌานผสฺสํ ปฐมํ ผุสติ, ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ **กายสกฺขิ**ฯ ทิฏฺฐนฺตํ ปโตฺตติ **ทิฏฺฐิปฺปโตฺต**ฯ สทฺทหโนฺต วิมุโตฺตติ **สทฺธาวิมุโตฺต**ฯ **ขมตี**ติ รุจฺจติฯ **อภิกฺกนฺตตโร**ติ อติสุนฺทรตโรฯ **ปณีตตโร**ติ อติปณีตตโรฯ **สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหตี**ติ สมิทฺธเตฺถรสฺส กิร อรหตฺตมคฺคกฺขเณ สทฺธินฺทฺริยํ ธุรํ อโหสิ, เสสานิ จตฺตาริ สหชาตินฺทฺริยานิ ตเสฺสว ปริวารานิ อเหสุํฯ อิติ เถโร อตฺตนา ปฏิวิทฺธมคฺคํ กเถโนฺต เอวมาหฯ มหาโกฏฺฐิกเตฺถรสฺส ปน อรหตฺตมคฺคกฺขเณ สมาธินฺทฺริยํ ธุรํ อโหสิ, เสสานิ จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ ตเสฺสว ปริวารานิ อเหสุํฯ ตสฺมา โสปิ สมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตนฺติ กเถโนฺต อตฺตนา ปฏิวิทฺธมคฺคเมว กเถสิฯ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ปน อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ปญฺญินฺทฺริยํ ธุรํ อโหสิฯ เสสานิ จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ ตเสฺสว ปริวารานิ อเหสุํฯ ตสฺมา โสปิ ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตนฺติ กเถโนฺต อตฺตนา ปฏิวิทฺธมคฺคเมว กเถสิฯ

น เขฺวตฺถาติ น โข เอตฺถฯ **เอกํเสน พฺยากาตุ**นฺติ เอกเนฺตน พฺยากริตุํฯ **อรหตฺตาย ปฏิปโนฺน**ติ อรหตฺตมคฺคสมงฺคึ ทเสฺสติฯ เอวเมตสฺมึ สุเตฺต ตีหิปิ เถเรหิ อตฺตนา ปฏิวิทฺธมโคฺคว กถิโต, สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปน ภุมฺมนฺตเรเนว กเถสิฯ

๒. คิลานสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **สปฺปายานี**ติ หิตานิ วุฑฺฒิกรานิฯ **ปติรูป**นฺติ อนุจฺฉวิกํฯ **เนว วุฏฺฐาติ ตมฺหา อาพาธา**ติ อิมินา อเตกิเจฺฉน วาตาปมาราทินา โรเคน สมนฺนาคโต นิฏฺฐาปตฺตคิลาโน กถิโตฯ **วุฏฺฐาติ ตมฺหา อาพาธา**ติ อิมินา ขิปิตกกจฺฉุติณปุปฺผกชราทิเภโท อปฺปมตฺตอาพาโธ กถิโตฯ **ลภโนฺต สปฺปายานิ โภชนานิ โน อลภโนฺต**ติ อิมินา ปน เยสํ ปฏิชคฺคเนน ผาสุกํ โหติ, สเพฺพปิ เต อาพาธา กถิตาฯ เอตฺถ จ **ปติรูโป อุปฏฺฐาโก** นาม คิลานุปฏฺฐากองฺคหิ สมนฺนาคโต ปณฺฑิโต ทโกฺข อนลโส เวทิตโพฺพฯ **คิลานุปฏฺฐาโก อนุญฺญาโต**ติ ภิกฺขุสเงฺฆน ทาตโพฺพติ อนุญฺญาโตฯ ตสฺมิญฺหิ คิลาเน อตฺตโน ธมฺมตาย ยาเปตุํ อสโกฺกเนฺต ภิกฺขุสเงฺฆน ตสฺส ภิกฺขุโน เอโก ภิกฺขุ จ สามเณโร จ ‘‘อิมํ ปฏิชคฺคถา’’ติ อปโลเกตฺวา ทาตพฺพาฯ ยาว ปน เต ตํ ปฏิชคฺคนฺติ, ตาว คิลานสฺส จ เตสญฺจ ทฺวินฺนํ เยนโตฺถ, สพฺพํ ภิกฺขุสงฺฆเสฺสว ภาโรฯ

อเญฺญปิ คิลานา อุปฏฺฐาตพฺพาติ อิตเรปิ เทฺว คิลานา อุปฏฺฐาเปตพฺพาฯ กึ การณา? โยปิ หิ นิฏฺฐปตฺตคิลาโน, โส อนุปฏฺฐิยมาโน ‘‘สเจ มํ ปฏิชเคฺคยฺยุํ, ผาสุกํ เม ภเวยฺยฯ น โข ปน มํ ปฏิชคฺคนฺตี’’ติ มโนปโทสํ กตฺวา อปาเย นิพฺพเตฺตยฺยฯ ปฏิชคฺคิยมานสฺส ปนสฺส เอวํ โหติ ‘‘ภิกฺขุสเงฺฆน ยํ กาตพฺพํ, ตํ กตํฯ มยฺหํ ปน กมฺมวิปาโก อีทิโส’’ติฯ โส ภิกฺขุสเงฺฆ เมตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺติสฺสติฯ โย ปน อปฺปมตฺตเกน พฺยาธินา สมนฺนาคโต ลภโนฺตปิ อลภโนฺตปิ วุฏฺฐาติเยว, ตสฺส วินาปิ เภสเชฺชน วูปสมนพฺยาธิ เภสเชฺช กเต ขิปฺปตรํ วูปสมฺมติฯ โส ตโต พุทฺธวจนํ วา อุคฺคณฺหิตุํ สกฺขิสฺสติ, สมณธมฺมํ วา กาตุํ สกฺขิสฺสติฯ อิมินา การเณน ‘‘อเญฺญปิ คิลานา อุปฏฺฐาตพฺพา’’ติ วุตฺตํฯ

เนว โอกฺกมตีติ เนว ปวิสติฯ **นิยามํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺตนฺ**ติ กุสเลสุ ธมฺเมสุ มคฺคนิยามสงฺขาตํ สมฺมตฺตํฯ อิมินา ปทปรโม ปุคฺคโล กถิโตฯ ทุติยวาเรน อุคฺฆฏิตญฺญู คหิโต สาสเน นาลกเตฺถรสทิโส พุทฺธนฺตเร เอกวารํ ปเจฺจกพุทฺธานํ สนฺติเก โอวาทํ ลภิตฺวา ปฏิวิทฺธปเจฺจกโพธิญาโณ จฯ ตติยวาเรน วิปญฺจิตญฺญู ปุคฺคโล กถิโต, เนยฺโย ปน ตนฺนิสฺสิโตว โหติฯ

ธมฺมเทสนา อนุญฺญาตาติ มาสสฺส อฏฺฐ วาเร ธมฺมกถา อนุญฺญาตาฯ **อเญฺญสมฺปิ ธโมฺม เทเสตโพฺพ**ติ อิตเรสมฺปิ ธโมฺม กเถตโพฺพฯ กึ การณา? ปทปรมสฺส หิ อิมสฺมึ อตฺตภาเว ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตุํ อสโกฺกนฺตสฺสาปิ อนาคเต ปจฺจโย ภวิสฺสติฯ โย ปน ตถาคตสฺส รูปทสฺสนํ ลภโนฺตปิ อลภโนฺตปิ ธมฺมวินยญฺจ สวนาย ลภโนฺตปิ อลภโนฺตปิ ธมฺมํ อภิสเมติ, โส อลภโนฺต ตาว อภิสเมติฯ ลภโนฺต ปน ขิปฺปเมว อภิสเมสฺสตีติ อิมินา การเณน เตสํ ธโมฺม เทเสตโพฺพฯ ตติยสฺส ปน ปุนปฺปุนํ เทเสตโพฺพวฯ

๓. สงฺขารสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย **สพฺยาพชฺฌนฺ**ติ สทุกฺขํฯ **กายสงฺขารนฺ**ติ กายทฺวาเร เจตนาราสึฯ **อภิสงฺขโรตี**ติ อายูหติ ราสึ กโรติ ปิณฺฑํ กโรติฯ **วจีมโนทฺวาเรสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **สพฺยาพชฺฌํ โลกนฺ**ติ สทุกฺขํ โลกํฯ **สพฺยาพชฺฌา ผสฺสา ผุสนฺตี**ติ สทุกฺขา วิปากผสฺสา ผุสนฺติฯ **สพฺยาพชฺฌํ เวทนํ เวทิยตี**ติ สทุกฺขํ วิปากเวทนํ เวทิยติ, สาพาธํ นิรสฺสาทนฺติ อโตฺถฯ **เสยฺยถาปิ สตฺตา เนรยิกา**ติ ยถา นิรเย นิพฺพตฺตสตฺตา เอกนฺตทุกฺขํ เวทนํ เวทิยนฺติ, เอวํ เวทิยตีติ อโตฺถฯ กึ ปน ตตฺถ อุเปกฺขาเวทนา นตฺถีติ? อตฺถิ, ทุกฺขเวทนาย ปน พลวภาเวน สา อโพฺพหาริกฏฺฐาเน ฐิตาฯ อิติ นิรโยว นิรยสฺส อุปมํ กตฺวา อาหโฏฯ ตตฺร ปฏิภาคอุปมา นาม กิร เอสาฯ

เสยฺยถาปิ เทวา สุภกิณฺหาติ อิธาปิ เทวโลโกว เทวโลกสฺส อุปมํ กตฺวา อาหโฏฯ ยสฺมา ปน เหฏฺฐิเมสุ พฺรหฺมโลเกสุ สปฺปีติกชฺฌานวิปาโก วตฺตติ, สุภกิเณฺหสุ นิปฺปีติโก เอกนฺตสุโขว, ตสฺมา เต อคฺคเหตฺวา สุภกิณฺหาว กถิตาฯ อิติ อยมฺปิ ตตฺร ปฏิภาคอุปมา นามาติ เวทิตพฺพาฯ

โวกิณฺณสุขทุกฺขนฺติ โวมิสฺสกสุขทุกฺขํฯ **เสยฺยถาปิ มนุสฺสา**ติ มนุสฺสานํ หิ กาเลน สุขํ โหติ, กาเลน ทุกฺขํฯ **เอกเจฺจ จ เทวา**ติ กามาวจรเทวาฯ เตสมฺปิ กาเลน สุขํ โหติ, กาเลน ทุกฺขํฯ เตสํ หิ หีนตรานํ มเหสกฺขตรา เทวตา ทิสฺวา อาสนา วุฏฺฐาตพฺพํ โหติ, มคฺคา อุกฺกมิตพฺพํ, ปารุตวตฺถํ อปเนตพฺพํ, อญฺชลิกมฺมํ กาตพฺพนฺติ ตํ สพฺพมฺปิ ทุกฺขํ นาม โหติฯ **เอกเจฺจ จ วินิปาติกา**ติ เวมานิกเปตาฯ เต หิ กาเลน สมฺปตฺตึ อนุภวนฺติ กาเลน กมฺมนฺติ โวกิณฺณสุขทุกฺขาว โหนฺติฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต ตีณิ สุจริตานิ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกานิ กถิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

๔. พหุการสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุเตฺถ **ตโยเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา**ติ ตโย อาจริยปุคฺคลาฯ **ปุคฺคลสฺส พหุการา**ติ อเนฺตวาสิกปุคฺคลสฺส พหูปการาฯ **พุทฺธนฺ**ติ สพฺพญฺญุพุทฺธํฯ **สรณํ คโต โหตี**ติ อวสฺสยํ คโต โหติฯ **ธมฺมนฺ**ติ สตนฺติกํ นวโลกุตฺตรธมฺมํฯ **สงฺฆนฺ**ติ อฏฺฐอริยปุคฺคลสมูหํฯ อิทญฺจ ปน สรณคมนํ อคฺคหิตสรณปุพฺพสฺส อกตาภินิเวสสฺส วเสน วุตฺตํฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต สรณทายโก

โสตาปตฺติมคฺคสมฺปาปโก อรหตฺตมคฺคสมฺปาปโกติ ตโย อาจริยา พหุการาติ อาคตา, ปพฺพชฺชาทายโก พุทฺธวจนทายโก กมฺมวาจาจริโย สกทาคามิมคฺคสมฺปาปโก อนาคามิมคฺคสมฺปาปโกติ อิเม อาจริยา น อาคตา, กึ เอเต น พหุการาติ? โน, น พหุการาฯ อยํ ปน เทสนา ทุวิเธน ปริจฺฉินฺนาฯ ตสฺมา สเพฺพเปเต พหุการาฯ เตสุ สรณคมนสฺมิํเยว อกตาภินิเวโส วฏฺฏติ, จตุปาริสุทฺธิสีลกสิณปริกมฺมวิปสฺสนาญาณานิ ปน ปฐมมคฺคสนฺนิสฺสิตานิ โหนฺติ, อุปริ เทฺว มคฺคา จ ผลานิ จ อรหตฺตมคฺคสนฺนิสฺสิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

อิมินา ปุคฺคเลนาติ อิมินา อเนฺตวาสิกปุคฺคเลนฯ **น สุปฺปติการํ วทามี**ติ ปติการํ กาตุํ น สุกรนฺติ วทามิฯ อภิวาทนาทีสุ อเนกสตวารํ อเนกสหสฺสวารมฺปิ หิ ปญฺจปติฏฺฐิเตน นิปติตฺวา วนฺทโนฺต อาสนา วุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคจฺฉโนฺต ทิฏฺฐทิฏฺฐกฺขเณ อญฺชลิํ ปคฺคณฺหโนฺต อนุจฺฉวิกํ สามีจิกมฺมํ กโรโนฺต ทิวเส ทิวเส จีวรสตํ จีวรสหสฺสํ ปิณฺฑปาตสตํ ปิณฺฑปาตสหสฺสํ ททมาโน จกฺกวาฬปริยเนฺตน สพฺพรตนมยํ อาวาสํ กโรโนฺต สปฺปินวนีตาทินานปฺปการํ เภสชฺชํ อนุปฺปทชฺชมาโน เนว สโกฺกติ อาจริเยน กตสฺส ปติการํ นาม กาตุนฺติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๕. วชิรูปมสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **อรุกูปมจิโตฺต**ติ ปุราณวณสทิสจิโตฺตฯ **วิชฺชูปมจิโตฺต**ติ อิตฺตรกาโลภาสเนน วิชฺชุสทิสจิโตฺตฯ **วชิรูปมจิโตฺต**ติ กิเลสานํ มูลฆาตกรณสมตฺถตาย วชิเรน สทิสจิโตฺตฯ **อภิสชฺชตี**ติ ลคฺคติฯ **กุปฺปตี**ติ โกปวเสน กุปฺปติฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ ปกติภาวํ ปชหติ, ปูติโก โหติฯ **ปติตฺถียตี**ติ ถินภาวํ ถทฺธภาวํ อาปชฺชติฯ **โกป**นฺติ ทุพฺพลโกธํฯ **โทส**นฺติ ทุสฺสนวเสน ตโต พลวตรํฯ **อปฺปจฺจย**นฺติ อตุฏฺฐาการํ โทมนสฺสํฯ **ทุฏฺฐารุโก**ติ ปุราณวโณฯ **กเฏฺฐนา**ติ ทณฺฑกโกฏิยาฯ **กฐเลนา**ติ กปาเลนฯ **อาสวํ เทตี**ติ อปราปรํ สวติฯ ปุราณวโณ หิ อตฺตโน ธมฺมตาเยว ปุพฺพํ โลหิตํ ยูสนฺติ อิมานิ ตีณิ สวติ, ฆฏฺฏิโต ปน ตานิ อธิกตรํ สวติฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ทุฏฺฐารุโก วิย หิ โกธนปุคฺคโล, ตสฺส อตฺตโน ธมฺมตาย สวนํ วิย โกธนสฺสปิ อตฺตโน ธมฺมตาย อุทฺธุมาตสฺส วิย จณฺฑิกตสฺส จรณํ, กเฏฺฐน วา กฐลาย วา ฆฏฺฏนํ วิย อปฺปมตฺตํ วจนํ, ภิโยฺยโสมตฺตาย สวนํ วิย ‘‘มาทิสํ นาม เอส เอวํ วทตี’’ติ ภิโยฺยโสมตฺตาย อุทฺธุมายนภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ

รตฺตนฺธการติมิสายนฺติ รตฺติํ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺตินิวารเณน อนฺธภาวกรเณ พหลตเมฯ **วิชฺชนฺตริกายา**ติ วิชฺชุปฺปตฺติกฺขเณฯ อิธาปิ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – จกฺขุมา ปุริโส วิย หิ โยคาวจโร ทฏฺฐโพฺพ, อนฺธการํ วิย โสตาปตฺติมคฺควชฺฌา กิเลสา, วิชฺชุสญฺจรณํ วิย โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺส อุปฺปตฺติกาโล, วิชฺชนฺตริกาย จกฺขุมโต ปุริสสฺส สมนฺตา รูปทสฺสนํ วิย โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ นิพฺพานทสฺสนํ, ปุน อนฺธการาวตฺถรณํ วิย สกทาคามิมคฺควชฺฌา กิเลสา, ปุน วิชฺชุสญฺจรณํ วิย สกทาคามิมคฺคญาณสฺส อุปฺปาโท, วิชฺชนฺตริกาย จกฺขุมโต ปุริสสฺส สมนฺตา รูปทสฺสนํ วิย สกทาคามิมคฺคกฺขเณ นิพฺพานทสฺสนํ, ปุน อนฺธการาวตฺถรณํ วิย อนาคามิมคฺควชฺฌา กิเลสา, ปุน วิชฺชุสญฺจรณํ วิย อนาคามิมคฺคญาณสฺส อุปฺปาโท, วิชฺชนฺตริกาย จกฺขุมโต ปุริสสฺส สมนฺตา รูปทสฺสนํ วิย อนาคามิมคฺคกฺขเณ นิพฺพานทสฺสนํ เวทิตพฺพํฯ

วชิรูปมจิตฺตตายปิ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – วชิรํ วิย หิ อรหตฺตมคฺคญาณํ ทฏฺฐพฺพํ, มณิคณฺฐิปาสาณคณฺฐิ วิย อรหตฺตมคฺควชฺฌา กิเลสา, วชิรสฺส มณิคณฺฐิมฺปิ วา ปาสาณ

คณฺฐิมฺปิ วา วินิวิชฺฌิตฺวา อคมนภาวสฺส นตฺถิตา วิย อรหตฺตมคฺคญาเณน อเจฺฉชฺชานํ กิเลสานํ นตฺถิภาโว, วชิเรน นิพฺพิทฺธเวธสฺส ปุน อปติปูรณํ วิย อรหตฺตมเคฺคน ฉินฺนานํ กิเลสานํ ปุน อนุปฺปาโท ทฎฺฐโพฺพติฯ

๖. เสวิตพฺพสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉเฎฺฐ **เสวิตโพฺพ**ติ อุปสงฺกมิตโพฺพฯ **ภชิตโพฺพ**ติ อลฺลียิตโพฺพฯ **ปยิรุปาสิตโพฺพ**ติ สนฺติเก นิสีทนวเสน ปุนปฺปุนํ อุปาสิตโพฺพฯ **สกฺกตฺวา ครุํ กตฺวา**ติ สกฺการเญฺจว ครุการญฺจ กตฺวาฯ **หีโน โหติ สีเลนา**ติอาทีสุ อุปาทายุปาทาย หีนตา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ โย หิ ปญฺจ สีลานิ รกฺขติ, โส ทส สีลานิ รกฺขเนฺตน น เสวิตโพฺพ ฯ โย ทส สีลานิ รกฺขติ, โส จตุปาริสุทฺธิสีลํ รกฺขเนฺตน น เสวิตโพฺพฯ **อญฺญตฺร อนุทฺทยา อญฺญตฺร อนุกมฺปา**ติ ฐเปตฺวา อนุทฺทยญฺจ อนุกมฺปญฺจฯ อตฺตโน อตฺถาเยว หิ เอวรูโป ปุคฺคโล น เสวิตโพฺพ, อนุทฺทยานุกมฺปาวเสน ปน ตํ อุปสงฺกมิตุํ วฎฺฎติฯ

สีลสามญฺญคตานํ สตนฺติ สีเลน สมานภาวํ คตานํ สนฺตานํฯ **สีลกถา จ โน ภวิสฺสตี**ติ เอวํ สมานสีลานํ อมฺหากํ สีลเมว อารพฺภ กถา ภวิสฺสติฯ **สา จ โน ปวตฺตินี ภวิสฺสตี**ติ สา จ อมฺหากํ กถา ทิวสมฺปิ กเถนฺตานํ ปวตฺติสฺสติ น ปฎิหญฺญิสฺสติฯ **สา จ โน ผาสุ ภวิสฺสตี**ติ สา จ ทิวสมฺปิ ปวตฺตมานา สีลกถา อมฺหากํ ผาสุวิหาโร สุขวิหาโร ภวิสฺสติฯ **สมาธิปญฺญากถาสุ**ปิ เอเสว นโยฯ

สีลกฺขนฺธนฺติ สีลราสิํฯ **ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญาย อนุคฺคเหสฺสามี**ติ เอตฺถ สีลสฺส อสปฺปาเย อนุปการธเมฺม วเชฺชตฺวา สปฺปาเย อุปการธเมฺม เสวเนฺต ตสฺมิํ ตสฺมิํ ฐาเน สีลกฺขนฺธํ ปญฺญาย อนุคฺคณฺหาติ นามฯ **สมาธิปญฺญากฺขเนฺธสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **นิหียตี**ติ อตฺตโน หีนตรํ ปุคฺคลํ เสวเนฺต ขารปริสฺสาวเน อาสิตฺตอุทกํ วิย สตตํ สมิตํ หายติ ปริหายติฯ **ตุลฺยเสวี**ติ อตฺตนา สมานเสวีฯ **เสฎฺฐมุปนม**นฺติ เสฎฺฐํ ปุคฺคลํ โอณมเนฺตฯ **อุเทติ ขิปฺป**นฺติ ขิปฺปเมว วฑฺฒติฯ **ตสฺมา อตฺตโน อุตฺตริํ ภเชถา**ติ ยสฺมา เสฎฺฐํ ปุคฺคลํ อุปนมเนฺต อุเทติ ขิปฺปํ, ตสฺมา อตฺตโน อุตฺตริตรํ วิสิฎฺฐตรํ ภเชถฯ

๗. ชิคุจฺฉิตพฺพสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **ชิคุจฺฉิตโพฺพ**ติ คูถํ วิย ชิคุจฺฉิตโพฺพฯ **อถ โข น**นฺติ อถ โข อสฺสฯ **กิตฺติสโทฺท**ติ กถาสโทฺทฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ คูถกูโป วิย ทุสฺสีลฺยํ ทฎฺฐพฺพํฯ คูถกูเป ปติตฺวา ฐิโต ธมฺมนิอหิ วิย ทุสฺสีลปุคฺคโลฯ คูถกูปโต อุทฺธริยมาเนน เตน อหินา ปุริสสฺส สรีรํ อารุเฬฺหนาปิ อทฎฺฐภาโว วิย ทุสฺสีลํ เสวมานสฺสาปิ ตสฺส กิริยาย อกรณภาโวฯ สรีรํ คูเถน มเกฺขตฺวา อหินา คตกาโล วิย ทุสฺสีลํ เสวมานสฺส ปาปกิตฺติสทฺทอพฺภุคฺคมนกาโล เวทิตโพฺพฯ

ตินฺทุกาลาตนฺติ ตินฺทุกรุกฺขอลาตํฯ **ภิโยฺยโสมตฺตาย จิจฺจิฎายตี**ติ ตํ หิ ฌายมานํ ปกติยาปิ ปปฎิกาโย มุญฺจนฺตํ จิจฺจิฎาติ ''จิฎิจิฎา''ติ สทฺทํ กโรติ, ฆฎฺฎิตํ ปน อธิมตฺตํ กโรตีติ อโตฺถฯ **เอวเมว โข**ติ เอวเมวํ โกธโน อตฺตโน ธมฺมตายปิ อุทฺธโต จณฺฑิกโต หุตฺวา จรติ, อปฺปมตฺตกํ ปน วจนํ สุตกาเล ''มาทิสํ นาม เอวํ วทติ เอวํ วทตี''ติ อติเรกตรํ อุทฺธโต จณฺฑิกโต หุตฺวา จรติฯ **คูถกูโป**ติ คูถปุณฺณกูโป, คูถราสิเยว วาฯ โอปมฺมสํสนฺทนํ ปเนตฺถ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **ตสฺมา เอวรูโป ปุคฺคโล อชฺฌุเปกฺขิตโพฺพ น เสวิตโพฺพ**ติ ยสฺมา โกธโน อติเสวิยมาโน อติอุปสงฺกมิยมาโนปิ กุชฺฌติเยว, ''กิํ อิมินา''ติ ปฎิกฺกมเนฺตปิ กุชฺฌติ

เยวฯ ตสฺมา ปลาลคฺคิ วิย อชฺฌุเปกฺขิตโพฺพ น เสวิตโพฺพ น ภชิตโพฺพฯ กึ วุตฺตํ โหติ? โย หิ ปลาลคฺคึ อติอุปสงฺกมิตฺวา ตปฺปติ, ตสฺส สรีรํ ฌายติฯ โย อติปฏิกฺกมิตฺวา ตปฺปติ, ตสฺส สีตํ น วูปสมฺมติฯ อนุปสงฺกมิตฺวา อปฏิกฺกมิตฺวา ปน มชฺฌตฺตภาเวน ตปฺปนฺตสฺส สีตํ วูปสมฺมติ, ตสฺมา ปลาลคฺคิ วิย โกธโน ปุคฺคโล มชฺฌตฺตภาเวน อชฺฌุเปกฺขิตโพฺพ, น เสวิตโพฺพ น ภชิตโพฺพ น ปยิรุปาสิตโพฺพฯ

กลฺยาณมิโตฺตติ สุจิมิโตฺตฯ **กลฺยาณสหาโย**ติ สุจิสหาโยฯ สหายา นาม สหคามิโน สทฺธิํจราฯ **กลฺยาณสมฺปวโงฺก**ติ กลยาเณสุ สุจิปุคฺคเลสุ สมฺปวโงฺก, ตนฺนินฺนตโปฺปณต ปฺปพฺภารมานโสติ อโตฺถฯ

๘. คูถภาณีสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฎฺฐเม **คูถภาณี**ติ โย คูถํ วิย ทุคฺคนฺธกถํ กเถติฯ **ปุปฺผภาณี**ติ โย ปุปฺผานิ วิย สุคนฺธกถํ กเถติฯ **มธุภาณี**ติ โย มธุ วิย มธุรกถํ กเถติฯ **สภคฺคโต**ติ สภาย ฐิโตฯ **ปริสคฺคโต**ติ คามปริสาย ฐิโตฯ **ญาติมชฺฌคโต**ติ ญาตีนํ มเชฺฌ ฐิโตฯ **ปูคมชฺฌคโต**ติ เสณีนํ มเชฺฌ ฐิโตฯ **ราชกุลมชฺฌคโต**ติ ราชกุลสฺส มเชฺฌ มหาวินิจฺฉเย ฐิโตฯ **อภินีโต**ติ ปุจฺฉนตฺถายานีโตฯ **สกฺขิปุโฎฺฐ**ติ สกฺขิํ กตฺวา ปุจฺฉิโตฯ **เอหโมฺภ ปุริสา**ติ อาลปนเมตํฯ **อตฺตเหตุ วา ปรเหตุ วา**ติ อตฺตโน วา ปรสฺส วา หตฺถปาทาทิเหตุ วา ธนเหตุ วาฯ **อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ วา**ติ เอตฺถ **อามิส**นฺติ ลโญฺช อธิเปฺปโตฯ **กิญฺจิกฺข**นฺติ ยํ วา ตํ วา อปฺปมตฺตกํ อนฺตมโส ติตฺติริยวฎฺฎกสปฺปิปิณฺฑนวนีตปิณฺฑาทิมตฺตกสฺส ลญฺชสฺส เหตูติ อโตฺถฯ **สมฺปชานมุสา ภาสิตา โหตี**ติ ชานโนฺตเยว มุสาวาทํ กตฺตา โหติฯ

เนลาติ เอลํ วุจฺจติ โทโส, นาสฺส เอลนฺติ เนลา, นิโทฺทสาติ อโตฺถฯ ‘‘เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท’’ติ (อุทา. ๖๕) เอตฺถ วุตฺตสีลํ วิยฯ **กณฺณสุขา**ติ พฺยญฺชนมธุรตาย กณฺณานํ สุขา, สูจิวิชฺฌนํ วิย กณฺณสูลํ น ชเนติฯ อตฺถมธุรตาย สกลสรีเร โกปํ อชเนตฺวา เปมํ ชเนตีติ **เปมนียา**ฯ หทยํ คจฺฉติ อปฺปฎิหญฺญมานา สุเขน จิตฺตํ ปวิสตีติ **หทยงฺคมา**ฯ คุณปริปุณฺณตาย ปุเร ภวาติ **โปรี**ฯ ปุเร สํวฑฺฒนารี วิย สุกุมาราติปิ โปรีฯ ปุรสฺส เอสาติปิ โปรีฯ ปุรสฺส เอสาติ นครวาสีนํ กถาติ อโตฺถฯ นครวาสิโน หิ ยุตฺตกถา โหนฺติ , ปิติมตฺตํ ปิตาติ, มาติมตฺตํ มาตาติ, ภาติมตฺตํ ภาตาติ วทนฺติฯ เอวรูปี กถา พหุโน ชนสฺส กนฺตา โหตีติ **พหุชนกนฺตา**ฯ กนฺตภาเวเนว พหุโน ชนสฺส มนาปา จิตฺตวุทฺธิกราติ **พหุชนมนาปา**ฯ

๙. อนฺธสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม **จกฺขุ น โหตี**ติ ปญฺญาจกฺขุ น โหติฯ **ผาติํ กเรยฺยา**ติ ผีตํ วฑฺฒิตํ กเรยฺยฯ **สาวชฺชานวเชฺช**ติ สโทสนิโทฺทเสฯ **หีนปฺปณีเต**ติ อธมุตฺตเมฯ **กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค**ติ กณฺหสุกฺกาเยว อญฺญมญฺญํ ปฏิพาหนโต ปฏิปกฺขวเสน สปฺปฏิภาคาติ วุจฺจนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป – กุสเล ธเมฺม ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติ ชาเนยฺย, อกุสเล ธเมฺม ‘‘อกุสลา ธมฺมา’’ติ ชาเนยฺยฯ สาวชฺชาทีสุปิ เอเสว นโยฯ กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเคสุ ปน กณฺหธเมฺม ‘‘สุกฺกสปฺปฏิภาคา’’ติ ชาเนยฺย, สุกฺกธเมฺม ‘‘กณฺหสปฺปฏิภาคา’’ติ เยน ปญฺญาจกฺขุนา ชาเนยฺย, ตถารูปมฺปิสฺส จกฺขุ น โหตีติฯ อิมินา นเยน เสสวาเรสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

น เจว โภคา ตถารูปาติ ตถาชาติกา โภคาปิสฺส น โหนฺติฯ **น จ ปุญฺญานิ กุพฺพตี**ติ ปุญฺญานิ จ น กโรติฯ เอตฺตาวตา โภคุปฺปาทนจกฺขุโน จ ปุญฺญกรณจกฺขุโน จ อภาโว วุ

โต̣ตฯ **อุภยตฺถ กลิคฺคาโห**ติ อิธโลเก จ ปรโลเก จาติ อุภยสฺมิมฺปิ อปรทฺธคฺคาโห, ปราชยคฺคาโห โหตีติ อโตฺถฯ อถ วา **อุภยตฺถ กลิคฺคาโห**ติ อุภเยสมฺปิ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกานํ อตฺถานํ กลิคฺคาโห, ปราชยคฺคาโหติ อโตฺถฯ **ธมฺมาธเมฺมนา**ติ ทสกุสลกมฺมปถธเมฺมนปิ ทสอกุสลกมฺมปถอธเมฺมนปิฯ **สโฐฺฐ**ติ เกราฏิโกฯ **โภคานิ ปริเยสตี**ติ โภเค คเวสติฯ **เถเยฺยน กูฏกเมฺมน, มุสาวาเทน จูภย**นฺติ เถยฺยาทีสุ อุภเยน ปริเยสตีติ อโตฺถฯ กถํ? เถเยฺยน กูฏกเมฺมน จ ปริเยสติ, เถเยฺยน มุสาวาเทน จ ปริเยสติ , กูฏกเมฺมน มุสาวาเทน จ ปริเยสติฯ **สงฺฆาตุ**นฺติ สงฺฆริตุํฯ **ธมฺมลทฺธหี**ติ ทสกุสลกมฺมปถธมฺมํ อโกเปตฺวา ลทฺธหิฯ **อุฎฺฐานาธิคต**นฺติ วีริเยน อธิคตํฯ **อพฺยคฺฆมานโส**ติ นิพฺพิจิกิจฺฉจิโตฺตฯ **ภทฺทกํ ฐาน**นฺติ เสฎฺฐํ เทวฏฺฐานํฯ **น โสจตี**ติ ยสฺมิํ ฐาเน อโนฺตโสเกน น โสจติฯ

๑๐. อวกุชฺชสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **อวกุชฺชปโญฺญ**ติ อโธมุขปโญฺญฯ **อุจฺฉงฺคปโญฺญ**ติ อุจฺฉงฺคสทิสปโญฺญฯ **ปุถุปโญฺญ**ติ วิตฺถาริกปโญฺญฯ **อาทิกลฺยาณ**นฺติอาทีสุ **อาที**ติ ปุพฺพปฎฺฐปนาฯ **มชฺฌ**นฺติ กถาเวมชฺฌํฯ **ปริโยสาน**นฺติ สนฺนิฎฺฐานํฯ อิติสฺส เต ธมฺมํ กเถนฺตา ปุพฺพปฏฺฐปเนปิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ อนวชฺชเมว กตฺวา กเถนฺติ, เวมเชฺฌปิ ปริโยสาเนปิฯ เอตฺถ จ อตฺถิ เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานานิ, อตฺถิ สาสนสฺสฯ ตตฺถ เทสนาย ตาว จตุปฺปทิกคาถาย ปฐมปทํ อาทิ, เทฺว ปทานิ มชฺฌํ, อวสานปทํ ปริโยสานํฯ เอกานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส นิทานํ อาทิ, อนุสนฺธิ มชฺฌํ, อิทมโวจาติ อปฺปนา ปริโยสานํฯ อเนกานุสนฺธิกสฺส ปฐโม อนุสนฺธิ อาทิ, ตโต ปรํ เอโก วา อเนเก วา มชฺฌํ, ปจฺฉิโม ปริโยสานํฯ อยํ ตาว เทสนายนโยฯ สาสนสฺส ปน สีลํ อาทิ, สมาธิ มชฺฌํ, วิปสฺสนา ปริโยสานํฯ สมาธิ วา อาทิ, วิปสฺสนา มชฺฌํ, มโคฺค ปริโยสานํฯ วิปสฺสนา วา อาทิ, มโคฺค มชฺฌํ, ผลํ ปริโยสานํฯ มโคฺค วา อาทิ, ผลํ มชฺฌํ, นิพฺพานํ ปริโยสานํฯ เทฺว เทฺว วา กยิรมาเน สีลสมาธโย อาทิ, วิปสฺสนามคฺคา มชฺฌํ, ผลนิพฺพานานิ ปริโยสานํฯ

สาตฺถนฺติ สาตฺถกํ กตฺวา เทเสนฺติฯ **สพฺยญฺชน**นฺติ อกฺขรปาริปูริํ กตฺวา เทเสนฺติฯ **เกวลปริปุณฺณ**นฺติ สกลปริปุณฺณํ อนูนํ กตฺวา เทเสนฺติฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ ปริสุทฺธํ นิชฺชฏํ นิคฺคณฺฐิํ กตฺวา เทเสนฺติฯ **พฺรหฺมจริยํ ปกาเสนฺตี**ติ เอวํ เทเสนฺตา จ เสฎฺฐจริยภูตํ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ อริยํ อฎฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ปกาเสนฺติฯ **เนว อาทิํ มนสิ กโรตี**ติ เนว ปุพฺพปฎฺฐปนํ มนสิ กโรติฯ

กุโมฺภติ ฆโฎฯ **นิกุโชฺช**ติ อโธมุโข ฐปิโตฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ กุโมฺภ นิกุโชฺช วิย อวกุชฺชปโญฺญ ปุคฺคโล ทฎฺฐโพฺพ, อุทกาสิญฺจนกาโล วิย ธมฺมเทสนาย ลทฺธกาโล, อุทกสฺส วิวฏฺฏนกาโล วิย ตสฺมิํ อาสเน นิสินฺนสฺส อุคฺคเหตุํ อสมตฺถกาโล, อุทกสฺส อสณฺฐานกาโล วิย วุฎฺฐหิตฺวา อสลฺลกฺขณกาโล เวทิตโพฺพฯ

อากิณฺณานีติ ปกฺขิตฺตานิฯ **สติสโมฺมสาย ปกิเรยฺยา**ติ มุฎฺฐสฺสติตาย วิกิเรยฺยฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ อุจฺฉโงฺค วิย อุจฺฉงฺคปโญฺญ ปุคฺคโล ทฎฺฐโพฺพ, นานาขชฺชกานิ วิย นานปฺปการํ พุทฺธวจนํ, อุจฺฉเงฺค นานาขชฺชกานิ ขาทนฺตสฺส นิสินฺนกาโล วิย ตสฺมิํ อาสเน นิสินฺนสฺส อุคฺคณฺหนกาโล, วุฎฺฐหนฺตสฺส สติสโมฺมสา ปกิรณกาโล วิย ตสฺมา อาสนา วุฎฺฐาย คจฺฉนฺตสฺส อสลฺลกฺขณกาโล เวทิตโพฺพฯ

อุกฺกุโชฺชติ อุปริมุโข ฐปิโตฯ **สณฺฐาตี**ติ ปติฎฺฐหติฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ อุปริมุโข ฐปิโต กุโมฺภ วิย ปุถุปโญฺญ ปุคฺคโล ทฎฺฐโพฺพ, อุทกสฺส อาสิตฺตกาโล วิย เทสนาย ลทฺธกาโล,

อุทกสฺส สณฺฐานกาโล วิย ตตฺถ นิสินฺนสฺส อุคฺคณฺหนกาโล, โน วิวฏฺฏนกาโล วิย วุฏฺฐาย คจฺฉนฺตสฺส สลฺลกฺขณกาโล เวทิตโพฺพฯ

ทุเมฺมโธติ นิปฺปโญฺญฯ **อวิจกฺขโณ**ติ สํวิทหนปญฺญาย รหิโตฯ **คนฺตา**ติ คมนสีโลฯ **เสโยฺย เอเตน วฺจฺจตี**ติ เอตสฺมา ปุคฺคลา อุตฺตริตโรติ วุจฺจติฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปโนฺน**ติ นวโลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุธมฺมํ สห สีเลน ปุพฺพภาคปฏิปทํ ปฏิปโนฺนฯ **ทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺสฯ **อนฺตกโร สิยา**ติ โกฏิกโร ปริเจฺฉทกโร ปริวฏุมกโร ภเวยฺยาติฯ

ปุคฺคลวโคฺค ตติโยฯ

๔. เทวทูตวโคฺค

๑. สพฺรหฺมกสุตฺตวณฺณนา

๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **อชฺฌาคาเร**ติ สเก ฆเรฯ **ปูชิตา โหนฺตี**ติ ยํ ฆเร อตฺถิ, เตน ปฏิชคฺคิตา โคปิตา โหนฺติฯ อิติ มาตาปิตุปูชกานิ กุลานิ มาตาปิตูหิ สพฺรหฺมกานีติ ปกาเสตฺวา อิทานิ เนสํ สปุพฺพาจริยกาทิภาวํ ปกาเสนฺโต **สปุพฺพาจริยกานี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พฺรหฺมา**ติอาทีนิ เตสํ พฺรหฺมาทิภาวสาธนตฺถํ วุตฺตานิฯ **พหุการา**ติ ปุตฺตานํ พหูปการาฯ **อาปาทกา**ติ ชีวิตสฺส อาปาทกาฯ ปุตฺตกานํ หิ มาตาปิตูหิ ชีวิตํ อาปาทิตํ ปาลิตํ ฆฏิตํ อนุปฺปพเนฺธน ปวตฺติตํฯ **โปสกา**ติ หตฺถปาเท วฑฺเฒตฺวา หทยโลหิตํ ปาเยตฺวา โปเสตาโรฯ **อิมสฺส โลกสฺส ทเสฺสตาโร**ติ ปุตฺตานํ หิ อิมสฺมึ โลเก อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณสฺส ทสฺสนํ นาม มาตาปิตโร นิสฺสาย ชาตนฺติ อิมสฺส โลกสฺส ทเสฺสตาโร นามฯ

พฺรหฺมาติ มาตาปิตโรติ เสฏฺฐาธิวจนํฯ ยถา พฺรหฺมุโน จตโสฺส ภาวนา อวิชหิตา โหนฺติ เมตฺตา กรุณา มุทิตา อุเปกฺขาติ, เอวเมว มาตาปิตูนํ ปุตฺตเกสุ จตโสฺส ภาวนา อวิชหิตา โหนฺติฯ ตา ตสฺมึ ตสฺมึ กาเล เวทิตพฺพา – กุจฺฉิคตสฺมึ หิ ทารเก ‘‘กทา นุ โข ปุตฺตกํ อโรคํ ปริปุณฺณงฺคปจฺจงฺคํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ มาตาปิตูนํ เมตฺตจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยทา ปเนส มโนฺท อุตฺตานเสยฺยโก อูกาหิ วา มงฺกุลาทีหิ ปาณเกหิ ทโฏฺฐ ทุกฺขเสยฺยาย วา ปน ปีฬิโต ปโรทติ วิรวติ, ตทาสฺส สทฺทํ สุตฺวา มาตาปิตูนํ การุญฺญํ อุปฺปชฺชติ, อาธาวิตฺวา วิธาวิตฺวา กีฬนกาเล ปน โลภนียวยสฺมึ วา ฐิตกาเล ทารกํ โอโลเกตฺวา มาตาปิตูนํ จิตฺตํ สปฺปิมเณฺฑ ปกฺขิตฺตสตวิหตกปฺปาสปิจุปฏลํ วิย มุทุกํ โหติ อาโมทิตํ ปโมทิตํ, ตทา เตสํ มุทิตา ลพฺภติฯ ยทา ปเนส ปุโตฺต ทาราภรณํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา ปาฏิเยกฺกํ อคารํ อชฺฌาวสติ, ตทา มาตาปิตูนํ ‘‘สโกฺกติ ทานิ โน ปุตฺตโก อตฺตโน ธมฺมตาย ยาเปตุ’’นฺติ มชฺฌตฺตภาโว อุปฺปชฺชติ, ตสฺมึ กาเล อุเปกฺขา ลพฺภตีติ อิมินา การเณน ‘‘พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร’’ติ วุตฺตํฯ

ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเรติ มาตาปิตโร หิ ชาตกาลโต ปฏฺฐาย ‘‘เอวํ นิสีท, เอวํ ติฏฺฐ, เอวํ คจฺฉ, เอวํ สย, เอวํ ขาท, เอวํ ภุญฺช, อยํ เต, ตาตาติ วตฺตโพฺพ, อยํ ภาติกาติ, อยํ ภคินีติ, อิทํ นาม กาตุํ วฎฺฎติ, อิทํ น วฎฺฎติ, อสุกํ นาม อุปสงฺกมิตุํ วฎฺฎติ, อสุกํ น วฎฺฎตี’’ติ คาหาเปนฺติ สิกฺขาเปนฺติฯ อถาปรภาเค อเญฺญ อาจริยา หตฺถิสิปฺปอสฺสสิปฺปรถสิปฺปธนุสิปฺปถรุสิปฺปมุทฺทาคณนาทีนิ สิกฺขาเปนฺติฯ อโญฺญ สรณานิ เทติ, อโญฺญ สีเลสุ ปติฏฺฐาเปติ, อโญฺญ ปพฺพาเชติ, อโญฺญ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหาเปติ, อโญฺญ อุปสมฺปาเทติ, อโญฺญ โสตาปตฺติมคฺคาทีนิ ปาเปติฯ อิติ สเพฺพปิ เต ปจฺฉาจริยา นาม โหนฺติ, มาตาปิตโร ปน สพฺพปฐมา, เตนาห – ‘‘ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร’’ติฯ ตตฺถ **วุจฺจเร**ติ วุจฺจนฺติ กถิยนฺติฯ **อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตาน**นฺติ ปุตฺตานํ อาหุตํ ปาหุตํ อภิสงฺขตํ อนฺนปานาทึ อรหนฺติ, อนุจฺฉวิกา ตํ ปฏิคฺคเหตุํฯ ตสฺมา ‘‘อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตาน’’นฺติ วุตฺตํฯ **ปชาย อนุกมฺปกา**ติ ปเรสํ ปาเณ อจฺฉินฺทิตฺวาปิ อตฺตโน ปชํ ปฏิชคฺคนฺติ โคปายนฺติฯ ตสฺมา ‘‘ปชาย อนุกมฺปกา’’ติ วุตฺตํฯ

นมเสฺสยฺยาติ นโม กเรยฺยฯ **สกฺกเรยฺยา**ติ สกฺกาเรน ปฏิมาเนยฺยฯ อิทานิ ตํ สกฺการํ ทเสฺสนฺโต ‘‘อเนฺนนา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อเนฺนนา**ติ ยาคุภตฺตขาทนีเยนฯ **ปาเนนา**ติ อฏฺฐวิธปาเนนฯ **วเตฺถนา**ติ นิวาสนปารุปนเกน วเตฺถนฯ **สยเนนา**ติ มญฺจปีฐานุปฺปทาเนนฯ **อุจฺฉาทเนนา**ติ ทุคฺคนฺธํ ปฏิวิโนเทตฺวา สุคนฺธกรณุจฺฉาทเนนฯ **นฺหาปเนนา**ติ สีเต อุโณฺหทเกน, อุเณฺห สีโตทเกน คตฺตานิ ปริสิญฺจิตฺวา นฺหาปเนนฯ **ปาทานํ โธวเนนา**ติ อุโณฺหทกสี

โตทเกหิ ปาทโธวเนน เจว เตลมกฺขเนน จฯ **เปจฺจา**ติ ปรโลกํ คนฺตฺวาฯ **สเคฺค ปโมทตี**ติ อิธ ตาว มาตาปิตูสุ ปาริจริยํ ทิสฺวา ปาริจริยการณา ตํ ปณฺฑิตมนุสฺสา อิเธว ปสํสนฺติ , ปรโลกํ ปน คนฺตฺวา สเคฺค ฐิโต โส มาตาปิตุอุปฏฺฐาโก ทิพฺพสมฺปตฺตีหิ อาโมทติ ปโมทตีติฯ

๒. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทุติเย **ตถารูโป**ติ ตถาชาติโกฯ **สมาธิปฏิลาโภ**ติ จิเตฺตกคฺคตาลาโภฯ **อิมสฺมิํ จ สวิญฺญาณเก**ติ เอตฺถ อตฺตโน จ ปรสฺส จาติ อุภเยสมฺปิ กาโย สวิญฺญาณกเฎฺฐน เอกโต กตฺวา อิมสฺมินฺติ วุโตฺตฯ **อหงฺการมมงฺการมานานุสยา**ติ อหงฺการทิฎฺฐิ จ มมงฺการตณฺหา จ มานานุสโย จาติ อตฺตโน จ ปรสฺส จ กิเลสาฯ **นาสฺสู**ติ น ภเวยฺยุํฯ **พหิทฺธา จ สพฺพนิมิเตฺตสู**ติ รูปนิมิตฺตํ, สทฺทนิมิตฺตํ, คนฺธนิมิตฺตํ, รสนิมิตฺตํ, โผฎฺฐพฺพนิมิตฺตํ, สสฺสตาทินิมิตฺตํ, ปุคฺคลนิมิตฺตํ ธมฺมนิมิตฺตนฺติ เอวรูเปสุ จ พหิทฺธา สพฺพนิมิเตฺตสุฯ **เจโตวิมุตฺติํ ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ ผลสมาธิเญฺจว ผลญาณญฺจฯ **สิยา**ติ ภเวยฺยฯ

อิธานนฺท, ภิกฺขุโนติ, อานนฺท, อิมสฺมิํ สาสเน ภิกฺขุโนฯ **เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีต**นฺติ นิพฺพานํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ นิพฺพานํ หิ กิเลสานํ สนฺตตาย สนฺตํ นาม, นิพฺพานํ สนฺตนฺติ สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวาว ทิวสมฺปิ นิสินฺนสฺส จิตฺตุปฺปาโท สนฺตเนฺตว ปวตฺตตีติปิ สนฺตํฯ **ปณีต**นฺติ สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา นิสินฺนสฺสาปิ จิตฺตุปฺปาโท ปณีตเนฺตว ปวตฺตตีติ นิพฺพานํ ปณีตํ นามฯ **สพฺพสงฺขารสมโถ**ติอาทีนิปิ ตเสฺสว เววจนานิฯ ‘‘สพฺพสงฺขารสมโถ’’ติ สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา นิสินฺนสฺส หิ ทิวสภาคมฺปิ จิตฺตุปฺปาโท สพฺพสงฺขารสมโถเตว ปวตฺตติ…เป.… ตถา ตีสุ ภเวสุ วานสงฺขาตาย ตณฺหาย อภาเวน นิพฺพานนฺติ ลทฺธนาเม ตสฺมิํ สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา นิสินฺนสฺส จิตฺตุปฺปาโท นิพฺพานํ นิพฺพานเนฺตว ปวตฺตตีติ สพฺพสงฺขารสมโถติอาทีนิ นามานิ ลภติฯ อิมสฺมิํ ปน อฎฺฐวิเธ อาโภคสมนฺนาหาเร อิมสฺมิํ ฐาเน เอโกปิ ลพฺภติ, เทฺวปิ สเพฺพปิ ลพฺภเนฺตวฯ

สงฺขายาติ ญาเณน ชานิตฺวาฯ **ปโรปรานี**ติ ปรานิ จ โอปรานิ จฯ ปรอตฺตภาวสกอตฺตภาวานิ หิ ปรานิ จ โอปรานิ จาติ วุตฺตํ โหติฯ **ยสฺสา**ติ ยสฺส อรหโตฯ **อิญฺชิต**นฺติ ราคิญฺชิตํ โทสโมหมานทิฎฺฐิกิเลสทุจฺจริติญฺชิตนฺติ อิมานิ สตฺต อิญฺชิตานิ จลิตานิ ผนฺทิตานิฯ **นตฺถิ กุหิญฺจี**ติ กตฺถจิ เอการมฺมเณปิ นตฺถิฯ **สโนฺต**ติ ปจฺจนีกกิเลสานํ สนฺตตาย สโนฺตฯ **วิธูโม**ติ กายทุจฺจริตาทิธูมวิรหิโตฯ **อนีโฆ**ติ ราคาทิอีฆวิรหิโตฯ **นิราโส**ติ นิตฺตโณฺหฯ **อตารี**ติ ติโณฺณ อุตฺติโณฺณ สมติกฺกโนฺตฯ **โส**ติ โส อรหํ ขีณาสโวฯ **ชาติชร**นฺติ เอตฺถ ชาติชราคหเณเนว พฺยาธิมรณมฺปิ คหิตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ อิติ สุตฺตเนฺตปิ คาถายปิ อรหตฺตผลสมาปตฺติเยว กถิตาติฯ

๓. สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ตติเย **สํขิเตฺตนา**ติ มาติกาฐปเนนฯ **วิตฺถาเรนา**ติ ฐปิตมาติกาวิภชเนนฯ **สํขิตฺตวิตฺถาเรนา**ติ กาเล สํขิเตฺตน กาเล วิตฺถาเรนฯ **อญฺญาตาโร จ ทุลฺลภา**ติ ปฏิวิชฺฌนกปุคฺคลา ปน ทุลฺลภาฯ อิทํ ภควา ‘‘สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ญาณํ ฆเฎฺฎมี’’ติ อธิปฺปาเยน กเถสิฯ ตํ สุตฺวา เถโร กิญฺจาปิ ‘‘อหํ, ภเนฺต, อาชานิสฺสามี’’ติ น วทติ, อธิปฺปาเยน ปน ‘‘วิสฺสตฺถา ตุเมฺห, ภเนฺต, เทเสถ, อหํ ตุเมฺหหิ เทสิตํ ธมฺมํ นยสเตน นยสหเสฺสน ปฏิวิชฺฌิสฺสามิ, มเมส ภาโร โหตู’’ติ สตฺถารํ เทสนาย อุสฺสาเหโนฺต **เอตสฺส ภควา กาโล**ติอาทิมาหฯ

อถสฺส สตฺถา **ตสฺมาติหา**ติ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อิมสฺมิญฺจ สวิญฺญาณเก**ติอาทิ วุตฺตนยเมวฯ **อเจฺฉจฺฉิ ตณฺห**นฺติ มคฺคญาณสเตฺถน ตณฺหํ ฉินฺทิฯ **วิวตฺตยิ สํโยชน**นฺติ ทสวิธมฺปิ สํโยชนํ สมูลกํ อุพฺพเตฺตตฺวา ฉเฑฺฑสิฯ **สมฺมา มานาภิสมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสา**ติ สมฺมา อุปาเยน สมฺมา ปฏิปตฺติยา นววิธสฺส มานสฺส ปหานาภิสมเยน วฎฺฎทุกฺขสฺส อนฺตมกาสิฯ **อิทญฺจ ปน เมตํ, สาริปุตฺต, สนฺธาย ภาสิต**นฺติ, สาริปุตฺต, มยา ปารายเน อุทยปเญฺห อิทํ ผลสมาปตฺติเมว สนฺธาย เอตํ ภาสิตํฯ

อิทานิ ยํ ตํ ภควตา ภาสิตํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **ปหานํ กามสญฺญาน**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ อุทยปเญฺห จ เอตํ ปทํ ‘‘ปหานํ กามจฺฉนฺทาน’’นฺติ (สุ. นิ. ๑๑๑๒; จูฬนิ. อุทยมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๗๕) อาคตํ, อิธ ปน องฺคุตฺตรภาณเกหิ ‘‘กามสญฺญาน’’นฺติ อาโรปิตํฯ ตตฺถ พฺยญฺชนเมว นานํ, อโตฺถ ปน เอโกเยวฯ **กามสญฺญาน**นฺติ กาเม อารพฺภ อุปฺปนฺนสญฺญานํ, อฎฺฐหิ วา โลภสหคตจิเตฺตหิ สหชาตสญฺญานํฯ **โทมนสฺสาน จูภย**นฺติ เอตาสญฺจ กามสญฺญานํ เจตสิกโทมนสฺสานญฺจาติ อุภินฺนมฺปิ ปหานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปหานสงฺขาตํ อรหตฺตผลํ อญฺญาวิโมกฺขํ ปพฺรูมีติ อโตฺถฯ นิเทฺทเส ปน ‘‘กามจฺฉนฺทสฺส จ โทมนสฺสสฺส จ อุภินฺนํ ปหานํ วูปสมํ ปฏินิสฺสคฺคํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิํ อมตํ นิพฺพาน’’นฺติ (จูฬนิ. อุทยมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๗๕) วุตฺตํ, ตํ อตฺถุทฺธารวเสน วุตฺตํฯ ปหานนฺติ หิ ขีณาการสงฺขาโต วูปสโมปิ วุจฺจติ, กิเลเส ปฏินิสฺสชฺชโนฺต มโคฺคปิ, กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิสงฺขาตํ ผลมฺปิ , ยํ อาคมฺม กิเลสา ปหียนฺติ, ตํ อมตํ นิพฺพานมฺปิฯ ตสฺมา ตตฺถ ตานิ ปทานิ อาคตานิฯ ‘‘อญฺญาวิโมกฺขํ ปพฺรูมี’’ติ วจนโต ปน อรหตฺตผลเมว อธิเปฺปตํฯ **ถินสฺส จ ปนูทน**นฺติปิ ถินสฺส จ ปนูทนเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา อรหตฺตผลเมว อธิเปฺปตํ ฯ **กุกฺกุจฺจานํ นิวารณ**นฺติ กุกฺกุจฺจนิวารณสฺส มคฺคสฺส อนนฺตรํ อุปฺปนฺนตฺตา ผลเมว อธิเปฺปตํฯ

อุเปกฺขาสติสํสุทฺธนฺติ จตุตฺถชฺฌานิเก ผเล อุปฺปนฺนาย อุเปกฺขาย จ สติยา จ สํสุทฺธํฯ **ธมฺมตกฺกปุเรชว**นฺติ ธมฺมตโกฺก วุจฺจติ สมฺมาสงฺกโปฺป, โส อาทิโต โหติ, ปุรโต โหติ, ปุพฺพงฺคโม โหติ อญฺญาวิโมกฺขสฺสาติ ธมฺมตกฺกปุเรชโวฯ ตํ ธมฺมตกฺกปุเรชวํฯ **อญฺญาวิโมกฺข**นฺติ อญฺญินฺทฺริยปริโยสาเน อุปฺปนฺนํ วิโมกฺขํ, อญฺญาย วา วิโมกฺขํ อญฺญาวิโมกฺขํ, ปญฺญาวิมุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อวิชฺชาย ปเภทน**นฺติ อวิชฺชาย ปเภทนเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา, อวิชฺชาย ปเภทนสงฺขาตํ วา นิพฺพานํ อารพฺภ อุปฺปนฺนตฺตา เอวํลทฺธนามํ อรหตฺตผลเมวฯ อิติ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปหานนฺติอาทีหิ ปเทหิ อรหตฺตผลเมว ปกาสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๔. นิทานสุตฺตวณฺณนา

๓๔. จตุเตฺถ **นิทานานี**ติ การณานิฯ **กมฺมาน**นฺติ วฎฺฎคามิกมฺมานํฯ **โลโภ นิทานํ กมฺมานํ สมุทยายา**ติ ลุพฺภนปลุพฺภนสภาโว โลโภ วฎฺฎคามิกมฺมานํ สมุทยาย ปิณฺฑกรณตฺถาย นิทานํ การณํ ปจฺจโยติ อโตฺถฯ **โทโส**ติ ทุสฺสนปทุสฺสนสภาโว โทโสฯ **โมโห**ติ มุยฺหนปมุยฺหนสภาโว โมโหฯ

โลภปกตนฺติ โลเภน ปกตํ, โลภาภิภูเตน ลุเทฺธน หุตฺวา กตกมฺมนฺติ อโตฺถฯ โลภโต ชาตนฺติ **โลภชํ**ฯ โลโภ นิทานมสฺสาติ **โลภนิทานํ**ฯ โลโภ สมุทโย อสฺสาติ **โลภสมุทยํ**ฯ สมุทโยติ ปจฺจโย, โลภปจฺจยนฺติ อโตฺถฯ **ยตฺถสฺส อตฺตภาโว นิพฺพตฺตตี**ติ ยสฺมิํ ฐาเน อสฺส โลภชกมฺมวโต ปุคฺคลสฺส อตฺตภาโว นิพฺพตฺตติ, ขนฺธา ปาตุภวนฺติฯ **ตตฺถ ตํ กมฺมํ วิปจฺจตี**ติ เตสุ ขเนฺธสุ ตํ กมฺมํ วิปจฺจติฯ **ทิเฎฺฐ วา ธเมฺม**ติอาทิ ยสฺมา ตํ กมฺมํ ทิฎฺฐธมฺมเวท

นียํ วา โหติ อุปปชฺชเวทนียํ วา อปรปริยายเวทนียํ วา, ตสฺมา ตํ ปเภทํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ เส สทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

อขณฺฑานีติ อภินฺนานิฯ **อปูตีนี**ติ ปูติภาเวน อพีชตฺตํ อปฺปตฺตานิฯ **อวาตาตปหตานี**ติ น วาเตน น จ อาตเปน หตานิฯ **สาราทานี**ติ คหิตสารานิ สารวนฺตานิ น นิสฺสารานิฯ **สุขสยิตานี**ติ สนฺนิจยภาเวน สุขํ สยิตานิฯ **สุเขตฺต**ติ มณฺฑเขตฺตฯ **สุปริกมฺมกตาย ภูมิยา**ติ นงฺคลกสเนน เจว อฏฺฐทนฺตเกน จ สุฏฺฐุ ปริกมฺมกตาย เขตฺตภูมิยาฯ **นิกฺขิตฺตานี**ติ ฐปิตานิ โรปิตานิฯ **อนุปฺปเวจฺฉยฺยา**ติ อนุปฺปเวเสยฺยฯ **วุทฺธิ**นฺติอาทีสุ อุทฺธคฺคมเนน **วุทฺธิํ,** เหฏฺฐา มูลปฺปติฏฺฐาเนน **วิรูฬฺหิํ,** สมนฺตา วิตฺถาริกภาเวน **เวปุลฺลํ**ฯ

ยํ ปเนตฺถ **ทิเฏฺฐ วา ธเมฺม**ติอาทิ วุตฺตํ, ตตฺถ อสโมฺมหตฺถํ อิมสฺมิํ ฐาเน กมฺมวิภตฺติ นาม กเถตพฺพาฯ สุตฺตนฺติกปริยาเยน หิ เอกาทส กมฺมานิ วิภตฺตานิฯ เสยฺยถิทํ – ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ อุปปชฺชเวทนียํ อปรปริยายเวทนียํ, ยคฺครุกํ ยพฺพหุลํ ยทาสนฺนํ กฏตฺตา วา ปน กมฺมํ, ชนกํ อุปตฺถมฺภกํ อุปปีฬกํ อุปฆาตกนฺติฯ ตตฺถ เอกชวนวีถิยํ สตฺตสุ จิเตฺตสุ กุสลา วา อกุสลา วา ปฐมชวนเจตนา **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียกมฺมํ** นามฯ ตํ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว วิปากํ เทติ กากวฬิย ปุณฺณเสฏฺฐีนํ วิย กุสลํ, นนฺทยกฺขนนฺทมาณวกนนฺทโคฆาตกโกกาลิยสุปฺปพุทฺธเทวทตฺต จิญฺจมาณวิกานํ วิย จ อกุสลํฯ ตถา อสโกฺกนฺตํ ปน อโหสิกมฺมํ นาม โหติ, อวิปากํ สมฺปชฺช ติฯ ตํ มิคลุทฺทโกปมาย สาเธตพฺพํฯ ยถา หิ มิคลุทฺทเกน มิคํ ทิสฺวา ธนุํ อากฑฺฒิตฺวา ขิโตฺต สโร สเจ น วิรชฺฌติ, ตํ มิคํ ตเตฺถว ปาเตติ, อถ นํ มิคลุทฺทโก นิจฺจมฺมํ กตฺวา ขณฺฑาขณฺฑิกํ เฉตฺวา มํสํ อาทาย ปุตฺตทารํ โตเสโนฺต คจฺฉติฯ สเจ ปน วิรชฺฌติ, มิโค ปลายิตฺวา ปุน ตํ ทิสํ น โอโลเกติฯ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ สรสฺส อวิรชฺฌิตฺวา มิควิชฺฌนํ วิย หิ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียสฺส กมฺมสฺส วิปากวารปฏิลาโภ, อวิชฺฌนํ วิย อวิปากภาวาย สมฺปชฺชนนฺติฯ

อตฺถสาธิกา ปน สตฺตมชวนเจตนา **อุปปชฺชเวทนียกมฺมํ** นามฯ ตํ อนนฺตเร อตฺตภาเว วิปากํ เทติฯ ตํ ปเนตํ กุสลปเกฺข อฏฺฐสมาปตฺติวเสน, อกุสลปเกฺข ปญฺจานนฺตริยกมฺมวเสน เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี เอกาย สมาปตฺติยา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตติฯ ปญฺจนฺนมฺปิ อานนฺตริยานํ กตฺตา เอเกน กเมฺมน นิรเย นิพฺพตฺตติ, เสสสมาปตฺติโย จ กมฺมานิ จ อโหสิกมฺมภาวํเยว อาปชฺชนฺติ, อวิปากานิ โหนฺติฯ อยมฺปิ อโตฺถ ปุริมอุปมายเยว ทีเปต โพฺพฯ

อุภินฺนํ อนฺตเร ปน ปญฺจชวนเจตนา **อปรปริยายเวทนียกมฺมํ** นามฯ ตํ อนาคเต ยทา โอกาสํ ลภติ, ตทา วิปากํ เทติฯ สติ สํสารปฺปวตฺติยา อโหสิกมฺมํ นาม น โหติฯ ตํ สพฺพํ สุนข ลุทฺทเกน ทีเปตพฺพํฯ ยถา หิ สุนขลุทฺทเกน มิคํ ทิสฺวา สุนโข วิสฺสชฺชิโต มิคํ อนุพนฺธิตฺวา ยสฺมิํ ฐาเน ปาปุณาติ, ตสฺมิํ เยว ฑํสติ; เอวเมวํ อิทํ กมฺมํ ยสฺมิํ ฐาเน โอกาสํ ลภติ, ตสฺมิํเยว วิ ปากํ เทติ, เตน มุโตฺต สโตฺต นาม นตฺถิฯ

กุสลากุสเลสุ ปน ครุกาครุเกสุ ยํ ครุกํ โหติ, ตํ **ยคฺครุกํ** นามฯ ตเทตํ กุสลปเกฺข มหคฺค ตกมฺมํ, อกุสลปเกฺข ปญฺจานนฺตริยกมฺมํ เวทิตพฺพํฯ ตสฺมิํ สติ เสสานิ กุสลานิ วา อกุสลานิ วา วิปจฺจิตุํ น สโกฺกนฺติ, ตเทว ทุวิธมฺปิ ปฏิสนฺธิํ เทติฯ ยถา หิ สาสปปฺปมาณาปิ สกฺขรา วา อย คุฬิกา วา อุทกรหเท ปกฺขิตฺตา อุทกปิเฏฺฐ อุปฺลวิตุํ น สโกฺกติ, เหฏฺฐาว ปวิสติ; เอวเมว กุส เลปิ อกุสเลปิ ยํ ครุกํ, ตเทว คณฺหิตฺวา คจฺฉติฯ

กุสลากุสเลสุ ปน ยํ พหุลํ โหติ, ตํ **ยพฺพหุลํ** นามฯ ตํ ทีฆรตฺตํ ลทฺธาเสวนวเสน เวทิตพฺพํฯ ยํ วา พลวกุสลกมฺมสุ โสมนสฺสกรํ, อกุสลกมฺมสุ สนฺตาปกรํ, เอตํ ยพฺพหุลํ นามฯ ตเทตํ ยถา นาม ทฺวีสุ มเลฺลสุ ยุทฺธภูมึ โอติเณฺณสุ โย พลวา, โส อิตรํ ปาเตตฺวา คจฺฉติ; เอวเมว อิตรํ ทุพฺพลกมฺมํ อวตฺถริตฺวา ยํ อาเสวนวเสน วา พหุลํ, อาสนฺนวเสน วา พลวํ, ตํ วิปากํ เทติ, **ทุฏฺฐคามณิอภยรโญฺญ** กมฺมํ วิยฯ

โส กิร จูฬงฺคณิยยุเทฺธ ปราชิโต วฬวํ อารุยฺห ปลายิฯ ตสฺส จูฬุปฏฺฐาโก ติสฺสามโจฺจ นาม เอกโกว ปจฺฉโต อโหสิฯ โส เอกํ อฏวึ ปวิสิตฺวา นิสิโนฺน ชิฆจฺฉาย พาธยมานาย – ‘‘ภาติก ติสฺส, อติวิย โน ชิฆจฺฉา พาธติ, กิํ กริสฺสามา’’ติ อาห ฯ อตฺถิ, เทว, มยา สาฏกนฺตเร ฐเปตฺวา เอกํ สุวณฺณสรกภตฺตํ อาภตนฺติฯ เตน หิ อาหราติฯ โส นีหริตฺวา รโญฺญ ปุรโต ฐเปสิฯ ราชา ทิสฺวา, ‘‘ตาต, จตฺตาโร โกฏฺฐาเส กโรหี’’ติ อาหฯ มยํ ตโย ชนา, กสฺมา เทโว จตฺตาโร โกฏฺฐาเส การยตีติ? ภาติก ติสฺส, ยโต ปฏฺฐาย อหํ อตฺตานํ สรามิ, น เม อยฺยานํ อทตฺวา อาหาโร ปริภุตฺตปุโพฺพ อตฺถิ, สฺวาหํ อชฺชปิ อทตฺวา น ปริภุญฺชิสฺสามีติฯ โส จตฺตาโร โกฏฺฐาเส อกาสิฯ ราชา ‘‘กาลํ โฆเสหี’’ติ อาหฯ ฉฑฺฑิตารเญฺญ กุโต, อเยฺย, ลภิสฺสาม เทวาติ ฯ ‘‘นายํ ตว ภาโรฯ สเจ มม สทฺธา อตฺถิ, อเยฺย, ลภิสฺสาม, วิสฺสโตฺถ กาลํ โฆเสหี’’ติ อาหฯ โส ‘‘กาโล, ภเนฺต, กาโล, ภเนฺต’’ติ ติกฺขตฺตุํ โฆเสสิฯ

อถสฺส โพธิมาตุมหาติสฺสเตฺถโร ตํ สทฺทํ ทิพฺพาย โสตธาตุยา สุตฺวา ‘กตฺถายํ สโทฺท’ติ ตํ อาวเชฺชโนฺต ‘‘อชฺช ทุฏฺฐคามณิอภยมหาราชา ยุทฺธปราชิโต อฏวึ ปวิสิตฺวา นิสิโนฺน เอกํ สรกภตฺตํ จตฺตาโร โกฏฺฐาเส กาเรตฺวา ‘เอกโกว น ปริภุญฺชิสฺสามี’ติ กาลํ โฆสาเปสี’’ติ ญตฺวา ‘‘อชฺช มยา รโญฺญ สงฺคหํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ มโนคติยา อาคนฺตฺวา รโญฺญ ปุรโต อฏฺฐาสิฯ ราชา ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ‘‘ปสฺส, ภาติก, ติสฺสา’’ติ วตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา ‘‘ปตฺตํ, ภเนฺต, เทถา’’ติ อาหฯ เถโร ปตฺตํ นีหริฯ ราชา อตฺตโน โกฏฺฐาเสน สทฺธิํ เถรสฺส โกฏฺฐาสํ ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, อาหารปริสฺสโย นาม มา กทาจิ โหตู’’ติ วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ ติสฺสามโจฺจปิ ‘‘มม อยฺยปุเตฺต ปสฺสเนฺต ภุญฺชิตุํ น สกฺขิสฺสามี’’ติ อตฺตโน โกฏฺฐาสํ เถรเสฺสว ปเตฺต อากิริฯ วฬวาปิ จิเนฺตสิ – ‘‘มยฺหมฺปิ โกฏฺฐาสํ เถรเสฺสว ทาตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ ราชา วฬวํ โอโลเกตฺวา ‘‘อยมฺปิ อตฺตโน โกฏฺฐาสํ เถรเสฺสว ปเตฺต ปกฺขิปนํ ปจฺจาสีสตี’’ติ ญตฺวา ตมฺปิ ตเตฺถว ปกฺขิปิตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา อุโยฺยเชสิฯ เถโร ตํ ภตฺตํ อาทาย คนฺตฺวา อาทิโต ปฏฺฐาย ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาโลปสเงฺขเปน อทาสิฯ

ราชาปิ จิเนฺตสิ – ‘‘อติวิยมฺหา ชิฆจฺฉิตา, สาธุ วตสฺส สเจ อติเรกภตฺตสิตฺถานิ ปหิเณยฺยา’’ติฯ เถโร รโญฺญ จิตฺตํ ญตฺวา อติเรกภตฺตํ เอเตสํ ยาปนมตฺตํ กตฺวา ปตฺตํ อากาเส ขิปิ, ปโตฺต อาคนฺตฺวา รโญฺญ หเตฺถ ปติฏฺฐาสิฯ ภตฺตํ ติณฺณมฺปิ ชนานํ ยาวทตฺถํ อโหสิฯ อถ ราชา ปตฺตํ โธวิตฺวา ‘‘ตุจฺฉปตฺตํ น เปสิสฺสามี’’ติ อุตฺตริสาฏกํ โมเจตฺวา อุทกํ ปุญฺฉิตฺวา สาฏกํ ปเตฺต ฐเปตฺวา ‘‘ปโตฺต คนฺตฺวา มม อยฺยสฺส หเตฺถ ปติฏฺฐาตู’’ติ อากาเส ขิปิฯ ปโตฺต คนฺตฺวา เถรสฺส หเตฺถ ปติฏฺฐาสิฯ

อปรภาเค รโญฺญ ตถาคตสฺส สรีรธาตูนํ อฏฺฐมภาคํ ปติฏฺฐาเปตฺวา วีสรตนสติกํ มหาเจติยํ กาเรนฺตสฺส อปรินิฏฺฐิเตเยว เจติเย กาลกิริยาสมโย อนุปฺปโตฺตฯ อถสฺส มหาเจติยสฺส ทกฺขิณปเสฺส นิปนฺนสฺส ปญฺจนิกายวเสน ภิกฺขุสเงฺฆ สชฺฌายํ กโรเนฺต ฉหิ เทวโลเกหิ ฉ รถา อาคนฺตฺวา ปุรโต อากาเส อฏฺฐํสุฯ ราชา ‘‘ปุญฺญโปตฺถกํ อาหรถา’’ติ อาทิโต ปฏฺฐาย ปุญฺญโปตฺถกํ วาจาเปสิฯ อถ นํ กิญฺจิ กมฺมํ น ปริโตเสสิฯ โส ‘‘ปรโต วาเจถา’’ติ อาหฯ โปตฺถก

วาจโก ‘‘จูฬังฺคณิยยุเทฺธ ปราชิเตน เต เทว อฏวึ ปวิสิตฺวา นิสินฺนน เอกํ สรกภตฺตํ จตฺตาโร โกฏฺฐาเส กาเรตฺวา โพธิมาตุมหาติสฺสเตฺถรสฺส ภิกฺขา ทินฺนา’’ติ อาหฯ ราชา ‘‘ฐเปหี’’ติ วตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ ปุจฺฉิ, ‘‘ภนฺเต, กตโร เทวโลโก รมณีโย’’ติ? สพฺพโพธิสตฺตานํ วสนฏฺฐานํ ตุสิตภวนํ มหาราชาติฯ ราชา กาลํ กตฺวา ตุสิตภวนโต อาคตรเถว ปติฏฺฐาย ตุสิตภวนํ อคมาสิฯ อิทํ พลวกมฺมสฺส วิปากทาเน วตฺถุฯ

ยํ ปน กุสลากุสเลสุ อาสนฺนมรเณ อนุสฺสริตุํ สโกฺกติ, ตํ **ยทาสนฺนํ** นามฯ ตเทตํ ยถา นาม โคคณปริปุณฺณสฺส วชสฺส ทฺวาเร วิวเฏ ปรภาเค ทมฺมควพลวคเวสุ สเนฺตสุปิ โย วชทฺวารสฺส อาสโนฺน โหติ อนฺตมโส ทุพฺพลชรคฺคโวปิ, โส เอว ปฐมตรํ นิกฺขมติ, เอวเมว อเญฺญสุ กุสลากุสเลสุ สเนฺตสุปิ มรณกาลสฺส อาสนฺนตฺตา วิปากํ เทติฯ

ตตฺริมานิ วตฺถูนิ – มธุองฺคณคาเม กิร เอโก ทมิฬโทวาริโก ปาโตว พฬิสํ อาทาย คนฺตฺวา มเจฺฉ วธิตฺวา ตโย โกฏฺฐาเส กตฺวา เอเกน ตณฺฑุลํ คณฺหาติ, เอเกน ทธึ, เอกํ ปจติฯ อิมินา นีหาเรน ปญฺญาส วสฺสานิ ปาณาติปาตกมฺมํ กตฺวา อปรภาเค มหลฺลโก อนุฏฺฐานเสยฺยํ อุปคจฺฉติฯ ตสฺมึ ขเณ คิริวิหารวาสี จูฬปิณฺฑปาติกติสฺสเตฺถโร ‘‘มา อยํ สโตฺต มยิ ปสฺสเนฺต นสฺสตู’’ติ คนฺตฺวา ตสฺส เคหทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ อถสฺส ภริยา, ‘‘สามิ, เถโร อาคโต’’ติ อาโรเจสิฯ อหํ ปญฺญาส วสฺสานิ เถรสฺส สนฺติกํ น คตปุโพฺพ, กตเรน เม คุเณน เถโร อาคมิสฺสติ, คจฺฉาติ นํ วทถาติฯ สา ‘‘อติจฺฉถ, ภเนฺต’’ติ อาหฯ เถโร ‘‘อุปาสกสฺส กา สรีรปฺปวตฺตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ทุพฺพโล, ภเนฺตติฯ เถโร ฆรํ ปวิสิตฺวา สตึ อุปฺปาเทตฺวา ‘‘สีลํ คณฺหิสฺสสี’’ติ อาหฯ อาม, ภเนฺต, เทถาติฯ เถโร ตีณิ สรณานิ ทตฺวา ปญฺจ สีลานิ ทาตุํ อารภิฯ ตสฺส ปญฺจ สีลานีติ วจนกาเลเยว ชิวฺหา ปปติฯ เถโร ‘‘วฏฺฏิสฺสติ เอตฺตก’’นฺติ นิกฺขมิตฺวา คโตฯ โสปิ กาลํ กตฺวา จาตุมหาราชิกภวเน นิพฺพตฺติฯ นิพฺพตฺตกฺขเณเยว จ ‘‘กึ นุ โข กมฺมํ กตฺวา มยา อิทํ ลทฺธ’’นฺติ อาวเชฺชโนฺต เถรํ นิสฺสาย ลทฺธภาวํ ญตฺวา เทวโลกโต อาคนฺตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ ‘‘โก เอโส’’ติ จ วุเตฺต ‘‘อหํ, ภเนฺต, ทมิฬโทวาริโก’’ติ อาหฯ กุหึ นิพฺพโตฺตสีติ? จาตุมหาราชิเกสุ, ภเนฺต, สเจ เม อโยฺย ปญฺจ สีลานิ อทสฺส, อุปริ เทวโลเก นิพฺพโตฺต อสฺสํฯ อหํ กึ กริสฺสามิ, ตฺวํ คณฺหิตุํ นาสกฺขิ, ปุตฺตกาติฯ โส เถรํ วนฺทิตฺวา เทวโลกเมว คโตฯ อิทํ ตาว กุสลกเมฺม วตฺถุฯ

อนุตรคงฺคาย ปน มหาวาจกาลอุปาสโก นาม อโหสิฯ โส ตึส วสฺสานิ โสตาปตฺติมคฺคตฺถาย ทฺวตฺตึสาการํ สชฺฌายิตฺวา ‘‘อหํ เอวํ ทฺวตฺตึสาการํ สชฺฌายโนฺต โอภาสมตฺตมฺปิ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขึ, พุทฺธสาสนํ อนิยฺยานิกํ ภวิสฺสตี’’ติ ทิฏฺฐิวิปลฺลาสํ ปตฺวา กาลกิริยํ กตฺวา มหาคงฺคาย นวอุสภิโก สุสุมารเปโต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ เอกํ สมยํ กจฺฉกติเตฺถน สฏฺฐิ ปาสาณตฺถมฺภสกฏานิ อคมํสุฯ โส สเพฺพปิ เต โคเณ จ ปาสาเณ จ ขาทิฯ อิทํ อกุสลกเมฺม วตฺถุฯ

เอเตหิ ปน ตีหิ มุตฺตํ อญฺญาณวเสน กตํ **กฏตฺตา วา ปน กมฺมํ** นามฯ ตํ ยถา นาม อุมฺมตฺตเกน ขิตฺตทณฺฑํ ยตฺถ วา ตตฺถ วา คจฺฉติ, เอวเมว เตสํ อภาเว ยตฺถ กตฺถจิ วิปากํ เทติฯ

ชนกํ นาม เอกํ ปฏิสนฺธึ ชเนตฺวา ปวตฺตึ น ชเนติ, ปวเตฺต อญฺญํ กมฺมํ วิปากํ นิพฺพเตฺตติฯ ยถา หิ มาตา ชเนติเยว, ธาติเยว ปน ชคฺคติ; เอวเมวํ มาตา วิย ปฏิสนฺธินิพฺพตฺตกํ ชนกกมฺมํ, ธาติ วิย ปวเตฺต สมฺปตฺตกมฺมํฯ **อุปตฺถมฺภกํ** นาม กุสเลปิ ลพฺภติ อกุสเลปิฯ เอกโจฺจ หิ กุสลํ กตฺวา สุคติภเว นิพฺพตฺตติฯ โส ตตฺถ ฐิโต ปุนปฺปุนํ กุสลํ กตฺวา ตํ กมฺมํ อุปตฺถเมฺภตฺวา อเนกานิ วสฺสสตสหสฺสานิ สุคติภวสฺมึเยว วิจรติฯ เอกโจฺจ อกุสลํ กตฺวา ทุคฺคติภเว

นิพฺพตฺตติฯ โส ตตฺถ ฐิโต ปุนปฺปุนํ อกุสลํ กตฺวา ตํ กมฺมํ อุปตฺถมฺเภตฺวา พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ ทุคฺคติภวสฺมิํเยว วิจรติฯ

อปโร นโย – **ชนกํ** นาม กุสลมฺปิ โหติ อกุสลมฺปิฯ ตํ ปฏิสนฺธิยมฺปิ ปวเตฺตปิ รูปารูปวิปากกฺขนฺเธ ชเนติฯ **อุปตฺถมฺภกํ** ปน วิปากํ ชเนตุํ น สโกฺกติ, อเญฺญน กมฺมเน ทินฺนาย ปฏิสนฺธิยา ชนิเต วิปาเก อุปฺปชฺชนกสุขทุกฺขํ อุปตฺถมฺเภติ, อทฺธานํ ปวเตฺตติฯ **อุปปีฬกํ** นาม อเญฺญน กมฺมเน ทินฺนาย ปฏิสนฺธิยา ชนิเต วิปาเก อุปฺปชฺชนกสุขทุกฺขํ ปีเฬติ พาเธติ, อทฺธานํ ปวตฺติตุํ น เทติฯ ตตฺรายํ นโย – กุสลกเมฺม วิปจฺจมาเน อกุสลกมฺมํ อุปปีฬกํ หุตฺวา ตสฺส วิปจฺจิตุํ น เทติฯ อกุสลกเมฺม วิปจฺจมาเน กุสลกมฺมํ อุปปีฬกํ หุตฺวา ตสฺส วิปจฺจิตุํ น เทติฯ ยถา วฑฺฒมานกํ รุกฺขํ วา คจฺฉํ วา ลตํ วา โกจิเทว ทเณฺฑน วา สเตฺถน วา ภิเนฺทยฺย วา ฉิเนฺทยฺย วา, อถ โส รุโกฺข วา คโจฺฉ วา ลตา วา วฑฺฒิตุํ น สกฺกุเณยฺย; เอวเมวํ กุสลํ วิปจฺจมานํ อกุสเลน อุปปีฬิตํ, อกุสลํ วา ปน วิปจฺจมานํ กุสเลน อุปปีฬิตํ วิปจฺจิตุํ น สโกฺกติฯ ตตฺถ สุนกฺขตฺตสฺส อกุสลกมฺมํ กุสลํ อุปปีเฬสิ, โจรฆาตกสฺส กุสลกมฺมํ อกุสลํ อุปปีเฬสิฯ

ราชคเห กิร วาตกาฬโก ปญฺญาส วสฺสานิ โจรฆาตกมฺมํ อกาสิฯ อถ นํ รโญฺญ อาโรเจสุํ – ‘‘เทว, วาตกาฬโก มหลฺลโก โจเร ฆาเตตุํ น สโกฺกตี’’ติฯ ‘‘อปเนถ นํ ตสฺมา ฐานนฺตรา’’ติฯ อมจฺจา นํ อปเนตฺวา อญฺญํ ตสฺมิํ ฐาเน ฐปยิํสุฯ วาตกาฬโกปิ ยาว ตํ กมฺมํ อกาสิ, ตาว อหตวตฺถานิ วา อจฺฉาทิตุํ สุรภิปุปฺผานิ วา ปิฬนฺธิตุํ ปายาสํ วา ภุญฺชิตุํ อุจฺฉาทนนฺหาปนํ วา ปจฺจนุโภตุํ นาลตฺถฯ โส ‘‘ทีฆรตฺตํ เม กิลิฏฺฐเวเสน จริต’’นฺติ ‘‘ปายาสํ เม ปจาหี’’ติ ภริยํ อาณาเปตฺวา นฺหานียสมฺภารานิ คาหาเปตฺวา นฺหานติตฺถํ คนฺตฺวา สีสํ นฺหตฺวา อหตวตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา คเนฺธ วิลิมฺปิตฺวา ปุปฺผานิ ปิฬนฺธิตฺวา ฆรํ อาคจฺฉโนฺต สาริปุตฺตเตฺถรํ ทิสฺวา ‘‘สํกิลิฏฺฐกมฺมโต จมฺหิ อปคโต, อโยฺย จ เม ทิโฏฺฐ’’ติ ตุฏฺฐมานโส เถรํ ฆรํ เนตฺวา นวสปฺปิสกฺกรจุณฺณาภิสงฺขเตน ปายาเสน ปริวิสิฯ เถโร ตสฺส อนุโมทนมกาสิฯ โส อนุโมทนํ สุตฺวา อนุโลมิกขนฺติํ ปฏิลภิตฺวา เถรํ อนุคนฺตฺวา นิวตฺตมาโน อนฺตรามเคฺค ตรุณวจฺฉาย คาวิยา มทฺทิตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาปิโต คนฺตฺวา ตาวติํสภวเน นิพฺพตฺติฯ ภิกฺขู ตถาคตํ ปุจฺฉิํสุ – ‘‘ภเนฺต, โจรฆาตโก อเชฺชว กิลิฏฺฐกมฺมโต อปนีโต, อเชฺชว กาลงฺกโต, กหํ นุ โข นิพฺพโตฺต’’ติ? ตาวติํสภวเน, ภิกฺขเวติฯ ภเนฺต, โจรฆาตโก ทีฆรตฺตํ ปุริเส ฆาเตสิ, ตุเมฺห จ เอวํ วเทถ, นตฺถิ นุ โข ปาปกมฺมสฺส ผลนฺติฯ มา, ภิกฺขเว, เอวํ อวจุตฺถ, พลวกลฺยาณมิตฺตูปนิสฺสยํ ลภิตฺวา ธมฺมเสนาปติสฺส ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา อนุโมทนํ สุตฺวา อนุโลมิกขนฺติํ ปฏิลภิตฺวา โส ตตฺถ นิพฺพโตฺตติฯ

> ‘‘สุภาสิตํ สุณิตฺวาน, นาคริโย โจรฆาตโก;
> อนุโลมขนฺติํ ลทฺธาน, โมทตี ติทิวํ คโต’’ติฯ

อุปฆาตกํ ปน สยํ กุสลมฺปิ อกุสลมฺปิ สมานํ อญฺญํ ทุพฺพลกมฺมํ ฆาเตตฺวา ตสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรติฯ เอวํ ปน กมฺมเน กเต โอกาเส ตํ วิปากํ อุปฺปนฺนํ นาม วุจฺจติฯ อุปเจฺฉทกนฺติปิ เอตเสฺสว นามํฯ ตตฺรายํ นโย – กุสลกมฺมสฺส วิปจฺจนกาเล เอกํ อกุสลกมฺมํ อุฏฺฐาย ตํ กมฺมํ ฉินฺทิตฺวา ปาเตติฯ อกุสลกมฺมสฺสปิ วิปจฺจนกาเล เอกํ กุสลกมฺมํ อุฏฺฐาย ตํ กมฺมํ ฉินฺทิตฺวา ปาเตติฯ อิทํ อุปเจฺฉทกํ นามฯ ตตฺถ อชาตสตฺตุโน กมฺมํ กุสลเจฺฉทกํ อโหสิ, องฺคุลิมาลเตฺถรสฺส อกุสลเจฺฉทกนฺติฯ เอวํ สุตฺตนฺติกปริยาเยน เอกาทส กมฺมานิ วิภตฺตานิฯ

อภิธมฺมปริยาเยน ปน โสฬส กมฺมานิ วิภตฺตานิ, เสยฺยถิทํ – ‘‘อเตฺถกจฺจานิ ปาปกานิ กมฺมสมาทานานิ คติสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺติ, อเตฺถกจฺจานิ ปาปกานิ กมฺมสมาทานานิ อุปธิสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺติ, อเตฺถกจฺจานิ ปาปกานิ กมฺมสมาทานานิ กาลสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺติ, อเตฺถกจฺจานิ ปาปกานิ กมฺมสมาทานานิ ปโยคสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺติ ฯ อเตฺถกจฺจานิ ปาปกานิ กมฺมสมาทานานิ คติวิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺติ, อุปธิวิปตฺตึ, กาลวิปตฺตึ, ปโยควิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺติฯ อเตฺถกจฺจานิ กลฺยาณานิ กมฺมสมาทานานิ คติวิปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺติ, อุปธิวิปตฺติ, กาลวิปตฺติ, ปโยควิปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺติฯ อเตฺถกจฺจานิ กลฺยาณานิ กมฺมสมาทานานิ คติสมฺปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺติ, อุปธิสมฺปตฺตึ, กาลสมฺปตฺตึ, ปโยคสมฺปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺตี’’ติ (วิภ. ๘๑๐)ฯ

ตตฺถ **ปาปกานี**ติ ลามกานิฯ **กมฺมสมาทานานี**ติ กมฺมคฺคหณานิฯ คหิตสมาทินฺนานํ กมฺมานเมตํ อธิวจนํฯ **คติสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตี**ติอาทีสุ อนิฏฺฐารมฺมณานุภวนารเห กเมฺม วิชฺชมาเนเยว สุคติภเว นิพฺพตฺตสฺส ตํ กมฺมํ **คติสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหํ น วิปจฺจติ** นามฯ คติสมฺปตฺติยา ปติพาหิตํ หุตฺวา น วิปจฺจตีติ อโตฺถฯ โย ปน ปาปกเมฺมน ทาสิยา วา กมฺมการิยา วา กุจฺฉิยํ นิพฺพตฺติตฺวา อุปธิสมฺปโนฺน โหติ, อตฺตภาวสมิทฺธิยํ ติฏฺฐติฯ อถสฺส สามิกา ตสฺส รูปสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ‘‘นายํ กิลิฏฺฐกมฺมสฺสานุจฺฉวิโก’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา อตฺตโน ชาตปุตฺตํ วิย ภณฺฑาคาริกาทิฏฺฐาเนสุ ฐเปตฺวา สมฺปตฺตึ โยเชตฺวา ปริหรนฺติฯ เอวรูปสฺส กมฺมํ **อุปธิสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหํ น วิปจฺจติ** นามฯ โย ปน ปฐมกปฺปิกกาลสทิเส สุลภสมฺปนฺนรสโภชเน สุภิกฺขกาเล นิพฺพตฺตติ, ตสฺส วิชฺชมานมฺปิ ปาปกมฺมํ **กาลสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหํ น วิปจฺจติ** นามฯ โย ปน สมฺมาปโยคํ นิสฺสาย ชีวติ, อุปสงฺกมิตพฺพยุตฺตกาเล อุปสงฺกมติ, ปฏิกฺกมิตพฺพยุตฺตกาเล ปฏิกฺกมติ, ปลายิตพฺพยุตฺตกาเล ปลายติฯ ลญฺชทานยุตฺตกาเล ลญฺชํ เทติ, โจริกยุตฺตกาเล โจริกํ กโรติ, เอวรูปสฺส ปาปกมฺมํ **ปโยคสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหํ น วิปจฺจติ** นามฯ

ทุคฺคติภเว นิพฺพตฺตสฺส ปน ปาปกมฺมํ **คติวิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจติ** นามฯ โย ปน ทาสิยา วา กมฺมการิยา วา กุจฺฉิสฺมึ นิพฺพโตฺต ทุพฺพโณฺณ โหติ ทุสฺสณฺฐาโน, ‘‘ยโกฺข นุ โข มนุโสฺส นุ โข’’ติ วิมตึ อุปฺปาเทติฯ โส สเจ ปุริโส โหติ, อถ นํ ‘‘นายํ อญฺญสฺส กมฺมสฺส อนุจฺฉวิโก’’ติ หตฺถึ วา รกฺขาเปนฺติ อสฺสํ วา โคเณ วา, ติณกฏฺฐาทีนิ วา อาหราเปนฺติ, เขฬสรกํ วา คณฺหาเปนฺติฯ สเจ อิตฺถี โหติ, อถ นํ หตฺถิอสฺสาทีนํ ภตฺตมาสาทีนิ วา ปจาเปนฺติ, กจวรํ วา ฉฑฺฑาเปนฺติ, อญฺญํ วา ปน ชิคุจฺฉนียกมฺมํ กาเรนฺติฯ เอวรูปสฺส ปาปกมฺมํ **อุปธิวิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจติ** นามฯ โย ปน ทุพฺภิกฺขกาเล วา ปริหีนสมฺปตฺติกาเล วา อนฺตรกเปฺป วา นิพฺพตฺตติ, ตสฺส ปาปกมฺมํ **กาลวิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจติ** นามฯ โย ปน ปโยคํ สมฺปาเทตุํ น ชานาติ, อุปสงฺกมิตพฺพยุตฺตกาเล อุปสงฺกมิตุํ น ชานาติ…เป.… โจริกยุตฺตกาเล โจริกํ กาตุํ น ชานาติ, ตสฺส ปาปกมฺมํ **ปโยควิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจติ** นามฯ

โย ปน อิฏฺฐารมฺมณานุภวนารเห กเมฺม วิชฺชมาเนเยว คนฺตฺวา ทุคฺคติภเว นิพฺพตฺตติ, ตสฺส ตํ กมฺมํ **คติวิปตฺติปฏิพาฬฺหํ น วิปจฺจติ** นามฯ โย ปน ปุญฺญานุภาเวน ราชราชมหามตฺตาทีนํ เคเห นิพฺพตฺติตฺวา กาโณ วา โหติ กุณี วา ขโญฺช วา ปกฺขหโต วา, ตสฺส โอปรชฺชเสนาปติภณฺฑาคาริกฏฺฐานาทีนิ น อนุจฺฉวิกานีติ น เทนฺติฯ อิจฺจสฺส ตํ ปุญฺญํ **อุปธิวิปตฺติปฏิพาฬฺหํ น วิปจฺจติ** นามฯ โย ปน ทุพฺภิกฺขกาเล วา ปริหีนสมฺปตฺติกาเล วา อนฺตรกเปฺป วา มนุเสฺสสุ นิพฺพตฺตติ, ตสฺส ตํ กลฺยาณกมฺมํ **กาลวิปตฺติปฏิพาฬฺหํ น วิปจฺจติ** นามฯ โย

เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ปโยคํ สมฺปาเทตุํ น ชานาติ, ตสฺส กลฺยาณกมฺมํ **ปโยควิปตฺติปฏิพาฬฺหํ น วิปจฺจติ** นามฯ

กลฺยาณกมฺเมน ปน สุคติภเว นิพฺพตฺตสฺส ตํ กมฺมํ **คติสมฺปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจติ** นามฯ ราชราชมหามตฺตาทีนํ กุเล นิพฺพตฺติตฺวา อุปธิสมฺปตฺตึ ปตฺตสฺส อตฺตภาวสมิทฺธิยํ ฐิตสฺส เทวนคเร สมุสฺสิตรตนโตรณสทิสํ อตฺตภาวํ ทิสฺวา ‘‘อิมสฺส โอปรชฺชเสนาปติภณฺฑาคาริกฏฺฐานาทีนิ อนุจฺฉวิกานี’’ติ ทหรเสฺสว สโต ตานิ ฐานนฺตรานิ เทนฺติ, เอวรูปสฺส กลฺยาณกมฺมํ **อุปธิสมฺปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจติ** นามฯ โย ปฐมกปฺปิเกสุ วา สุลภนฺนปานกาเล วา นิพฺพตฺติ, ตสฺส กลฺยาณกมฺมํ **กาลสมฺปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจติ** นามฯ โย วุตฺตนเยเนว ปโยคํ สมฺปาเทตุํ ชานาติ, ตสฺส กมฺมํ **ปโยคสมฺปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจติ** นามฯ เอวํ อภิธมฺมปริยาเยน โสฬส กมฺมานิ วิภตฺตานิฯ

อปรานิปิ ปฏิสมฺภิทามคฺคปริยาเยน ทฺวาทส กมฺมานิ วิภตฺตานิฯ เสยฺยถิทํ – ‘‘อโหสิ กมฺมํ อโหสิ กมฺมวิปาโก, อโหสิ กมฺมํ นาโหสิ กมฺมวิปาโก, อโหสิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก, อโหสิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก, อโหสิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก, อโหสิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก, อตฺถิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก, อตฺถิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก, อตฺถิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก, อตฺถิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก, ภวิสฺสติ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก, ภวิสฺสติ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๓๔)ฯ

ตตฺถ ยํ กมฺมํ อตีเต อายูหิตํ อตีเตเยว วิปากวารํ ลภิ, ปฏิสนฺธิชนกํ ปฏิสนฺธึ ชเนสิ, รูปชนกํ รูปํ, ตํ **อโหสิ กมฺมํ อโหสิ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ ยํ ปน วิปากวารํ น ลภิ, ปฏิสนฺธิชนกํ ปฏิสนฺธึ รูปชนกํ วา รูปํ ชเนตุํ นาสกฺขิ, ตํ **อโหสิ กมฺมํ นาโหสิ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ ยํ ปน อตีเต อายูหิตํ เอตรหิ ลทฺธวิปากวารํ ปฏิสนฺธิชนกํ ปฏิสนฺธึ ชเนตฺวา รูปชนกํ รูปํ ชเนตฺวา ฐิตํ, ตํ **อโหสิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ ยํ อลทฺธวิปากวารํ ปฏิสนฺธิชนกํ วา ปฏิสนฺธึ รูปชนกํ วา รูปํ ชเนตุํ นาสกฺขิ, ตํ **อโหสิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ ยํ ปน อตีเต อายูหิตํ อนาคเต วิปากวารํ ลภิสฺสติ, ปฏิสนฺธิชนกํ ปฏิสนฺธึ รูปชนกํ รูปํ ชเนตุํ สกฺขิสฺสติ, ตํ **อโหสิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ ยํ อนาคเต วิปากวารํ น ลภิสฺสติ, ปฏิสนฺธิชนกํ ปฏิสนฺธึ รูปชนกํ วา รูปํ ชเนตุํ น สกฺขิสฺสติ, ตํ **อโหสิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ

ยํ ปน เอตรหิ อายูหิตํ เอตรหิเยว วิปากวารํ ลภติ, ตํ **อตฺถิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ ยํ ปน เอตรหิ วิปากวารํ น ลภติ, ตํ **อตฺถิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ ยํ ปน เอตรหิ อายูหิตํ อนาคเต วิปากวารํ ลภิสฺสติ, ปฏิสนฺธิชนกํ ปฏิสนฺธึ รูปชนกํ รูปํ ชเนตุํ สกฺขิสฺสติ, ตํ **อตฺถิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ ยํ ปน วิปากวารํ น ลภิสฺสติ, ปฏิสนฺธิชนกํ ปฏิสนฺธึ รูปชนกํ วา รูปํ ชเนตุํ สกฺขิสฺสติ, ตํ **อตฺถิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ

ยํ ปนานาคเต อายูหิสฺสติ, อนาคเตเยว วิปากวารํ ลภิสฺสติ, ปฏิสนฺธิชนกํ ปฏิสนฺธึ รูปชนกํ วา รูปํ ชเนสฺสติ, ตํ **ภวิสฺสติ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ ยํ ปน วิปากวารํ น ลภิสฺสติ, ปฏิสนฺธิชนกํ ปฏิสนฺธึ รูปชนกํ วา รูปํ ชเนตุํ น สกฺขิสฺสติ, ตํ **ภวิสฺสติ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก**ติ วุตฺตํฯ เอวํ ปฏิสมฺภิทามคฺคปริยาเยน ทฺวาทส กมฺมานิ วิภตฺตานิฯ

อิติ อิมานิ เจว ทฺวาทส อภิธมฺมปริยาเยน วิภตฺตานิ จ โสฬส กมฺมานิ อตฺตโน ฐานา โอสกฺกิตฺวา สุตฺตนฺติกปริยาเยน วุตฺตานิ เอกาทส กมฺมานิเยว ภวนฺติฯ ตานิปิ ตโต โอสกฺกิตฺวา ตีณิเยว กมฺมานิ โหนฺติ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ, อุปปชฺชเวทนียํ , อปราปริยายเวทนียนฺติฯ เตสํ สงฺ

กมฺนํ นตฺถิ, ยถาฐาเนเยว ติฏฺฐนฺติฯ ยทิ หิ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ กมฺมํ อุปปชฺชเวทนียํ วา อปรปริยายเวทนียํ วา ภเวยฺย, ‘‘ทิฏฺฐ วา ธเมฺม’’ติ สตฺถา น วเทยฺยฯ สเจปิ อุปปชฺชเวทนียํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ วา อปรปริยายเวทนียํ วา ภเวยฺย, ‘‘อุปปชฺช วา’’ติ สตฺถา น วเทยฺยฯ อถาปิ อปรปริยายเวทนียํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ วา อุปปชฺชเวทนียํ วา ภเวยฺย, ‘‘อปเร วา ปริยาเย’’ติ สตฺถา น วเทยฺยฯ

สุกฺกปเกฺขปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ ปน **โลเภ วิคเต**ติ โลเภ อปคเต นิรุเทฺธฯ **ตาลวตฺถุกต**นฺติ ตาลวตฺถุ วิย กตํ, มตฺถกจฺฉินฺนตาโล วิย ปุน อวิรุฬฺหิสภาวํ กตนฺติ อโตฺถฯ **อนภาวํ กต**นฺติ อนุอภาวํ กตํ, ยถา ปุน นุปฺปชฺชติ, เอวํ กตนฺติ อโตฺถฯ **เอวสฺสู**ติ เอวํ ภเวยฺยุํฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ พีชานิ วิย กุสลากุสลํ กมฺมํ ทฏฺฐพฺพํ, ตานิ อคฺคินา ฑหนปุริโส วิย โยคาวจโร, อคฺคิ วิย มคฺคญาณํ , อคฺคิํ ทตฺวา พีชานํ ฑหนกาโล วิย มคฺคญาเณน กิเลสานํ ทฑฺฒกาโล, มสิกตกาโล วิย ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ฉินฺนมูลเก กตฺวา ฐปิตกาโล, มหาวาเต โอปุนิตฺวา นทิยา วา ปวาเหตฺวา อปฺปวตฺติกตกาโล วิย อุปาทินฺนกสนฺตานสฺส นิโรเธน ฉินฺนมูลกานํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อปฺปฏิสนฺธิกภาเวน นิรุชฺฌิตฺวา ปุน ภวสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ อคฺคหิตกาโล เวทิตโพฺพฯ

โมหชญฺจาปวิทฺทสูติ โมหชญฺจาปิ อวิทฺทสุฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ โส อวิทู อนฺธพาโล โลภชญฺจ โทสชญฺจ โมหชญฺจาติ กมฺมํ กโรติ, เอวํ กโรเนฺตน ยํ เตน ปกตํ กมฺมํ อปฺปํ วา ยทิ วา พหุํฯ **อิเธว ตํ เวทนิย**นฺติ ตํ กมฺมํ เตน พาเลน อิธ สเก อตฺตภาเวเยว เวทนียํ, ตเสฺสว ตํ อตฺตภาเว วิปจฺจตีติ อโตฺถฯ **วตฺถุํ อญฺญํ น วิชฺชตี**ติ ตสฺส กมฺมสฺส วิปจฺจนตฺถาย อญฺญํ วตฺถุ นตฺถิฯ น หิ อเญฺญน กตํ กมฺมํ อญฺญสฺส อตฺตภาเว วิปจฺจติฯ **ตสฺมา โลภญฺจ โทสญฺจ, โมหชญฺจาปิ วิทฺทสู**ติ ตสฺมา โย วิทู เมธาวี ปณฺฑิโต ตํ โลภชาทิเภทํ กมฺมํ น กโรติ, โส **วิชฺชํ อุปฺปาทยํ ภิกฺขุ, สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห,** อรหตฺตมคฺควิชฺชํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ วา ปน วิชฺชํ อุปฺปาเทโนฺต สพฺพา ทุคฺคติโย ชหติฯ เทสนาสีสเมเวตํ, สุคติโยปิ ปน โส ขีณาสโว ชหติเยวฯ ยมฺปิ เจตํ ‘‘ตสฺมา โลภญฺจ โทสญฺจา’’ติ วุตฺตํ, เอตฺถาปิ โลภโทสสีเสน โลภชญฺจ โทสชญฺจ กมฺมเมว นิทฺทิฏฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ สุตฺตเนฺตสุปิ คาถายปิ วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตนฺติฯ

๕. หตฺถกสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม **อาฬวิย**นฺติ อาฬวิรเฏฺฐฯ **โคมเคฺค**ติ คุนฺนํ คมนมเคฺคฯ **ปณฺณสนฺถเร**ติ สยํ ปติตปณฺณสนฺถเรฯ **อถา**ติ เอวํ คุนฺนํ คมนมคฺคํ อุชุํ มหาปถํ นิสฺสาย สิํสปาวเน สยํ ปติตปณฺณานิ สงฺกฑฺฒิตฺวา กตสนฺถเร สุคตมหาจีวรํ ปตฺถริตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสิเนฺน ตถาคเตฯ **หตฺถโก อาฬวโก**ติ หตฺถโต หตฺถํ คตตฺตา เอวํลทฺธนาโม อาฬวโก ราชปุโตฺตฯ **เอตทโวจา**ติ เอตํ ‘‘กจฺจิ, ภเนฺต , ภควา’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ กสฺมา ปน สมฺมาสมฺพุโทฺธ ตํ ฐานํ คนฺตฺวา นิสิโนฺน, กสฺมา ราชกุมาโร ตตฺถ คโตติ? สมฺมาสมฺพุโทฺธ ตาว อฏฺฐุปฺปตฺติกาย ธมฺมเทสนาย สมุฏฺฐานํ ทิสฺวา ตตฺถ นิสิโนฺน, ราชกุมาโรปิ ปาโตว อุฏฺฐาย ปญฺจหิ อุปาสกสเตหิ ปริวุโต พุทฺธุปฏฺฐานํ คจฺฉโนฺต มหามคฺคา โอกฺกมฺม โคปถํ คเหตฺวา ‘‘พุทฺธานํ ปูชนตฺถาย มิสฺสกมาลํ โอจินิสฺสามี’’ติ คจฺฉโนฺต สตฺถารํ ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอวํ โส ตตฺถ คโตติฯ **สุขมสยิตฺถา**ติ สุขํ สยิตฺถฯ

อนฺตรฏฺฐโกติ มาฆผคฺคุณานํ อนฺตเร อฏฺฐทิวสปริมาโณ กาโลฯ มาฆสฺส หิ อวสาเน จตฺตาโร ทิวสา, ผคฺคุณสฺส อาทิมฺหิ จตฺตาโรติ อยํ ‘‘อนฺตรฏฺฐโก’’ติ วุจฺจติฯ **หิมปาตสม**

โยติ หิมสฺส ปตนสมโยฯ **ขรา**ติ ผรุสา กกฺขฬาฯ **โคกณฺฏกหตา**ติ นววุฏฺเฐ เทเว คาวีนํ อกฺกนฺตกฺกนฺตฏฺฐาเน ขุรนฺตเรหิ กทฺทโม อุคฺคนฺตฺวา ติฏฺฐติ, โส วาตาตเปน สุกฺโข กกจทนฺตสทิโส โหติ ทุกฺขสมฺผสฺโสฯ ตํ สนฺธายาห – ‘‘โคกณฺฏกหตา ภูมี’’ติฯ คุนฺนํ ขุรนฺตเรหิ ฉินฺนาติปิ อตฺโถฯ **เวรมฺภา วาโต วายตี**ติ จตูหิ ทิสาหิ วายนฺโต วาโต วายติฯ เอกาย ทิสาย วา ทฺวีหิ วา ทิสาหิ ตีหิ วา ทิสาหิ วายนฺโต วาโต เวรมฺภาติ น วุจฺจติฯ

เตน หิ ราชกุมาราติ อิทํ สตฺถา ‘‘อยํ ราชกุมาโร โลกสฺมิํ เนว สุขวาสิโน, น ทุกฺขวาสิโน ชานาติ, ชานาเปสฺสามิ น’’นฺติ อุปริ เทสนํ วฑฺเฒนฺโต อาหฯ ตตฺถ **ยถา เต ขเมยฺยา**ติ ยถา ตุยฺหํ รุเจยฺยฯ **อิธสฺสา**ติ อิมสฺมิํ โลเก อสฺสฯ **โคนกตฺถโต**ติ จตุรงฺคุลาธิกโลเมน กาฬโกชเวน อตฺถโตฯ **ปฏิกตฺถโต**ติ อุณฺณามเยน เสตตฺถรเณน อตฺถโตฯ **ปฏลิกตฺถโต**ติ ฆนปุปฺเผน อุณฺณามยอตฺถรเณน อตฺถโตฯ **กทลิมิคปวรปจฺจตฺถรโณ**ติ กทลิมิคจมฺมมเยน อุตฺตมปจฺจตฺถรเณน อตฺถโตฯ ตํ กิร ปจฺจตฺถรณํ เสตวตฺถสฺส อุปริ กทลิมิคจมฺมํ อตฺถริตฺวา สิพฺพิตฺวา กโรนฺติฯ **สอุตฺตรจฺฉโท**ติ สห อุตฺตรจฺฉเทน, อุปริ พเทฺธน รตฺตวิตาเนน สทฺธินฺติ อตฺโถฯ **อุภโตโลหิตกูปธาโน**ติ สีสูปธานญฺจ ปาทูปธานญฺจาติ ปลฺลงฺกสฺส อุภโต ฐปิตโลหิตกูปธาโนฯ **ปชาปติโย**ติ ภริยาโยฯ **มนาเปน ปจฺจุปฏฺฐิตา อสฺสู**ติ มนาเปน อุปฏฺฐานวิธาเนน ปจฺจุปฏฺฐิตา ภเวยฺยุํฯ

กายิกาติ ปญฺจทฺวารกายํ โขภยมานาฯ **เจตสิกา**ติ มโนทฺวารํ โขภยมานาฯ **โส ราโค ตถาคตสฺส ปหีโน**ติ ตถารูโป ราโค ตถาคตสฺส ปหีโนติ อตฺโถฯ โย ปน ตสฺส ราโค, น โส ตถาคตสฺส ปหีโน นามฯ **โทสโมเหสุ**ปิ เอเสว นโยฯ

พฺราหฺมโณติ พาหิตปาโป ขีณาสวพฺราหฺมโณฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโต ฯ **น ลิมฺปติ กาเมสู**ติ วตฺถุกาเมสุ จ กิเลสกาเมสุ จ ตณฺหาทิฏฺฐิเลเปหิ น ลิมฺปติฯ **สีติภูโต**ติ อพฺภนฺตเร ตาปนกิเลสานํ อภาเวน สีติภูโตฯ **นิรูปธี**ติ กิเลสูปธีนํ อภาเวน นิรูปธิฯ **สพฺพา อาสตฺติโย เฉตฺวา**ติ อาสตฺติโย วุจฺจนฺติ ตณฺหาโย, ตา สพฺพาปิ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ อาสตฺตวิสตฺตา อาสตฺติโย ฉินฺทิตฺวาฯ **วิเนยฺย หทเย ทรน**ฺติ หทยนิสฺสิตํ ทรถํ วินยิตฺวา วูปสเมตฺวาฯ **สนฺติํ ปปฺปุยฺย เจตโส**ติ จิตฺตสฺส กิเลสนิพฺพานํ ปาปุณิตฺวาฯ กรณวจนํ วา เอตํ ‘‘สพฺพเจตโส สมนฺนาหริตฺวา’’ติอาทีสุ วิย, เจตสา นิพฺพานํ ปาปุณิตฺวาติ อตฺโถฯ

๖. เทวทูตสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉฏฺเฐ **เทวทูตานี**ติ เทวทูตาฯ อยํ ปเนตฺถ วจนตฺโถ – เทโวติ มจฺจุ, ตสฺส ทูตาติ **เทวทูตา**ฯ ชิณฺณพฺยาธิมตา หิ สํเวคชนนฏฺเฐน ‘‘อิทานิ เต มจฺจุสมีปํ คนฺตพฺพ’’นฺติ โจเทนฺติ วิย, ตสฺมา เทวทูตาติ วุจฺจนฺติฯ เทวา วิย ทูตาติปิ **เทวทูตา**ฯ ยถา หิ อลงฺกตปฏิยตฺตาย เทวตาย อากาเส ฐตฺวา ‘‘ตฺวํ อสุกทิวเส มริสฺสสี’’ติ วุเตฺต ตสฺสา วจนํ สทฺธาตพฺพํ โหติ; เอวเมวํ ชิณฺณพฺยาธิมตาปิ ทิสฺสมานา ‘‘ตฺวมฺปิ เอวํธมฺโม’’ติ โจเทนฺติ วิย, เตสญฺจ ตํ วจนํ อนญฺญถาภาวิตาย เทวตาย พฺยากรณสทิสเมว โหตีติ เทวา วิย ทูตาติ เทวทูตาฯ วิสุทฺธิเทวานํ ทูตาติปิ **เทวทูตา**ฯ สพฺพโพธิสตฺตา หิ ชิณฺณพฺยาธิมตปพฺพชิเต ทิสฺวาว สํเวคํ อาปชฺชิตฺวา นิกฺขมฺม ปพฺพชิํสุฯ เอวํ วิสุทฺธิเทวานํ ทูตาติปิ เทวทูตาฯ อิธ ปน ลิงฺควิปลฺลาเสน ‘‘เทวทูตานี’’ติ วุตฺตํฯ

กาเยน ทุจฺจริตนฺติอาทิ กสฺมา อารทฺธํ? เทวทูตานุยฺยุญฺชนฏฺฐานุปกฺกมกมฺมทสฺสนตฺถํฯ อิมินา หิ กเมฺมน อยํ สโตฺต นิรเย นิพฺพตฺตติ, อถ นํ ตตฺถ ยโม ราชา เทวทูเต สมนุยุญฺชติฯ

ตตฺถ **กาเยน ทุจฺจริตํ จรตี**ติ กายทฺวาเรน ติวิธํ ทุจฺจริตํ จรติฯ **วาจายา**ติ วจีทฺวาเรน จตุพฺพิธํ ทุจฺจริตํ จรติฯ **มนสา**ติ มโนทฺวาเรน ติวิธํ ทุจฺจริตํ จรติฯ

ตเมนํ, ภิกฺขเว, นิรยปาลาติ เอตฺถ เอกเจฺจ เถรา ''นิรยปาลา นาม นตฺถิ, ยนฺตรูปํ วิย กมฺมเมว การณํ กาเรตี''ติ วทนฺติฯ ตํ ''อตฺถิ นิรเย นิรยปาลาติ, อามนฺตาฯ อตฺถิ จ การณิกา''ติอาทินา นเยน อภิธมฺเม (กถา. ๘๖๖) ปฏิเสธิตเมวฯ ยถา หิ มนุสฺสโลเก กมฺมการณการกา อตฺถิ, เอวเมว นิรเย นิรยปาลา อตฺถีติฯ **ยมสฺส รโญฺญ**ติ ยมราชา นาม เวมานิกเปตราชาฯ เอกสฺมิํ กาเล ทิพฺพวิมาเน ทิพฺพกปฺปรุกฺขทิพฺพอุยฺยานทิพฺพนาฏกาทิสพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวติ, เอกสฺมิํ กาเล กมฺมวิปากํ, ธมฺมิโก ราชา, น เจส เอโกว โหติ, จตูสุ ปน ทฺวาเรสุ จตฺตาโร ชนา โหนฺติฯ **อมเตฺตยฺย**ติ มาตุ หิโต มเตฺตยฺย, มาตริ สมฺมา ปฏิปโนฺนติ อโตฺถฯ น มเตฺตยฺยติ อมเตฺตยฺย, มาตริ มิจฺฉา ปฏิปโนฺนติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อพฺรหฺมโญฺญ**ติ เอตฺถ จ ขีณาสวา พฺราหฺมณา นาม, เตสุ มิจฺฉา ปฏิปโนฺน อพฺรหฺมโญฺญ นามฯ

สมนุยุญฺชตีติ อนุโยควตฺตํ อาโรเปโนฺต ปุจฺฉติ, ลทฺธิํ ปติฏฺฐาเปโนฺต ปน **สมนุคฺคาหติ** นาม, การณํ ปุจฺฉโนฺต **สมนุภาสติ** นามฯ **นาทฺทส**นฺติ อตฺตโน สนฺติเก ปหิตสฺส กสฺสจิ เทวทูตสฺส อภาวํ สนฺธาย เอวํ วทติฯ

อถ นํ ยโม ''นายํ ภาสิตสฺส อตฺถํ สลฺลเกฺขตี''ติ ญตฺวา อตฺถํ สลฺลกฺขาเปตุกาโม **อโมฺภ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ชิณฺณ**นฺติ ชราชิณฺณํฯ **โคปานสิวงฺก**นฺติ โคปานสี วิย วงฺกํฯ **โภคฺค**นฺติ ภคฺคํฯ อิมินาปิสฺส วงฺกภาวเมว ทีเปติฯ **ทณฺฑปรายณ**นฺติ ทณฺฑปฏิสรณํ ทณฺฑทุติยํฯ **ปเวธมาน**นฺติ กมฺปมานํฯ **อาตุร**นฺติ ชราตุรํฯ **ขณฺฑทนฺต**นฺติ ชรานุภาเวน ขณฺฑิตทนฺตํฯ **ปลิตเกส**นฺติ ปณฺฑรเกสํฯ **วิลูน**นฺติ ลุญฺจิตฺวา คหิตเกสํ วิย ขลฺลาฏํฯ **ขลิตสิร**นฺติ มหาขลฺลาฏสีสํฯ **วลิต**นฺติ สญฺชาตวลิํฯ **ติลกาหตคตฺต**นฺติ เสตติลกกาฬติลเกหิ วิกิณฺณสรีรํฯ **ชราธมฺม**ติ ชราสภาโว, อปริมุโตฺต ชราย, ชรา นาม มยฺหํ อพฺภนฺตเรเยว ปวตฺตตีติฯ ปรโต **พฺยาธิธมฺม มรณธมฺม**ติ ปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

ปฐมํ เทวทูตํ สมนุยุญฺชิตฺวาติ เอตฺถ ชราชิณฺณสโตฺต อตฺถโต เอวํ วทติ นาม – ''ปสฺสถ, โภ, อหมฺปิ ตุเมฺห วิย ตรุโณ อโหสิํ อูรุพลี พาหุพลี ชวสมฺปโนฺน, ตสฺส เม ตา พลชวสมฺปตฺติโย อนฺตรหิตา, วิชฺชมานาปิ เม หตฺถปาทา หตฺถปาทกิจฺจํ น กโรนฺติ, ชรายมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโตฯ น โข ปนาหเมว, ตุเมฺหปิ ชราย อปริมุตฺตาวฯ ยเถว หิ มยฺหํ, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ ชรา อาคมิสฺสติฯ อิติ ตสฺสา ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถา''ติ ฯ เตเนวส เทวทูโต นาม ชาโตฯ **อาพาธิก**นฺติ พาธิกํฯ **ทุกฺขิต**นฺติ ทุกฺขปฺปตฺตํฯ **พาฬฺหคิลาน**นฺติ อธิมตฺตคิลานํฯ

ทุติยํ เทวทูตนฺติ เอตฺถปิ คิลานสโตฺต อตฺถโต เอวํ วทติ นาม – ''ปสฺสถ, โภ, อหมฺปิ ตุเมฺห วิย นิโรโค อโหสิํ, โสมฺหิ เอตรหิ พฺยาธินา อภิหโต, สเก มุตฺตกรีเส ปลิปโนฺน, อุฏฺฐาตุมฺปิ น สโกฺกมิฯ วิชฺชมานาปิ เม หตฺถปาทา หตฺถปาทกิจฺจํ น กโรนฺติ, พฺยาธิโตมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโตฯ น โข ปนาหเมว, ตุเมฺหปิ พฺยาธิโต อปริมุตฺตาวฯ ยเถว หิ มยฺหํ, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ พฺยาธิ อาคมิสฺสติฯ อิติ ตสฺส ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถา''ติฯ เตเนวส เทวทูโต นาม ชาโตฯ

เอกาหมตนฺติอาทีสุ เอกาหํ มตสฺส อสฺสาติ เอกาหมโต, ตํ เอกาหมตํฯ ปรโต ปทฺทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ภสฺตา วิย วายุนา อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา ยถากฺกมํ สมุคฺคเตน สูนภาเวน อุทฺธุมาตตฺตา **อุทฺธุมาตกํ**ฯ วินีโล วฺจฺจติ วิปริภินฺนวโณฺณ, วินีโลว วินีลโก, ตํ **วินีลกํ**ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วินีลนฺติ วินีลกํฯ **วิปุพฺพกนฺติ** วิสฺสนฺทมานปุพฺพกํ, ปริภินฺนฏฺฐาเน หิ ปคฺฆริเตน ปุเพฺพน ปลิมกฺขิตนฺติ อโตฺถฯ

ตติยํ เทวทูตนฺติ เอตฺถ มตกสโตฺต อตฺถโต เอวํ วทติ นาม – ‘‘ปสฺสถ, โภ, มํ อามกสุสาเน ฉฑฺฑิตํ อุทฺธุมาตกาทิภาวปฺปตฺตํ, มรณโตมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโตฯ น โข ปนาหเมว, ตุเมฺหปิ มรณโต อปริมุตฺตาฯ ยเถว หิ มยฺหํ, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ มรณํ อาคมิสฺสติฯ อิติ ตสฺส ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถา’’ติฯ เตเนวสฺส เทวทูโต นาม ชาโตฯ

อิมํ ปน เทวทูตานุโยคํ โก ลภติ, โก น ลภติ? เยน ตาว พหุํ ปาปํ กตํ, โส คนฺตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติเยวฯ เยน ปน ปริตฺตํ ปาปํ กตํ, โส ลภติฯ ยถา หิ สภณฺฑํ โจรํ คเหตฺวา กตฺตพฺพเมว กโรนฺติ น วินิจฺฉินนฺติฯ อนุวิชฺชิตฺวา คหิตํ ปน วินิจฺฉยฏฺฐานํ นยนฺติ, โส วินิจฺฉยํ ลภติฯ เอวํสมฺปทเมตํฯ ปริตฺตปาปกมฺมา หิ อตฺตโน ธมฺมตายปิ สรนฺติ, สารียมานาปิ สรนฺติฯ

ตตฺถ **ทีฆชยนฺตทมิโฬ** นาม อตฺตโน ธมฺมตาย สริฯ โส กิร ทมิโฬ สุมนคิริมหาวิหาเร อากาสเจติยํ รตฺตปเฏน ปูเชสิ, อถ นิรเย อุสฺสทสามเนฺต นิพฺพโตฺต อคฺคิชาลสทฺทํ สุตฺวาว อตฺตนา ปูชิตปฏํ อนุสฺสริ, โส คนฺตฺวา สเคฺค นิพฺพโตฺตฯ อปโรปิ ปุตฺตสฺส ทหรภิกฺขุโน ขลิสาฏกํ เทโนฺต ปาทมูเล ฐเปสิ, มรณกาลมฺหิ ปฏปฏาติ สเทฺท นิมิตฺตํ คณฺหิ , โสปิ อุสฺสทสามเนฺต นิพฺพโตฺต ชาลสเทฺทน ตํ สาฏกํ อนุสฺสริตฺวา สเคฺค นิพฺพโตฺตฯ เอวํ ตาว อตฺตโน ธมฺมตาย กุสลํ กมฺมํ สริตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตตีติฯ

อตฺตโน ธมฺมตาย อสรเนฺต ปน ตโย เทวทูเต ปุจฺฉติฯ ตตฺถ โกจิ ปฐเมน เทวทูเตน สรติ, โกจิ ทุติยตติเยหิ, โกจิ ตีหิปิ นสฺสรติฯ ตํ ยโม ราชา ทิสฺวา สยํ สาเรติฯ เอโก กิร อมโจฺจ สุมนปุปฺผกุเมฺภน มหาเจติยํ ปูเชตฺวา ยมสฺส ปตฺติํ อทาสิ, ตํ อกุสลกเมฺมน นิรเย นิพฺพตฺตํ ยมสฺส สนฺติกํ นยิํสุฯ ตสฺมิํ ตีหิปิ เทวทูเตหิ กุสลํ อสรเนฺต ยโม สยํ โอโลเกโนฺต ทิสฺวา – ‘‘นนุ ตฺวํ มหาเจติยํ สุมนปุปฺผกุเมฺภน ปูเชตฺวา มยฺหํ ปตฺติํ อทาสี’’ติ สาเรสิ, โส ตสฺมิํ กาเล สริตฺวา เทวโลกํ คโต ฯ ยโม ปน สยํ โอโลเกตฺวาปิ อปสฺสโนฺต – ‘‘มหาทุกฺขํ นาม อนุภวิสฺสติ อยํ สโตฺต’’ติ ตุณฺหี อโหสิฯ

ตตฺตํ อโยขิลนฺติ ติคาวุตํ อตฺตภาวํ สมฺปชฺชลิตาย โลหปถวิยา อุตฺตานกํ นิปชฺชาเปตฺวา ทกฺขิณหเตฺถ ตาลปฺปมาณํ อยสูลํ ปเวเสนฺติ, ตถา วามหตฺถาทีสุฯ ยถา จ ตํ อุตฺตานกํ นิปชฺชาเปตฺวา, เอวํ อุเรนปิ วามปเสฺสนปิ ทกฺขิณปเสฺสนปิ นิปชฺชาเปตฺวา เต ตํ กมฺมการณํ กโรนฺติเยวฯ **สํเวเสตฺวา**ติ ชลิตาย โลหปถวิยา ติคาวุตํ อตฺตภาวํ นิปชฺชาเปตฺวาฯ **กุฐารีหี**ติ มหตีหิ เคหสฺส เอกปกฺขจฺฉทนมตฺตาหิ กุฐารีหิ ตจฺฉนฺติ, โลหิตํ นที หุตฺวา สนฺทติ, โลหปถวิโต ชาลา อุฏฺฐหิตฺวา ตจฺฉิตฏฺฐานํ คณฺหาติ, มหาทุกฺขํ อุปฺปชฺชติฯ ตจฺฉนฺตา ปน สุตฺตาหตํ กริตฺวา ทารุํ วิย อฏฺฐํสมฺปิ ฉฬํสมฺปิ กโรนฺติฯ **วาสีหี**ติ มหาสุปฺปปฺปมาณาหิ วาสีหิฯ **รเถ โยเชตฺวา**ติ สทฺธิํ ยุคโยตฺตปกฺขรถจกฺกกุพฺพรปาชเนหิ สพฺพโต ปชฺชลิเต รเถ โยเชตฺวาฯ **มหนฺตน**ฺติ มหากูฏาคารปฺปมาณํฯ **อาโรเปนฺตี**ติ สมฺปชฺชลิเตหิ อยมุคฺคเรหิ โปเถนฺตา อาโรเปนฺติฯ **สกิมฺปิ อุทฺธ**นฺติ สุปกฺกุถิตาย อุกฺขลิยา ปกฺขิตฺตตณฺฑุลา วิย อุทฺธมโธติริยญฺจ คจฺฉติฯ **มหานิรเย**ติ อวีจิมหานิรยมฺหิฯ

ภาคโส มิโตติ ภาเค ฐเปตฺวา วิภโตตฺ ฯ **ปริยโนฺต**ติ ปริกฺขิโตตฺ ฯ **อยสา**ติ อุปริ อยปเฏฺฐน ฉาทิโต ฯ **สมนฺตา โยชนสตํ, ผริตฺวา ติฏฺฐตี**ติ เอวํ ผริตฺวา ติฏฺฐติ, ยถา ตํ สมนฺตา โยชนสเต ฐตฺวา โอโลเกนฺตสฺส อกฺขีนิ ยมกโคฬกา วิย นิกฺขมนฺติ ฯ

หีนกายูปคาติ หีนํ กายํ อุปคตา หุตฺวา ฯ **อุปาทาเน**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคหเณ ฯ **ชาติมรณสมฺภเว**ติ ชาติยา จ มรณสฺส จ การณภูเต ฯ **อนุปาทา**ติ จตูหิ อุปาทาเนหิ อนุปาทิยิตฺวา ฯ **ชาติมรณสงฺขเย**ติ ชาติมรณสงฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน วิมุจฺจนฺติ ฯ **ทิฏฺฐธมฺมาภินิพฺพุตา**ติ ทิฏฺฐธมฺเม อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว สพฺพกิเลสนิพฺพาเนน นิพฺพุตา ฯ **สพฺพทุกฺขํ อุปจฺจคุ**นฺติ สกลวฏฺฏทุกฺขํ อติกฺกนฺตา ฯ

๗. จตุมหาราชสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม **อมจฺจา ปาริสชฺชา**ติ ปริจาริกเทวตา ฯ **อิมํ โลกํ อนุวิจรนฺตี**ติ อฏฺฐมีทิวเส กิร สกฺโก เทวราชา จตฺตาโร มหาราชาโน อาณาเปติ – ‘‘ตาตา, อชฺช อฏฺฐมีทิวเส มนุสฺสโลกํ อนุวิจริตฺวา ปุญฺญานิ กโรนฺตานํ นามโคตฺตํ อุคฺคณฺหิตฺวา อาคจฺฉถา’’ติ ฯ เต คนฺตฺวา อตฺตโน ปริจารเก เปเสนฺติ – ‘‘คจฺฉถ, ตาตา, มนุสฺสโลกํ วิจริตฺวา ปุญฺญการกานํ นามโคตฺตานิ สุวณฺณปเฏฺฏ ลิขิตฺวา อาเนถา’’ติ ฯ เต ตถา กโรนฺติ ฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อิมํ โลกํ อนุวิจรนฺตี’’ติ ฯ **กจฺจิ พหู**ติอาทิ เตสํ อุปปริกฺขาการทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ ฯ เอวํ อุปปริกฺขนฺตา หิ เต อนุวิจรนฺติ ฯ ตตฺถ **อุโปสถํ อุปวสนฺตี**ติ มาสสฺส อฏฺฐวาเร อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐหนฺติ ฯ **ปฏิชาครนฺตี**ติ ปฏิชาครอุโปสถกมฺมํ นาม กโรนฺติ ฯ ตํ กโรนฺตา เอกสฺมึ อฑฺฒมาเส จตุนฺนํ อุโปสถทิวสานํ ปจฺจุคฺคมนานุคฺคมนวเสน กโรนฺติ ฯ ปญฺจมีอุโปสถํ ปจฺจุคฺคจฺฉนฺตา จตุตฺถิยํ อุโปสถิกา โหนฺติ, อนุคจฺฉนฺตา ฉฏฺฐิยํ ฯ อฏฺฐมีอุโปสถํ ปจฺจุคฺคจฺฉนฺตา สตฺตมิยํ, อนุคจฺฉนฺตา นวมิยํ ฯ จาตุทฺทสึ ปจฺจุคฺคจฺฉนฺตา เตรสิยํ, ปนฺนรสีอุโปสถํ อนุคจฺฉนฺตา ปาฏิปเท อุโปสถิกา โหนฺติ ฯ **ปุญฺญานิ กโรนฺตี**ติ สรณคมนนิจฺจสีลปุปฺผปูชาธมฺมสฺสวนปทีปสหสฺสอาโรปนวิหารกรณาทีนิ นานปฺปการานิ ปุญฺญานิ กโรนฺติ ฯ เต เอวํ อนุวิจริตฺวา ปุญฺญกมฺมการกานํ นามโคตฺตานิ โสวณฺณมเย ปเฏฺฏ ลิขิตฺวา อาหริตฺวา จตุนฺนํ มหาราชานํ เทนฺติ ฯ **ปุตฺตา อิมํ โลกํ อนุวิจรนฺตี**ติ จตูหิ มหาราเชหิ ปุริมนเยเนว ปหิตตฺตา อนุวิจรนฺติ ฯ **ตทหู**ติ ตํทิวสํ ฯ **อุโปสเถ**ติ อุโปสถทิวเส ฯ

สเจ, ภิกฺขเว, อปฺปกา โหนฺตีติ จตุนฺนํ มหาราชานํ อมจฺจา ปาริสชฺชา ตา ตา คามนิคมราชธานิโย อุปสงฺกมนฺติ, ตโต ตํ อุปนิสฺสาย อธิวตฺถา เทวตา ‘‘มหาราชานํ อมจฺจา อาคตา’’ติ ปณฺณาการํ คเหตฺวา เตสํ สนฺติกํ คจฺฉนฺติ ฯ เต ปณฺณาการํ คเหตฺวา ‘‘กจฺจิ นุ โข มาริสา พหู มนุสฺสา มเตฺตยฺยา’’ติ วุตฺตนเยน มนุสฺสานํ ปุญฺญปฏิปตฺตึ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อาม, มาริส, อิมสฺมึ คาเม อสุโก จ อสุโก จ ปุญฺญานิ กโรนฺตี’’ติ วุเตฺต เตสํ นามโคตฺตํ ลิขิตฺวา อญฺญตฺถ คจฺฉนฺติ ฯ อถ จาตุทฺทสิยํ จตุนฺนํ มหาราชานํ ปุตฺตาปิ ตเมว สุวณฺณปฏฺฏํ คเหตฺวา เตเนว นเยน อนุวิจรนฺตา นามโคตฺตานิ ลิขนฺติ ฯ ตทหุโปสเถ ปนฺนรเส จตฺตาโรปิ มหาราชาโน เตเนว นเยน ตสฺมึเยว สุวณฺณปเฏฺฏ นามโคตฺตานิ ลิขนฺติ ฯ เต สุวณฺณปฏฺฏปริมาเณเนว – ‘‘อิมสฺมึ กาเล มนุสฺสา อปฺปกา, อิมสฺมึ กาเล พหุกา’’ติ ชานนฺติ ฯ ตํ สนฺธาย ‘‘สเจ, ภิกฺขเว, อปฺปกา โหนฺติ มนุสฺสา’’ติอาทิ วุตฺตํ ฯ **เทวานํ ตาวตึสาน**นฺติ ปฐมํ อภินิพฺพเตฺต เตตฺตึส เทวปุเตฺต อุปาทาย เอวํลทฺธนามานํ ฯ เตสํ ปน อุปฺปตฺติกถา ทีฆนิกาเย สกฺกปญฺหสุตฺตวณฺณนาย วิตฺถาริตา ฯ **เตนา**ติ เตน อาโรจเนน, เตน วา ปุญฺญการกานํ อปฺปกภาเวน ฯ **ทิพฺพา วต, โภ, กายา ปริหายิสฺสนฺตี**ติ นวนวานํ เทวปุตฺตานํ อปาตุภาเวน เทวกายา ปริหายิสฺสนฺติ,

รมณียํ ทสโยชนสหสฺสํ เทวนครํ สุญฺญํ ภวิสฺสติฯ **ปริปูริสฺสนฺติ อสุรกายา**ติ จตฺตาโร อปา ยา ปริปูริสฺสนฺติฯ อิมินา ‘‘มยํ ปริปุณฺเณน เทวนคเร เทวสงฺฆมชฺเฌ นกฺขตฺตํ กีฬิตุํ น ลภิสฺสา มา’’ติ อนตฺตมนา โหนฺติฯ สุกฺกปกฺเขปิ อิมินาว อุปาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว, สโกฺก เทวานมิโนฺทติ อตฺตโน สกฺกเทวราชกาลํ สนฺธาย กเถติฯ เอกสฺส วา สกฺกสฺส อชฺฌาสยํ คเหตฺวา กเถตีติ วุตฺตํฯ **อนุนยมาโน**ติ อนุโพธยมาโนฯ **ตายํ เวลาย**นฺติ ตสฺมิํ กาเลฯ

ปาฏิหาริยปกฺขญฺจาติ เอตฺถ ปาฏิหาริยปโกฺข นาม อโนฺตวเสฺส เตมาสํ นิพทฺธุโปส โถ, ตํ อสโกฺกนฺตสฺส ทฺวินฺนํ ปวารณานํ อนฺตเร เอกมาสํ นิพทฺธุโปสโถ, ตมฺปิ อสโกฺกนฺตสฺส ปฐมปวารณโต ปฎฺฐาย เอโก อทฺธมาโส ปาฏิหาริยปโกฺขเยว นามฯ **อฎฺฐงฺคสุสมาคต**นฺติ อฎฺฐหิ คุณเงฺคหิ สมนฺนาคตํฯ **โยปิสฺส มาทิโส นโร**ติ โยปิ สโตฺต มาทิโส ภเวยฺยฯ สโกฺกปิ กิร วุตฺตปฺปการสฺส อุโปสถกมฺมสฺส คุณํ ชานิตฺวา เทฺว เทวโลกสมฺปตฺติโย ปหาย มาสสฺส อฎฺฐ วาเร อุโปสถํ อุปวสติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ อปโร นโย – **โยปิสฺส มาทิโส นโร**ติ โยปิ ส โตฺต มาทิโส อสฺส, มยา ปตฺตํ สมฺปตฺติํ ปาปุณิตุํ อิเจฺฉยฺยาติ อโตฺถฯ สกฺกา หิ เอวรูเปน อุโป สถกเมฺมน สกฺกสมฺปตฺติํ ปาปุณิตุนฺติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ

วุสิตวาติ วุตฺถวาโสฯ **กตกรณีโย**ติ จตูหิ มเคฺคหิ กตฺตพฺพกิจฺจํ กตฺวา ฐิโตฯ **โอหิตภา โร**ติ ขนฺธภารกิเลสภารอภิสงฺขารภาเร โอตาเรตฺวา ฐิโตฯ **อนุปฺปตฺตสทโตฺถ**ติ สทโตฺถ วุจฺจ ติ อรหตฺตํ, ตํ อนุปฺปโตฺตฯ **ปริกฺขีณภวสํโยชโน**ติ เยน สํโยชเนน พโทฺธ ภเวสุ อากฑฺฒี ยติ, ตสฺส ขีณตฺตา ปริกฺขีณภวสํโยชโนฯ **สมฺมทญฺญา วิมุโตฺต**ติ เหตุนา นเยน การเณน ชา นิตฺวา วิมุโตฺตฯ **กลฺลํ วจนายา**ติ ยุตฺตํ วตฺตุํฯ

โยปิสฺส มาทิโส นโรติ โยปิ มาทิโส ขีณาสโว อสฺส, โสปิ เอวรูปํ อุโปสถํ อุปวเสยฺยา ติ อุโปสถกมฺมสฺส คุณํ ชานโนฺต เอวํ วเทยฺยฯ อปโร นโย **โยปิสฺส มาทิโส นโร**ติ โยปิ ส โตฺต มาทิโส อสฺส, มยา ปตฺตํ สมฺปตฺติํ ปาปุณิตุํ อิเจฺฉยฺยาติ อโตฺถฯ สกฺกา หิ เอวรูเปน อุโป สถกเมฺมน ขีณาสวสมฺปตฺติํ ปาปุณิตุนฺติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ อฎฺฐมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๙. สุขุมาลสุตฺตวณฺณนา

๓๙. นวเม **สุขุมาโล**ติ นิทฺทุโกฺขฯ **ปรมสุขุมาโล**ติ ปรมนิทฺทุโกฺขฯ **อจฺจนฺตสุขุม าโล**ติ สตตนิทฺทุโกฺขฯ อิมํ ภควา กปิลปุเร นิพฺพตฺตกาลโต ปฎฺฐาย นิทฺทุกฺขภาวํ คเหตฺวา อาห, จริยกาเล ปน เตน อนุภูตทุกฺขสฺส อโนฺต นตฺถีติฯ **เอกตฺถา**ติ เอกิสฺสา โปกฺขรณิยาฯ **อุปฺปลํ วปฺปตี**ติ อุปฺปลํ โรเปติฯ สา นีลุปฺปลวนสญฺฉนฺนา โหติฯ **ปทุม**นฺติ ปณฺฑรปทุมํฯ **ปุณฺฑรีก**นฺติ รตฺตปทุมํฯ เอวํ อิตราปิ เทฺว ปทุมปุณฺฑรีกวเนหิ สญฺฉนฺนา โหนฺติฯ โพธิ สตฺตสฺส กิร สตฺตฎฺฐวสฺสิกกาเล ราชา อมเจฺจ ปุจฺฉิ – ‘‘ตรุณทารกา กตรกีฬิกํ ปิยายนฺตี’’ติ? อุทกกีฬิกํ เทวาติฯ ตโต ราชา กุทฺทาลกมฺมการเก สนฺนิปาเตตฺวา โปกฺขรณิฎฺฐานานิ คณฺหา เปสิฯ อถ สโกฺก เทวราชา อาวเชฺชโนฺต ตํ ปวตฺติํ ญตฺวา – ‘‘น ยุโตฺต มหาสตฺตสฺส มานุสโก ปริโภโค, ทิพฺพปริโภโค ยุโตฺต’’ติ วิสฺสกมฺมํ อามเนฺตตฺวา – ‘‘คจฺฉ, ตาต, มหาสตฺตสฺส กีฬา ภูมิยํ โปกฺขรณิโย มาเปหี’’ติ อาหฯ กีทิสา โหนฺตุ , เทวาติ? อปคตกลลกทฺทมา โหนฺตุ วิปฺ ปกิณฺณมณิมุตฺตปวาฬิกา สตฺตรตนมยปาการปริกฺขิตฺตา ปวาฬมยอุณฺหีเสหิ มณิมยโสปาน พาหุเกหิ สุวณฺณรชตมณิมยผลเกหิ โสปาเนหิ สมนฺนาคตาฯ สุวณฺณรชตมณิปวาฬมยา เจตฺ ถ นาวา โหนฺตุ, สุวณฺณนาวาย รชตปลฺลโงฺก โหตุ, รชตนาวาย สุวณฺณปลฺลโงฺก, มณินาวาย

ปวาฬปลฺลโงฺก, ปวาฬนาวาย มณิปลฺลโงฺก, สุวณฺณรชตมณิปวาฬมยาว อุทกเสจนนาฬิกา โหนฺตุ, ปญฺจวเณฺณหิ จ ปทุเมหิ สญฺฉนฺนา โหนฺตูติฯ ''สาธุ, เทวา''ติ วิสฺสกมฺมเทวปุตฺโตต สกฺกสฺส ปฏิสฺสุตฺวา รตฺติภาเค โอตริตฺวา รโญฺญ คาหาปิตโปกฺขรณิฏฺฐาเนสฺเยว เตเนว นิยาเมน โปกฺขรณิโย มาเปสิฯ

นนุ เจตา อปคตกลลกทฺทมา, กถเมตฺถ ปทุมานิ ปุปฺผึสูติ? โส กิร ตาสุ โปกฺขรณีสุ ตตฺถ ตตฺถ สุวณฺณรชตมณิปวาฬมยา ขุทฺทกนาวาโย มาเปตฺวา ''เอตา กลลกทฺทมปูริตา จ โหนฺตุ, ปญฺจวณฺณานิ เจตฺถ ปทุมานิ ปุปฺผนฺตู''ติ อธิฏฺฐาสิฯ เอวํ ปญฺจวณฺณานิ ปทุมานิ ปุปฺผึสุ, เรณุวฏฺฏิโย อุคฺคนฺตฺวา อุทกปิฏฺฐํ อโชฺฌตฺถริตฺวา วิจรนฺติฯ ปญฺจวิธา ภมรคณา อุปกูชนฺตา วิจรนฺติฯ เอวํ ตา มาเปตฺวา วิสฺสกโมฺม เทวปุรเมว คโตฯ ตโต วิภาตาย รตฺติยา มหาชโน ทิสฺวา ''มหาปุริสสฺสสฺส มาปิตา ภวิสฺสนฺตี''ติ คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา มหาชนปริวาโร คนฺตฺวา โปกฺขรณิโย ทิสฺวา ''มม ปุตฺตสฺส ปุญฺญิทฺธิยา เทวตาหิ มาปิตา ภวิสฺสนฺตี''ติ อตฺตมโน อโหสิฯ ตโต ปฏฺฐาย มหาปุริโส อุทกกีฬิกํ อคมาสิฯ

ยาวเทว มมตฺถายาติ เอตฺถ **ยาวเทวา**ติ ปโยชนาวธินิยามวจนํ, ยาว มเมว อตฺถาย, น เตฺถตฺถ อญฺญํ การณนฺติ อโตฺถฯ **น โข ปนสฺสาห**นฺติ น โข ปนสฺส อหํฯ **อกาสิกํ จนฺทน**นฺติ อสณฺหํ จนฺทนํฯ **กาสิกํ, ภิกฺขเว, สุ เม ตํ เวฐน**นฺติ, ภิกฺขเว, เวฐนมฺปิ เม กาสิกํ โหติฯ เอตฺถ หิ **สุ**อิติ จ **ต**นฺติ จ นิปาตมตฺตํ, **เม**ติ สามิวจนํฯ เวฐนมฺปิ เม สณฺหเมว โหตีติ ทเสฺสติฯ **กาสิกา กญฺจุกา**ติ ปารุปนกญฺจุโกปิ สณฺหกญฺจุโกวฯ **เสตจฺฉตฺตํ ธารียตี**ติ มานุสกเสตจฺฉตฺตมฺปิ ทิพฺพเสตจฺฉตฺตมฺปิ อุปริธาริตเมว โหติฯ **มา นํ ผุสิ สีตํ วา**ติ มา เอตํ โพธิสตฺตํ สีตํ วา อุณฺหาทีสุ วา อญฺญตรํ ผุสตูติ อโตฺถฯ

ตโย ปาสาทา อเหสุนฺติ โพธิสเตฺต กิร โสฬสวสฺสุเทฺทสิเก ชาเต สุโทฺธทนมหาราชา ''ปุตฺตสฺส วสนกปาสาเท กาเรสฺสามี''ติ วฑฺฒกิโน สนฺนิปาตาเปตฺวา ภทฺทเกน นกฺขตฺตมุหุเตฺตน นวภูมิกตปริกมฺมํ กาเรตฺวา ตโย ปาสาเท การาเปสิฯ เต สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **เหมนฺติโก**ติอาทีสุ ยตฺถ สุขํ เหมเนฺต วสิตุํ, อยํ เหมนฺติโกฯ อิตเรสฺปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ – เหมเนฺต วาโส เหมนฺตํ, เหมนฺตํ อรหตีติ เหมนฺติโกฯ อิตเรสฺปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ **เหมนฺติโก** ปาสาโท นวภูมโก อโหสิ, ภูมิโย ปนสฺส อุณฺหอุตุคฺคาหาปนตฺถาย นีจา อเหสุํฯ ตตฺถ ทฺวารวาตปานานิ สุผุสิตกวาฏานิ อเหสุํ นิพฺพิวรานิฯ จิตฺตกมฺมมฺปิ กโรนฺตา ตตฺถ ตตฺถ ปชฺชลิเต อคฺคิกฺขเนฺธเยว อกํสุฯ ภูมตฺถรณํ ปเนตฺถ กมฺพลมยํ, ตถา สาณิวิตานนิวาสนปารุปนเวฐนานิฯ วาตปานานิ อุณฺหคฺคาหาปนตฺถํ ทิวา วิวฏานิ รตฺตึ ปิหิตานิ โหนฺติฯ

คิมฺหิโก ปน ปญฺจภูมโก อโหสิฯ สีตอุตุคฺคาหาปนตฺถํ ปเนตฺถ ภูมิโย อุจฺจา อสมฺพาธา อเหสุํฯ ทฺวารวาตปานานิ นาติผุสิตานิ สวิวรานิ สชาลานิ อเหสุํฯ จิตฺตกเมฺม อุปฺปลานิ ปทุมานิ ปุณฺฑรีกานิเยว อกํสุฯ ภูมตฺถรณํ ปเนตฺถ ทุกูลมยํ, ตถา สาณิวิตานนิวาสนปารุปนเวฐนานิฯ วาตปานสมีเปสุ เจตฺถ นว จาฏิโย ฐเปตฺวา อุทกสฺส ปูเรตฺวา นีลุปฺปลาทีหิ สญฺฉาเทนฺติฯ เตสุ เตสุ ปเทเสสุ อุทกยนฺตานิ กโรนฺติ, เยหิ เทเว วสฺสเนฺต วิย อุทกธารา นิกฺขมนฺติฯ อโนฺต ปาสาเท ตตฺถ ตตฺถ กลลปูรา โทณิโย ฐเปตฺวา ปญฺจวณฺณานิ ปทุมานิ โรปยึสุฯ ปาสาทมตฺถเก สุกฺขมหึสจมฺมํ พนฺธิตฺวา ยนฺตํ ปริวเตฺตตฺวา ยาว ฉทนปิฏฺฐิยา ปาสาเณ อาโรเปตฺวา ตสฺมึ วิสฺสเชฺชนฺติฯ เตสํ จเมฺม ปวฏฺฏนฺตานํ สโทฺท เมฆคชฺชิตํ วิย โหติฯ ทฺวารวาตปานานิ ปเนตฺถ ทิวา ปิหิตานิ โหนฺติ รตฺตึ วิวฏานิฯ

วสฺสิโก สตฺตภูมโก อโหสิฯ ภูมิโย ปเนตฺถ ทฺวินฺนมฺปิ อุตูนํ คาหาปนตฺถาย นาติอุจฺจา นาตินีจา อกํสุฯ เอกจฺจานิ ทฺวารวาตปานานิ สุผุสิตานิ, เอกจฺจานิ สวิวรานิฯ ตตฺถ จิตฺตกมฺมมฺปิ เกสุจิ ฐาเนสุ ปชฺชลิตอคฺคิกฺขนฺธวเสน, เกสุจิ ชาตสฺสรวเสน กตํฯ ภูมตฺถรณาทีนิ ปเนตฺถ กมฺพลทุกูลวเสน อุภยมิสฺสกานิฯ เอกเจฺจ ทฺวารวาตปานา รตฺตึ วิวฏา ทิวา ปิหิตา, เอกเจฺจ ทิวา วิวฏา รตฺตึ ปิหิตาฯ ตโยปิ ปาสาทา อุเพฺพเธน สมปฺปมาณาฯ ภูมิกาสุ ปน นานตฺตํ อโหสิฯ

เอวํ นิฏฺฐิเตสุ ปาสาเทสุ ราชา จิเนฺตสิ – ''ปุโตฺต เม วยปฺปโตฺต, ฉตฺตมสฺส อุสฺสาเปตฺวา รชฺชสิรึ ปสฺสิสฺสามี''ติฯ โส สากิยานํ ปณฺณานิ ปหิณิ – ''ปุโตฺต เม วยปฺปโตฺต, รเชฺช นํ ปติฏฺฐาเปสฺสามิ, สเพฺพ อตฺตโน อตฺตโน เคเหสุ วยปฺปตฺตา, ทาริกา อิมํ เคหํ เปเสนฺตู''ติฯ เต สาสนํ สุตฺวา – ''กุมาโร เกวลํ ทสฺสนกฺขโม รูปสมฺปโนฺน, น กิญฺจิ สิปฺปํ ชานาติ, ทารภรณํ กาตุํ น สกฺขิสฺสติ, น มยํ ธีตโร ทสฺสามา''ติ อาหํสุฯ ราชา ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา ปุตฺตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อาโรเจสิฯ โพธิสโตฺต ''กึ สิปฺปํ ทเสฺสตุํ วฏฺฏติ, ตาตา''ติ อาหฯ สหสฺสถามธนุํ อาโรเปตุํ วฏฺฏติ, ตาตาติฯ เตน หิ อาหราเปถาติฯ ราชา อาหราเปตฺวา อทาสิฯ ธนุํ ปุริสสหสฺสํ อาโรเปติ, ปุริสสหสฺสํ โอโรเปติฯ มหาปุริโส ธนุํ อาหราเปตฺวา ปลฺลเงฺก นิสิโนฺนว ชิยํ ปาทงฺคุฏฺฐเก เวเฐตฺวา กฑฺฒโนฺต ปาทงฺคุฏฺฐเกเนว ธนุํ อาโรเปตฺวา วาเมน หเตฺถน ทเณฺฑ คเหตฺวา ทกฺขิเณน หเตฺถน กฑฺฒิตฺวา ชิยํ โปเถสิฯ สกลนครํ อุปฺปตนาการปฺปตฺตํ อโหสิฯ ''กึ สโทฺท เอโส''ติ จ วุเตฺต ''เทโว คชฺชตี''ติ อาหํสุฯ อถเญฺญ ''ตุเมฺห น ชานาถ, น เทโว คชฺชติ, องฺคีรสสฺส กุมารสฺส สหสฺสถามธนุํ อาโรเปตฺวา ชิยํ โปเถนฺตสฺส ชิยปฺปหารสโทฺท เอโส''ติ อาหํสุฯ สากิยา ตาวตเกเนว อารทฺธจิตฺตา อเหสุํฯ

มหาปุริโส ''อญฺญํ กึ กาตุํ วฏฺฏตี''ติ อาหฯ อฏฺฐงฺคุลมตฺตพหลํ อโยปฏฺฏํ กเณฺฑน วินิวิชฺฌิตุํ วฏฺฏตีติฯ ตํ วินิวิชฺฌิตฺวา ''อญฺญํ กึ กาตุํ วฏฺฏตี''ติ อาหฯ จตุรงฺคุลพหลํ อสนผลกํ วินิวิชฺฌิตุํ วฏฺฏตีติฯ ตํ วินิวิชฺฌิตฺวา ''อญฺญํ กึ กาตุํ วฏฺฏตี''ติ อาหฯ วิทตฺถิพหลํ อุทุมฺพรผลกํ วินิวิชฺฌิตุํ วฏฺฏตีติฯ ตํ วินิวิชฺฌิตฺวา ''อญฺญํ กึ กาตุํ วฏฺฏตี''ติฯ ยเนฺต พทฺธํ ผลกสตํ วินิวิชฺฌิตุํ วฏฺฏตีติฯ ตํ วินิวิชฺฌิตฺวา ''อญฺญํ กึ กาตุํ วฏฺฏตี''ติ อาหฯ สฏฺฐิปฏลํ สุกฺขมหึสจมฺมํ วินิวิชฺฌิตุํ วฏฺฏตีติฯ ตมฺปิ วินิวิชฺฌิตฺวา ''อญฺญํ กึ กาตุํ วฏฺฏตี''ติ อาหฯ ตโต วาลิกสกฏาทีนิ อาจิกฺขึสุฯ มหาสโตฺต วาลิกสกฏมฺปิ ปลาลสกฏมฺปิ วินิวิชฺฌิตฺวา อุทเก เอกุสภปฺปมาณํ กณฺฑํ เปเสสิ, ถเล อฏฺฐอุสภปฺปมาณํฯ อถ นํ ''อิทานิ วาตงฺคณสญฺญาย วาลํ วิชฺฌิตุํ วฏฺฏตี''ติ อาหํสุฯ เตน หิ พนฺธาเปถาติฯ สทฺทนฺตเร พชฺฌตุ, ตาตาติฯ ปุรโต คจฺฉนฺตุ, คาวุตนฺตเร พนฺธนฺตูติฯ ปุรโต คจฺฉนฺตุ, อฑฺฒโยชเน พนฺธนฺตูติ ฯ ปุรโต คจฺฉนฺตุ โยชเน พนฺธนฺตูติฯ พนฺธาเปถ, ตาตาติ โยชนมตฺถเก วาตงฺคณสญฺญาย วาลํ พนฺธาเปตฺวา รตฺตนฺธกาเร เมฆปฏลจฺฉนฺนาสุ ทิสาสุ กณฺฑํ ขิปิ, ตํ คนฺตฺวา โยชนมตฺถเก วาลํ ผาเลตฺวา ปถวึ ปาวิสิฯ น เกวลญฺจ เอตฺตกเมว, ตํ ทิวสํ ปน มหาสโตฺต โลเก วตฺตมานสิปฺปํ สพฺพเมว สนฺทเสฺสสิฯ สกฺยราชาโน อตฺตโน อตฺตโน ธีตโร อลงฺกริตฺวา เปสยึสุ, จตฺตาลีสสหสฺสนาฏกิตฺถิโย อเหสุํฯ มหาปุริโส ตีสุ ปาสาเทสุ เทโว มเญฺญ ปริจาเรโนฺต มหาสมฺปตฺตึ อนุภวติฯ

นิปฺปุริเสหีติ ปุริสวิรหิเตหิฯ น เกวลํ เจตฺถ ตูริยาเนว นิปฺปุริสานิ, สพฺพฏฺฐานานิปิ นิปฺปุริสาเนวฯ โทวาริกาปิ อิตฺถิโยว, นฺหาปนาทิปริกมฺมกราปิ อิตฺถิโยว ฯ ราชา กิร ''ตถารูปํ อิสฺสริยสุขสมฺปตฺตึ อนุภวมานสฺส ปุริสํ ทิสฺวา ปริสงฺกา อุปฺปชฺชติ, สา เม ปุตฺตสฺส มา อโหสี''ติ สพฺพกิเจฺจสุ อิตฺถิโยว ฐเปสิฯ **ปริจารยมาโน**ติ โมทมาโนฯ **น เหฏฺฐาปาสาทํ โอโรหามี**ติ ปาสาทโต เหฏฺฐา น โอตรามิฯ อิติ มํ จตฺตาโร มาเส อโญฺญ สิขาพโทฺธ ปุริโส นาม ปสฺสิตุํ

นาลตฺถฯ **ยถา**ติ เยน นิยาเมนฯ **ทาสกมฺมกรโปริสสฺสา**ติ ทาสานเญฺจว เทวสิกภตฺตเวตนาภตานํ กมฺมกรานญฺจ นิสฺสาย ชีวมานปุริสานญฺจฯ **กณาชก**นฺติ สกุณฺฑกภตฺตํฯ **พิลงฺคทุติย**นฺติ กญฺชิกทุติยํฯ

เอวรูปาย อิทฺธิยาติ เอวํชาติกาย ปุญฺญิทฺธิยา สมนฺนาคตสฺสฯ **เอวรูเปน จ สุขุมาเลนา**ติ เอวํชาติเกน จ นิทฺทุกฺขภาเวนฯ โสขุมาเลนาติปิ ปาโฐฯ เอวํ ตถาคโต เอตฺตเกน ฐาเนน อตฺตโน สิริสมฺปตฺตึ กเถสิฯ กเถนฺโต จ น อุปฺปิลาวิตภาวตฺถํ กเถสิ, ‘‘เอวรูปายปิ ปน สมฺปตฺติยา ฐิโต ปมาทํ อกตฺวา อปฺปมตฺโตว อโหสิ’’นฺติ อปฺปมาทลกฺขณเสฺสว ทีปนตฺถํ กเถสิฯ เตเนว **อสฺสุตวา โข ปุถุชฺชโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปร**นฺติ ปรปุคฺคลํฯ **ชิณฺณ**นฺติ ชราชิณฺณํฯ **อฏฺฏียตี**ติ อโฏฺฏ ปีฬิโต โหติฯ **หรายตี**ติ หิรึ กโรติ ลชฺชติฯ **ชิคุจฺฉตี**ติ อสุจึ วิย ทิสฺวา ชิคุจฺฉํ อุปฺปาเทติฯ **อตฺตานํเยว อติสิตฺวา**ติ ชราธมฺมมฺปิ สมานํ อตฺตานํ อติกฺกมิตฺวา อฏฺฏียติ หรายตีติ อโตฺถฯ **ชราธโมฺม**ติ ชราสภาโวฯ **ชรํ อนตีโต**ติ ชรํ อนติกฺกโนฺต, อโนฺต ชราย วตฺตามิฯ **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขโต**ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสฯ **โยพฺพนมโท**ติ โยพฺพนํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนโก มานมโทฯ **สพฺพโส ปหียี**ติ สพฺพากาเรน ปหีโนฯ มเคฺคน ปหีนสทิโส กตฺวา ทสฺสิโตฯ น ปเนส มเคฺคน ปหีโน, ปฏิสงฺขาเนน ปหีโนว กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ โพธิสตฺตสฺส หิ เทวตา ชราปตฺตํ ทเสฺสสุํฯ ตโต ปฏฺฐาย ยาว อรหตฺตา อนฺตรา มหาสตฺตสฺส โยพฺพนมโท นาม น อุปฺปชฺชติฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ ปน **อาโรคฺยมโท**ติ อหํ นิโรโคติ อาโรคฺยํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนโก มานมโทฯ **ชีวิตมโท**ติ อหํ จิรํ ชีวีติ ตํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนโก มานมโทฯ **สิกฺขํ ปจฺจกฺขายา**ติ สิกฺขํ ปฏิกฺขิปิตฺวาฯ **หีนายาวตฺตตี**ติ หีนาย ลามกาย คิหิภาวาย อาวตฺตติฯ

ยถาธมฺมาติ พฺยาธิอาทีหิ ยถาสภาวาฯ **ตถาสนฺตา**ติ ยถา สนฺตา เอว อวิปรีตพฺยาธิอาทิสภาวาว หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ชิคุจฺฉนฺตี**ติ ปรปุคฺคลํ ชิคุจฺฉนฺติฯ **มม เอวํ วิหาริโน**ติ มยฺหํ เอวํ ชิคุจฺฉาวิหาเรน วิหรนฺตสฺส เอวํ ชิคุจฺฉนํ นปฺปติรูปํ ภเวยฺย นานุจฺฉวิกํฯ **โสหํ เอวํ วิหรโนฺต**ติ โส อหํ เอวํ ปรํ ชิคุจฺฉมาโน วิหรโนฺต, เอวํ วา อิมินา ปฏิสงฺขานวิหาเรน วิหรโนฺตฯ **ญตฺวา ธมฺมํ นิรูปธิ**นฺติ สพฺพูปธิวิรหิตํ นิพฺพานธมฺมํ ญตฺวาฯ **สเพฺพ มเท อภิโภสฺมี**ติ สเพฺพ ตโยปิ มเท อภิภวึ สมติกฺกมึฯ **เนกฺขเมฺม ทฏฺฐุ เขมต**นฺติ นิพฺพาเน เขมภาวํ ทิสฺวาฯ เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโตติปิ ปาโฐ, นิพฺพานํ เขมโต ทิสฺวาติ อโตฺถฯ **ตสฺส เม อหุ อุสฺสาโห**ติ ตสฺส มยฺหํ ตํ เนกฺขมฺมสงฺขาตํ นิพฺพานํ อภิปสฺสนฺตสฺส อุสฺสาโห อหุ, วายาโม อโหสีติ อโตฺถฯ **นาหํ ภโพฺพ เอตรหิ, กามานิ ปฏิเสวิตุ**นฺติ อหํ ทานิ ทุวิเธปิ กาเม ปฏิเสวิตุํ อภโพฺพฯ **อนิวตฺติ ภวิสฺสามี**ติ ปพฺพชฺชโต จ สพฺพญฺญุตญฺญาณโต จ น นิวตฺติสฺสามิ, อนิวตฺตโก ภวิสฺสามิฯ **พฺรหฺมจริยปรายโณ**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยปรายโณ ชาโตสฺมีติ อโตฺถฯ อิติ อิมาหิ คาถาหิ มหาโพธิปลฺลเงฺก อตฺตโน อาคมนียวีริยํ กเถสิฯ

๑๐. อาธิปเตยฺยสุตฺตวณฺณนา

๔๐. ทสเม **อาธิปเตยฺยานี**ติ เชฏฺฐกการณโต นิพฺพตฺตานิฯ **อตฺตาธิปเตยฺย**นฺติอาทีสุ อตฺตานํ เชฏฺฐกํ กตฺวา นิพฺพตฺติตํ คุณชาตํ **อตฺตาธิปเตยฺยํ**ฯ โลกํ เชฏฺฐกํ กตฺวา นิพฺพตฺติตํ **โลกาธิปเตยฺยํ**ฯ นววิธํ โลกุตฺตรธมฺมํ เชฏฺฐกํ กตฺวา นิพฺพตฺติตํ **ธมฺมาธิปเตยฺยํฯ น อิติ ภวาภวเหตู**ติ อิติ ภโว, อิติ ภโวติ เอวํ อายตึ, น ตสฺส ตสฺส สมฺปตฺติภวสฺส เหตุฯ **โอติโณฺณ**ติ อนุปวิโฏฺฐฯ ยสฺส หิ ชาติ อโนฺตปวิฏฺฐา, โส ชาติยา โอติโณฺณ นามฯ **ชรา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺสา**ติ สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขราสิสฺสฯ **อนฺตกิริยา ปญฺญาเยถา**ติ

อนุตกรณํ ปริเจฺฉทปริวฏุมกรณํ ปญฺญาเยยฺยฯ **โอหายา**ติ ปหายฯ **ปาปิฏฺฐตเร**ติ ลามกตเรฯ **อารทฺธ**นฺติ ปคฺคหิตํ ปริปุณฺณํ, อารทฺธตฺตาว **อสลฺลีนํฯ อุปฏฺฐิตา**ติ จตุสติปฏฺฐานวเสน อุปฏฺฐิตาฯ อุปฏฺฐิตตฺตาว **อสมฺมุฏฺฐาฯ ปสฺสทฺธ กาโย**ติ นามกาโย จ กรชกาโย จ ปสฺสทฺธ วูปสนฺตทรโถฯ ปสฺสทฺธตฺตาว **อสารทฺธฯ สมาหิตํ จิตฺต**นฺติ อารมฺมเณ จิตฺตํ สมฺมา อาหิตํ สุฏฺฐุ ฐปิตํฯ สมฺมา อาหิตตฺตาว **เอกคฺคํฯ อธิปตึ กริตฺวา**ติ เชฏฺฐกํ กตฺวาฯ **สุทฺธํ อตฺตานํ ปริหรตี**ติ สุทฺธํ นิมฺมลํ กตฺวา อตฺตานํ ปริหรติ ปฏิชคฺคติ, โคปายตีติ อโตฺถฯ อยญฺจ ยาว อรหตฺตมคฺคา ปริยาเยน สุทฺธมตฺตานํ ปริหรติ นาม, ผลปฺปโตฺตว ปน นิปฺปริยาเยน สุทฺธมตฺตานํ ปริหรติฯ

สฺวากฺขาโตติอาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๗) วิตฺถาริตานิฯ **ชานํ ปสฺสํ วิหรนฺตี**ติ ตํ ธมฺมํ ชานนฺตา ปสฺสนฺตา วิหรนฺติฯ **อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ตีณิ อาธิปเตยฺยานี**ติ เอตฺตาวตา ตีณิ อาธิปเตยฺยานิ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกานิ กถิตานิฯ

ปกุพฺพโตติ กโรนฺตสฺสฯ **อตฺตา เต ปุริส ชานาติ, สจฺจํ วา ยทิ วา มุสา**ติ ยํ ตฺวํ กโรสิ, ตํ ยทิ วา ยถาสภาวํ ยทิ วา โน ยถาสภาวนฺติ ตว อตฺตาว ชานาติฯ อิมินา จ การเณน เวทิตพฺพํ ‘‘ปาปกมฺมํ กโรนฺตสฺส โลเก ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐานํ นาม นตฺถี’’ติฯ **กลฺยาณ**นฺติ สุนฺทรํฯ **อติมญฺญสี**ติ อติกฺกมิตฺวา มญฺญสิฯ **อตฺตานํ ปริคูหสี**ติ ยถา เม อตฺตาปิ น ชานาติ, เอวํ นํ ปริคูหามีติ วายมสิฯ **อตฺตาธิปเตยฺยโก**ติ อตฺตเชฏฺฐโกฯ **โลกาธิโป**ติ โลกเชฏฺฐโกฯ **นิปโก**ติ ปญฺญวาฯ **ฌายี**ติ ฌายโนฺตฯ **ธมฺมาธิโป**ติ ธมฺมเชฏฺฐโกฯ **สจฺจปรกฺกโม**ติ ถิรปรกฺกโม ภูตปรกฺกโมฯ **ปสยฺห มาร**นฺติ มารํ ปสหิตฺวาฯ **อภิภุยฺย อนฺตก**นฺติ อิทํ ตเสฺสว เววจนํฯ **โย จ ผุสี ชาติกฺขยํ ปธานวา**ติ โย ฌายี ปธานวา มารํ อภิภวิตฺวา ชาติกฺขยํ อรหตฺตํ ผุสิฯ **โส ตาทิโส**ติ โส ตถาวิโธ ตถาสณฺฐิโตฯ **โลกวิทู**ติ ตโย โลเก วิทิเต ปากเฏ กตฺวา ฐิโตฯ **สุเมโธ**ติ สุปโญฺญฯ **สเพฺพสุ ธเมฺมสุ อตมฺมโย มุนี**ติ สเพฺพ เตภูมกธเมฺม ตณฺหาสงฺขาตาย ตมฺมยตาย อภาเวน อตมฺมโย ขีณาสวมุนิ กทาจิ กตฺถจิ น หียติ น ปริหียตีติ วุตฺตํ โหตีติฯ

เทวทูตวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. จูฬวโคฺค

๑. สมฺมุขีภาวสุตฺตวณฺณนา

๔๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **สมฺมุขีภาวา**ติ สมฺมุขีภาเวน, วิชฺชมานตายาติ อโตฺถฯ **ปสวตี**ติ ปฏิลภติฯ **สทฺธาย สมฺมุขีภาวา**ติ ยทิ หิ สทฺธา น ภเวยฺย, เทยฺยธมฺม น ภเวยฺย, ทกฺขิเณยฺยสงฺขาตา ปฏิคฺคาหกปุคฺคลา น ภเวยฺยุํ, กถํ ปุญฺญกมฺมํ กเรยฺยฯ เตสํ ปน สมฺมุขีภาเวน สกฺกา กาตุนฺติ ตสฺมา ‘‘สทฺธาย สมฺมุขีภาวา’’ติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ เทฺว ธมฺมา สุลภา เทยฺยธมฺมา เจว ทกฺขิเณยฺยา จ, สทฺธา ปน ทุลฺลภาฯ ปุถุชฺชนสฺส หิ สทฺธา อถาวรา ปทวาเรน นานา โหติ, เตเนว มหาโมคฺคลฺลานสทิโสปิ อคฺคสาวโก ปาฏิโภโค ภวิตุํ อสโกฺกนฺโต อาห – ‘‘ทฺวินฺนํ โข เต อหํ, อาวุโส, ธมฺมานํ ปาฏิโภโค โภคานญฺจ ชีวิตสฺส จ, สทฺธาย ปน ตฺวํเยว ปาฏิโภโค’’ติ (อุทา. ๑๘)ฯ

๒. ติฐานสุตฺตวณฺณนา

๔๒. ทุติเย **วิคตมลมเจฺฉเรนา**ติ วิคตมจฺฉริยมเลนฯ **มุตฺตจาโค**ติ วิสฺสฏฺฐจาโคฯ **ปยตปาณี**ติ โธตหโตฺถฯ อสฺสโทฺธ หิ สตกฺขตฺตุํ หเตฺถ โธวิตฺวาปิ มลินหโตฺถว โหติ, สโทฺธ ปน ทานาภิรตตฺตา มลินหโตฺถปิ โธตหโตฺถวฯ **โวสฺสคฺครโต**ติ โวสฺสคฺคสงฺขาเต ทาเน รโตฯ **ยาจโยโค**ติ ยาจิตุํ ยุโตฺต, ยาจเกหิ วา โยโค อสฺสาติปิ ยาจโยโคฯ **ทานสํวิภาครโต**ติ ทานํ ททโนฺต สํวิภาคญฺจ กโรโนฺต ทานสํวิภาครโต นาม โหติฯ

ทสฺสนกาโม สีลวตนฺติ ทสปิ โยชนานิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ โยชนสตมฺปิ คนฺตฺวา สีลสมฺปเนฺน ทฏฺฐุกาโม โหติ **ปาฏลิปุตฺตกพฺราหฺมโณ** วิย **สทฺธาติสฺสมหาราชา** วิย จฯ ปาฏลิปุตฺตสฺส กิร นครทฺวาเร สาลาย นิสินฺนา เทฺว พฺราหฺมณา กาฬวลฺลิมณฺฑปวาสิมหานาคเตฺถรสฺส คุณกถํ สุตฺวา ‘‘อเมฺหหิ ตํ ภิกฺขุํ ทฏฺฐุํ วฏฺฏตี’’ติ เทฺวปิ ชนา นิกฺขมิํสุฯ เอโก อนฺตรามเคฺค กาลมกาสิฯ เอโก สมุทฺทตีรํ ปตฺวา นาวาย มหาติตฺถปฏฺฏเน โอรุยฺห อนุราธปุรํ อาคนฺตฺวา ‘‘กาฬวลฺลิมณฺฑโป กุหิ’’นฺติ ปุจฺฉิฯ โรหณชนปเทติฯ โส อนุปุเพฺพน เถรสฺส วสนฏฺฐานํ ปตฺวา จูฬนครคาเม ธุรฆเร นิวาสํ คเหตฺวา เถรสฺส อาหารํ สมฺปาเทตฺวา ปาโตว วุฏฺฐาย เถรสฺส วสนฏฺฐานํ ปุจฺฉิตฺวา คนฺตฺวา ชนปริยเนฺต ฐิโต เถรํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา สกิํ ตเตฺถว ฐิโต วนฺทิตฺวา ปุน อุปสงฺกมิตฺวา โคปฺผเกสุ ทฬฺหํ คเหตฺวา วนฺทโนฺต ‘‘อุจฺจา, ภเนฺต, ตุเมฺห’’ติ อาหฯ เถโร จ นาติอุโจฺจ นาติรสฺโส ปมาณยุโตฺตว, เตน นํ ปุน อาห – ‘‘นาติอุจฺจา ตุเมฺห, ตุมฺหากํ ปน คุณา เมจกวณฺณสฺส สมุทฺทสฺส มตฺถเกน คนฺตฺวา สกลชมฺพุทีปตลํ อโชฺฌตฺถริตฺวา คตา, อหมฺปิ ปาฏลิปุตฺตนครทฺวาเร นิสิโนฺน ตุมฺหากํ คุณกถํ อโสฺสสิ’’นฺติฯ โส เถรสฺส ภิกฺขาหารํ ทตฺวา อตฺตโน ติจีวรํ ปฏิยาเทตฺวา เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ตโสฺสวาเท ปติฏฺฐาย กติปาเหเนว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

สทฺธาติสฺสมหาราชาปิ, ‘‘ภเนฺต, มยฺหํ วนฺทิตพฺพยุตฺตกํ เอกํ อยฺยํ อาจิกฺขถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ภิกฺขู ‘‘มงฺคลวาสี กุฏฺฏติสฺสเตฺถโร’’ติ อาหํสุฯ ราชา มหาปริวาเรน ปญฺจโยชนมคฺคํ อคมาสิฯ เถโร ‘‘กิํ สโทฺท เอโส, อาวุโส’’ติ ภิกฺขุสงฺฆํ ปุจฺฉิฯ ‘‘ราชา, ภเนฺต, ตุมฺหากํ ทสฺสนตฺถาย อาคโต’’ติฯ เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘กิํ มยฺหํ มหลฺลกกาเล ราชเคเห กมฺม’’นฺติ ทิวาฏฺฐาเน มเญฺจ นิปชฺชิตฺวา ภูมิยํ เลขํ ลิขโนฺต อจฺฉิฯ ราชา ‘‘กหํ เถโร’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ทิวาฏฺฐาเน’’ติ สุตฺวา ตตฺถ คจฺฉโนฺต เถรํ ภูมิยํ เลขํ ลิขนฺตํ ทิสฺวา ‘‘ขีณาสวสฺส นาม หตฺถกุกฺกุจฺจํ นตฺถิ, นายํ

ขีณาสโว''ติ อวนฺทิตฺวาว นิวตฺติฯ ภิกฺขุสโงฺฆ เถรํ อาห – ''ภนฺเต, เอวํวิธสฺส สทฺธสฺส ปสนฺนสฺส รโญฺญ กสฺมา วิปฺปฏิสารํ กริตฺถา''ติฯ ''อาวุโส, รโญฺญ ปสาทรกฺขนํ น ตุมฺหากํ ภาโร, มหลฺลกเตฺถรสฺส ภาโร''ติ วตฺวา อปรภาเค อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายนฺโต ภิกฺขุสงฺฆํ อาห – ''มยฺหํ กูฏาคารมฺหิ อญฺญมฺปิ ปลฺลงฺกํ อตฺถรถา''ติฯ ตสฺมิํ อตฺถเต เถโร – ''อิทํ กูฏาคารํ อนฺตเร อปฺปติฏฺฐหิตฺวา รญฺญา ทิฏฺฐกาเลเยว ภูมิยํ ปติฏฺฐาตู''ติ อธิฏฺฐหิตฺวา ปรินิพฺพายิฯ กูฏาคารํ ปญฺจโยชนมคฺคํ อากาเสน อคมาสิฯ ปญฺจโยชนมเคฺค ธชํ ธาเรตุํ สมตฺถา รุกฺขา ธชปคฺคหิตาว อเหสุํฯ คจฺฉาปิ คุมฺพาปิ สเพฺพ กูฏาคาราภิมุขา หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ

รโญฺญปิ ปณฺณํ ปหิณิํสุ ''เถโร ปรินิพฺพุโต, กูฏาคารํ อากาเสน อาคจฺฉตี''ติฯ ราชา น สทฺทหิฯ กูฏาคารํ อากาเสน คนฺตฺวา ถูปารามํ ปทกฺขิณํ กตฺวา สิลาเจติยฏฺฐานํ อคมาสิฯ เจติยํ สห วตฺถุนา อุปฺปติตฺวา กูฏาคารมตฺถเก อฏฺฐาสิ, สาธุการสหสฺสานิ ปวตฺติํสุ ฯ ตสฺมิํ ขเณ มหาพฺยคฺฆเตฺถโร นาม โลหปาสาเท สตฺตมกูฏาคาเร นิสิโนฺน ภิกฺขูนํ วินยกมฺมํ กโรนฺโต ตํ สทฺทํ สุตฺวา ''กิํ สโทฺท เอโส''ติ ปฏิปุจฺฉิฯ ภเนฺต, มงฺคลวาสี กุฏฺฏติสฺสเตฺถโร ปรินิพฺพุโต, กูฏาคารํ ปญฺจโยชนมคฺคํ อากาเสน อาคตํ, ตตฺถ โส สาธุการสโทฺทติฯ อาวุโส, ปุญฺญวเนฺต นิสฺสาย สกฺการํ ลภิสฺสามาติ อเนฺตวาสิเก ขมาเปตฺวา อากาเสเนว อาคนฺตฺวา ตํ กูฏาคารํ ปวิสิตฺวา ทุติยมเญฺจ นิสีทิตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ ราชา คนฺธปุปฺผจุณฺณานิ อาทาย คนฺตฺวา อากาเส ฐิตํ กูฏาคารํ ทิสฺวา กูฏาคารํ ปูเชสิฯ ตสฺมิํ ขเณ กูฏาคารํ โอตริตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐิตํฯ ราชา มหาสกฺกาเรน สรีรกิจฺจํ กาเรตฺวา ธาตุโย คเหตฺวา เจติยํ อกาสิฯ เอวรูปา สีลวนฺตานํ ทสฺสนกามา นาม โหนฺติฯ

สทฺธมฺมํ โสตุมิจฺฉตีติ ตถาคตปฺปเวทิตํ สทฺธมฺมํ โสตุกาโม โหติ **ปิณฺฑปาติกเตฺถราทโย** วิยฯ คงฺคาวนวาลิองฺคณมฺหิ กิร ติํส ภิกฺขู วสฺสํ อุปคตา อนฺวทฺธมาสํ อุโปสถทิวเส จตุปจฺจยสโนฺตสภาวนารามมหาอริยวํสญฺจ (อ. นิ. ๔.๒๘) กเถนฺติฯ เอโก ปิณฺฑปาติกเตฺถโร ปจฺฉาภาเคน อาคนฺตฺวา ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐาเน นิสีทิฯ อถ นํ เอโก โคนโส ชงฺฆปิณฺฑิมํสํ สณฺฑาเสน คณฺหโนฺต วิย ฑํสิฯ เถโร โอโลเกโนฺต โคนสํ ทิสฺวา ''อชฺช ธมฺมสฺสวนนฺตรายํ น กริสฺสามี''ติ โคนสํ คเหตฺวา ถวิกาย ปกฺขิปิตฺวา ถวิกามุขํ พนฺธิตฺวา อวิทูเร ฐาเน ฐเปตฺวา ธมฺมํ สุณโนฺตว นิสีทิฯ อรุณุคฺคมนญฺจ วิสํ วิกฺขเมฺภตฺวา เถรสฺส ติณฺณํ ผลานํ ปาปุณนญฺจ วิสสฺส ทฏฺฐฏฺฐาเนเนว โอตริตฺวา ปถวิปวิสนญฺจ ธมฺมกถิกเตฺถรสฺส ธมฺมกถานิฏฺฐาปนญฺจ เอกกฺขเณเยว อโหสิฯ ตโต เถโร อาห – ''อาวุโส เอโก เม โจโร คหิโต''ติ ถวิกํ มุญฺจิตฺวา โคนสํ วิสฺสเชฺชสิฯ ภิกฺขู ทิสฺวา ''กาย เวลาย ทฏฺฐตฺถ, ภเนฺต''ติ ปุจฺฉิํสุฯ หิโยฺย สายนฺหสมเย, อาวุโสติฯ กสฺมา, ภเนฺต, เอวํ ภาริยํ กมฺมํ กริตฺถาติฯ อาวุโส, สจาหํ ทีฆชาติเกน ทโฏฺฐติ วเทยฺยํ, นยิมํ เอตฺตกํ อานิสํสํ ลเภยฺยนฺติฯ อิทํ ตาว ปิณฺฑปาติกเตฺถรสฺส วตฺถุฯ

ทีฆวาปิยมฺปิ ''มหาชาตกภาณกเตฺถโร คาถาสหสฺสํ มหาเวสฺสนฺตรํ กเถสฺสตี''ติ ติสฺสมหาคาเม ติสฺสมหาวิหารวาสี เอโก ทหโร สุตฺวา ตโต นิกฺขมิตฺวา เอกาเหเนว นวโยชนมคฺคํ อาคโตฯ ตสฺมิํเยว ขเณ เถโร ธมฺมกถํ อารภิฯ ทหโร ทูรมคฺคาคมเนน สญฺชาตกายทรถตฺตา ปฏฺฐานคาถาย สทฺธิํ อวสานคาถํเยว ววตฺถเปสิฯ ตโต เถรสฺส ''อิทมโวจา''ติ วตฺวา อุฏฺฐายคมนกาเล ''มยฺหํ อาคมนกมฺมํ โมฆํ ชาต''นฺติ โรทมาโน อฏฺฐาสิฯ เอโก มนุโสฺส ตํ กถํ สุตฺวา คนฺตฺวา เถรสฺส อาโรเจสิ, ''ภเนฺต, 'ตุมฺหากํ ธมฺมกถํ โสสฺสามี'ติ เอโก ทหรภิกฺขุ ติสฺสมหาวิหารา อาคโต, โส 'กายทรถภาเวน เม อาคมนํ โมฆํ ชาต'นฺติ โรทมาโน ฐิโต''ติฯ

คจฺฉถ สญฺญาเปถ นํ ‘‘ปุน เสฺว กเถสฺสามา’’ติฯ โส ปุนทิวเส เถรสฺส ธมฺมกถํ สุตฺวา โสตาปตฺติผลํ ปาปุณิฯ

อปราปิ **อุลฺลโกลิกณฺณิวาสิกา** เอกา อิตฺถี ปุตฺตกํ ปายมานา ‘‘ทีฆภาณกมหาอภยเตฺถโร นาม อริยวํสปฏิปทํ กเถตี’’ติ สุตฺวา ปญฺจโยชนมคฺคํ คนฺตฺวา ทิวากถิกเตฺถรสฺส นิสินฺนกาเลเยว วิหารํ ปวิสิตฺวา ภูมิยํ ปุตฺตํ นิปชฺชาเปตฺวา ทิวากถิกเตฺถรสฺส ฐิตกาว ธมฺมํ อโสฺสสิฯ สรภาณเก เถเร อุฏฺฐิเต ทีฆภาณกมหาอภยเตฺถโร จตุปจฺจยสโนฺตสภาวนารามมหาอริยวํสํ อารภิฯ สา ฐิตกาว ปคฺคณฺหาติฯ เถโร ตโย เอว ปจฺจเย กเถตฺวา อุฏฺฐานาการํ อกาสิฯ สา อุปาสิกา อาห – ‘‘อโยฺย, ‘อริยวํสํ กเถสฺสามี’ติ สินิทฺธโภชนํ ภุญฺชิตฺวา มธุรปานกํ ปิวิตฺวา ยฏฺฐิมธุกเตลาทีหิ เภสชฺชํ กตฺวา กเถตุํ ยุตฺตฏฺฐาเนเยว อุฏฺฐหตี’’ติฯ เถโร ‘‘สาธุ, ภคินี’’ติ วตฺวา อุปริ ภาวนารามํ ปฏฺฐเปสิฯ อรุณุคฺคมนญฺจ เถรสฺส ‘‘อิทมโวจา’’ติ วจนญฺจ อุปาสิกาย โสตาปตฺติผลุปฺปตฺติ จ เอกกฺขเณเยว อโหสิฯ

อปราปิ **กพฺมฺปรวาสิกา** อิตฺถี อเงฺกน ปุตฺตํ อาทาย ‘‘ธมฺมํ โสสฺสามี’’ติ จิตฺตลปพฺพตํ คนฺตฺวา เอกํ รุกฺขํ นิสฺสาย ทารกํ นิปชฺชาเปตฺวา สยํ ฐิตกาว ธมฺมํ สุณาติฯ รตฺติภาคสมนฺตเร เอโก ทีฆชาติโก ตสฺสา ปสฺสนฺติยาเยว สมีเป นิปนฺนทารกํ จตูหิ ทาฐาหิ ฑํสิตฺวา อคมาสิฯ สา จินฺเตสิ – ‘‘สจาหํ ‘ปุโตฺต เม สเปฺปน ทโฏฺฐ’ติ วกฺขามิ, ธมฺมสฺส อนฺตราโย ภวิสฺสติฯ อเนกกฺขตฺตุํ โข ปน เม อยํ สํสารวเฏฺฏ วฏฺฏนฺติยา ปุโตฺต อโหสิ, ธมฺมเมว จริสฺสามี’’ติ ติยามรตฺตึ ฐิตกาว ธมฺมํ ปคฺคณฺหิตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย อรุเณ อุคฺคเต สจฺจกิริยาย ปุตฺตสฺส วิสํ นิมฺมเถตฺวา ปุตฺตํ คเหตฺวา คตาฯ เอวรูปา ปุคฺคลา ธมฺมํ โสตุกามา นาม โหนฺติฯ

๓. อตฺถวสสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ตติเย **ตโย, ภิกฺขเว, อตฺถวเส สมฺปสฺสมาเนนา**ติ ตโย อเตฺถ ตีณิ การณานิ ปสฺสเนฺตนฯ **อลเมวา**ติ ยุตฺตเมวฯ **โย ธมฺมํ เทเสตี**ติ โย ปุคฺคโล จตุสจฺจธมฺมํ ปกาเสติฯ **อตฺถปฺปฏิสํเวที**ติ อฏฺฐกถํ ญาเณน ปฏิสํเวทีฯ **ธมฺมปฺปฏิสํเวที**ติ ปาฬิธมฺมํ ปฏิสํเวทีฯ

๔. กถาปวตฺติสุตฺตวณฺณนา

๔๔. จตุเตฺถ **ฐาเนหี**ติ การเณหิฯ **ปวตฺตินี**ติ อปฺปฏิหตา นิยฺยานิกาฯ

๕. ปณฺฑิตสุตฺตวณฺณนา

๔๕. ปญฺจเม **ปณฺฑิตปญฺญตฺตานี**ติ ปณฺฑิเตหิ ปญฺญตฺตานิ กถิตานิ ปสตฺถานิฯ **สปฺปุริสปญฺญตฺตานี**ติ สปฺปุริเสหิ มหาปุริเสหิ ปญฺญตฺตานิ กถิตานิ ปสตฺถานิฯ **อหิํสา**ติ กรุณา เจว กรุณาปุพฺพภาโค จฯ **สํยโม**ติ สีลสํยโมฯ **ทโม**ติ อินฺทฺริยสํวโร, อุโปสถวเสน วา อตฺตทมนํ, ปุโณฺณวาเท (ม. นิ. ๓.๓๙๕ อาทโย; สํ. นิ. ๔.๘๘ อาทโย) ทโมติ วุตฺตา ขนฺติปิ อาฬวเก (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๓ อาทโย) วุตฺตา ปญฺญาปิ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏติเยวฯ **มาตาปิตุ อุปฏฺฐาน**นฺติ มาตาปิตูนํ รกฺขนํ โคปนํ ปฏิชคฺคนํฯ **สนฺตานน**นฺติ อญฺญตฺถ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธอริยสาวกา สโนฺต นาม, อิธ ปน มาตาปิตุอุปฏฺฐากา อธิเปฺปตาฯ ตสฺมา อุตฺตมเฏฺฐน สนฺตานํ , เสฏฺฐจริยเฏฺฐน **พฺรหฺมจารีนํ**ฯ อิทํ มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ สพฺภิ อุปญฺญาตนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **สตํ เอตานิ ฐานานี**ติ สนฺตานํ อุตฺตมปุริสานํ เอตานิ ฐานานิ การณานิฯ **อริโย ทสฺสนสมฺปโนฺน**ติ อิธ อิเมสํเยว ติณฺณํ ฐานานํ การเณน อริโย เจว ทสฺสน

สมฺปนฺโน จ เวทิตพฺโพ, น พุทฺธาทโย น โสตาปนฺนาฯ อถ วา **สตํ เอตานิ ฐานานี**ติ มาตุปฏฺฐานํ ปิตุปฏฺฐานนฺติ เอตานิ ฐานานิ สนฺตานํ อุตฺตมปุริสานํ การณานีติ เอวํ มาตาปิตุอุปฏฺฐากวเสน อิมิสฺสา คาถาย อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ มาตาปิตุอุปฏฺฐาโกเยว หิ อิธ ‘‘อริโย ทสฺสนสมฺปนฺโน’’ติ วุโตฺตฯ **ส โลกํ ภชเต สิว**นฺติ โส เขมํ เทวโลกํ คจฺฉตีติฯ

๖. สีลวนฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๖. ฉเฏฺฐ **ตีหิ ฐาเนหี**ติ ตีหิ การเณหิฯ **กาเยนา**ติอาทีสุ ภิกฺขู อาคจฺฉเนฺต ทิสฺวา ปจฺจุคฺคมนํ กโรนฺตา คจฺฉเนฺต อนุคจฺฉนฺตา อาสนสาลาย สมฺมชฺชนอุปเลปนาทีนิ กโรนฺตา อาสนานิ ปญฺญาเปนฺตา ปานียํ ปจฺจุปฏฺฐาเปนฺตา กาเยน ปุญฺญํ ปสวนฺติ นามฯ ภิกฺขุสงฺฆํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ‘‘ยาคุํ เทถ, ภตฺตํ เทถ, สปฺปินวนีตาทีนิ เทถ, คนฺธปุปฺผาทีหิ ปูเชถ, อุโปสถํ อุปวสถ, ธมฺมํ สุณาถ, เจติยํ วนฺทถา’’ติอาทีนิ วทนฺตา วาจาย ปุญฺญํ ปสวนฺติ นามฯ ภิกฺขู ปิณฺฑาย จรเนฺต ทิสฺวา ‘‘ลภนฺตู’’ติ จิเนฺตนฺตา มนสา ปุญฺญํ ปสวนฺติ นามฯ **ปสวนฺตี**ติ ปฏิลภนฺติฯ ปุญฺญํ ปเนตฺถ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ กถิตํฯ

๗. สงฺขตลกฺขณสุตฺตวณฺณนา

๔๗. สตฺตเม **สงฺขตสฺสา**ติ ปจฺจเยหิ สมาคนฺตฺวา กตสฺสฯ **สงฺขตลกฺขณานี**ติ สงฺขตํ เอตนฺติ สญฺชานนการณานิ นิมิตฺตานิฯ **อุปฺปาโท**ติ ชาติฯ **วโย**ติ เภโทฯ **ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ** นาม ชราฯ ตตฺถ **สงฺขต**นฺติ เตภูมกา ธมฺมาฯ มคฺคผลานิ ปน อสมฺมสนูปคตฺตา อิธ น กถียนฺติฯ อุปฺปาทาทโย **สงฺขตลกฺขณา** นามฯ เตสุ อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปาโท, ฐานกฺขเณ ชรา, เภทกฺขเณ วโยฯ ลกฺขณํ น สงฺขตํ, สงฺขตํ น ลกฺขณํ , ลกฺขเณน ปน สงฺขตํ ปริจฺฉินฺนํฯ ยถา หตฺถิอสฺสโคมหึสาทีนํ สตฺติสูลาทีนิ สญฺชานนลกฺขณานิ น หตฺถิอาทโย, นปิ หตฺถิอาทโย ลกฺขณาเนว, ลกฺขเณหิ ปน เต ‘‘อสุกสฺส หตฺถี, อสุกสฺส อโสฺส, อสุกหตฺถี, อสุกอโสฺส’’ติ วา ปญฺญายนฺติ, เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ

๘. อสงฺขตลกฺขณสุตฺตวณฺณนา

๔๘. อฏฺฐเม **อสงฺขตสฺสา**ติ ปจฺจเยหิ สมาคนฺตฺวา อกตสฺสฯ **อสงฺขตลกฺขณานี**ติ อสงฺขตํ เอตนฺติ สญฺชานนการณานิ นิมิตฺตานิฯ **น อุปฺปาโท ปญฺญายตี**ติอาทีหิ อุปฺปาทชราภงฺคานํ อภาโว วุโตฺตฯ อุปฺปาทาทีนญฺหิ อภาเวน อสงฺขตนฺติ ปญฺญายติฯ

๙. ปพฺพตราชสุตฺตวณฺณนา

๔๙. นวเม **มหาสาลา**ติ มหารุกฺขาฯ **กุลปติ**นฺติ กุลเชฏฺฐกํฯ **เสโล**ติ สิลามโยฯ **อรญฺญสฺมิ**นฺติ อคามกฏฺฐาเนฯ **พฺรหฺมา**ติ มหนฺตฯ **วเน**ติ อฏวิยํฯ **วนปฺปตี**ติ วนเชฏฺฐกาฯ **อิธ ธมฺมํ จริตฺวาน, มคฺคํ สุคติคามิน**นฺติ สุคติคามิกมคฺคสงฺขาตํ ธมฺมํ จริตฺวาฯ

๑๐. อาตปฺปกรณียสุตฺตวณฺณนา

๕๐. ทสเม **อาตปฺปํ กรณีย**นฺติ วีริยํ กาตุํ ยุตฺตํฯ **อนุปฺปาทายา**ติ อนุปฺปาทตฺถาย, อนุปฺปาทํ สาเธสฺสามีติ อิมินา การเณน กตฺตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ปรโตปิ เอเสว นโยฯ **สารีริกาน**นฺติ สรีรสมฺภวานํฯ **ทุกฺขาน**นฺติ ทุกฺขมานํฯ **ติพฺพาน**นฺติ พหลานํ, ตาปนวเสน วา ติพฺพานํฯ **ขราน**นฺติ ผรุสานํฯ **กฏุกาน**นฺติ ติขิณานํฯ **อสาตาน**นฺติ อมธุรานํฯ **อมนาปาน**นฺติ มนํ

วเฑฺฒตุํ อสมตฺถานํฯ **ปาณหรานนฺ**ติ ชีวิตหรานํฯ **อธิวาสนายา**ติ อธิวาสนตฺถาย สหนตฺถาย ขมนตฺถายฯ

เอตฺตเก ฐาเน สตฺถา อาณาเปตฺวา อาณตฺติํ ปวเตฺตตฺวา อิทานิ สมาทเปนฺโต **ยโต โข, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยโต**ติ ยทาฯ **อาตาปี**ติ วีริยวาฯ **นิปโก**ติ สปฺปโญฺญฯ **สโต**ติ สติยา สมนฺนาคโตฯ **ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส ปริเจฺฉทปริวฏุมกิริยายฯ อิเม จ ปน อาตาปาทโย ตโยปิ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาฯ

๑๑. มหาโจรสุตฺตวณฺณนา

๕๑. เอกาทสเม **มหาโจโร**ติ มหนฺโต พลวโจโรฯ **สนฺธินฺ**ติ ฆรสนฺธิํฯ **นิโลฺลปนฺ**ติ มหาวิโลปํฯ **เอกาคาริกนฺ**ติ เอกเมว เคหํ ปริวาเรตฺวา วิลุมฺปนํฯ **ปริปเนฺถปิ ติฏฺฐตี**ติ ปนฺถทูหนกมฺมํ กโรติฯ **นทีวิทุคฺคนฺ**ติ นทีนํ ทุคฺคมฏฺฐานํ อนฺตรทีปกํ, ยตฺถ สกฺกา โหติ ทฺวีหิปิ ตีหิปิ ชงฺฆสหเสฺสหิ สทฺธิํ นิลียิตุํฯ **ปพฺพตวิสมนฺ**ติ ปพฺพตานํ วิสมฏฺฐานํ ปพฺพตนฺตรํ, ยตฺถ สกฺกา โหติ สตฺตหิ วา อฏฺฐหิ วา ชงฺฆสหเสฺสหิ สทฺธิํ นิลียิตุํฯ **ติณคหนนฺ**ติ ติเณน วฑฺฒิตฺวา สณฺฉนฺนํ ทฺวตฺติโยชนฏฺฐานํฯ **โรธนฺ**ติ ฆนํ อญฺญมญฺญํ สํสฏฺฐสาขํ เอกาพทฺธํ มหาวนสณฺฑํฯ **ปริโยธาย อตฺถํ ภณิสฺสนฺตี**ติ ปริโยทหิตฺวา ตํ ตํ การณํ ปกฺขิปิตฺวา อตฺถํ กถยิสฺสนฺติฯ **ตฺยาสฺสา**ติ เต อสฺสฯ **ปริโยธาย อตฺถํ ภณนฺตี**ติ กิสฺมิญฺจิ กิญฺจิ วตฺตุํ อารเทฺธเยว ''มา เอวํ อวจุตฺถ, มยํ เอตํ กุลปรมฺปราย ชานาม, น เอส เอวรูปํ กริสฺสตี''ติ ตํ ตํ การณํ ปกฺขิปิตฺวา มหนฺตมฺปิ โทสํ หรนฺตา อตฺถํ ภณนฺติฯ อถ วา **ปริโยธายา**ติ ปฏิจฺฉาเทตฺวาติปิ อโตฺถฯ เต หิ ตสฺสปิ โทสํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา อตฺถํ ภณนฺติฯ **ขตํ อุปหตนฺ**ติ คุณขนเนน ขตํ, คุณุปฆาเตน อุปหตํฯ **วิสเมน กายกเมฺมนา**ติ สมฺปกฺขลนเฏฺฐน วิสเมน กายทฺวาริกกเมฺมนฯ วจีมโนกเมฺมสุปิ เอเสว นโยฯ **อนฺตคฺคาหิกายา**ติ ทสวตฺถุกาย อนฺตํ คเหตฺวา ฐิตทิฏฺฐิยาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

จูฬวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. พฺราหฺมณวโคฺค

๑. ปฐมเทฺวพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๕๒. พฺราหฺมณวคฺคสฺส ปฐเม **ชิณฺณา**ติ ชราชิณฺณาฯ **วุทฺธา**ติ วโยวุทฺธาฯ **มหลฺลกา**ติ ชาติมหลฺลกาฯ **อทฺธคตา**ติ ตโย อเทฺธ อติกฺกนฺตาฯ **วโยอนุปฺปตฺตา**ติ ตติยํ วยํ อนุปฺปตฺตาฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสู**ติ ปุตฺตทาเร อตฺตโน วจนํ อกโรเนฺต ทิสฺวา ''สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา นิยฺยานิกมคฺคํ คเวสิสฺสามา''ติ จิเนฺตตฺวา อุปสงฺกมึสุฯ **มยมสฺสุ, โภ โคตม, พฺราหฺมณา**ติ; โภ โคตม, มยํ พฺราหฺมณา น ขตฺติยา นามจฺจา น คหปติกาติ พฺราหฺมณภาวํ ชานาเปตฺวา **ชิณฺณา**ติอาทิมาหํสุฯ **อกตภีรุตฺตาณา**ติ อกตภยปริตฺตาณาฯ อวสฺสยภูตํ ปติฏฺฐากมฺมํ อเมฺหหิ น กตนฺติ ทเสฺสนฺติฯ **ตคฺฆา**ติ เอกํสเตฺถ นิปาโต, สมฺปฏิจฺฉนเตฺถ วาฯ เอกเนฺตน ตุเมฺห เอวรูปา, อหมฺปิ โข เอตํ สมฺปฏิจฺฉามีติ จ ทเสฺสติฯ **อุปนียตี**ติ อุปสํหรียติฯ อยํ หิ ชาติยา ชรํ อุปนียติ, ชราย พฺยาธึ, พฺยาธินา มรณํ, มรเณน ปุน ชาติํฯ เตน วุตฺตํ – ''อุปนียตี''ติฯ

อิทานิ ยสฺมา เต พฺราหฺมณา มหลฺลกตฺตา ปพฺพชิตฺวาปิ วตฺตํ ปูเรตุํ น สกฺขิสฺสนฺติ, ตสฺมา เน ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐาเปโนฺต ภควา **โยธ กาเยน สํยโม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กาเยน สํยโม**ติ กายทฺวาเรน สํวโรฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ตํ ตสฺส เปตสฺสา**ติ ตํ ปุญฺญํ ตสฺส ปรโลกํ คตสฺส ตายนเฏฺฐน **ตาณํ,** นิลียนเฏฺฐน **เลณํ,** ปติฏฺฐานเฏฺฐน **ทีโป,** อวสฺสยนเฏฺฐน **สรณํ,** อุตฺตมคติวเสน **ปรายณญฺจ** โหตีติ ทเสฺสติฯ คาถา อุตฺตานตฺถาเยวฯ เอวํ เต พฺราหฺมณา ตถาคเตน ปญฺจสุ สีเลสุ สมาทปิตา ยาวชีวํ ปญฺจ สีลานิ รกฺขิตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺติํสุฯ

๒. ทุติยเทฺวพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๕๓. ทุติเย **ภาชน**นฺติ ยํกิญฺจิ ภณฺฑกํฯ เสสํ ปฐเม วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๓. อญฺญตรพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๕๔. ตติเย **สโมฺมทนีย**นฺติ สโมฺมทชนนิํฯ **สารณีย**นฺติ สริตพฺพยุตฺตกํฯ **วีติสาเรตฺวา**ติ ปริโยสาเปตฺวาฯ **กิตฺตาวตา**ติ กิตฺตเกนฯ **สนฺทิฏฺฐิโก ธโมฺม โหตี**ติ สามํ ปสฺสิตโพฺพ โหติฯ **อกาลิโก**ติ น กาลนฺตเร ผลทายโกฯ **เอหิปสฺสิโก**ติ ''เอหิ ปสฺสา''ติ เอวํ ทเสฺสตุํ สกฺกาติ อาคมนียปฏิปทํ ปุจฺฉติฯ **โอปเนยฺยิโก**ติ อตฺตโน จิตฺตํ อุปเนตโพฺพฯ **ปจฺจตฺตํ เวทิตโพฺพ**ติ สามํเยว ชานิตโพฺพฯ **วิญฺญูหี**ติ ปณฺฑิเตหิฯ **ปริยาทินฺนจิโตฺต**ติ อาทินฺนคหิตปรามฏฺฐจิโตฺต หุตฺวาฯ **เจเตตี**ติ จิเนฺตติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต พฺราหฺมเณน โลกุตฺตรมโคฺค ปุจฺฉิโต, สตฺถาราปิ โสเยว กถิโตฯ โส หิ สามํ ปสฺสิตพฺพตฺตา สนฺทิฏฺฐิโก นามาติฯ

๔. ปริพฺพาชกสุตฺตวณฺณนา

๕๕. จตุเตฺถ **พฺราหฺมณปริพฺพาชโก**ติ พฺราหฺมณชาติโก ปริพฺพาชโก, น ขตฺติยาทิชาติโกฯ **อตฺตตฺถมฺปี**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ อตฺตโน อตฺถํฯ

๕. นิพฺพุตสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ปญฺจเม **อกาลิก**นฺติ น กาลนฺตเร ปตฺตพฺพํฯ **โอปเนยฺยิก**นฺติ ปฏิปตฺติยา อุปคนฺตพฺพํฯ

๖. ปโลกสุตฺตวณฺณนา

๕๗. ฉฏฺเฐ **อาจริยปาจริยาน**นฺติ อาจริยานเญฺจว อาจริยาจริยานญฺจฯ **อวีจิ มเญฺญ ผุโฏ อโหสี**ติ ยถา อวีจิ มหานิรโย นิรนฺตรผุโฏ เนรยิกสเตฺตหิ ปริปุณฺโณ, มนุเสฺสหิ เอวํ ปริปุณฺโณ โหติฯ **กุกฺกุฏสํปาติกา**ติ เอกคามสฺส ฉทนปิฏฺฐิโต อุปฺปติตฺวา อิตรคามสฺส ฉทนปิเฏฺฐ ปตนสงฺขาโต กุกฺกุฏสํปาโต เอตาสุ อตฺถีติ กุกฺกุฏสํปาติกาฯ กุกฺกุฏสํปาทิกาติปิ ปาโฐ, คามนฺตรโต คามนฺตรํ กุกฺกุฏานํ ปทสา คมนสงฺขาโต กุกฺกุฏสํปาโท เอตาสุ อตฺถีติ อโตฺถฯ อุภยเมฺปตํ ฆนนิวาสตํเยว ทีเปติฯ **อธมฺมราครตฺตา**ติ ราโค นาม เอกเนฺตเนว อธโมฺม, อตฺตโน ปริกฺขาเรสุ ปน อุปฺปชฺชมาโน น อธมฺมราโคติ อธิเปฺปโต, ปรปริกฺขาเรสุ อุปฺปชฺชมาโนว อธมฺมราโคติฯ **วิสมโลภาภิภูตา**ติ โลภสฺส สมกาโล นาม นตฺถิ, เอกนฺตํ วิสโมว เอสฯ อตฺตนา ปริคฺคหิตวตฺถุมฺหิ ปน อุปฺปชฺชมาโน สมโลโภ นาม, ปรปริคฺคหิตวตฺถุมฺหิ อุปฺปชฺชมาโนว วิสโมติ อธิเปฺปโตฯ **มิจฺฉาธมฺมปเรตา**ติ อวตฺถุปฏิเสวนสงฺขาเตน มิจฺฉาธเมฺมน สมนฺนาคตาฯ **เทโว น สมฺมา ธารํ อนุปฺปเวจฺฉตี**ติ วสฺสิตพฺพยุเตฺต กาเล วสฺสํ น วสฺสติฯ **ทุพฺภิกฺข**นฺติ ทุลฺลภภิกฺขํฯ **ทุสฺสสฺส**นฺติ วิวิธสสฺสานํ อสมฺปชฺชเนน ทุสฺสสฺสํฯ **เสตฏฺฐิก**นฺติ สเสฺส สมฺปชฺชมาเน ปาณกา ปตนฺติ, เตหิ ทฏฺฐตฺตา นิกฺขนฺตนิกฺขนฺตานิ สาลิสีสานิ เสตวณฺณานิ โหนฺติ นิสฺสารานิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘เสตฏฺฐิก’’นฺติฯ **สลากาวุตฺต**นฺติ วปิตํ วปิตํ สสฺสํ สลากามตฺตเมว สมฺปชฺชติ, ผลํ น เทตีติ อโตฺถฯ **ยกฺขา**ติ ยกฺขาธิปตโนฯ **วาเฬ อมนุเสฺส โอสฺสชฺชนฺตี**ติ จณฺฑยเกฺข มนุสฺสปเถ วิสฺสเชฺชนฺติ, เต ลโทฺธกาสา มหาชนํ ชีวิตกฺขยํ ปาเปนฺติฯ

๗. วจฺฉโคตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๘. สตฺตเม **มหปฺผล**นฺติ มหาวิปากํฯ **ธมฺมสฺส จานุธมฺมํ พฺยากโรนฺตี**ติ เอตฺถ **ธโมฺม** นาม กถิตกถา, **อนุธโมฺม** นาม กถิตสฺส ปฏิกถนํฯ **สหธมฺมิโก**ติ สการโณ สเหตุโกฯ **วาทานุปาโต**ติ วาทสฺส อนุปาโต, อนุปตนํ ปวตฺตีติ อโตฺถฯ **คารยฺหํ ฐาน**นฺติ ครหิตพฺพยุตฺตํ การณํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โภตา โคตเมน วุตฺตา สการณา วาทปฺปวตฺติ กิญฺจิปิ คารยฺหํ การณํ น อาคจฺฉตีติฯ อถ วา เตหิ ปเรหิ วุตฺตา สการณา วาทปฺปวตฺติ กิญฺจิ คารยฺหํ การณํ น อาคจฺฉตีติ ปุจฺฉติฯ

อนฺตรายกโร โหตีติ อนฺตรายํ วินาสํ กิจฺฉลาภกํ วิโลมกํ กโรติฯ **ปาริปนฺถิโก**ติ ปนฺถทูหนโจโรฯ **ขโต จ โหตี**ติ คุณขนเนน ขโต โหติฯ **อุปหโต**ติ คุณุปฆาเตเนว อุปหโตฯ

จนฺทนิกายาติ อสุจิกลลกูเปฯ **โอลิคเลฺล**ติ นิทฺธมนกลเลฯ **โส จา**ติ โส สีลวาติ วุตฺตขีณาสโวฯ **สีลกฺขเนฺธนา**ติ สีลราสินาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ วุจฺจติ ปจฺจเวกฺขณญาณํ, ตํ อเสกฺขสฺส ปวตฺตตฺตา อเสกฺขนฺติ วุตฺตํฯ อิตรานิ สิกฺขาปริโยสานปฺปตฺตตาย สยมฺปิ อเสกฺขาเนวฯ ตานิ จ ปน โลกุตฺตรานิ, ปจฺจเวกฺขณญาณํ โลกิยํฯ

โรหิณีสูติ รตฺตวณฺณาสุฯ **สรูปาสู**ติ อตฺตโน วจฺฉเกหิ สมานรูปาสุฯ **ปาเรวตาสู**ติ กโปตวณฺณาสุฯ **ทเนฺต**ติ นิพฺพิเสวโนฯ **ปุงฺคโว**ติ อุสโภฯ **โธรโยฺห**ติ ธุรวาโหฯ **กลฺยาณชวนิกฺกโม**ติ กลฺยาเณน อุชุนา ชเวน คนฺตาฯ **นาสฺส วณฺณํ ปริกฺขเร**ติ อสฺส โคณสฺส สรีร

วณฺณํ น อุปปริกฺขนฺติ, ธุรวหนกมฺมเมว ปน อุปปริกฺขนฺติฯ **ยสฺมิํ กสฺมิญฺจิ ชาติเย**ติ ยตฺถ กตฺถจิ กุลชาเตฯ **ยาสุ กาสุจิ เอตาสู**ติ เอตาสุ ขตฺติยาทิปฺปเภทาสุ ยาสุ กาสุจิ ชาตีสุฯ

พฺรหฺมจริยสฺส เกวลีติ พฺรหฺมจริยสฺส เกวเลน สมนฺนาคโต, ปริปุณฺณภาเวน ยุโตฺตติ อโตฺถฯ ขีณาสโว หิ สกลพฺรหฺมจารี นาม โหติฯ เตเนตํ วุตฺตํฯ **ปนฺนภาโร**ติ โอโรปิตภาโร, ขนฺธภารํ กิเลสภารํ กามคุณภารญฺจ โอโรเปตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ **กตกิโจฺจ**ติ จตูหิ มเคฺคหิ กิจฺจํ กตฺวา ฐิโตฯ **ปารคู สพฺพธมฺมาน**นฺติ สพฺพธมฺมา วุจฺจนฺติ ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฎฺฐารส ธาตุโย, เตสํ สพฺพธมฺมานํ อภิญฺญาปารํ, ปริญฺญาปารํ, ปหานปารํ, ภาวนาปารํ, สจฺฉิกิริยาปารํ, สมาปตฺติปารญฺจาติ ฉพฺพิธํ ปารํ คตตฺตา ปารคูฯ **อนุปาทายา**ติ อคฺคเหตฺวาฯ **นิพฺพุโต**ติ กิเลสสนฺตาปรหิโตฯ **วิรเช**ติ ราคโทสโมหรชรหิเตฯ

อวิชานนฺตาติ เขตฺตํ อชานนฺตาฯ **ทุเมฺมธา**ติ นิปฺปญฺญาฯ **อสฺสุตาวิโน**ติ เขตฺตวินิจฺฉยสวเนน รหิตาฯ **พหิทฺธา**ติ อิมมฺหา สาสนา พหิทฺธาฯ **น หิ สเนฺต อุปาสเร**ติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธขีณาสเว อุตฺตมปุริเส น อุปสงฺกมนฺติฯ **ธีรสมฺมเต**ติ ปณฺฑิเตหิ สมฺมเต สมฺภาวิเตฯ **มูลชาตา ปติฎฺฐิตา**ติ อิมินา โสตาปนฺนสฺส สทฺธํ ทเสฺสติฯ **กุเล วา อิธ ชายเร**ติ อิธ วา มนุสฺสโลเก ขตฺติยพฺราหฺมณเวสฺสกุเล ชายนฺติฯ อยเมว หิ ติวิธา กุลสมฺปตฺติ นามฯ **อนุปุเพฺพน นิพฺพานํ, อธิคจฺฉนฺตี**ติ สีลสมาธิปญฺญาติ อิเม คุเณ ปูเรตฺวา อนุกฺกเมน นิพฺพานํ อธิคจฺฉนฺตีติฯ

๘. ติกณฺณสุตฺตวณฺณนา

๕๙. อฎฺฐเม **ติกโณฺณ**ติ ตสฺส นามํฯ **อุปสงฺกมี**ติ ‘‘สมโณ กิร โคตโม ปณฺฑิโต, คจฺฉิสฺสามิ ตสฺส สนฺติก’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ภุตฺตปาตราโส มหาชนปริวุโต อุปสงฺกมิฯ **ภควโต สมฺมุขา**ติ ทสพลสฺส ปุรโต นิสีทิตฺวาฯ **วณฺณํ ภาสตี**ติ กสฺมา ภาสติ? โส กิร อิโต ปุเพฺพ ตถาคตสฺส สนฺติกํ อคตปุโพฺพฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘พุทฺธา นาม ทุราสทา, มยิ ปฐมตรํ อกเถเนฺต กเถยฺย วา น วาฯ สเจ น กเถสฺสติ, อถ มํ สมาคมฎฺฐาเน กเถนฺตํ เอวํ วกฺขนฺติ ‘ตฺวํ อิธ กสฺมา กเถสิ, เยน เต สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วจนมตฺตมฺปิ น ลทฺธ’นฺติฯ ตสฺมา ‘เอวํ เม อยํ ครหา มุจฺจิสฺสตี’’’ติ มญฺญมาโน ภาสติฯ กิญฺจาปิ พฺราหฺมณานํ วณฺณํ ภาสติ, ตถาคตสฺส ปน ญาณํ ฆเฎฺฎสฺสามีติ อธิปฺปาเยเนว ภาสติฯ **เอวมฺปิ เตวิชฺชา พฺราหฺมณา**ติ เตวิชฺชกพฺราหฺมณา เอวํปณฺฑิตา เอวํธีรา เอวํพฺยตฺตา เอวํพหุสฺสุตา เอวํวาทิโน, เอวํสมฺมตาติ อโตฺถฯ **อิติปี**ติ อิมินา เตสํ ปณฺฑิตาทิอาการปริเจฺฉทํ ทเสฺสติฯ เอตฺตเกน การเณน ปณฺฑิตา…เป.… เอตฺตเกน การเณน สมฺมตาติ อยเญฺหิ เอตฺถ อโตฺถฯ

ยถา กถํ ปน พฺราหฺมณาติ เอตฺถ **ยถา**ติ การณวจนํ, **กถํ ปนา**ติ ปุจฺฉาวจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กถํ ปน, พฺราหฺมณ, พฺราหฺมณา เตวิชฺชํ ปญฺญาเปนฺติฯ ยถา เอวํ สกฺกา โหติ ชานิตุํ, ตํ การณํ วเทหีติฯ ตํ สุตฺวา พฺราหฺมโณ ‘‘ชานนฎฺฐาเนเยว มํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปุจฺฉิ, โน อชานนฎฺฐาเน’’ติ อตฺตมโน หุตฺวา **อิธ, โภ โคตมา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุภโต**ติ ทฺวีหิปิ ปเกฺขหิฯ **มาติโต จ ปิติโต จา**ติ ยสฺส มาตา พฺราหฺมณี, มาตุ มาตา พฺราหฺมณี, ตสฺสาปิ มาตา พฺราหฺมณีฯ ปิตา พฺราหฺมโณ, ปิตุ ปิตา พฺราหฺมโณ, ตสฺสาปิ ปิตา พฺราหฺมโณ, โส อุภโต สุชาโต มาติโต จ ปิติโต จฯ **สํสุทฺธคหณิโก**ติ ยสฺส สํสุทฺธา มาตุ คหณี, กุจฺฉีติ อโตฺถฯ ‘‘สมเวปากินิยา คหณิยา’’ติ ปน เอตฺถ กมฺมชเตโชธาตุ คหณีติ วุจฺจติฯ

ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคาติ เอตฺถ ปิตุ ปิตา ปิตามโห, ปิตามหสฺส ยุคํ ปิตามหยุคํฯ **ยุค**นฺติ อายุปฺปมาณํ วุจฺจติฯ อภิลาปมตฺตเมว เจตํ, อตฺถโต ปน ปิตามโหเยว ปิตามหยุคํฯ ตโต อุทฺธํ สเพฺพปิ ปุพฺพปุริสา ปิตามหคฺคหเณเนว คหิตาฯ เอวํ ยาว สตฺตโม ปุริโส, ตาว สํสุทฺธคหณิโก, อถ วา อกฺขิโตฺต อนุปกฺกุโฎฺฐ ชาติวาเทนาติ ทเสฺสติฯ **อกฺขิโตฺต**ติ ‘‘อปเนถ เอตํ, กึ อิมินา’’ติ เอวํ อกฺขิโตฺต อนวกฺขิโตฺตฯ **อนุปกฺกุโฎฺฐ**ติ น อุปกฺกุโฎฺฐ, น อโกฺกสํ วา นินฺทํ วา ปตฺตปุโพฺพฯ เกน การเณนาติ? **ชาติวาเทน**ฯ ‘‘อิติปิ หีนชาติโก เอโส’’ติ เอวรูเปน วจเนนาติ อโตฺถฯ

อชฺฌายโกติ อิทํ ‘‘น ทานิเม ฌายนฺติ, น ทานิเม ฌายนฺตีติ โข, วาเสฎฺฐ, อชฺฌายกา อชฺฌายกาเตว ตติยํ อกฺขรํ อุปนิพฺพตฺต’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๓๒) เอวํ ปฐมกปฺปิกกาเล ฌานวิรหิตานํ พฺราหฺมณานํ ครหวจนํ อุปฺปนฺนํฯ อิทานิ ปน ตํ อชฺฌายตีติ อชฺฌายโก, มเนฺต ปริวเตฺตตีติ อิมินา อเตฺถน ปสํสาวจนํ กตฺวา โวหรนฺติฯ มเนฺต ธาเรตีติ **มนฺตธโร**ฯ

ติณฺณํ เวทานนฺติ อิรุเพฺพทยชุเพฺพทสามเพฺพทานํฯ โอฎฺฐปหตกรณวเสน ปารํ คโตติ **ปารคู**ฯ สห นิฆณฺฑุนา จ เกฎุเภน จ **สนิฆณฺฑุเกฎุภานํฯ นิฆณฺฑู**ติ นามนิฆณฺฑุรุกฺขาทีนํ เววจนปกาสกสตฺถํฯ **เกฎุภ**นฺติ กิริยากปฺปวิกโปฺป กวีนํ อุปการาย สตฺถํฯ สห อกฺขรปฺปเภเทน **สากฺขรปฺปเภทานํฯ อกฺขรปฺปเภโท**ติ สิกฺขา จ นิรุตฺติ จฯ **อิติหาสปญฺจมาน**นฺติ อาถพฺพณเวทํ จตุตฺถํ กตฺวา อิติห อาส, อิติห อาสาติ อีทิสวจนปฎิสํยุโตฺต ปุราณกถาสงฺขาโต ขตฺตวิชฺชาสงฺขาโต วา อิติหาโส ปญฺจโม เอเตสนฺติ อิติหาสปญฺจมาฯ เตสํ อิติหาสปญฺจมานํ เวทานํฯ

ปทํ ตทวเสสญฺจ พฺยากรณํ อธียติ เวเทติ จาติ **ปทโก เวยฺยากรโณฯ โลกายตํ** วุจฺจติ วิตณฺฑวาทสตฺถํฯ **มหาปุริสลกฺขณ**นฺติ มหาปุริสานํ พุทฺธาทีนํ ลกฺขณทีปกํ ทฺวาทสสหสฺสคนฺถปมาณํ สตฺถํ, ยตฺถ โสฬสสหสฺสคาถาปทปริมาณา พุทฺธมนฺตา นาม อเหสุํ, เยสํ วเสน ‘‘อิมินา ลกฺขเณน สมนฺนาคตา พุทฺธา นาม โหนฺติ , อิมินา ปเจฺจกพุทฺธา, เทฺว อคฺคสาวกา, อสีติ มหาสาวกา, พุทฺธมาตา, พุทฺธปิตา, อคฺคุปฎฺฐากา, อคฺคุปฎฺฐายิกา, ราชา จกฺกวตฺตี’’ติ อยํ วิเสโส ญายติฯ **อนวโย**ติ อิเมสุ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนูโน ปริปูรการี, อวโย น โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ อวโย นาม โย ตานิ อตฺถโต จ คนฺถโต จ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกติฯ อถ วา **อนวโย**ติ อนุ อวโย, สนฺธิวเสน อุการโลโปฯ อนุ อวโย ปริปุณฺณสิโปฺปติ อโตฺถฯ

เตน หีติ อิทํ ภควา นํ อายาจนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อิทานิสฺส ปญฺหํ กเถตุํ กาโล’’ติ ญตฺวา อาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยสฺมา มํ อายาจสิ, ตสฺมา สุณาหีติฯ **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติอาทิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๗๐) วิตฺถาริตเมวฯ อิธ ปเนตํ ติสฺสนฺนํ วิชฺชานํ ปุพฺพภาคปฎิปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ทฺวินฺนํ วิชฺชานํ อนุปทวณฺณนา เจว ภาวนานโย จ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๔๐๒ อาทโย) วิตฺถาริโตวฯ

ปฐมา วิชฺชาติ ปฐมํ อุปฺปนฺนาติ ปฐมา, วิทิตกรณเฎฺฐน วิชฺชาฯ กึ วิทิตํ กโรติ? ปุเพฺพนิวาสํฯ **อวิชฺชา**ติ ตเสฺสว ปุเพฺพนิวาสสฺส อวิทิตกรณเฎฺฐน ตปฺปฎิจฺฉาทโก โมโห วุจฺจติฯ **ตโม**ติ เสฺวว โมโห ปฎิจฺฉาทกเฎฺฐน ตโมติ วุจฺจติฯ **อาโลโก**ติ สาเยว วิชฺชา โอภาสกรณเฎฺฐน อาโลโกติ วุจฺจติฯ เอตฺถ จ วิชฺชา อธิคตาติ อยํ อโตฺถ ฯ เสสํ ปสํสาวจนํฯ โยชนา ปเนตฺถ อยมสฺส วิชฺชา อธิคตา, อถสฺส อธิคตวิชฺชสฺส อวิชฺชา วิหตา วินฎฺฐาติ อโตฺถฯ กสฺมา? ยสฺมา วิชฺชา อุปฺปนฺนาฯ อิตรสฺมิมฺปิ ปททฺวเย เอเสว นโยฯ **ยถา ต**นฺติ เอตฺถ **ยถา**ติ โอปมฺมํ, **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ สติยา อวิปฺปวาเสน **อปฺปมตฺตสฺส**ฯ วีริยาตาเปน **อาตาปิโน**ฯ

กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขตาย **ปหิตตฺตสฺส**ฯ เปสิตตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต อวิชฺชา วิหเญฺญยฺย, วิชฺชา อุปฺปเชฺชยฺยฯ ตโม วิหเญฺญยฺย, อาโลโก อุปฺปเชฺชยฺย, เอวเมว ตสฺส อวิชฺชา วิหตา , วิชฺชา อุปฺปนฺนาฯ ตโม วิหโต, อาโลโก อุปฺปโนฺนฯ เอตสฺส เตน ปธานานุโยคสฺส อนุรูปเมว ผลํ ลทฺธนฺติฯ

จุตูปปาตกถายํ **วิชฺชา**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณวิชฺชาฯ **อวิชฺชา**ติ สตฺตานํ จุติปฏิสนฺธิปฺปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ตติยวิชฺชาย **โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต**ติ วิปสฺสนาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ เวทิตพฺพํฯ **อาสวานํ ขยญาณายา**ติ อรหตฺตมคฺคญาณตฺถายฯ อรหตฺตมโคฺค หิ อาสววินาสนโต อาสวานํ ขโยติ วุจฺจติ, ตตฺร เจตํ ญาณํ ตตฺถ ปริยาปนฺนตฺตาติฯ **จิตฺตํ อภินินฺนาเมตี**ติ วิปสฺสนาจิตฺตํ อภินีหรติฯ **โส อิทํ ทุกฺข**นฺติ เอวมาทีสุ เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต ภิโยฺยติ สพฺพมฺปิ ทุกฺขสจฺจํ สรสลกฺขณปฺปฏิเวเธน ยถาภูตํ ปชานาติ ปฏิวิชฺฌติ, ตสฺส จ ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺติกํ ตณฺหํ ‘‘อยํ ทุกฺขสมุทโย’’ติ, ตทุภยมฺปิ ยํ ฐานํ ปตฺวา นิรุชฺฌติ , ตํ เตสํ อปวตฺติํ นิพฺพานํ ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรโธ’’ติฯ ตสฺส จ สมฺปาปกํ อริยมคฺคํ ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติ สรสลกฺขณปฺปฏิเวเธน ยถาภูตํ ปชานาติ ปฏิวิชฺฌตีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ สรูปโต สจฺจานิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กิเลสวเสน ปริยายโต ทเสฺสโนฺต **อิเม อาสวา**ติ อาทิมาหฯ **ตสฺส เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต**ติ ตสฺส ภิกฺขุโน เอวํ ชานนฺตสฺส เอวํ ปสฺสนฺตสฺสฯ สห วิปสฺสนาย โกฏิปฺปตฺตํ มคฺคํ กเถสิฯ **กามาสวา**ติ กามาสวโตฯ **วิมุจฺจตี**ติ อิมินา มคฺคกฺขณํ ทเสฺสติฯ มคฺคกฺขเณ หิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ, ผลกฺขเณ วิมุตฺตํ โหติฯ **วิมุตฺตสฺมิํ วิมุตฺตมิติ ญาณ**นฺติ อิมินา ปจฺจเวกฺขณญาณํ ทเสฺสติฯ **ขีณา ชาตี**ติอาทีหิ ตสฺส ภูมิํฯ เตน หิ ญาเณน โส ปจฺจเวกฺขโนฺต ขีณา ชาตีติอาทีนิ ปชานาติฯ กตมา ปนสฺส ชาติ ขีณา, กถญฺจ นํ ปชานาตีติ? น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา ปุเพฺพว ขีณตฺตา, น อนาคตา, อนาคเต วายามาภาวโต, น ปจฺจุปฺปนฺนา, วิชฺชมานตฺตาฯ ยา ปน มคฺคสฺส อภาวิตตฺตา อุปฺปเชฺชยฺย เอกจตุปญฺจโวการภเวสุ เอกจตุปญฺจกฺขนฺธปฺปเภทา ชาติ, สา มคฺคสฺส ภาวิตตฺตา อนุปฺปาทธมฺมตํ อาปชฺชเนน ขีณาฯ ตํ โส มคฺคภาวนาย ปหีนกิเลเส ปจฺจเวกฺขิตฺวา กิเลสาภาเว วิชฺชมานมฺปิ กมฺมํ อายติอปฺปฏิสนฺธิกํ โหตีติ ชานโนฺต ปชานาติฯ

วุสิตนฺติ วุตฺถํ ปริวุตฺถํ, กตํ จริตํ นิฏฺฐิตนฺติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณเกน หิ สทฺธิํ สตฺต เสกฺขา พฺรหฺมจริยวาสํ วสนฺติ นาม, ขีณาสโว วุตฺถวาโสฯ ตสฺมา โส อตฺตโน พฺรหฺมจริยวาสํ ปจฺจเวกฺขโนฺต ‘‘วุสิตํ พฺรหฺมจริย’’นฺติ ปชานาติฯ **กตํ กรณีย**นฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยวเสน โสฬสวิธมฺปิ กิจฺจํ นิฏฺฐาปิตนฺติ อโตฺถฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณกาทโย หิ ตํ กิจฺจํ กโรนฺติ, ขีณาสโว กตกรณีโยฯ ตสฺมา โส อตฺตโน กรณียํ ปจฺจเวกฺขโนฺต ‘‘กตํ กรณีย’’นฺติ ปชานาติฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายา**ติ ปุน อิตฺถภาวาย, เอวํ โสฬสวิธกิจฺจภาวาย กิเลสกฺขยาย วา มคฺคภาวนากิจฺจํ เมนตฺถีติ ปชานาติฯ อถ วา **อิตฺถตฺตายา**ติ อิตฺถภาวโต, อิมสฺมา เอวํ ปการา อิทานิ วตฺตมานกฺขนฺธสนฺตานา อปรํ ขนฺธสนฺตานํ มยฺหํ นตฺถิ, อิเม ปน ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา รุกฺขา วิยฯ เต จริมกวิญฺญาณนิโรเธน อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท นิพฺพายิสฺสนฺตีติ ปชานาติฯ อิธ **วิชฺชา**ติ อรหตฺตมคฺคญาณวิชฺชาฯ **อวิชฺชา**ติ จตุสจฺจปฺปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อนุจฺจาวจสีลสฺสาติ ยสฺส สีลํ กาเลน หายติ, กาเลน วฑฺฒติ, โส อุจฺจาวจสีโล นาม โหติฯ ขีณาสวสฺส ปน สีลํ เอกนฺตวฑฺฒิตเมวฯ ตสฺมา โส อนุจฺจาวจสีโล นาม โหติฯ **วสีภูต**นฺติ วสิปฺปตฺตํฯ **สุสมาหิต**นฺติ สุฏฺฐุ สมาหิตํ, อารมฺมณมฺหิ สุฏฺฐปิตํฯ **ธีร**นฺติ ธิติสมฺปนฺนํฯ **มจฺจุหายิน**นฺติ มจฺจุํ ชหิตฺวา ฐิตํฯ **สพฺพปฺปหายิน**นฺติ สเพฺพ ปาปธเมฺม ปชหิตฺวา ฐิตํฯ **พุทฺธ**นฺติ จตุสจฺจพุทฺธํฯ **อนฺติมเทหิน**นฺติ สพฺพปจฺฉิมสรีรธารินํฯ **ตํ นมสฺสนฺติ โคตม**นฺติ ตํ โคตมโคตฺตํ พุทฺธสาวกา นมสฺสนฺติฯ อถ วา โคตมพุทฺธสฺส สาวโกปิ โคตโม, ตํ โคตมํ เทวมนุสฺสา นมสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ

ปุเพฺพนิวาสนฺติ ปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธปรมฺปรํฯ **โยเวที**ติ โย อเวติ อวคจฺฉติฯ โยเวทีติปิ ปาโฐฯ โย อเวทิ, วิทิตํ ปากฏํ กตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ **สคฺคาปายญฺจ ปสฺสตี**ติ ฉ กามาวจเร นว พฺรหฺมโลเก จตฺตาโร จ อปาเย ปสฺสติฯ **ชาติกฺขยํ ปโตฺต**ติ อรหตฺตํ ปโตฺตฯ **อภิญฺญาโวสิโต**ติ ชานิตฺวา กิจฺจโวสาเนน โวสิโตฯ **มุนี**ติ โมเนยฺยน สมนฺนาคโต ขีณาสวมุนิฯ **เอตาหี**ติ เหฏฺฐา นิทฺทิฏฺฐาหิ ปุเพฺพนิวาสญาณาทีหิฯ **นาญฺญํ ลปิตลาปน**นฺติ โย ปนโญฺญ เตวิโชฺชติ อเญฺญหิ ลปิตวจนมตฺตเมว ลปติ, ตมหํ เตวิโชฺชติ น วทามิ, อตฺตปจฺจกฺขโต ญตฺวา ปรสฺสปิ ติโสฺส วิชฺชา กเถนฺตเมวาหํ เตวิโชฺชติ วทามีติ อโตฺถฯ **กล**นฺติ โกฏฺฐาสํฯ **นาคฺฆตี**ติ น ปาปุณาติฯ อิทานิ พฺราหฺมโณ ภควโต กถาย ปสโนฺน ปสนฺนาการํ กโรโนฺต **อภิกฺกนฺต**นฺติ อาทิมาหฯ

๙. ชาณุโสฺสณิสุตฺตวณฺณนา

๖๐. นวเม **ยสฺสสฺสู**ติ ยสฺส ภเวยฺยุํฯ **ยโญฺญ**ติอาทีสุ ยชิตโพฺพติ ยโญฺญ, เทยฺยธมฺมเสฺสตํ นามํฯ **สทฺธ**นฺติ มตกภตฺตํฯ **ถาลิปาโก**ติ วรปุริสานํ ทาตพฺพยุตฺตํ ภตฺตํฯ **เทยฺยธมฺม**นฺติ วุตฺตาวเสสํ ยํกิญฺจิ เทยฺยธมฺมํ นามฯ **เตวิเชฺชสุ พฺราหฺมเณสุ ทานํ ทเทยฺยา**ติ สพฺพเมตํ ทานํ เตวิเชฺชสุ ทเทยฺย, เตวิชฺชา พฺราหฺมณาว ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺตาติ ทเสฺสติฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

๑๐. สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา

๖๑. ทสเม **สงฺคารโว**ติ เอวํนามโก ราชคหนคเร ชิณฺณปฏิสงฺขรณการโก อายุตฺตกพฺราหฺมโณฯ **อุปสงฺกมี**ติ ภุตฺตปาตราโส หุตฺวา มหาชนปริวุโต อุปสงฺกมิฯ **มยมสฺสู**ติ เอตฺถ **อสฺสู**ติ นิปาตมตฺตํ, มยํ, โภ โคตม, พฺราหฺมณา นามาติ อิทเมว อตฺถปทํฯ **ยญฺญํ ยชามา**ติ พาหิรสมเย สพฺพจตุเกฺกน สพฺพฏฺฐเกน สพฺพโสฬสเกน สพฺพทฺวตฺติํสาย สพฺพจตุสฏฺฐิยา สพฺพสเตน สพฺพปญฺจสเตนาติ จ เอวํ ปาณฆาตปฏิสํยุโตฺต ยโญฺญ นาม โหติฯ ตํ สนฺธาเยวมาหฯ **อเนกสารีริก**นฺติ อเนกสรีรสมฺภวํฯ **ยทิท**นฺติ ยา เอสาฯ **ยญฺญาธิกรณ**นฺติ ยชนการณา เจว ยาชนการณา จาติ อโตฺถฯ เอกสฺมิญฺหิ พหูนํ ททเนฺตปิ ทาเปเนฺตปิ พหูสุปิ พหูนํ เทเนฺตสุปิ ทาเปเนฺตสุปิ ปุญฺญปฏิปทา อเนกสารีริกา นาม โหติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ตุยฺหญฺจ ตุยฺหญฺจ ยชามีติ วทนฺตสฺสาปิ ตฺวญฺจ ตฺวญฺจ ยชาหีติ อาณาเปนฺตสฺสาปิ จ อเนกสารีริกาว โหติฯ ตมฺปิ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ยสฺส วา ตสฺส วา**ติ ยสฺมา วา ตสฺมา วาฯ **เอกมตฺตานํ ทเมตี**ติ อตฺตโน อินฺทฺริยทมนวเสน เอกํ อตฺตานเมว ทเมติฯ **เอกมตฺตานํ สเมตี**ติ อตฺตโน ราคาทิสมนวเสน เอกํ อตฺตานเมว สเมติฯ **ปรินิพฺพาเปตี**ติ ราคาทิปรินิพฺพาเนเนว ปรินิพฺพาเปติฯ **เอวมสฺสาย**นฺติ เอวํ สเนฺตปิ อยํฯ

เอวมิทํ พฺราหฺมณสฺส กถํ สุตฺวา สตฺถา จินฺเตสิ – ‘‘อยํ พฺราหฺมโณ ปสุฆาตกสํยุตฺตํ มหายญฺญํ อเนกสารีริกํ ปุญฺญปฏิปทํ วเทติ, ปพฺพชฺชามูลกํ ปน ปุญฺญุปฺปตฺติปฏิปทํ เอกสารีริกนฺติ วเทติฯ เนวายํ เอกสารีริกํ ชานาติ, น อเนกสารีริกํ, หนฺทสฺส เอกสารีริกญฺจ อเนกสารีริกญฺจ ปฏิปทํ เทเสสฺสามี’’ติ อุปริ เทสนํ วเฑฺฒนฺโต **เตน หิ พฺราหฺมณา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยถา เต ขเมยฺยา**ติ ยถา ตุยฺหํ รุเจยฺยฯ **อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชตี**ติอาทิ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตเมวฯ **เอถายํ มโคฺค**ติ เอถ ตุเมฺห, อหมนุสาสามิ, อยํ มโคฺคฯ **อยํ ปฏิปทา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ยถา ปฏิปโนฺน**ติ เยน มเคฺคน ปฏิปโนฺนฯ **อนุตฺตรํ พฺรหฺมจริโยคธ**นฺติ อรหตฺตมคฺคสงฺขาตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส อนุตฺตรํ โอคธํ อุตฺตมปติฎฺฐาภูตํ นิพฺพานํฯ **อิจฺจายํ**นฺติ อิติ อยํฯ

อปฺปฎฺฐตราติ ยตฺถ พหูหิ เวยฺยาวจฺจกเรหิ วา อุปกรเณหิ วา อโตฺถ นตฺถิฯ **อปฺปสมารมฺภตรา**ติ ยตฺถ พหูนํ กมฺมเจฺฉทวเสน ปีฬาสงฺขาโต สมารโมฺภ นตฺถิฯ **เสยฺยถาปิ ภวํ โคตโม , ภวํ จานโนฺท, เอเต เม ปุชฺชา**ติ ยถา ภวํ โคตโม, ภวญฺจานโนฺท, เอวรูปา มม ปูชิตา, ตุเมฺหเยว เทฺว ชนา มยฺหํ ปุชฺชา จ ปาสํสา จาติ อิมมตฺถํ สนฺธาเยตํ วทติฯ ตสฺส กิร เอวํ อโหสิ – ‘‘อานนฺทเตฺถโร มํเยว อิมํ ปญฺหํ กถาเปตุกาโม, อตฺตโน โข ปน วเณฺณ วุเตฺต ปทุสฺสนโก นาม นตฺถี’’ติฯ ตสฺมา ปญฺหํ อกเถตุกาโม วณฺณภณเนน วิเกฺขปํ กโรโนฺต เอวมาหฯ

น โข ตฺยาหนฺติ น โข เต อหํฯ เถโรปิ กิร จินฺเตสิ – ‘‘อยํ พฺราหฺมโณ ปญฺหํ อกเถตุกาโม ปริวตฺตติ, อิมํ ปญฺหํ เอตํเยว กถาเปสฺสามี’’ติฯ ตสฺมา นํ เอวมาหฯ

สหธมฺมิกนฺติ สการณํฯ **สํสาเทตี**ติ สํสีทาเปติฯ **โน วิสฺสเชฺชตี**ติ น กเถติฯ **ยํนูนาหํ ปริโมเจยฺย**นฺติ ยํนูนาหํ อุโภเปเต วิเหสโต ปริโมเจยฺยํฯ พฺราหฺมโณ หิ อานเนฺทน ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ อกเถโนฺต วิเหสติ, อานโนฺทปิ พฺราหฺมณํ อกเถนฺตํ กถาเปโนฺตฯ อิติ อุโภเปเต วิเหสโต โมเจสฺสามีติ จินฺเตตฺวา เอวมาหฯ **กา นฺวชฺชา**ติ กา นุ อชฺชฯ **อนฺตรากถา อุทปาที**ติ อญฺญิสฺสา กถาย อนฺตรนฺตเร กตรา กถา อุปฺปชฺชีติ ปุจฺฉติฯ ตทา กิร ราชเนฺตปุเร ตีณิ ปาฏิหาริยานิ อารพฺภ กถา อุทปาทิ, ตํ ปุจฺฉามีติ สตฺถา เอวมาหฯ อถ พฺราหฺมโณ ‘‘อิทานิ วตฺถุํ สกฺขิสฺสามี’’ติ ราชเนฺตปุเร อุปฺปนฺนํ กถํ อาโรเจโนฺต **อยํ ขฺวชฺช, โภ โคตมา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อยํ ขฺวชฺชา**ติ อยํ โข อชฺชฯ **ปุเพฺพ สุท**นฺติ เอตฺถ **สุท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมา**ติ ทสกุสลกมฺมปถสงฺขาตา มนุสฺสธมฺมา อุตฺตริํฯ **อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทเสฺสสุ**นฺติ ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตา อากาเสเนว คมิํสุ เจว อาคมิํสุ จาติ เอวํ ปุเพฺพ ปวตฺตํ อากาสคมนํ สนฺธาเยว มาหฯ **เอตรหิ ปน พหุตรา จ ภิกฺขู**ติ อิทํ โส พฺราหฺมโณ ‘‘ปุเพฺพ ภิกฺขู ‘จตฺตาโร ปจฺจเย อุปฺปาเทสฺสามา’ติ มเญฺญ เอวมกํสุ, อิทานิ ปจฺจยานํ อุปฺปนฺนภาวํ ญตฺวา โสเปฺปน เจว ปมาเทน จ วีตินาเมนฺตี’’ติ ลทฺธิยา เอวมาหฯ

ปาฏิหาริยานีติ ปจฺจนีกปฏิหรณวเสน ปาฏิหาริยานิฯ **อิทฺธิปาฏิหาริย**นฺติ อิชฺฌนวเสน อิทฺธิ, ปฏิหรณวเสน ปาฏิหาริยํ, อิทฺธิเยว ปาฏิหาริยํ อิทฺธิปาฏิหาริยํฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธ**นฺติอาทีนํ อโตฺถ เจว ภาวนานโย จ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๓๖๕) วิตฺถาริโตวฯ

นิมิเตฺตน อาทิสตีติ อาคตนิมิเตฺตน วา คตนิมิเตฺตน วา ฐิตนิมิเตฺตน วา ‘‘อิทํ นาม ภวิสฺสตี’’ติ กเถติฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร ราชา ติโสฺส มุตฺตา คเหตฺวา ปุโรหิตํ ปุจฺฉิ ‘‘กิํ เม, อาจริย, หเตฺถ’’ติฯ โส อิโต จิโต จ โอโลเกสิ, เตน จ สมเยน เอกา สรพู ‘‘มกฺขิกํ คเหสฺสามี’’ติ ปกฺขนฺตา, คหณกาเล มกฺขิกา ปลาตาฯ โส มกฺขิกาย มุตฺตตฺตา ‘‘มุตฺตา มหา

ราชา’’ติ อาหฯ มุตฺตา ตาว โหนฺตุ, กติ มุตฺตาติฯ โส ปุน นิมิตฺตํ โอโลเกสิฯ อถาวิทูเร กุกฺกุโฎ ติกฺขตฺตุํ สทฺทํ นิจฺฉาเรสิฯ พฺราหฺมโณ ‘‘ติโสฺส มหาราชา’’ติ อาหฯ เอวํ เอกโจฺจ อาคตนิมิเตฺตน กเถติฯ เอเตนุปาเยน คตฐิตนิมิเตฺตหิปิ กถนํ เวทิตพฺพํฯ **เอวมฺปิ เต มโน**ติ เอวํ ตว มโน โสมนสฺสิโต วา โทมนสฺสิโต วา กามวิตกฺกาทิสํยุโตฺต วาติฯ ทุติยํ ตเสฺสว เววจนํฯ **อิติปิ เต จิตฺต**นฺติ อิติปิ ตว จิตฺตํ, อิมญฺจ อิมญฺจ อตฺถํ จินฺตยมานํ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ **พหุํ เจปิ อาทิสตี**ติ พหุํ เจปิ กเถติฯ **ตเถว ตํ โหตี**ติ ยถา กถิตํ, ตเถว โหติฯ

อมนุสฺสานนฺติ ยกฺขปิสาจาทีนํฯ **เทวตาน**นฺติ จาตุมหาราชิกาทีนํฯ **สทฺทํ สุตฺวา**ติ อญฺญสฺส จิตฺตํ ญตฺวา กเถนฺตานํ สุตฺวาฯ **วิตกฺกวิปฺผารสทฺท**นฺติ วิตกฺกวิปฺผารวเสน อุปฺปนฺนํ วิปฺปลปนฺตานํ สุตฺตปฺปมตฺตาทีนํ สทฺทํฯ **สุตฺวา**ติ ตํ สุตฺวาฯ ยํ วิตกฺกยโต ตสฺส โส สโทฺท อุปฺปโนฺน, ตสฺส วเสน ‘‘เอวมฺปิ เต มโน’’ติอาทิสติฯ

ตตฺริมานิ วตฺถูนิ – เอโก กิร มนุโสฺส ‘‘อฎฺฎํ กริสฺสามี’’ติ คามา นครํ คจฺฉโนฺต นิกฺขนฺตฎฺฐานโต ปฎฺฐาย ‘‘วินิจฺฉยสภายํ รโญฺญ จ ราชมหามตฺตานญฺจ อิทํ กเถสฺสามิ อิทํ กเถสฺสามี’’ติ วิตเกฺกโนฺต ราชกุลํ คโต วิย รโญฺญ ปุรโต ฐิโต วิย อฎฺฎการเกน สทฺธึ กเถโนฺต วิย จ อโหสิ, ตสฺส ตํ วิตกฺกวิปฺผารวเสน นิจฺฉรนฺตํ สทฺทํ สุตฺวา เอโก ปุริโส ‘‘เกนเฎฺฐน คจฺฉสี’’ติ อาหฯ อฎฺฎกเมฺมนาติฯ คจฺฉ, ชโย เต ภวิสฺสตีติฯ โส คนฺตฺวา อฎฺฎํ กตฺวา ชยเมว ปาปุณิฯ

อปโรปิ เถโร โมฬิยคาเม ปิณฺฑาย จริฯ อถ นํ นิกฺขมนฺตํ เอกา ทาริกา อญฺญวิหิตา น อทฺทสฯ โส คามทฺวาเร ฐตฺวา นิวตฺติตฺวา โอโลเกตฺวา ตํ ทิสฺวา วิตเกฺกโนฺต อคมาสิฯ คจฺฉโนฺตเยว จ ‘‘กึ นุ โข กุรุมานา ทาริกา น อทฺทสา’’ติ วจีเภทํ อกาสิฯ ปเสฺส ฐิโต เอโก ปุริโส สุตฺวา ‘‘ตุเมฺห, ภเนฺต, โมฬิยคาเม จริตฺถา’’ติ อาหฯ

มโนสงฺขารา ปณิหิตาติ จิตฺตสงฺขารา สุฎฺฐปิตาฯ **วิตเกฺกสฺสตี**ติ วิตกฺกยิสฺสติ ปวตฺตยิสฺสตีติ ปชานาติฯ ปชานโนฺต จ อาคมเนน ชานาติ, ปุพฺพภาเคน ชานาติ, อโนฺตสมาปตฺติยํ จิตฺตํ อปโลเกตฺวา ชานาติฯ **อาคมเนน ชานาติ** นาม กสิณปริกมฺมกาเลเยว ‘‘เยนาการเนส กสิณภาวนํ อารโทฺธ ปฐมชฺฌานํ วา…เป.… จตุตฺถชฺฌานํ วา อฎฺฐ วา สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตสฺสตี’’ติ ชานาติฯ **ปุพฺพภาเคน ชานาติ** นาม ปฐมวิปสฺสนาย อารทฺธายเยว ชานาติ, ‘‘เยนาการเนน เอส วิปสฺสนํ อารโทฺธ โสตาปตฺติมคฺคํ วา นิพฺพเตฺตสฺสติ…เป.… อรหตฺตมคฺคํ วา นิพฺพเตฺตสฺสตี’’ติ ชานาติฯ **อโนฺตสมาปตฺติยํ จิตฺตํ โอโลเกตฺวา ชานาติ** นาม – ‘‘เยนาการเนน อิมสฺส มโนสงฺขารา สุฎฺฐปิตา, อิมสฺส นาม จิตฺตสฺส อนนฺตรา อิมํ นาม วิตกฺกํ วิตเกฺกสฺสติ, อิโต วุฎฺฐิตสฺส เอตสฺส หานภาคิโย วา สมาธิ ภวิสฺสติ ฐิติภาคิโย วา วิเสสภาคิโย วา นิเพฺพธภาคิโย วา, อภิญฺญาโย วา นิพฺพเตฺตสฺสตี’’ติ ชานาติฯ ตตฺถ ปุถุชฺชโน เจโตปริยญาณลาภี ปุถุชฺชนานํเยว จิตฺตํ ชานาติ, น อริยานํฯ อริเยสุปิ เหฎฺฐิโม อุปริมสฺส จิตฺตํ น ชานาติ, อุปริโม ปน เหฎฺฐิมสฺส ชานาติฯ เอเตสุ จ โสตาปโนฺน โสตาปตฺติผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ…เป.… อรหา อรหตฺตผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติฯ อุปริโม เหฎฺฐิมํ น สมาปชฺชติฯ เตสญฺหิ เหฎฺฐิมา เหฎฺฐิมา สมาปตฺติ ตตฺรวตฺติเยว โหติฯ **ตเถว ตํ โหตี**ติ เอตํ เอกํเสน ตเถว โหติฯ เจโตปริยญาณวเสน ญาตญฺหิ อญฺญถาภาวิ นาม นตฺถิฯ

เอวํ วิตเกฺกถาติ เอวํ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทโย ปวเตฺตนฺตา วิตเกฺกถฯ **มา เอวํ วิตกฺกยิตฺถา**ติ เอวํ กามวิตกฺกาทโย ปวเตฺตนฺตา มา วิตกฺกยิตฺถฯ **เอวํ มนสิ กโรถา**ติ เอวํ อนิจฺจสญฺญเมว, ทุกฺขสญฺญาทีสุ วา อญฺญตรํ มนสิ กโรถฯ **มา เอว**นฺติ นิจฺจนฺติอาทินา นเยน มา

มนสา กริตฺถฯ **อิทนฺ**ติ อิทํ ปญฺจกามคุณราคํ ปชหถฯ **อิทญฺจ อุปสมฺปชฺชา**ติ อิทํ จตุมคฺคผลปฺปเภทํ โลกุตฺตรธมฺมเมว อุปสมฺปชฺช ปาปุณิตฺวา นิปฺผาเทตฺวา วิหรถฯ

มายาสหธมฺมรูปํ วิย ขายตีติ มายาย สมานการณชาติกํ วิย หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ มายากาโรปิ หิ อุทกํ คเหตฺวา เตลํ กโรติ, เตลํ คเหตฺวา อุทกนฺติ เอวํ อเนกรูปํ มายํ ทเสฺสติฯ อิทมฺปิ ปาฏิหาริยํ ตถารูปเมวาติฯ **อิทมฺปิ เม, โภ โคตม, ปาฏิหาริยํ มายาสหธมฺมรูปํ วิย ขายตี**ติ จินฺตามณิกวิชฺชาสริกฺขกตํ สนฺธาย เอวํ อาหฯ จินฺตามณิกวิชฺชํ ชานนฺตาปิ หิ อาคจฺฉนฺตเมว ทิสฺวา ‘‘อยํ อิทํ นาม วิตเกฺกนฺต อาคจฺฉตี’’ติ ชานนฺติฯ ตถา ‘‘อิทํ นาม วิตเกฺกนฺต ฐิโต, อิทํ นาม วิตเกฺกนฺต นิสิโนฺน, อิทํ นาม วิตเกฺกนฺต นิปโนฺน’’ติ ชานนฺติฯ

อภิกฺกนฺตตรนฺติ สุนฺทรตรํฯ **ปณีตตร**นฺติ อุตฺตมตรํฯ **ภวญฺหิ โคตโม อวิตกฺกํ อวิจาร**นฺติ อิธ พฺราหฺมโณ อวเสสํ อาเทสนาปาฏิหาริยํ พาหิรกนฺติ น คณฺหิฯ อิทญฺจ ปน สพฺพํ โส พฺราหฺมโณ ตถาคตสฺส วณฺณํ กเถโนฺตเยว อาหฯ **อทฺธา โข ตฺยาย**นฺติ เอกํเสเนว ตยา อยํฯ **อาสชฺช อุปนีย วาจา ภาสิตา**ติ มม คุเณ ฆเฏฺฏตฺวา มเมว คุณานํ สนฺติกํ อุปนีตา วาจา ภาสิตาฯ **อปิจ ตฺยาหํ พฺยากริสฺสามี**ติ อปิจ เต อหเมว กเถสฺสามีติฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

พฺราหฺมณวโคฺค ปฐโมฯ

(๗) ๒. มหาวโคฺค

๑. ติตฺถายตนสุตฺตวณฺณนา

๖๒. ทุติยสฺส ปฐเม **ติตฺถายตนานี**ติ ติตฺถภูตานิ อายตนานิ, ติตฺถิยานํ วา อายตนานิฯ ตตฺถ ติตฺถํ ชานิตพฺพํ, ติตฺถกรา ชานิตพฺพา, ติตฺถิยา ชานิตพฺพา, ติตฺถิยสาวกา ชานิตพฺพาฯ ติตฺถํ นาม ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโยฯ ติตฺถิกรา นาม ตาสํ ทิฏฺฐีนํ อุปฺปาทกาฯ ติตฺถิยา นาม เยสํ ตา ทิฏฺฐิโย รุจฺจนฺติ ขมนฺติฯ ติตฺถิยสาวกา นาม เตสํ ปจฺจยทายกาฯ **อายตน**นฺติ ‘‘กโมฺพโช อสฺสานํ อายตนํ, คุนฺนํ ทกฺขิณาปโถ อายตน’’นฺติ เอตฺถ สญฺชาติฏฺฐานํ อายตนํ นามฯ

> ‘‘มโนรเม อายตเน, เสวนฺติ นํ วิหงฺคมา;
> ฉายํ ฉายตฺถิโน ยนฺติ, ผลตฺถํ ผลโภชิโน’’ติฯ (อ. นิ. ๕.๓๘) –

เอตฺถ สโมสรณฏฺฐานํฯ ‘‘ปญฺจิมานิ, ภิกฺขเว, วิมุตฺตายตนานี’’ติ (อ. นิ. ๕.๒๖) เอตฺถ การณํฯ ตํ อิธ สพฺพมฺปิ ลพฺภติฯ สเพฺพปิ หิ ทิฏฺฐิคติกา สญฺชายมานา อิเมสฺเยว ตีสุ ฐาเนสุ สญฺชายนฺติ, สโมสรณมานาปิ เอเตสฺเยว ตีสุ ฐาเนสุ สโมสรนฺติ สนฺนิปตนฺติ, ทิฏฺฐิคติกภาเว จ เนสํ เอตาเนว ตีณิ การณานีติ ติตฺถภูตานิ สญฺชาติอาทินา อเตฺถน อายตนานีติปิ ติตฺถายตนานิฯ เตเนวเตฺถน ติตฺถิยานํ อายตนานีติปิ ติตฺถายตนานิฯ **สมนุยุญฺชิยมานานี**ติ กา นาเมตา ทิฏฺฐิโยติ เอวํ ปุจฺฉิยมานานิฯ **สมนุคาหิยมานานี**ติ กิํการณา เอตา ทิฏฺฐิโย อุปฺปนฺนาติ เอวํ สมฺมา อนุคฺคาหิยมานานิฯ **สมนุภาสิยมานานี**ติ ปฏินิสฺสเชฺชถ เอตานิ ปาปกานิ ทิฏฺฐิคตานีติ เอวํ สมฺมา อนุสาสิยมานานิฯ อปิจ ตีณิปิ เอตานิ อนุโยคปุจฺฉาเววจนาเนวฯ เตน วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ – ‘‘สมนุยุญฺชตีติ วา สมนุคฺคาหตีติ วา สมนุภาสตีติ วา เอเสเส เอกเฏฺฐ สเม สมภาเค ตชฺชาเต ตเญฺญวา’’ติฯ

ปรมฺปิ คนฺตฺวาติ อาจริยปรมฺปรา ลทฺธิปรมฺปรา อตฺตภาวปรมฺปราติ เอเตสุ ยํกิญฺจิ ปรมฺปรํ คนฺตฺวาปิฯ **อกิริยาย สณฺฐหนฺตี**ติ อกิริยมเตฺต สํติฏฺฐนฺติฯ ‘‘อมฺหากํ อาจริโย ปุเพฺพกตวาที, อมฺหากํ ปาจริโย ปุเพฺพกตวาที, อมฺหากํ อาจริยปาจริโย ปุเพฺพกตวาทีฯ อมฺหากํ อาจริโย อิสฺสรนิมฺมานวาที , อมฺหากํ ปาจริโย อิสฺสรนิมฺมานวาที, อมฺหากํ อาจริยปาจริโย อิสฺสรนิมฺมานวาทีฯ อมฺหากํ อาจริโย อเหตุอปจฺจยวาที, อมฺหากํ ปาจริโย อเหตุอปจฺจยวาที, อมฺหากํ อาจริยปาจริโย อเหตุอปจฺจยวาที’’ติ เอวํ คจฺฉนฺตานิ หิ เอตานิ อาจริยปรมฺปรํ คจฺฉนฺติ นามฯ ‘‘อมฺหากํ อาจริโย ปุเพฺพกตลทฺธิโก, อมฺหากํ ปาจริโย…เป.… อมฺหากํ อาจริยปาจริโย อเหตุอปจฺจยลทฺธิโก’’ติ เอวํ คจฺฉนฺตานิ ลทฺธิปรมฺปรํ คจฺฉนฺติ นามฯ ‘‘อมฺหากํ อาจริยสฺส อตฺตภาโว ปุเพฺพกตเหตุ, อมฺหากํ ปาจริยสฺส…เป.… อมฺหากํ อาจริยปาจริยสฺส อตฺตภาโว อเหตุ อปจฺจโย’’ติ เอวํ คจฺฉนฺตานิ อตฺตภาวปรมฺปรํ คจฺฉนฺติ นามฯ เอวํ ปน สุวิทูรมฺปิ คจฺฉนฺตานิ อกิริยมเตฺตเยว สณฺฐหนฺติ, เอโกปิ เอเตสํ ทิฏฺฐิคติกานํ กตฺตา วา กาเรตา วา น ปญฺญายติฯ

ปุริสปุคฺคโลติ สโตฺตฯ กามญฺจ ปุริโสติปิ วุเตฺต ปุคฺคโลติปิ วุเตฺต สโตฺตเยว วุโตฺต โหติ, อยํ ปน สมฺมุติกถา นาม โย ยถา ชานาติ, ตสฺส ตถา วุจฺจติฯ **ปฏิสํเวเทตี**ติ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปนฺนํ ชานาติ ปฏิสํวิทิตํ กโรติ, อนุภวติ วาฯ **ปุเพฺพกตเหตู**ติ ปุเพฺพกตการณา, ปุเพฺพกตกมฺมปจฺจเยเนว ปฏิสํเวเทตีติ อโตฺถฯ อิมินา กมฺมเวทนญฺจ กิริยเวทนญฺจ ปฏิกฺขิปิตฺวา เอกํ วิปากเวทนเมว สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ เย วา อิเม ปิตฺตสมุฏฺฐานา อาพาธา เสมฺหสมุฏฺฐานา

วาตสมุฏฺฐานา สนฺนิปาติกา อุตุปริณามชา วิสมปริหารชา โอปกฺกมิกา อาพาธา กมฺมวิปากชา อาพาธาติ อฏฺฐ โรคา วุตฺตา, เตสุ สตฺต ปฏิกฺขิปิตฺวา เอกํ วิปากเวทนํเยว สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ เยปิเม ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ อุปปชฺชเวทนียํ อปรปริยายเวทนียนฺติ ตโย กมฺมราสโย วุตฺตา, เตสุปิ เทฺว ปฏิพาหิตฺวา เอกํ อปรปริยายกมฺมํเยว สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ เยปิเม ทิฏฺฐธมฺมเวทนีโย วิปาโก อุปปชฺชเวทนีโย อปรปริยายเวทนีโยติ ตโย วิปากราสโย วุตฺตา, เตสุปิ เทฺว ปฏิพาหิตฺวา เอกํ อปรปริยายวิปากเมว สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ เยปิเม กุสลเจตนา อกุสลเจตนา วิปากเจตนา กิริยเจตนาติ จตฺตาโร เจตนาราสโย วุตฺตา, เตสุปิ ตโย ปฏิพาหิตฺวา เอกํ วิปากเจตนํเยว สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ

อิสฺสรนิมฺมานเหตูติ อิสฺสรนิมฺมานการณา, อิสฺสเรน นิมฺมิตตฺตา ปฏิสํเวเทตีติ อโตฺถฯ อยํ หิ เตสํ อธิปฺปาโย – อิมา ติโสฺส เวทนา ปจฺจุปฺปเนฺน อตฺตนา กตมูลเกน วา อาณตฺติมูลเกน วา ปุเพฺพกเตน วา อเหตุอปจฺจยา วา ปฏิสํเวทิตุํ นาม น สกฺกา, อิสฺสรนิมฺมานการณาเยว ปน อิมา ปฏิสํเวเทตีติฯ เอวํวาทิโน ปเนเต เหฏฺฐา วุเตฺตสุ อฏฺฐสุ โรเคสุ เอกมฺปิ อสมฺปฏิจฺฉิตฺวา สเพฺพ ปฏิพาหนฺติ, เหฏฺฐา วุเตฺตสุ จ ตีสุ กมฺมราสีสุ ตีสุ วิปากราสีสุ จตูสุ เจตนาราสีสุ เอกมฺปิ อสมฺปฏิจฺฉิตฺวา สเพฺพปิ ปฏิพาหนฺติฯ

อเหตุอปจฺจยาติ เหตุญฺจ ปจฺจยญฺจ วินา, อการเณเนว ปฏิสํเวเทตีติ อโตฺถฯ อยญฺหิ เนสํ อธิปฺปาโย – อิมา ติโสฺส เวทนา ปจฺจุปฺปเนฺน อตฺตนา กตมูลเกน วา อาณตฺติมูลเกน วา ปุเพฺพกเตน วา อิสฺสรนิมฺมานเหตุนา วา ปฏิสํเวทิตุํ นาม น สกฺกา, อเหตุอปจฺจยาเยว ปน อิมา ปฏิสํเวเทตีติฯ เอวํวาทิโน ปเนเต เหฏฺฐา วุเตฺตสุ โรคาทีสุ เอกมฺปิ อสมฺปฏิจฺฉิตฺวา สพฺพํ ปฏิพาหนฺติฯ

เอวํ สตฺถา มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา อิทานิ ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **ตตฺร, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอวํ วทามี**ติ ลทฺธิปติฏฺฐาปนตฺถํ เอวํ วทามีติ ทเสฺสติฯ ลทฺธิญฺหิ อปฺปติฏฺฐาเปตฺวา นิคฺคยฺหมานา ลทฺธิโต ลทฺธึ สงฺกมนฺติ, โภ โคตม, น มยํ ปุเพฺพกตวาทํ วทามาติอาทีนิ วทนฺติฯ ลทฺธิยา ปน ปติฏฺฐาปิตาย สงฺกมิตุํ อลภนฺตา สุนิคฺคหิตา โหนฺติ, อิติ เนสํ ลทฺธิปติฏฺฐาปนตฺถํ เอวํ วทามีติ อาหฯ **เตนหายสฺมโนฺต**ติ เตน หิ อายสฺมโนฺตฯ กึ วุตฺตํ โหติ – ยทิ เอตํ สจฺจํ, เอวํ สเนฺต เตน ตุมฺหากํ วาเทนฯ **ปาณาติปาติโน ภวิสฺสนฺติ ปุเพฺพกตเหตู**ติ เยเกจิ โลเก ปาณํ อติปาเตนฺติ, สเพฺพ เต ปุเพฺพกตเหตุ ปาณาติปาติโน ภวิสฺสนฺติฯ กึการณา? น หิ ปาณาติปาตกมฺมํ อตฺตนา กตมูลเกน น อาณตฺติมูลเกน น อิสฺสรนิมฺมานเหตุนา น อเหตุอปจฺจยา สกฺกา ปฏิสํเวเทตุํ, ปุเพฺพกตเหตุเยว ปฏิสํเวเทตีติ อยํ โว ลทฺธิฯ ยถา จ ปาณาติปาติโน, เอวํ ปาณาติปาตา วิรมนฺตาปิ ปุเพฺพกตเหตุเยว วิรมิสฺสนฺตีติฯ อิติ ภควา เตสํเยว ลทฺธึ คเหตฺวา เตสํ นิคฺคหํ อาโรเปติฯ อิมินา นเยน **อทินฺนาทายิโน**ติอาทีสุปิ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

สารโต ปจฺจาคจฺฉตนฺติ สารภาเวน คณฺหนฺตานํฯ **ฉโนฺท**ติ กตฺตุกมฺยตาฉโนฺทฯ **อิทํ วา กรณียํ อิทํ วา อกรณีย**นฺติ เอตฺถ อยํ อธิปฺปาโย – อิทํ วา กรณียนฺติ กตฺตพฺพสฺส กรณตฺถาย, อิทํ วา อกรณียนฺติ อกตฺตพฺพสฺส อกรณตฺถาย กตฺตุกมฺยตา วา ปจฺจตฺตปุริสกาโร วา น โหติฯ ฉนฺทวายาเมสุ วา อสเนฺตสุ ''อิทํ กตฺตพฺพ''นฺติปิ ''อิทํ น กตฺตพฺพ''นฺติปิ น โหติฯ **อิติ กรณียากรณีเย โข ปน สจฺจโต เถตโต อนุปลพฺภิยมาเน**ติ เอวํ กตฺตเพฺพ จ อกตฺตเพฺพ จ ภูตโต ถิรโต อปญฺญายมาเน อลพฺภมาเนฯ ยทิ หิ กตฺตพฺพํ กาตุํ อกตฺตพฺพโต จ วิรมิตุํ ลเภยฺย, กรณียากรณียํ สจฺจโต เถตโต อุปลเพฺภยฺยฯ ยสฺมา ปน อุภยมฺปิ ตํ เอส นุ

ปลพฺภติ, ตสฺมา ตํ สจฺจโต เถตโต น อุปลพฺภติ, เอวํ ตสฺมึ จ อนุปลพฺภิยมาเนติ อโตฺถฯ **มุฏฺฐสฺสตีน**นฺติ นฏฺฐสฺสตีนํ วิสฺสฏฺฐสฺสตีนํฯ **อนารกฺขานํ วิหรต**นฺติ ฉสุ ทฺวาเรสุ นิรารกฺขานํ วิหรนฺตานํฯ **น โหติ ปจฺจตฺตํ สหธมฺมิโก สมณวาโท**ติ เอวํ ภูตานํ ตุมฺหากํ วา อเญฺญสํ วา มยํ สมณาติ ปจฺจตฺตํ สการโณ สมณวาโท น โหติ น อิชฺฌติฯ สมณาปิ หิ ปุเพฺพกตการณาเยว โหนฺติ, อสฺสมณาปิ ปุเพฺพกตการณาเยวาติฯ **สหธมฺมิโก**ติ สการโณฯ **นิคฺคโห โหตี**ติ มม นิคฺคโห โหติ, เต ปน นิคฺคหิตา โหนฺตีติฯ

เอวํ ปุเพฺพกตวาทิโน นิคฺคเหตฺวา อิทานิ อิสฺสรนิมฺมานวาทิโน นิคฺคเหตุํ **ตตฺร, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพกตวาเท วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพ, ตถา อเหตุกวาเทปิฯ

เอวํ อิเมสํ ติตฺถายตนานํ ปรมฺปิ คนฺตฺวา อกิริยาย สณฺฐหนภาเวน ตุจฺฉภาวํ อนิยฺยานิกภาวํ, อสารภาเวน ถุสโกฏฺฏนสทิสตํ อาปชฺชนภาเวน อคฺคิสญฺญาย ธมมานขชฺชุปนกสริกฺขตํ ตํทิฏฺฐิกานํ ปุริมสฺสปิ มชฺฌิมสฺสปิ ปจฺฉิมสฺสปิ อตฺถทสฺสนตาย อภาเวน อนฺธเวณูปมตํ สทฺทมเตฺตเนว ตานิ คเหตฺวา สารทิฏฺฐิกานํ ปถวิยํ ปติตสฺส เพลุวปกฺกสฺส ททฺทภายิตสทฺทํ สุตฺวา ‘‘ปถวี สํวฏฺฏมานา อาคจฺฉตี’’ติ สญฺญาย ปลายเนฺตน สสเกน สริกฺขภาวญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺตนา เทสิตสฺส ธมฺมสฺส สารภาวเญฺจว นิยฺยานิกภาวญฺจ ทเสฺสตุํ **อยํ โข ปน, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนิคฺคหิโต**ติ อเญฺญหิ อนิคฺคหิโต นิคฺคเหตุํ อสกฺกุเณยฺยฯ **อสํกิลิโฏฺฐ**ติ นิกฺกิเลโส ปริสุโทฺธ, ‘‘สํกิลิฏฺฐํ นํ กริสฺสามา’’ติ ปวเตฺตหิปิ ตถา กาตุํ อสกฺกุเณยฺยฯ **อนุปวโชฺช**ติ อุปวาทวินิมุเตฺตฯ **อปฺปฏิกุโฏฺฐ**ติ ‘‘กึ อิมินา หรถ น’’นฺติ เอวํ อปฺปฏิพาหิโต , อนุปกฺกุโฏฺฐ วาฯ **วิญฺญูหี**ติ ปณฺฑิเตหิฯ อปณฺฑิตานญฺหิ อชานิตฺวา กเถนฺตานํ วจนํ อปฺปมาณํฯ ตสฺมา วิญฺญูหีติ อาหฯ

อิทานิ ตสฺส ธมฺมสฺส ทสฺสนตฺถํ ‘‘กตโม จ, ภิกฺขเว’’ติ ปณฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อิมา ฉ ธาตุโย’’ติอาทินา นเยน มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา ยถาปฏิปาฏิยา วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต ปุน **อิมา ฉ ธาตุโย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ธาตุโย**ติ สภาวาฯ นิชฺชีวนิสฺสตฺตภาวปฺปกาสโก หิ สภาวโฏฺฐ ธาตฺวโฏฺฐ นามฯ **ผสฺสายตนานี**ติ วิปากผสฺสานํ อากรเฏฺฐน อายตนานิฯ **มโนปวิจารา**ติ วิตกฺกวิจารปาเทหิ อฏฺฐารสสุ ฐาเนสุ มนสฺส อุปวิจาราฯ

ปถวีธาตูติ ปติฏฺฐาธาตุฯ **อาโปธาตู**ติ อาพนฺธนธาตุฯ **เตโชธาตู**ติ ปริปาจนธาตุฯ **วาโยธาตู**ติ วิตฺถมฺภนธาตุฯ **อากาสธาตู**ติ อสมฺผุฏฺฐธาตุฯ **วิญฺญาณธาตู**ติ วิชานนธาตุฯ เอวมิทํ ธาตุกมฺมฏฺฐานํ อาคตํฯ ตํ โข ปเนตํ สเงฺขปโต อาคตฏฺฐาเน สเงฺขปโตปิ วิตฺถารโตปิ กเถตุํ วฏฺฏติฯ วิตฺถารโต อาคตฏฺฐาเน สเงฺขปโต กเถตุํ น วฏฺฏติ, วิตฺถารโตว วฏฺฏติฯ อิมสฺมึ ปน ติตฺถายตนสุเตฺต อิทํ สเงฺขปโต ฉธาตุวเสน กมฺมฏฺฐานํ อาคตํฯ ตํ อุภยถาปิ กเถตุํ วฏฺฏติฯ

สเงฺขปโต ฉธาตุวเสน กมฺมฏฺฐานํ ปริคฺคณฺหโนฺตปิ เอวํ ปริคฺคณฺหาติ – ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตูติ อิมานิ จตฺตาริ มหาภูตานิ, อากาสธาตุ อุปาทารูปํฯ เอกสฺมึ จ อุปาทารูเป ทิเฏฺฐ เสสานิ เตวีสติ ทิฏฺฐาเนวาติ สลฺลเกฺขตพฺพานิฯ วิญฺญาณธาตูติ จิตฺตํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ โหติ, เตน สหชาตา เวทนา เวทนากฺขโนฺธ, สญฺญา สญฺญากฺขโนฺธ, ผโสฺส จ เจตนา จ สงฺขารกฺขโนฺธติ อิเม จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธา นามฯ จตฺตาริ ปน มหาภูตานิ จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทารูปํ รูปกฺขโนฺธ นามฯ ตตฺถ จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธา นามํ, รูปกฺขโนฺธ รูปนฺติ นามญฺจ รูปญฺจาติ เทฺวเยว ธมฺมา โหนฺติ, ตโต อุทฺธํ สโตฺต วา ชีโว วา นตฺถีติ เอวํ เอกสฺส ภิกฺขุโน สเงฺขปโต ฉธาตุวเสน อรหตฺตสมฺปาปกํ กมฺมฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ

วิตฺถารโต ปริคฺคณฺหนฺโต ปน จตฺตาริ มหาภูตานิ ปริคฺคณฺหิตฺวา อากาสธาตุปริคฺคหานุสาเรน เตวีสติ อุปาทารูปานิ ปริคฺคณฺหาติฯ อถ เนสํ ปจฺจยํ อุปปริกฺขนฺโต ปุน จตฺตาเรว มหาภูตานิ ทิสฺวา เตสุ ปถวีธาตุ วีสติโกฏฺฐาสา, อาโปธาตุ ทฺวาทส, เตโชธาตุ จตฺตาโร, วาโยธาตุ ฉโกฏฺฐาสาติ โกฏฺฐาสวเสน สโมธาเนตฺวา ทฺวาจตฺตาลีส มหาภูตานิ จ ววตฺถเปตฺวา เตสุ เตวีสติ อุปาทารูปานิ ปกฺขิปิตฺวา ปญฺจสฏฺฐิ รูปานิ ววตฺถเปติฯ ตานิ จ วตฺถุรูเปน สทฺธึ ฉสฏฺฐิ โหนฺตีติ ฉสฏฺฐิ รูปานิ ปสฺสติฯ วิญฺญาณธาตุ ปน โลกิยจิตฺตวเสน เอกาสีติ จิตฺตานิฯ ตานิ สพฺพานิปิ วิญฺญาณกฺขนฺโธ นาม โหติฯ เตหิ สหชาตา เวทนาทโยปิ ตตฺตกาเยวาติ เอกาสีติ เวทนา เวทนากฺขนฺโธ, เอกาสีติ สญฺญา สญฺญากฺขนฺโธ, เอกาสีติ เจตนา สงฺขารกฺขนฺโธติ อิเม จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธา เตภูมกวเสน คยฺหมานา จตุวีสาธิกานิ ตีณิ ธมฺมสตานิ โหนฺตีติ อิติ อิเม จ อรูปธมฺมา ฉสฏฺฐิ จ รูปธมฺมาติ สเพฺพปิ สโมธาเนตฺวา นามญฺจ รูปญฺจาติ เทฺวว ธมฺมา โหนฺติ, ตโต อุทฺธํ สโตฺต วา ชีโว วา นตฺถีติ นามรูปวเสน ปญฺจกฺขนฺเธ ววตฺถเปตฺวา เตสํ ปจฺจยํ ปริเยสนฺโต อวิชฺชาปจฺจยา ตณฺหาปจฺจยา กมฺมปจฺจยา อาหารปจฺจยาติ เอวํ ปจฺจยํ ทิสฺวา ‘‘อตีเตปิ อิเมหิ ปจฺจเยหิ อิทํ วฏฺฏํ ปวตฺติตฺถ, อนาคเตปิ เอเตหิ ปจฺจเยหิ ปวตฺติสฺสติ, เอตรหิปิ เอเตหิเยว ปวตฺตตี’’ติ ตีสุ กาเลสุ กงฺขํ วิตริตฺวา อนุกฺกเมน ปฏิปชฺชมาโน อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ เอวํ วิตฺถารโตปิ ฉธาตุวเสน อรหตฺตสมฺปาปกํ กมฺมฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ

จกฺขุ ผสฺสายตนนฺติ สุวณฺณาทีนํ สุวณฺณาทิอากโร วิย เทฺว จกฺขุวิญฺญาณานิ เทฺว สมฺปฏิจฺฉนานิ ตีณิ สนฺตีรณานีติ อิเมหิ สตฺตหิ วิญฺญาเณหิ สหชาตานํ สตฺตนฺนํ ผสฺสานํ สมุฏฺฐานเฏฺฐน อากโรติ อายตนํฯ **โสตํ ผสฺสายตน**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **มโน ผสฺสายตน**นฺติ เอตฺถ ปน ทฺวาวีสติ วิปากผสฺสา โยเชตพฺพาฯ อิติ หิทํ ฉผสฺสายตนานํ วเสน กมฺมฏฺฐานํ อาคตํฯ ตํ สเงฺขปโตปิ วิตฺถารโตปิ กเถตพฺพํฯ สเงฺขปโต ตาว – เอตฺถ หิ ปุริมานิ ปญฺจ อายตนานิ อุปาทารูปํ, เตสุ ทิเฏฺฐสุ อวเสสํ อุปาทารูปํ ทิฏฺฐเมว โหติฯ ฉฏฺฐํ อายตนํ จิตฺตํ, ตํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ โหติ, เตน สหชาตา เวทนาทโย เสสา ตโย อรูปกฺขนฺธาติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว สเงฺขปโต จ วิตฺถารโต จ อรหตฺตสมฺปาปกํ กมฺมฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ

จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาติ จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ปสฺสิตฺวาฯ **โสมนสฺสฏฺฐานิย**นฺติ โสมนสฺสสฺส การณภูตํฯ **อุปวิจรตี**ติ ตตฺถ มนํ จาเรนฺโต อุปวิจรติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโย ฯ เอตฺถ จ อิฏฺฐํ วา โหตุ อนิฏฺฐํ วา, ยํ รูปํ ทิสฺวา โสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, ตํ **โสมนสฺสฏฺฐานิยํ** นามฯ ยํ ทิสฺวา โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, ตํ **โทมนสฺสฏฺฐานิยํ** นามฯ ยํ ทิสฺวา อุเปกฺขา อุปฺปชฺชติ, ตํ **อุเปกฺขาฏฺฐานิยํ** นามาติ เวทิตพฺพํฯ **สทฺทา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ อิทํ สเงฺขปโต กมฺมฏฺฐานํ อาคตํฯ ตํ โข ปเนตํ สเงฺขปโต อาคตฏฺฐาเน สเงฺขปโตปิ วิตฺถารโตปิ กเถตุํ วฏฺฏติฯ วิตฺถารโต อาคตฏฺฐาเน สเงฺขปโต กเถตุํ น วฏฺฏติฯ อิมสฺมึ ปน ติตฺถายตนสุเตฺต อิทํ สเงฺขปโต อฏฺฐารสมโนปวิจารวเสน กมฺมฏฺฐานํ อาคตํฯ ตํ สเงฺขปโตปิ วิตฺถารโตปิ กเถตุํ วฏฺฏติฯ

ตตฺถ สเงฺขปโต ตาว – จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กาโย, รูปํ สโทฺท คนฺโธ รโสติ อิมานิ นว อุปาทารูปานิ, เตสุ ทิเฏฺฐสุ เสสํ อุปาทารูปํ ทิฏฺฐเมว โหติฯ โผฏฺฐพฺพํ ตีณิ มหาภูตานิ, เตหิ ทิเฏฺฐหิ จตุตฺถํ ทิฏฺฐเมว โหติฯ มโน วิญฺญาณกฺขนฺโธ, เตน สหชาตา เวทนาทโย ตโย อรูปกฺขนฺธาติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว สเงฺขปโต จ วิตฺถารโต จ อรหตฺตสมฺปาปกํ กมฺมฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ

อริยสจฺจานีติ อริยภาวกรานิ, อริยปฏิวิทฺธานิ วา สจฺจานิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาร โต ปเนตํ ปทํ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๕๒๙) ปกาสิตํฯ **ฉนฺนํ, ภิกฺขเว, ธาตูน**นฺติ อิทํ กิมตฺถํ อารทฺธํ? สุขาวโพธนตฺถํฯ ยสฺส หิ ตถาคโต ทฺวาทสปทํ ปจฺจยาวฏฺฏํ กเถตุกาโม โหติ, ตสฺส คพฺภาวกฺกนฺติ วฏฺฏํ ทเสฺสติฯ คพฺภาวกฺกนฺติ วฏฺฏสฺมึ หิ ทสฺสิเต กเถตุมฺปิ สุขํ โหติ ปรํ อว โพเธ อุตุมฺปีติ สุขาวโพธนตฺถํ อิทมารทฺธนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **ฉนฺนํ ธาตูน**นฺติ เหฏฺฐา วุตฺ ตานํเยว ปถวีธาตุอาทีนํฯ **อุปาทายา**ติ ปฏิจฺจฯ เอเตน ปจฺจยมตฺตํ ทเสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ''ฉธาตุปจฺจยา คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ โหตี''ติฯ กสฺส ฉนฺนํ ธาตูนํ ปจฺจเยน, กึ มาตุ, อุทาหุ ปิตูติ? น มาตุ น ปิตุ, ปฏิสนฺธิคฺคณฺหนกสตฺตเสฺสว ปน ฉนฺนํ ธาตูนํ ปจฺจเยน คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ นาม โหติฯ คโพฺภ จ นาเมส นิรยคโพฺภ ติรจฺฉานโยนิคโพฺภ เปตฺติวิสยคโพฺภ มนุสฺสคโพฺภ เทวค โพฺภติ นานปฺปกาโร โหติฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน มนุสฺสคโพฺภ อธิเปฺปโตฯ **อวกฺกนฺติ โหตี**ติ โอกฺกนฺติ นิพฺพตฺติ ปาตุภาโว โหติ, กถํ โหตีติ? ติณฺณํ สนฺนิปาเตนฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''ติณฺณํ โข ปน, ภิกฺขเว, สนฺนิปาตา คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ โหติฯ กตเมสํ ติณฺณํ ? อิธ มาตาปิตโร จ สนฺนิปติตา โหนฺติ, มาตา จ น อุตุนี โหติ, คนฺธโพฺพ จ น ปจฺจุปฏฺฐิ โต โหติฯ เนว ตาว คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ โหติฯ อิธ มาตาปิตโร จ สนฺนิปติตา โหนฺติ, มาตา จ อุตุนี โหติ, คนฺธโพฺพ จ น ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ, เนว ตาว คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ โห ติฯ ยโต จ โข, ภิกฺขเว, มาตาปิตโร จ สนฺนิปติตา โหนฺติ, มาตา จ อุตุนี โหติ, คนฺธ โพฺพ จ ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติฯ เอวํ ติณฺณํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ โหตี''ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๘)ฯ

โอกฺกนฺติยา สติ นามรูปนฺติ ''วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป''นฺติ วุตฺตฏฺฐาเน วตฺถุทสกํ กายทสกํ ภาวทสกํ ตโย อรูปิโน ขนฺธาติ เตตฺตึส ธมฺมา คหิตา, อิมสฺมึ ปน ''โอกฺกนฺติยา สติ นามรูป''นฺติ วุตฺตฏฺฐาเน วิญฺญาณกฺขนฺธมฺปิ ปกฺขิปิตฺวา คพฺภเสยฺยกานํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ จตฺตฺ ตึส ธมฺมา คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ **นามรูปปจฺจยา สฬายตน**นฺติอาทีหิ ยเถว โอกฺกนฺติยา สติ นามรูปปาตุภาโว ทสฺสิโต, เอวํ นามรูเป สติ สฬายตนปาตุภาโว, สฬายตเน สติ ผสฺสปาตุ ภาโว, ผเสฺส สติ เวทนาปาตุภาโว ทสฺสิโตฯ

เวทิยมานสฺสาติ เอตฺถ เวทนํ อนุภวโนฺตปิ เวทิยมาโนติ วุจฺจติ ชานโนฺตปิฯ ''เวทิยาม หํ, ภเนฺต, เวทิยตีติ มํ สโงฺฆ ธาเรตู''ติ (จูฬว. อฏฺฐ. ๑๐๒) เอตฺถ หิ อนุภวโนฺต เวทิยมาโน นาม, ''สุขํ เวทนํ เวทิยมาโน สุขํ เวทนํ เวทิยามีติ ปชานาตี''ติ (ม. นิ. ๑.๑๑๓; ที. นิ. ๒.๓๘๐; วิภ. ๓๖๓) เอตฺถ ชานโนฺตฯ อิธาปิ ชานโนฺตว อธิเปฺปโตฯ **อิทํ ทุกฺขนฺติ ปญฺญเป มี**ติ เอวํ ชานนฺตสฺส สตฺตสฺส ''อิทํ ทุกฺขํ เอตฺตกํ ทุกฺขํ, นตฺถิ อิโต อุทฺธํ ทุกฺข''นฺติ ปญฺญเปมิ โพเธมิ ชานาเปมิฯ **อยํ ทุกฺขสมุทโย**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ ทุกฺขาทีสุ อยํ สนฺนิฏฺฐานกถา – ฐเปตฺวา หิ ตณฺหํ เตภูมกา ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขํ นาม, ตเสฺสว ปภาวิกา ปุพฺพตณฺหา ทุกฺขสมุทโย นาม, เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ สจฺจานํ อนุปฺปตฺตินิ โรโธ ทุกฺขนิโรโธ นาม, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา นามฯ อิติ ภควา โอกฺกนฺติยา สติ นามรูปนฺติ กเถโนฺตปิ เวทิยมานสฺส ชานมานเสฺสว กเถสิ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนนฺติ กเถโนฺตปิ, สฬายตนปจฺจยา ผโสฺสติ กเถโนฺตปิ, ผสฺสปจฺจยา เวทนาติ กเถ โนฺตปิ, เวทิยมานสฺส โข ปนาหํ, ภิกฺขเว, อิทํ ทุกฺขนฺติ ปญฺญเปมีติ กเถโนฺตปิ , อยํ ทุกฺข สมุทโยติ, อยํ ทุกฺขนิโรโธติ, อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ปญฺญเปมีติ กเถโนฺตปิ เวทิ ยมานสฺส ชานมานเสฺสว กเถสิฯ

อิทานิ ตานิ ปฏิปาฏิยา ฐปิตานิ สจฺจานิ วิตฺถาเรนฺโต **กตมญฺจ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมคฺเค (วิสุทฺธิ. ๒.๕๓๗) วิตฺถาริตเมวฯ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อยํ ปน วิเสโส – ตตฺถ ''ทุกฺขสมุทยํ อริยสจฺจํ ยายํ ตณฺหา โปโนพฺภวิกา''ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๓; ที. นิ. ๒.๔๐๐; วิภ. ๒๐๓) อิมาย ตนฺติยา อาคตํ, อิธ ''อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา''ติ ปจฺจยาการวเสนฯ ตตฺถ จ ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ ''โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ''ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๔; ที. นิ. ๒.๔๐๑; วิภ. ๒๐๔) อิมาย ตนฺติยา อาคตํ, อิธ ''อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา''ติ ปจฺจยาการนิโรธวเสนฯ

ตตฺถ **อเสสวิราคนิโรธา**ติ อเสสวิราเคน จ อเสสนิโรเธน จฯ อุภยเมฺปตํ อญฺญมญฺญเววจนเมวฯ **สงฺขารนิโรโธ**ติ สงฺขารานํ อนุปฺปตฺตินิโรโธ โหติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อิเมหิ ปน ปเทหิ ยํ อาคมฺม อวิชฺชาทโย นิรุชฺฌนฺติ, อตฺถโต ตํ นิพฺพานํ ทีปิตํ โหติฯ นิพฺพานญฺหิ อวิชฺชานิโรโธติปิ สงฺขารนิโรโธติปิ เอวํ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ นิโรธนาเมน กถียติฯ **เกวลสฺสา**ติ สกลสฺสฯ **ทุกฺขกฺขนฺธสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขราสิสฺสฯ **นิโรโธ โหตี**ติ อปฺปวตฺติ โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา อวิชฺชาทีนํ นิโรโธ นาม ขีณาการโรปิ วุจฺจติ อรหตฺตมฺปิ นิพฺพานมฺปิ, ตสฺมา อิธ ขีณาการทสฺสนวเสน ทฺวาทสสุ ฐาเนสุ อรหตฺตํ, ทฺวาทสสุเยว นิพฺพานํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อิทํ วุจฺจตี**ติ เอตฺถ นิพฺพานเมว สนฺธาย อิทนฺติ วุตฺตํฯ **อฏฺฐงฺคิโก**ติ น อฏฺฐหิ องฺเคหิ วินิมุตฺโต อโญฺญ มคฺโค นาม อตฺถิฯ ยถา ปน ปญฺจงฺคิกํ ตูริยนฺติ วุตฺเต ปญฺจงฺคมตฺตเมว ตูริยนฺติ วุตฺตํ โหติ, เอวมิธาปิ อฏฺฐงฺคิกมตฺตเมว มคฺโค โหตีติ เวทิตโพฺพฯ **อนิคฺคหิโต**ติ น นิคฺคหิโตฯ นิคฺคณฺหโนฺต หิ หาเปตฺวา วา ทเสฺสติ วเฑฺฒตฺวา วา ตํ ปริวเตฺตตฺวา วาฯ ตตฺถ ยสฺมา จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ''น อิมานิ จตฺตาริ, เทฺว วา ตีณิ วา''ติ เอวํ หาเปตฺวาปิ ''ปญฺจ วา ฉ วา''ติ เอวํ วเฑฺฒตฺวาปิ ''น อิมานิ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, อญฺญาเนว จตฺตาริ อริยสจฺจานี''ติ ทเสฺสตุํ น สกฺกาฯ ตสฺมา อยํ ธโมฺม อนิคฺคหิโต นามฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๒. ภยสุตฺตวณฺณนา

๖๓. ทุติเย **อมาตาปุตฺติกานี**ติ มาตา จ ปุโตฺต จ มาตาปุตฺตํ, ปริตฺตาตุํ สมตฺถภาเวน นตฺถิ เอตฺถ มาตาปุตฺตนฺติ อมาตาปุตฺติกานิฯ **ยนฺ**ติ ยสฺมิํ สมเยฯ **ตตฺถ มาตาปิ ปุตฺตํ นปฺปฏิลภตี**ติ ตสฺมิํ อคฺคิภเย อุปฺปเนฺน มาตาปิ ปุตฺตํ ปสฺสิตุํ น ลภติ, ปุโตฺตปิ มาตรํ ปสฺสิตุํ น ลภตีติ อโตฺถฯ **ภยํ โหตี**ติ จิตฺตุตฺราสภยํ โหติฯ **อฏวิสโงฺกโป**ติ อฏวิยา สโงฺกโปฯ อฏวีติ เจตฺถ อฏวิวาสิโน โจรา เวทิตพฺพาฯ ยทา หิ เต อฏวิโต ชนปทํ โอตริตฺวา คามนิคมราชธานิโย ปหริตฺวา วิลุมฺปนฺติ, ตทา อฏวิสโงฺกโป นาม โหติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **จกฺกสมารูฬฺหา**ติ เอตฺถ อิริยาปถจกฺกมฺปิ วฏฺฏติ ยานจกฺกมฺปิฯ ภยสฺมิํ หิ สมฺปเตฺต เยสํ ยานกานิ อตฺถิ, เต อตฺตโน ปริกฺขารภณฺฑํ เตสุ อาโรเปตฺวา ปลายนฺติฯ เยสํ นตฺถิ , เต กาเชน วา อาทาย สีเสน วา อุกฺขิปิตฺวา ปลายนฺติเยวฯ เต จกฺกสมารูฬฺหา นาม โหนฺติฯ **ปริยายนฺตี**ติ อิโต จิโต จ คจฺฉนฺติฯ **กทาจี**ติ กิสฺมิญฺจิเทว กาเลฯ **กรหจี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **มาตาปิ ปุตฺตํ ปฏิลภตี**ติ อาคจฺฉนฺตํ วา คจฺฉนฺตํ วา เอกสฺมิํ ฐาเน นิลีนํ วา ปสฺสิตุํ ลภติฯ **อุทกวาหโก**ติ นทีปูโรฯ **มาตาปิ ปุตฺตํ ปฏิลภตี**ติ กุเลฺล วา อุฬุเมฺป วา มตฺติกาภาชเน วา ทารุกฺขเณฺฑ วา ลคฺคํ วุยฺหมานํ ปสฺสิตุํ ปฏิลภติ, โสตฺถินา วา ปุน อุตฺตริตฺวา คาเม วา อรเญฺญ วา ฐิตํ ปสฺสิตุํ ลภตีติฯ

เอวํ ปริยายโต อมาตาปุตฺติกานิ ภยานิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ นิปฺปริยาเยน ทเสฺสโนฺต **ตีณิมานี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ชราภยนฺ**ติ ชรํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภยํฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ''ชรํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ภยํ ภยานกํ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหํโส เจตโส อุตฺราโสฯ พฺยาธิํ

ปฏิจฺจ, มรณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ภยํ ภยานกํ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหํโส เจตโส อุตฺราโส''ติ (วิภ. ๙๒๑)ฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๓. เวนาคปุรสุตฺตวณฺณนา

๖๔. ตติเย **โกสเลสูติ** เอวํนามเก ชนปเทฯ **จาริกํ จรมาโนติ** อทฺธานคมนํ คจฺฉนฺโตฯ จาริกา จ นาเมสา ภควโต ทุวิธา โหติ ตุริตจาริกา จ อตุริตจาริกา จาติฯ ตตฺถ ทูเรปิ โพธเนยฺยปุคฺคลํ ทิสฺวา ตสฺส โพธนตฺถาย สหสา คมนํ **ตุริตจาริกา** นาม ฯ สา มหากสฺสปปจฺจุคฺคมนาทีสุ ทฏฺฐพฺพาฯ ยํ ปน คามนิคมปฏิปาฏิยา เทวสิกํ โยชนอฑฺฒโยชนวเสน ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ โลกํ อนุคฺคณฺหนฺตสฺส คมนํ, อยํ **อตุริตจาริกา** นามฯ อิมํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – ''จาริกํ จรมาโน''ติฯ วิตฺถาเรน ปน จาริกากถา สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย อมฺพฏฺฐสุตฺตวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๕๔) วุตฺตาฯ **พฺราหฺมณคาโมติ** พฺราหฺมณานํ สโมสรณคาโมปิ พฺราหฺมณคาโมติ วุจฺจติ, พฺราหฺมณานํ โภคคาโมปิฯ อิธ สโมสรณคาโม พฺราหฺมณวสนคาโมติ อธิเปฺปโตฯ **ตทวสรีติ** ตตฺถ อวสริ, สมฺปโตตฺติ อโตฺถฯ วิหาโร ปเนตฺถ อนิยามิโตฯ ตสฺมา ตสฺส อวิทูเร พุทฺธานํ อนุจฺฉวิโก เอโก วนสโณฺฑ อตฺถิ, สตฺถา ตํ วนสณฺฑํ คโตติ เวทิตโพฺพฯ

อโสฺสสฺสุนฺติ สุณึสุ อุปลภึสุ, โสตทฺวารสมฺปตฺตวจนนิโคฺฆสานุสาเรน ชานึสุฯ **โขติ** อวธารณเตฺถ, ปทปูรณมเตฺต วา นิปาโตฯ ตตฺถ อวธารณเตฺถน ''อโสฺสสฺสุํ เอว, น เตสํ โกจิ สวนนฺตราโย อโหสี''ติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปทปูรเณน พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตามตฺตเมวฯ

อิทานิ ยมตฺถํ อโสฺสสฺสุํ, ตํ ปกาเสตุํ **สมโณ ขลุ, โภ, โคตโมติ**อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สมิตปาปตฺตา **สมโณติ** เวทิตโพฺพฯ **ขลูติ** อนุสฺสวเตฺถ นิปาโตฯ **โภติ** เตสํ อญฺญมญฺญํ อาลปนมตฺตํฯ **โคตโมติ** ภควโต โคตฺตวเสน ปริทีปนํ, ตสฺมา ''สมโณ ขลุ, โภ, โคตโม''ติ เอตฺถ สมโณ กิร, โภ, โคตมโคโตฺตติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **สกฺยปุโตฺตติ** อิทํ ปน ภควโต อุจฺจากุลปริทีปนํฯ **สกฺยกุลา ปพฺพชิโตติ** สทฺธาปพฺพชิตภาวปริทีปนํ, เกนจิ ปาริชุเญฺญน อนภิภูโต อปริกฺขีณํเยว ตํ กุลํ ปหาย สทฺธาย ปพฺพชิโตติ วุตฺตํ โหติฯ **ตํ โข ปนาติ** อิตฺถมฺภูตาขฺยานเตฺถ อุปโยควจนํ, ตสฺส โข ปน โภโต โคตมสฺสาติ อโตฺถฯ **กลฺยาโณติ** กลฺยาณคุณสมนฺนาคโต, เสโฏฺฐติ วุตฺตํ โหติฯ **กิตฺติสโทฺทติ** กิตฺติเยว, ถุติโฆโส วาฯ **อพฺภุคฺคโตติ** สเทวกํ โลกํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อุคฺคโตฯ กินฺติ? **อิติปิ โส ภควา...เป.... พุโทฺธ ภควาติ**ฯ ตตฺรายํ ปทสมฺพโนฺธ – โส ภควา อิติปิ อรหํ, อิติปิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ...เป.... อิติปิ ภควาติฯ อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถ ''อารกตฺตา, อรีนํ อรานญฺจ หตตฺตา, ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวาติ อิเมหิ การเณหิ โส ภควา อรหนฺติ เวทิตโพฺพ''ติอาทินา นเยน มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา สพฺพาเนว เอตานิ ปทานิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๕-๑๒๗) พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส วิตฺถาริตานีติ ตโต เนสํ วิตฺถาโร คเหตโพฺพฯ

โส อิมํ โลกนฺติ โส ภวํ โคตโม อิมํ โลกํ, อิทานิ วตฺตพฺพํ นิทเสฺสติฯ **สเทวกนฺติ** สห เทเวหิ สเทวกํฯ เอวํ สห มาเรน **สมารกํ**ฯ สห พฺรหฺมุนา **สพฺรหฺมกํ**ฯ สห สมณพฺราหฺมเณหิ **สสฺสมณพฺราหฺมณิํ**ฯ ปชาตตฺตา **ปชา,** ตํ ปชํฯ สห เทวมนุเสฺสหิ **สเทวมนุสฺสํ**ฯ ตตฺถ สเทวกวจเนน ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ เวทิตพฺพํ, สมารกวจเนน ฉฏฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํ, สพฺรหฺมกวจเนน พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณํ, สสฺสมณพฺราหฺมณิวจเนน สาสนสฺส

ปจฺจตฺถิกปจฺจามิตฺตสมณพฺราหฺมณคฺคหณํ, สมิตปาปพาหิตปาปสมณพฺราหฺมณคฺคหณญฺจ, ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณํ, สเทวมนุสฺสวจเนน สมฺมุติเทวอวเสสมนุสฺสคฺคหณํฯ เอวเมตฺถ ตีหิ ปเทหิ โอกาสโลเกน สทฺธิํ สตฺตโลโก, ทฺวีหิ ปชาวเสน สตฺตโลโกว คหิโตติ เวทิตพฺพํฯ

อปโร นโย – สเทวกคฺคหเณน อรูปาวจรโลโก คหิโต, สมารกคฺคหเณน ฉกามาวจรเทวโลโก, สพฺรหฺมกคฺคหเณน รูปีพฺรหฺมโลโก, สสฺสมณพฺราหฺมณาทิคฺคหเณน จตุปริสวเสน, สมฺมุติเทเวหิ วา สห มนุสฺสโลโก, อวเสสสพฺพสตฺตโลโก วาฯ โปราณา ปนาหุ – **สเทวก**นฺติ เทวตาหิ สทฺธิํ อวเสสโลกํฯ **สมารก**นฺติ มาเรน สทฺธิํ อวเสสโลกํฯ **สพฺรหฺมก**นฺติ พฺรเหฺมหิ สทฺธิํ อวเสสโลกํฯ เอวํ สเพฺพปิ ติภวูปเค สตฺเต ตีหากาเรหิ ตีสุ ปเทสุ ปกฺขิปิตฺวา ปุน ทฺวีหิ ปเทหิ ปริยาทาตุํ **สสฺสมณพฺราหฺมณิํ ปชํ สเทวมนุสฺส**นฺติ วุตฺตํฯ เอวํ ปญฺจหิ ปเทหิ เตน เตนากาเรน เตธาตุกเมว ปริยาทินฺนนฺติฯ

สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทตีติ **สย**นฺติ สามํ, อปรเนยฺโย หุตฺวาฯ **อภิญฺญา**ติ อภิญฺญาย, อธิเกน ญาเณน ญตฺวาติ อโตฺถฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ ปจฺจกฺขํ กตฺวา , เอเตน อนุมานาทิปฏิเกฺขโป กโตฯ **ปเวเทตี**ติ โพเธติ ญาเปติ ปกาเสติฯ

โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ...เป.... ปริโยสานกลฺยาณนฺติ โส ภควา สเตฺตสุ การุญฺญตํ ปฏิจฺจ หิตฺวาปิ อนุตฺตรํ วิเวกสุขํ ธมฺมํ เทเสติฯ ตญฺจ โข อปฺปํ วา พหุํ วา เทเสโนฺต อาทิกลฺยาณาทิปฺปการเมว เทเสติ, อาทิมฺหิปิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ อนวชฺชเมว กตฺวา เทเสติ, มเชฺฌปิ, ปริโยสาเนปิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ อนวชฺชเมว กตฺวา เทเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถ อตฺถิ เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานํ, อตฺถิ สาสนสฺสฯ **เทสนาย** ตาว จตุปฺปทิกายปิ คาถาย ปฐมปาโท อาทิ นาม, ตโต เทฺว มชฺฌํ นาม, อเนฺต เอโก ปริโยสานํ นามฯ เอกานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส นิทานํ อาทิ, อิทมโวจาติ ปริโยสานํ, อุภินฺนํ อนฺตรา มชฺฌํฯ อเนกานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส ปฐมานุสนฺธิ อาทิ, อเนฺต อนุสนฺธิ ปริโยสานํ, มเชฺฌ เอโก วา เทฺว วา พหู วา มชฺฌเมวฯ

สาสนสฺส สีลสมาธิวิปสฺสนา อาทิ นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ''โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ, สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ ทิฏฺฐิ จ อุชุกา''ติ (สํ. นิ. ๕.๓๖๙)ฯ ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา''ติ เอวํ วุโตฺต ปน อริยมโคฺค มชฺฌํ นามฯ ผลเญฺจว นิพฺพานญฺจ ปริโยสานํ นามฯ ''ตสฺมาติห ตฺวํ, พฺราหฺมณ, พฺรหฺมจริยํ เอตํปารํ เอตํปริโยสาน''นฺติ เอตฺถ ผลํ ปริโยสนนฺติ วุตฺตํฯ ''นิพฺพาโนคธญฺหิ, อาวุโส วิสาข, พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ นิพฺพานปรายณํ นิพฺพานปริโยสาน''นฺติ (ม. นิ. ๑.๔๖๖) เอตฺถ นิพฺพานํ ปริโยสานนฺติ วุตฺตํฯ อิธ ปน เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานํ อธิเปฺปตํฯ ภควา หิ ธมฺมํ เทเสโนฺต อาทิมฺหิ สีลํ ทเสฺสตฺวา มเชฺฌ มคฺคํ ปริโยสาเน นิพฺพานํ ทเสฺสติฯ เตน วุตฺตํ – ''โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ มเชฺฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณ''นฺติฯ ตสฺมา อโญฺญปิ ธมฺมกถิโก ธมฺมํ กเถโนฺต –

> ''อาทิมฺหิ สีลํ ทเสฺสยฺย, มเชฺฌ มคฺคํ วิภาวเย;
> ปริโยสานมฺหิ นิพฺพานํ, เอสา กถิกสณฺฐิตี''ติฯ

สาตฺถํ สพฺยญฺชนนฺติ ยสฺส หิ ยาคุภตฺตอิตฺถิปุริสาทิวณฺณนานิสฺสิตา เทสนา โหติ, น โส สาตฺถํ เทเสติฯ ภควา ปน ตถารูปํ เทสนํ ปหาย จตุสติปฏฺฐานาทินิสฺสิตํ เทสนํ เทเสติฯ

ตสฺมา ‘‘สาตฺถํ เทเสตี’’ติ วุจฺจติฯ ยสฺส ปน เทสนา เอกพฺยญฺชนาทิยุตฺตา วา สพฺพนิโรฏฺฐพฺยญฺชนา วา สพฺพวิสฺสฏฺฐพฺยญฺชนา วา สพฺพนิคฺคหิตพฺยญฺชนา วา, ตสฺส ทมิฬกิราตยวนาทิมิลกฺขานํ ภาสา วิย พฺยญฺชนปาริปูริยา อภาวโต อพฺยญฺชนา นาม เทสนา โหติฯ ภควา ปน –

> ‘‘สิถิลํ ธนิตญฺจ ทีฆรสฺสํ, ลหุกํ ครุกญฺจ นิคฺคหีตํ;
> สมฺพนฺธํ ววตฺถิตํ วิมุตฺตํ, ทสธา พฺยญฺชนพุทฺธิยา ปเภโท’’ติฯ –

เอวํ วุตฺตํ ทสวิธํ พฺยญฺชนํ อมกฺขตฺวา ปริปุณฺณพฺยญฺชนเมว กตฺวา ธมฺมํ เทเสติฯ ตสฺมา ‘‘สพฺยญฺชนํ กตฺวา เทเสตี’’ติ วุจฺจติฯ **เกวลปริปุณฺณ**นฺติ เอตฺถ **เกวล**นฺติ สกลาธิวจนํฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ อนูนาธิกวจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สกลปริปุณฺณเมว เทเสติ, เอกเทสนาปิ อปริปุณฺณา นตฺถีติฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํฯ โย หิ ‘‘อิมํ ธมฺมเทสนํ นิสฺสาย ลาภํ วา สกฺการํ วา ลภิสฺสามี’’ติ เทเสติ, ตสฺส อปริสุทฺธา เทสนา นาม โหติฯ ภควา ปน โลกามิสนิรเปกฺโข หิตผรเณเนว เมตฺตาภาวนาย มุทุหทโย อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตน จิตฺเตน เทเสติฯ ตสฺมา ปริสุทฺธํ เทเสตีติ วุจฺจติฯ **พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตี**ติ เอตฺถ พฺรหฺมจริยนฺติ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ สกลํ สาสนํฯ ตสฺมา พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตีติ โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ…เป.… ปริสุทฺธํ, เอวํ เทเสนฺโต จ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ สกลสาสนพฺรหฺมจริยํ ปกาเสตีติ เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เสฏฺฐฏฺเฐน พฺรหฺมภูตํ จริยํ, พฺรหฺมภูตานํ วา พุทฺธาทีนํ จริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

สาธุ โข ปนาติ สุนฺทรํ โข ปน, อตฺถาวหํ สุขาวหนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ตถารูปานํ อรหต**นฺติ ยถารูโป โส ภวํ โคตโม, เอวรูปานํ อเนเกหิปิ กปฺปโกฏิสตสหเสฺสหิ ทุลฺลภทสฺสนานํ พฺยามปฺปภาปริกฺขิเตฺตหิ อสีติอนุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิเตหิ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณวเรหิ สมากิณฺณมโนรมสรีรานํ อนปฺปกทสฺสนานํ อติมธุรธมฺมนิโคฺฆสานํ ยถาภูตคุณาธิคเมน โลเก อรหโนฺตติ ลทฺธสทฺทานํ อรหตํฯ **ทสฺสนํ โหตี**ติ ปสาทโสมฺมานิ อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหติฯ สเจ ปน อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเตน พฺรหฺมสฺสเรน ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส เอกปทมฺปิ โสตุํ ลภิสฺสาม, สาธุตรํเยว ภวิสฺสตีติ เอวํ อชฺฌาสยํ กตฺวาฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสู**ติ สพฺพกิจฺจานิ ปหาย ตุฏฺฐมานสา อคมํสุฯ **อญฺชลึ ปณาเมตฺวา**ติ เอเต อุภโตปกฺขิกา, เต เอวํ จินฺเตสุํ – ‘‘สเจ โน มิจฺฉาทิฏฺฐิกา โจเทสฺสนฺติ ‘กสฺมา ตุเมฺห สมณํ โคตมํ วนฺทิตฺถา’ติ, เตสํ ‘กึ อญฺชลิกรณมเตฺตนาปิ วนฺทิตํ โหตี’ติ วกฺขาม ฯ สเจ โน สมฺมาทิฏฺฐิกา โจเทสฺสนฺติ ‘กสฺมา ภควนฺตํ น วนฺทิตฺถา’ติ, ‘กึ สีเสน ภูมึ ปหรเนฺตเนว วนฺทิตํ โหติฯ นนุ อญฺชลิกมฺมมฺปิ วนฺทนา เอวา’ติ วกฺขามา’’ติฯ

นามโคตฺตนฺติ , ‘‘โภ โคตม, อหํ อสุกสฺส ปุโตฺต ทโตฺต นาม มิโตฺต นาม อิธาคโต’’ติ วทนฺตา นามํ สาเวนฺติ นามฯ ‘‘โภ โคตม, อหํ วาเสโฏฺฐ นาม กจฺจาโน นาม อิธาคโต’’ติ วทนฺตา โคตฺตํ สาเวนฺติ นามฯ เอเต กิร ทลิทฺทา ชิณฺณกุลปุตฺตา ‘‘ปริสมเชฺฌ นามโคตฺตวเสน ปากฏา ภวิสฺสามา’’ติ เอวํ อกํสุฯ เย ปน **ตุณฺหีภูตา** นิสีทึสุ, เต เกราฏิกา เจว อนฺธพาลา จฯ ตตฺถ เกราฏิกา ‘‘เอกํ เทฺว กถาสลฺลาเป กโรเนฺต วิสฺสาสิโก โหติ, อถ วิสฺสาเส สติ เอกํ เทฺว ภิกฺขา อทาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ ตโต อตฺตานํ โมเจนฺตา ตุณฺหีภูตา นิสีทนฺติฯ อนฺธพาลา อญฺญาณตาเยว อวกฺขิตฺตมตฺติกาปิณฺฑา วิย ยตฺถ กตฺถจิ ตุณฺหีภูตา นิสีทนฺติฯ

เวนาคปุริโกติ เวนาคปุรวาสีฯ **เอตทโวจา**ติ ปาทนฺตโต ปฏฺฐาย ยาว เกสคฺคา ตถาคตสฺส สรีรํ โอโลเกโนฺต อสีติอนุพฺยญฺชนสมุชฺชเลหิ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ ปฏิมณฺฑิตํ สรีรา นิกฺขมิตฺวา สมนฺตโต อสีติหตฺถปฺปเทสํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตาหิ ฉพฺพณฺณาหิ

ฆนพุทฺธรํสีหิ สมฺปริวาริตํ ตถาคตสฺส สรีรํ ทิสฺวา สญฺชาตวิมฺหโย วณฺณํ ภณนฺโต เอตํ ‘‘อจฺฉริยํ, โภ โคตมา’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ

ตตฺถ **ยาวญฺจิท**นฺติ อธิมตฺตปฺปมาณปริเจฺฉทวจนเมตํฯ ตสฺส วิปฺปสนฺนปเทน สทฺธึ สมฺพนฺโธฯ ยาวญฺจ วิปฺปสนฺนานิ อธิมตฺตวิปฺปสนฺนานีติ อโตฺถฯ **อินฺทฺริยานี**ติ จกฺขาทีนิ ฉ อินฺทฺริยานิฯ ตสฺส หิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ปติฎฺฐิโตกาสสฺส วิปฺปสนฺนตํ ทิสฺวา เตสํ วิปฺปสนฺนตา ปากฎา อโหสิฯ ยสฺมา ปน สา มเน วิปฺปสเนฺนเยว โหติ, อวิปฺปสนฺนจิตฺตานญฺหิ อินฺทฺริยปฺปสาโท นาม นตฺถิ, ตสฺมาสฺส มนินฺทฺริยปฺปสาโทปิ ปากโฎ อโหสิฯ ตํ เอส วิปฺปสนฺนตํ คเหตฺวา ‘‘วิปฺปสนฺนานิ อินฺทฺริยานี’’ติ อาหฯ **ปริสุโทฺธ**ติ นิมฺมโลฯ **ปริโยทาโต**ติ ปภสฺสโรฯ **สารทํ พทรปณฺฑุ**นฺติ สรทกาเล ชาตํ นาติสุปริปกฺกํ พทรํฯ ตญฺหิ ปริสุทฺธเญฺจว โหติ ปริโยทาตญฺจฯ **ตาลปกฺก**นฺติ สุปริปกฺกตาลผลํฯ **สมฺปติ พนฺธนา ปมุตฺต**นฺติ ตํขณเญฺญว พนฺธนา ปมุตฺตํฯ ตสฺส หิ พนฺธนมูลํ อปเนตฺวา ปรมุขํ กตฺวา ผลเก ฐปิตสฺส จตุรงฺคุลมตฺตํ ฐานํ โอโลเกนฺตานํ ปริสุทฺธํ ปริโยทาตํ หุตฺวา ขายติฯ ตํ สนฺธาเยวมาห ฯ **เนกฺขํ ชมฺโพนท**นฺติ สุรตฺตวณฺณสฺส ชมฺโพนทสุวณฺณสฺส ฆฎิกาฯ **ทกฺขกมฺมารปุตฺตสุปริกมฺมกต**นฺติ ทเกฺขน สุวณฺณการปุเตฺตน สุฎฺฐุ กตปริกมฺมํฯ **อุกฺกามุเข สุกุสลสมฺปหฎฺฐ**นฺติ สุวณฺณการอุทฺธเน ปจิตฺวา สุกุสเลน สุวณฺณกาเรน ฆฎฺฎนปริมชฺชนหํสเนน สุฎฺฐุ ปหฎฺฐํ สุปริมทฺทิตนฺติ อโตฺถฯ **ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิตฺต**นฺติ อคฺคินา ปจิตฺวา ทีปิทาฐาย ฆํสิตฺวา เครุกปริกมฺมํ กตฺวา รตฺตกมฺพเล ฐปิตํฯ **ภาสเต**ติ สญฺชาตโอภาสตาย ภาสเตฯ **ตปเต**ติ อนฺธการวิทฺธํสนตาย ตปเตฯ **วิโรจตี**ติ วิโชฺชตมานํ หุตฺวา วิโรจติ, โสภตีติ อโตฺถฯ

อุจฺจาสยนมหาสยนานีติ เอตฺถ อติกฺกนฺตปฺปมาณํ อุจฺจาสยนํ นาม, อายตวิตฺถตํ อกปฺปิยภณฺฑํ มหาสยนํ นามฯ อิทานิ ตานิ ทเสฺสโนฺต **เสยฺยถิทํ, อาสนฺที**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาสนฺที**ติ อติกฺกนฺตปฺปมาณํ อาสนํฯ **ปลฺลโงฺก**ติ ปาเทสุ วาฬรูปานิ ฐเปตฺวา กโตฯ **โคนโก**ติ ทีฆโลมโก มหาโกชโวฯ จตุรงฺคุลาธิกานิ กิร ตสฺส โลมานิฯ **จิตฺตโก**ติ วานจิตฺตํ อุณฺณามยตฺถรณํฯ **ปฎิกา**ติ อุณฺณามโย เสตตฺถรโกฯ **ปฎลิกา**ติ ฆนปุโปฺผ อุณฺณามยตฺถรโก, โย อามลกปโฎฺฎติปิ วุจฺจติฯ **ตูลิกา**ติ ติณฺณํ ตูลานํ อญฺญตรปุณฺณา ตูลิกาฯ **วิกติกา**ติ สีหพฺยคฺฆาทิรูปวิจิโตฺร อุณฺณามยตฺถรโกฯ **อุทฺทโลมี**ติ อุภโตทสํ อุณฺณามยตฺถรณํฯ เกจิ เอกโต อุคฺคตปุปฺผนฺติ วทนฺติฯ **เอกนฺตโลมี**ติ เอกโตทสํ อุณฺณามยตฺถรณํฯ เกจิ อุภโต อุคฺคตปุปฺผนฺติ วทนฺติฯ **กฎฺฎิสฺส**นฺติ รตนปริสิพฺพิตํ โกเสยฺยกฎฺฎิสฺสมยํ ปจฺจตฺถรณํฯ **โกเสยฺย**นฺติ รตนปริสิพฺพิตเมว โกสิยสุตฺตมยํ ปจฺจตฺถรณํฯ **กุตฺตก**นฺติ โสฬสนฺนํ นาฎกิตฺถีนํ ฐตฺวา นจฺจนโยคฺคํ อุณฺณามยตฺถรณํฯ **หตฺถตฺถรา**ทโย หตฺถิปิฎฺฐาทีสุ อตฺถรณกอตฺถรกา เจว หตฺถิรูปาทีนิ ทเสฺสตฺวา กตอตฺถรกา จฯ **อชินปฺปเวณี**ติ อชินจเมฺมหิ มญฺจปฺปมาเณน สิพฺพิตฺวา กตปฺปเวณีฯ เสสํ เหฎฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ

นิกามลาภีติ อติกามลาภี อิจฺฉิติจฺฉิตลาภีฯ **อกิจฺฉลาภี**ติ อทุกฺขลาภีฯ **อกสิรลาภี**ติ วิปุลลาภี มหนฺตลาภี, อุฬารุฬาราเนว ลภติ มเญฺญติ สนฺธาย วทติฯ อยํ กิร พฺราหฺมโณ สยนครุโก, โส ภควโต วิปฺปสนฺนินฺทฺริยาทิตํ ทิสฺวา ‘‘อทฺธา เอส เอวรูเปสุ อุจฺจาสยนมหาสยเนสุ นิสีทติ เจว นิปชฺชติ จฯ เตนสฺส วิปฺปสนฺนานิ อินฺทฺริยานิ, ปริสุโทฺธ ฉวิวโณฺณ ปริโยทาโต’’ติ มญฺญมาโน อิมํ เสนาสนวณฺณํ กเถสิฯ

ลทฺธา จ ปน น กปฺปนฺตีติ เอตฺถ กิญฺจิ กิญฺจิ กปฺปติฯ สุทฺธโกเสยฺยญฺหิ มเญฺจปิ อตฺถริตุํ วฎฺฎติ, โคนกาทโย จ ภูมตฺถรณปริโภเคน, อาสนฺทิยา ปาเท ฉินฺทิตฺวา, ปลฺลงฺกสฺส วาเฬ

ภินฺทิตฺวา, ตูลิกํ วิชเฏตฺวา ‘‘พิโมฺพหนญฺจ กาตุ’’นฺติ (จูฬว. ๒๙๗) วจนโต อิมานิปิ เอเกน วิธาเนน กปฺปนฺติฯ อกปฺปิยํ ปน อุปาทาย สพฺพาเนว น กปฺปนฺตีติ วุตฺตานิฯ

วนนฺตเญฺญว ปวิสามีติ อรญฺญํเยว ปวิสามิฯ **ยเทวา**ติ ยานิเยวฯ **ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา**ติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสนํ พนฺธิตฺวาฯ **อุชุํ กายํ ปณิธายา**ติ อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏเก โกฏิยา โกฏึ ปฏิปาเทนฺโต อุชุํ กายํ ฐเปตฺวาฯ **ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา**ติ กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ สตึ ฐเปตฺวา, ปริคฺคหิตนิยฺยานํ วา กตฺวาติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ปรีติ ปริคฺคหโฏฺฐฯ มุขนฺติ นิยฺยานโฏฺฐฯ สตีติ อุปฏฺฐานโฏฺฐฯ เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๔)ฯ **อุปสมฺปชฺช วิหรามี**ติ ปฏิลภิตฺวา ปจฺจกฺขํ กตฺวา วิหรามิฯ **เอวํภูโต**ติ เอวํ ปฐมชฺฌานาทีสุ อญฺญตรสมงฺคี หุตฺวาฯ **ทิโพฺพ เม เอโส ตสฺมึ สมเย จงฺกโม โหตี**ติ จตฺตาริ หิ รูปชฺฌานานิ สมาปชฺชิตฺวา จงฺกมนฺตสฺส จงฺกโม ทิพฺพจงฺกโม นาม โหติ, สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย จงฺกมนฺตสฺสาปิ จงฺกโม ทิพฺพจงฺกโมเยวฯ ฐานาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตถา อิตเรสุ ทฺวีสุ วิหาเรสุฯ

โส เอวํ ปชานามิ ‘‘ราโค เม ปหีโน’’ติ มหาโพธิปลฺลเงฺก อรหตฺตมเคฺคน ปหีนราคเมว ทเสฺสโนฺต ‘‘โส เอวํ ปชานามิ ราโค เม ปหีโน’’ติ อาหฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อิมินา ปน กึ กถิตํ โหตีติ? ปจฺจเวกฺขณา กถิตา, ปจฺจเวกฺขณาย ผลสมาปตฺติ กถิตาฯ ผลสมาปตฺติญฺหิ สมาปนฺนสฺสปิ สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺสาปิ จงฺกมาทโย อริยจงฺกมาทโย โหนฺติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๔. สรภสุตฺตวณฺณนา

๖๕. จตุเตฺถ **ราชคเห**ติ เอวํนามเก นคเรฯ **คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต**ติ คิชฺฌสทิสานิสฺส กูฏานิ, คิชฺฌา วา ตสฺส กูเฏสุ วสนฺตีติ คิชฺฌกูโฏ, ตสฺมึ คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเตฯ เอเตนสฺส ราชคหํ โคจรคามํ กตฺวา วิหรนฺตสฺส วสนฏฺฐานํ ทสฺสิตํฯ คิชฺฌกูฏสฺมิญฺหิ ตถาคตํ อุทฺทิสฺส วิหาโร การิโต, คิชฺฌกูฏวิหาโรเตฺววสฺส นามํฯ ตตฺถายํ ตสฺมึ สมเย วิหรตีติฯ **สรโภ นาม ปริพฺพาชโก อจิรปกฺกโนฺต โหตี**ติ สรโภติ เอวํนามโก ปริพฺพาชโก อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว ปกฺกโนฺต โหติ, อธุนา วิพฺภโนฺตติ อโตฺถฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธ หิ โลเก อุปฺปเนฺน ติตฺถิยา นฏฺฐลาภสกฺการา อเหสุํ, ติณฺณํ รตนานํ มหาลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชิฯ ยถาห –

> ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา สกฺกโต โหติ ครุกโต มานิโต ปูชิโต อปจิโต ลาภี จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานํฯ อญฺญติตฺถิยา ปน ปริพฺพาชกา อสกฺกตา โหนฺติ อครุกตา อมานิตา อปูชิตา น ลาภิโน จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน’’นฺติ (อุทา.๑๔; สํ.นิ.๑.๒.๗๐)ฯ

เต เอวํ ปริหีนลาภสกฺการา ปญฺจสตมตฺตา เอกสฺมึ ปริพฺพาชการาเม สนฺนิปติตฺวา สมฺมนฺตยึสุ – ‘‘โภ, มยํ สมณสฺส โคตมสฺส อุปฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย หตลาภสกฺการา ชาตา, สมณสฺส โคตมสฺส สาวกานญฺจสฺส เอกํ อวณฺณํ อุปธาเรถ, อวณฺณํ ปตฺถริตฺวา เอตสฺส สาสนํ ครหิตฺวา อมฺหากํ ลาภสกฺการํ อุปฺปาเทสฺสามา’’ติฯ เต วชฺชํ โอโลเกนฺตา – ‘‘ตีสุ ทฺวาเรสุ อาชีเว จาติ จตูสุปิ ฐาเนสุ สมณสฺส โคตมสฺส วชฺชํ ปสฺสิตุํ น สกฺกา, อิมานิ จตฺตาริ ฐานานิ มุญฺจิตฺวา อญฺญตฺถ โอโลเกถา’’ติ อาหํสุฯ อถ เนสํ อนฺตเร เอโก เอวมาห – ‘‘อหํ อญฺญํ น ปสฺสามิ, อิเม อนฺวฑฺฒมาสํ สนฺนิปติตฺวา ทฺวารวาตปานานิ ปิธาย สามเณรานมฺปิ ปเวสนํ น เทนฺติฯ ชีวิตสทิสาปิ อุปฏฺฐากา ทฏฺฐุํ น ลภนฺติ, อาวฏฺฏนิมายํ โอสาเรตฺวา โอสาเรตฺวา ชนํ อาวเฏฺฏตฺวา อาวเฏฺฏตฺวา ขาทนฺติฯ สเจ ตํ มยํ อาหริตุํ สกฺขิสฺสาม, เอวํ โน ลาภสกฺการอุฬา

โร ภวิสฺสตี’’ติฯ อปโรปิ เอวเมว วทโนฺต อุฏฺฐาสิฯ สเพฺพ เอกวาทา อเหสุํฯ ตโต อาหํสุ – ‘‘โย ตํ อาหริตุํ สกฺขิสฺสติ, ตํ มยํ อมฺหากํ สมเย เชฏฺฐกํ กริสฺสามา’’ติฯ

ตโต โกฏฺโต ปฏฺฐาย ‘‘ตฺวํ สกฺขิสฺสสิ, ตฺวํ สกฺขิสฺสสี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อหํ น สกฺขิสฺสามิ, อหํ น สกฺขิสฺสามี’’ติ พหูหิ วุเตฺต สรภํ ปุจฺฉิํสุ – ‘‘ตฺวํ สกฺขิสฺสสิ อาจริยา’’ติฯ โส อาห – ‘‘อครุ เอตํ อาหริตุํ, สเจ ตุเมฺห อตฺตโน กถาย ฐตฺวา มํ เชฏฺฐกํ กริสฺสถา’’ติฯ อครุ เอตมาจริย อาหร, ตฺวํ กโตเยวาสิ อเมฺหหิ เชฏฺฐโกติฯ โส อาห – ‘‘ตํ อาหรเนฺตน เถเนตฺวา วา วิลุมฺปิตฺวา วา อาหริตุํ น สกฺกา, สมณสฺส ปน โคตมสฺส สาวกสทิเสน หุตฺวา ตสฺส สาวเก วนฺทิตฺวา วตฺตปฏิวตฺตํ กตฺวา เตสํ ปเตฺต ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา อาหริตุํ สกฺกาฯ รุจฺจติ โว เอตสฺส เอตฺตกสฺส กิริยา’’ติฯ ยํกิญฺจิ กตฺวา อาหริตฺวา จ โน เทหีติฯ เตน หิ มํ ทิสฺวา อปสฺสนฺตา วิย ภเวยฺยาถาติ ปริพฺพาชกานํ สญฺญํ ทตฺวา ทุติยทิวเส ปาโตว อุฏฺฐาย คิชฺฌกูฏมหาวิหารํ คนฺตฺวา ทิฏฺฐทิฏฺฐานํ ภิกฺขูนํ ปญฺจปติฏฺฐิเตน ปาเท วนฺทิฯ ภิกฺขู อาหํสุ – ‘‘อเญฺญ ปริพฺพาชกา จณฺฑา ผรุสา, อยํ ปน สโทฺธ ภวิสฺสติ ปสโนฺน’’ติฯ ภเนฺต, ตุเมฺห ญตฺวา ยุตฺตฏฺฐานสฺมิํเยว ปพฺพชิตา, มยํ ปน อนุปธาเรตฺวา อติเตฺถเนว ปกฺขนฺตา อนิยฺยานิกมเคฺค วิจรามาติฯ โส เอวํ วตฺวา ทิเฎฺฐ ทิเฎฺฐ ภิกฺขู ปุนปฺปุนํ วนฺทติ, นฺหาโนทกาทีนิ ปฏิยาเทติ, ทนฺตกฏฺฐํ กปฺปิยํ กโรติ, ปาเท โธวติ มเกฺขติ, อติเรกภตฺตํ ลภิตฺวา ภุญฺชติฯ

ตํ อิมินา นีหาเรน วสนฺตํ เอโก มหาเถโร ทิสฺวา, ‘‘ปริพฺพาชก, ตฺวํ สโทฺธ ปสโนฺน, กิํ น ปพฺพชสี’’ติฯ โก มํ, ภเนฺต, ปพฺพาเชสฺสติฯ มยญฺหิ จิรกาลํ ภทนฺตานํ ปจฺจตฺถิกา หุตฺวา วิจริมฺหาติฯ เถโร ‘‘สเจ ตฺวํ ปพฺพชิตุกาโม, อหํ ตํ ปพฺพาเชสฺสามี’’ติ วตฺวา ปพฺพาเชสิฯ โส ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย นิรนฺตรํ วตฺตปฏิวตฺตมกาสิฯ อถ นํ เถโร วเตฺต ปสีทิตฺวา นจิรเสฺสว อุปสมฺปาเทสิฯ โส อุโปสถทิวเส ภิกฺขูหิ สทฺธิํ อุโปสถคฺคํ ปวิสิตฺวา ภิกฺขู มหเนฺตน อุสฺสาเหน ปาติโมกฺขํ ปคฺคณฺหเนฺต ทิสฺวา ‘‘อิมินา นีหาเรน โอสาเรตฺวา โอสาเรตฺวา โลกํ ขาทนฺติ, กติปาเหน หริสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ โส ปริเวณํ คนฺตฺวา อุปชฺฌายํ วนฺทิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, โก นาโม อยํ ธโมฺม’’ติ ปุจฺฉิฯ ปาติโมโกฺข นาม, อาวุโสติฯ อุตฺตมธโมฺม เอส, ภเนฺต, ภวิสฺสตีติฯ อาม, อาวุโส, สกลสาสนธารณี อยํ สิกฺขาติฯ ภเนฺต, สเจ เอส สิกฺขาธโมฺม อุตฺตโม, อิมเมว ปฐมํ คณฺหามีติฯ คณฺหาวุโสติ เถโร สมฺปฏิจฺฉิฯ โส คณฺหโนฺต ปริพฺพาชเก ปสฺสิตฺวา ‘‘กีทิสํ อาจริยา’’ติ ปุจฺฉิโต, ‘‘อาวุโส, มา จินฺตยิตฺถ, กติปาเหน อาหริสฺสามี’’ติ วตฺวา นจิรเสฺสว อุคฺคณฺหิตฺวา อุปชฺฌายํ อาห – ‘‘เอตฺตกเมว, ภเนฺต, อุทาหุ อญฺญมฺปิ อตฺถี’’ติฯ เอตฺตกเมว, อาวุโสติฯ

โส ปุนทิวเส ยถานิวตฺถปารุโตว คหิตนีหาเรเนว ปตฺตํ คเหตฺวา คิชฺฌกูฏา นิกฺขมฺม ปริพฺพาชการามํ อคมาสิฯ ปริพฺพาชกา ทิสฺวา ‘‘กีทิสํ, อาจริย, นาสกฺขิตฺถ มเญฺญ อาวฏฺฏนิมายํ อาหริตุ’’นฺติ ตํ ปริวารยิํสุฯ มา จินฺตยิตฺถ, อาวุโส, อาหฏา เม อาวฏฺฏนิมายา, อิโต ปฏฺฐาย อมฺหากํ ลาภสกฺกาโร มหา ภวิสฺสติฯ ตุเมฺห อญฺญมญฺญํ สมคฺคา โหถ, มา วิวาทํ อกตฺถาติฯ สเจ เต, อาจริย, สุคฺคหิตา, อเมฺหปิ นํ วาเจหีติฯ โส อาทิโต ปฏฺฐาย ปาติโมกฺขํ โอสาเรสิฯ อถ เต สเพฺพปิ – ‘‘เอถ, โภ, นคเร วิจรนฺตา สมณสฺส โคตมสฺส อวณฺณํ กเถสฺสามา’’ติ อนุคฺฆาฏิเตสฺเวว นครทฺวาเรสุ ทฺวารสมีปํ คนฺตฺวา วิวเฎน ทฺวาเรน สพฺพปฐมํ ปวิสิํสุฯ เอวํ สลิเงฺคเนว อปกฺกนฺตํ ตํ ปริพฺพาชกํ สนฺธาย – ‘‘สรโภ นาม ปริพฺพาชโก อจิรปกฺกโนฺต โหตี’’ติ วุตฺตํฯ

ตํ ทิวสํ ปน ภควา ปจฺจูสสมเย โลกํ โอโลเกนฺโต อิทํ อทฺทส – ‘‘อชฺช สรโภ ปริพฺพาชโก นคเร วิจริตฺวา ปกาสนียกมฺมํ กริสฺสติ, ติณฺณํ รตนานํ อวณฺณํ กเถนฺโต วิสํ สิญฺจิตฺวา ปริพฺพาชการามํ คมิสฺสติ, อหมฺปิ ตเตฺถว คมิสฺสามิ, จตโสฺสปิ ปริสา ตเตฺถว โอสริสฺสนฺติฯ ตสฺมิํ สมาคเม จตุราสีติ ปาณสหสฺสานิ อมตปานํ ปิวิสฺสนฺตี’’ติฯ ตโต ‘‘ตสฺส โอกาโส โหตุ, ยถารุจิยา อวณฺณํ ปตฺถรตู’’ติ จิเนฺตตฺวา อานนฺทเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ‘‘อานนฺท, อฎฺฐารสสุ มหาวิหาเรสุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส มยา สทฺธิํเยว ปิณฺฑาย จริตุํ อาโรเจหี’’ติฯ เถโร ตถา อกาสิฯ ภิกฺขู ปตฺตจีวรมาทาย สตฺถารเมว ปริวาเรยิํสุฯ สตฺถา ภิกฺขุสงฺฆํ อาทาย ทฺวารคามสมีเปเยว ปิณฺฑาย จริฯ สรโภปิ ปริพฺพาชเกหิ สทฺธิํ นครํ ปวิโฎฺฐ ตตฺถ ตตฺถ ปริสมเชฺฌ ราชทฺวารวีถิจตุกฺกาทีสุ จ คนฺตฺวา ‘‘อญฺญาโต มยา สมณานํ สกฺยปุตฺติยานํ ธโมฺม’’ติอาทีนิ อภาสิฯ ตํ สนฺธาย **โส ราชคเห ปริสติ เอวํ วาจํ ภาสตี**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อญฺญาโต**ติ ญาโต อวพุโทฺธ, ปากฎํ กตฺวา อุคฺคหิโตติ ทีเปติฯ **อญฺญายา**ติ ชานิตฺวาฯ **อปกฺกโนฺต**ติ สลิเงฺคเนว อปกฺกโนฺตฯ สเจ หิ สมณสฺส โคตมสฺส สาสเน โกจิ สาโร อภวิสฺส, นาหํ อปกฺกมิสฺสํฯ ตสฺส ปน สาสนํ อสารํ นิสฺสารํ, อาวฎฺฎนิมายํ โอสาเรตฺวา สมณา โลกํ ขาทนฺตีติ เอวมตฺถํ ทีเปโนฺต เอวมาหฯ

อถ โข สมฺพหุลา ภิกฺขูติ อถ เอวํ ตสฺมิํ ปริพฺพาชเก ภาสมาเน อรญฺญวาสิโน ปญฺจสตา ภิกฺขู ‘‘อสุกฎฺฐานํ นาม สตฺถา ปิณฺฑาย จริตุํ คโต’’ติ อชานนฺตา ภิกฺขาจารเวลายํ ราชคหํ ปิณฺฑาย ปวิสิํสุฯ เต สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อโสฺสสุ**นฺติ สุณิํสุฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมิํสู**ติ ‘‘อิมํ การณํ ทสพลสฺส อาโรเจสฺสามา’’ติ อุปสงฺกมิํสุฯ

สิปฺปินิกาตีรนฺติ **สิปฺปินิกา**ติ เอวํนามิกาย นทิยา ตีรํฯ **อธิวาเสสิ ภควา ตุณฺหีภาเวนา**ติ กายงฺควาจงฺคานิ อโจเปตฺวา อพฺภนฺตเร ขนฺติํ ธาเรตฺวา จิเตฺตเนว อธิวาเสสีติ อโตฺถฯ เอวํ อธิวาเสตฺวา ปุน จิเนฺตสิ – ‘‘กิํ นุ โข อชฺช มยา สรภสฺส วาทํ มทฺทิตุํ คจฺฉเนฺตน เอกเกน คนฺตพฺพํ , อุทาหุ ภิกฺขุสงฺฆปริวุเตนา’’ติฯ อถสฺส เอตทโหสิ – สจาหํ ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต คมิสฺสามิ, มหาชโน เอวํ จิเนฺตสฺสติ – ‘‘สมโณ โคตโม วาทุปฺปตฺติฎฺฐานํ คจฺฉโนฺต ปกฺขํ อุกฺขิปิตฺวา คนฺตฺวา ปริสพเลน อุปฺปนฺนํ วาทํ มทฺทติ, ปรวาทีนํ สีสํ อุกฺขิปิตุํ น เทตี’’ติฯ น โข ปน มยฺหํ อุปฺปเนฺน วาเท ปรํ คเหตฺวา มทฺทนกิจฺจํ อตฺถิ, อหเมว คนฺตฺวา มทฺทิสฺสามิฯ อนจฺฉริยํ เจตํ ยวาหํ อิทานิ พุทฺธภูโต อตฺตโน อุปฺปนฺนํ วาทํ มเทฺทยฺยํ, จริยํ จรณกาเล อเหตุกปฎิสนฺธิยํ นิพฺพเตฺตนาปิ หิ มยา วหิตพฺพํ ธุรํ อโญฺญ วหิตุํ สมโตฺถ นาม นาโหสิฯ อิมสฺส ปนตฺถสฺส สาธนตฺถํ –

> ‘‘ยโต ยโต ครุ ธุรํ, ยโต คมฺภีรวตฺตนี;
> ตทาสฺสุ กณฺหํ ยุเญฺชนฺติ, สฺวาสฺสุ ตํ วหเต ธุร’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๒๙) –

อิทํ กณฺหชาตกํ อาหริตพฺพํฯ อตีเต กิร เอโก สตฺถวาโห เอกิสฺสา มหลฺลิกาย เคเห นิวาสํ คณฺหิฯ อถสฺส เอกิสฺสา เธนุยา รตฺติภาคสมนนฺตเร คพฺภวุฎฺฐานํ อโหสิฯ สา เอกํ วจฺฉกํ วิชายิฯ มหลฺลิกาย วจฺฉกํ ทิฎฺฐกาลโต ปฎฺฐาย ปุตฺตสิเนโห อุทปาทิฯ ปุนทิวเส สตฺถวาหปุโตฺต – ‘‘ตว เคหเวตนํ คณฺหาหี’’ติ อาหฯ มหลฺลิกา ‘‘มยฺหํ อเญฺญน กิจฺจํ น อตฺถิ, อิมเมว วจฺฉกํ เทหี’’ติ อาหฯ คณฺห, อมฺมาติฯ สา ตํ คณฺหิตฺวา ขีรํ ปาเยตฺวา ยาคุภตฺตติณาทีนิ ททมานา โปเสสิฯ โส วุทฺธิมนฺวาย ปริปุณฺณรูโป พลวีริยสมฺปโนฺน อโหสิ สมฺปนฺนาจาโร, กาฬโก นาม นาเมนฯ อเถกสฺส สตฺถวาหสฺส ปญฺจหิ สกฎสเตหิ อาคจฺฉนฺตสฺส อุทกภินฺนฎฺฐาเน สกฎจกฺกํ ลคฺคิฯ โส ทสปิ วีสมฺปิ ติํสมฺปิ โยเชตฺวา นีหราเปตุํ อสโกฺกโนฺต กาฬกํ อุปสงฺกมิตฺ

วา อาห – ‘‘ตาต, ตว เวตนํ ทสฺสามิ, สกฏํ เม อุกฺขิปิตฺวา เทหี’’ติฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา ตํ อาทาย – ‘‘อโญฺญ อิมินา สทฺธึ ธุรํ วหิตุํ สมตฺโถ นตฺถี’’ติ ธุรสกเฏ โยตฺตํ พนฺธิตฺวา ตํ เอกกํเยว โยเชสิฯ โส ตํ สกฏํ อุกฺขิปิตฺวา ถเล ปติฏฺฐาเปตฺวา เอเตเนว นิหาเรน ปญฺจ สกฏสตานิ นีหริฯ โส สพฺพปจฺฉิมสกฏํ นีหริตฺวา โมจิยมาโน ‘‘สุ’’นฺติ กตฺวา สีสํ อุกฺขิปิฯ

สตฺถวาโห ‘‘อยํ เอตฺตกานิ สกฏานิ อุกฺขิปนฺโต เอวํ น อกาสิ, เวตนตฺถํ มเญฺญ กโรตี’’ติ สกฏคณนาย กหาปเณ คเหตฺวา ปญฺจสตภณฺฑิกํ ตสฺส คีวาย พนฺธาเปสิฯ โส อเญฺญสํ อตฺตโน สนฺติกํ อลฺลียิตุํ อเทนฺโต อุชุกํ เคหเมว อคมาสิฯ มหลฺลิกา ทิสฺวา โมเจตฺวา กหาปณภาวํ ญตฺวา ‘‘กสฺมา, ปุตฺต, เอวมกาสิ, มา ตฺวํ ‘มยา กมฺมํ กตฺวา อาภเตน อยํ ชีวิสฺสตี’ติ สญฺญมกาสี’’ติ วตฺวา โคณํ อุโณฺหทเกน นฺหาเปตฺวา เตเลน อพฺภญฺชิตฺวา ‘‘อิโต ปฏฺฐาย ปุน มา เอวมกาสี’’ติ โอวทิฯ เอวํ สตฺถา ‘‘จริยํ จรณกาเล อเหตุกปฏิสนฺธิยํ นิพฺพเตฺตนาปิ หิ มยา วหิตพฺพธุรํ อโญฺญ วหิตุํ สมตฺโถ นาม นาโหสี’’ติ จิเนฺตตฺวา เอกโกว อคมาสิฯ ตํ ทเสฺสตุํ **อถ โข ภควา สายนฺหสมยํ ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ปฏิสลฺลานา**ติ ปุถุตฺตารมฺมเณหิ จิตฺตํ ปฏิสํหริตฺวา สลฺลานโต, ผลสมาปตฺติโตติ อโตฺถฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ ปริพฺพาชเกสุ สกลนคเร ปกาสนียกมฺมํ กตฺวา นครา นิกฺขมฺม ปริพฺพาชการาเม สนฺนิปติตฺวา ‘‘สเจ, อาวุโส สรภ, สมโณ โคตโม อาคมิสฺสติ, กึ กริสฺสสี’’ติฯ สมเณ โคตเม เอกํ กโรเนฺต อหํ เทฺว กริสฺสามิ, เทฺว กโรเนฺต จตฺตาริ, จตฺตาริ กโรเนฺต ปญฺจ, ปญฺจ กโรเนฺต ทส, ทส กโรเนฺต วีสติ, วีสติ กโรเนฺต ตึสํ, ตึสํ กโรเนฺต จตฺตาลีสํ, จตฺตาลีสํ กโรเนฺต ปญฺญาสํ, ปญฺญาสํ กโรเนฺต สตํ, สตํ กโรเนฺต สหสฺสํ กริสฺสามีติ เอวํ อญฺญมญฺญํ สีหนาทกถํ สมุฏฺฐาเปตฺวา นิสิเนฺนสุ อุปสงฺกมิฯ

อุปสงฺกมโนฺต ปน ยสฺมา ปริพฺพาชการามสฺส นครมเชฺฌเนว มโคฺค, ตสฺมา สุรตฺตทุปฏฺฏํ นิวาเสตฺวา สุคตมหาจีวรํ ปารุปิตฺวา วิสฺสฏฺฐพโล ราชา วิย เอกโกว นครมเชฺฌน อคมาสิฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิกา ทิสฺวา ‘‘ปริพฺพาชกา สมณสฺส โคตมสฺส ปกาสนียกมฺมํ กโรนฺตา อวณฺณํ ปตฺถรึสุ, โส เอเต อนุวตฺติตฺวา สญฺญาเปตุํ คจฺฉติ มเญฺญ’’ติ อนุพนฺธึสุฯ สมฺมาทิฏฺฐิกาปิ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปตฺตจีวรํ อาทาย เอกโกว นิกฺขโนฺต, อชฺช สรเภน สทฺธึ มหาธมฺมสงฺคาโม ภวิสฺสติฯ มยมฺปิ ตสฺมึ สมาคเม กายสกฺขิโน ภวิสฺสามา’’ติ อนุพนฺธึสุฯ สตฺถา ปสฺสนฺตเสฺสว มหาชนสฺส ปริพฺพาชการามํ อุปสงฺกมิฯ

ปริพฺพาชกา รุกฺขานํ ขนฺธวิฏปสาขนฺตเรหิ สมุคฺคจฺฉนฺตา ฉพฺพณฺณฆนพุทฺธรสฺมิโย ทิสฺวา ‘‘อญฺญทา เอวรูโป โอภาโส นาม นตฺถิ, กึ นุ โข เอต’’นฺติ อุโลฺลเกตฺวา ‘‘สมโณ โคตโม อาคจฺฉตี’’ติ อาหํสุฯ ตํ สุตฺวาว สรโภ ชาณุกนฺตเร สีสํ ฐเปตฺวา อโธมุโข นิสีทิฯ เอวํ ตสฺมึ สมเย ภควา ตํ อารามํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ ตถาคโต หิ ชมฺพุทีปตเล อคฺคกุเล ชาตตฺตา อคฺคาสนารโหติสฺส สพฺพตฺถ อาสนํ ปญฺญตฺตเมว โหติฯ เอวํ ปญฺญเตฺต มหารเห พุทฺธาสเน นิสีทิฯ

เต ปริพฺพาชกา สรภํ ปริพฺพาชกํ เอตทโวจุนฺติ สมฺมาสมฺพุเทฺธ กิร สรเภน สทฺธึ เอตฺตกํ กเถเนฺตเยว ภิกฺขุสโงฺฆ สตฺถุ ปทานุปทิโก หุตฺวา ปริพฺพาชการามํ สมฺปาปุณิ, จตโสฺสปิ ปริสา ปริพฺพาชการาเมเยว โอสรึสุฯ ตโต เต ปริพฺพาชกา ‘‘อจฺฉริยํ สมณสฺส โคตมสฺส กมฺมํ, สกลนครํ วิจริตฺวา อวณฺณํ ปตฺถริตฺวา ปกาสนียกมฺมํ กตฺวา อาคตานํ เวรีนํ ปฏิสตฺตูนํ ปจฺจามิตฺตานํ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา โถกมฺปิ วิคฺคาหิกกถํ น กเถสิ, อาคตกาลโต

ปฏฺฐาย สตปากเตเลน มเกฺขโนฺต วิย อมตปานํ ปาเยโนฺต วิย มธุรกถํ กเถติ’’ติ สเพฺพปิ สมฺมาสมฺพุทฺธํ อนุวตฺตนฺตา เอตทโวจุํฯ

ยาเจยฺยาสีติ อายาเจยฺยาสิ ปเตฺถยฺยาสิ ปิเหยฺยาสิฯ **ตุณฺหีภูโต**ติ ตุณฺหีภาวํ อุปคโตฯ **มงฺกุภูโต**ติ นิเตฺตชตํ อาปโนฺนฯ **ปตฺตกฺขโนฺธ**ติ โอนตคีโวฯ **อโธมุโข**ติ เหฏฺฐามุโขฯ **สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต**ติ ‘‘อหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, สเพฺพ ธมฺมา มยา อภิสมฺพุทฺธา’’ติ เอวํ ปฏิชานโต ตวฯ **อนภิสมฺพุทฺธา**ติ อิเม นาม ธมฺมา ตยา อนภิสมฺพุทฺธาฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ อนภิสมฺพุทฺธาติ เอวํ ทสฺสิตธเมฺมสุฯ **อเญฺญน วา อญฺญํ ปฏิจริสฺสตี**ติ อเญฺญน วา วจเนน อญฺญํ วจนํ ปฏิจฺฉาเทสฺสติ, อญฺญํ ปุจฺฉิโต อญฺญํ กเถสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **พหิทฺธา กถํ อปนาเมสฺสตี**ติ พหิทฺธา อญฺญํ อาคนฺตุกกถํ อาหรโนฺต ปุริมกถํ อปนาเมสฺสติฯ **อปฺปจฺจย**นฺติ อนภิรทฺธึ อตฺตฏฺฐาการํ **ปาตุกริสฺสตี**ติ ปากฏํ กริสฺสติฯ เอตฺถ จ อปฺปจฺจเยน โทมนสฺสํ วุตฺตํ, ปุริเมหิ ทฺวีหิ มนฺทพลวเภโท โกโธเยวฯ

เอวํ ภควา ปฐมเวสารเชฺชน สีหนาทํ นทิตฺวา ปุน ทุติยาทีหิ นทโนฺต **โย โข มํ ปริพฺพาชกา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยสฺส โข ปน เต อตฺถาย ธโมฺม เทสิโต**ติ ยสฺส มคฺคสฺส วา ผลสฺส วา อตฺถาย ตยา จตุสจฺจธโมฺม เทสิโตฯ **โส น นิยฺยาตี**ติ โส ธโมฺม น นิยฺยาติ น นิคฺคจฺฉติ, น ตํ อตฺถํ สาเธตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตกฺกรสฺสา**ติ โย นํ กโรติ, ตสฺส ปฏิปตฺติปูรกสฺส ปุคฺคลสฺสาติ อโตฺถฯ **สมฺมา ทุกฺขกฺขยายา**ติ เหตุนา นเยน การเณน สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส ขยายฯ อถ วา **ยสฺส โข ปน เต อตฺถาย ธโมฺม เทสิโต**ติ ยสฺส เต อตฺถาย ธโมฺม เทสิโตฯ เสยฺยถิทํ – ราคปฏิฆาตตฺถาย อสุภกมฺมฏฺฐานํ, โทสปฏิฆาตตฺถาย เมตฺตาภาวนา, โมหปฏิฆาตตฺถาย ปญฺจ ธมฺมา, วิตกฺกุปเจฺฉทาย อานาปานสฺสติฯ **โส น นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายา**ติ โส ธโมฺม โย นํ ยถาเทสิตํ กโรติ, ตสฺส ตกฺกรสฺส สมฺมา เหตุนา นเยน การเณน วฏฺฏทุกฺขกฺขยาย น นิยฺยาติ น นิคฺคจฺฉติ, ตํ อตฺถํ น สาเธตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **เสยฺยถาปิ สรโภ ปริพฺพาชโก**ติ ยถา อยํ สรโภ ปริพฺพาชโก ปชฺฌายโนฺต อปฺปฏิภาโน นิสิโนฺน, เอวํ นิสีทิสฺสตีติฯ

เอวํ ตีหิ ปเทหิ สีหนาทํ นทิตฺวา เทสนํ นิวเตฺตนฺตเสฺสว ตถาคตสฺส ตสฺมึ ฐาเน สนฺนิปติตา จตุราสีติปาณสหสฺสปริมาณา ปริสา อมตปานํ ปิวิ, สตฺถา ปริสาย อมตปานสฺส ปีตภาวํ ญตฺวา เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปกฺกามิฯ ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **อถ โข ภควา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สีหนาท**นฺติ เสฏฺฐนาทํ อภีตนาทํ อปฺปฏินาทํฯ **เวหาสํ ปกฺกามี**ติ อภิญฺญาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อธิฏฺฐาย สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ เอวํ ปกฺขโนฺท จ ปน ตํขณเญฺญว คิชฺฌกูฏมหาวิหาเร ปติฏฺฐาสิฯ

วาจาย สนฺนิโตทเกนาติ วจนปโตเทนฯ **สญฺชมฺภริมกํสู**ติ สมฺภริตํ นิรนฺตรผุฏํ อกํสุ, อุปริ วิชฺฌึสูติ วุตฺตํ โหติฯ **พฺรหารเญฺญ**ติ มหารเญฺญฯ **สีหนาทํ นทิสฺสามี**ติ สีหสฺส นทโต อาการํ ทิสฺวา ‘‘อยมฺปิ ติรจฺฉานคโต, อหมฺปิ, อิมสฺส จตฺตาโร ปาทา, มยฺหมฺปิ, อหมฺปิ เอวเมว สีหนาทํ นทิสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ โส สีหสฺส สมฺมุขา นทิตุํ อสโกฺกโนฺต ตสฺมึ โคจราย ปกฺกเนฺต เอกโก นทิตุํ อารภิฯ อถสฺส สิงฺคาลสโทฺทเยว นิจฺฉริฯ เตน วุตฺตํ – **สิงฺคาลกํเยว นทตี**ติฯ **เภรณฺฑก**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ อปิจ ภินฺนสฺสรํ อมนาปสทฺทํ นทตีติ วุตฺตํ โหติฯ **เอวเมว โข ตุว**นฺติ อิมินา โอปเมฺมน ปริพฺพาชกา ตถาคตํ สีหสทิสํ กตฺวา สรภํ สิงฺคาลสทิสํ อกํสุฯ **อมฺพุกสญฺจรี**ติ ขุทฺทกกุกฺกุฏิกาฯ **ปุริสกรวิตํ รวิสฺสามี**ติ มหากุกฺกุฏํ รวนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อิมสฺสปิ เทฺว ปาทา เทฺว ปกฺขา, มยฺหมฺปิ ตเถว, อหมฺปิ เอวรูปํ รวิตํ รวิสฺสามี’’ติ สา ตสฺส

สมฺมุขา รวิตุํ อสโกฺกนฺตี ตสฺมิํ ปกฺกเนฺต รวมานา กุกฺกุฏิการวํเยว รวิฯ เตน วุตฺตํ – **อมฺพุกสญฺจริรวิตํเยว รวตี**ติฯ **อุสโภ**ติ โคโณฯ **สุญฺญายา**ติ ตุจฺฉาย เชฏฺฐกวสเภหิ วิรหิตาย ฯ **คมฺภีรํ นทิตพฺพํ มญฺญตี**ติ เชฏฺฐกวสภสฺส นาทสทิสํ คมฺภีรนาทํ นทิตพฺพํ มญฺญติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๕. เกสมุตฺติสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ปญฺจเม **กาลามานํ นิคโม**ติ กาลามา นาม ขตฺติยา, เตสํ นิคโมฯ **เกสมุตฺติยา**ติ เกสมุตฺตนิคมวาสิโนฯ **อุปสงฺกมิํสู**ติ สปฺปินวนีตาทิเภสชฺชานิ เจว อฏฺฐวิธปานกานิ จ คาหาเปตฺวา อุปสงฺกมิํสุฯ **สกํเยว วาทํ ทีเปนฺตี**ติ อตฺตโนเยว ลทฺธิํ กเถนฺติฯ **โชเตนฺตี**ติ ปกาเสนฺติฯ **ขุํเสนฺตี**ติ ฆเฏฺฏนฺติฯ **วเมฺภนฺตี**ติ อวชานนฺติฯ **ปริภวนฺตี**ติ ลามกํ กโรนฺติฯ **โอมกฺขิํ กโรนฺตี**ติ อุกฺขิตฺตกํ กโรนฺติ, อุกฺขิปิตฺวา ฉเฑฺฑนฺติฯ **อปเรปิ, ภเนฺต**ติ โส กิร อฏวิมุเข คาโม, ตสฺมา ตตฺถ อฏวิํ อติกฺกนฺตา จ อติกฺกมิตุกามา จ วาสํ กเปฺปนฺติฯ เตสุปิ ปฐมํ อาคตา อตฺตโน ลทฺธิํ ทีเปตฺวา ปกฺกมิํสุ, ปจฺฉา อาคตา ‘‘กิํ เต ชานนฺติ, อมฺหากํ อเนฺตวาสิกา เต, อมฺหากํ สนฺติเก กิญฺจิ กิญฺจิ สิปฺปํ อุคฺคณฺหิํสู’’ติ อตฺตโน ลทฺธิํ ทีเปตฺวา ปกฺกมิํสุฯ กาลามา เอกลทฺธิยมฺปิ สณฺฐหิตุํ น สกฺขิํสุฯ เต เอตมตฺถํ ทีเปตฺวา ภควโต เอวมาโรเจตฺวา **เตสํ โน, ภเนฺต**ติอาทิมาหํสุฯ ตตฺถ **โหเตว กงฺขา**ติ โหติเยว กงฺขาฯ **วิจิกิจฺฉา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อลนฺ**ติ ยุตฺตํฯ

มา อนุสฺสเวนาติ อนุสฺสวกถายปิ มา คณฺหิตฺถฯ **มา ปรมฺปราย**ติ ปรมฺปรกถายปิ มา คณฺหิตฺถฯ **มา อิติกิราย**ติ เอวํ กิร เอตนฺติ มา คณฺหิตฺถฯ **มา ปิฏกสมฺปทาเนนา**ติ อมฺหากํ ปิฏกตนฺติยา สทฺธิํ สเมตีติ มา คณฺหิตฺถฯ **มา ตกฺกเหตู**ติ ตกฺกคฺคาเหนปิ มา คณฺหิตฺถฯ **มา นยเหตู**ติ นยคฺคาเหนปิ มา คณฺหิตฺถฯ **มา อาการปริวิตกฺเกนา**ติ สุนฺทรมิทํ การณนฺติ เอวํ การณปริวิตกฺเกนปิ มา คณฺหิตฺถฯ **มา ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา**ติ อมฺหากํ นิชฺฌายิตฺวา ขมิตฺวา คหิตทิฏฺฐิยา สทฺธิํ สเมตีติปิ มา คณฺหิตฺถฯ **มา ภพฺพรูปตาย**ติ อยํ ภิกฺขุ ภพฺพรูโป, อิมสฺส กถํ คเหตุํ ยุตฺตนฺติปิ มา คณฺหิตฺถฯ **มา สมโณ โน ครู**ติ อยํ สมโณ อมฺหากํ ครุ, อิมสฺส กถํ คเหตุํ ยุตฺตนฺติปิ มา คณฺหิตฺถฯ **สมตฺตา**ติ ปริปุณฺณาฯ **สมาทินฺนา**ติ คหิตา ปรามฏฺฐาฯ **ยํส โหตี**ติ ยํ การณํ ตสฺส ปุคฺคลสฺส โหติฯ อโลภาทโย โลภาทิปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพาฯ **วิคตาภิชฺฌ**ติอาทีหิ เมตฺตาย ปุพฺพภาโค กถิโตฯ

อิทานิ เมตฺตาทิกํ กมฺมฏฺฐานํ กเถเนฺต **เมตฺตาสหคเตนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ กมฺมฏฺฐานกถาย วา ภาวนานเย วา ปาฬิวณฺณนาย วา ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๔๐) วุตฺตเมวฯ **เอวํ อเวรจิโตฺต**ติ เอวํ อกุสลเวรสฺส จ ปุคฺคลเวริโน จ นตฺถิตาย อเวรจิโตฺตฯ **อพฺยาพชฺฌจิโตฺต**ติ โกธจิตฺตสฺส อภาเวน นิทฺทุกฺขจิโตฺตฯ **อสํกิลิฏฺฐจิโตฺต**ติ กิเลสสฺส นตฺถิตาย อสํกิลิฏฺฐจิโตฺตฯ **วิสุทฺธจิโตฺต**ติ กิเลสมลาภาเวน วิสุทฺธจิโตฺต โหตีติ อโตฺถฯ **ตสฺสา**ติ ตสฺส เอวรูปสฺส อริยสาวกสฺสฯ **อสฺสาสา**ติ อวสฺสยา ปติฏฺฐาฯ **สเจ โข ปน อตฺถิ ปโร โลโก**ติ ยทิ อิมมฺหา โลกา ปรโลโก นาม อตฺถิฯ **อถาหํ กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา... เป.... อุปปชฺชิสฺสามี**ติ อเตฺถตํ การณํ, เยนาหํ กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคติํ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชิสฺสามีติ เอวํ สพฺพตฺถ นโย เวทิตโพฺพฯ **อนีฆนฺ**ติ นิทฺทุกฺขํฯ **สุขินฺ**ติ สุขิตํฯ **อุภเยเนว วิสุทฺธํ อตฺตานํ สมนุปสฺสามี**ติ ยญฺจ ปาปํ น กโรมิ, ยญฺจ กโรโตปิ น กรียติ, อิมินา อุภเยนาปิ วิสุทฺธํ อตฺตานํ สมนุปสฺสามิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๖. สาฬฺหสุตฺตวณฺณนา

๖๗. ฉฏฺเฐ **มิคารนตฺตา**ติ มิคารเสฏฺฐิโน นตฺตาฯ **เสขุนิยนตฺตา**ติ เสขุนิยเสฏฺฐิโน นตฺตาฯ **อุปสงฺกมิสู**ติ ภุตฺตปาตราสา ทาสกมฺมกรปริวุตา อุปสงฺกมึสุฯ เตสํ กิร ปุเรภตฺต ปุพฺพณฺหสมเยเยว เคเห เอโก ปโญฺห สมุฏฺฐิโต, ตํ ปน กเถตุํ โอกาโส นาโหสิฯ เต ‘‘ตํ ปญฺหํ โสสฺสามา’’ติ เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ตุณฺหี นิสีทึสุฯ เถโร ‘‘คาเม ตํ สมุฏฺฐิตํ ปญฺหํ โสตุํ อาคตา ภวิสฺสนฺตี’’ติ เตสํ มนํ ญตฺวา ตเมว ปญฺหํ อารภโนฺต **เอถ ตุเมฺห สาฬฺหา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อตฺถิ โลโภ**ติ ลุพฺภนสภาโว โลโภ นาม อตฺถีติ ปุจฺฉติฯ **อภิชฺฌาติ โข อหํ สาฬฺหา เอตมตฺถํ วทามี**ติ เอตํ โลภสงฺขาตํ อตฺถํ อหํ ‘‘อภิชฺฌา’’ติ วทามิ, ‘‘ตณฺหา’’ติ วทามีติ สมุฏฺฐิตปญฺหสฺส อตฺถํ ทีเปโนฺต อาหฯ เอวํ สพฺพวาเรสุ นโย เนตโพฺพฯ

โส เอวํ ปชานาตีติ โส จตฺตาโร พฺรหฺมวิหาเร ภาเวตฺวา ฐิโต อริยสาวโก สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย วิปสฺสนํ อารภโนฺต เอวํ ปชานาติฯ **อตฺถิ อิท**นฺติ อตฺถิ ทุกฺขสจฺจสงฺขาตํ ขนฺธปญฺจกํ นามรูปวเสน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปชานโนฺต เอส ‘‘เอวํ ปชานาติ อตฺถิ อิท’’นฺติ วุโตฺตฯ **หีน**นฺติ สมุทยสจฺจํฯ **ปณีต**นฺติ มคฺคสจฺจํฯ **อิมสฺส สญฺญาคตสฺส อุตฺตริ นิสฺสรณ**นฺติ อิมสฺส วิปสฺสนาสญฺญาสงฺขาตสฺส สญฺญาคตสฺส อุตฺตริ นิสฺสรณํ นาม นิพฺพานํ, ตมตฺถีติ อิมินา นิโรธสจฺจํ ทเสฺสติฯ **วิมุตฺตสฺมิํ วิมุตฺตมิติ ญาณ**นฺติ เอกูนวีสติวิธํ ปจฺจเวกฺขณญาณํ กถิตํฯ **อหุ ปุเพฺพ โลโภ**ติ ปุเพฺพ เม โลโภ อโหสิฯ **ตทหุ อกุสล**นฺติ ตํ อกุสลํ นาม อโหสิ, ตทา วา อกุสลํ นาม อโหสิฯ **อิเจฺจตํ กุสล**นฺติ อิติ เอตํ กุสลํ, ตเสฺสว อกุสลสฺส นตฺถิภาวํ กุสลํ เขมนฺติ สนฺธาย วทติฯ **นิจฺฉาโต**ติ นิตฺตโณฺหฯ **นิพฺพุโต**ติ อพฺภนฺตเร สนฺตาปกรานํ กิเลสานํ อภาเวน นิพฺพุโตฯ **สีติภูโต**ติ สีตลีภูโตฯ **สุขปฺปฏิสํเวที**ติ กายิกเจตสิกสฺส สุขสฺส ปฏิสํเวทิตาฯ **พฺรหฺมภูเตนา**ติ เสฏฺฐภูเตนฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๗. กถาวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๖๘. สตฺตเม **กถาวตฺถูนี**ติ กถาการณานิ, กถาย ภูมิโย ปติฏฺฐาโยติ อโตฺถฯ **อตีตํ วา, ภิกฺขเว, อทฺธาน**นฺติ อตีตมทฺธานํ นาม กาโลปิ วฏฺฏติ ขนฺธาปิฯ อนาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ อตีเต กสฺสโป นาม สมฺมาสมฺพุโทฺธ อโหสิ, ตสฺส กิกี นาม กาสิกราชา อคฺคุปฏฺฐาโก อโหสิ, วีสติ วสฺสสหสฺสานิ อายุ อโหสีติ อิมินา นเยน กเถโนฺต **อตีตํ อารพฺภ กถํ กเถติ** นามฯ อนาคเต เมเตฺตโยฺย นาม พุโทฺธ ภวิสฺสติ, ตสฺส สโงฺข นาม ราชา อคฺคุปฏฺฐาโก ภวิสฺสติ, อสีติ วสฺสสหสฺสานิ อายุ ภวิสฺสตีติ อิมินา นเยน กเถโนฺต **อนาคตํ อารพฺภ กถํ กเถติ** นามฯ เอตรหิ อสุโก นาม ราชา ธมฺมิโกติ อิมินา นเยน กเถโนฺต **ปจฺจุปฺปนฺนํ อารพฺภ กถํ กเถติ** นามฯ

กถาสมฺปโยเคนาติ กถาสมาคเมนฯ **กโจฺฉ**ติ กเถตุํ ยุโตฺตฯ **อกโจฺฉ**ติ กเถตุํ น ยุโตฺตฯ **เอกํสพฺยากรณียํ ปญฺห**นฺติอาทีสุ, ‘‘จกฺขุ, อนิจฺจ’’นฺติ ปุเฏฺฐน, ‘‘อาม, อนิจฺจ’’นฺติ เอกํเสเนว พฺยากาตพฺพํฯ เอเสว นโย โสตาทีสุฯ อยํ **เอกํสพฺยากรณีโย** ปโญฺหฯ ‘‘อนิจฺจํ นาม จกฺขู’’ติ ปุเฏฺฐน ปน ‘‘น จกฺขุเมว, โสตมฺปิ อนิจฺจํ, ฆานมฺปิ อนิจฺจ’’นฺติ เอวํ วิภชิตฺวา พฺยากาตพฺพํฯ อยํ **วิภชฺชพฺยากรณีโย** ปโญฺหฯ ‘‘ยถา จกฺขุ, ตถา โสตํฯ ยถา โสตํ, ตถา จกฺขู’’ติ ปุเฏฺฐน ‘‘เกนเฏฺฐน ปุจฺฉสี’’ติ ปฏิปุจฺฉิตฺวา ‘‘ทสฺสนเฏฺฐน ปุจฺฉามี’’ติ วุเตฺต ‘‘น หี’’ติ พฺยากาตพฺพํฯ ‘‘อนิจฺจเฏฺฐน ปุจฺฉามี’’ติ วุเตฺต, ‘‘อามา’’ติ พฺยากาตพฺพํฯ อยํ **ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณีโย** ปโญฺหฯ ‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’นฺติอาทีนิ ปุเฏฺฐน ปน ‘‘อพฺยากตเมตํ ภควตา’’ติ ฐเปตโพฺพ, เอส ปโญฺห น พฺยากาตโพฺพฯ อยํ **ฐปนีโย** ปโญฺหฯ

ฐานาฐาเน น สณฺฐาตีติ การณาการเณ น สณฺฐาติฯ ตตฺรายํ นโย – สสฺสตวาที ยุเตฺตน การเณน ปโหติ อุเจฺฉทวาทึ นิคฺคเหตุํ, อุเจฺฉทวาที เตน นิคฺคยฺหมาโน ‘‘กึ ปนาหํ อุเจฺฉทํ วทามี’’ติ สสฺสตวาทิภาวเมว ทีเปติ, อตฺตโน วาเท ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกติฯ เอวํ อุเจฺฉทวาทิมฺหิ ปโหเนฺต สสฺสตวาที, ปุคฺคลวาทิมฺหิ ปโหเนฺต สุญฺญตวาที, สุญฺญตวาทิมฺหิ ปโหเนฺต ปุคฺคลวาทีติ เอวํ ฐานาฐาเน น สณฺฐาติ นามฯ

ปริกเปฺป น สณฺฐาตีติ อิทํ ปญฺหปุจฺฉเนปิ ปญฺหกถเนปิ ลพฺภติฯ กถํ? เอกโจฺจ หิ ‘‘ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ กณฺฐํ โสเธติ, โส อิตเรน ‘‘อิทํ นาม ตฺวํ ปุจฺฉิสฺสสี’’ติ วุโตฺต ญาตภาวํ ญตฺวา ‘‘น เอตํ, อญฺญํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ วทติฯ ปญฺหํ ปุโฎฺฐปิ ‘‘ปญฺหํ กเถสฺสามี’’ติ หนุํ สํโสเธติ, โส อิตเรน ‘‘อิทํ นาม กเถสฺสสี’’ติ วุโตฺต ญาตภาวํ ญตฺวา ‘‘น เอตํ, อญฺญํ กเถสฺสามี’’ติ วทติฯ เอวํ ปริกเปฺป น สณฺฐาติ นามฯ

อญฺญาตวาเท น สณฺฐาตีติ อญฺญาตวาเท ชานิตวาเท น สณฺฐาติฯ กถํ? เอกโจฺจ ปญฺหํ ปุจฺฉติ, ตํ อิตโร ‘‘มนาโป ตยา ปโญฺห ปุจฺฉิโต, กหํ เต เอส อุคฺคหิโต’’ติ วทติฯ อิตโร ปุจฺฉิตพฺพนิยาเมเนว ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวาปิ ตสฺส กถาย ‘‘อปญฺหํ นุ โข ปุจฺฉิต’’นฺติ วิมตึ กโรติฯ อปโร ปญฺหํ ปุโฎฺฐ กเถติ, ตมโญฺญ ‘‘สุฎฺฐุ เต ปโญฺห กถิโต, กตฺถ เต อุคฺคหิโต, ปญฺหํ กเถเนฺตน นาม เอวํ กเถตโพฺพ’’ติ วทติฯ อิตโร กเถตพฺพนิยาเมเนว ปญฺหํ กเถตฺวาปิ ตสฺส กถาย ‘‘อปโญฺห นุ โข มยา กถิโต’’ติ วิมตึ กโรติฯ

ปฏิปทาย น สณฺฐาตีติ ปฏิปตฺติยํ น ติฏฺฐติ, วตฺตํ อชานิตฺวา อปุจฺฉิตพฺพฏฺฐาเน ปุจฺฉตีติ อโตฺถฯ อยํ ปโญฺห นาม เจติยงฺคเณ ปุจฺฉิเตน น กเถตโพฺพ, ตถา ภิกฺขาจารมเคฺค คามํ ปิณฺฑาย จรณกาเลฯ อาสนสาลาย นิสินฺนกาเล ยาคุํ วา ภตฺตํ วา คเหตฺวา นิสินฺนกาเล ปริภุญฺชิตฺวา นิสินฺนกาเล ทิวาวิหารฏฺฐานคมนกาเลปิฯ ทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนกาเล ปน โอกาสํ กาเรตฺวาว ปุจฺฉนฺตสฺส กเถตโพฺพ, อกาเรตฺวา ปุจฺฉนฺตสฺส น กเถตโพฺพฯ อิทํ วตฺตํ อชานิตฺวา ปุจฺฉโนฺต ปฏิปทาย น สณฺฐาติ นามฯ **เอวํ สนฺตายํ, ภิกฺขเว, ปุคฺคโล อกโจฺฉ โหตี**ติ, ภิกฺขเว, เอตํ อิมสฺมึ จ การเณ สติ อยํ ปุคฺคโล น กเถตุํ ยุโตฺต นาม โหติฯ

ฐานาฐาเน สณฺฐาตีติ สสฺสตวาที ยุเตฺตน การเณน ปโหติ อุเจฺฉทวาทึ นิคฺคเหตุํ, อุเจฺฉทวาที เตน นิคฺคยฺหมาโนปิ ‘‘อหํ ตยา สตกฺขตฺตุํ นิคฺคยฺหมาโนปิ อุเจฺฉทวาทีเยวา’’ติ วทติฯ อิมินา นเยน สสฺสตปุคฺคลสุญฺญตวาทาทีสุปิ นโย เนตโพฺพฯ เอวํ ฐานาฐาเน สณฺฐาติ นามฯ **ปริกเปฺป สณฺฐาตี**ติ ‘‘ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ กณฺฐํ โสเธโนฺต ‘‘ตฺวํ อิมํ นาม ปุจฺฉิสฺสสี’’ติ วุเตฺต, ‘‘อาม, เอตํเยว ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ วทติฯ ปญฺหํ กเถสฺสามีติ หนุํ สํโสเธโนฺตปิ ‘‘ตฺวํ อิมํ นาม กเถสฺสสี’’ติ วุเตฺต, ‘‘อาม, เอตํเยว กเถสฺสามี’’ติ วทติฯ เอวํ ปริกเปฺป สณฺฐาติ นามฯ

อญฺญาตวาเท สณฺฐาตีติ อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘สุฎฺฐุ เต ปโญฺห ปุจฺฉิโต, ปุจฺฉเนฺตน นาม เอวํ ปุจฺฉิตพฺพ’’นฺติ วุเตฺต สมฺปฏิจฺฉติ, วิมตึ น อุปฺปาเทติฯ ปญฺหํ กเถตฺวาปิ ‘‘สุฎฺฐุ เต ปโญฺห กถิโต, กเถเนฺตน นาม เอวํ กเถตพฺพ’’นฺติ วุเตฺต สมฺปฏิจฺฉติ, วิมตึ น อุปฺปาเทติฯ **ปฏิปทาย สณฺฐาตี**ติ เคเห นิสีทาเปตฺวา ยาคุขชฺชกาทีนิ ทตฺวา ยาว ภตฺตํ นิฏฺฐาติ, ตสฺมึ อนฺตเร นิสิโนฺน ปญฺหํ ปุจฺฉติ ฯ สปฺปิอาทีนิ เภสชฺชานิ อฎฺฐวิธานิ ปานกานิ วตฺถจฺฉาทนมาลาคนฺธาทีนิ วา อาทาย วิหารํ คนฺตฺวา ตานิ ทตฺวา ทิวาฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา โอกาสํ กาเรตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ เอวญฺหิ วตฺตํ ญตฺวา ปุจฺฉโนฺต ปฏิปทาย สณฺฐาติ นามฯ ตสฺส ปญฺหํ กเถตุํ วฎฺฏติฯ

อเญฺญนญฺญํ ปฏิจรตีติ อเญฺญน วจเนน อญฺญํ ปฏิจฺฉาเทติ, อญฺญํ วา ปุจฺฉิโต อญฺญํ กเถติฯ **พหิทฺธา กถํ อปนาเมตี**ติ อาคนฺตุกกถํ โอตาเรนฺโต ปุริมกถํ พหิทฺธา อปนาเมติฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – ภิกฺขู กิร สนฺนิปติตฺวา เอกํ ทหรํ, ''อาวุโส, ตฺวํ อิมญฺจิมญฺจ อาปตฺตึ อาปนฺโน''ติ อาหํสุฯ โส อาห – ''ภนฺเต, นาคทีปํ คโตมฺหี''ติฯ อาวุโส , น มยํ ตว นาคทีปคมเนน อตฺถิกา, อาปตฺตึ ปน อาปนฺโนสีติ ปุจฺฉามาติฯ ภนฺเต, นาคทีปํ คนฺตฺวา มเจฺฉ ขาทินฺติฯ อาวุโส, ตว มจฺฉขาทเนน กมฺมํ นตฺถิ, อาปตฺตึ กิรสิ อาปนฺโนสีติฯ โส ''นาติสุปกฺก มโจฺฉ มยฺหํ อผาสุกมกาสิ, ภนฺเต''ติฯ อาวุโส, ตุยฺหํ ผาสุเกน วา อผาสุเกน วา กมฺมํ นตฺถิ, อาปตฺตึ อาปนฺโนสีติฯ ภนฺเต, ยาว ตตฺถ วสึ, ตาว เม อผาสุกเมว ชาตนฺติฯ เอวํ อาคนฺตุกกถาวเสน พหิทฺธา กถํ อปนาเมตีติ เวทิตพฺพํฯ

อภิหรตีติ อิโต จิโต จ สุตฺตํ อาหริตฺวา อวตฺถรติฯ **เตปิฎกติสฺสเตฺถโร** วิยฯ ปุเพฺพ กิร ภิกฺขู มหาเจติยงฺคเณ สนฺนิปติตฺวา สงฺฆกิจฺจํ กตฺวา ภิกฺขูนํ โอวาทํ ทตฺวา อญฺญมญฺญํ ปญฺห สากจฺฉํ กโรนฺติฯ ตตฺถายํ เถโร ตีหิ ปิฏเกหิ ตโต ตโต สุตฺตํ อาหริตฺวา ทิวสภาเค เอกมฺปิ ปญฺหํ นิฎฺฐาเปตุํ น เทติฯ **อภิมทฺทตี**ติ การณํ อาหริตฺวา มทฺทติฯ **อนุปชคฺฆตี**ติ ปเรน ปเญฺห ปุจฺฉิเตปิ กถิเตปิ ปาณึ ปหริตฺวา มหาหสิตํ หสติ, เยน ปรสฺส ''อปุจฺฉิตพฺพํ นุ โข ปุจฺฉึ, อกเถตพฺพํ นุ โข กเถสิ''นฺติ วิมติ อุปฺปชฺชติฯ **ขลิตํ คณฺหาตี**ติ อปฺปมตฺตกํ มุขโท สมตฺตํ คณฺหาติ , อกฺขเร วา ปเท วา พฺยญฺชเน วา ทุรุเตฺต ''เอวํ นาเมตํ วตฺตพฺพ''นฺติ อุชฺฌา ยมาโน วิจรติฯ **สอุปนิโส**ติ สอุปนิสฺสโย สปจฺจโยฯ

โอหิตโสโตติ ฐปิตโสโตฯ **อภิชานาติ เอกํ ธมฺม**นฺติ เอกํ กุสลธมฺมํ อภิชานาติ อริยมคฺคํฯ **ปริชานาติ เอกํ ธมฺม**นฺติ เอกํ ทุกฺขสจฺจธมฺมํ ตีรณปริญฺญาย ปริชานาติฯ **ปชหติ เอกํ ธมฺม**นฺติ เอกํ สพฺพากุสลธมฺมํ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติฯ **สจฺฉิกโรติ เอกํ ธมฺม**นฺติ เอกํ อรหตฺตผลธมฺมํ นิโรธเมว วา ปจฺจกฺขํ กโรติฯ **สมฺมาวิมุตฺตึ ผุสตี**ติ สมฺมา เหตุนา นเยน การเณน อรหตฺตผลวิโมกฺขํ ญาณผเสฺสน ผุสติฯ

เอตทตฺถา, ภิกฺขเว, กถาติ, ภิกฺขเว, ยา เอสา กถาสมฺปโยเคนาติ กถา ทสฺสิตา, สา เอตทตฺถา, อยํ ตสฺสา กถาย ภูมิ ปติฎฺฐาฯ อิทํ วตฺถุ ยทิทํ อนุปาทา จิตฺตสฺส วิโมโกฺขติ เอวํ สพฺพปเทสุ โยชนา เวทิตพฺพาฯ **เอตทตฺถา มนฺตนา**ติ ยา อยํ กจฺฉากเจฺฉสุ ปุคฺคเลสุ ก เจฺฉน สทฺธึ มนฺตนา, สาปิ เอตทตฺถาเยวฯ **เอตทตฺถา อุปนิสา**ติ โอหิตโสโต สอุปนิโสติ เอวํ วุตฺตา อุปนิสาปิ เอตทตฺถาเยวฯ **เอตทตฺถํ โสตาวธาน**นฺติ ตสฺสา อุปนิสาย โสตาวธานํ , ตมฺปิ เอตทตฺถเมวฯ **อนุปาทา**ติ จตูหิ อุปาทาเนหิ อคฺคเหตฺวาฯ **จิตฺตสฺส วิโมโกฺข**ติ อรหตฺตผลวิโมโกฺขฯ อรหตฺตผลตฺถาย หิ สพฺพเมตนฺติ สุตฺตนฺตํ วินิวเฏตฺวา อุปริ คาถาหิ กูฏํ คณฺหโนฺต **เย วิรุทฺธา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **วิรุทฺธา**ติ วิโรธสงฺขาเตน โกเปน วิรุทฺธาฯ **สลฺลปนฺตี**ติ สลฺลาปํ กโรนฺติฯ **วินิวิฎฺฐา**ติ อภินิวิฎฺฐา หุตฺวาฯ **สมุสฺสิตา**ติ มานุสฺสเยน สุฎฺฐุ อุสฺสิตาฯ **อนริยคุณมาสชฺชา**ติ อนริยคุณกถํ คุณมาสชฺช กเถนฺติฯ คุณํ ฆเฎฺฏตฺวา กถา หิ อนริยกถา นาม, น อริยกถา, ตํ ก เถนฺตีติ อโตฺถฯ **อโญฺญญฺญวิวเรสิโน**ติ อญฺญมญฺญสฺส ฉิทฺทํ อปราธํ คเวสมานาฯ **ทุพฺภาสิต**นฺติ ทุกฺกถิตํฯ **วิกฺขลิต**นฺติ อปฺปมตฺตกํ มุขโทสขลิตํฯ **สมฺปโมหํ ปราชย**นฺติ อญฺญมญฺญสฺส อปฺปมเตฺตน มุขโทเสน สมฺปโมหญฺจ ปราชยญฺจฯ **อภินนฺทนฺตี**ติ ตุสฺสนฺติฯ **นาจเร**ติ น จรติ น กเถติฯ **ธมฺมฏฺฐปฏิสํยุตฺตา**ติ ยา จ ธเมฺม ฐิเตน กถิตกถา, สา ธมฺมฏฺฐา เจว โหติ เตน จ ธเมฺมน ปฏิสํยุตฺตาติ ธมฺมฏฺฐปฏิสํยุตฺตาฯ **อนุนฺนเตน มนสา**ติ อนุทฺธเตน

เจตสาฯ **อปฺปฏิภาโส**ติ ยุคคฺคาหปฺปฏิภาสวเสน อปฺปฏิภาโส หุตฺวาฯ **อสาหโส**ติ ราคโทสโมหสาห สานํ วเสน อสาหโส หุตฺวาฯ

อนุสูยายมาโนติ น อุสูยมาโนฯ **ทุพฺภเฎฐ นาปสาทเย**ติ ทุกฺกถิตสฺมึ น อปสาเทยฺยฯ **อุปารมฺภํ น สิเกฺขยฺยา**ติ การณุตฺตริยลกฺขณํ อุปารมฺภํ น สิเกฺขยฺยฯ **ขลิตญฺจ น คาหเย**ติ อปฺปมตฺตกํ มุขขลิตํ ''อยํ เต โทโส''ติ น คาหเยยฺยฯ **นาภิหเร**ติ นาวตฺถเรยฺยฯ **นาภิม เทฺท**ติ เอกํ การณํ อาหริตฺวา น มเทฺทยฺยฯ **น วาจํ ปยุตํ ภเณ**ติ สจฺจาลิกปฏิสํยุตฺตํ วาจํ น ภเณยฺยฯ **อญฺญาตตฺถ**นฺติ ชานนตฺถํฯ **ปสาทตฺถ**นฺติ ปสาทชนนตฺถํฯ **น สมฺเสฺสยฺย มนฺตเย**ติ น มานุสฺสเยน สมฺสฺสิโต ภเวยฺยฯ น หิ มานุสฺสิตา หุตฺวา ปณฺฑิตา กถยนฺติ, มาเนน ปน อนุสฺสิโตว หุตฺวา มนฺตเย กเถยฺย ภาเสยฺยาติฯ

๘. อญฺญติตฺถิยสุตฺตวณฺณนา

๖๙. อฏฺฐเม **ภควํมูลกา**ติ ภควา มูลํ เอเตสนฺติ ภควํมูลกาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิเม, ภเนฺต, อมฺหากํ ธมฺมา ปุเพฺพ กสฺสปสมฺมาสมฺพุเทฺธน อุปฺปาทิตา, ตสฺมึ ปรินิพฺพุเต เอกํ พุทฺธนฺตรํ อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อิเม ธเมฺม อุปฺปาเทตุํ สมโตฺถ นาม นาโหสิ, ภควโต ปน โน อิเม ธมฺมา อุปฺปาทิตาฯ ภควนฺตญฺหิ นิสฺสาย มยํ อิเม ธเมฺม อาชานาม ปฏิวิชฺฌามาติ เอวํ ภควํมูลกา โน, ภเนฺต, ธมฺมาติฯ **ภควํเนตฺติกา**ติ ภควา ธมฺมานํ เนตา วิเนตา อนุเนตา ยถาสภาวโต ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ นามํ คเหตฺวาว ทเสฺสตาติ ธมฺมา ภควํเนตฺติกา นาม โหนฺติฯ **ภควํปฏิสรณา**ติ จตุภูมกธมฺมา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อาปาถํ อาคจฺฉมานา ภควติ ปฏิสรนฺติ นามาติ ภควํปฏิสรณาฯ **ปฏิสรนฺตี**ติ โอสรนฺติ สโมสรนฺติฯ อปิจ มหาโพธิมเณฺฑ นิ สินฺนสฺส ภควโต ปฏิเวธวเสน ผโสฺส อาคจฺฉติ – ''อหํ ภควา กินฺนาโม''ติฯ ตฺวํ ผุสนเฏฺฐน ผโสฺส นามฯ เวทนา, สญฺญา, สงฺขารา, วิญฺญาณํ อาคจฺฉติ – ''อหํ ภควา กินฺนาม''นฺติฯ ตฺวํ วิชานนเฏฺฐน วิญฺญาณํ นามาติฯ เอวํ จตุภูมกธมฺมานํ ยถาสภาวโต ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ นามํ คณฺหโนฺต ภควา ธเมฺม ปฏิสรตีติ **ภควํปฏิสรณาฯ ภควนฺตํเยว ปฏิภาตู**ติ ภควโตว เอตสฺส ภาสิตสฺส อโตฺถ อุปฏฺฐาตุ, ตุเมฺหเยว โน กเถตฺวา เทถาติ อโตฺถฯ

ราโค โขติ รชฺชนวเสน ปวตฺตราโคฯ **อปฺปสาวโชฺช**ติ โลกวชฺชวเสนปิ วิปากวชฺชว เสนปีติ ทฺวีหิปิ วเชฺชหิ อปฺปสาวโชฺช, อปฺปโทโสติ อโตฺถฯ กถํ? มาตาปิตโร หิ ภาติภคินิอา ทโย จ ปุตฺตภาติกานํ อาวาหวิวาหมงฺคลํ นาม กาเรนฺติฯ เอวํ ตาเวโส โลกวชฺชวเสน อปฺป สาวโชฺชฯ สทารสโนฺตสมูลิกา ปน อปาเย ปฏิสนฺธิ นาม น โหตีติ เอวํ วิปากวชฺชวเสน อปฺป สาวโชฺชฯ **ทนฺธวิราคี**ติ วิรชฺชมาโน ปเนส สณิกํ วิรชฺชติ, น สีฆํ มุจฺจติฯ เตลมสิราโค วิย จิรํ อนุพนฺธติ, เทฺว ตีณิ ภวนฺตรานิ คนฺตฺวาปิ นาปคจฺฉตีติ ทนฺธวิราคีฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร ปุริโส ภาตุ ชายาย มิจฺฉาจารํ จรติฯ ตสฺสาปิ อิตฺถิยา อตฺตโน สามิกโต โสเยว ปิยตโร อโหสิฯ สา ตมาห – ''อิมสฺมึ การเณ ปากเฏ ชาเต มหตี ครหา ภวิสฺ สติ, ตว ภาติกํ ฆาเตหี''ติฯ โส ''นสฺส, วสลิ, มา เอวํ ปุน อวจา''ติ อปสาเทสิฯ สา ตุณฺหี หุตฺ วา กติปาหจฺจเยน ปุน กเถสิ, ตสฺส จิตฺตํ ทฺวชฺฌภาวํ อคมาสิฯ ตโต ตติยวารํ กถิโต ''กินฺติ กตฺวา โอกาสํ ลภิสฺสามี''ติ อาหฯ อถสฺส สา อุปายํ กเถนฺตี ''ตฺวํ มยา วุตฺตเมว กโรหิ, อสุ กฏฺฐาเน มหากกุธสมีเป ติตฺถํ อตฺถิ, ตตฺถ ติขิณํ ทณฺฑกวาสึ คเหตฺวา ติฏฺฐาหี''ติฯ โส ตถา อกาสิฯ เชฏฺฐภาตาปิสฺส อรเญฺญ กมฺมํ กตฺวา ฆรํ อาคโตฯ สา ตสฺมึ มุทุจิตฺตา วิย หุตฺวา ''เอหิ สามิ , สีเส เต โอลิขิสฺสามี''ติ โอลิขนฺตี ''อุปกฺกิลิฏฺฐํ เต สีส''นฺติ อามลกปิณฺฑํ ทตฺวา ''คจฺฉ อสุกฏฺฐาเน สีสํ โธวิตฺวา อาคจฺฉาหี''ติ เปเสสิฯ โส ตาย วุตฺตติตฺถเมว คนฺตฺวา อามล

กกเกฺกน สีสํ มเกฺขตฺวา อุทกํ โอรุยฺห โอนมิตฺวา สีสํ โธวิฯ อถ นํ อิตโร รุกฺขนฺตรโต นิกฺขมิตฺวา ขนฺธฏฺฐิเก ปหริตฺวา ชีวิตา โวโรเปตฺวา เคหํ อคมาสิฯ

อิตโร ภริยาย สิเนหํ ปริจฺจชิตุมสโกฺกโนฺต ตสฺมึเยว เคเห มหาธมฺมนิ หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส ตสฺสา ฐิตายปิ นิสินฺนายปิ คนฺตฺวา สรีเร ปตติฯ อถ นํ สา ''โสเยว อยํ ภวิสฺสตี''ติ ฆาตาเปสิฯ โส ปุน ตสฺสา สิเนเหน ตสฺมึเยว เคเห กุกฺกุโร หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส ปทสา คมนกาลโต ปฏฺฐาย ตสฺสา ปจฺฉโต ปจฺฉโต จรติฯ อรญฺญํ คจฺฉนฺติยาปิ สทฺธึเยว คจฺฉติฯ ตํ ทิสฺวา มนุสฺสา ''นิกฺขโนฺต สุนขลุทฺทโก, กตรฏฺฐานํ คมิสฺสตี''ติ อุปฺปเณฺฑนฺติฯ สา ปุน ตํ ฆาตาเปสิฯ

โสปิ ปุน ตสฺมึเยว เคเห วจฺฉโก หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตเถว ตสฺสา ปจฺฉโต ปจฺฉโต จรติฯ ตทาปิ นํ มนุสฺสา ทิสฺวา ''นิกฺขโนฺต โคปาลโก, กตฺถ คาวิโย จริสฺสนฺตี''ติ อุปฺปเณฺฑนฺติฯ สา ตสฺมิมฺปิ ฐาเน ตํ ฆาตาเปสิฯ โส ตทาปิ ตสฺสา อุปริ สิเนหํ ฉินฺทิตุํ อสโกฺกโนฺต จตุเตฺถ วาเร ตสฺสาเยว กุจฺฉิยํ ชาติสฺสโร หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส ปฏิปาฏิยา จตูสุ อตฺตภาเวสุ ตาย ฆาติตภาวํ ทิสฺวา ''เอวรูปาย นาม ปจฺจตฺถิกาย กุจฺฉิสฺมึ นิพฺพโตฺตสฺมี''ติ ตโต ปฏฺฐาย ตสฺสา หเตฺถน อตฺตานํ ผุสิตุํ น เทติฯ สเจ นํ สา ผุสติ, กนฺทติ โรทติฯ อถ นํ อยฺยโกว ปฏิชคฺคติฯ ตํ อปรภาเค วุฑฺฒิปฺปตฺตํ อยฺยโก อาห – ''ตาต, กสฺมา ตฺวํ มาตุ หเตฺถน อตฺตานํ ผุสิตุํ น เทสิฯ สเจปิ ตํ ผุสติ, มหาสเทฺทน โรทสิ กนฺทสี''ติฯ อยฺยเกน ปุโฏฺฐ ''น เอสา มยฺหํ มาตา, ปจฺจามิตฺตา เอสา''ติ ตํ ปวตฺตึ สพฺพํ อาโรเจสิฯ โส ตํ อาลิงฺคิตฺวา โรทิตฺวา ''เอหิ, ตาต, กึ อมฺหากํ อีทิเส ฐาเน นิวาสกิจฺจ''นฺติ ตํ อาทาย นิกฺขมิตฺวา เอกํ วิหารํ คนฺตฺวา ปพฺพชิตฺวา อุโภปิ ตตฺถ วสนฺตา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ

มหาสาวโชฺชติ โลกวชฺชวเสนปิ วิปากวชฺชวเสนปีติ ทฺวีหิปิ การเณหิ มหาสาวโชฺชฯ กถํ? โทเสน หิ ทุโฏฺฐ หุตฺวา มาตริปิ อปรชฺฌติ, ปิตริปิ ภาติภคินิอาทีสุปิ ปพฺพชิเตสุปิฯ โส คตคตฏฺฐาเนสุ ''อยํ ปุคฺคโล มาตาปิตูสุปิ อปรชฺฌติ, ภาติภคินิอาทีสุปิ, ปพฺพชิเตสุปี''ติ มหติํ ครหํ ลภติฯ เอวํ ตาว โลกวชฺชวเสน มหาสาวโชฺชฯ โทสวเสน ปน กเตน อานนฺตริยกเมฺมน กปฺปํ นิรเย ปจฺจติฯ เอวํ วิปากวชฺชวเสน มหาสาวโชฺชฯ **ขิปฺปวิราคี**ติ ขิปฺปํ วิรชฺชติฯ โทเสน หิ ทุโฏฺฐ มาตาปิตูสุปิ เจติเยปิ โพธิมฺหิปิ ปพฺพชิเตสุปิ อปรชฺฌิตฺวา ''มยฺหํ ขมถา''ติฯ อจฺจยํ เทเสติฯ ตสฺส สห ขมาปเนน ตํ กมฺมํ ปากติกเมว โหติฯ

โมโหปิ ทฺวีเหว การเณหิ **มหาสาวโชฺช**ฯ โมเหน หิ มูโฬฺห หุตฺวา มาตาปิตูสุปิ เจติเยปิ โพธิมฺหิปิ ปพฺพชิเตสุปิ อปรชฺฌิตฺวา คตคตฏฺฐาเน ครหํ ลภติฯ เอวํ ตาว โลกวชฺชวเสน มหาสาวโชฺชฯ โมหวเสน ปน กเตน อานนฺตริยกเมฺมน กปฺปํ นิรเย ปจฺจติฯ เอวํ วิปากวชฺชวเสนปิ มหาสาวโชฺชฯ **ทนฺธวิราคี**ติ สณิกํ วิรชฺชติฯ โมเหน มูเฬฺหน หิ กตกมฺมํ สณิกํ มุจฺจติฯ ยถา หิ อจฺฉจมฺมํ สตกฺขตฺตุมฺปิ โธวิยมานํ น ปณฺฑรํ โหติ, เอวเมว โมเหน มูเฬฺหน กตกมฺมํ สีฆํ น มุจฺจติ, สณิกเมว มุจฺจตีติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๙. อกุสลมูลสุตฺตวณฺณนา

๗๐. นวเม **อกุสลมูลานี**ติ อกุสลานํ มูลานิ, อกุสลานิ จ ตานิ มูลานิ จาติ วา อกุสลมูลานิฯ **ยทปิ, ภิกฺขเว, โลโภ**ติ โยปิ, ภิกฺขเว, โลโภฯ **ตทปิ อกุสลมูล**นฺติ โสปิ อกุสลมูลํฯ อกุสลมูลํ วา สนฺธาย อิธ ตมฺปีติ อโตฺถ วฏฺฏติเยวฯ เอเตนุปาเยน สพฺพตฺถ นโย เนตโพฺพฯ **อภิสงฺขโรตี**ติ อายูหติ สมฺปิเณฺฑติ ราสิํ กโรติฯ **อสตา ทุกฺขํ อุปฺปาทยตี**ติ อภูเตน อวิชฺชมาเนน ยํกิญฺจิ ตสฺส อภูตํ โทสํ วตฺวา ทุกฺขํ อุปฺปาเทติฯ **วเธน วา**ติอาทิ เยนากาเรน ทุกฺขํ

อุปฺปาเทติ, ตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ชานิยา**ติ ธนชานิยาฯ **ปพฺพาชนายา**ติ คามโต วา รฏฺฐโต วา ปพฺพาชนียกมฺมุน ฯ **พลวมฺหี**ติ อหมสฺมิ พลวาฯ **พลโตฺถ อิติปี**ติ พเลน เม อโตฺถ อิติปิ, พเล วา ฐิโตมฺหีติปิ วทติฯ

อกาลวาทีติ กาลสฺมึ น วทติ, อกาลสฺมึ วทติ นามฯ **อภูตวาที**ติ ภูตํ น วทติ , อภูตํ วทติ นามฯ **อนตฺถวาที**ติ อตฺถํ น วทติ, อนตฺถํ วทติ นามฯ **อธมฺมวาที**ติ ธมฺมํ น วทติ, อธมฺมํ วทติ นามฯ **อวินยวาที**ติ วินยํ น วทติ, อวินยํ วทติ นามฯ

ตถา หายนฺติ ตถา หิ อยํฯ **น อาตปฺปํ กโรติ ตสฺส นิเพฺพฐนายา**ติ ตสฺส อภูตสฺส นิเพฺพฐนตฺถาย วีริยํ น กโรติฯ **อิติเปตํ อตจฺฉ**นฺติ อิมินาปิ การเณน เอตํ อตจฺฉํฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ

ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขาติ นิรยาทิกา ทุคฺคติ อิจฺฉิตพฺพา, สา อสฺส อวสฺสภาวินี, ตตฺถาเนน นิพฺพตฺติตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **อุทฺธโสฺต**ติ อุปริ ธํสิโตฯ **ปริโยนโทฺธ**ติ สมนฺตา โอนโทฺธฯ **อนยํ อาปชฺชตี**ติ อวุฑฺฒึ อาปชฺชติฯ **พฺยสนํ อาปชฺชตี**ติ วินาสํ อาปชฺชติฯ คิมฺหกาลสฺมิญฺหิ มาลุวาสิปาฏิกาย ผลิตาย พีชานิ อุปฺปติตฺวา วฏรุกฺขาทีนํ มูเล ปตนฺติฯ ตตฺถ ยสฺส รุกฺขสฺส มูเล ตีสุ ทิสาสุ ตีณิ พีชานิ ปติตานิ โหนฺติ, ตสฺมึ รุเกฺข ปาวุสฺสเกน เมเฆน อภิวเฏฺฐ ตีหิ พีเชหิ ตโย องฺกุรา อุฏฺฐหิตฺวา ตํ รุกฺขํ อลฺลียนฺติฯ ตโต ปฏฺฐาย รุกฺขเทวตาโย สกภาเวน สณฺฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ เตปิ องฺกุรา วฑฺฒมานา ลตาภาวํ อาปชฺชิตฺวา ตํ รุกฺขํ อภิรุหิตฺวา สพฺพวิฏปสาขาปสาขา สํสิพฺพิตฺวา ตํ รุกฺขํ อุปริ ปริโยนนฺธนฺติฯ โส มาลุวาลตาหิ สํสิพฺพิโต ฆเนหิ มหเนฺตหิ มาลุวาปเตฺตหิ สญฺฉโนฺน เทเว วา วสฺสเนฺต วาเต วา วายเนฺต ตตฺถ ตตฺถ ปลุชฺชิตฺวา ขาณุมตฺตเมว อวสิสฺสติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ ปน อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – สาลาทีสุ อญฺญตรรุโกฺข วิย หิ อยํ สโตฺต ทฏฺฐโพฺพ, ติโสฺส มาลุวาลตา วิย ตีณิ อกุสลมูลานิ, ยาว รุกฺขสาขา อสมฺปตฺตา, ตาว ตาสํ ลตานํ อุชุกํ รุกฺขาโรหนํ วิย โลภาทีนํ ทฺวารํ อสมฺปตฺตกาโล, สาขานุสาเรน คมนกาโล วิย ทฺวารวเสน คมนกาโล, ปริโยนทฺธกาโล วิย โลภาทีหิ ปริยุฏฺฐิตกาโล, ขุทฺทกสาขานํ ปลุชฺชนกาโล วิย ทฺวารปฺปตฺตานํ กิเลสานํ วเสน ขุทฺทานุขุทฺทกา อาปตฺติโย อาปนฺนกาโล, มหาสาขานํ ปลุชฺชนกาโล วิย ครุกาปตฺตึ อาปนฺนกาโล, ลตานุสาเรน โอติเณฺณน อุทเกน มูเลสุ ติเนฺตสุ รุกฺขสฺส ภูมิยํ ปตนกาโล วิย กเมน จตฺตาริ ปาราชิกานิ อาปชฺชิตฺวา จตูสุ อปาเยสุ นิพฺพตฺตนกาโล ทฏฺฐโพฺพฯ

สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปลฺลาเสน เวทิตโพฺพฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ ปน อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – สาลาทีสุ อญฺญตรรุโกฺข วิย อยํ สโตฺต ทฏฺฐโพฺพ, ติโสฺส มาลุวาลตา วิย ตีณิ อกุสลมูลานิ, ตาสํ อปฺปวตฺตึ กาตุํ อาคตปุริโส วิย โยคาวจโร, กุทฺทาโล วิย ปญฺญา, กุทฺทาลปิฏกํ วิย สทฺธาปิฏกํ, ปลิขนนขณิตฺติ วิย วิปสฺสนาปญฺญา, ขณิตฺติยา มูลเจฺฉทนํ วิย วิปสฺสนาญาเณน อวิชฺชามูลสฺส ฉินฺทนกาโล, ขณฺฑาขณฺฑิกํ ฉินฺทนกาโล วิย ขนฺธวเสน ทิฏฺฐกาโล, ผาลนกาโล วิย มคฺคญาเณน กิเลสานํ สมุคฺฆาติตกาโล, มสิกรณกาโล วิย ธรมานกปญฺจกฺขนฺธกาโล, มหาวาเต โอปุณิตฺวา อปฺปวตฺตนกาโล วิย อุปาทินฺนกกฺขนฺธานํ อปฺปฏิสนฺธิกนิโรเธน นิรุชฺฌิตฺวา ปุนพฺภเว ปฏิสนฺธิอคฺคหณกาโล ทฏฺฐโพฺพติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

๑๐. อุโปสถสุตฺตวณฺณนา

๗๑. ทสเม **ตทหุโปสเถ**ติ ตสฺมึ อหุ อุโปสเถ ตํ ทิวสํ อุโปสเถ, ปนฺนรสิกอุโปสถทิวเสติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปสงฺกมี**ติ อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย คนฺธมาลาทิหตฺถา อุปสงฺกมิฯ **หนฺทา**ติ ววสฺสคฺคตฺเถ นิปาโตฯ **ทิวา ทิวสฺสา**ติ ทิวสสฺส ทิวา นาม มชฺฌโนฺห, อิมสฺมึ ฐิเต มชฺฌนฺหิเก กาเลติ อโตฺถฯ **กุโต นุ ตฺวํ อาคจฺฉสี**ติ กึ กโรนฺตี วิจรสีติ ปุจฺฉติฯ **โคปาลกุโปสโถ**ติ โคปาลเกหิ สทฺธึ อุปวสนอุโปสโถฯ **นิคณฺฐุโปสโถ**ติ นิคณฺฐานํ อุปวสนอุโปสโถฯ **อริยุโปสโถ**ติ อริยานํ อุปวสนอุโปสโถฯ **เสยฺยถาปิ วิสาเข**ติ ยถา นาม, วิสาเขฯ **สายนฺหสมเย สามิกานํ คาโว นิยฺยาเตตฺวา**ติ โคปาลกา หิ เทวสิกเวตเนน วา ปญฺจาหทสาหอฑฺฒมาสมาสฉมาสสํวจฺฉรปริเจฺฉเทน วา คาโว คเหตฺวา รกฺขนฺติฯ อิธ ปน เทวสิกเวตเนน รกฺขนฺตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – **นิยฺยาเตตฺวา**ติ ปฏิจฺฉาเปตฺวา ‘‘เอตา โว คาโว’’ติ ทตฺวาฯ **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตี**ติ อตฺตโน เคหํ คนฺตฺวา ภุญฺชิตฺวา มเญฺจ นิปโนฺน เอวํ ปจฺจเวกฺขติฯ **อภิชฺฌาสหคเตนา**ติ ตณฺหาย สมฺปยุเตฺตนฯ **เอวํ โข, วิสาเข, โคปาลกุโปสโถ โหตี**ติ อริยุโปสโถว อยํ, อปริสุทฺธวิตกฺกตาย ปน โคปาลกอุโปสถฏฺฐาเน ฐิโตฯ **น มหปฺผโล**ติ วิปากผเลน น มหปฺผโลฯ **น มหานิสํโส**ติ วิปากานิสํเสน น มหานิสํโสฯ **น มหาชุติโก**ติ วิปาโกภาเสน น มหาโอภาโสฯ **น มหาวิปฺผาโร**ติ วิปากวิปฺผารสฺส อมหนฺตตาย น มหาวิปฺผาโรฯ

สมณชาติกาติ สมณาเยวฯ **ปรํ โยชนสต**นฺติ โยชนสตํ อติกฺกมิตฺวา ตโต ปรํฯ **เตสุ ทณฺฑํ นิกฺขิปาหี**ติ เตสุ โยชนสตโต ปรภาเคสุ ฐิเตสุ สเตฺตสุ ทณฺฑํ นิกฺขิป, นิกฺขิตฺตทโณฺฑ โหหิฯ **นาหํ กฺวจนิ กสฺสจิ กิญฺจนตสฺมิ**นฺติ อหํ กตฺถจิ กสฺสจิ ปรสฺส กิญฺจนตสฺมึ น โหมิฯ กิญฺจนํ วุจฺจติ ปลิโพโธ, ปลิโพโธ น โหมีติ วุตฺตํ โหติฯ **น จ มม กฺวจนิ กตฺถจิ กิญฺจนตตฺถี**ติ มมาปิ กฺวจนิ อโนฺต วา พหิทฺธา วา กตฺถจิ เอกปริกฺขาเรปิ กิญฺจนตา นตฺถิ, ปลิโพโธ นตฺถิ, ฉินฺนปลิโพโธหมสฺมีติ วุตฺตํ โหติฯ **โภเค**ติ มญฺจปีฐยาคุภตฺตาทโยฯ **อทินฺนํเยว ปริภุญฺชตี**ติ ปุนทิวเส มเญฺจ นิปชฺชโนฺตปิ ปีเฐ นิสีทโนฺตปิ ยาคุํ ปิวโนฺตปิ ภตฺตํ ภุญฺชโนฺตปิ เต โภเค อทิเนฺนเยว ปริภุญฺชติฯ **น มหปฺผโล**ติ นิปฺผโลฯ พฺยญฺชนเมว หิ เอตฺถ สาวเสสํ, อโตฺถ ปน นิรวเสโสฯ เอวํ อุปวุตฺถสฺส หิ อุโปสถสฺส อปฺปมตฺตกมฺปิ วิปากผลํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา นิปฺผโลเตฺวว เวทิตโพฺพฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

อุปกฺกิลิฏฺฐสฺส จิตฺตสฺสาติ อิทํ กสฺมา อาห? สํกิลิเฏฺฐน หิ จิเตฺตน อุปวุโตฺถ อุโปสโถ น มหปฺผโล โหตีติ ทสฺสิตตฺตา วิสุเทฺธน จิเตฺตน อุปวุตฺถสฺส มหปฺผลตา อนุญฺญาตา โหติฯ ตสฺมา เยน กมฺมฏฺฐาเนน จิตฺตํ วิสุชฺฌติ, ตํ จิตฺตวิโสธนกมฺมฏฺฐานํ ทเสฺสตุํ อิทมาห ฯ ตตฺถ **อุปกฺกเมนา**ติ ปจฺจตฺตปุริสกาเรน, อุปาเยน วาฯ **ตถาคตํ อนุสฺสรตี**ติ อฏฺฐหิ การเณหิ ตถาคตคุเณ อนุสฺสรติฯ เอตฺถ หิ **อิติปิ โส ภควา**ติ โส ภควา อิติปิ สีเลน, อิติปิ สมาธินาติ สเพฺพ โลกิยโลกุตฺตรา พุทฺธคุณา สงฺคหิตาฯ **อรหนฺ**ติอาทีหิ ปาฏิเยกฺกคุณาว นิทฺทิฏฺฐาฯ **ตถาคตํ อนุสฺสรโต จิตฺตํ ปสีทตี**ติ โลกิยโลกุตฺตเร ตถาคตคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺส จิตฺตุปฺปาโท ปสโนฺน โหติฯ

จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสาติ ปญฺจ นีวรณาฯ **กกฺกนฺ**ติ อามลกกกฺกํฯ **ตชฺชํ วายาม**นฺติ ตชฺชาติกํ ตทนุจฺฉวิกํ กเกฺกน มกฺขนฆํสนโธวนวายามํฯ **ปริโยทปนา โหตี**ติ สุทฺธภาวกรณํ โหติฯ กิลิฏฺฐสฺมึ หิ สีเส ปสาธนํ ปสาเธตฺวา นกฺขตฺตํ กีฬมาโน น โสภติ, ปริสุเทฺธ ปน ตสฺมึ ปสาธนํ ปสาเธตฺวา นกฺขตฺตํ กีฬมาโน โสภติ, เอวเมว กิลิฏฺฐจิเตฺตน อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย อุโปสโถ อุปวุโตฺถ น มหปฺผโล โหติ, ปริสุเทฺธน ปน จิเตฺตน อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย อุปวุโตฺถ อุโปสโถ มหปฺผโล โหตีติ อธิปฺปาเยน เอวมาหฯ **พฺรหฺมุโปสถํ อุปวสตี**ติ พฺรหฺมา วุจฺจติ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, ตสฺส คุณานุสฺสรณวเสน อยํ อุโปสโถ พฺรหฺมุโปสโถ นาม, ตํ อุปวสติฯ **พฺรหฺมุ**

นา สทฺธึ สํวสตีติ สมฺมาสมฺพุเทฺธน สทฺธึ สํวสติฯ **พฺรหฺมญฺจสฺส อารพฺภา**ติ สมฺมาสมฺพุทฺธํ อารพฺภฯ

ธมฺมํ อนุสฺสรตีติ สหตนฺติกํ โลกุตฺตรธมฺมํ อนุสฺสรติฯ **โสตฺติ**นฺติ กุรุวินฺทกโสตฺติํฯ กุรุวินฺทกปาสาณจุเณฺณน หิ สทฺธึ ลาขํ โยเชตฺวา มณิเก กตฺวา วิชฺฌิตฺวา สุเตฺตน อาวุณิตฺวา ตํ มณิ กลาปปนฺติํ อุภโต คเหตฺวา ปิฏฺฐึ ฆํเสนฺติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘โสตฺติญฺจ ปฏิจฺจา’’ติฯ **จุณฺณ**นฺติ นฺหานียจุณฺณํฯ **ตชฺชํ วายาม**นฺติ อุพฺพฏฺฏนฆํสนโธวนาทิกํ ตทนุรูปวายามํฯ **ธมฺมุโปสถ**นฺติ สหตนฺติกํ นวโลกุตฺตรธมฺมํ อารพฺภ อุปวุตฺถตฺตา อยํ อุโปสโถ ‘‘ธมฺมุโปสโถ’’ติ วุโตฺตฯ อิธาปิ **ปริโยทปนา**ติ ปเท ฐตฺวา ปุริมนเยเนว โยชนา กาตพฺพาฯ

สงฺฆํ อนุสฺสรตีติ อฏฺฐนฺนํ อริยปุคฺคลานํ คุเณ อนุสฺสรติฯ **อุสฺมญฺจ ปฏิจฺจา**ติ เทฺวตโย วาเร คาหาปิตํ อุสฺมํ ปฏิจฺจฯ อุสญฺจาติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถ ฯ **ขาร**นฺติ ฉาริกํฯ **โคมย**นฺติ โคมุตฺตํ วา อชลณฺฑิกา วาฯ **ปริโยทปนา**ติ อิธาปิ ปุริมนเยเนว โยชนา กาตพฺพาฯ **สงฺฆุโปสถ**นฺติ อฏฺฐนฺนํ อริยปุคฺคลานํ คุเณ อารพฺภ อุปวุตฺถตฺตา อยํ อุโปสโถ ‘‘สงฺฆุโปสโถ’’ติ วุโตฺตฯ

สีลานีติ คหโฏฺฐ คหฏฺฐสีลานิ, ปพฺพชิโต ปพฺพชิตสีลานิฯ **อขณฺฑานี**ติอาทีนํ อโตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๑) วิตฺถาริโตวฯ **วาลณฺฑุปก**นฺติ อสฺสวาเลหิ วา มกจิวาลาทีหิ วา กตํ อณฺฑุปกํฯ **ตชฺชํ วายาม**นฺติ เตเลน เตเมตฺวา มลสฺส ตินฺตภาวํ ญตฺวา ฉาริกํ ปกฺขิปิตฺวา วาลณฺฑุปเกน ฆํสนวายาโมฯ อิธ **ปริโยทปนา**ติ ปเท ฐตฺวา เอวํ โยชนา กาตพฺพา กิลิฏฺฐสฺมิญฺหิ อาทาเส มณฺฑิตปสาธิโตปิ อตฺตภาโว โอโลกิยมาโน น โสภติ, ปริสุเทฺธ โสภติฯ เอวเมว กิลิเฏฺฐน จิเตฺตน อุปวุโตฺถ อุโปสโถ น มหปฺผโล โหติ, ปริสุเทฺธน ปน มหปฺผโล โหตีติฯ **สีลุโปสถ**นฺติ อตฺตโน สีลานุสฺสรณวเสน อุปวุโตฺถ อุโปสโถ สีลุโปสโถ นามฯ **สีเลน สทฺธิ**นฺติ อตฺตโน ปญฺจสีลทสสีเลน สทฺธิํฯ **สีลญฺจสฺส อารพฺภา**ติ ปญฺจสีลํ ทสสีลญฺจ อารพฺภฯ

เทวตา อนุสฺสรตีติ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน สทฺธาทิคุเณ อนุสฺสรติฯ **อุกฺก**นฺติ อุทฺธนํฯ **โลณ**นฺติ โลณมตฺติกาฯ **เครุก**นฺติ เครุกจุณฺณํฯ **นาฬิกสณฺฑาส**นฺติ ธมนนาฬิกเญฺจว ปริวตฺตนสณฺฑาสญฺจฯ **ตชฺชํ วายาม**นฺติ อุทฺธเน ปกฺขิปนธมนปริวตฺตนาทิกํ อนุรูปํ วายามํฯ อิธ **ปริโยทปนา**ติ ปเท ฐตฺวา เอวํ โยชนา เวทิตพฺพา – สํกิลิฏฺฐสุวณฺณมเยน หิ ปสาธนภเณฺฑน ปสาธิตา นกฺขตฺตํ กีฬมานา น โสภนฺติ, ปริสุทฺธสุวณฺณมเยน โสภนฺติฯ เอวเมว สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส อุโปสโถ น มหปฺผโล โหติ, ปริสุทฺธจิตฺตสฺส มหปฺผโลฯ **เทวตุโปสถ**นฺติ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน คุเณ อนุสฺสรเนฺตน อุปวุตฺถอุโปสโถ เทวตุโปสโถ นามฯ เสสํ อิเมสุ พุทฺธานุสฺสติอาทีสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๓ อาทโย) วุตฺตเมวฯ

ปาณาติปาตนฺติ ปาณวธํฯ **ปหายา**ติ ตํ ปาณาติปาตเจตนาสงฺขาตํ ทุสฺสีลฺยํ ปชหิตฺวาฯ **ปฏิวิรตา**ติ ปหีนกาลโต ปฏฺฐาย ตโต ทุสฺสีลฺยโต โอรตา วิรตาวฯ **นิหิตทณฺฑา นิหิตสตฺถา**ติ ปรูปฆาตตฺถาย ทณฺฑํ วา สตฺถํ วา อาทาย อวตฺตนโต นิกฺขิตฺตทณฺฑา เจว นิกฺขิตฺตสตฺถา จาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ฐเปตฺวา ทณฺฑํ สพฺพมฺปิ อวเสสํ อุปกรณํ สตฺตานํ วิหิํสนภาวโต สตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน ภิกฺขู กตฺตรทณฺฑํ วา ทนฺตกฏฺฐวาสิํ วา ปิปฺผลกํ วา คเหตฺวา วิจรนฺติ, น ตํ ปรูปฆาตตฺถายฯ ตสฺมา นิหิตทณฺฑา นิหิตสตฺถาเตฺวว สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ **ลชฺชี**ติ ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณาย ลชฺชาย สมนฺนาคตาฯ **ทยาปนฺนา**ติ ทยํ เมตฺตจิตฺตตํ อาปนฺนาฯ **สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี**ติ สเพฺพ ปาณภูเต หิเตน อนุกมฺปกา, ตาย เอว ทยาปนฺนตาย ส

เพฺพสํ ปาณภูตานํ หิตจิตฺตกาติ อโตฺถฯ **อหมฺปชฺชา**ติ อหมฺปิ อชฺชฯ **อิมินาปิ อเงฺคนา**ติ อิมินาปิ คุณเงฺคนฯ **อรหตํ อนุกโรมี**ติ ยถา ปุริโต คจฺฉนฺตํ ปจฺฉโต คจฺฉโนฺต อนุคจฺฉติ นาม, เอวํ อหมฺปิ อรหเนฺตหิ ปฐมํ กตํ อิมํ คุณํ ปจฺฉา กโรโนฺต เตสํ อรหนฺตานํ อนุกโรมิฯ **อุโปสโถ จ เม อุปวุโตฺถ ภวิสฺสตี**ติ เอวํ กโรเนฺตน มยา อรหตญฺจ อนุกตํ ภวิสฺสติ, อุโปสโถ จ อุปวุโตฺถ ภวิสฺสติฯ

อทินฺนาทานานฺติ อทินฺนสฺส ปรปริคฺคหิตสฺส อาทานํ, เถยฺยํ โจริกนฺติ อโตฺถฯ ทินฺนเมว อาทิยนฺตีติ **ทินฺนาทายี**ฯ จิเตฺตนปิ ทินฺนเมว ปฏิกงฺขนฺตีติ **ทินฺนปาฏิกงฺขี**ฯ เถเนตีติ เถโน, น เถเนน **อเถเนน**ฯ อเถนตฺตาเยว **สุจิภูเตนฯ อตฺตนา**ติ อตฺตภาเวน, อเถนํ สุจิภูตํ อตฺตภาวํ กตฺวา วิหรนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อพฺรหฺมจริยนฺติ อเสฏฺฐจริยํฯ พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ อาจารํ จรนฺตีติ **พฺรหฺมจารี**ฯ **อาราจารี**ติ อพฺรหฺมจริยโต ทูราจารีฯ **เมถุนา**ติ ราคปริยุฏฺฐานวเสน สทิสตฺตา เมถุนกาติ ลทฺธโวหาเรหิ ปฏิเสวิตพฺพโต เมถุโนติ สงฺขํ คตา อสทฺธมฺมาฯ **คามธมฺมา**ติ คามวาสีนํ ธมฺมาฯ

มุสาวาทาติ อลิกวจนา ตุจฺฉวจนาฯ สจฺจํ วทนฺตีติ **สจฺจวาที**ฯ สเจฺจน สจฺจํ สํทหนฺติ ฆเฏฺฏนฺตีติ **สจฺจสนฺธา,** น อนฺตรนฺตรา มุสา วทนฺตีติ อโตฺถ ฯ โย หิ ปุริโส กทาจิ มุสาวาทํ วทติ, กทาจิ สจฺจํฯ ตสฺส มุสาวาเทน อนฺตริตตฺตา สจฺจํ สเจฺจน น ฆฏียติฯ ตสฺมา น โส สจฺจสโนฺธฯ อิเม ปน น ตาทิสา, ชีวิตเหตุปิ มุสา อวตฺวา สเจฺจน สจฺจํ สํทหนฺติเยวาติ สจฺจสนฺธาฯ **เถตา**ติ ถิรา, ฐิตกถาติ อโตฺถฯ เอโก ปุคฺคโล หลิทฺทิราโค วิย ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุ วิย อสฺสปิเฏฺฐ ฐปิตกุมฺภณฺฑมิว จ น ฐิตกโถ โหติฯ เอโก ปาสาณเลขา วิย อินฺทขีโล วิย จ ฐิตกโถ โหติ, อสินา สีสํ ฉินฺทเนฺตปิ เทฺว กถา น กเถติฯ อยํ วุจฺจติ เถโตฯ **ปจฺจยิกา**ติ ปตฺติยายิตพฺพกา, สทฺธายิกาติ อโตฺถฯ เอกโจฺจ หิ ปุคฺคโล น ปจฺจยิโก โหติ, ‘‘อิทํ เกน วุตฺตํ, อสุเกน นามา’’ติ วุเตฺต ‘‘มา ตสฺส วจนํ สทฺทหถา’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ เอโก ปจฺจยิโก โหติ, ‘‘อิทํ เกน วุตฺตํ, อสุเกนา’’ติ วุเตฺต ‘‘ยทิ เตน วุตฺตํ, อิทเมว ปมาณํ, อิทานิ ปฏิกฺขิปิตพฺพํ นตฺถิ, เอวเมวํ อิท’’นฺติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ อยํ วุจฺจติ ปจฺจยิโกฯ **อวิสํวาทกา โลกสฺสา**ติ ตาย สจฺจวาทิตาย โลกํ น วิสํวาเทนฺตีติ อโตฺถฯ

สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานนฺติ สุราเมรยมชฺชานํ ปานเจตนาสงฺขาตํ ปมาทการณํฯ **เอกภตฺติกา**ติ ปาตราสภตฺตํ สายมาสภตฺตนฺติ เทฺว ภตฺตานิฯ เตสุ ปาตราสภตฺตํ อโนฺตมชฺฌนฺหิเกน ปริจฺฉินฺนํ, อิตรํ มชฺฌนฺหิกโต อุทฺธํ อโนฺตอรุเณนฯ ตสฺมา อโนฺตมชฺฌนฺหิเก ทสกฺขตฺตุํ ภุญฺชมานาปิ เอกภตฺติกาว โหนฺติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘เอกภตฺติกา’’ติฯ รตฺติโภชนํ รตฺติ, ตโต อุปรตาติ **รตฺตูปรตา**ฯ อติกฺกเนฺต มชฺฌนฺหิเก ยาว สูริยตฺถงฺคมนา โภชนํ วิกาลโภชนํ นาม, ตโต วิรตตฺตา **วิรตา วิกาลโภชนา**ฯ

สาสนสฺส อนนุโลมตฺตา วิสูกํ ปฏาณิภูตํ ทสฺสนนฺติ วิสูกทสฺสนํ, อตฺตนา นจฺจนนจฺจาปนาทิวเสน นจฺจญฺจ คีตญฺจ วาทิตญฺจ, อนฺตมโส มยูรนจฺจนาทิวเสนาปิ ปวตฺตานํ นจฺจาทีนํ วิสูกภูตํ ทสฺสนญฺจาติ **นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนํ**ฯ นจฺจาทีนิ หิ อตฺตนา ปโยเชตุํ วา ปเรหิ ปโยชาเปตุํ วา ปยุตฺตานิ ปสฺสิตุํ วา เนว ภิกฺขูนํ, น ภิกฺขุนีนํ วฏฺฏนฺติฯ

มาลาทีสุ **มาลา**ติ ยํกิญฺจิ ปุปฺผํฯ **คนฺธ**นฺติ ยํกิญฺจิ คนฺธชาตํฯ **วิเลปน**นฺติ ฉวิราคกรณํฯ ตตฺถ ปิฬนฺธโนฺต **ธาเรติ** นาม, อูนฏฺฐานํ ปูเรโนฺต **มเณฺฑติ** นาม, คนฺธวเสน ฉวิราควเสน จ สาทิยโนฺต **วิภูเสติ** นามฯ **ฐานํ** วุจฺจติ การณํ, ตสฺมา ยาย ทุสฺสีลฺยเจตนาย ตานิ มาลา

ธารณาทีนิ มหาชโน กโรติ, ตโต ปฏิวิรตาติ อโตฺถฯ **อุจฺจาสยนํ** วุจฺจติ ปมาณาติกฺกนฺตํ, **มหาสยนํ** อกปฺปิยตฺถรณํ, ตโต ปฏิวิรตาติ อโตฺถฯ

กีวมหปฺผโลติ กิตฺตกํ มหปฺผโลฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ปหูตรตฺตรตนาน**นฺติ ปหูเตน รตฺตสงฺขาเตน รตเนน สมนฺนาคตานํ, สกลชมฺพุทีปตลํ เภริตลสทิสํ กตฺวา กฏิปฺปมาเณหิ สตฺตหิ รตเนหิ ปูริตานนฺติ อโตฺถฯ **อิสฺสริยาธิปจฺจ**นฺติ อิสฺสรภาเวน วา อิสฺสริยเมว วา อาธิปจฺจํ, น เอตฺถ สาหสิกกมฺมนฺติปิ อิสฺสริยาธิปจฺจํฯ **รชฺชํ กาเรยฺยา**ติ เอวรูปํ จกฺกวตฺติรชฺชํ กาเรยฺยฯ **องฺคาน**นฺติอาทีนิ เตสํ ชนปทานํ นามานิฯ **กลํ นาคฺฆติ โสฬสิ**นฺติ เอกํ อโหรตฺตํ อุปวุตฺถอุโปสเถ ปุญฺญํ โสฬสภาเค กตฺวา ตโต เอกํ ภาคญฺจ น อคฺฆติฯ เอกรตฺตุโปสถสฺส โสฬสิยา กลาย ยํ วิปากผลํ, ตํเยว ตโต พหุตรํ โหตีติ อโตฺถฯ **กปณ**นฺติ ปริตฺตกํฯ

อพฺรหฺมจริยาติ อเสฏฺฐจริยโตฯ **รตฺตึ น ภุเญฺชยฺย วิกาลโภชน**นฺติ อุโปสถํ อุปวสโนฺต รตฺติโภชนญฺจ ทิวาวิกาลโภชนญฺจ น ภุเญฺชยฺยฯ **มเญฺจ ฉมายํว สเยถ สนฺถเต**ติ มุฏฺฐิหตฺถปาทเก กปฺปิยมเญฺจ วา สุธาทิปริกมฺมกตาย ภูมิยํ วา ติณปณฺณปลาลาทีนิ สนฺถริตฺวา กเต สนฺถเต วา สเยถาติ อโตฺถฯ **เอตํ หิ อฏฺฐงฺคิกมาหุโปสถ**นฺติ เอวํ ปาณาติปาตาทีนิ อสมาจรเนฺตน อุปวุตฺถํ อุโปสถํ อฏฺฐหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตตฺตา อฏฺฐงฺคิกนฺติ วทนฺติฯ ตํ ปน อุปวสเนฺตน ‘‘เสฺว อุโปสถิโก ภวิสฺสามี’’ติ อเชฺชว ‘‘อิทญฺจ อิทญฺจ กเรยฺยาถา’’ติ อาหาราทิวิธานํ วิจาเรตพฺพํฯ อุโปสถทิวเส ปาโตว ภิกฺขุสฺส วา ภิกฺขุนิยา วา ทสสีลลกฺขณญฺญุโน อุปาสกสฺส วา อุปาสิกาย วา สนฺติเก วาจํ ภินฺทิตฺวา อุโปสถงฺคานิ สมาทาตพฺพานิฯ ปาฬึ อชานเนฺตน ปน ‘‘พุทฺธปญฺญตฺตํ อุโปสถํ อธิฏฺฐามี’’ติ อธิฏฺฐาตพฺพํฯ อญฺญํ อลภเนฺตน อตฺตนาปิ อธิฏฺฐาตพฺพํ, วจีเภโท ปน กาตโพฺพเยว ฯ อุโปสถํ อุปวสเนฺตน ปรูปโรธปฏิสํยุตฺตา กมฺมนฺตา น วิจาเรตพฺพา, อายวยคณนํ กโรเนฺตน น วีตินาเมตพฺพํ, เคเห ปน อาหารํ ลภิตฺวา นิจฺจภตฺติกภิกฺขุนา วิย ปริภุญฺชิตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา ธโมฺม วา โสตโพฺพ, อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ อญฺญตรํ วา มนสิกาตพฺพํฯ

สุทสฺสนาติ สุนฺทรทสฺสนาฯ **โอภาสย**นฺติ โอภาสยมานาฯ **อนุปริยนฺตี**ติ วิจรนฺติฯ **ยาวตา**ติ ยตฺตกํ ฐานํฯ **อนฺตลิกฺขคา**ติ อากาสงฺคมาฯ **ปภาสนฺตี**ติ โชตนฺติ ปภา มุญฺจนฺติฯ **ทิสาวิโรจนา**ติ สพฺพทิสาสุ วิโรจมานาฯ อถ วา **ปภาสนฺตี**ติ ทิสาหิ ทิสา โอภาสนฺติฯ **วิโรจนา**ติ วิโรจมานาฯ **เวฬุริย**นฺติ มณีติ วตฺวาปิ อิมินา ชาติมณิภาวํ ทเสฺสติฯ เอกวสฺสิกเวฬุวณฺณญฺหิ เวฬุริยํ ชาติมณิ นามฯ ตํ สนฺธาเยวมาหฯ **ภทฺทก**นฺติ ลทฺธกํฯ **สิงฺคีสุวณฺณ**นฺติ โคสิงฺคสทิสํ หุตฺวา อุปฺปนฺนตฺตา เอวํ นามกํ สุวณฺณํฯ **กญฺจน**นฺติ ปพฺพเตยฺยํ ปพฺพเต ชาตสุวณฺณํฯ **ชาตรูป**นฺติ สตฺถุวณฺณสุวณฺณํฯ **หฏก**นฺติ กิปิลฺลิกาหิ นีหฏสุวณฺณํฯ **นานุภวนฺตี**ติ น ปาปุณนฺติฯ **จนฺทปฺปภา**ติ สามิอเตฺถ ปจฺจตฺตํ, จนฺทปฺปภายาติ อโตฺถฯ **อุปวสฺสุโปสถ**นฺติ อุปวสิตฺวา อุโปสถํฯ **สุขุทฺรยานี**ติ สุขผลานิ สุขเวทนียานิฯ **สคฺคมุเปนฺติ ฐาน**นฺติ สคฺคสงฺขาตํ ฐานํ อุปคจฺฉนฺติ, เกนจิ อนินฺทิตา หุตฺวา เทวโลเก อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ ยํ อนุตฺรนฺตรา น วุตฺตํ, ตํ วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

มหาวโคฺค ทุติโยฯ

(๘) ๓. อานนฺทวโคฺค

๑. ฉนฺนสุตฺตวณฺณนา

๗๒. ตติยสฺส ปฐเม **ฉนฺโนนฺ**ติ เอวํนามโก ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ **ตุเมฺหปิ**, **อาวุโส**ติ, อาวุโส, ยถา มยํ ราคาทีนํ ปหานํ ปญฺญาเปม, กึ เอวํ ตุเมฺหปิ ปญฺญาเปถาติ ปุจฺฉติฯ ตโต เถโร ‘‘อยํ ปริพฺพาชโก อเมฺห ราคาทีนํ ปหานํ ปญฺญาเปมาติ วทติ, นตฺถิ ปเนตํ พาหิรสมเย’’ติ ตํ ปฏิกฺขิปโนฺต **มยํ โข, อาวุโส**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โข**ติ อวธารณเตฺถ นิปาโต, มยเมว ปญฺญาเปมาติ อโตฺถฯ ตโต ปริพฺพาชโก จิเนฺตสิ ‘‘อยํ เถโร พาหิรสมยํ ลุญฺจิตฺวา หรโนฺต ‘มยเมวา’ติ อาหฯ กึ นุ โข อาทีนวํ ทิสฺวา เอเต เอเตสํ ปหานํ ปญฺญาเปนฺตี’’ติฯ อถ เถรํ ปุจฺฉโนฺต **กึ ปน ตุเมฺห**ติอาทิมาหฯ เถโร ตสฺส พฺยากโรโนฺต **รโตฺต โข**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อตฺตตฺถมฺ**ปิ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ โลกิยโลกุตฺตรํ อตฺตโน อตฺถํฯ ปรตฺถอุภยเตฺถสุปิ เอเสว นโยฯ

อนฺธกรโณติอาทีสุ ยสฺส ราโค อุปฺปชฺชติ, ตํ ยถาภูตทสฺสนนิวารเณน อนฺธํ กโรตีติ อนฺธกรโณฯ ปญฺญาจกฺขุํ น กโรตีติ **อจกฺขุกรโณ**ฯ ญาณํ น กโรตีติ **อญฺญาณกรโณ**ฯ กมฺมสฺสกตปญฺญา ฌานปญฺญา วิปสฺสนาปญฺญาติ อิมา ติโสฺส ปญฺญา อปฺปวตฺติกรเณน นิโรเธตีติ **ปญฺญานิโรธิโก**ฯ อนิฏฺฐผลทายกตฺตา ทุกฺขสงฺขาตสฺส วิฆาตเสฺสว ปเกฺข วตฺตตีติ **วิฆาตปกฺขิโก**ฯ กิเลสนิพฺพานํ น สํวเตฺตตีติ **อนิพฺพานสํวตฺตนิโก**ฯ **อลญฺจ ปนาวุโส อานนฺท, อปฺปมาทายา**ติ, อาวุโส อานนฺท, สเจ เอวรูปา ปฏิปทา อตฺถิ, อลํ ตุมฺหากํ อปฺปมาทาย ยุตฺตํ อนุจฺฉวิกํ, อปฺปมาทํ กโรถ, อาวุโสติ เถรสฺส วจนํ อนุโมทิตฺวา ปกฺกามิฯ อิมสฺมึ สุเตฺต อริยมโคฺค โลกุตฺตรมิสฺสโก กถิโตฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๒. อาชีวกสุตฺตวณฺณนา

๗๓. ทุติเย **เตน หิ คหปตี**ติ เถโร กิร จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ อิธ อาคจฺฉโนฺต น อญฺญาตุกาโม หุตฺวา อาคมิ, ปริคฺคณฺหนตฺถํ ปน อาคโตฯ อิมินา ปุจฺฉิตปญฺหํ อิมินาว กถาเปสฺสามี’’ติฯ อิติ ตํเยว กถํ กถาเปตุกาโม **เตน หี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เตน หี**ติ การณาปเทโสฯ ยสฺมา ตฺวํ เอวํ ปุจฺฉสิ, ตสฺมา ตเญฺญเวตฺถ ปฏิปุจฺฉามีติฯ **เกสํ โน**ติ กตเมสํ นุฯ **สธมฺมุกฺกํสนา**ติ อตฺตโน ลทฺธิยา อุกฺขิปิตฺวา ฐปนาฯ **ปรธมฺมาปสาทนา**ติ ปเรสํ ลทฺธิยา ฆฏฺฏนา วมฺภนา อวกฺขิปนาฯ **อายตเนว ธมฺมเทสนา**ติ การณสฺมึเยว ธมฺมเทสนาฯ **อโตฺถ จ วุโตฺต**ติ มยา ปุจฺฉิตปญฺหาย อโตฺถ จ ปกาสิโต ฯ **อตฺตา จ อนุปนีโต**ติ อเมฺห เอวรูปาติ เอวํ อตฺตา จ น อุปนีโตฯ นุปนีโตติปิ ปาโฐฯ

๓. มหานามสกฺกสุตฺตวณฺณนา

๗๔. ตติเย **คิลานา วุฏฺฐิโต**ติ คิลาโน หุตฺวา วุฏฺฐิโตฯ **เคลญฺญา**ติ คิลานภาวโตฯ **อุปสงฺกมี**ติ ภุตฺตปาตราโส มาลาคนฺธาทีนิ อาทาย มหาปริวารปริวุโต อุปสงฺกมิฯ **พาหายํ คเหตฺวา**ติ น พาหายํ คเหตฺวา อากฑฺฒิ, นิสินฺนาสนโต วุฏฺฐาย ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ทกฺขิณพาหายํ องฺคุฏฺฐเกน สญฺญํ ทตฺวา เอกมนฺตํ อปเนสีติ เวทิตโพฺพฯ อถสฺส ‘‘เสขมฺปิ โข, มหานาม, สีล’’นฺติอาทินา นเยน สตฺตนฺนํ เสขานํ สีลญฺจ สมาธิญฺจ ปญฺญญฺจ กเถตฺวา อุปริ อรหตฺตผลวเสน อเสขา สีลสมาธิปญฺญาโย กเถโนฺต – ‘‘เสขสมาธิโต เสขํ วิปสฺสนาญาณํ

อเสขญฺจ ผลญาณํ ปจฺฉา, เสขวิปสฺสนาญาณโต จ อเสขผลสมาธิ ปจฺฉา อุปฺปชฺชตี’’ติ ทีเปสิฯ ยานิ ปน สมฺปยุตฺตานิ สมาธิญาณานิ, เตสํ อปจฺฉา อปุเร อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาติฯ

๔. นิคณฺฐสุตฺตวณฺณนา

๗๕. จตุเตฺถ **กูฏาคารสาลาย**นฺติ เทฺว กณฺณิกา คเหตฺวา หํสวฏฺฏกจฺฉเนฺนน กตายคนฺธกุฏิยาฯ **อปริเสสํ ญาณทสฺสนํ ปฏิชานาตี**ติ อปฺปมตฺตกมฺปิ อเสเสตฺวา สพฺพํ ญาณทสฺสนํ ปฏิชานาติฯ **สตตํ สมิต**นฺติ สพฺพกาลํ นิรนฺตรํฯ **ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิต**นฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ มยฺหํ อุปฏฺฐิตเมวาติ ทเสฺสติฯ **ปุราณานํ กมฺมาน**นฺติ อายูหิตกมฺมานํฯ **ตปสา พฺยนฺตีภาว**นฺติ ทุกฺกรตเปน วิคตนฺตกรณํฯ **นวานํ กมฺมาน**นฺติ อิทานิ อายูหิตพฺพกมฺมานํฯ **อกรณา**ติ อนายูหเนนฯ **เสตุฆาต**นฺติ ปทฆาตํ ปจฺจยฆาตํ กเถติฯ **กมฺมกฺขยา ทุกฺขกฺขโย**ติ กมฺมวฏฺฏกฺขเยน ทุกฺขกฺขโยฯ **ทุกฺขกฺขยา เวทนากฺขโย**ติ ทุกฺขวฏฺฏกฺขเยน เวทนากฺขโยฯ ทุกฺขวฏฺฏสฺมิญฺหิ ขีเณ เวทนาวฏฺฏมฺปิ ขีณเมว โหติฯ **เวทนากฺขยา สพฺพํ ทุกฺขํ นิชฺชิณฺณํ ภวิสฺสตี**ติ เวทนากฺขเยน ปน สกลวฏฺฏทุกฺขํ นิชฺชิณฺณเมว ภวิสฺสติฯ **สนฺทิฏฺฐิกา**ติ สามํ ปสฺสิตพฺพาย ปจฺจกฺขายฯ **นิชฺชราย วิสุทฺธิยา**ติ กิเลสชีรณกปฏิปทาย กิเลเส วา นิชฺชีรณโต นิชฺชราย สตฺตานํ วิสุทฺธิยาฯ **สมติกฺกโม โหตี**ติ สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส อติกฺกโม โหติฯ **อิธ, ภเนฺต, ภควา กิมาหา**ติ, ภเนฺต, ภควา อิมาย ปฏิปตฺติยา กิมาห, กึ เอตํเยว กิเลสนิชฺชีรณกปฏิปทํ ปญฺญเปติ, อุทาหุ อญฺญนฺติ ปุจฺฉติฯ

ชานตาติ อนาวรณญาเณน ชานเนฺตนฯ **ปสฺสตา**ติ สมนฺตจกฺขุนา ปสฺสเนฺตนฯ **วิสุทฺธิยา**ติ วิสุทฺธิสมฺปาปนตฺถายฯ **สมติกฺกมายา**ติ สมติกฺกมนตฺถายฯ **อตฺถงฺคมายา**ติ อตฺถํคมนตฺถายฯ **ญายสฺส อธิคมายา**ติ สห วิปสฺสนาย มคฺคสฺส อธิคมนตฺถายฯ **นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา**ติ อปจฺจยนิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณตฺถายฯ **นวญฺจ กมฺมํ น กโรตี**ติ นวํ กมฺมํ นายูหติฯ **ปุราณญฺจ กมฺม**นฺติ ปุเพฺพ อายูหิตกมฺมํฯ **ผุสฺส ผุสฺส พฺยนฺตี กโรตี**ติ ผุสิตฺวา ผุสิตฺวา วิคตนฺตํ กโรติ, วิปากผสฺสํ ผุสิตฺวา ผุสิตฺวา ตํ กมฺมํ เขเปตีติ อโตฺถฯ **สนฺทิฏฺฐิกา**ติ สามํ ปสฺสิตพฺพาฯ **อกาลิกา**ติ น กาลนฺตเร กิจฺจการิกาฯ **เอหิปสฺสิกา**ติ ‘‘เอหิ ปสฺสา’’ติ เอวํ ทเสฺสตุํ ยุตฺตาฯ **โอปเนยฺยิกา**ติ อุปนเย ยุตฺตา อลฺลียิตพฺพยุตฺตาฯ **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพา วิญฺญูหี**ติ ปณฺฑิเตหิ อตฺตโน อตฺตโน สนฺตาเนเยว ชานิตพฺพา, พาเลหิ ปน ทุชฺชานาฯ อิติ สีลวเสน เทฺว มคฺคา, เทฺว จ ผลานิ กถิตานิฯ โสตาปนฺนสกทาคามิโน หิ สีเลสุ ปริปูรการิโนติฯ **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติอาทิกาย ปน สมาธิสมฺปทาย ตโย มคฺคา, ตีณิ จ ผลานิ กถิตานิฯ อนาคามี อริยสาวโก หิ สมาธิมฺหิ ปริปูรการีติ วุโตฺตฯ **อาสวานํ ขยา**ติอาทีหิ อรหตฺตผลํ กถิตํฯ เกจิ ปน สีลสมาธโยปิ อรหตฺตผลสมฺปยุตฺตาว อิธ อธิเปฺปตาฯ เอเกกสฺส ปน วเสน ปฏิปตฺติทสฺสนตฺถํ วิสุํ วิสุํ ตนฺติ อาโรปิตาติฯ

๕. นิเวสกสุตฺตวณฺณนา

๗๖. ปญฺจเม **อมจฺจา**ติ สุหชฺชาฯ **ญาตี**ติ สสฺสุสสุรปกฺขิกาฯ **สาโลหิตา**ติ สมานโลหิตา ภาติภคินิอาทโยฯ **อเวจฺจปฺปสาเท**ติ คุเณ อเวจฺจ ชานิตฺวา อุปฺปเนฺน อจลปฺปสาเทฯ **อญฺญถตฺต**นฺติ ภาวญฺญถตฺตํ ฯ **ปถวีธาตุยา**ติอาทีสุ วีสติยา โกฏฺฐาเสสุ ถทฺธาการภูตาย ปถวีธาตุยา, ทฺวาทสสุ โกฏฺฐาเสสุ ยูสคตาย อาพนฺธนภูตาย อาโปธาตุยา, จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ ปริปาจนภูตาย เตโชธาตุยา, ฉสุ โกฏฺฐาเสสุ วิตฺถมฺภนภูตาย วาโยธาตุยา สิยา อญฺญถตฺตํฯ **น เตฺวว**าติ อิเมสํ หิ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อญฺญมญฺญภาวูปคมเนน สิยา อญฺญถตฺตํ, อริยสาวกสฺส ปน น เตฺวว สิยาติ ทเสฺสติฯ เอตฺถ จ **อญฺญถตฺต**นฺติ ปสาท

ญฺญถตฺตญฺจ คติอญฺญถตฺตญฺจฯ ตญฺหิ ตสฺส น โหติ, ภาวญฺญถตฺตํ ปน โหติฯ อริยสาวโก หิ มนุสฺโส หุตฺวา เทโวปิ โหติ พฺรหฺมาปิฯ ปสาโท ปนสฺส ภวนฺตเรปิ น วิคจฺฉติ, น จ อปายคติสงฺขาตํ คติอญฺญถตฺตํ ปาปุณาติฯ สตฺถาปิ ตเทว ทเสฺสนฺโต **ตตฺริทํ อญฺญถตฺต**นฺติอาทิมาหฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๖. ปฐมภวสุตฺตวณฺณนา

๗๗. ฉฏฺเฐ **กามธาตุเวปกฺก**นฺติ กามธาตุยา วิปจฺจนกํฯ **กามภโว**ติ กามธาตุยํ อุปปตฺติภโวฯ **กมฺมํ เขตฺต**นฺติ กุสลากุสลกมฺมํ วิรุหนฏฺฐานเฏฺฐน เขตฺตํฯ **วิญฺญาณํ พีช**นฺติ สหชาตํ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ วิรุหนเฏฺฐน พีชํฯ **ตณฺหา เสฺนโห**ติ ปคฺคณฺหนานุพฺรูหนวเสน ตณฺหา อุทกํ นามฯ **อวิชฺชานีวรณาน**นฺติ อวิชฺชาย อาวริตานํฯ **ตณฺหาสํโยชนาน**นฺติ ตณฺหาพนฺธเนน พทฺธานํฯ **หีนาย ธาตุยา**ติ กามธาตุยาฯ **วิญฺญาณํ ปติฏฺฐิต**นฺติ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ ปติฏฺฐิตํฯ **มชฺฌิมาย ธาตุยา**ติ รูปธาตุยาฯ **ปณีตาย ธาตุยา**ติ อรูปธาตุยาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๗. ทุติยภวสุตฺตวณฺณนา

๗๘. สตฺตเม **เจตนา**ติ กมฺมเจตนาฯ **ปตฺถนา**ปิ กมฺมปตฺถนาวฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวาติฯ

๘. สีลพฺพตสุตฺตวณฺณนา

๗๙. อฏฺฐเม **สีลพฺพต**นฺติ สีลเญฺจว วตญฺจฯ **ชีวิต**นฺติ ทุกฺกรการิกานุโยโคฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ พฺรหฺมจริยวาโสฯ **อุปฏฺฐานสาร**นฺติ อุปฏฺฐาเนน สารํ , ‘‘อิทํ วรํ อิทํ นิฏฺฐา’’ติ เอวํ อุปฏฺฐิตนฺติ อโตฺถฯ **สผล**นฺติ สอุทฺรยํ สวฑฺฒิกํ โหตีติ ปุจฺฉติฯ **น เขฺวตฺถ, ภเนฺต, เอกํเสนา**ติ, ภเนฺต, น โข เอตฺถ เอกํเสน พฺยากาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **อุปฏฺฐานสารํ เสวโต**ติ อิทํ สารํ วรํ นิฏฺฐาติ เอวํ อุปฏฺฐิตํ เสวมานสฺสฯ **อผล**นฺติ อิฏฺฐผเลน อผลํฯ เอตฺตาวตา กมฺมวาทิกิริยวาทีนํ ปพฺพชฺชํ ฐเปตฺวา เสโส สโพฺพปิ พาหิรกสมโย คหิโต โหติฯ **สผล**นฺติ อิฏฺฐผเลน สผลํ สอุทฺรยํฯ เอตฺตาวตา อิมํ สาสนํ อาทิํ กตฺวา สพฺพาปิ กมฺมวาทิกิริยวาทีนํ ปพฺพชฺชา คหิตาฯ **น จ ปนสฺส สุลภรูโป สมสโม ปญฺญายา**ติ เอวํ เสกฺขภูมิยํ ฐตฺวา ปญฺหํ กเถโนฺต อสฺส อานนฺทสฺส ปญฺญาย สมสโม น สุลโภติ ทเสฺสติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต เสกฺขภูมิ นาม กถิตาติฯ

๙. คนฺธชาตสุตฺตวณฺณนา

๘๐. นวเม **เอตทโวจา**ติ ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต ทสพลสฺส วตฺตํ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน ทิวาวิหารฏฺฐานํ คนฺตฺวา ‘‘อิมสฺมิํ โลเก มูลคโนฺธ นาม อตฺถิ, สารคโนฺธ นาม อตฺถิ, ปุปฺผคโนฺธ นาม อตฺถิฯ อิเม ปน ตโยปิ คนฺธา อนุวาตํเยว คจฺฉนฺติ, น ปฏิวาตํฯ อตฺถิ นุ โข กิญฺจิ, ยสฺส ปฏิวาตมฺปิ คโนฺธ คจฺฉตี’’ติ จิเนฺตตฺวา อฏฺฐนฺนํ วรานํ คหณกาเลเยว กงฺขุปฺปตฺติสมเย อุปสงฺกมนวรสฺส คหิตตฺตา ตกฺขณํเยว ทิวาฏฺฐานโต วุฏฺฐาย สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสิโนฺน อุปฺปนฺนาย กงฺขาย วิโนทนตฺถํ เอตํ ‘‘ตีณิมานิ, ภเนฺต’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **คนฺธชาตานี**ติ คนฺธชาติโยฯ **มูลคโนฺธ**ติ มูลวตฺถุโก คโนฺธ, คนฺธสมฺปนฺนํ วา มูลเมว มูลคโนฺธฯ ตสฺส หิ คโนฺธ อนุวาตํ คจฺฉติฯ คนฺธสฺส ปน คโนฺธ นาม นตฺถิฯ **สารคนฺธปุปฺผคเนฺธสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **อตฺถานนฺท, กิญฺจิ คนฺธชาต**นฺติ เอตฺถ สรณคมนาทโย คุณ

วณฺณภาสนวเสน ทิสาคามิตาย คนฺธสทิสตฺตา คนฺธา, เตสํ วตฺถุภูโต ปุคฺคโล คนฺธชาตํ นามฯ **คโนฺธ คจฺฉตี**ติ วณฺณภาสนวเสน คจฺฉติฯ **สีลวา**ติ ปญฺจสีเลน วา ทสสีเลน วา สีลวาฯ **กลฺยาณธมฺโม**ติ เตเนว สีลธมฺเมน กลฺยาณธมฺโม สุนฺทรธมฺโมฯ **วิคตมลมเจฺฉเรนา**ติ อาทีนํ อโตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๖๐) วิตฺถาริโตวฯ **ทิสาสู**ติ จตูสุ ทิสาสุ จตูสุ อนุทิสาสุ ฯ **สมณพฺราหฺมณา**ติ สมิตปาปพาหิตปาปา สมณพฺราหฺมณาฯ

น ปุปฺผคโนฺธ ปฏิวาตเมตีติ วสฺสิกปุปฺผาทีนํ คโนฺธ ปฏิวาตํ น คจฺฉติฯ **น จนฺทนํ ตครมลฺลิกา วา**ติ จนฺทนตครมลฺลิกานมฺปิ คโนฺธ ปฏิวาตํ น คจฺฉตีติ อโตฺถฯ เทวโลเกปิ ผุฏฺสุมนา นาม โหติ, ตสฺสา ปุปฺผิตทิวเส คโนฺธ โยชนสตํ อโชฺฌตฺถรติฯ โสปิ ปฏิวาตํ วิทตฺถิมตฺตมฺปิ รตนมตฺตมฺปิ คนฺตุํ น สโกฺกตีติ วทนฺติฯ **สตญฺจ คโนฺธ ปฏิวาตเมตี**ติ สตญฺจ ปณฺฑิตานํ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธปุตฺตานํ สีลาทิคุณคโนฺธ ปฏิวาตํ คจฺฉติฯ **สพฺพา ทิสา สปฺปุริโส ปวายตี**ติ สปฺปุริโส ปณฺฑิโต สีลาทิคุณคเนฺธน สพฺพา ทิสา ปวายติ, สพฺพา ทิสา คเนฺธน อวตฺถรตีติ อโตฺถฯ

๑๐. จูฬนิกาสุตฺตวณฺณนา

๘๑. ทสมสฺส ทุวิโธ นิเกฺขโป อตฺถุปฺปตฺติโกปิ ปุจฺฉาวสิโกปิฯ กตรอตฺถุปฺปตฺติยํ กสฺส ปุจฺฉาย กถิตนฺติ เจ? อรุณวติสุตฺตนฺตอตฺถุปฺปตฺติยํ (สํ. นิ. ๑.๑๘๕ อาทโย) อานนฺทเตฺถรสฺส ปุจฺฉาย กถิตํฯ อรุณวติสุตฺตโนฺต เกน กถิโตติ? ทฺวีหิ พุเทฺธหิ กถิโต สิขินา จ ภควตา อมฺหากญฺจ สตฺถาราฯ อิมสฺมา หิ กปฺปา เอกตึสกปฺปมตฺถเก อรุณวตินคเร อรุณวโต รโญฺญ ปภาวติยา นาม มเหสิยา กุจฺฉิสฺมึ นิพฺพตฺติตฺวา ปริปเกฺก ญาเณ มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา สิขี ภควา โพธิมเณฺฑ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก อรุณวตึ นิสฺสาย วิหรโนฺต เอกทิวสํ ปาโตว สรีรปฺปฏิชคฺคนํ กตฺวา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร ''อรุณวตึ ปิณฺฑาย ปวิสิสฺสามี''ติ นิกฺขมิตฺวา วิหารทฺวารโกฏฺฐกสมีเป ฐิโต อภิภุํ นาม อคฺคสาวกํ อามเนฺตสิ – ''อติปฺปโค โข, ภิกฺขุ, อรุณวตึ ปิณฺฑาย ปวิสิตุํ, เยน อญฺญตโร พฺรหฺมโลโก เตนุปสงฺกมิสฺสามา''ติฯ ยถาห –

> ''อถ โข, ภิกฺขเว, สิขี ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อภิภุํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสิ – 'อายาม, พฺราหฺมณ, เยน อญฺญตโร พฺรหฺมโลโก เตนุปสงฺกมิสฺสาม, น ตาว ภตฺตกาโล ภวิสฺสตี'ติฯ 'เอวํ, ภเนฺต'ติ โข, ภิกฺขเว, อภิภู ภิกฺขุ สิขิสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปจฺจโสฺสสิฯ อถ โข, ภิกฺขเว, สิขี ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อภิภู จ ภิกฺขุ เยน อญฺญตโร พฺรหฺมโลโก เตนุปสงฺกมึสู''ติ (สํ. นิ. ๑.๑๘๕)ฯ

ตตฺถ มหาพฺรหฺมา สมฺมาสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา อตฺตมโน ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา พฺรหฺมาสนํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิ, เถรสฺสาปิ อนุจฺฉวิกํ อาสนํ ปญฺญาปยึสุฯ นิสีทิ ภควา ปญฺญเตฺต อาสเน, เถโรปิ อตฺตโน ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิฯ มหาพฺรหฺมาปิ ทสพลํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

อถ โข, ภิกฺขเว, สิขี ภควา อภิภุํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสิ – ''ปฏิภาตุ ตํ, พฺราหฺมณ, พฺรหฺมุโน จ พฺรหฺมปริสาย จ พฺรหฺมปาริสชฺชานญฺจ ธมฺมีกถาติฯ 'เอวํ, ภเนฺต'ติ โข, ภิกฺขเว, อภิภู ภิกฺขุ สิขิสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปฏิสฺสุณิตฺวา พฺรหฺมุโน จ พฺรหฺมปริสาย จ พฺรหฺมปาริสชฺชานญฺจ ธมฺมึ กถํ กเถสิฯ เถเร ธมฺมํ กเถเนฺต พฺรหฺมคณา อุชฺฌายึสุ – ''จิรสฺสญฺจ มยํ สตฺถุ พฺรหฺมโลกาคมนํ ลภิมฺห, อยญฺจ ภิกฺขุ ฐเปตฺวา สตฺถารํ สยํ ธมฺมกถํ อารภี''ติฯ

สตฺถา เตสํ อนตฺตมนภาวํ ญตฺวา อภิภุํ ภิกฺขุํ เอตทโวจ – ‘‘อุชฺฌายนฺติ โข เต, พฺราหฺมณ, พฺรหฺมา จ พฺรหฺมปริสา จ พฺรหฺมปาริสชฺชา จฯ เตน หิ ตฺวํ – พฺราหฺมณ, ภิโยฺยโสมตฺตาย สํเวเชหี’’ติฯ เถโร สตฺถุ วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิกุพฺพนํ กตฺวา สหสฺสิโลกธาตุํ สเรน วิญฺญาเปโนฺต ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๘๕) คาถาทฺวยํ อภาสิฯ กึ ปน กตฺวา เถโร สหสฺสิโลกธาตุํ วิญฺญาเปสีติ? นีลกสิณํ ตาว สมาปชฺชิตฺวา สพฺพตฺถ อนฺธการํ ผริ, ตโต ‘‘กิมิทํ อนฺธการ’’นฺติ สตฺตานํ อาโภเค อุปฺปเนฺน อาโลกํ ทเสฺสสิฯ ‘‘กึ อาโลโกอย’’นฺติ วิจินนฺตานํ อตฺตานํ ทเสฺสสิ, สหสฺสจกฺกวาเฬ เทวมนุสฺสา อญฺชลึ ปคฺคณฺหิตฺวา ปคฺคณฺหิตฺวา เถรํเยว นมสฺสมานา อฎฺฐํสุฯ เถโร ‘‘มหาชโน มยฺหํ ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส สรํ สุณาตู’’ติ อิมา คาถา อภาสิฯ สเพฺพ โอสฎฺฐาย ปริสาย มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส วิย สทฺทํ อโสฺสสุํฯ อโตฺถปิ เนสํ ปากโฎ อโหสิฯ

อถ โข ภควา สทฺธึ เถเรน อรุณวตึ ปจฺจาคนฺตฺวา ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฎิกฺกโนฺต ภิกฺขุสงฺฆํ ปุจฺฉิ – ‘‘อสฺสุตฺถ โน ตุเมฺห, ภิกฺขเว, อภิภุสฺส ภิกฺขุโน พฺรหฺมโลเก ฐิตสฺส คาถาโย ภาสมานสฺสา’’ติฯ เต ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติ ปฎิชานิตฺวา สุตภาวํ อาวิกโรนฺตา ตเทว คาถาทฺวยํ อุทาหรึสุฯ สตฺถา ‘‘สาธุ สาธู’’ติ สาธุการํ ทตฺวา เทสนํ นิฎฺฐเปสิฯ เอวํ ตาว อิทํ สุตฺตํ อิโต เอกตึสกปฺปมตฺถเก สิขินา ภควตา กถิตํฯ

อมฺหากํ ปน ภควา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก สาวตฺถึ อุปนิสฺสาย เชตวเน วิหรโนฺต เชฎฺฐมูลมาสปุณฺณมทิวเส ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา อิมํ อรุณวติสุตฺตํ ปฎฺฐเปสิฯ อานนฺทเตฺถโร พีชนึ คเหตฺวา พีชยมาโน ฐิตโกว อาทิโต ปฎฺฐาย ยาว ปริโยสานา เอกพฺยญฺชนมฺปิ อหาเปตฺวา สกลสุตฺตํ อุคฺคณฺหิฯ โส ปุนทิวเส ปิณฺฑปาตปฎิกฺกโนฺต ทสพลสฺส วตฺตํ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน ทิวาวิหารฎฺฐานํ คนฺตฺวา สทฺธิวิหาริกเนฺตวาสิเกสุ วตฺตํ ทเสฺสตฺวา ปกฺกเนฺตสุ หิโยฺย กถิตํ อรุณวติสุตฺตํ อาวเชฺชโนฺต นิสีทิฯ อถสฺส สพฺพํ สุตฺตํ วิภูตํ อุปฎฺฐาสิฯ โส จิเนฺตสิ – ‘‘สิขิสฺส ภควโต อคฺคสาวโก พฺรหฺมโลเก ฐตฺวา จกฺกวาฬสหเสฺส อนฺธการํ วิธเมตฺวา สรีโรภาสํ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน สทฺทํ สาเวโนฺต ธมฺมกถํ กเถสีติ หิโยฺย สตฺถารา กถิตํ, สาวกสฺส ตาว วิสโย เอวรูโป, ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต ปน สมฺมาสมฺพุโทฺธ กิตฺตกํ ฐานํ สเรน วิญฺญาเปยฺยา’’ติฯ โส เอวํ อุปฺปนฺนาย วิมติยา วิโนทนตฺถํ ตงฺขเณเยว ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ตมตฺถํ ปุจฺฉิฯ เอตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **อถ โข อายสฺมา อานโนฺท**ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **สมฺมุขา**ติ สมฺมุขีภูเตน มยา เอตํ สุตํ, น อนุสฺสเวน, น ทูตปรมฺปรายาติ อิมินา อธิปฺปาเยน เอวมาหฯ **กีวตกํ ปโหติ สเรน วิญฺญาเปตุ**นฺติ กิตฺตกํ ฐานํ สรีโรภาเสน วิหตนฺธการํ กตฺวา สเรน วิญฺญาเปตุํ สโกฺกติฯ **สาวโก โส, อานนฺท, อปฺปเมยฺยา ตถาคตา**ติ อิทํ ภควา อิมินา อธิปฺปาเยนาห – อานนฺท, ตฺวํ กึ วเทสิ, โส ปเทสญาเณ ฐิโต สาวโกฯ ตถาคตา ปน ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปตฺตา อปฺปเมยฺยาฯ โส ตฺวํ นขสิขาย ปํสุํ คเหตฺวา มหาปถวิปํสุนา สทฺธึ อุปเมโนฺต วิย กึ นาเมตํ วเทสิฯ อโญฺญ หิ สาวกานํ วิสโย, อโญฺญ พุทฺธานํฯ อโญฺญ สาวกานํ โคจโร, อโญฺญ พุทฺธานํฯ อญฺญํ สาวกานํ พลํ, อญฺญํ พุทฺธานนฺติฯ อิติ ภควา อิมินา อธิปฺปาเยน อปฺปเมยฺยภาวํ วตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ

เถโร ทุติยมฺปิ ปุจฺฉิฯ สตฺถา, ‘‘อานนฺท, ตฺวํ ตาฬจฺฉิทฺทํ คเหตฺวา อนนฺตากาเสน อุปเมโนฺต วิย, จาตกสกุณํ คเหตฺวา ทิยฑฺฒโยชนสติเกน สุปณฺณราเชน อุปเมโนฺต วิย, หตฺถิโสณฺฑาย อุทกํ คเหตฺวา มหาคงฺคาย อุปเมโนฺต วิย, จตุรตนิเก อาวาเฎ อุทกํ คเหตฺวา สตฺตหิ สเรหิ อุปเมโนฺต วิย, นาฬิโกทนมตฺตลาภึ มนุสฺสํ คเหตฺวา จกฺกวตฺติรญฺญา อุปเมโนฺต วิย, ปํ

สุปิสาจกํ คเหตฺวา สเกฺกน เทวรญฺญา อุปเมโนฺต วิย, ขโชฺชปนกปฺปภํ คเหตฺวา สูริยปฺปภาย อุปเมโนฺต วิย กึ นาเมตํ วเทสีติ ทีเปโนฺต ทุติยมฺปิ อปฺปเมยฺยภาวเมว วตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ ตโต เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘สตฺถา มยา ปุจฺฉิโต น ตาว กเถสิ, หนฺท นํ ยาวตติยํ ยาจิตฺวา พุทฺธสีหนาทํ นทาเปสฺสามี’’ติฯ โส ตติยมฺปิ ยาจิฯ ตํ ทเสฺสตุํ **ตติยมฺปิ โข**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถสฺส ภควา พฺยากโรโนฺต **สุตา เต อานนฺทา**ติอาทิมาหฯ เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘สตฺถา เม ‘สุตา เต, อานนฺท, สหสฺสี จูฬนิกา โลกธาตู’ติ เอตฺตกเมว วตฺวา ตุณฺหี ชาโต, อิทานิ พุทฺธสีหนาทํ นทิสฺสตี’’ติ โส สตฺถารํ ยาจโนฺต **เอตสฺส ภควา กาโล**ติอาทิมาหฯ

ภควาปิสฺส วิตฺถารกถํ กเถตุํ **เตน หานนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยาวตา**ติ ยตฺตกํ ฐานํฯ **จนฺทิมสูริยา**ติ จนฺทิมา จ สูริโย จฯ **ปริหรนฺตี**ติ วิจรนฺติฯ **ทิสา ภนฺตี**ติ สพฺพทิสา โอภาสนฺติฯ **วิโรจนา**ติ วิโรจมานาฯ เอตฺตาวตา เอกจกฺกวาฬํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทสฺสิตํ โหติฯ อิทานิ ตํ สหสฺสคุณํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **ตาว สหสฺสธา โลโก**ติ อาหฯ **ตสฺมึ สหสฺสธา โลเก**ติ ตสฺมึ สหสฺสจกฺกวาเฬฯ **สหสฺสํ จาตุมหาราชิกานนฺ**ติ สหสฺสํ จาตุมหาราชิกานํ เทวโลกานํฯ ยสฺมา ปน เอเกกสฺมึ จกฺกวาเฬ จตฺตาโร จตฺตาโร มหาราชาโน , ตสฺมา **จตฺตาริ มหาราชสหสฺสานี**ติ วุตฺตํฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **จูฬนิกา**ติ ขุทฺทิกาฯ อยํ สาวกานํ วิสโยฯ กสฺมา ปเนสา อานีตาติ? มชฺฌิมิกาย โลกธาตุยา ปริเจฺฉททสฺสนตฺถํฯ

ยาวตาติ ยตฺตกาฯ **ตาว สหสฺสธา**ติ ตาว สหสฺสภาเคนฯ **ทฺวิสหสฺสี มชฺฌิมิกา โลกธาตู**ติ อยํ สหสฺสจกฺกวาฬานิ สหสฺสภาเคน คเณตฺวา ทสสตสหสฺสจกฺกวาฬปริมาณา ทฺวิสหสฺสี มชฺฌิมิกา นาม โลกธาตุฯ อยํ สาวกานํ อวิสโย, พุทฺธานเมว วิสโยฯ เอตฺตเกปิ หิ ฐาเน ตถาคตา อนฺธการํ วิธเมตฺวา สรีโรภาสํ ทเสฺสตฺวา สเรน วิญฺญาเปตุํ สโกฺกนฺตีติ ทีเปติฯ เอตฺตเกน พุทฺธานํ ชาติเกฺขตฺตํ นาม ทสฺสิตํฯ โพธิสตฺตานญฺหิ ปจฺฉิมภเว เทวโลกโต จวิตฺวา มาตุกุจฺฉิยํ ปฏิสนฺธิคฺคหณทิวเส จ กุจฺฉิโต นิกฺขมนทิวเส จ มหาภินิกฺขมนทิวเส จ สโมฺพธิธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนอายุสงฺขารโวสฺสชฺชนปรินิพฺพานทิวเสสุ จ เอตฺตกํ ฐานํ กมฺปติฯ

ติสหสฺสี มหาสหสฺสีติ สหสฺสิโต ปฏฺฐาย ตติยาติ ติสหสฺสี, สหสฺสํ สหสฺสธา กตฺวา คณิตํ มชฺฌิมิกํ สหสฺสธา กตฺวา คณิตตฺตา มหเนฺตหิ สหเสฺสหิ คณิตาติ มหาสหสฺสีฯ เอตฺตาวตา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปริมาโณ โลโก ทสฺสิโต โหติฯ ภควา อากงฺขมาโน เอตฺตเก ฐาเน อนฺธการํ วิธเมตฺวา สรีโรภาสํ ทเสฺสตฺวา สเรน วิญฺญาเปยฺยาติฯ คณกปุตฺตติสฺสเตฺถโร ปน เอวมาห – ‘‘น ติสหสฺสิมหาสหสฺสิโลกธาตุยา เอวํ ปริมาณํฯ อิทญฺหิ อาจริยานํ สชฺฌายมุฬฺหกํ วาจาย ปริหีนฏฺฐานํ, ทสโกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปริมาณํ ปน ฐานํ ติสหสฺสิมหาสหสฺสิโลกธาตุ นามา’’ติฯ เอตฺตาวตา หิ ภควตา อาณาเกฺขตฺตํ นาม ทสฺสิตํฯ เอตสฺมิญฺหิ อนฺตเร อาฏานาฏิยปริตฺตอิสิคิลิปริตฺตธชคฺคปริตฺตโพชฺฌงฺคปริตฺตขนฺธปริตฺต- โมรปริตฺตเมตฺตปริตฺตรตนปริตฺตานํ อาณา ผรติฯ **ยาวตา ปน อากเงฺขยฺยา**ติ ยตฺตกํ ฐานํ อิเจฺฉยฺย, อิมินา วิสยเกฺขตฺตํ ทเสฺสติฯ พุทฺธานญฺหิ วิสยเกฺขตฺตสฺส ปมาณปริเจฺฉโท นาม นตฺถิ, นตฺถิภาเว จสฺส อิมํ โอปมฺมํ อาหรนฺติ – โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬมฺหิ ยาว พฺรหฺมโลกา สาสเปหิ ปูเรตฺวา สเจ โกจิ ปุรตฺถิมาย ทิสาย เอกจกฺกวาเฬ เอกํ สาสปํ ปกฺขิปโนฺต อาคเจฺฉยฺย, สเพฺพปิ เต สาสปา ปริกฺขยํ คเจฺฉยฺยุํ, น เตฺวว ปุรตฺถิมาย ทิสาย จกฺกวาฬานิฯ ทกฺขิณาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ พุทฺธานํ อวิสโย นาม นตฺถิฯ

เอวํ วุเตฺต เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘สตฺถา เอวมาห – ‘อากงฺขมาโน, อานนฺท, ตถาคโต ติสหสฺสิมหาสหสฺสิโลกธาตุํ สเรน วิญฺญาเปยฺย, ยาวตา ปน อากเงฺขยฺยา’ติฯ วิสโม โข ปนายํ

โลโก, อนนฺตานิ จกฺกวาฬานิ, เอกสฺมึ ฐาเน สูริโย อุคฺคโต โหติ, เอกสฺมึ ฐาเน มเชฺฌ ฐิโต, เอกสฺมึ ฐาเน อตฺถงฺคโตฯ เอกสฺมึ ฐาเน ปฐมยาโม โหติ, เอกสฺมึ ฐาเน มชฺฌิมยาโม, เอกสฺมึ ฐาเน ปจฺฉิมยาโมฯ สตฺตาปิ กมฺมปฺปสุตา, ขิฑฺฑาปสุตา, อาหารปฺปสุตาติ เอวํ เตหิ เตหิ การเณหิ วิกฺขิตฺตา จ ปมตฺตา จ โหนฺติฯ กถํ นุ โข เต สตฺถา สเรน วิญฺญาเปยฺยา''ติฯ โส เอวํ จินฺเตตฺวา วิมติเจฺฉทนตฺถํ ตถาคตํ ปุจฺฉโนฺต **ยถา กถํ ปนา**ติอาทิมาหฯ

อถสฺส สตฺถา พฺยากโรโนฺต **อิธานนฺท, ตถาคโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โอภาเสน ผเรยฺยา**ติ สรีโรภาเสน ผเรยฺยฯ ผรมาโน ปเนส กึ กเรยฺยาติ? ยสฺมึ ฐาเน สูริโย ปญฺญายติ, ตตฺถ นํ อตฺตโน อานุภาเวน อตฺถํ คเมยฺยฯ ยตฺถ ปน น ปญฺญายติ, ตตฺถ นํ อุฎฺฐาเปตฺวา มเชฺฌ ฐเปยฺย ฯ ตโต ยตฺถ สูริโย ปญฺญายติ, ตตฺถ มนุสฺสา ''อธุนาว สูริโย ปญฺญายิตฺถ, โส อิทาเนว อตฺถงฺคมิโต, นาคาวโฎฺฐ นุ โข อยํ, ภูตาวฎฺฐยกฺขาวฎฺฐเทวตาวฎฺฐานํ อญฺญตโร''ติ วิตกฺกํ อุปฺปาเทยฺยุํฯ ยตฺถ ปน น ปญฺญายติ, ตตฺถ มนุสฺสา ''อธุนาว สูริโย อตฺถงฺคมิโต, สฺวายํ อิทาเนว อุฎฺฐิโต, กึ นุ โข อยํ นาคาวฎฺฐภูตาวฎฺฐยกฺขาวฎฺฐเทวตาวฎฺฐานํ อญฺญตโร''ติ วิตกฺกํ อุปฺปาเทยฺยุํฯ ตโต เตสุ มนุเสฺสสุ อาโลกญฺจ อนฺธการญฺจ อาวชฺชิตฺวา ''กึ ปจฺจยา นุ โข อิท''นฺติ ปริเยสมาเนสุ สตฺถา นีลกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา พหลนฺธการํ ปตฺถเรยฺยฯ กสฺมา? เตสํ กมฺมาทิปฺปสุตานํ สตฺตานํ สนฺตาสชนนตฺถํฯ อถ เนสํ สนฺตาสํ อาปนฺนภาวํ ญตฺวา โอทาตกสิณสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ปณฺฑรํ ฆนพุทฺธรสฺมึ วิสฺสเชฺชโนฺต จนฺทสหสฺสสูริยสหสฺสอุฎฺฐานกาโล วิย เอกปฺปหาเรเนว สพฺพํ เอกาโลกํ กเรยฺยฯ ตญฺจ โข ติลพีชมเตฺตน กายปฺปเทเสน โอภาสํ มุญฺจโนฺตฯ โย หิ จกฺกวาฬปถวึ ทีปกปลฺลกํ กตฺวา มหาสมุทฺท อุทกํ เตลํ กตฺวา สิเนรุํ วฎฺฎึ กตฺวา อญฺญสฺมึ สิเนรุมุทฺธนิ ฐเปตฺวา ชาเลยฺย, โส เอกจกฺกวาเฬเยว อาโลกํ กเรยฺยฯ ตโต ปรํ วิทตฺถิมฺปิ โอภาเสตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ ตถาคโต ปน ติลผลปฺปมาเณน สรีรปฺปเทเสน โอภาสํ มุญฺจิตฺวา ติสหสฺสิมหาสหสฺสิโลกธาตุํ เอโกภาสํ กเรยฺย ตโต วา ปน ภิโยฺยฯ เอวํ มหนฺตา หิ พุทฺธคุณาติฯ

ตํ อาโลกํ สญฺชาเนยฺยุนฺติ ตํ อาโลกํ ทิสฺวา ''เยน สูริโย อตฺถเญฺจว คมิโต อุฎฺฐาปิโต จ, พหลนฺธการญฺจ วิสฺสฎฺฐํ, เอส โส ปุริโส อิทานิ อาโลกํ กตฺวา ฐิโต, อโห อจฺฉริยปุริโส''ติ อญฺชลึ ปคฺคยฺห นมสฺสมานา นิสีเทยฺยุํฯ **สทฺทมนุสฺสาเวยฺยา**ติ ธมฺมกถาสทฺทมนุสฺสาเวยฺยฯ โย หิ เอกํ จกฺกวาฬปฺพฺพตํ เภรึ กตฺวา มหาปถวึ เภริจมฺมํ กตฺวา สิเนรุํ ทณฺฑํ กตฺวา อญฺญสฺมึ สิเนรุมตฺถเก ฐเปตฺวา อาโกเฎยฺย, โส เอกจกฺกวาเฬเยว ตํ สทฺทํ สาเวยฺย, ปรโต วิทตฺถิมฺปิ อติกฺกาเมตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ ตถาคโต ปน ปลฺลเงฺก วา ปีเฐ วา นิสีทิตฺวา ติสหสฺสิมหาสหสฺสิโลกธาตุํ สเรน วิญฺญาเปติ, ตโต วา ปน ภิโยฺย, เอวํ มหานุภาวา ตถาคตาติฯ อิติ ภควา อิมินา เอตฺตเกน วิสยเกฺขตฺตเมว ทเสฺสติฯ

อิมญฺจ ปน พุทฺธสีหนาทํ สุตฺวา เถรสฺส อพฺภนฺตเร พลวปีติ อุปฺปนฺนา, โส ปีติวเสน อุทานํ อุทาเนโนฺต **ลาภา วต เม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยสฺส เม สตฺถา เอวํมหิทฺธิโก**ติ ยสฺส มยฺหํ สตฺถา เอวํมหิทฺธิโก, ตสฺส มยฺหํ เอวํมหิทฺธิกสฺส สตฺถุ ปฎิลาโภ ลาภา เจว สุลทฺธญฺจาติ อโตฺถฯ อถ วา ยฺวาหํ เอวรูปสฺส สตฺถุโน ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา วิจริตุํ, ปาทปริกมฺมํ ปิฎฺฐิปริกมฺมํ กาตุํ, มุขโธวนอุทกนฺหาโนทกานิ ทาตุํ, คนฺธกุฎิปริเวณํ สมฺมชฺชิตุํ, อุปฺปนฺนาย กงฺขาย ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ, มธุรธมฺมกถญฺจ โสตุํ ลภามิ, เอเต สเพฺพปิ มยฺหํ ลาภา เจว สุลทฺธญฺจาติปิ สนฺธาย เอวมาหฯ เอตฺถ จ ภควโต อนฺธการาโลกสทฺทสวนสงฺขาตานํ อิทฺธีนํ มหนฺตตาย มหิทฺธิกตา, ตาสํเยว อนุผรเณน มหานุภาวตา เวทิตพฺพาฯ **อุทายี**ติ ลาฬุทายิเตฺถโรฯ โส กิร ปุเพฺพ อุปฎฺฐากเตฺถเร อาฆาตํ พนฺธิตฺวา จรติฯ ตสฺมา อิทานิ โอกาสํ ลภิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธ

สีหนาทปริโยสาเน ชลมานํ ทีปสิขํ นิพฺพาเปโนฺต วิย จรนฺตสฺส โคณสฺส ตุเณฺฑ ปหารํ เทโนฺต วิย ภตฺตภริตํ ปาตึ อวกุชฺชโนฺต วิย เถรสฺส ปสาทภงฺคํ กโรโนฺต เอวมาหฯ

เอวํ วุเตฺต ภควาติ เอวํ อุทายิเตฺถเรน วุเตฺต ภควา ยถา นาม ปปาตตเฏ ฐตฺวา ปเวธมานํ ปุริสํ เอกมเนฺต ฐิโต หิเตสี ปุริโส ‘‘อิโต เอหิ อิโต เอหี’’ติ ปุนปฺปุนํ วเทยฺย, เอวเมวํ อุทายิเตฺถรํ ตสฺมา วจนา นิวาเรโนฺต **มา เหวํ อุทายิ, มา เหวํ อุทายี**ติ อาหฯ ตตฺถ **หี**ติ นิปาตมตฺตํ, มา เอวํ อวจาติ อโตฺถฯ **มหารชฺชน**ฺติ จกฺกวตฺติรชฺชํฯ นนุ จ สตฺถา เอกสฺส สาวกสฺส ธมฺมเทสนาย อุปฺปนฺนปสาทสฺส มหานิสํสํ อปริจฺฉินฺนํ อกาสิ, โส กสฺมา อิมสฺส พุทฺธสีหนาทํ อารพฺภ อุปฺปนฺนสฺส ปสาทสฺส อานิสํสํ ปริจฺฉินฺทตีติ? อริยสาวกสฺส เอตฺตกอตฺตภาวปริมาณตฺตาฯ ทนฺธปโญฺญปิ หิ โสตาปโนฺน สตฺตกฺขตฺตุํ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ อตฺตภาวํ ปฏิลภติ, เตนสฺส คตึ ปริจฺฉินฺทโนฺต เอวมาหฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ฐตฺวาฯ **ปรินิพฺพายิสฺสตี**ติ อปฺปจฺจยปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายิสฺสติฯ อิติ นิพฺพาเนน กูฏํ คณฺหโนฺต อิมํ สีหนาทสุตฺตํ นิฎฺฐาเปสีติฯ

อานนฺทวโคฺค ตติโยฯ

(๙) ๔. สมณวโคฺค

๑. สมณสุตฺตวณฺณนา

๘๒. จตุตฺถสฺส ปฐเม **สมณิยานี**ติ สมณสนฺตกานิฯ **สมณกรณียานี**ติ สมเณน กตฺตพฺพกิจฺจานิฯ **อธิสีลสิกฺขาสมาทาน**นฺติอาทีสุ สมาทานํ วุจฺจติ คหณํ, อธิสีลสิกฺขาย สมาทานํ คหณํ ปูรณํ อธิสีลสิกฺขาสมาทานํฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ สีลํ อธิสีลํ, จิตฺตํ อธิจิตฺตํ, ปญฺญา อธิปญฺญาติ อยํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ปญฺจสีลํ สีลํ นาม, ตํ อุปาทาย ทสสีลํ อธิสีลํ นาม, ตมฺปิ อุปาทาย จตุปาริสุทฺธิสีลํ อธิสีลํ นามฯ อปิจ สพฺพมฺปิ โลกิยสีลํ สีลํ นาม, โลกุตฺตรสีลํ อธิสีลํ, ตเทว สิกฺขิตพฺพโต สิกฺขาติ วุจฺจติฯ กามาวจรจิตฺตํ ปน จิตฺตํ นาม, ตํ อุปาทาย รูปาวจรํ อธิจิตฺตํ นาม, ตมฺปิ อุปาทาย อรูปาวจรํ อธิจิตฺตํ นามฯ อปิจ สพฺพมฺปิ โลกิยจิตฺตํ จิตฺตเมว, โลกุตฺตรํ อธิจิตฺตํฯ ปญฺญายปิ เอเสว นโยฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อิมานิ ตีณิ สมณกรณียานิ, ตสฺมาฯ **ติโพฺพ**ติ พหโลฯ **ฉโนฺท**ติ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉโนฺทฯ อิติ อิมสฺมิํ สุตฺตเนฺต ติโสฺส สิกฺขา โลกิยโลกุตฺตรา กถิตาติฯ

๒. คทฺรภสุตฺตวณฺณนา

๘๓. ทุติเย **ปิฎฺฐิโต ปิฎฺฐิโต**ติ ปจฺฉโต ปจฺฉโตฯ **อหมฺปิ ทโมฺม อหมฺปิ ทโมฺม**ติ อหมฺปิ ‘‘ทโมฺม ทมฺมมาโน’’ติ วทมาโน คาวีติฯ **เสยฺยถาปิ คุนฺน**นฺติ ยถา คาวีนํฯ คาโว หิ กาฬาปิ รตฺตาปิ เสตาทิวณฺณาปิ โหนฺติ, คทฺรภสฺส ปน ตาทิโส วโณฺณ นาม นตฺถิฯ ยถา จ วโณฺณ, เอวํ สโรปิ ปทมฺปิ อญฺญาทิสเมวฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต ติโสฺส สิกฺขา มิสฺสิกาว กถิตาติฯ

๓. เขตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๔. ตติเย **ปฎิกเจฺจวา**ติ ปฐมเมวฯ **สุกฎฺฐํ กโรตี**ติ นงฺคเลน สุกฎฺฐํ กโรติฯ **สุมติกต**นฺติ มติยา สุฎฺฐุ สมีกตํฯ **กาเลนา**ติ วปิตพฺพยุตฺตกาเลนฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ อิธาปิ ติโสฺส สิกฺขา มิสฺสิกาว กถิตาฯ

๔. วชฺชิปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๕. จตุเตฺถ **วชฺชิปุตฺตโก**ติ วชฺชิราชกุลสฺส ปุโตฺตฯ **ทิยฑฺฒสิกฺขาปทสต**นฺติ ปณฺณาสาธิกํ สิกฺขาปทสตํฯ ตสฺมิํ สมเย ปญฺญตฺตานิ สิกฺขาปทาเนว สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ โส กิร ภิกฺขุ อชฺชวสมฺปโนฺน อุชุชาติโก อวโงฺก อกุฎิโล, ตสฺมา ‘‘อหํ เอตฺตกานิ สิกฺขาปทานิ รกฺขิตุํ สกฺกุเณยฺยํ วา น วา’’ติ จิเนฺตตฺวา สตฺถุ อาโรเจสิฯ **สโกฺกมห**นฺติ สโกฺกมิ อหํฯ โส กิร ‘‘เอตฺตเกสุ สิกฺขาปเทสุ สิกฺขนฺตสฺส อครุ ตีสุ สิกฺขาสุ สิกฺขิตุ’’นฺติ มญฺญมาโน เอวมาหฯ อถ ภควา ยถา นาม ปญฺญาส ติณกลาปิโย อุกฺขิปิตุํ อสโกฺกนฺตสฺส กลาปิยสตํ พนฺธิตฺวา สีเส ฐเปยฺย, เอวเมว เอกิสฺสาปิ สิกฺขาย สิกฺขิตุํ อสโกฺกนฺตสฺส อปรา เทฺวปิ สิกฺขา อุปริ ปกฺขิปโนฺต **ตสฺมาติห ตฺวํ ภิกฺขู**ติอาทิมาหฯ สุขุมาโล กิร อุตฺตโร นาม ชานปทมนุโสฺส โลหปาสาทวิหาเร วสติฯ อถ นํ ทหรภิกฺขู อาหํสุ – ‘‘อุตฺตร, อคฺคิสาลา โอวสฺสติ, ติณํ กปฺปิยํ กตฺวา เทหี’’ติฯ ตํ อาทาย อฎวิํ คนฺตฺวา เตน ลายิตํ ติณํเยว กรเฬ พนฺธิตฺวา ‘‘ปญฺญาส กรเฬ คเหตุํ สกฺขิสฺสสิ อุตฺตรา’’ติ อาหํสุฯ โส ‘‘น สกฺขิสฺสามี’’ติ อาหฯ อสีติํ ปน สกฺขิสฺสสีติ? น สกฺขิสฺสามิ, ภเนฺตติฯ เอกํ กรฬสตํ สกฺขิสฺสสีติ? อาม, ภเนฺต, คณฺหิสฺสามีติฯ ทหรภิกฺขู กรฬสตํ พนฺธิตฺวา ตสฺส

สีเส ฐปยึสุฯ โส อุกฺขิปิตฺวา นิตฺถุนโนฺต คนฺตฺวา อคฺคิสาลาย สมีเป ปาเตสิฯ อถ นํ ภิกฺขู ‘‘กิ ลนฺตรูโปสิ อุตฺตรา’’ติ อาหํสุฯ อาม, ภเนฺต, ทหรา ภิกฺขู มํ วเญฺจสุํ, อิมํ เอกมฺปิ กรฬสตํ อุกฺขิ ปิตุํ อสโกฺกนฺตํ มํ ‘‘ปณฺณาส กรเฬ อุกฺขิปาหี’’ติ วทึสุฯ อาม, อุตฺตร, วญฺจยึสุ ตนฺติฯ เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ อิธาปิ ติโสฺส สิกฺขา มิสฺสิกาว กถิตาฯ

๕. เสกฺขสุตฺตวณฺณนา

๘๖. ปญฺจเม **อุชุมคฺคานุสาริโน**ติ อุชุมโคฺค วุจฺจติ อริยมโคฺค, ตํ อนุสฺสรนฺตสฺส ปฏิ ปนฺนกสฺสาติ อโตฺถฯ **ขยสฺมึ ปฐมํ ญาณ**นฺติ ปฐมเมว มคฺคญาณํ อุปฺปชฺชติฯ มโคฺค หิ กิเลสานํ เขปนโต ขโย นาม, ตํสมฺปยุตฺตํ ญาณํ ขยสฺมึ ญาณํ นามฯ **ตโต อญฺญา อนนฺ ตรา**ติ ตโต จตุตฺถมคฺคญาณโต อนนฺตรา อญฺญา อุปฺปชฺชติ, อรหตฺตผลํ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ **อญฺญาวิมุตฺตสฺสา**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติยา วิมุตฺตสฺสฯ **ญาณํ เว โหตี**ติ ปจฺจเวกฺขณญาณํ โหติฯ อิติ สุเตฺตปิ คาถาสุปิ สตฺต เสขา กถิตาฯ อวสาเน ปน ขีณาสโว ทสฺสิโตติฯ

๖. ปฐมสิกฺขาสุตฺตวณฺณนา

๘๗. ฉเฎฺฐ **อตฺตกามา**ติ อตฺตโน หิตกามาฯ **ยเตฺถตํ สพฺพํ สโมธานํ คจฺฉตี**ติ ยาสุ สิกฺขาสุ สพฺพเมตํ ทิยฑฺฒสิกฺขาปทสตํ สงฺคหํ คจฺฉติฯ **ปริปูรการี โหตี**ติ สมตฺตการี โหติฯ **มตฺตโส การี**ติ ปมาเณน การโก, สเพฺพน สพฺพํ กาตุํ น สโกฺกตีติ อโตฺถฯ **ขุทฺทานุขุทฺทกา นี**ติ จตฺตาริ ปาราชิกานิ ฐเปตฺวา เสสสิกฺขาปทานิฯ ตตฺราปิ สงฺฆาทิเสสํ ขุทฺทกํ, ถุลฺลจฺจยํ อนุขุทฺทกํ นามฯ ถุลฺลจฺจยญฺจ ขุทฺทกํ, ปาจิตฺติยํ อนุขุทฺทกํ นาม, ปาจิตฺติยญฺจ ขุทฺทกํ, ปาฏิ เทสนิยทุกฺกฏทุพฺภาสิตานิ อนุขุทฺทกานิ นามฯ อิเม ปน องฺคุตฺตรมหานิกายวฬญฺชนกอาจริ ยา ‘‘จตฺตาริ ปาราชิกานิ ฐเปตฺวา เสสานิ สพฺพานิปิ ขุทฺทานุขุทฺทกานี’’ติ วทนฺติฯ **ตานิ อาปชฺชติปิ วุฎฺฐาติปี**ติ เอตฺถ ปน ขีณาสโว ตาว โลกวชฺชํ นาปชฺชติ, ปณฺณตฺติวชฺชเมว อาปชฺชติฯ อาปชฺชโนฺต จ กาเยนปิ วาจายปิ จิเตฺตนปิ อาปชฺชติฯ กาเยน อาปชฺชโนฺต กุฏิ การสหเสยฺยาทีนิ อาปชฺชติ, วาจาย อาปชฺชโนฺต สญฺจริตฺตปทโสธมฺมาทีนิ, จิเตฺตน อาปชฺช โนฺต รูปิยปฏิคฺคหณํ อาปชฺชติฯ เสเกฺขสุปิ เอเสว นโยฯ **น หิ เมตฺถ, ภิกฺขเว, อภพฺพตา วุตฺตา**ติ, ภิกฺขเว, น หิ มยา เอตฺถ เอวรูปํ อาปตฺตึ อาปชฺชเน จ วุฎฺฐาเน จ อริยปุคฺคลสฺส อ ภพฺพตา กถิตาฯ **อาทิพฺรหฺมจริยกานี**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตานิ จตฺตาริ มหาสีลสิกฺ ขาปทานิฯ **พฺรหฺมจริยสารุปฺปานี**ติ ตานิเยว จตุมคฺคพฺรหฺมจริยสฺส สารุปฺปานิ อนุจฺฉวิกานิฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ สิกฺขาปเทสุฯ **ธุวสีโล**ติ นิพทฺธสีโลฯ **ฐิตสีโล**ติ ปติฏฺฐิตสีโลฯ **โสตาปโนฺน**ติ โสตสงฺขาเตน มเคฺคน ผลํ อาปโนฺนฯ **อวินิปาตธโมฺม**ติ จตูสุ อปาเยสุ อปตนสภาโวฯ **นิย โต**ติ โสตาปตฺติมคฺคนิยาเมน นิยโตฯ **สโมฺพธิปรายโณ**ติ อุปริมคฺคตฺตยสโมฺพธิปรายโณฯ

ตนุตฺตาติ ตนุภาโวฯ สกทาคามิโน หิ ราคาทโย อพฺภปฏลํ วิย มจฺฉิกาปตฺตํ วิย จ ตนุ กา โหนฺติ, น พหลาฯ **โอรมฺภาคิยาน**นฺติ เหฎฺฐาภาคิยานํฯ **สํโยชนาน**นฺติ พนฺธนานํฯ **ปริกฺ ขยา**ติ ปริกฺขเยนฯ **โอปปาติโก โหตี**ติ อุปฺปนฺนโก โหติฯ **ตตฺถ ปรินิพฺพายี**ติ เหฎฺฐา อโน ตริตฺวา อุปริเยว ปรินิพฺพานธโมฺมฯ **อนาวตฺติธโมฺม**ติ โยนิคติวเสน อนาคมนธโมฺมฯ

ปเทสํ ปเทสการีติอาทีสุ ปเทสการี ปุคฺคโล นาม โสตาปโนฺน จ สกทาคามี จ อนาคามี จ, โส ปเทสเมว สมฺปาเทติฯ ปริปูรการี นาม อรหา, โส ปริปูรเมว สมฺปาเทติฯ **อวญฺฌานี**ติ อตุจฺฉานิ สผลานิ สอุทฺรยานีติ อโตฺถฯ อิธาปิ ติโสฺส สิกฺขา มิสฺสกาว กถิตาฯ

๗. ทุติยสิกฺขาสุตฺตวณฺณนา

๘๘. สตฺตเม **โกลํโกโล**ติ กุลา กุลํ คมนโกฯ **กุลนฺ**ติ เจตฺถ ภโว อธิเปฺปโต, ตสฺมา ‘‘เทฺว วา ตีณิ วา กุลานี’’ติ เอตฺถปิ เทฺว วา ตโย วา ภเวติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยญฺหิ เทฺว วา ภเว สนฺธาวติ ตโย วา, อุตฺตมโกฏิยา ฉ วาฯ ตสฺมา เทฺว วา ตีณิ วา จตฺตาริ วา ปญฺจ วา ฉ วาติ เอวเมตฺถ วิกโปฺป ทฏฺฐโพฺพฯ **เอกพีชี**ติ เอกเสฺสว ภวสฺส พีชํ เอตสฺส อตฺถีติ เอกพีชีฯ **อุทฺธํโสโต**ติอาทีสุ อตฺถิ อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี, อตฺถิ อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี, อตฺถิ น อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี, อตฺถิ น อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามีฯ ตตฺถ โย อิธ อนาคามิผลํ ปตฺวา อวิหาทีสุ นิพฺพโตฺต ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา อุปรูปริ นิพฺพตฺติตฺวา อกนิฏฺฐํ ปาปุณาติ, อยํ อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี นามฯ โย ปน อวิหาทีสุ นิพฺพโตฺต ตเตฺถว อปรินิพฺพายิตฺวา อกนิฏฺฐมฺปิ อปฺปตฺวา อุปริมพฺรหฺมโลเก ปรินิพฺพายติ, อยํ อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี นามฯ โย อิโต จวิตฺวา อกนิเฏฺฐเยว นิพฺพตฺตติ, อยํ น อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี นามฯ โย ปน อวิหาทีสุ จตูสุ อญฺญตรสฺมึ นิพฺพตฺติตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายติ, อยํ น อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี นามฯ

ยตฺถ กตฺถจิ อุปฺปโนฺน ปน สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน อรหตฺตํ ปโตฺต **สสงฺขารปรินิพฺพายี** นามฯ อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน ปโตฺต **อสงฺขารปรินิพฺพายี** นามฯ โย ปน กปฺปสหสฺสายุเกสุ อวิเหสุ นิพฺพตฺติตฺวา ปญฺจมํ กปฺปสตํ อติกฺกมิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต, อยํ **อุปหจฺจปรินิพฺพายี** นามฯ อตปฺปาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อนฺตราปรินิพฺพายี**ติ โย อายุเวมชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา ปรินิพฺพายติ, โส ติวิโธ โหติฯ กปฺปสหสฺสายุเกสุ ตาว อวิเหสุ นิพฺพตฺติตฺวา เอโก นิพฺพตฺตทิวเสเยว อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ โน เจ นิพฺพตฺตทิวเส ปาปุณาติ, ปฐมสฺส ปน กปฺปสตสฺส มตฺถเก ปาปุณาติ, อยํ ปฐโม อนฺตราปรินิพฺพายีฯ อปโร เอวํ อสโกฺกโนฺต ทฺวินฺนํ กปฺปสตานํ มตฺถเก ปาปุณาติ, อยํ ทุติโยฯ อปโร เอวมฺปิ อสโกฺกโนฺต จตุนฺนํ กปฺปสตานํ มตฺถเก ปาปุณาติ, อยํ ตติโย อนฺตราปรินิพฺพายีฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อิมสฺมึ ปน ฐาเน ฐตฺวา จตุวีสติ โสตาปนฺนา, ทฺวาทส สกทาคามิโน, อฏฺฐจตฺตาลีส อนาคามิโน, ทฺวาทส จ อรหโนฺต กเถตพฺพาฯ อิมสฺมึ หิ สาสเน สทฺธาธุรํ ปญฺญาธุรนฺติ เทฺว ธุรานิ, ทุกฺขปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทโย จตโสฺส ปฏิปทาฯ ตเตฺถโก สทฺธาธุเรน อภินิวิสิตฺวา โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา เอกเมว ภวํ นิพฺพตฺติตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยเมโก เอกพีชีฯ โส ปฏิปทาวเสน จตุพฺพิโธ โหติฯ ยถา เจส, เอวํ ปญฺญาธุเรน อภินิวิโฏฺฐปีติ อฏฺฐ เอกพีชิโนฯ ตถา โกลํโกลา สตฺตกฺขตฺตุปรมา จาติ อิเม **จตุวีสติ โสตาปนฺนา** นามฯ ตีสุ ปน วิโมเกฺขสุ สุญฺญตวิโมเกฺขน สกทาคามิภูมึ ปตฺตา จตุนฺนํ ปฏิปทานํ วเสน จตฺตาโร สกทาคามิโน, ตถา อนิมิตฺตวิโมเกฺขน ปตฺตา จตฺตาโร, อปฺปณิหิตวิโมเกฺขน ปตฺตา จตฺตาโรติ อิเม **ทฺวาทส สกทาคามิโน**ฯ อวิเหสุ ปน ตโย อนฺตราปรินิพฺพายิโน, เอโก อุปหจฺจปรินิพฺพายี, เอโก อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามีติ ปญฺจ อนาคามิโน, เต อสงฺขารปรินิพฺพายิโน ปญฺจ, สสงฺขารปรินิพฺพายิโน ปญฺจาติ ทส โหนฺติ, ตถา อตปฺปาทีสุฯ อกนิเฏฺฐสุ ปน อุทฺธํโสโต นตฺถิ , ตสฺมา ตตฺถ จตฺตาโร สสงฺขารปรินิพฺพายี, จตฺตาโร อสงฺขารปรินิพฺพายีติ อฏฺฐ, อิเม **อฏฺฐจตฺตาลีส อนาคามิโน**ฯ ยถา ปน สกทาคามิโน, ตเถว **อรหโนฺตปิ ทฺวาทส** เวทิตพฺพาฯ อิธาปิ ติโสฺส สิกฺขา มิสฺสิกาว กถิตาฯ

๘. ตติยสิกฺขาสุตฺตวณฺณนา

๘๙. อฏฺฐเม **ตํ วา ปน อนภิสมฺภวํ อปฺปฏิวิชฺฌ**นฺติ ตํ อรหตฺตํ อปาปุณโนฺต อปฺปฏิวิชฺฌโนฺตฯ อิมินา นเยน สพฺพฏฺฐาเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิธาปิ ติโสฺส สิกฺขา มิสฺสิกาว กถิ

ตาฯ นวมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ อิธาปิ ติโสฺส สิกฺขา มิสฺสิกาว กถิตาฯ

๑๐. ทุติยสิกฺขตฺตยสุตฺตวณฺณนา

๙๑. ทสเม **อาสวานํ ขยา**ติ เอตฺถ อรหตฺตมคฺค อธิปญฺญาสิกฺขา นามฯ ผลํ ปน สิกฺขิตสิกฺขสฺส อุปฺปชฺชนโต สิกฺขาติ น วตฺตพฺพํฯ

ยถา ปุเร ตถา ปจฺฉาติ ยถา ปฐมํ ตีสุ สิกฺขาสุ สิกฺขติ, ปจฺฉา ตเถว สิกฺขตีติ อโตฺถฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **ยถา อโธ ตถา อุทฺธ**นฺติ ยถา เหฏฺฐิมกายํ อสุภวเสน ปสฺสติ, อุปริมกายมฺปิ ตเถว ผรติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **ยถา ทิวา ตถา รตฺติ**นฺติ ยถา ทิวา ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขติ, รตฺติมฺปิ ตเถว สิกฺขตีติ อโตฺถฯ **อภิภุยฺย ทิสา สพฺพา**ติ สพฺพา ทิสา อารมฺมณวเสน อภิภวิตฺวาฯ **อปฺปมาณสมาธินา**ติ อรหตฺตมคฺคสมาธินาฯ

เสกฺขนฺติ สิกฺขมานํ สกรณียํฯ **ปฏิปท**นฺติ ปฏิปนฺนกํฯ **สํสุทฺธจาริย**นฺติ สํสุทฺธจรณํ ปริสุทฺธสีลํฯ **สมฺพุทฺธ**นฺติ จตุสจฺจพุทฺธํฯ **ธีรํ ปฏิปทนฺตคุ**นฺติ ขนฺธธีรอายตนธีรวเสน ธีรํ ธิติสมฺปนฺนํ ปฏิปตฺติยา อนฺตํ คตํฯ **วิญฺญาณสฺสา**ติ จริมกวิญฺญาณสฺสฯ **ตณฺหากฺขยวิมุตฺติโน**ติ ตณฺหากฺขยวิมุตฺติสงฺขาตาย อรหตฺตผลวิมุตฺติยา สมนฺนาคตสฺสฯ **ปโชฺชตเสฺสว นิพฺพาน**นฺติ ปทีปนิพฺพานํ วิยฯ **วิโมโกฺข โหติ เจตโส**ติ จิตฺตสฺส วิมุตฺติ วิมุจฺจนา อปฺปวตฺติภาโว โหติฯ ตณฺหากฺขยวิมุตฺติโน หิ ขีณาสวสฺส จริมกวิญฺญาณนิโรเธน ปรินิพฺพานํ วิย เจตโส วิโมโกฺข โหติ, น คตฏฺฐานํ ปญฺญายติ, อปณฺณตฺติกภาวูปคโมเยว โหตีติ อโตฺถฯ

๑๑. สงฺกวาสุตฺตวณฺณนา

๙๒. เอกาทสเม **สงฺกวา นาม โกสลานํ นิคโม**ติ **สงฺกวา**ติ เอวํนามโก โกสลรเฏฺฐ นิคโมฯ **อาวาสิโก**ติ ภารหาโร นเว อาวาเส สมุฏฺฐาเปติ, ปุราเณ ปฏิชคฺคติฯ **สิกฺขาปทปฏิสํยุตฺตายา**ติ สิกฺขาสงฺขาเตหิ ปเทหิ ปฏิสํยุตฺตาย, ตีหิ สิกฺขาหิ สมนฺนาคตายาติ อโตฺถฯ **สนฺทเสฺสตี**ติ สมฺมุเข วิย กตฺวา ทเสฺสติฯ **สมาทเปตี**ติ คณฺหาเปติฯ **สมุเตฺตเชตี**ติ สมุสฺสาเหติฯ **สมฺปหํเสตี**ติ ปฏิลทฺธคุเณหิ วณฺณํ กเถนฺโต โวทาเปติฯ **อธิสลฺลิขเต**ติ อติวิย สลฺลิขติ, อติวิย สลฺลิขิตํ กตฺวา สณฺหํ สณฺหํ กเถตีติ อโตฺถฯ

อจฺจโยติ อปราโธฯ **มํ อจฺจคมา**ติ มํ อติกฺกมฺม อธิภวิตฺวา ปวโตฺตฯ **อหุเทว อกฺขนฺตี**ติ อโหสิเยว อนธิวาสนาฯ **อหุ อปฺปจฺจโย**ติ อโหสิ อตุฏฺฐากาโรฯ **ปฏิคฺคณฺหาตู**ติ ขมตุฯ **อายตึ สํวรายา**ติ อนาคเต สํวรตฺถาย, ปุน เอวรูปสฺส อปราธสฺส โทสสฺส ขลิตสฺส วา อกรณตฺถายาติ อโตฺถฯ **ตคฺฆา**ติ เอกํเสนฯ **ยถาธมฺมํ ปฏิกโรสี**ติ ยถา ธโมฺม ฐิโต, ตถา กโรสิ, ขมาเปสีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตํ เต มยํ ปฏิคฺคณฺหามา**ติ ตํ ตว อปราธํ มยํ ขมามฯ **วุทฺธิเหสา, กสฺสป, อริยสฺส วินเย**ติ เอสา กสฺสป พุทฺธสฺส ภควโต สาสเน วุทฺธิ นามฯ กตมา? ยายํ อจฺจยํ อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกริตฺวา อายตึ สํวราปชฺชนาฯ เทสนํ ปน ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ กโรโนฺต ‘‘โย อจฺจยํ อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกโรติ, อายตึ สํวรํ อาปชฺชตี’’ติ อาหฯ **น สิกฺขากาโม**ติ ติโสฺส สิกฺขา น กาเมติ น ปเตฺถติ น ปิเหติฯ **สิกฺขาสมาทานสฺสา**ติ สิกฺขาปริปูรณสฺสฯ **น วณฺณวาที**ติ คุณํ น กเถติฯ **กาเลนา**ติ ยุตฺตปฺปยุตฺตกาเลนฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สมณวโคฺค จตุโตฺถฯ

(๑๐) ๕. โลณกปลฺลวโคฺค

๑. อจฺจายิกสุตฺตวณฺณนา

๙๓. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อจฺจายิกานี**ติ อติปาติกานิฯ **กรณียานี**ติ อวสฺสกิจฺจานิฯ ยญฺหิ น อวสฺสํ กาตพฺพํ, ตํ กิจฺจนฺติ วุจฺจติฯ อวสฺสํ กาตพฺพํ กรณียํ นามฯ **สีฆํ สีฆ**นฺติ เวเคน เวเคนฯ **ตสฺส โข ตนฺ**ติ เอตฺถ **ตนฺ**ติ นิปาตมตฺตํฯ **นตฺถิ สา อิทฺธิ วา อานุภาโว วา**ติ สา วา อิทฺธิ โส วา อานุภาโว นตฺถิฯ **อุตฺตรเสฺว**ติ ตติยทิวเสฯ **อุตุปริณามินี**ติ ลทฺธอุตุปริณามานิ หุตฺวาฯ **ชายนฺติปี**ติ ตติยทิวเส นิกฺขนฺตเสตงฺกุรานิ โหนฺติ, สตฺตาเห ปเตฺต นีลงฺกุรานิ โหนฺติฯ **คพฺภีนิปิ โหนฺตี**ติ ทิยฑฺฒมาสํ ปตฺวา คหิตคพฺภานิ โหนฺติฯ **ปจฺจนฺติปี**ติ ตโย มาเส ปตฺวา ปจฺจนฺติฯ อิทานิ ยสฺมา พุทฺธานํ คหปติเกน วา สเสฺสหิ วา อโตฺถ นตฺถิ, สาสเน ปน ตปฺปฏิรูปกํ ปุคฺคลํ วา อตฺถํ วา ทเสฺสตุํ ตํ ตํ โอปมฺมํ อาหรนฺติฯ ตสฺมา ยมตฺถํ ทเสฺสตุกาเมน เอตํ อาภตํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **เอวเมว โข**ติอาทิมาหฯ ตํ อตฺถโต อุตฺตานเมวฯ สิกฺขา ปน อิธาปิ มิสฺสิกา เอว กถิตาฯ

๒. ปวิเวกสุตฺตวณฺณนา

๙๔. ทุติเย **จีวรปวิเวก**นฺติ จีวรํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกกิเลเสหิ วิวิตฺตภาวํฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **สาณานี**ติ สาณวากเจลานิฯ **มสาณานี**ติ มิสฺสกเจลานิฯ **ฉวทุสฺสานี**ติ มตสรีรโต ฉฑฺฑิตวตฺถานิ, เอรกติณาทีนิ วา คเนฺถตฺวา กตนิวาสนานิฯ **ปํสุกูลานี**ติ ปถวิยํ ฉฑฺฑิตนนฺตกานิฯ **ติรีฏานี**ติ รุกฺขตจวตฺถานิฯ **อชินานี**ติ อชินมิคจมฺมานิฯ **อชินกฺขิป**นฺติ ตเทว มเชฺฌ ผาลิตํ, สหขุรกนฺติปิ วทนฺติฯ **กุสจีร**นฺติ กุสติณานิ คเนฺถตฺวา กตจีรํฯ **วากจีรผลกจีเรสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **เกสกมฺพล**นฺติ มนุสฺสเกเสหิ กตกมฺพลํฯ **วาลกมฺพล**นฺติ อสฺสวาลาทีหิ กตกมฺพลํฯ **อุลูกปกฺขิก**นฺติ อุลูกปตฺตานิ คเนฺถตฺวา กตนิวาสนํฯ

สากภกฺขาติ อลฺลสากภกฺขาฯ **สามากภกฺขา**ติ สามากตณฺฑุลภกฺขาฯ **นีวารา**ทีสุ **นีวารา** นาม อรเญฺญ สยํ ชาตวีหิชาติฯ **ททฺทุล**นฺติ จมฺมกาเรหิ จมฺมํ ลิขิตฺวา ฉฑฺฑิตกสฏํฯ **หฏํ** วุจฺจติ สิเลโสปิ เสวาโลปิ กณิการาทิรุกฺขนิยฺยาโสปิฯ **กณ**นฺติ กุณฺฑกํฯ **อาจาโม**ติ ภตฺตอุกฺขลิกาย ลโคฺค ฌามโอทโนฯ ตํ ฉฑฺฑิตฏฺฐาเน คเหตฺวา ขาทนฺติ, โอทนกณฺชิยนฺติปิ วทนฺติฯ **ปิญฺญากา**ทโย ปากฏาวฯ **ปวตฺตผลโภชี**ติ ปติตผลโภชีฯ **ภุสาคาร**นฺติ ขลสาลํฯ

สีลวาติ จตุปาริสุทฺธิสีเลน สมนฺนาคโตฯ **ทุสฺสีลฺยญฺจสฺส ปหีนํ โหตี**ติ ปญฺจ ทุสฺสีลฺยานิ ปหีนานิ โหนฺติฯ **สมฺมาทิฏฺฐิโก**ติ ยาถาวทิฏฺฐิโกฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐี**ติ อยาถาวทิฏฺฐิฯ **อาสวา**ติ จตฺตาโร อาสวาฯ **อคฺคปฺปโตฺต**ติ สีลคฺคปฺปโตฺตฯ **สารปฺปโตฺต**ติ สีลสารํ ปโตฺตฯ **สุโทฺธ**ติ ปริสุโทฺธฯ **สาเร ปติฏฺฐิโต**ติ สีลสมาธิปญฺญาสาเร ปติฏฺฐิโตฯ

เสยฺยถาปีติ ยถา นามฯ **สมฺปนฺน**นฺติ ปริปุณฺณํ ปริปกฺกสาลิภริตํฯ **สงฺฆราเปยฺยา**ติ สงฺกฑฺฒาเปยฺยฯ **อุพฺพหาเปยฺยา**ติ ขลฏฺฐานํ อาหราเปยฺยฯ **ภุสิก**นฺติ ภุสํฯ **โกฏฺฏาเปยฺยา**ติ อุทุกฺขเล ปกฺขิปาเปตฺวา มุสเลหิ ปหราเปยฺยฯ **อคฺคปฺปตฺตานี**ติ ตณฺฑุลคฺคํ ปตฺตานิฯ **สารปฺปตฺตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ ยํ ปเนตฺถ ‘‘ทุสฺสีลฺยญฺจสฺส ปหีนํ มิจฺฉาทิฏฺฐิ จสฺส ปหีนา’’ติ วุตฺตํ, ตํ โสตาปตฺติมเคฺคน ปหีนภาวํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๓. สรทสุตฺตวณฺณนา

๙๕. ตติเย **วิเทฺธ**ติ วลาหกวิคเมน ทูรีภูเตฯ **เทเว**ติ อากาเสฯ **อภิวิหจฺจา**ติ อภิวิหนิตฺวาฯ **ยโต**ติ ยสฺมึ กาเลฯ **วิรช**นฺติ ราครชาทิรหิตํฯ เตสํเยว มลานํ วิคตตฺตา **วีตมลํฯ ธมฺมจกฺขุ**นฺติ จตุสจฺจธมฺมปริคฺคาหกํ โสตาปตฺติมคฺคจกฺขุํฯ **นตฺถิ ตํ สํโยชน**นฺติ ทุวิธเมวสฺส สํโยชนํ นตฺถิ, อิตรมฺปิ ปน ปุน อิมํ โลกํ อาเนตุํ อสมตฺถตาย นตฺถีติ วุตฺตํฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ฌานานาคามี นาม กถิโตติฯ

๔. ปริสาสุตฺตวณฺณนา

๙๖. จตุเตฺถ **น พาหุลิกา โหนฺตี**ติ ปจฺจยพาหุลฺลิกา น โหนฺติฯ **น สาถลิกา**ติ ติโสฺส สิกฺขา สิถิลํ กตฺวา น คณฺหนฺติฯ **โอกฺกมเน นิกฺขิตฺตธุรา**ติ โอกฺกมนํ วุจฺจติ อวคมนเฏฺฐน ปญฺจ นีวรณานิ, เตสุ นิกฺขิตฺตธุราฯ **ปวิเวเก ปุพฺพงฺคมา**ติ กายจิตฺตอุปธิวิเวกสงฺขาเต ติวิเธปิ วิเวเก ปุพฺพงฺคมาฯ **วีริยํ อารภนฺตี**ติ ทุวิธมฺปิ วีริยํ ปคฺคณฺหนฺติฯ **อปฺปตฺตสฺสา**ติ ฌานวิปสฺสนามคฺคผลสงฺขาตสฺส อปฺปตฺตวิเสสสฺสฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ปจฺฉิมา ชนตา**ติ สทฺธิวิหาริกอเนฺตวาสิกาทโยฯ **ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชตี**ติ อาจริยุปชฺฌาเยหิ กตํ อนุกโรติฯ ยํ ตาย ชนตาย อาจริยุปชฺฌาเยสุ ทิฏฺฐํ, ตสฺส อนุคตึ อาปชฺชติ นามฯ **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, อคฺควตี ปริสา**ติ, ภิกฺขเว, อยํ ปริสา อคฺคปุคฺคลวตี นาม วุจฺจติฯ

ภณฺฑนชาตาติ ชาตภณฺฑนาฯ **กลหชาตา**ติ ชาตกลหาฯ ภณฺฑนนฺติ เจตฺถ กลหสฺส ปุพฺพภาโค, หตฺถปรามาสาทิวเสน วีติกฺกโม กลโห นามฯ **วิวาทาปนฺนา**ติ วิรุทฺธวาทํ อาปนฺนาฯ **มุขสตฺตีหี**ติ คุณวิชฺฌนเฏฺฐน ผรุสา วาจา ‘‘มุขสตฺติโย’’ติ วุจฺจนฺติ, ตาหิ มุขสตฺตีหิฯ **วิตุทนฺตา วิหรนฺตี**ติ วิชฺฌนฺตา วิจรนฺติฯ

สมคฺคาติ สหิตาฯ **สโมฺมทมานา**ติ สมฺปฺปวตฺตโมทาฯ **ขีโรทกีภูตา**ติ ขีโรทกํ วิย ภูตาฯ **ปิยจกฺขูหี**ติ อุปสเนฺตหิ เมตฺตจกฺขูหิฯ **ปีติ ชายตี**ติ ปญฺจวณฺณา ปีติ อุปฺปชฺชติฯ **กาโยปสฺสมฺภตี**ติ นามกาโยปิ รูปกาโยปิ วิคตทรโถ โหติฯ **ปสฺสทฺธกาโย**ติ อสารทฺธกาโยฯ **สุขํ เวทิยตี**ติ กายิกเจตสิกสุขํ เวทิยติฯ **สมาธิยตี**ติ อารมฺมเณ สมฺมา ฐปียติฯ

ถุลฺลผุสิตเกติ มหาผุสิตเกฯ **ปพฺพตกนฺทรปทรสาขา**ติ เอตฺถ **กนฺทโร** นาม ‘‘ก’’นฺติ ลทฺธนาเมน อุทเกน ทาริโต อุทกภิโนฺน ปพฺพตปฺปเทโส, โย ‘‘นิตโมฺภ’’ติปิ ‘‘นทิกุโญฺช’’ติปิ วุจฺจติฯ **ปทรํ** นาม อฏฺฐ มาเส เทเว อวสฺสเนฺต ผลิโต ภูมิปฺปเทโสฯ **สาขา**ติ กุโสพฺภคามินิโย ขุทฺทกมาติกาโยฯ **กุโสพฺภา**ติ ขุทฺทกอาวาฏาฯ **มหาโสพฺภา**ติ มหาอาวาฏาฯ **กุนฺนทิโย**ติ ขุทฺทกนทิโยฯ **มหานทิโย**ติ คงฺคายมุนาทิกา มหาสริตาฯ

๕-๗. ปฐมอาชานียสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๗-๙๙. ปญฺจเม **องฺเคหี**ติ คุณเงฺคหิฯ **ราชารโห**ติ รโญฺญ อรโห อนุจฺฉวิโกฯ **ราชโภโคฺค**ติ รโญฺญ อุปโภคภูโตฯ **รโญฺญ องฺค**นฺติ รโญฺญ หตฺถปาทาทิองฺคสมตาย องฺคเนฺตว สงฺขํ คจฺฉติฯ **วณฺณสมฺปโนฺน**ติ สรีรวเณฺณน สมฺปโนฺนฯ **พลสมฺปโนฺน**ติ กายพเลน สมฺปโนฺนฯ **อาหุเนโยฺย**ติ อาหุติสงฺขาตํ ปิณฺฑปาตํ ปฏิคฺคเหตุํ ยุโตฺตฯ **ปาหุเนโยฺย**ติ ปาหุนกภตฺตสฺส อนุจฺฉวิโกฯ **ทกฺขิเณโยฺย**ติ ทสวิธทานวตฺถุปริจฺจาควเสน สทฺธาทานสงฺขาตาย ทกฺขิณาย อนุจฺฉวิโกฯ **อญฺชลิกรณีโย**ติ อญฺชลิปคฺคหณสฺส อนุจฺฉวิโกฯ **อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสา**ติ สพฺพโลกสฺส อสทิสํ ปุญฺญวิรุหนฏฺฐานํฯ

วณฺณสมฺปนฺโนติ คุณวเณฺณน สมฺปนฺโนฯ **พลสมฺปนฺโน**ติ วีริยพเลน สมฺปนฺโนฯ **ชวสมฺปนฺโน**ติ ญาณชเวน สมฺปนฺโนฯ **ถามวา**ติ ญาณถาเมน สมนฺนาคโตฯ **ทฬฺหปรกฺกโม**ติ ถิรปรกฺกโมฯ **อนิกฺขิตฺตธุโร**ติ อฏฺฐปิตธุโร ปคฺคหิตธุโร, อคฺคผลํ อรหตฺตํ อปฺปตฺวา วีริยธุรํ น นิกฺขิปิสฺสามีติ เอวํ ปฏิปนฺโนฯ อิมสฺมึ สุตฺเต จตุสจฺจวเสน โสตาปตฺติมคฺโค, โสตาปตฺติมคฺเคน จ ญาณชวสมฺปนฺนตา กถิตาติฯ ฉฏฺเฐ ตีณิ จ มคฺคานิ ตีณิ จ ผลานิ, ตีหิ มคฺคผเลหิ จ ญาณชวสมฺปนฺนตา กถิตาฯ สตฺตเม อรหตฺตผลํ, อรหตฺตผเลเนว จ มคฺคกิจฺจํ กถิตํฯ ผลํ ปน ชวิตชเวน อุปฺปชฺชนโต ชโวติ จ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

๘. โปตฺถกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. อฏฺฐเม **นโว**ติ กรณํ อุปาทาย วุจฺจติฯ **โปตฺถโก**ติ วากมยวตฺถํฯ **มชฺฌิโม**ติ ปริโภคมชฺฌิโมฯ **ชิโณฺณ**ติ ปริโภคชิโณฺณฯ **อุกฺขลิปริมชฺชน**นฺติ อุกฺขลิปริปุญฺฉนํ **ทุสฺสีโล**ติ นิสฺสีโลฯ **ทุพฺพณฺณตายา**ติ คุณวณฺณาภาเวน ทุพฺพณฺณตายฯ **ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชนฺตี**ติ เตน กตํ อนุกโรนฺติฯ **น มหปฺผลํ โหตี**ติ วิปากผเลน มหปฺผลํ น โหติฯ **น มหานิสํสน**ฺติ วิปากานิสํเสเนว น มหานิสํสํฯ **อปฺปคฺฆตายา**ติ วิปากเคฺฆน อปฺปคฺฆตายฯ **กาสิกํ วตฺถน**ฺติ ตีหิ กปฺปาสอํสูหิ สุตฺตํ กนฺติตฺวา กตวตฺถํ, ตญฺจ โข กาสิรเฏฺฐเยว อุฏฺฐิตํฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ สีลํ ปเนตฺถ มิสฺสกํ กถิตนฺติฯ

๙. โลณกปลฺลสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑. นวเม **ยถา ยถายน**ฺติ ยถา ยถา อยํฯ **ตถา ตถา ต**นฺติ ตถา ตถา ตํ กมฺมํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย เอวํ วเทยฺย – ‘‘ยถา ยถา กมฺมํ กโรติ, ตถา ตถาสฺส วิปากํ ปฏิสํเวทิยเตวฯ น หิ สกฺกา กตสฺส กมฺมสฺส วิปากํ ปฏิเสเธตุํฯ ตสฺมา ยตฺตกํ กมฺมํ กโรติ, ตตฺตกสฺส วิปากํ ปฏิสํเวทิยเตวา’’ติฯ **เอวํ สนฺตน**ฺติ เอวํ สเนฺตฯ **พฺรหฺมจริยวาโส น โหตี**ติ ยํ มคฺคภาวนโต ปุเพฺพ อุปปชฺชเวทนียํ กมฺมํ กตํ, ตสฺส อวสฺสํ ปฏิสํเวทนียตฺตา พฺรหฺมจริยํ วุตฺถมฺปิ อวุตฺถเมว โหติฯ **โอกาโส น ปญฺญายติ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา**ติ ยสฺมา จ เอวํ สเนฺต เตน กมฺมายูหนเญฺจว วิปากานุภวนา จ โหติ, ตสฺมา เหตุนา นเยน วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาย โอกาโส น ปญฺญายติ นามฯ

ยถา ยถา เวทนียนฺติ เยน เยนากาเรน เวทิตพฺพํฯ **ตถา ตถาสฺส วิปากํ ปฏิสํเวทิยตี**ติ เตน เตนากาเรน อสฺส วิปากํ ปจฺจนุโภติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยเทตํ สตฺตสุ ชวเนสุ ปฐมชวนกมฺมํ สติ ปจฺจเย วิปากวารํ ลภนฺตเมว ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ โหติ, อสติ อโหสิกมฺมํ นามฯ ยญฺจ สตฺตมชวนกมฺมํ สติ ปจฺจเย อุปปชฺชเวทนียํ โหติ, อสติ อโหสิกมฺมํ นามฯ ยญฺจ มเชฺฌ ปญฺจชวนกมฺมํ ยาว สํสารปฺปวตฺติ, ตาว อปรปริยายเวทนียํ นาม โหติฯ เอเตสุ อาการเรสุ เยน เยนากาเรน เวทิตพฺพํ กมฺมํ อยํ ปุริโส กโรติ, เตน เตเนวสฺส วิปากํ ปฏิสํเวทิยติ นามฯ อฏฺฐกถายญฺหิ ลทฺธวิปากวารเมว กมฺมํ ยถาเวทนียํ กมฺมํ นามาติ วุตฺตํฯ **เอวํ สนฺตํ, ภิกฺขเว, พฺรหฺมจริยวาโส โหตี**ติ กมฺมกฺขยกรสฺส พฺรหฺมจริยสฺส เขเปตพฺพกมฺมสมฺภวโต วาโส นาม โหติ, วุตฺถํ สุวุตฺถเมว โหตีติ อโตฺถฯ **โอกาโส ปญฺญายติ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา**ติ ยสฺมา เอวํ สเนฺต เตน เตน มเคฺคน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธน เตสุ เตสุ ภเวสุ อายตึ วฏฺฏทุกฺขํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา โอกาโส ปญฺญายติ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายฯ

อิทานิ ตํ ยถาเวทนียกมฺมสภาวํ ทเสฺสโนฺต **อิธ, ภิกฺขเว, เอกจฺจสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปฺปมตฺตก**นฺติ ปริตฺตํ โถกํ มนฺทํ ลามกํฯ **ตาทิสํเยวา**ติ ตํสริกฺขกเมวฯ **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียน**ฺ

ติ ตสฺมึ กมฺเมเยว ทิฏฺฐธมฺเม วิปจฺจิตพฺพํ วิปากวารํ ลภนฺตํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ โหติฯ **นาณุปิ ขายตี**ติ ทุติเย อตฺตภาเว อณุปิ น ขายติ, อณุมตฺตมฺปิ ทุติเย อตฺตภาเว วิปากํ น เทตีติ อ โตฺถฯ **พหุเทวา**ติ พหุกํ ปน วิปากํ กิเมว ทสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **อภาวิตกาโย**ติอาทีหิ กาย ภาวนารหิโต วฏฺฏคามี ปุถุชฺชโน ทสฺสิโตฯ **ปริโตฺต**ติ ปริตฺตคุโณฯ **อปฺปาตุโม**ติ อาตุมา วุจฺจติ อตฺตภาโว, ตสฺมึ มหนฺเตปิ คุณปริตฺตตาย อปฺปาตุโมเยวฯ **อปฺปทุกฺขวิหารี**ติ อปฺป เกนปิ ปาเปน ทุกฺขวิหารีฯ **ภาวิตกาโย**ติอาทีหิ ขีณาสโว ทสฺสิโตฯ โส หิ กายานุปสฺสนาสงฺ ขาตาย กายภาวนาย ภาวิตกาโย นามฯ กายสฺส วา วฑฺฒิตตฺตา ภาวิตกาโยฯ **ภาวิตสีโล**ติ วฑฺฒิตสีโลฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ปญฺจทฺวารภาวนาย วา ภาวิตกาโยฯ เอเตน อินฺทฺ ริยสํวรสีลํ วุตฺตํ, ภาวิตสีโลติ อิมินา เสสานิ ตีณิ สีลานิฯ **อปริโตฺต**ติ น ปริตฺตคุโณฯ **มห โตฺต**ติ อตฺตภาเว ปริเตฺตปิ คุณมหนฺตตาย มหโตฺตฯ **อปฺปมาณวิหารี**ติ ขีณาสวเสฺสตํ นาม เมวฯ โส หิ ปมาณกรานํ ราคาทีนํ อภาเวน อปฺปมาณวิหารี นามฯ

ปริเตฺตติ ขุทฺทเกฯ **อุทกมลฺลเก**ติ อุทกสราเวฯ **โอรพฺภิโก**ติ อุรพฺภสามิโกฯ **อุรพฺภ ฆาตโก**ติ สูนกาโรฯ **ชาเปตุํ วา**ติ ธนชานิยา ชาเปตุํฯ ฌาเปตุนฺติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ **ยถาปจฺจยํ วา กาตุ**นฺติ ยถา อิจฺฉติ, ตถา กาตุํฯ **อุรพฺภธน**นฺติ เอฬกอคฺฆนกมูลํฯ โส ปนสฺส สเจ อิจฺฉติ, เทติฯ โน เจ อิจฺฉติ, คีวายํ คเหตฺวา นิกฺกฑฺฒาเปติฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตนฺติฯ

๑๐. ปํสุโธวกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒. ทสเม **โธวตี**ติ วิกฺขาเลติฯ **สโนฺธวตี**ติ สุฏฺฐุ โธวติ, ปุนปฺปุนํ โธวติฯ **นิโทฺธวตี**ติ นิคฺคณฺหิตฺวา โธวติฯ **อนิทฺธนฺตกสาว**นฺติ อนีหตโทสํ อนปนีตกสาวํฯ **ปภงฺคุ**ติ ปภิชฺชน สภาวํ, อธิกรณียํ ฐเปตฺวา มุฏฺฐิกาย ปหฏมตฺตํ ภิชฺชติฯ **ปฏฺฏิกายา**ติ สุวณฺณปฏฺฏกายฯ **คี เวยฺยเก**ติ คีวาลงฺกาเรฯ

อธิจิตฺตนฺติ สมถวิปสฺสนาจิตฺตํฯ **อนุยุตฺตสฺสา**ติ ภาเวนฺตสฺสฯ **สเจตโส**ติ จิตฺตสมฺป โนฺนฯ **ทพฺพชาติโก**ติ ปณฺฑิตชาติโกฯ **กามวิตกฺกา**ทีสุ กาเม อารพฺภ อุปฺปโนฺน วิตโกฺก กามวิตโกฺกฯ พฺยาปาทวิหึสสมฺปยุตฺตา วิตกฺกา พฺยาปาทวิหึสวิตกฺกา นามฯ ญาติวิตกฺกาทีสุ ‘‘อมฺหากํ ญาตกา พหู ปุญฺญวนฺตา’’ติอาทินา นเยน ญาตเก อารพฺภ อุปฺปโนฺน วิตโกฺก **ญาติวิตโกฺก**ฯ ‘‘อสฺโก ชนปโท เขโม สุภิโกฺข’’ติอาทินา นเยน ชนปทมารพฺภ อุปฺปโนฺน วิต โกฺก **ชนปทวิตโกฺก**ฯ ‘‘อโห วต มํ ปเร น อวชาเนยฺยุ’’นฺติ เอวํ อุปฺปโนฺน วิตโกฺก **อ นวญฺญตฺติปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก** นามฯ **ธมฺมวิตกฺกาวสิสฺสนฺตี**ติ ธมฺมวิตกฺกา นาม ทสวิปสฺ สนุปกฺกิเลสวิตกฺกาฯ **โส โหติ สมาธิ น เจว สโนฺต**ติ โส อวสิฏฺฐธมฺมวิตโกฺก วิปสฺสนาสมาธิ อวูปสนฺตกิเลสตฺตา สโนฺต น โหติฯ **น ปณีโต**ติ น อตปฺปโกฯ **นปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิลโทฺธ**ติ น กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ลโทฺธฯ **น เอโกทิภาวาธิคโต**ติ น เอกคฺคภาวปฺปโตฺตฯ **สสงฺขา รนิคฺคยฺหวาริตคโต**ติ สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิเลเส นิคฺคณฺหิตฺวา วาเรตฺวา วาริโต, น กิเลสานํ ฉินฺนเนฺต อุปฺปโนฺน, กิเลเส ปน วาเรตฺวา อุปฺปโนฺนฯ

โหติ โส, ภิกฺขเว, สมโยติ เอตฺถ สมโย นาม อุตุสปฺปายํ อาหารสปฺปายํ เสนาสนสปฺ ปายํ ปุคฺคลสปฺปายํ ธมฺมสฺสวนสปฺปายนฺติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ สปฺปายานํ ปฏิลาภกาโลฯ **ยํ ตํ จิตฺต**นฺติ ยสฺมึ สมเย ตํ วิปสฺสนาจิตฺตํฯ **อชฺฌตฺตํเยว สนฺติฏฺฐตี**ติ อตฺตนิเยว ติฏฺฐติฯ นิ ยกชฺฌตฺตญฺหิ อิธ อชฺฌตฺตํ นามฯ โคจรชฺฌตฺตมฺปิ วฏฺฏติฯ ปุถุตฺตารมฺมณํ ปหาย เอกสฺมึ นิพฺพานโคจเรเยว ติฏฺฐตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สนฺนิสีทตี**ติ สุฏฺฐุ นิสีทติฯ **เอโกทิ โหตี**ติ เอกคฺคํ

โหติฯ **สมาธิยตี**ติ สมฺมา อาธิยติฯ **สโนฺต**ติอาทีสุ ปจฺจนีกกิเลสวูปสเมน **สโนฺต**ฯ อตปฺปกเฏฺฐน **ปณีโต**ฯ กิเลสปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ลทฺธตฺตา **ปฏิปฺปสฺสทฺธลทฺโธ**ฯ เอกคฺคภาวํ คตตฺตา **เอโกทิภาวาธิคโต**ฯ กิเลสานํ ฉินฺนเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา น สปฺปโยเคน กิเลเส นิคฺคณฺหิตฺวา วาเรตฺวา วาริโตติ **น สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโต**ฯ เอตฺตาวตา อยํ ภิกฺขุ วิวเฏฺฏตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต นาม โหติฯ

อิทานิ ขีณาสวสฺส สโต อภิญฺญาปฏิปทํ ทเสฺสโนฺต **ยสฺส ยสฺส จา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อภิญฺญา สจฺฉิกรณียสฺสา**ติ อภิชานิตฺวา ปจฺจกฺขํ กาตพฺพสฺสฯ **สติ สติอายตเน**ติ ปุพฺพเหตุสงฺขาเต เจว อิทานิ จ ปฏิลทฺธเพฺพ อภิญฺญาปาทกชฺฌานาทิเภเท จ สติ สติการเณฯ วิตฺถารโต ปน อยํ อภิญฺญากถา วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๓๖๕ อาทโย) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **อาสวานํ ขยา**ติอาทิ เจตฺถ ผลสมาปตฺติวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๑๑. นิมิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. เอกาทสเมปิ **อธิจิตฺตํ** สมถวิปสฺสนาจิตฺตเมวฯ **ตีณิ นิมิตฺตานี**ติ ตีณิ การณานิฯ **กาเลน กาล**นฺติ กาเล กาเล, ยุตฺตกาเลติ อโตฺถฯ **กาเลน กาลํ สมาธินิมิตฺตํ มนสิกาตพฺพ**นฺติอาทีสุ ตํ ตํ กาลํ สลฺลเกฺขตฺวา เอกคฺคตาย ยุตฺตกาเล เอกคฺคตา มนสิกาตพฺพาฯ เอกคฺคตา หิ อิธ สมาธินิมิตฺตนฺติ วุตฺตาฯ ตตฺร วจนโตฺถ – สมาธิเยว นิมิตฺตํ สมาธินิมิตฺตํฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ปคฺคโห**ติ ปน วีริยสฺส นามํ, **อุเปกฺขา**ติ มชฺฌตฺตภาวสฺสฯ ตสฺมา วีริยสฺส ยุตฺตกาเล วีริยํ มนสิกาตพฺพํ, มชฺฌตฺตภาวสฺส ยุตฺตกาเล มชฺฌตฺตภาเว ฐาตพฺพนฺติฯ **ฐานํ ตํ จิตฺตํ โกสชฺชาย สํวเตฺตยฺยา**ติ การณํ วิชฺชติ เยน ตํ จิตฺตํ โกสชฺชภาเว ติเฎฺฐยฺยฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อุเปกฺขานิมิตฺตํเยว มนสิ กเรยฺยา**ติ เอตฺถ จ ญาณชวํ อุเปเกฺขยฺยาติ อยมโตฺถฯ **อาสวานํ ขยายา**ติ อรหตฺตผลตฺถายฯ

อุกฺกํ พเนฺธยฺยาติ องฺคารกปลฺลํ สเชฺชยฺยฯ **อาลิเมฺปยฺยา**ติ ตตฺถ องฺคาเร ปกฺขิปิตฺวา อคฺคึ ทตฺวา นาฬิกาย ธมโนฺต อคฺคึ คาหาเปยฺยฯ **อุกฺกามุเข ปกฺขิเปยฺยา**ติ องฺคาเร วิยูหิตฺวา องฺคารมตฺถเก วา ฐเปยฺย, มูสาย วา ปกฺขิเปยฺยฯ **อชฺฌุเปกฺขตี**ติ ปกฺกาปกฺกภาวํ อุปธาเรติฯ

สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยายาติ อรหตฺตผลตฺถาย สมฺมา ฐปียติฯ เอตฺตาวตา หิ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตปฺปโตฺต ภิกฺขุ ทสฺสิโตฯ อิทานิ ตสฺส ขีณาสวสฺส อภิญฺญาย ปฏิปทํ ทเสฺสโนฺต **ยสฺส ยสฺส จา**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

โลณกปลฺลวโคฺค ปญฺจโมฯ

ทุติยปณฺณาสกํ นิฎฺฐิตํฯ

๓. ตติยปณฺณาสกํ

(๑๑) ๑. สโมฺพธวโคฺค

๑. ปุเพฺพวสโมฺพธสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔. ตติยสฺส ปฐเม **ปุเพฺพว สโมฺพธา**ติ สโมฺพธิโต ปุเพฺพว, อริยมคฺคปฺปตฺติโต อปรภาเคเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ **อนภิสมฺพุทฺธสฺสา**ติ อปฺปฏิวิทฺธจตุสจฺจสฺสฯ **โพธิสตฺตเสฺสว สโต**ติ พุชฺฌนกสตฺตเสฺสว สโต, สมฺมาสโมฺพธึ อธิคนฺตุํ อารภนฺตเสฺสว สโต, สโมฺพธิยา วา สตฺตเสฺสว ลคฺคเสฺสว สโตฯ ทีปงฺกรสฺส หิ ภควโต ปาทมูเล อฏฺฐธมฺมสโมธาเนน อภินีหารสมิทฺธิโต ปภุติ ตถาคโต สมฺมาสโมฺพธึ สโตฺต ลโคฺค “ปตฺตพฺพา มยา เอสา”ติ ตทธิคมายปรกฺกมํ อมฺญฺจโนฺตเยว อาคโต, ตสฺมา โพธิสโตฺตติ วุจฺจติฯ **โก นุ โข**ติ กตโม นุ โขฯ **โลโก**ติ สงฺขารโลโกฯ **อสฺสาโท**ติ มธุรากาโรฯ **อาทีนโว**ติ อนภินนฺทิตพฺพากาโรฯ **ตสฺส มยฺหนฺ**ติ ตสฺส เอวํ โพธิสตฺตเสฺสว สโต มยฺหํฯ **ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหานนฺ**ติ นิพฺพานํ อาคมฺม อารพฺภ ปฏิจฺจ ฉนฺทราโค วินยํ คจฺฉติ ปหียติ, ตสฺมา นิพฺพานํ “ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหาน”นฺติ วุจฺจติฯ **อิทํ โลกนิสฺสรณนฺ**ติ อิทํ นิพฺพานํ โลกโต นิสฺสฏตฺตา โลกนิสฺสรณนฺติ วุจฺจติฯ **ยาวกีวนฺ**ติ ยตฺตกํ ปมาณํ กาลํฯ **อพฺภญฺญาสินฺ**ติ อภิวิสิเฏฺฐน อริยมคฺคญาเณน อญฺญาสึฯ **ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนนฺ**ติ ทุวีหิปิ ปเทหิ ปจฺจเวกฺขณญาณํ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๒. ปฐมอสฺสาทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕. ทุติเย **อสฺสาทปริเยสนํ อจรินฺ**ติ อสฺสาทปริเยสนตฺถาย อจรึฯ กุโต ปฏฺฐายาติ? สุเมธกาลโต ปฏฺฐายฯ **ปญฺญายา**ติ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญายฯ **สุทิโฏฺฐ**ติ สุปฺปฏิวิโทฺธฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตติยํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๔. สมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗. จตุเตฺถ **สามญฺญตฺถนฺ**ติ จตุพฺพิธํ อริยผลํฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ สามญฺญเตฺถน วา จตฺตาโร มคฺคา, พฺรหฺมญฺญเตฺถน จตฺตาริ ผลานิฯ อิเมสุ ปน จตูสุปิ สุเตฺตสุ ขนฺธโลโกว กถิโตฯ

๕. รุณฺณสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘. ปญฺจมํ อตฺถุปฺปตฺติยา นิกฺขิตฺตํฯ กตราย อตฺถุปฺปตฺติยา? ฉพฺพคฺคิยานํ อนาจาเรฯ เต กิร คายนฺตา นจฺจนฺตา หสนฺตา วิจรึสุฯ ภิกฺขู ทสพลสฺส อาโรจยึสุฯ สตฺถา เต ปโกฺกสาเปตฺวา เตสํ โอวาทตฺถาย อิทํ สุตฺตํ อารภิฯ ตตฺถ **รุณฺณนฺ**ติ โรทิตํฯ **อุมฺมตฺตกนฺ**ติ อุมฺมตฺตกกิริยาฯ **โกมารกนฺ**ติ กุมารเกหิ กตฺตพฺพกิจฺจํฯ **ทนฺตวิทํสกหสิตนฺ**ติ ทเนฺต ทเสฺสตฺวา ปาณึ ปหรนฺตานํ มหาสเทฺทน หสิตํฯ **เสตุฆาโต คีเต**ติ คีเต โว ปจฺจยฆาโต โหตุ, สเหตุกํ คีตํ ปชหถาติ ทีเปติฯ **นเจฺจ**ปิ เอเสว นโยฯ **อลนฺ**ติ ยุตฺตํฯ **ธมฺมปฺปโมทิตานํ สตนฺ**ติ เอเตฺถ ธโมฺม วุจฺจติ การณํ, เกนจิเทว การเณน ปมุทิตานํ สนฺตานํฯ **สิตํ สิตมตฺตายา**ติ ตสฺมึ สิตการเณ สติ ยํ สิตํ กโรถ, ตํ โว สิตมตฺตาย อคฺคทเนฺต ทเสฺสตฺวา ปหฏฺฐาการมตฺตทสฺสนายเยว ยุตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

๖. อติตฺติสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙. ฉฏฺเฐ **โสปฺปสฺสา**ติ นิทฺทายฯ **ปฏิเสวนาย นตฺถิ ติตฺตี**ติ ยถา ยถา ปฏิเสวติ, ตถา ตถา รุจฺจติเยวาติ ติตฺติ นาม นตฺถิฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ สเจ หิ มหาสมุทฺท อุทกํ สุรา ภเวยฺย, สุราโสโณฺฑ จ มโจฺฉ หุตฺวา นิพฺพเตฺตยฺย, ตสฺส ตตฺถ จรนฺตสฺสปิ สยนฺตสฺสปิ ติตฺติ นาม น ภเวยฺยฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏเมว กถิตํฯ

๗. อรกฺขิตสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐. สตฺตเม **อวสฺสุตํ โหตี**ติ ตินฺตํ โหติฯ **น ภทฺทกํ มรณํ โหตี**ติ อปาเย ปฏิสนฺธิปจฺจยตาย น ลทฺธกํ โหติฯ **กาลกิริยา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ สุกฺกปเกฺข สเคฺค ปฏิสนฺธิปจฺจยตาย ภทฺทกํ โหติ ลทฺธกํฯ ตํ ปน เอกเนฺตน โสตาปนฺนาทีนํ ติณฺณํ อริยสาวกานํเยว วฏฺฏติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๘. พฺยาปนฺนสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑. อฏฺฐเม **พฺยาปนฺน**นฺติ ปกติภาวํ ชหิตฺวา ฐิตํฯ เสสํ ปุริมสุเตฺต วุตฺตนยเมวฯ

๙. ปฐมนิทานสุตฺตวณฺณนา

๑๑๒. นวเม **นิทานานี**ติ การณานิฯ **กมฺมานํ สมุทยายา**ติ วฏฺฏคามิกมฺมานํ ปิณฺฑกรณตฺถายฯ **โลภปกต**นฺติ โลเภน ปกตํฯ **สาวชฺช**นฺติ สโทสํฯ **ตํ กมฺมํ กมฺมสมุทยาย สํวตฺตตี**ติ ตํ กมฺมํ อเญฺญสมฺปิ วฏฺฏคามิกมฺมานํ สมุทยาย ปิณฺฑกรณตฺถาย สํวตฺตติฯ **น ตํ กมฺมํ กมฺมนิโรธายา**ติ ตํ ปน กมฺมํ วฏฺฏคามิกมฺมานํ นิโรธตฺถาย น สํวตฺตติฯ สุกฺกปเกฺข **กมฺมานํ สมุทยายา**ติ วิวฏฺฏคามิกมฺมานํ สมุทยตฺถายฯ อิมินา นเยน สพฺพํ อตฺถโต เวทิตพฺพํฯ

๑๐. ทุติยนิทานสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓. ทสเม **กมฺมาน**นฺติ วฏฺฏคามิกมฺมานเมวฯ **ฉนฺทราคฏฺฐานิเย**ติ ฉนฺทราคสฺส การณภูเตฯ **อารพฺภา**ติ อาคมฺม สนฺธาย ปฏิจฺจฯ **ฉโนฺท**ติ ตณฺหาฉโนฺทฯ **โย เจตโส สาราโค**ติ โย จิตฺตสฺส ราโค รชฺชนา รชฺชิตตฺตํ, เอตมหํ สํโยชนํ วทามิ, พนฺธนํ วทามีติ อโตฺถฯ สุกฺกปเกฺข **กมฺมาน**นฺติ วิวฏฺฏคามิกมฺมานํฯ **ตทภินิวเตฺตตี**ติ ตํ อภินิวเตฺตติฯ ยทา วา เตน วิปาโก ญาโต โหติ วิทิโต, ตทา เต เจว ธเมฺม ตญฺจ วิปากํ อภินิวเตฺตติฯ อิมินา จ ปเทน วิปสฺสนา กถิตา, **ตทภินิวเตฺตตฺวา**ติ อิมินา มโคฺคฯ **เจตสา อภินิวิชฺฌิตฺวา**ติ อิมินา จ มโคฺคว ฯ **ปญฺญาย อติวิชฺฌ ปสฺสตี**ติ สห วิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย นิพฺพิชฺฌิตฺวา ปสฺสติฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตนฺติฯ

สโมฺพธวโคฺค ปฐโมฯ

(๑๒) ๒. อาปายิกวโคฺค

๑. อาปายิกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔. ทุติยสฺส ปฐเม อปายํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ **อาปายิกา**ฯ นิรยํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ **เนรยิกา**ฯ **อิทมปฺปหายา**ติ อิทํ พฺรหฺมจาริปฏิญฺญตาทึ ปาปธมฺมตฺตยํ อวิชหิตฺวาฯ **พฺรหฺมจาริปฏิโญฺญ**ติ พฺรหฺมจาริปฏิรูปโก, เตสํ วา อากปฺปํ อวิชหเนน ''อหมฺปิ พฺรหฺมจารี''ติ เอวํ ปฏิโญฺญฯ **อนุทฺธํเสตี**ติ อโกฺกสติ ปริภาสติ โจเทติฯ **นตฺถิ กาเมสุ โทโส**ติ กิเลสกาเมน วตฺถุกาเม เสวนฺตสฺส นตฺถิ โทโสฯ **ปาตพฺยต**นฺติ ปิวิตพฺพตํ ปริภุญฺชิตพฺพตํ นิราสเงฺกน จิเตฺตน ปิปาสิตสฺส ปานียปิวนสทิสํ ปริภุญฺชิตพฺพตํฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏเมว กถิตํฯ

๒. ทุลฺลภสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕. ทุติเย **กตญฺญู กตเวที**ติ ''อิมินา มยฺหํ กต''นฺติ เตน กตกมฺมํ ญตฺวา วิทิตํ ปากฏํ กตฺวา ปฏิกรณกปุคฺคโลฯ

๓. อปฺปเมยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. ตติเย สุเขน เมตโพฺพติ **สุปฺปเมโยฺย**ฯ ทุเกฺขน เมตโพฺพติ **ทุปฺปเมโยฺย**ฯ ปเมตุํ น สโกฺกตีติ **อปฺปเมโยฺย**ฯ **อุนฺนโฬ**ติ อุคฺคตนโฬ, ตุจฺฉมานํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ **จปโล**ติ ปตฺตมณฺฑนาทินา จาปเลฺลน สมนฺนาคโตฯ **มุขโร**ติ มุขขโรฯ **วิกิณฺณวาโจ**ติ อสญฺญตวจโนฯ **อสมาหิโต**ติ จิเตฺตกคฺคตารหิโตฯ **วิพฺภนฺตจิโตฺต**ติ ภนฺตจิโตฺต ภนฺตคาวิภนฺตมิคสปฺปฏิภาโคฯ **ปากตินฺทฺริโย**ติ วิวฏินฺทฺริโยฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๔. อาเนญฺชสุตฺตวณฺณนา

๑๑๗. จตุเตฺถ **ตทสฺสาเทตี**ติ ตํ ฌานํ อสฺสาเทติฯ **ตํ นิกาเมตี**ติ ตเทว ปเตฺถติฯ **เตน จ วิตฺตึ อาปชฺชตี**ติ เตน ฌาเนน ตุฏฺฐึ อาปชฺชติฯ **ตตฺร ฐิโต**ติ ตสฺมึ ฌาเน ฐิโตฯ **ตทธิมุโตฺต**ติ ตเตฺถว อธิมุโตฺตฯ **ตพฺพหุลวิหารี**ติ เตน พหุลํ วิหรโนฺตฯ **สหพฺยตํ อุปปชฺชตี**ติ สหภาวํ อุปปชฺชติ, ตสฺมึ เทวโลเก นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถ ฯ **นิรยมฺปิ คจฺฉตี**ติอาทิ นิรยาทีหิ อวิปฺปมุตฺตตฺตา อปรปริยายวเสน ตตฺถ คมนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ น หิ ตสฺส อุปจารชฺฌานโต พลวตรํ อกุสลํ อตฺถิ, เยน อนนฺตรํ อปาเย นิพฺพเตฺตยฺยฯ **ภควโต ปน สาวโก**ติ โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามีนํ อญฺญตโรฯ **ตสฺมึเยว ภเว**ติ ตเตฺถว อรูปภเวฯ **ปรินิพฺพายตี**ติ อปฺปจฺจยปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายติฯ **อธิปฺปยาโส**ติ อธิกปฺปโยโคฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต ปุถุชฺชนสฺส อุปปตฺติชฺฌานํ กถิตํ, อริยสาวกสฺส ตเทว อุปปตฺติชฺฌานญฺจ วิปสฺสนาปาทกชฺฌานญฺจ กถิตํฯ

๕. วิปตฺติสมฺปทาสุตฺตวณฺณนา

๑๑๘. ปญฺจเม **สีลวิปตฺตี**ติ สีลสฺส วิปนฺนากาโรฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **นตฺถิ ทินฺน**นฺติ ทินฺนสฺส ผลาภาวํ สนฺธาย วทติฯ **ยิฏฺฐ**นฺติ วุจฺจติ มหาโยโคฯ **หุต**นฺติ ปเหณกสกฺกาโร อธิเปฺปโตฯ ตมฺปิ อุภยํ ผลาภาวเมว สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ **สุกตทุกฺกฏาน**นฺติ สุกตทุกฺกตานํ, กุสลากุสลานนฺติ อโตฺถฯ **ผลํ วิปาโก**ติ ยํ ผลนฺติ วา วิปาโกติ วา วุจฺจติ, ตํ นตฺถีติ วทติฯ **นตฺถิ**

อยํ โลโกติ ปรโลเก ฐิตสฺส อยํ โลโก นตฺถิ, **นตฺถิ ปโร โลโก**ติ อิธ โลเก ฐิตสฺสาปิ ปรโลโก นตฺถิ, สเพฺพ ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺตีติ ทเสฺสติฯ **นตฺถิ มาตา นตฺถิ ปิตา**ติ เตสุ สมฺมา ปฏิปตฺติมิจฺฉาปฏิปตฺตีนํ ผลาภาววเสน วทติฯ **นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา**ติ จวิตฺวา อุปฺปชฺชนกสตฺตา นาม นตฺถีติ วทติฯ **สมฺปทา**ติ ปาริปูริโยฯ **สีลสมฺปทา**ติ สีลสฺส ปริปุณฺณอเวกลฺลภาโวฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อตฺถิ ทินฺน**นฺติอาทิ วุตฺตปฏิปกฺขนเยน คเหตพฺพํฯ

๖. อปณฺณกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๙. ฉฏฺเฐ **อปณฺณโก มณี**ติ ฉหิ ตเลหิ สมนฺนาคโต ปาสโกฯ **สุคตึ สคฺค**นฺติ จาตุมหาราชิกาทีสุ อญฺญตรํ สคฺคํ โลกํฯ อิมสฺมึ สุเตฺต สีลญฺจ สมฺมาทิฏฺฐิ จาติ อุภยมฺปิ มิสฺสกํ กถิตํฯ สตฺตมํ อุตฺตานเมวฯ

๘. ปฐมโสเจยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๑. อฏฺฐเม **โสเจยฺยานี**ติ สุจิภาวาฯ **กายโสเจยฺย**นฺติ กายทฺวาเร สุจิภาโวฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อิเมสุ ปน ปฏิปาฏิยา จตูสุ สุเตฺตสุ อคาริกปฏิปทา กถิตาฯ โสตาปนฺนสกทาคามีนมฺปิ วฏฺฏติฯ

๙. ทุติยโสเจยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๒. นวเม **อชฺฌตฺต**นฺติ นิยกชฺฌตฺตํฯ **กามจฺฉนฺท**นฺติ กามจฺฉนฺทนีวรณํฯ **พฺยาปาทา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ คาถาย ปน **กายสุจิ**นฺติ กายทฺวาเร สุจึ, กาเยน วา สุจึฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **นินฺหาตปาปก**นฺติ สเพฺพ ปาเป นินฺหาเปตฺวา โธวิตฺวา ฐิตํฯ อิมินา สุเตฺตนปิ คาถายปิ ขีณาสโวว กถิโตติฯ

๑๐. โมเนยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๓. ทสเม **โมเนยฺยานี**ติ มุนิภาวาฯ **กายโมเนยฺย**นฺติ กายทฺวาเร มุนิภาโว สาธุภาโว ปณฺฑิตภาโวฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อิธํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, กายโมเนยฺย**นฺติ อิทํ ติวิธกายทุจฺจริตปฺปหานํ กายโมเนยฺยํ นามฯ อปิจ ติวิธํ กายสุจริตมฺปิ กายโมเนยฺยํ, ตถา กายารมฺมณํ ญาณํ กายโมเนยฺยํ, กายปริญฺญา กายโมเนยฺยํ, ปริญฺญาสหคโต มโคฺค กายโมเนยฺยํ, กาเย ฉนฺทราคสฺส ปหานํ กายโมเนยฺยํ, กายสงฺขารนิโรโธ จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ กายโมเนยฺยํฯ **วจีโมเนยฺย**ปิ เอเสว นโยฯ

อยํ ปเนตฺถ วิเสโส – ยถา อิธ จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ, เอวํ ตตฺถ วจีสงฺขารนิโรโธ ทุติยชฺฌานสมาปตฺติ วจีโมเนยฺยนฺติ เวทิตพฺพาฯ มโนโมเนยฺยมฺปิ อิมินาว นเยน อตฺถํ ญตฺวา จิตฺตสงฺขารนิโรโธ สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติ มโนโมเนยฺยนฺติ เวทิตพฺพาฯ **กายมุนิ**นฺติ กายทฺวาเร มุนึ อุตฺตมํ ปริสุทฺธํ, กาเยน วา มุนึฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **สพฺพปฺปหายิน**นฺติ ขีณาสวํฯ ขีณาสโว หิ สพฺพปฺปหายี นามาติฯ

อาปายิกวโคฺค ทุติโยฯ

(๑๓) ๓. กุสินารวโคฺค

๑. กุสินารสุตฺตวณฺณนา

๑๒๔. ตติยสฺส ปฐเม **กุสินารายนฺ**ติ เอวํนามเก นคเรฯ **พลิหรเณ วนสเณฺฑ**ติ เอวํนามเก วนสเณฺฑฯ ตตฺถ กิร ภูตพลิกรณตฺถํ พลึ หรนฺติ, ตสฺมา พลิหรณนฺติ วุจฺจติฯ **อากงฺขมาโน**ติ อิจฺฉมาโนฯ **สหตฺถา**ติ สหเตฺถนฯ **สมฺปวาเรตี**ติ อลํ อลนฺติ วาจาย เจว หตฺถวิการิน จ ปฏิกฺขิปาเปติฯ **สาธุ วต มายนฺ**ติ สาธุ วต มํ อยํฯ **คถิโต**ติ ตณฺหาเคเธน คถิโตฯ **มุจฺฉิโต**ติ ตณฺหามุจฺฉนายเยว มุจฺฉิโตฯ **อโชฺฌปโนฺน**ติ ตณฺหาย คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา ปวโตฺตฯ **อนิสฺสรณปโญฺญ**ติ ฉนฺทราคํ ปหาย สํกฑฺฒิตฺวา ปริภุญฺชโนฺต นิสฺสรณปโญฺญ นาม โหติ, อยํ น ตาทิโส, สจฺฉนฺทราโค ปริภุญฺชตีติ อนิสฺสรณปโญฺญฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทโย ปเนตฺถ มิสฺสกา กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๒. ภณฺฑนสุตฺตวณฺณนา

๑๒๕. ทุติเย **ปชหึสู**ติ ปชหนฺติฯ **พหุลมกํสู**ติ ปุนปฺปุนํ กโรนฺติฯ อิธาปิ ตโย วิตกฺกา มิสฺสกาว กถิตาฯ

๓. โคตมกเจติยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๖. ตติเย **โคตมเก เจติเย**ติ โคตมกยกฺขสฺส ภวเนฯ ตถาคโต หิ ปฐมโพธิยํ วีสติ วสฺสานิ กทาจิ จาปาเล เจติเย, กทาจิ สารนฺทเท, กทาจิ พหุปุเตฺต, กทาจิ โคตมเกติ เอวํ เยภุเยฺยน เทวกุเลสุเยว วิหาสิฯ อิมสฺมึ ปน กาเล เวสาลึ อุปนิสฺสาย โคตมกสฺส ยกฺขสฺส ภวนฏฺฐาเน วิหาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘โคตมเก เจติเย’’ติฯ **เอตทโวจา**ติ เอตํ ‘‘อภิญฺญายาห’’นฺติ อาทิกํ สุตฺตํ อโวจฯ

อิทญฺจ ภควตา สุตฺตํ อตฺถุปฺปตฺติยํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ กตรอตฺถุปฺปตฺติยนฺติ? มูลปริยายอตฺถุปฺปตฺติยํ (ม. นิ. ๑.๑ อาทโย)ฯ สมฺพหุลา กิร พฺราหฺมณปพฺพชิตา อตฺตนา อุคฺคหิตพุทฺธวจนํ นิสฺสาย ชานนมทํ อุปฺปาเทตฺวา ธมฺมสฺสวนคฺคํ น คจฺฉนฺติ – ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ กเถโนฺต อเมฺหหิ ญาตเมว กเถสฺสติ, โน อญฺญาต’’นฺติฯ ภิกฺขู ตถาคตสฺส อาโรเจสุํฯ สตฺถา เต ภิกฺขู ปโกฺกสาเปตฺวา มุขปฏิญฺญํ คเหตฺวา มูลปริยายํ เทเสสิฯ เต ภิกฺขู เทสนาย เนว อาคตฏฺฐานํ, น คตฏฺฐานํ อทฺทสํสุฯ อปสฺสนฺตา ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ‘มยฺหํ กถา นิยฺยาตี’ติ มุขสมฺปตฺตเมว กเถตี’’ติ จินฺตยึสุฯ สตฺถา เตสํ มนํ ชานิตฺวา อิมํ สุตฺตนฺตํ อารภิฯ

ตตฺถ **อภิญฺญายา**ติ ‘‘อิเม ปญฺจกฺขนฺธา, ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย, พาวีสตินฺทฺริยานิ, จตฺตาริ สจฺจานิ, นว เหตู, สตฺต ผสฺสา, สตฺต เวทนา, สตฺต เจตนา, สตฺต สญฺญา, สตฺต จิตฺตานี’’ติ ชานิตฺวา ปฏิวิชฺฌิตฺวา ปจฺจกฺขํ กตฺวา, ตถา – ‘‘อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทินา นเยน เต เต ธเมฺม ชานิตฺวา ปฏิวิชฺฌิตฺวา ปจฺจกฺขเมว กตฺวาติ อโตฺถฯ **สนิทานนฺ**ติ สปฺปจฺจยเมว กตฺวา กเถมิ, โน อปฺปจฺจยํฯ **สปฺปาฏิหาริยนฺ**ติ ปจฺจนีกปฏิหรเณน สปฺปาฏิหาริยเมว กตฺวา กเถมิ, โน อปฺปาฏิหาริยํฯ **อลญฺจ ปน โว**ติ ยุตฺตญฺจ ปน ตุมฺหากํฯ **ตุฏฺฐิยา**ติ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ’’ติ ตีณิ รตนานิ คุณโต อนุสฺสรนฺตานํ ตุมฺหากํ ยุตฺตเมว ตุฏฺฐึ กาตุนฺติ อโตฺถฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

อกมฺปิตฺถาติ ฉหิ อากาเรหิ อกมฺปิตฺถฯ เอวรูโป หิ ปถวิกมฺโปปิ โพธิมณฺฑปิ อโหสิฯ โพธิสเตฺต กิร ทกฺขิณทิสาภาเคน โพธิมณฺฑํ อภิรุเฬฺห ทกฺขิณทิสาภาโค เหฏฺฐา อวีจึ ปาปุณนฺโต วิย อโหสิ, อุตฺตรภาโค อุคฺคนฺตฺวา ภวคฺคํ อภิหนนฺโต วิยฯ ปจฺฉิมทิสํ คเต ปจฺฉิมภาโค เหฏฺฐา อวีจึ ปาปุณนฺโต วิย อโหสิ, ปาจีนภาโค อุคฺคนฺตฺวา ภวคฺคํ อภิหนนฺโต วิยฯ อุตฺตรทิสํ คเต อุตฺตรทิสาภาโค เหฏฺฐา อวีจึ ปาปุณนฺโต วิย, ทกฺขิณทิสาภาโค อุคฺคนฺตฺวา ภวคฺคํ อภิหนนฺโต วิยฯ ปาจีนทิสํ คเต ปาจีนทิสาภาโค เหฏฺฐา อวีจึ ปาปุณนฺโต วิย, ปจฺฉิมภาโค อุคฺคนฺตฺวา ภวคฺคํ อภิหนนฺโต วิยฯ โพธิรุกฺขปิ สกึ เหฏฺฐา อวีจึ ปาปุณนฺโต วิย, สกึ อุคฺคนฺตฺวา ภวคฺคํ อภิหนนฺโต วิยฯ ตสฺมิมฺปิ ทิวเส เอวํ ฉหิ อากาเรหิ จกฺกวาฬสหสฺสี มหาปถวี อกมฺปิตฺถฯ

๔. ภรณฺฑุกาลามสุตฺตวณฺณนา

๑๒๗. จตุเตฺถ **เกวลกปฺปนฺ**ติ สกลกปฺปํฯ **อนุวาหิณฺฑนฺโต**ติ วิจรนฺโตฯ **นาทฺทสา**ติ กึการณา น อทฺทส? อยํ กิร ภรณฺฑุ กาลาโม สกฺยานํ อคฺคปิณฺฑํ ขาทนฺโต วิจรติฯ ตสฺส วสนฏฺฐานํ สมฺปตฺตกาเล เอกา ธมฺมเทสนา สมุฏฺฐหิสฺสตีติ ญตฺวา ภควา เอวํ อธิฏฺฐาสิ, ยถา อโญฺญ อาวสโถ น ปญฺญายิตฺถฯ ตสฺมา น อทฺทสฯ **ปุราณสพฺรหฺมจารี**ติ โปราณโก สพฺรหฺมจารีฯ โส กิร อาฬารกาลามกาเล ตสฺมึเยว อสฺสเม อโหสิ, ตํ สนฺธาเยวมาหฯ **สนฺถรํ ปญฺญาเปหี**ติ สนฺถริตพฺพํ สนฺถราหีติ อโตฺถฯ **สนฺถรํ ปญฺญาเปตฺวา**ติ กปฺปิยมญฺจเก ปจฺจตฺถรณํ ปญฺญาเปตฺวาฯ **กามานํ ปริญฺญํ ปญฺญาเปตี**ติ เอตฺถ ปริญฺญา นาม สมติกฺกโม, ตสฺมา กามานํ สมติกฺกมํ ปฐมชฺฌานํ ปญฺญาเปติฯ **น รูปานํ ปริญฺญนฺ**ติ รูปานํ สมติกฺกมภูตํ อรูปาวจรสมาปตฺตึ น ปญฺญาเปติฯ **น เวทนานํ ปริญฺญนฺ**ติ เวทนานํ สมติกฺกมํ นิพฺพานํ น ปญฺญาเปติฯ **นิฏฺฐา**ติ คติ นิปฺผตฺติฯ **อุทาหุ ปุถู**ติ อุทาหุ นานาฯ

๕. หตฺถกสุตฺตวณฺณนา

๑๒๘. ปญฺจเม **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา**ติ เอตฺถ อภิกฺกนฺตสโทฺท ขยสุนฺทราภิรูปอพฺภนุโมทนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ‘‘อภิกฺกนฺตา, ภเนฺต, รตฺติ, นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม, จิรนิสิโนฺน ภิกฺขุสโงฺฆ, อุทฺทิสตุ, ภเนฺต, ภควา ภิกฺขูนํ ปาติโมกฺข’’นฺติ เอวมาทีสุ ขเย ทิสฺสติฯ ‘‘อยํ อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จา’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๐๐) สุนฺทเรฯ

> ‘‘โก เม วนฺทติ ปาทานิ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
> อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, สพฺพา โอภาสยํ ทิสา’’ติฯ (วิ. ว. ๘๕๗) –

เอวมาทีสุ อภิรูเปฯ ‘‘อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตมา’’ติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๑๕) อพฺภนุโมทเนฯ อิธ ปน สุนฺทเรฯ เตน **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา**ติ อิฏฺฐาย กนฺตาย มนาปาย รตฺติยาติ วุตฺตํ โหติฯ **อภิกฺกนฺตวณฺณา**ติ อิธ อภิกฺกนฺตสโทฺท อภิรูเป, วณฺณสโทฺท ปน ฉวิถุติกุลวคฺคการณสณฺฐานปมาณรูปายตนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ‘‘สุวณฺณวโณฺณสิ ภควา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๙๙; สุ. นิ. ๕๕๓) ฉวิยํฯ ‘‘กทา สญฺญูฬฺหา ปน เต คหปติ สมณสฺส โคตมสฺส วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๒.๗๗) ถุติยํฯ ‘‘จตฺตาโรเม, โภ โคตม, วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๓.๑๑๕) กุลวเคฺคฯ ‘‘อถ เกน นุ วเณฺณน, คนฺธเตฺถโนติ วุจฺจตี’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๓๔) การเณฯ ‘‘มหนฺตํ หตฺถิราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๓๘) สณฺฐาเนฯ ‘‘ตโย ปตฺตสฺส วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๖๐๒) ปมาเณฯ ‘‘วโณฺณ คโนฺธ รโส โอชา’’ติ

เอวมาทีสุ รูปายตเนฯ โส อิธ ฉวิยา ทฎฺฐโพฺพฯ เตน **อภิกฺกนฺตวณฺณาติ** อภิรูปจฺฉวิ, อิฎฺฐวณฺณา มนาปวณฺณาติ วุตฺตํ โหติฯ

เกวลกปฺปนฺติ เอตฺถ **เกวล**สโทฺท อนวเสสเยภุยฺยาพฺยามิสฺสานติเรกทฬฺหตฺถวิสํโยคาทิอเนกโตฺถฯ ตถา หิสฺส ‘‘เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริย’’นฺติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๑) อนวเสสตา อโตฺถฯ ‘‘เกวลกปฺปา จ องฺคมคธา ปหูตํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อุปสงฺกมิสฺสนฺตี’’ติ เอวมาทีสุ (มหาว. ๔๓) เยภุยฺยตาฯ ‘‘เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี’’ติ เอวมาทีสุ (วิภ. ๒๒๕) อพฺยามิสฺสตาฯ ‘‘เกวลํ สทฺธามตฺตกํ นูน อยมายสฺมา’’ติ เอวมาทีสุ (มหาว. ๒๔๔) อนติเรกตาฯ ‘‘อายสฺมโต, ภเนฺต, อนุรุทฺธสฺส พาหิโย นาม สทฺธิวิหาริโก เกวลกปฺปํ สงฺฆเภทาย ฐิโต’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๔.๒๔๓) ทฬฺหตฺถตาฯ ‘‘เกวลี วุสิตวา อุตฺตมปุริโสติ วุจฺจตี’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๕๗) วิสํโยโคฯ อิธ ปน อนวเสสตา อโตฺถติ อธิเปฺปตาฯ

กปฺปสโทฺท ปนายํ อภิสทฺทหนโวหารกาลปญฺญตฺติเฉทนวิกปฺปเลสสมนฺตภาวาทิอเนกโตฺถฯ ตถา หิสฺส ‘‘โอกปฺปนิยเมตํ โภโต โคตมสฺส, ยถา ตํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) อภิสทฺทหนมโตฺถฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจหิ สมณกเปฺปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๒๕๐) โวหาโรฯ ‘‘เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) กาโลฯ ‘‘อิจฺจายสฺมา กโปฺป’’ติ เอวมาทีสุ (สุ. นิ. ๑๐๙๘; จูฬนิ. กปฺปมาณวปุจฺฉา ๑๑๗, กปฺปมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๖๑) ปญฺญตฺติ ฯ ‘‘อลงฺกโต กปฺปิตเกสมสฺสู’’ติ เอวมาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๑๓๖๘; วิ. ว. ๑๐๙๔) เฉทนํฯ ‘‘กปฺปติ ทฺวงฺคุลกโปฺป’’ติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๔๔๖) วิกโปฺปฯ ‘‘อตฺถิ กโปฺป นิปชฺชิตุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๘.๘๐) เลโสฯ ‘‘เกวลกปฺปํ เวฬุวนํ โอภาเสตฺวา’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๙๔) สมนฺตภาโวฯ อิธ ปนสฺส สมนฺตภาโว อโตฺถ อธิเปฺปโตฯ ตสฺมา **เกวลกปฺปํ เชตวน**นฺติ เอตฺถ อนวเสสํ สมนฺตโต เชตวนนฺติ อโตฺถฯ

โอภาเสตฺวาติ อาภาย ผริตฺวาฯ **วาลุกายาติ** สณฺหาย วาลุกายฯ **น สณฺฐาตีติ** น ปติฎฺฐาติฯ **โอฬาริกนฺติ** พฺรหฺมเทวตาย หิ ปถวิยํ ปติฎฺฐานกาเล อตฺตภาโว โอฬาริโก มาเปตุํ วฎฺฎติ ปถวี วา, ตสฺมา เอวมาหฯ **ธมฺมาติ** อิมินา ปุเพฺพ อุคฺคหิตพุทฺธวจนํ ทเสฺสติฯ **นปฺปวตฺติโน อเหสุนฺติ** สชฺฌายมูฬฺหกา วาจา ปริหีนาเยว อเหสุํฯ **อปฺปฎิวาโนติ** อนิวโตฺต อนุกฺกณฺฐิโตฯ

ทสฺสนสฺสาติ จกฺขุวิญฺญาเณน ทสฺสนสฺสฯ **อุปฎฺฐานสฺสาติ** จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฎฺฐานสฺสฯ **อธิสีลนฺติ** ทสวิธํ สีลํฯ ตญฺหิ ปญฺจสีลํ อุปาทาย อธิสีลนฺติ วุจฺจติฯ **อวิหํ คโตติ** อวิหพฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺตสฺมีติ ทเสฺสติฯ

๖. กฎฺฐวิยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. ฉเฎฺฐ **โคโยคปิลกฺขสฺมินฺติ** คาวีนํ วิกฺกยฎฺฐาเน อุฎฺฐิตปิลกฺขสฺส สนฺติเกฯ **ริตฺตสฺสาทนฺติ** ฌานสุขาภาเวน ริตฺตสฺสาทํฯ **พาหิรสฺสาทนฺติ** กามคุณสุขวเสน พาหิรสฺสาทํฯ **กฎฺฐวิยนฺติ** อุจฺฉิฎฺฐํฯ **อามคเนฺธนาติ** โกธสงฺขาเตน วิสฺสคเนฺธนฯ **อวสฺสุตนฺติ** ตินฺตํฯ **มกฺขิกาติ** กิเลสมกฺขิกาฯ **นานุปติสฺสนฺตีติ** อุฎฺฐาย น อนุพนฺธิสฺสนฺติฯ **นานฺวาสฺสวิสฺสนฺตีติ** อนุพนฺธิตฺวา น ขาทิสฺสนฺติฯ **สํเวคมาปาทีติ** โสตาปโนฺน ชาโตฯ

กฎฺวิยกโตติ อุจฺฉิฏฺฐกโตฯ **อารกา โหตี**ติ ทูเร โหติฯ **วิฆาตเสฺสว ภาควา**ติ ทุกฺขเสฺสว ภาคีฯ **จเรตี**ติ จรติ คจฺฉติฯ **ทุเมฺมโธ**ติ ทุปฺปโญฺญฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏเมว กถิตํ, คาถาสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตนฺติฯ สตฺตเม วฏฺฏเมว ภาสิตํฯ

๘. ทุติยอนุรุทฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๓๑. อฏฺฐเม **อิทํ เต มานสฺมิ**นฺติ อยํ เต นววิเธน วฑฺฒิตมาโนติ อโตฺถฯ **อิทํ เต อุทฺธจฺจสฺมิ**นฺติ อิทํ ตว อุทฺธจฺจํ จิตฺตสฺส อุทฺธตภาโวฯ **อิทํ เต กุกฺกุจฺจสฺมิ**นฺติ อิทํ ตว กุกฺกุจฺจํฯ

๙. ปฏิจฺฉนฺนสุตฺตวณฺณนา

๑๓๒. นวเม **อาวหนฺตี**ติ นิยฺยนฺติฯ **ปฏิจฺฉโนฺน อาวหตี**ติ ปฏิจฺฉโนฺนว หุตฺวา นิยฺยาติฯ **วิวโฏ วิโรจตี**ติ เอตฺถ เอกโต อุภโต อตฺตโต สพฺพตฺถกโตติ จตุพฺพิธา วิวฏตา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ **เอกโต วิวฏํ** นาม อสาธารณสิกฺขาปทํฯ **อุภโต วิวฏํ** นาม สาธารณสิกฺขาปทํฯ **อตฺตโต วิวฏํ** นาม ปฏิลทฺธธมฺมคุโณฯ **สพฺพตฺถกวิวฏํ** นาม เตปิฏกํ พุทฺธวจนํฯ

๑๐. เลขสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. ทสเม **อภิณฺหนฺ**ติ อภิกฺขณํ นิรนฺตรํฯ **อาคาเฬฺหนา**ติ คาเฬฺหน กกฺขเฬนฯ **ผรุเสนา**ติ ผรุสวจเนนฯ คาฬฺหํ กตฺวา ผรุสํ กตฺวา วุจฺจมาโนปีติ อโตฺถฯ **อมนาเปนา**ติ มนํ อนลฺลียเนฺตน อวฑฺฒเนฺตนฯ **สนฺธิยติเมวา**ติ ฆฏิยติเยวฯ **สํสนฺทติเมวา**ติ นิรนฺตโรว โหติฯ **สโมฺมทติเมวา**ติ เอกีภาวเมว คจฺฉติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

กุสินารวโคฺค ตติโยฯ

(๑๔) ๔. โยธาชีววโคฺค

๑. โยธาชีวสุตฺตวณฺณนา

๑๓๔. จตุตฺถสฺส ปฐเม ยุทฺธํ อุปชีวตีติ **โยธาชีโวฯ ราชารโห**ติ รโญฺญ อนุจฺฉวิโกฯ **ราชโภโคฺค**ติ รโญฺญ อุปโภคปริโภโคฯ **องฺคเนฺตว สงฺขฺยํ คจฺฉตี**ติ หโตฺถ วิย ปาโท วิย จ อวสฺสํ อิจฺฉิตพฺพตฺตา องฺคนฺติ สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ **ทูเร ปาตี โหตี**ติ อุทเก อุสภมตฺตํ , ถเล อฎฺฐุสภมตฺตํ, ตโต วา อุตฺตรินฺติ ทูเร กณฺฑํ ปาเตติฯ ทฺวาฎฺฐคามณิอภยสฺส หิ โยธาชีโว นว อุสภมตฺตํ กณฺฑํ ปาเตสิ, ปจฺฉิมภเว โพธิสโตฺต โยชนปฺปมาณํฯ **อกฺขณเวธี**ติ อวิราธิตเวธี, อกฺขณํ วา วิชฺชุ วิชฺชนฺตริกาย วิชฺฌิตุํ สมโตฺถติ อโตฺถฯ **มหโต กายสฺส ปทาเลตา**ติ เอกโตพทฺธํ ผลกสตมฺปิ มหิํสจมฺมสตมฺปิ องฺคุฎฺฐปมาณพหลํ โลหปฎฺฎมฺปิ จตุรงฺคุลพหลํ อสนปทรมฺปิ วิทตฺถิพหลํ อุทุมฺพรปทรมฺปิ ทีฆเนฺตน วาลิกสกฎมฺปิ วินิวิชฺฌิตุํ สมโตฺถติ อโตฺถฯ **ยํกิญฺจิ รูป**นฺติอาทิ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตเมวฯ **เนตํ มมา**ติอาทิ ตณฺหามานทิฎฺฐิปฎิเกฺขปวเสน วุตฺตํฯ **สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี**ติ สมฺมา เหตุนา การเณน สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย ปสฺสติฯ **ปทาเลตี**ติ อรหตฺตมเคฺคน ปทาเลติฯ

๒. ปริสาสุตฺตวณฺณนา

๑๓๕. ทุติเย **อุกฺกาจิตวินีตา**ติ อปฺปฎิปุจฺฉิตฺวา วินีตา ทุพฺพินีตปริสาฯ **ปฎิปุจฺฉาวินีตา**ติ ปุจฺฉิตฺวา วินีตา สุวินีตปริสาฯ **ยาวตาวินีตา**ติ ปมาณวเสน วินีตา, ปมาณํ ญตฺวา วินีตปริสาติ อโตฺถฯ ‘‘ยาวตชฺฌา’’ติ ปาฬิยา ปน ยาว อชฺฌาสยาติ อโตฺถ, อชฺฌาสยํ ญตฺวา วินีตปริสาติ วุตฺตํ โหติฯ ตติยํ อุตฺตานเมวฯ

๔. อุปฺปาทาสุตฺตวณฺณนา

๑๓๗. จตุเตฺถ **ธมฺมฎฺฐิตตา**ติ สภาวฎฺฐิตตาฯ **ธมฺมนิยามตา**ติ สภาวนิยามตาฯ **สเพฺพ สงฺขารา**ติ จตุภูมกสงฺขาราฯ **อนิจฺจา**ติ หุตฺวา อภาวเฎฺฐน อนิจฺจาฯ **ทุกฺขา**ติ สมฺปฎิปีฬนเฎฺฐน ทุกฺขาฯ **อนตฺตา**ติ อวสวตฺตนเฎฺฐน อนตฺตาฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต ตีณิ ลกฺขณานิ มิสฺสกานิ กถิตานิฯ

๕. เกสกมฺพลสุตฺตวณฺณนา

๑๓๘. ปญฺจเม **ตนฺตาวุตานํ วตฺถาน**นฺติ ปจฺจเตฺต สามิวจนํ, ตเนฺตหิ วายิตวตฺถานีติ อโตฺถฯ **เกสกมฺพโล**ติ มนุสฺสเกเสหิ วายิตกมฺพโล ฯ **ปุถุสมณพฺราหฺมณวาทาน**นฺติ อิทมฺปิ ปจฺจเตฺต สามิวจนํฯ **ปฎิกิโฎฺฐ**ติ ปจฺฉิมโก ลามโกฯ **โมฆปุริโส**ติ ตุจฺฉปุริโสฯ **ปฎิพาหตี**ติ ปฎิเสเธติฯ **ขิปฺปํ อุเฑฺฑยฺยา**ติ กุมินํ โอเฑฺฑยฺยฯ ฉฎฺฐสตฺตมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๘. อสฺสขฬุงฺกสุตฺตวณฺณนา

๑๔๑. อฎฺฐเม **อสฺสขฬุโงฺก**ติ อสฺสโปโตฯ **อิทมสฺส ชวสฺมิํ วทามี**ติ อยมสฺส ญาณชโวติ วทามิฯ **อิทมสฺส วณฺณสฺมิํ วทามี**ติ อยมสฺส คุณวโณฺณติ วทามิฯ **อิทมสฺส อาโรหปริณาหสฺมิ**นฺติ อยมสฺส อุจฺจภาโว ปริมณฺฑลภาโวติ วทามีติฯ

๙. อสฺสปรสฺสสุตฺตวณฺณนา

๑๔๒. นวเม **อสฺสปรเสฺส**ติ อเสฺสสฺ ปรเสฺสฯ **ปุริสปรเสฺส**ติ ปุริเสสฺ ปรเสฺส, ปุริสปุริเสติ อโตฺถฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต ตีณิ มคฺคผลานิ กถิตานิฯ ตตฺถ อยํ ตีหิ มเคฺคหิ ญาณชวสมฺปโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ

๑๐. อสฺสาชานียสุตฺตวณฺณนา

๑๔๓. ทสเม **ภเทฺร**ติ ภทฺทเกฯ **อสฺสาชานีเย**ติ การณาการณํ ชานนเก อเสฺสฯ **ปุริสาชานีเยสุ**ปิ เอเสว นโยฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต อรหตฺตผลํ กถิตํฯ ตตฺรายํ อรหตฺตมเคฺคน ญาณชวสมฺปโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ

๑๑. ปฐมโมรนิวาปสุตฺตวณฺณนา

๑๔๔. เอกาทสเม **อจฺจนฺตนิโฎฺฐ**ติ อนฺตํ อติกฺกนฺตนิโฎฺฐ, อกุปฺปนิโฎฺฐ ธุวนิโฎฺฐติ อโตฺถฯ เสสํ สทิสเมวฯ

๑๒. ทุติยโมรนิวาปสุตฺตวณฺณนา

๑๔๕. ทฺวาทสเม **อิทฺธิปาฏิหาริเยนา**ติ อิชฺฌนกปาฏิหาริเยนฯ **อาเทสนาปาฏิหาริเยนา**ติ อาทิสิตฺวา อปทิสิตฺวา กถนอนุกถนกถาปาฏิหาริเยนฯ

๑๓. ตติยโมรนิวาปสุตฺตวณฺณนา

๑๔๖. เตรสเม **สมฺมาทิฎฺฐิยา**ติ ผลสมาปตฺตตฺถาย สมฺมาทิฎฺฐิยาฯ **สมฺมาญาเณนา**ติ ผลญาเณนฯ **สมฺมาวิมุตฺติยา**ติ เสเสหิ ผลสมาปตฺติธเมฺมหิฯ อิเมสุ ตีสุปิ สุเตฺตสุ ขีณาสโวว กถิโตติฯ

โยธาชีววโคฺค จตุโตฺถฯ

(๑๕) ๕. มงฺคลวโคฺค

๑-๙. อกุสลสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๗-๑๕๕. ปญฺจมสฺส ปฐเม **ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต**ติ ยถา อาเนตฺวา ฐปิโตฯ ทุติเย **สาวเชฺชนา**ติ สโทเสนฯ ตติเย **วิสเมนา**ติ สปกฺขลเนนฯ **สเมนา**ติ อปกฺขลเนนฯ จตุเตฺถ **อสุจินา**ติ คูถสทิเสน อปริสุเทฺธน อเมเชฺฌนฯ **สุจินา**ติ ปริสุเทฺธน เมเชฺฌนฯ ปญฺจมาทีนิ อุตฺตานาเนวฯ

๑๐. ปุพฺพณฺหสุตฺตวณฺณนา

๑๕๖. ทสเม **สุนกฺขตฺต**นฺติอาทีสุ ยสฺมิํ ทิวเส ตโย สุจริตธมฺมา ปูริตา โหนฺติ, โส ทิวโส ลทฺธนกฺขตฺตโยโค นาม, เตนสฺส สทา **สุนกฺขตฺตํ** นาม โหตีติ วุจฺจติฯ เสฺวว ทิวโส กตมงฺคโล นาม โหติ, เตนสฺส สทา **สุมงฺคล**นฺติ วุจฺจติฯ ปภาตมฺปิสฺส สทา **สุปฺปภาต**เมว, สยนโต อุฎฺฐานมฺปิ **สุหุฎฺฐิต**เมว, ขโณปิ **สุกฺขโณว,** มุหุโตฺตปิ **สุมุหุโตฺตว**ฯ เอตฺถ จ ทสจฺฉรปมาโณ กาโล ขโณ นาม, เตน ขเณน ทสกฺขโณ กาโล ลโย นาม, เตน ลเยน จ ทสลโย กาโล ขณลโย นาม, เตน ทสคุโณ มุหุโตฺต นาม, เตน ทสคุโณ ขณมุหุโตฺต นามาติ อยํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ **สุยิฎฺฐํ พฺรหฺมจาริสู**ติ ยสฺมิํ ทิวเส ตีณิ สุจริตานิ ปูริตานิ, ตทาสฺส เสฎฺฐจารีสุ ทินฺนทานํ สุยิฎฺฐํ นาม โหติ ฯ **ปทกฺขิณํ กายกมฺม**นฺติ ตํ ทิวสํ เตน กตํ กายกมฺมํ วฑฺฒิกายกมฺมํ นาม โหติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ปทกฺขิณานิ กตฺวานา**ติ วฑฺฒิยุตฺตานิ กายกมฺมาทีนิ กตฺวาฯ **ลภนฺตเตฺถ ปทกฺขิเณ**ติ ปทกฺขิเณ วฑฺฒิอเตฺถเยว ลภติฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ

มงฺคลวโคฺค ปญฺจโมฯ

ตติยปณฺณาสกํ นิฎฺฐิตํฯ

(๑๖) ๖. อเจลกวคฺควณฺณนา

๑๕๗-๑๖๓. อิโต ปเรสุ **อาคาฬฺหา ปฏิปทา**ติ คาฬฺหา กกฺขฬา โลภวเสน ถิรคฺคหณาฯ **นิชฺฌามา**ติ อตฺตกิลมถานุโยควเสน สุฏฺฐุ ฌามา สนฺตตฺตา ปริตตฺตาฯ **มชฺฌิมา**ติ เนว กกฺขฬา น ฌามา มชฺฌิม ภวาฯ **อเจลโก**ติ นิเจฺจโล นโคฺคฯ **มุตฺตาจาโร**ติ วิสฺสฏฺฐาจาโร, อุจฺจารกมฺมาทีสุ โลกิยกุลปุตฺตาจาเรน วิรหิโต ฐิตโกว อุจฺจารํ กโรติ, ปสฺสาวํ กโรติ, ขาทติ ภุญฺชติฯ **หตฺถาปเลขโน**ติ หเตฺถ ปิณฺฑมฺหิ นิฏฺฐิเต ชิวฺหาย หตฺถํ อปเลขติ, อุจฺจารมฺปิ กตฺวา หตฺถสฺมิํเยว ทณฺฑกสญฺญี หุตฺวา หเตฺถน อปเลขติฯ ภิกฺขาย คหณตฺถํ ''เอหิ, ภทเนฺต''ติ วุโตฺต น เอตีติ **น เอหิภทนฺติโก**ฯ ''เตน หิ ติฏฺฐ, ภเนฺต''ติ วุโตฺตปิ น ติฏฺฐตีติ **น ติฏฺฐภทนฺติโก**ฯ ตทุภยมฺปิ กิร โส ''เอตสฺส วจนํ กตํ ภวิสฺสตี''ติ น กโรติฯ **อภิหฏ**นฺติ ปุเรตรํ คเหตฺวา อาหฏภิกฺขํฯ **อุทฺทิสฺสกต**นฺติ อิทํ ตุเมฺห อุทฺทิสฺส กตนฺติ เอวมาโรจิตภิกฺขํฯ **นิมนฺตน**นฺติ ''อสุกํ นาม กุลํ วา วีถิํ วา คามํ วา ปวิเสยฺยาถา''ติ เอวํ นิมนฺติตภิกฺขมฺปิ น สาทิยติ น คณฺหาติฯ **น กุมฺภิมุขา**ติ กุมฺภิโต อุทฺธริตฺวา ทียมานํ ภิกฺขมฺปิ น คณฺหาติฯ **น กโฬปิมุขา**ติ กโฬปีติ อุกฺขลิ วา ปจฺฉิ วา, ตโตปิ น คณฺหาติฯ กสฺมา? ''กุมฺภิกโฬปิโย มํ นิสฺสาย กฏจฺฉุนา ปหารํ ลภนฺตี''ติฯ **น เอฬกมนฺตร**นฺติ อุมฺมารํ อนฺตรํ กตฺวา ทียมานํ น คณฺหาติฯ กสฺมา? ''อยํ มํ นิสฺสาย อนฺตรกรณํ ลภตี''ติฯ **ทณฺฑมุสเลสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **ทฺวินฺน**นฺติ ทฺวีสุ ภุญฺชมาเนสุ เอกสฺมิํ อุฏฺฐาย เทเนฺต น คณฺหาติฯ กสฺมา? กพฬนฺตราโย โหตีติฯ

น คพฺภินิยาติอาทีสุ ปน คพฺภินิยา กุจฺฉิยํ ทารโก กิลมติ, ปายนฺติยา ทารกสฺส ขีรนฺตราโย โหติ, ปุริสนฺตรคตาย รติอนฺตราโย โหตีติ น คณฺหาติฯ **น สงฺกิตฺตีสู**ติ สงฺกิเตฺตตฺวา กตภเตฺตสุฯ ทุพฺภิกฺขสมเย กิร อเจลกสาวกา อเจลกานํ อตฺถาย ตโต ตโต ตณฺฑุลาทีนิ สมาทเปตฺวา ภตฺตํ ปจนฺติ, อุกฺกฏฺฐาเจลโก ตโต น ปฏิคฺคณฺหาติฯ **น ยตฺถ สา**ติ ยตฺถ สุนโข ''ปิณฺฑํ ลภิสฺสามี''ติ อุปฏฺฐิโต โหติ, ตตฺถ ตสฺส อทตฺวา อาหฏํ น คณฺหาติฯ กสฺมา? เอตสฺส ปิณฺฑนฺตราโย โหตีติฯ **สณฺฑสณฺฑจารินี**ติ สมูหสมูหจารินี ฯ สเจ หิ อเจลกํ ทิสฺวา ''อิมสฺส ภิกฺขํ ทสฺสามา''ติ มนุสฺสา ภตฺตเคหํ ปวิสนฺติ, เตสุ จ ปวิสเนฺตสุ กโฬปิมุขาทีสุ นิลีนา มกฺขิกา อุปฺปติตฺวา สณฺฑสณฺฑา จรนฺติ, ตโต อาหฏํ ภิกฺขํ น คณฺหาติฯ กสฺมา? ''มํ นิสฺสาย มกฺขิกานํ โคจรนฺตราโย ชาโต''ติฯ

ถุโสทกนฺติ สพฺพสสฺสสมฺภาเรหิ กตโสวีรกํฯ เอตฺถ จ สุราปานเมว สาวชฺชํ, อยํ ปน สเพฺพสุ สาวชฺชสญฺญีฯ **เอกาคาริโก**ติ โย เอกสฺมิํเยว เคเห ภิกฺขํ ลภิตฺวา นิวตฺตติฯ **เอกาโลปิโก**ติ เอเกเนว อาโลเปน ยาเปติฯ **ทฺวาคาริกาทีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **เอกิสฺสาปิ ทตฺติยา**ติ เอกาย ทตฺติยาฯ ทตฺติ นาม เอกา ขุทฺทกปาติ โหติ, ยตฺถ อคฺคภิกฺขํ ปกฺขิปิตฺวา ฐเปนฺติฯ **เอกาหิก**นฺติ เอกทิวสนฺตริกํฯ **อทฺธมาสิก**นฺติ อทฺธมาสนฺตริกํฯ **ปริยายภตฺตโภชน**นฺติ วารภตฺตโภชนํ, เอกาหวาเรน ทฺวีหวาเรน สตฺตาหวาเรน อทฺธมาสวาเรนาติ เอวํ ทิวสวาเรน อาภตภตฺตโภชนํฯ **สากภโกฺข**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ

อุพฺภฏฺฐโกติ อุทฺธํ ฐิตโกฯ **อุกฺกุฏิกปฺปธานมนุยุโตฺต**ติ อุกฺกุฏิกวีริยมนุยุโตฺต, คจฺฉโนฺตปิ อุกฺกุฏิโกว หุตฺวา อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา คจฺฉติฯ **กณฺฏกาปสฺสยิโก**ติ อยกณฺฏเก วา ปกติกณฺฏเก วา ภูมิยํ โกเฏฺฏตฺวา ตตฺถ จมฺมํ อตฺถริตฺวา ฐานจงฺกมาทีนิ กโรติฯ **เสยฺย**นฺติ สยโนฺตปิ ตเตฺถว เสยฺยํ กเปฺปติฯ สายํ ตติยมสฺสาติ **สายตติยก**ํฯ ปาโต มชฺฌนฺหิเก สายนฺติ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ ''ปาปํ ปวาเหสฺสามี''ติ อุทโกโรหนานุโยคํ อนุยุโตฺต วิหรติฯ

กาเย กายานุปสฺสีติอาทีนิ เหฏฺฐา เอกกนิปาตวณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, มชฺฌิมา ปฏิปทา**ติ, ภิกฺขเว, อยํ กามสุขลฺลิกานุโยคญฺจ อตฺตกิลมถานุโยคญฺจาติ เทฺว อเนฺต อนุปคตา, สสฺสตุเจฺฉทเนฺตหิ วา วิมุตฺตา มชฺฌิมา ปฏิปทาติ เวทิตพฺพาฯ

อเจลกวโคฺค ฉโฏฺฐฯ

๑๗-๑๘. เปยฺยาลวคฺคาทิวณฺณนา

๑๖๔-๑๘๔. **สมนุโญฺญ**ติ สมานชฺฌาสโยฯ **ราคสฺสา**ติ ปญฺจกามคุณิกราคสฺสฯ **อภิญฺญายา**ติ อภิชานนตฺถํฯ **สุญฺญโต สมาธี**ติอาทีหิ ตีหิปิ สมาธีหิ วิปสฺสนาว กถิตาฯ วิปสฺสนา หิ นิจฺจาภินิเวส-นิจฺจนิมิตฺต-นิจฺจปณิธิอาทีนํ อภาวา อิมานิ นามานิ ลภติฯ **ปริญฺญายา**ติ ปริชานนตฺถํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยติฯ

เปยฺยาลวคฺคาทิ นิฏฺฐิตาฯ

มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

ติกนิปาตสฺส สํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

จตุกฺกนิปาต-อฏฺฐกถา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. ภณฺฑคามวโคฺค

๑. อนุพุทฺธสุตฺตวณฺณนา

๑. จตุกฺกนิปาตสฺส ปฐเม **อนนุโพธา**ติ อพุชฺฌเนน อชานเนนฯ **อปฺปฏิเวธา**ติ อปฺปฏิวิชฺฌเนน อปจฺจกฺขกิริยายฯ **ทีฆมทฺธานน**ฺติ จิรกาลํฯ **สนฺธาวิตน**ฺติ ภวโต ภวํ คมนวเสน สนฺธาวิตํฯ **สํสริตน**ฺติ ปุนปฺปุนํ คมนาคมนวเสน สํสริตํฯ **มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจา**ติ มยา จ ตุเมฺหหิ จฯ อถ วา **สนฺธาวิตํ สํสริตน**ฺติ สนฺธาวนํ สํสรณํ มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจ อโหสีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อริยสฺสา**ติ นิโทฺทสสฺสฯ สีลํ สมาธิ ปญฺญาติ อิเม ปน ตโย ธมฺมา มคฺคผลสมฺปยุตฺตาว เวทิตพฺพา, วิมุตฺตินาเมน ผลเมว นิทฺทิฏฺฐํฯ **ภวตณฺหา**ติ ภเวสุ ตณฺหาฯ **ภวเนตฺตี**ติ ภวรชฺชุฯ ตณฺหาย เอว เอตํ นามํฯ ตาย หิ สตฺตา โคณา วิย คีวาย พนฺธิตฺวา ตํ ตํ ภวํ นียนฺติ, ตสฺมา ภวเนตฺตีติ วุจฺจติฯ

อนุตฺตราติ โลกุตฺตราฯ **ทุกฺขสฺสนฺตกโร**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกโรฯ **จกฺขุมา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมาฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ อิทมสฺส โพธิมเณฺฑ ปฐมปรินิพฺพานํ, ปจฺฉา ปน ยมกสาลานมนฺตเร อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโตติ ยถานุสนฺธินา เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

๒. ปปติตสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเย **ปปติโต**ติ ปติโต จุโตฯ **อปฺปปติโต**ติ อปติโต ปติฏฺฐิโตฯ ตตฺถ โลกิยมหาชโน ปติโตเยว นาม, โสตาปนฺนาทโย กิเลสุปฺปตฺติกฺขเณ ปติตา นาม, ขีณาสโว เอกนฺตปติฏฺฐิโต นามฯ

จุตา ปตนฺตีติ เย จุตา, เต ปตนฺติ นามฯ **ปติตา**ติ เย ปติตา, เต จุตา นามฯ จุตตฺตา ปติตา, ปติตตฺตา จุตาติ อโตฺถฯ **คิทฺธา**ติ ราครตฺตาฯ **ปุนราคตา**ติ ปุน ชาตึ ปุน ชรํ ปุน พฺยาธึ ปุน มรณํ อาคตา นาม โหนฺติฯ **กตํ กิจฺจน**ฺติ จตูหิ มเคฺคหิ กตฺตพฺพกิจฺจํ กตํฯ **รตํ รมฺมน**ฺติ รมิตพฺพยุตฺตเก คุณชาเต รมิตํฯ **สุเขนานฺวาคตํ สุขน**ฺติ สุเขน สุขํ อนุอาคตํ สมฺปตฺตํฯ มานุสกสุเขน ทิพฺพสุขํ, ฌานสุเขน วิปสฺสนาสุขํ, วิปสฺสนาสุเขน มคฺคสุขํ, มคฺคสุเขน ผลสุขํ, ผลสุเขน นิพฺพานสุขํ สมฺปตฺตํ อธิคตนฺติ อโตฺถฯ

๓. ปฐมขตสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติยํ ทุกนิปาตวณฺณนายํ วุตฺตเมวฯ คาถาสุ ปน **นินฺทิยน**ฺติ นินฺทิตพฺพยุตฺตกํฯ **นินฺทตี**ติ ครหติฯ **ปสํสิโย**ติ ปสํสิตพฺพยุโตฺตฯ **วิจินาติ มุเขน โส กลิน**ฺติ โย เอวํ ปวโตฺต , เตน มุเขน กลึ วิจินาติ นามฯ **กลินา เตน สุขํ น วินฺทตี**ติ เตน จ กลินา สุขํ น ปฏิลภติฯ **สพฺพสฺสาปิ สหาปิ อตฺตนา**ติ สเพฺพนปิ สเกน ธเนน เจว อตฺตนา จ สทฺธึ โย ปราชโย, โส อปฺปมตฺตโกว กลีติ อโตฺถฯ **โย สุคเตสู**ติ โย ปน สมฺมคฺคเตสุ ปุคฺคเลสุ จิตฺตํ ปทุเสฺสยฺย, อยํ จิตฺตปโทโสว ตโต กลิโต มหนฺตตโร กลิฯ อิทานิ ตสฺส มหนฺตตรภาวํ ทเสฺสโนฺต **สตํ สหสฺสาน**ฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สตํ สหสฺสาน**ฺติ นิรพฺพุทคณนาย สตสหสฺสํฯ **ฉตฺตึสตี**ติ อปรานิ จ ฉตฺตึสติ นิรพฺพุทานิฯ **ปญฺจ จา**ติ อพฺพุทคณนาย จ ปญฺจ อพฺพุทานิฯ **ยมริยครหี**ติ ยํ อริเย ครหโนฺต นิรยํ อุปปชฺชติ, ตตฺถ เอตฺตกํ อายุปฺปมาณนฺติฯ

๔. ทุติยขตสุตฺตวณฺณนา

๔. จตุเตฺถ **มาตริ ปิตริ จา**ติอาทีสุ มิตฺตวินฺทโก มาตริ มิจฺฉาปฏิปนฺโน นาม, อชาตสตฺตุ ปิตริ มิจฺฉาปฏิปนฺโน นาม, เทวทตฺโต ตถาคเต มิจฺฉาปฏิปนฺโน นาม, โกกาลิโก ตถาคตสาวเก มิจฺฉาปฏิปนฺโน นามฯ **พหุญฺจา**ติ พหุกเมวฯ **ปสวตี**ติ ปฏิลภติฯ **ตายา**ติ ตาย มิจฺฉาปฏิปตฺติสงฺขาตาย อธมฺมจริยายฯ **เปจฺจา**ติ อิโต คนฺตฺวาฯ **อปายํ คจฺฉตี**ติ นิรยาทีสุ อญฺญตรสฺมึ นิพฺพตฺตติฯ สุกฺกปเกฺขปิ เอเสว นโยฯ

๕. อนุโสตสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม อนุโสตํ คจฺฉตีติ **อนุโสตคามี**ฯ กิเลสโสตสฺส ปจฺจนีกปฏิปตฺติยา ปฏิโสตํ คจฺฉตีติ **ปฏิโสตคามี**ฯ **ฐิตตฺโต**ติ ฐิตสภาโวฯ **ติณฺโณ**ติ โอฆํ ตริตฺวา ฐิโตฯ **ปารงฺคโต**ติ ปรตีรํ คโตฯ **ถเล ติฏฺฐตี**ติ นิพฺพานถเล ติฏฺฐติฯ **พฺราหฺมโณ**ติ เสฏฺโฐ นิทฺโทโสฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ โลเกฯ **กาเม จ ปฏิเสวตี**ติ กิเลสกาเมหิ วตฺถุกาเม ปฏิเสวติฯ **ปาปญฺจ กมฺมํ กโรตี**ติ ปาปญฺจ ปาณาติปาตาทิกมฺมํ กโรติฯ **ปาปญฺจ กมฺมํ น กโรตี**ติ ปญฺจเวรกมฺมํ น กโรติฯ **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ฐิตตฺโต**ติ อยํ อนาคามี ปุคฺคโล ตสฺมา โลกา ปุน ปฏิสนฺธิวเสน อนาคมนโต ฐิตตฺโต นามฯ

ตณฺหาธิปนฺนาติ ตณฺหาย อธิปนฺนา อโชฺฌตฺถฏา, ตณฺหํ วา อธิปนฺนา อโชฺฌคาฬฺหาฯ **ปริปุณฺณเสโข**ติ สิกฺขาปาริปูริยา ฐิโตฯ **อปริหานธมฺโม**ติ อปริหีนสภาโวฯ **เจโตวสิปฺปตฺโต**ติ จิตฺตวสีภาวํ ปตฺโตฯ เอวรูโป ขีณาสโว โหติ, อิธ ปน อนาคามี กถิโตฯ **สมาหิตินฺทฺริโย**ติ สมาหิตฉฬินฺทฺริโยฯ **ปโรปรา**ติ ปโรวรา อุตฺตมลามกา, กุสลากุสลาติ อโตฺถฯ **สเมจฺจา**ติ ญาเณน สมาคนฺตฺวาฯ **วิธูปิตา**ติ วิทฺธํสิตา ฌาปิตา วาฯ **วุสิตพฺรหฺมจริโย**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยํ วสิตฺวา ฐิโตฯ **โลกนฺตคู**ติ ติวิธสฺสาปิ โลกสฺส อนฺตํ คโตฯ **ปารคโต**ติ ฉหากาเรหิ ปารคโตฯ อิธ ขีณาสโวว กถิโตฯ อิติ สุเตฺตปิ คาถาสุปิ วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตํฯ

๖. อปฺปสฺสุตสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฏฺฐ **อนุปปนฺโน**ติ อนุปาคโตฯ **สุตฺต**นฺติอาทีสุ อุภโตวิภงฺคนิเทฺทสขนฺธกปริวารสุตฺตนิปาตมงฺคลสุตฺตรตนสุตฺต- นาฬกสุตฺตตุวฏกสุตฺตานิ, อญฺญมฺปิ จ สุตฺตนามกํ ตถาคตวจนํ **สุตฺต**นฺติ เวทิตพฺพํฯ สพฺพมฺปิ สคาถกํ สุตฺตํ **เคยฺย**นฺติ เวทิตพฺพํ, วิเสเสน สํยุตฺตเก สกโลปิ สคาถาวโคฺคฯ สกลมฺปิ อภิธมฺมปิฏกํ, นิคฺคาถกสุตฺตํ, ยญฺจ อญฺญมฺปิ อฏฺฐหิ องฺคหิ อสงฺคหิตํ พุทฺธวจนํ, ตํ **เวยฺยากรณ**นฺติ เวทิตพฺพํฯ ธมฺมปท-เถรคาถา-เถริคาถา สุตฺตนิปาเต โนสุตฺตนามิกา สุทฺธิกคาถา จ **คาถา**ติ เวทิตพฺพาฯ โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฏิสํยุตฺตา เทฺวอสีติ สุตฺตนฺตา **อุทาน**นฺติ เวทิตพฺพาฯ ''วุตฺตเญฺหตํ ภควตา''ติอาทินยปฺปวตฺตา ทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา **อิติวุตฺตก**นฺติ เวทิตพฺพาฯ อปณฺณกชาตกาทีนิ ปญฺญาสาธิกานิ ปญฺจ ชาตกสตานิ **ชาตก**นฺติ เวทิตพฺพานิฯ ''จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา อานเนฺท''ติอาทินยปฺปวตฺตา สเพฺพปิ อจฺฉริยอพฺภุตธมฺมปฏิสํยุตฺตา สุตฺตนฺตา **อพฺภุตธมฺม**นฺติ เวทิตพฺพาฯ จูฬเวทลฺลมหาเวทลฺลสมฺมาทิฏฺฐิสกฺกปญฺหสงฺขารภาชนิยมหาปุณฺณมสุตฺตาทโย สเพฺพปิ เวทญฺจ ตุฏฺฐิญฺจ ลทฺธา ลทฺธา ปุจฺฉิตา สุตฺตนฺตา **เวทลฺล**นฺติ เวทิตพฺพาฯ **น อตฺถมญฺญาย น ธมฺมมญฺญายา**ติ อฏฺฐกถญฺจ ปาฬิญฺจ อชานิตฺวาฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปนฺโน**ติ นวโลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุรูปธมฺมํ สหสีลํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ น ปฏิปนฺโน โหติฯ อิมินา อุ

ปาเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปฐมวาเร ปเนตฺถ อปฺปสฺสุตทุสฺสีโล กถิโต, ทุติเย อปฺปสฺสุตขีณาสโว, ตติเย พหุสฺสุตทุสฺสีโล, จตุเตฺถ พหุสฺสุตขีณาสโวฯ

สีเลสุ อสมาหิโตติ สีเลสุ อปริปูรการีฯ **สีลโต จ สุเตน จา**ติ สีลภาเคน จ สุตภาเคน จ ‘‘อยํ ทุสฺสีโล อปฺปสฺสุโต’’ติ เอวํ ตํ ครหนฺตีติ อโตฺถฯ **ตสฺส สมฺปชฺชเต สุต**นฺติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ยสฺมา เตน สุเตน สุตกิจฺจํ กตํ, ตสฺมา ตสฺส สุตํ สมฺปชฺชติ นามฯ **นาสฺส สมฺปชฺชเต**ติ สุตกิจฺจสฺส อกตตฺตา น สมฺปชฺชติฯ **ธมฺมธร**นฺติ สุตธมฺมานํ อาธารภูตํฯ **สปฺปญฺญ**นฺติ สุปญฺญํฯ **เนกฺขํ ชโมฺพนทเสฺสวา**ติ ชมฺพุนทํ วุจฺจติ ชาติสุวณฺณํ, ตสฺส ชมฺพุนทสฺส เนกฺขํ วิย, ปญฺจสุวณฺณปริมาณํ สุวณฺณฆฏิกํ วิยาติ อโตฺถฯ

๗. โสภนสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **วิยตฺตา**ติ ปญฺญาเวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคตาฯ **วินีตา**ติ วินยํ อุเปตา สุวินีตาฯ **วิสารทา**ติ เวสารเชฺชน โสมนสฺสสหคเตน ญาเณน สมนฺนาคตาฯ **ธมฺมธรา**ติ สุตธมฺมานํ อาธารภูตาฯ **ภิกฺขุ จ สีลสมฺปโนฺน**ติ คาถาย กิญฺจาปิ เอเกกเสฺสว เอเกโก คุโณ กถิโต, สเพฺพสํ ปน สเพฺพปิ วฎฺฎนฺตีติฯ

๘. เวสารชฺชสุตฺตวณฺณนา

๘. อฎฺฐเม **เวสารชฺชานี**ติ เอตฺถ สารชฺชปฎิปโกฺข เวสารชฺชํ, จตูสุ ฐาเนสุ สารชฺชาภาวํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนโสมนสฺสมยญาณเสฺสตํ นามํฯ **อาสภํ ฐาน**นฺติ เสฎฺฐฎฺฐานํ อุตฺตมฎฺฐานํฯ อาสภา วา ปุพฺพพุทฺธา, เตสํ ฐานนฺติ อโตฺถฯ อปิจ ควสตเชฎฺฐโก อุสโภ, ควสหสฺสเชฎฺฐโก วสโภฯ วชสตเชฎฺฐโก วา อุสโภ, วชสหสฺสเชฎฺฐโก วสโภ , สพฺพควเสโฎฺฐ สพฺพปริสฺสยสโห เสโต ปาสาทิโก มหาภารวโห อสนิสตสเทฺทหิปิ อสมฺปกมฺปิโย นิสโภ, โส อิธ อุสโภติ อธิเปฺปโตฯ อิทมฺปิ หิ ตสฺส ปริยายวจนํฯ อุสภสฺส อิทนฺติ **อาสภํฯ ฐาน**นฺติ จตูหิ ปาเทหิ ปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา ววตฺถานํฯ อิทํ ปน อาสภํ วิยาติ อาสภํฯ ยเถว หิ นิสภสงฺขาโต อุสโภ จตูหิ ปาเทหิ ปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฎฺฐาเนน ติฎฺฐติ, เอวํ ตถาคโตปิ จตูหิ เวสารชฺชปาเทหิ อฎฺฐปริสปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา สเทวเก โลเก เกนจิ ปจฺจตฺถิเกน ปจฺจามิเตฺตน อกมฺปิโย อจลฎฺฐาเนน ติฎฺฐติฯ เอวํ ติฎฺฐมาโนว ตํ อาสภํ ฐานํ ปฎิชานาติ อุปคจฺฉติ น ปจฺจกฺขาติ, อตฺตนิ อาโรเปติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาสภํ ฐานํ ปฎิชานาตี’’ติฯ

ปริสาสูติ อฎฺฐสุ ปริสาสุฯ **สีหนาทํ นทตี**ติ เสฎฺฐนาทํ อภีตนาทํ นทติ, สีหนาทสทิสํ วา นาทํ นทติฯ อยมโตฺถ สีหนาทสุเตฺตน ทเสฺสตโพฺพฯ ยถา วา สีโห สหนโต จ หนนโต จ สีโหติ วุจฺจติ, เอวํ ตถาคโต โลกธมฺมานํ สหนโต ปรปฺปวาทานญฺจ หนนโต สีโหติ วุจฺจติฯ เอวํ วุตฺตสฺส สีหสฺส นาทํ สีหนาทํฯ ตตฺถ ยถา สีโห สีหพเลน สมนฺนาคโต สพฺพตฺถ วิสารโท วิคตโลมหํโส สีหนาทํ นทติ, เอวํ ตถาคตสีโหปิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต อฎฺฐสุ ปริสาสุ วิสารโท วิคตโลมหํโส ‘‘อิติ รูป’’นฺติอาทินา นเยน นานาวิธเทสนาวิลาสสมฺปนฺนํ สีหนาทํ นทติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปริสาสุ สีหนาทํ นทตี’’ติฯ

พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตตีติ เอตฺถ **พฺรหฺม**นฺติ เสฎฺฐํ อุตฺตมํ วิสุทฺธํฯ จกฺกสโทฺท ปนายํ –

> ‘‘สมฺปตฺติยํ ลกฺขเณ จ, รถเงฺค อิริยาปเถ;
> ทาเน รตนธมฺมูร-จกฺกาทีสุ จ ทิสฺสติ;

ธมฺมจเกฺก อิธ มโต, ตญฺจ เทฺวธา วิภาวเย’’ฯ

‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสาน’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๑) หิ อยํ สมฺปตฺติยํ ทิสฺสติฯ ‘‘ปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานี’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๕) เอตฺถ ลกฺขเณฯ ‘‘จกฺกํว วหโต ปท’’นฺติ (ธ. ป. ๑) เอตฺถ รถงฺเคฯ ‘‘จตุจกฺกํ นวทฺวาร’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๙) เอตฺถ อิริยาปเถฯ ‘‘ททํ ภุญฺช มา จ ปมาโท, จกฺกํ วตฺตย สพฺพปาณิน’’นฺติ (ชา. ๑.๗.๑๔๙) เอตฺถ ทาเนฯ ‘‘ทิพฺพํ จกฺกรตนํ ปาตุรโหสี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๔๓; ม. นิ. ๓.๒๕๖) เอตฺถ รตนจเกฺกฯ ‘‘มยา ปวตฺติตํ จกฺก’’นฺติ (สุ. นิ. ๕๖๒) เอตฺถ ธมฺมจเกฺกฯ ‘‘อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก’’ติ (ชา. ๑.๑.๑๐๔; ๑.๕.๑๐๓) เอตฺถ อุรจเกฺกฯ ‘‘ขุรปริยเนฺตน เจปิ จเกฺกนา’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๖) เอตฺถ ปหรณจเกฺกฯ ‘‘อสนิวิจกฺก’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๖๑; สํ. นิ. ๒.๑๖๒) เอตฺถ อสนิมณฺฑเลฯ อิธ ปนายํ ธมฺมจเกฺก มโตฯ

ตํ ปเนตํ ธมฺมจกฺกํ ทุวิธํ โหติ ปฏิเวธญาณญฺจ เทสนาญาณญฺจฯ ตตฺถ ปญฺญาปภาวิตํ อตฺตโน อริยผลาวหํ ปฏิเวธญาณํ, กรุณาปภาวิตํ สาวกานํ อริยผลาวหํ เทสนาญาณํฯ ตตฺถ ปฏิเวธญาณํ อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปนฺนนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ อภินิกฺขมนโต ยาว อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ ตุสิตภวนโต วา ยาว มหาโพธิปลฺลเงฺก อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ ทีปงฺกรโต ปฏฺฐาย วา ยาว โพธิปลฺลเงฺก อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ เทสนาญาณมฺปิ ปวตฺตมานํ ปวตฺตนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ ยาว อญฺญาสิโกณฺฑญฺญสฺส โสตาปตฺติมคฺคา ปวตฺตมานํ, ผลกฺขเณ ปวตฺตํ นามฯ เตสุ ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํ, เทสนาญาณํ โลกิยํฯ อุภยมฺปิ ปเนตํ อเญฺญหิ อสาธารณํ, พุทฺธานํเยว โอรสญาณํฯ

สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโตติ ‘‘อหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, สเพฺพ ธมฺมา มยา อภิสมฺพุทฺธา’’ติ เอวํ ปฏิชานโต ตวฯ **อนภิสมฺพุทฺธา**ติ อิเม นาม ธมฺมา ตยา อนภิสมฺพุทฺธาฯ **ตตฺร วตา**ติ เตสุ ‘‘อนภิสมฺพุทฺธา’’ติ เอวํ ทสฺสิตธเมฺมสุฯ **สหธเมฺมนา**ติ สเหตุนา สการเณน วจเนนฯ **นิมิตฺตเมต**นฺติ เอตฺถ ปุคฺคโลปิ ธโมฺมปิ นิมิตฺตนฺติ อธิเปฺปโต ฯ ตํ ปุคฺคลํ น ปสฺสามิ, โย มํ ปฏิโจเทสฺสติฯ ตํ ธมฺมํ น ปสฺสามิ, ยํ ทเสฺสตฺวา ‘‘อยํ นาม ธโมฺม ตยา อนภิสมฺพุโทฺธ’’ติ มํ ปฏิโจเทสฺสตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **เขมปฺปโตฺต**ติ เขมํ ปโตฺตฯ เสสปททฺวยํ อิมเสฺสว เววจนํฯ สพฺพเมฺปตํ เวสารชฺชญาณเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ ทสพลสฺส หิ ‘‘อยํ นาม ธโมฺม ตยา อนภิสมฺพุโทฺธ’’ติ โจทกํ ปุคฺคลํ วา โจทนาการณํ อนภิสมฺพุทฺธธมฺมํ วา อปสฺสโต ‘‘สภาวพุโทฺธเยว วต สมาโน อหํ พุโทฺธสฺมีติ วทามี’’ติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส พลวตรํ โสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, เตน สมฺปยุตฺตํ ญาณํ เวสารชฺชํ นามฯ ตํ สนฺธาย ‘‘เขมปฺปโตฺต’’ติอาทิมาหฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อนฺตรายิกา ธมฺมาติ เอตฺถ ปน อนฺตรายํ กโรนฺตีติ **อนฺตรายิกา**ฯ เต อตฺถโต สญฺจิจฺจ วีติกฺกนฺตา สตฺต อาปตฺติกฺขนฺธาฯ สญฺจิจฺจ วีติกฺกนฺตํ หิ อนฺตมโส ทุกฺกฏทุพฺภาสิตมฺปิ มคฺคผลานํ อนฺตรายํ กโรติฯ อิธ ปน เมถุนธโมฺม อธิเปฺปโตฯ เมถุนํ เสวโต หิ ยสฺส กสฺสจิ นิสฺสํสยเมว มคฺคผลานํ อนฺตราโย โหติฯ

ยสฺส โข ปน เต อตฺถายาติ ราคกฺขยาทีสุ ยสฺส อตฺถายฯ **ธโมฺม เทสิโต**ติ อสุภภาวนาทิธโมฺม กถิโตฯ **ตตฺร วต ม**นฺติ ตสฺมิํ อนิยฺยานิกธเมฺม มํฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

วาทปถาติ วาทาเยวฯ **ปุถู**ติ พหูฯ **สิตา**ติ อุปนิพทฺธา อภิสงฺขตาฯ อถ วา **ปุถุสฺสิตา**ติ ปุถุภาวํ สิตา อุปคตา, ปุถูหิ วา สิตาติปิ ปุถุสฺสิตาฯ **ยํ นิสฺสิตา**ติ เอตรหิปิ ยํ วาทปถํ นิสฺสิตาฯ **น เต ภวนฺตี**ติ เต วาทปถา น ภวนฺติ ภิชฺชนฺติ วินสฺสนฺติฯ **ธมฺมจกฺกน**ฺติ เทสนาญาณสฺสปิ ปฏิเวธญาณสฺสปิ เอตํ นามํฯ เตสุ เทสนาญาณํ โลกิยํ, ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํฯ **เกวลี**ติ สกลคุณสมนฺนาคโตฯ **ตาทิส**นฺติ ตถาวิธํฯ

๙. ตณฺหุปฺปาทสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม อุปฺปชฺชติ เอเตสูติ **อุปฺปาทา**ฯ กา อุปฺปชฺชติ? ตณฺหาฯ ตณฺหาย อุปฺปาทา **ตณฺหุปฺปาทา,** ตณฺหาวตฺถูนิ ตณฺหาการณานีติ อโตฺถฯ **จีวรเหตู**ติ ‘‘กตฺถ มนาปํ จีวรํ ลภิสฺสามี’’ติ จีวรการณา อุปฺปชฺชติฯ **อิติภวาภวเหตู**ติ เอตฺถ **อิตี**ติ นิทสฺสนเตฺถ นิปาโตฯ ยถา จีวราทิเหตุ, เอวํ ภวาภวเหตุปีติ อโตฺถฯ **ภวาภโว**ติ เจตฺถ ปณีตตรานิ สปฺปินวนีตาทีนิ อธิเปฺปตานิฯ สมฺปตฺติภเวสุ ปณีตตรปณีตตมภโวติปิ วทนฺติเยวฯ

ตณฺหาทุติโยติ อยญฺหิ สโตฺต อนมตเคฺค สํสารวเฏฺฏ สํสรโนฺต น เอกโกว สํสรติ, ตณฺหํ ปน ทุติยิกํ ลภโนฺตว สํสรติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ตณฺหาทุติโย’’ติฯ **อิตฺถภาวญฺญถาภาว**นฺติ เอตฺถ อิตฺถภาโว นาม อยํ อตฺตภาโว, อญฺญถาภาโว นาม อนาคตตฺตภาโวฯ เอวรูโป วา อโญฺญปิ อตฺตภาโว อิตฺถภาโว นาม, น เอวรูโป อญฺญถาภาโว นามฯ ตํ อิตฺถภาวญฺญถาภาวํฯ **สํสาร**นฺติ ขนฺธธาตุอายตนานํ ปฏิปาฎิํฯ **นาติวตฺตตี**ติ นาติกฺกมติฯ **เอวมาทีนวํ ญตฺวา**ติ เอวํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุ ขเนฺธสุ อาทีนวํ ชานิตฺวาฯ **ตณฺหํ ทุกฺขสฺส สมฺภว**นฺติ ตณฺหํ จ ‘‘อยํ วฎฺฎทุกฺขสมฺภูโต สภาโว การณ’’นฺติ เอวํ ชานิตฺวาฯ เอตฺตาวตา อิมสฺส ภิกฺขุโน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตภาโว ทสฺสิโตฯ อิทานิ ตํ ขีณาสวํ โถเมโนฺต **วีตตโณฺห**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนาทาโน**ติ นิคฺคหโณฯ **สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช**ติ สติสมฺปชเญฺญ เวปุลฺลปฺปโตฺต ขีณาสโว ภิกฺขุ สโต สมฺปชาโน จเรยฺย วิหเรยฺยาติ อโตฺถฯ อิติ สุตฺตเนฺต วฎฺฎํ กเถตฺวา คาถาสุ วฎฺฎวิวฎฺฎํ กถิตนฺติฯ

๑๐. โยคสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม วฎฺฎสฺมิํ โยเชนฺตีติ **โยคาฯ กามโยโค**ติอาทีสุ ปญฺจกามคุณิโก ราโค กามโยโคฯ รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค **ภวโยโค,** ตถา ฌานนิกนฺติฯ สสฺสตทิฎฺฐิสหคโต จ ราโค ทฺวาสฎฺฐิ ทิฎฺฐิโย จ **ทิฎฺฐิโยโค**ฯ จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณํ **อวิชฺชาโยโค**ฯ กาเมสุ วา โยเชตีติ กามโยโคฯ ภเวสุ โยเชตีติ ภวโยโคฯ ทิฎฺฐีสุ โยเชตีติ ทิฎฺฐิโยโคฯ อวิชฺชาย โยเชตีติ อวิชฺชาโยโคติ เหฎฺฐา วุตฺตธมฺมานํเยเวตํ อธิวจนํฯ

อิทานิ เต วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต **กตโม จ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สมุทย**นฺติ อุปฺปตฺติํฯ **อตฺถงฺคม**นฺติ เภทํฯ **อสฺสาท**นฺติ มธุรภาวํฯ **อาทีนว**นฺติ อมธุรภาวํ โทสํฯ **นิสฺสรณ**นฺติ นิสฺสฎภาวํฯ **กาเมสู**ติ วตฺถุกาเมสุฯ **กามราโค**ติ กาเม อารพฺภ อุปฺปนฺนราโคฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อนุเสตี**ติ นิพฺพตฺตติฯ **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, กามโยโค**ติ, ภิกฺขเว, อิทํ กาเมสุ โยชนการณํ พนฺธนการณํ วุจฺจตีติ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ผสฺสายตนานนฺติ จกฺขาทีนํ จกฺขุสมฺผสฺสาทิการณานํฯ **อวิชฺชา อญฺญาณ**นฺติ ญาณปฏิปกฺขภาเวน อญฺญาณสงฺขาตา อวิชฺชาฯ **อิติ กามโยโค**ติ เอตฺถ อิติ สโทฺท จตูหิปิ โยเคหิ สทฺธิํ โยเชตโพฺพ ‘‘เอวํ กามโยโค, เอวํ ภวโยโค’’ติฯ **สํยุโตฺต**ติ ปริวาริโตฯ **ปาปเกหี**ติ

ลามเกหิฯ **อกุสเลหี**ติ อโกสลฺลสมฺภูเตหิฯ **สํกิเลสิเกหี**ติ สํกิเลสนเกหิ, ปสนฺนสฺส จิตฺตสฺส ปสนฺนภาวทูสเกหีติ อโตฺถฯ **โปโนพฺภวิเกหี**ติ ปุนพฺภวนิพฺพตฺตเกหิฯ **สทเรหี**ติ สทรเถหิฯ **ทุกฺขวิปาเกหี**ติ วิปากกาเล ทุกฺขุปฺปาทเกหิฯ **อายตึ ชาติชรามรณิเกหี**ติ อนาคเต ปุนปฺปุนํ ชาติชรามรณนิพฺพตฺตเกหิฯ **ตสฺมา อโยคเกฺขมีติ วุจฺจตี**ติ ยสฺมา อปฺปหีนโยโค ปุคฺคโล เอเตหิ ธมฺเมหิ สมฺปยุโตฺต โหติ, ตสฺมา จตูหิ โยเคหิ เขมํ นิพฺพานํ อนธิคตตฺตา น โยคเกฺขมีติ วุจฺจติฯ

วิสํโยโคติ วิสํโยชนการณานิฯ **กามโยควิสํโยโค**ติ กามโยคโต วิสํโยชนการณํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ อสุภชฺฌานํ กามโยควิสํโยโค, ตํ ปาทกํ กตฺวา อธิคโต อนาคามิมโคฺค เอกเนฺตเนว กามโยควิสํโยโค นามฯ อรหตฺตมโคฺค ภวโยควิสํโยโค นาม, โสตาปตฺติมโคฺค ทิฎฺฐิโยควิสํโยโค นาม, อรหตฺตมโคฺค อวิชฺชาโยควิสํโยโค นามฯ อิทานิ เต วิตฺถารวเสน ทเสฺสโนฺต **กตโม จ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

ภวโยเคน จูภยนฺติ ภวโยเคน จ สํยุตฺตา, กิญฺจิ ภิโยฺย อุภเยนาปิ สมฺปยุตฺตา, เยน เกนจิ โยเคน สมนฺนาคตาติ อโตฺถฯ **ปุรกฺขตา**ติ ปุรโต กตา, ปริวาริตา วาฯ **กาเม ปริญฺญายา**ติ ทุวิเธปิ กาเม ปริชานิตฺวาฯ **ภวโยคญฺจ สพฺพโส**ติ ภวโยคญฺจ สพฺพเมว ปริชานิตฺวาฯ **สมูหจฺจา**ติ สมูหนิตฺวาฯ **วิราชย**นฺติ วิราเชโนฺต, วิราเชตฺวา วาฯ ‘‘วิราเชโนฺต’’ติ หิ วุเตฺต มโคฺค กถิโต โหติ, ‘‘วิราเชตฺวา’’ติ วุเตฺต ผลํฯ **มุนี**ติ ขีณาสวมุนิฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺตปิ คาถาสุปิ วฎฺฎวิวฎฺฎเมว กถิตนฺติฯ

ภณฺฑคามวโคฺค ปฐโมฯ

๒. จรวโคฺค

๑. จรสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **อธิวาเสตีติ** จิตฺตํ อธิโรเปตฺวา วาเสติฯ **นปฺปชหตีติ** น ปริจฺจชติฯ **น วิโนเทตีติ** น นีหรติฯ **น พฺยนฺตีกโรตีติ** น วิคตนฺตํ ปริจฺฉินฺนปริวฏุมํ กโรติฯ **น อนภาวํ คเมตีติ** น อนุอภาวํ อวฑฺฒิ วินาสํ คเมติฯ **จรมฺปีติ** จรโนฺตปิฯ **อนาตาปีติ** นิพฺพีริโยฯ **อโนตฺตาปีติ** อุปวาทภยรหิโตฯ **สตตนฺติ** นิจฺจํฯ **สมิตนฺติ** นิรนฺตรํฯ เอวํ สพฺพตฺถ อตฺถํ ญตฺวา สุกฺกปเกฺข วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

คาถาสุ **เคหนิสฺสิตนฺติ** กิเลสนิสฺสิตํฯ **โมหเนยฺยสูติ** โมหชนเกสุ อารมฺมเณสุฯ **อภโพฺพติ** อภาชนภูโตฯ **ผุฏฺฐุํ สโมฺพธิมุตฺตมนฺติ** อรหตฺตมคฺคสงฺขาตํ อุตฺตมญาณํ ผุสิตุํฯ

๒. สีลสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **สมฺปนฺนสีลาติ** ปริปุณฺณสีลาฯ **สมฺปนฺนปาติโมกฺขาติ** ปริปุณฺณปาติโมกฺขาฯ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุตาติ** ปาติโมกฺขสํวรสีเลน สํวุตา ปิหิตา อุเปตา หุตฺวา วิหรถฯ **อาจารโคจรสมฺปนฺนาติ** อาจาเรน จ โคจเรน จ สมฺปนฺนา สมุปาคตา ภวถฯ **อณุมตฺตสุ วเชฺชสูติ** อณุปฺปมาเณสุ โทเสสุฯ **ภยทสฺสาวิโนติ** ตานิ อณุมตฺตานิ วชฺชานิ ภยโต ทสฺสนสีลาฯ **สมาทาย สิกฺขถ สิกฺขาปเทสูติ** สพฺพสิกฺขาโกฏฺฐาเสสุ สมาทาตพฺพํ สมาทาย คเหตฺวา สิกฺขถฯ ‘‘สมฺปนฺนสีลานํ…เป…. สิกฺขาปเทสู’’ติ เอตฺตเกน ธมฺมกฺขาเนน สิกฺขตฺตเย สมาทาเปตฺวา เจว ปฏิลทฺธคุเณสุ จ วณฺณํ กเถตฺวา อิทานิ อุตฺตริ กาตพฺพํ ทเสฺสโนฺต **กิมสฺสาติอาทิมาหฯ** ตตฺถ **กิมสฺสาติ** กิํ ภเวยฺยฯ

ยตํ จเรติ ยถา จรโนฺต ยโต โหติ สํยโต, เอวํ จเรยฺยฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อเจฺฉติ** นิสีเทยฺยฯ **ยตเมนํ ปสารเยติ** ยํ องฺคปจฺจงฺคํ ปสาเรยฺย, ตํ ยตํ สํยตเมว กตฺวา ปสาเรยฺยฯ **อุทฺธนฺติ** อุปริฯ **ติริยนฺติ** มชฺฌํฯ **อปาจีนนฺติ** อโธฯ เอตฺตาวตา อตีตา ปจฺจุปฺปนฺนา อนาคตา จ ปญฺจกฺขนฺธา กถิตาฯ **ยาวตาติ** ปริเจฺฉทวจนํฯ **ชคโต คตีติ** โลกสฺส นิปฺผตฺติฯ **สมเวกฺขิตา จ ธมฺมานํ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยนฺติ** เอเตสํ สพฺพโลเก อตีตาทิเภทานํ ปญฺจกฺขนฺธธมฺมานํ อุทยญฺจ วยญฺจ สมเวกฺขิตาฯ ‘‘ปญฺจกฺขนฺธานํ อุทยํ ปสฺสโนฺต ปญฺจวีสติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, วยํ ปสฺสโนฺต ปญฺจวีสติ ลกฺขณานิ ปสฺสตี’’ติ วุเตฺตหิ สมปญฺญาสาย ลกฺขเณหิ สมฺมา อเวกฺขิตา โหติฯ **เจโตสมถสามีจินฺติ** จิตฺตสมถสฺส อนุจฺฉวิกํ ปฏิปทํฯ **สิกฺขมานนฺติ** ปฏิปชฺชมานํ, ปูรยมานนฺติ อโตฺถฯ **ปหิตโตฺตติ** เปสิตโตฺตฯ **อาหูติ** กถยนฺติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต สีลํ มิสฺสกํ กเถตฺวา คาถาสุ ขีณาสโว กถิโตฯ

๓. ปธานสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **สมฺมปฺปธานานีติ** สุนฺทรปธานานิ อุตฺตมวีริยานิฯ **สมฺมปฺปธานาติ** ปริปุณฺณวีริยาฯ **มารเธยฺยาภิภูตาติ** เตภูมกวฏฺฏสงฺขาตํ มารเธยฺยํ อภิภวิตฺวา สมติกฺกมิตฺวา ฐิตาฯ **เต อสิตาติ** เต ขีณาสวา อนิสฺสิตา นามฯ **ชาติมรณภยสฺสาติ** ชาติญฺจ มรณญฺจ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภยสฺส, ชาติมรณสงฺขาตเสฺสว วา ภยสฺสฯ **ปารคูติ** ปารงฺคตาฯ **เต ตุสิตาติ** เต ขีณาสวา ตุฏฺฐา นามฯ **เชตฺวา มารํ สวาหินินฺติ** สเสนกํ มารํ ชินิตฺวา ฐิตาฯ **เต อเน**

ชาติ เต ขีณาสวา ตณฺหาสงฺขาตาย เอชาย อเนชา นิจฺจลา นามฯ **นมุจิพลนฺติ** มารพลํฯ **อุปาติวตฺตาติ** อติกฺกนฺตาฯ **เต สุขิตาติ** เต ขีณาสวา โลกุตฺตรสุเขน สุขิตา นามฯ เตเนวาห –

''สุขิตา วต อรหนฺต, ตณฺหา เนสํ น วิชฺชติ;
อสฺมิมาโน สมุจฺฉิโนฺน, โมหชาลํ ปทาลิต''นฺติฯ (สํ. นิ. ๓.๗๖);

๔. สํวรสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ **ปธานานีติ** วีริยานิฯ **สํวรปฺปธานนฺติ** จกฺขาทีนิ สํวรนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริยํ ฯ **ปหานปฺปธานนฺติ** กามวิตกฺกาทโย ปชหนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริยํฯ **ภาวนาปฺปธานนฺติ** สโมฺพชฺฌงฺเค ภาเวนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริยํฯ **อนุรกฺขณาปฺปธานนฺติ** สมาธินิมิตฺตํ อนุรกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริยํฯ

วิเวกนิสฺสิตนฺติอาทีสุ วิเวโก, วิราโค, นิโรโธติ ตีณิปิ นิพฺพานสฺส นามานิฯ นิพฺพานํ หิ อุปธิวิเวกตฺตา **วิเวโก,** ตํ อาคมฺม ราคาทโย วิรชฺชนฺตีติ **วิราโค,** นิรุชฺฌนฺตีติ **นิโรโธ**ฯ ตสฺมา วิเวกนิสฺสิตนฺติอาทีสุ อารมฺมณวเสน วา อธิคนฺตพฺพวเสน วา นิพฺพานนิสฺสิตนฺติ อโตฺถฯ

โวสฺสคฺคปริณามินฺติ เอตฺถ เทฺว โวสฺสคฺคา – ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค จ ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค จฯ ตตฺถ วิปสฺสนา ตทงฺควเสน กิเลเส จ ขเนฺธ จ ราคํ ปริจฺจชตีติ **ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค**ฯ มโคฺค อารมฺมณวเสน นิพฺพานํ ปกฺขนฺทตีติ **ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค**ฯ ตสฺมา โวสฺสคฺคปริณามินฺติ ยถา ภาวิยมาโน สติสโมฺพชฺฌโงฺค โวสฺสคฺคตฺถาย ปริณมติ, วิปสฺสนาภาวญฺจ มคฺคภาวญฺจ ปาปุณาติ, เอวํ ตํ ภาเวตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ภทฺทกนฺติ** ลทฺธกํฯ **สมาธินิมิตฺตํ** วุจฺจติ อฎฺฐิกสญฺญาทิวเสน อธิคโต สมาธิเยวฯ **อนุรกฺขตีติ** สมาธิปาริปนฺถิกธเมฺม ราคโทสโมเห โสเธโนฺต รกฺขติฯ เอตฺถ จ อฎฺฐิกสญฺญาทิกา ปเญฺจว สญฺญา วุตฺตา, อิมสฺมิํ ปน ฐาเน ทสปิ อสุภานิ วิตฺถาเรตฺวา กเถตพฺพานิฯ เตสํ วิตฺถาโร วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๐๒ อาทโย) วุโตฺตเยวฯ คาถาย สํวราทินิปฺผาทกํ วีริยเมว วุตฺตํฯ **ขยํ ทุกฺขสฺส ปาปุเณติ** ทุกฺขกฺขยสงฺขาตํ อรหตฺตํ ปาปุเณยฺยาติฯ

๕. ปญฺญตฺติสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **อคฺคปญฺญตฺติโยติ** อุตฺตมปญฺญตฺติโยฯ **อตฺตภาวีนนฺติ** อตฺตภาววนฺตานํฯ **ยทิทํ ราหุ อสุรินฺทติ** โย เอส ราหุ อสุรินฺท อยํ อโคฺคติฯ เอตฺถ ราหุ กิร อสุรินฺท จตฺตาริ โยชนสหสฺสานิ อฎฺฐ จ โยชนสตานิ อุเจฺจ, พาหนฺตรมสฺส ทฺวาทสโยชนสตานิ, หตฺถตลปาทตลานํ ปุถุลตา ตีณิ โยชนสตานิฯ องฺคุลิปพฺพานิ ปณฺณาส โยชนานิ, ภมุกนฺตรํ ปณฺณาสโยชนํ, นลาฎํ ติโยชนสตํ, สีสํ นวโยชนสตํฯ **กามโภคีนํ ยทิทํ ราชา มนฺธาตาติ** โย เอส ราชา มนฺธาตา นาม, อยํ ทิเพฺพปิ มานุสเกปิ กาเม ปริภุญฺชนกานํ สตฺตานํ อโคฺค นามฯ เอส หิ อสเงฺขยฺยายุเกสุ มนุเสฺสสุ นิพฺพตฺติตฺวา อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ หิรญฺญวสฺสํ วสฺสาเปโนฺต มานุสเก กาเม ทีฆรตฺตํ ปริภุญฺชิฯ เทวโลเก ปน ยาว ฉตฺติํสาย อินฺทานํ อายุปฺปมาณํ, ตาว ปณีเต กาเม ปริภุญฺชีติ กามโภคีนํ อโคฺค นาม ชาโตฯ **อาธิปเตยฺยานนฺติ** อธิปติฎฺฐานํ เชฎฺฐกฎฺฐานํ กโรนฺตานํฯ **ตถาคโต อคฺคมกฺขายตีติ** โลกิยโลกุตฺตเรหิ คุเณหิ ตถาคโต อโคฺค เสโฎฺฐ อุตฺตโม อกฺขายติฯ

อิทฺธิยา ยสสา ชลนฺติ ทิพฺพสมฺปตฺติสมิทฺธิยา จ ปริวารสงฺขาเตน ยสสา จ ชลนฺตานํฯ **อุทฺธํ ติริยํ อปาจีนนฺ**ติ อุปริ จ มชฺเฌ จ เหฏฺฐา จฯ **ยาวตา ชคโต คตี**ติ ยตฺตกา โลกนิปฺผตฺติฯ

๖. โสขุมฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉฏฺเฐ **โสขุมฺมานี**ติ สุขุมลกฺขณปฏิวิชฺฌนกานิ ญาณานิฯ **รูปโสขุมฺเมน สมนฺนาคโต โหตี**ติ รูเป สณฺหสุขุมลกฺขณปริคฺคาหเกน ญาเณน สมนฺนาคโต โหติฯ **ปรเมนา**ติ อุตฺตเมนฯ **เตน จ รูปโสขุมฺเมนา**ติ เตน ยาว อนุโลมภาวํ ปเตฺตน สุขุมลกฺขณปริคฺคาหก ญาเณนฯ **น สมนุปสฺสตี**ติ นตฺถิภาเวเนว น ปสฺสติฯ **น ปเตฺถตี**ติ นตฺถิภาเวเนว น ปเตฺถติฯ **เวทนาโสขุมฺมา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

รูปโสขุมฺมตํ ญตฺวาติ รูปกฺขนฺธสฺส สณฺหสุขุมลกฺขณปริคฺคาหเกน ญาเณน สุขุมตํ ชานิตฺวาฯ **เวทนานญฺจ สมฺภวนฺ**ติ เวทนากฺขนฺธสฺส จ ปภวํ ชานิตฺวาฯ **สญฺญา ยโต สมุเทตี**ติ ยสฺมา การณา สญฺญากฺขนฺโธ สมุเทติ นิพฺพตฺตติ, ตญฺจ ชานิตฺวาฯ **อตฺถํ คจฺฉติ ยตฺถ จา**ติ ยสฺมิํ ฐาเน นิรุชฺฌติ, ตญฺจ ชานิตฺวาฯ **สงฺขาเร ปรโต ญตฺวา**ติ สงฺขารกฺขนฺธํ อนิจฺจตาย ลุชฺชนภาเวน ปรโต ชานิตฺวาฯ อิมินา หิ ปเทน อนิจฺจานุปสฺสนา กถิตาฯ **ทุกฺขโต โน จ อตฺตโต**ติ อิมินา ทุกฺขานตฺตานุปสฺสนาฯ **สโนฺต**ติ กิเลสสนฺตตาย สโนฺตฯ **สนฺติปเท รโต**ติ นิพฺพาเน รโตฯ อิติ สุตฺตเนฺต จตูสุ ฐาเนสุ วิปสฺสนาว กถิตา, คาถาสุ โลกุตฺตรธโมฺมปีติฯ

๗. ปฐมอคติสุตฺตวณฺณนา

๑๗-๑๙. สตฺตเม **อคติคมนานี**ติ นคติคมนานิฯ **ฉนฺทาคติํ คจฺฉตี**ติ ฉเนฺทน อคติํ คจฺฉติ, อกตฺตพฺพํ กโรติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ฉนฺทา โทสา ภยา โมหา**ติ ฉเนฺทน, โทเสน, ภเยน, โมเหนฯ **อติวตฺตตี**ติ อติกฺกมติฯ อฏฺฐมํ อุตฺตานเมวฯ นวเม ตถาพุชฺฌนกานํ วเสน ทฺวีหิปิ นเยหิ กถิตํฯ

๑๐. ภตฺตุเทฺทสกสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **ภตฺตุเทฺทสโก**ติ สลากภตฺตาทีนํ อุเทฺทสโกฯ **กาเมสุ อสํยตา**ติ วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมหิ อสํยตาฯ **ปริสากสโฏ จ ปเนส วุจฺจตี**ติ อยญฺจ ปน โส เอวรูปา ปริสากจวโร นาม วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **สมเณนา**ติ พุทฺธสมเณนฯ **ปริสาย มโณฺฑ จ ปเนส วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูปา ปริสา วิปฺปสเนฺนน ปริสามโณฺฑติ วุจฺจตีติฯ

จรวโคฺค ทุติโยฯ

๓. อุรุเวลวโคฺค

๑. ปฐมอุรุเวลสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **อุรุเวลายนฺ**ติ เอตฺถ **อุรุเวลา**ติ มหาเวลา, มหาวาลิกราสีติ อโตฺถฯ อถ วา **อุรู**ติ วาลุกา วุจฺจติ, **เวลา**ติ มริยาทาฯ เวลาติกฺกมนเหตุ อาหฏา อุรุ อุรุเวลาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อตีเต กิร อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ ทสสหสฺสา กุลปุตฺตา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ตสฺมิํ ปเทเส วิหรนฺตา เอกทิวสํ สนฺนิปติตฺวา กติกวตฺตํ อกํสุ – ‘‘กายกมฺมวจีกมฺมานิ นาม ปเรสมฺปิ ปากฏานิ โหนฺติ, มโนกมฺมํ ปน อปากฏํฯ ตสฺมา โย กามวิตกฺกํ วา พฺยาปาทวิตกฺกํ วา วิหิํสาวิตกฺกํ วา วิตเกฺกติ, ตสฺส อโญฺญ โจทโก นาม นตฺถิฯ โส อตฺตนาว อตฺตานํ โจเทตฺวา ปตฺตปุเฏน วาลุกํ อาหริตฺวา อิมสฺมิํ ฐาเน อากิรตุ, อิทมสฺส ทณฺฑกมฺม’’นฺติฯ ตโต ปฎฺฐาย โย ตาทิสํ วิตกฺกํ วิตเกฺกติ, โส ตตฺถ ปตฺตปุเฏน วาลุกํ อากิรติ, เอวํ ตตฺถ อนุกฺกเมน มหาวาลุกราสิ ชาโตฯ ตโต นํ ปจฺฉิมา ชนตา ปริกฺขิปิตฺวา เจติยฏฺฐานมกาสิ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อุรุเวลาติ มหาเวลา, มหาวาลิกราสีติ อโตฺถ’’ติฯ ตเมว สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อถ วา อุรูติ วาลุกา วุจฺจติ, เวลาติ มริยาทา, เวลาติกฺกมนเหตุ อาหฏา อุรุ อุรุเวลาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ’’ติฯ

นชฺชา เนรญฺชราย ตีเรติ อุรุเวลคามํ นิสฺสาย เนรญฺชรานทีตีเร วิหรามีติ ทเสฺสติฯ **อชปาลนิโคฺรเธ**ติ อชปาลกา ตสฺส นิโคฺรธสฺส ฉายาย นิสีทนฺติปิ ติฎฺฐนฺติปิ, ตสฺมา โส อชปาลนิโคฺรโธเตฺวว สงฺขํ คโต, ตสฺส เหฎฺฐาติ อโตฺถฯ **ปฐมาภิสมฺพุโทฺธ**ติ สมฺพุโทฺธ หุตฺวา ปฐมเมวฯ **อุทปาที**ติ อยํ วิตโกฺก ปญฺจเม สตฺตาเห อุทปาทิฯ กสฺมา อุทปาทีติ? สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณตฺตา เจว ปุพฺพาเสวนตาย จฯ ตตฺถ ปุพฺพาเสวนาย ปกาสนตฺถํ ติตฺติรชาตกํ อาหริตพฺพํฯ หตฺถิวานรติตฺติรา กิร เอกสฺมิํ ปเทเส วิหรนฺตา ‘‘โย อมฺหากํ มหลฺลโก, ตสฺมิํ สคารวา วิหริสฺสามา’’ติ นิโคฺรธํ ทเสฺสตฺวา ‘‘โก นุ โข อมฺหากํ มหลฺลโก’’ติ วีมํสนฺตา ติตฺติรสฺส มหลฺลกภาวํ ญตฺวา ตสฺส เชฎฺฐาปจายนกมฺมํ กตฺวา อญฺญมญฺญํ สมคฺคา สโมฺมทมานา วิหริตฺวา สคฺคปรายณา อเหสุํฯ ตํ การณํ ญตฺวา รุกฺข อธิวตฺถา เทวตา อิมํ คาถมาห –

> ‘‘เย วุฑฺฒมปจายนฺติ, นรา ธมฺมสฺส โกวิทา;
> ทิเฎฺฐว ธเมฺม ปาสํสา, สมฺปราเย จ สุคฺคตี’’ติฯ (ชา. ๑.๑.๓๗);

เอวํ อเหตุกติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพโตฺตปิ ตถาคโต สคารววาสํ โรเจสิ, อิทานิ กสฺมา น โรเจสฺสตีติฯ **อคารโว**ติ อญฺญสฺมิํ คารวรหิโต, กญฺจิ ครุฏฺฐาเน อฎฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **อปฺปติโสฺส**ติ ปติสฺสยรหิโต, กญฺจิ เชฎฺฐกฎฺฐาเน อฎฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา**ติ เอตฺถ สมิตปาปพาหิตปาปาเยว สมณพฺราหฺมณา อธิเปฺปตาฯ **สกฺกตฺวา ครุํ กตฺวา**ติ สกฺการเญฺจว กตฺวา ครุการญฺจ อุปฎฺฐเปตฺวาฯ

สเทวเก โลเกติอาทีสุ สทฺธิํ เทเวหิ สเทวเกฯ เทวคฺคหเณน เจตฺถ มารพฺรเหฺมสุ คหิเตสุปิ มาโร นาม วสวตฺตี สเพฺพสํ อุปริ วสํ วเตฺตติ, พฺรหฺมา นาม มหานุภาโว, เอกงฺคุลิยา เอกสฺมิํ จกฺกวาฬสหเสฺส อาโลกํ ผรติ, ทฺวีหิ ทฺวีสุ, ทสหิ องฺคุลีหิ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ อาโลกํ ผรติฯ โส อิมินา สีลสมฺปนฺนตโรติ วตฺตุํ มา ลภนฺตูติ **สมารเก สพฺรหฺมเก**ติ วิสุํ วุตฺตํฯ ตถา สมณา นาม เอกนิกายาทิวเสน พหุสฺสุตา สีลวโนฺต ปณฺฑิตา, พฺราหฺมณาปิ วตฺถุวิชฺชาทิวเสน พหุสฺสุตา ปณฺฑิตาฯ เต อิมินา สมฺปนฺนตราติ วตฺตุํ มา ลภนฺตูติ **สสฺสมณพฺราหฺมณิ**

ยา ปชายาติ วุตฺตํฯ **สเทวมนุสฺสายา**ติ อิทํ ปน นิปฺปเทสโต ทสฺสนตฺถํ คหิตเมว คเหตฺวา วุตฺตํฯ อปิเจตฺถ ปุริมานิ ตีณิ ปทานิ โลกวเสน วุตฺตานิ, ปจฺฉิมานิ เทฺว ปชาวเสนฯ **สีลสมฺปนฺนตร**นฺติ สีเลน สมฺปนฺนตรํ, อธิกตรนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ สีลาทโย จตฺตาโร ธมฺมา โลกิยโลกุตฺตรา กถิตา, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ โลกิยเมวฯ ปจฺจเวกฺขณญาณเมว เหตํฯ **ปาตุรโหสี**ติ ''อยํ สตฺถา อวีจิโต ยาว ภวคฺคา สีลาทีหิ อตฺตนา อธิกตรํ อปสฺสโนฺต 'มยา ปฏิวิทฺธนวโลกุตฺตรธมฺมเมว สกฺกตฺวา อุปนิสฺสาย วิหริสฺสามี'ติ จิเนฺตติ, การณํ ภควา จิเนฺตติ, อตฺถํ วุฑฺฒึ วิเสสํ จิเนฺตติ, คจฺฉามิสฺส อุสฺสาหํ ชเนสฺสามี''ติ จิเนฺตตฺวา ปุรโต ปากโฏ อโหสิ, อภิมุเข อฎฺฐาสีติ อโตฺถฯ

วิหํสุ วิหรนฺติ จาติ เอตฺถ โย วเทยฺย – ''วิหรนฺตีติ วจนโต ปจฺจุปฺปเนฺนปิ พหู พุทฺธา''ติ, โส ''ภควาปิ ภเนฺต เอตรหิ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ''ติ อิมินา วจเนน ปฏิพาหิตโพฺพฯ

''น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติ;
สเทวกสฺมึ โลกสฺมึ, นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล''ติฯ (มหาว. ๑๑; ม. นิ. ๒.๓๔๑) –

อาทีหิ จสฺส สุเตฺตหิ อเญฺญสํ พุทฺธานํ อภาโว ทีเปตโพฺพฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สเพฺพปิ พุทฺธา สทฺธมฺมครุโน, ตสฺมาฯ **มหตฺตมภิกงฺขตา**ติ มหนฺตภาวํ ปตฺถยมาเนนฯ **สรํ พุทฺธานสาสน**นฺติ พุทฺธานํ สาสนํ สรเนฺตนฯ

ยโตติ ยสฺมึ กาเลฯ **มหเตฺตน สมนฺนาคโต**ติ รตฺตญฺญุมหตฺตํ เวปุลฺลมหตฺตํ พฺรหฺมจริยมหตฺตํ ลาภคฺคมหตฺตนฺติ อิมินา จตุพฺพิเธน มหเตฺตน สมนฺนาคโตฯ **อถ เม สเงฺฆปิ คารโว**ติ อถ มยฺหํ สเงฺฆปิ คารโว ชาโตฯ กิสฺมึ ปน กาเล ภควตา สเงฺฆ คารโว กโตติ? มหาปชาปติยา ทุสฺสยุคทานกาเลฯ ตทา หิ ภควา อตฺตโน อุปนีตํ ทุสฺสยุคํ ''สเงฺฆ, โคตมิ, เทหิ, สเงฺฆ เต ทิเนฺน อหเญฺจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ สโงฺฆ จา''ติ วทโนฺต สเงฺฆ คารวํ อกาสิ นามฯ

๒. ทุติยอุรุเวลสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **สมฺพหุลา**ติ พหุกาฯ **พฺราหฺมณา**ติ หุหุกฺกชาติเกน พฺราหฺมเณน สทฺธึ อาคตา พฺราหฺมณาฯ **ชิณฺณา**ติ ชราชิณฺณาฯ **วุฑฺฒา**ติ วโยวุทฺธาฯ **มหลฺลกา**ติ ชาติมหลฺลกาฯ **อทฺธคตา**ติ ตโย วเย อเทฺธ อติกฺกนฺตาฯ **สุตเมต**นฺติ อเมฺหหิ สุตํ เอตํฯ **ตยิทํ โภ, โคตม, ตเถวา**ติ โภ, โคตม, เอตํ อเมฺหหิ สุตการณํ ตถา เอวฯ **ตยิทํ โภ, โคตม, น สมฺปนฺนเมวา**ติ ตํ เอตํ อภิวาทนาทิอกรณํ อนนุจฺฉวิกเมวฯ

อกาลวาทีติอาทีสุ อกาเล วทตีติ **อกาลวาที**ฯ อสภาวํ วทตีติ **อภูตวาที**ฯ อนตฺถํ วทติ, โน อตฺถนฺติ **อนตฺถวาที**ฯ อธมฺมํ วทติ, โน ธมฺมนฺติ **อธมฺมวาที**ฯ อวินยํ วทติ , โน วินยนฺติ **อวินยวาที**ฯ **อนิธานวตึ วาจํ ภาสิตา**ติ น หทเย นิเธตพฺพยุตฺตกํ วาจํ ภาสิตาฯ **อกาเลนา**ติ กเถตุํ อยุตฺตกาเลนฯ **อนปเทส**นฺติ อปเทสรหิตํ, สาปเทสํ สการณํ กตฺวา น กเถติฯ **อปริยนฺตวติ**นฺติ ปริยนฺตรหิตํ, น ปริเจฺฉทํ ทเสฺสตฺวา กเถติฯ **อนตฺถสํหิต**นฺติ น โลกิยโลกุตฺตรอตฺถนิสฺสิตํ กตฺวา กเถติฯ **พาโล เถโรเตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี**ติ อนฺธพาโล เถโรติ สงฺขํ คจฺฉติฯ

กาลวาทีติอาทีนิ วุตฺตปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพานิฯ **ปณฺฑิโต เถโรเตฺวว สงฺฆํ คจฺฉ ตี**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคตตฺตา ปณฺฑิโต, ถิรภาวปฺปตฺติยา เถโรติ สงฺฆํ คจฺฉติฯ

พหุสฺสุโต โหตีติ พหุํ อสฺส สุตํ โหติ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ ปาฬิอนุสนฺธิปุพฺพาปรวเสน อุคฺคหิตํ โหตีติ อโตฺถฯ **สุตธโร**ติ สุตสฺส อาธารภูโตฯ ยสฺส หิ อิโต คหิตํ อิโต ปลายติ, ฉิทฺทฆเฏ อุทกํ วิย น ติฏฺฐติ, ปริสมเชฺฌ เอกสุตฺตํ วา ชาตกํ วา กเถตุํ วา วาเจตุํ วา น สโกฺก ติ, อยํ น สุตธโร นามฯ ยสฺส ปน อุคฺคหิตํ พุทฺธวจนํ อุคฺคหิตกาลสทิสเมว โหติ, ทสปิ วีสติปิ วสฺสานิ สชฺฌายํ อกโรนฺตสฺส เนว นสฺสติ, อยํ สุตธโร นามฯ **สุตสนฺนิจโย**ติ สุตสฺส สนฺนิจยภู โตฯ ยสฺส หิ สุตํ หทยมญฺชูสาย สนฺนิจิตํ สิลาย เลขา วิย สุวณฺณปเฏฺฏ ปกฺขิตฺตสีหวสา วิย จ ติฏฺฐติ, อยํ สุตสนฺนิจโย นามฯ **ธาตา**ติ ธาตา ปคุณาฯ เอกจฺจสฺส หิ อุคฺคหิตพุทฺธวจนํ ธาตํ ปคุณํ นิจฺจลิกํ น โหติ, ‘‘อสุกํ สุตฺตํ วา ชาตกํ วา กเถหี’’ติ วุเตฺต ‘‘สชฺฌายิตฺวา สํสนฺทิตฺวา สมนุคฺคาหิตฺวา ชานิสฺสามี’’ติ วทติฯ เอกจฺจสฺส ธาตํ ปคุณํ ภวงฺคโสตสทิสํ โหติ, ‘‘อสุกํ สุตฺตํ วา ชาตกํ วา กเถหี’’ติ วุเตฺต อุทฺธริตฺวา ตเมว กเถติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ธาตา’’ติฯ **วจสา ปริจิตา**ติ สุตฺตทสก-วคฺคทสกปณฺณาสทสกวเสน วาจาย สชฺฌายิตาฯ **มนสานุเปกฺขิตา**ติ จิเตฺตน อนุเปกฺขิตาฯ ยสฺส วาจาย สชฺฌายิตํ พุทฺธวจนํ มนสา จิเนฺตนฺตสฺส ตตฺถ ตตฺถ ปากฏํ โหติ, มหาทีปํ ชาเลตฺวา ฐิตสฺส รูปคตํ วิย ปญฺญายติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา**ติ อตฺถโต จ การณโต จ ปญฺญาย สุปฺปฏิวิทฺธาฯ

อาภิเจตสิกานนฺติ **อภิเจโต**ติ อภิกฺกนฺตํ วิสุทฺธํ จิตฺตํ วุจฺจติ, อธิจิตฺตํ วา, อภิเจตสิ ชาตานิ อาภิเจตสิกานิ, อภิเจโตสนฺนิสฺสิตานีติ วา อาภิเจตสิกานิฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานนฺ** ติ ทิฏฺฐธเมฺม สุขวิหารานํฯ ทิฏฺฐธโมฺมติ ปจฺจโกฺข อตฺตภาโว วุจฺจติ, ตตฺถ สุขวิหารภูตานนฺติ อโตฺถฯ รูปาวจรชฺฌานานเมตํ อธิวจนํฯ ตานิ หิ อเปฺปตฺวา นิสินฺนา ฌายิโน อิมสฺมึเยว อตฺต ภาเว อสํกิลิฏฺฐเนกฺขมฺมสุขํ วินฺทนฺติ, ตสฺมา ‘‘ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานี’’ติ วุจฺจติฯ **นิกามลาภี**ติ นิกาเมน ลาภี, อตฺตโน อิจฺฉาวเสน ลาภี, อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตุํ สมโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ **อกิจฺฉลาภี**ติ สุเขเนว ปจฺจนีกธเมฺม วิกฺขเมฺภตฺวา สมาปชฺชิตุํ สมโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ **อกสิร ลาภี**ติ อกสิรานํ ลาภี วิปุลานํ, ยถาปริเจฺฉเทน วุฏฺฐาตุํ สมโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ เอกโจฺจ หิ ลาภีเยว โหติ, น ปน อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สโกฺกติ สมาปชฺชิตุํฯ เอกโจฺจ สโกฺกติ ตถาสมาปชฺชิ ตุํ, ปาริปนฺถิเก จ ปน กิเจฺฉน วิกฺขเมฺภติฯ เอกโจฺจ ตถา จ สมาปชฺชติ, ปาริปนฺถิเก จ อกิ เจฺฉเนว วิกฺขเมฺภติ, น สโกฺกติ นาฬิกยนฺตํ วิย ยถาปริเจฺฉเทเยว วุฏฺฐาตุํฯ ยสฺส ปน อยํ ติวิธา ปิ สมฺปทา อตฺถิ, โส ‘‘อกิจฺฉลาภี อกสิรลาภี’’ติ วุจฺจติฯ **อาสวานํ ขยา**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถา เนวฯ เอวมิธ สีลมฺปิ พาหุสจฺจมฺปิ ขีณาสวเสฺสว สีลํ พาหุสจฺจญฺจ, ฌานานิปิ ขีณาสวเสฺสว วฬญฺชนกชฺฌานานิ กถิตานิฯ ‘‘อาสวานํ ขยา’’ติอาทีหิ ปน อรหตฺตํ กถิตํฯ ผเลน เจตฺถ มคฺค กิจฺจํ ปกาสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อุทฺธเตนาติ อุทฺธจฺจสหคเตนฯ **สมฺผนฺ**ติ ปลาปกถํฯ **อสมาหิตสงฺกโปฺป**ติ อฏฺฐปิต สงฺกโปฺปฯ **มโค**ติ มคสทิโสฯ **อารา**ติ ทูเรฯ **ถาวเรยฺยมฺหา**ติ ถาวรภาวโตฯ **ปาปทิฏฺฐี**ติ ลา มกทิฏฺฐิฯ **อนาทโร**ติ อาทรรหิโตฯ **สุตวา**ติ สุเตน อุปคโตฯ **ปฏิภานวา**ติ ทุวิเธน ปฏิภาเนน สมนฺนาคโตฯ **ปญฺญายตฺถํ วิปสฺสตี**ติ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย จตุนฺนํ สจฺจานํ อตฺถํ วินิ วิชฺฌิตฺวา ปสฺสติฯ **ปารคู สพฺพธมฺมานนฺ**ติ สเพฺพสํ ขนฺธาทิธมฺมานํ ปารํ คโต, อภิญฺญา ปารคู, ปริญฺญาปารคู, ปหานปารคู, ภาวนาปารคู, สจฺฉิกิริยาปารคู, สมาปตฺติปารคูติ เอวํ ฉพฺพิเธน ปารคมเนน สพฺพธมฺมานํ ปารํ ปริโยสานํ คโตฯ **อขิโล**ติ ราคขิลาทิวิรหิโตฯ **ปฏิ**

ภานวาติ ทุวิเธเนว ปฏิภาเนน สมนฺนาคโตฯ **พฺรหฺมจริยสฺส เกวลี**ติ สกลพฺรหฺมจริโยฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๓. โลกสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย **โลโก**ติ ทุกฺขสจฺจํฯ **อภิสมฺพุทฺโธ**ติ ญาโต ปจฺจกฺขํ กโตฯ **โลกสฺมา**ติ ทุกฺขสจฺจโตฯ **ปหีโน**ติ มหาโพธิมณฺเฑ อรหตฺตมคฺคญาเณน ปหีโนฯ **ตถาคตสฺส ภาวิตา**ติ ตถาคเตน ภาวิตาฯ

เอวํ เอตฺตเกน ฐาเนน จตูหิ สเจฺจหิ อตฺตโน พุทฺธภาวํ กเถตฺวา อิทานิ ตถาคตภาวํ กเถตุํ **ยํ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐ**นฺติ รูปายตนํฯ **สุต**นฺติ สทฺทายตนํฯ **มุต**นฺติ ปตฺวา คเหตพฺพโต คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํฯ **วิญฺญาต**นฺติ สุขทุกฺขาทิ ธมฺมารมฺมณํฯ **ปตฺต**นฺติ ปริเยสิตฺวา วา อปริเยสิตฺวา วา ปตฺตํฯ **ปริเยสิต**นฺติ ปตฺตํ วา อปฺปตฺตํ วา ปริเยสิตํฯ **อนุวิจริตํ มนสา**ติ จิตฺเตน อนุสญฺจริตํฯ

ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธนฺติ อิมินา เอตํ ทเสฺสติ – ยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส นีลํ ปีตกนฺติอาทิ รูปารมฺมณํ จกฺขุทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, ‘‘อยํ สตฺโต อิมสฺมิํ ขเณ อิมํ นาม รูปารมฺมณํ ทิสฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌตฺโต วา ชาโต’’ติ สพฺพํ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํฯ ตถา ยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส เภริสทฺโท มุทิงฺคสทฺโทติอาทิ สทฺทารมฺมณํ โสตทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, มูลคนฺโธ ตจคนฺโธติอาทิ คนฺธารมฺมณํ ฆานทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, มูลรโส ขนฺธรโสติอาทิ รสารมฺมณํ ชิวฺหาทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, กกฺขฬํ มุทุกนฺติอาทิ ปถวีธาตุเตโชธาตุวาโยธาตุเภทํ โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ กายทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ, ‘‘อยํ สตฺโต อิมสฺมิํ ขเณ อิมํ นาม โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ ผุสิตฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌตฺโต วา ชาโต’’ติ สพฺพํ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํฯ ตถา ยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส สุขทุกฺขาทิเภทํ ธมฺมารมฺมณํ มโนทฺวารสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ, ‘‘อยํ สตฺโต อิมสฺมิํ ขเณ อิมํ นาม ธมฺมารมฺมณํ วิชานิตฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌตฺโต วา ชาโต’’ติ สพฺพํ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํฯ ยญฺหิ, ภิกฺขเว, อิเมสํ สพฺพสตฺตานํ ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ, ตตฺถ ตถาคเตน อทิฏฺฐํ วา อสุตํ วา อมุตํ วา อวิญฺญาตํ วา นตฺถิ, อิมสฺส ปน มหาชนสฺส ปริเยสิตฺวา อปฺปตฺตมฺปิ อตฺถิ, อปริเยสิตฺวา อปฺปตฺตมฺปิ อตฺถิ, ปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิ, อปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิ, สพฺพมฺปิ ตถาคตสฺส อปฺปตฺตํ นาม นตฺถิ ญาเณน อสจฺฉิกตํฯ

ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตีติ ยํ ยถา โลเกน คตํ, ตสฺส ตเถว คตตฺตา ตถาคโตติ วุจฺจติ ฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘อภิสมฺพุทฺธ’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ คตสทฺเทน เอกตฺถํฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ ตถาคโตติ นิคมสฺส อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ ตสฺส ยุตฺติ เอกปุคฺคลวณฺณนายํ ตถาคตสทฺทวิตฺถาเร วุตฺตาเยวฯ อปิเจตฺถ **อญฺญทตฺถู**ติ เอกํสตฺเถ นิปาโตฯ ทกฺขตีติ **ทโส**ฯ วสํ วเตฺตตีติ **วสวตฺตี**ฯ

สพฺพํ โลกํ อภิญฺญาติ เตธาตุกํ โลกสนฺนิวาสํ ชานิตฺวาฯ **สพฺพํ โลเก ยถาตถ**นฺติ ตสฺมิํ เตธาตุกโลกสนฺนิวาเส ยํกิญฺจิ เนยฺยํ, สพฺพํ ตํ ยถาตถํ อวิปรีตํ ชานิตฺวาฯ **วิสํยุตฺโต**ติ จตุนฺนํ โยคานํ ปหาเนน วิสํยุตฺโตฯ **อนูปโย**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิอุปเยหิ วิรหิโตฯ **สพฺพาภิภู**ติ รูปาทีนิ สพฺพารมฺมณานิ อภิภวิตฺวา ฐิโตฯ **ธีโร**ติ ธิติสมฺปนฺโนฯ **สพฺพคนฺถปฺปโมจโน**ติ สเพฺพ จตฺตาโรปิ คเนฺถ โมเจตฺวา ฐิโตฯ **ผุฏฺฐสฺสา**ติ ผุฏฺฐา อสฺสฯ อิทญฺจ กรณเตฺถ สามิวจนํฯ **ปรมา สนฺตี**ติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ เตน ญาณผุสเนน ผุฏฺฐํฯ เตเนวาห – **นิพฺพานํ อกุโตภย**นฺติฯ อถ

วา **ปรมาสนฺตี**ติ อุตฺตมา สนฺติฯ กตรา สาติ? นิพฺพานํฯ ยสฺมา ปน นิพฺพาเน กุโตจิ ภยํ นตฺถิ, ตสฺมา ตํ **อกุโตภย**นฺติ วุจฺจติฯ **วิมุโตฺต อุปธิสงฺขเย**ติ อุปธิสงฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน ตทารมฺมณาย ผลวิมุตฺติยา วิมุโตฺตฯ **สีโห อนุตฺตโร**ติ ปริสฺสยานํ สหนเฏฺฐน กิเลสานญฺจ หิํสนเฏฺฐน ตถาคโต อนุตฺตโร สีโห นามฯ **พฺรหฺมุ**นฺติ เสฏฺฐํฯ **อิตี**ติ เอวํ ตถาคตสฺส คุเณ ชานิตฺวาฯ **สงฺคมฺมา**ติ สมาคนฺตฺวาฯ **ตํ นมสฺสนฺตี**ติ ตํ ตถาคตํ เต สรณํ คตา นมสฺสนฺติฯ อิทานิ ยํ วทนฺตา เต นมสฺสนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **ทโนฺต**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๔. กาฬการามสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุตฺถํ อตฺถุปฺปตฺติยํ นิกฺขิตฺตํฯ กตราย อตฺถุปฺปตฺติยนฺติ? ทสพลคุณกถายฯ อนาถปิณฺฑิกสฺส กิร ธีตา จูฬสุภทฺทา ‘‘สาเกตนคเร กาฬกเสฏฺฐิปุตฺตสฺส เคหํ คจฺฉิสฺสามี’’ติ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, อหํ มิจฺฉาทิฏฺฐิกกุลํ คจฺฉามิฯ สเจ ตตฺถ สกฺการํ ลภิสฺสามิ, เอกสฺมิํ ปุริเส เปสิยมาเน ปปโญฺจ ภวิสฺสติ, มํ อาวเชฺชยฺยาถ ภควา’’ติ ปฏิญฺญํ คเหตฺวา อคมาสิฯ เสฏฺฐิ ‘‘สุณิสา เม อาคตา’’ติ มงฺคลํ กโรโนฺต พหุํ ขาทนียโภชนียํ ปฏิยาเทตฺวา ปญฺจ อเจลกสตานิ นิมเนฺตสิฯ โส เตสุ นิสิเนฺนสุ ‘‘ธีตา เม อาคนฺตฺวา อรหเนฺต วนฺทตู’’ติ จูฬสุภทฺทาย เปเสสิฯ อาคตผลา อริยสาวิกา อรหเนฺตติ วุตฺตมเตฺตเยว ‘‘ลาภา วต เม’’ติ อุฎฺฐหิตฺวา คตา เต นิสฺสิริกทสฺสเน อเจลเก ทิสฺวาว ‘‘สมณา นาม น เอวรูปา โหนฺติ, ตาต, เยสํ เนว อชฺฌตฺตํ หิรี, น พหิทฺธา โอตฺตปฺปํ อตฺถี’’ติ วตฺวา ‘‘น อิเม สมณา, ธีธี’’ติ เขฬํ ปาเตตฺวา นิวตฺติตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐานเมว คตาฯ

ตโต อเจลกา ‘‘มหาเสฏฺฐิ กุโต เต เอวรูปา กาลกณฺณี ลทฺธา, กิํ สกลชมฺพุทีเป อญฺญา ทาริกา นตฺถี’’ติ เสฏฺฐิํ ปริภาสิํสุฯ โส ‘‘อาจริยา ชานิตฺวา วา กตํ โหตุ อชานิตฺวา วา, อหเมตฺถ ชานิสฺสามี’’ติ อเจลเก อุยฺยเชตฺวา สุภทฺทาย สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘อมฺม, กสฺมา เอวรูปํ อกาสิ, กสฺมา อรหเนฺต ลชฺชาเปสี’’ติ อาหฯ ตาต, อรหนฺตา นาม เอวรูปา น โหนฺตีติฯ อถ นํ โส อาห –

> ‘‘กีทิสา สมณา ตุยฺหํ, พาฬฺหํ โข เน ปสํสสิ;
> กิํสีลา กิํสมาจารา, ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิตา’’ติฯ

สา อาห –

> ‘‘สนฺตินฺทฺริยา สนฺตมนา, สนฺตเตชา คุณมคฺคสณฺฐิตา;
> โอกฺขิตฺตจกฺขู มิตภาณี, ตาทิสา สมณา มมฯ
>
> ‘‘วสนฺติ วนโมคยฺห, นาโค เฉตฺวาว พนฺธนํ;
> เอกกิยา อทุติยา, ตาทิสา สมณา มมา’’ติฯ

เอวญฺจ ปน วตฺวา เสฏฺฐิสฺส ปุเร ฐตฺวา ติณฺณํ รตนานํ คุณํ กเถสิฯ เสฏฺฐิ ตสฺสา วจนํ สุตฺวา ‘‘ยทิ เอวํ, ตว สมเณ อาเนตฺวา มงฺคลํ กโรมา’’ติฯ สา ปุจฺฉิ ‘‘กทา กริสฺสถ, ตาตา’’ติฯ เสฏฺฐิ จิเนฺตสิ – ‘‘กติปาหจฺจเยนาติ วุเตฺต เปเสตฺวา ปโกฺกสาเปยฺยา’’ติฯ อถ นํ ‘‘เสฺว อมฺมา’’ติ อาหฯ สา สายนฺหสมเย อุปริปาสาทํ อารุยฺห มหนฺตํ ปุปฺผสมุคฺคํ คเหตฺวา สตฺถุ คุเณ อนุสฺสริตฺวา อฎฺฐ ปุปฺผมุฏฺฐิโย ทสพลสฺส วิสฺสเชฺชตฺวา อญฺชลิํ ปคฺคยฺห นมสฺสมานา อฎฺฐาสิฯ เอวญฺจ อวจ – ‘‘ภควา เสฺว ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติฯ ตานิ ปุปฺผา

นิ คนฺตฺวา ทสพลสฺส มตฺถเก วิตานํ หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ สตฺถา อาวเชฺชนฺโต ตํ การณํ อทฺทสฯ ธมฺมเทสนาปริโยสาเน อนาถปิณฺฑิกมหาเสฏฺฐิ ทสพลํ วนฺทิตฺวา ‘‘เสฺว, ภเนฺต, ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ มม เคเห ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติ อาหฯ จูฬสุภทฺทาย นิมนฺติตมฺห เสฏฺฐีติฯ น, ภเนฺต, กญฺจิ อาคตํ ปสฺสามาติฯ อาม, เสฏฺฐิ, สทฺธา ปน อุปาสิกา ทูเร โยชนสตมตฺถเกปิ โยชนสหสฺสมตฺถเกปิ ฐิตา หิมวโนฺต วิย ปญฺญายตีติ วตฺวา –

> ‘‘ทูเร สโนฺต ปกาเสนฺติ, หิมวโนฺตว ปพฺพโต;
> อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺติ, รตฺติํ ขิตฺตา ยถา สรา’’ติฯ (ธ. ป. ๓๐๔) –

อิมํ คาถมาหฯ อนาถปิณฺฑิโก ‘‘ภเนฺต, มม, ธีตุ สงฺคหํ กโรถา’’ติ วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ

สตฺถา อานนฺทเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ‘‘อหํ, อานนฺท, สาเกตํ คมิสฺสามิ, ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ สลากํ เทหิฯ ททโนฺต จ ฉฬภิญฺญานํเยว ทเทยฺยาสี’’ติฯ เถโร ตถา อกาสิฯ จูฬสุภทฺทา รตฺติภาคสมนนฺตเร จิเนฺตสิ – ‘‘พุทฺธา นาม พหุกิจฺจา พหุกรณียา, มํ สลฺลเกฺขยฺย วา น วา, กิํ นุ โข กริสฺสามี’’ติฯ ตสฺมิํ ขเณ เวสฺสวโณ มหาราชา จูฬสุภทฺทาย กเถสิ – ‘‘ภเทฺท, มา โข ตฺวํ วิมนา อโหสิ, มา ทุมฺมนาฯ อธิวุตฺถํ เต ภควตา สฺวาตนาย ภตฺตํ สทฺธิํ ภิกฺขุสเงฺฆนา’’ติฯ สา ตุฏฺฐปหฏฺฐา ทานเมว สํวิทหิฯ สโกฺกปิ โข เทวราชา วิสฺสกมฺมํ อามเนฺตสิ – ‘‘ตาต, ทสพโล จูฬสุภทฺทาย สนฺติกํ สาเกตนครํ คจฺฉิสฺสติ, ปญฺจ กูฏาคารสตานิ มาเปหี’’ติฯ โส ตถา อกาสิฯ สตฺถา ปญฺจหิ ฉฬภิญฺญสเตหิ ปริวุโต กูฏาคารยาเนน มณิวณฺณํ อากาสํ วิลิขโนฺต วิย สาเกตนครํ อคมาสิฯ

สุภทฺทา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ ทตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อาห – ‘‘ภเนฺต, มยฺหํ สสฺสุรปโกฺข มิจฺฉาทิฏฺฐิโก, สาธุ เตสํ อนุจฺฉวิกธมฺมํ กเถถา’’ติฯ สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิฯ กาฬกเสฏฺฐิ โสตาปโนฺน หุตฺวา อตฺตโน อุยฺยานํ ทสพลสฺส อทาสิฯ อเจลกา ‘‘อมฺหากํ ปฐมํ ทินฺน’’นฺติ นิกฺขมิตุํ น อิจฺฉนฺติฯ ‘‘คจฺฉถ นีหริตพฺพนิยาเมน เต นีหรถา’’ติ สเพฺพ นีหราเปตฺวา ตเตฺถว สตฺถุ วิหารํ กาเรตฺวา พฺรหฺมเทยฺยํ กตฺวา อุทกํ ปาเตสิ ฯ โส กาฬเกน การิตตาย กาฬการาโม นาม ชาโตฯ ภควา ตสฺมิํ สมเย ตตฺถ วิหรติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สาเกเต วิหรติ กาฬการาเม’’ติฯ

ภิกฺขู อามเนฺตสีติ ปญฺจสเต ภิกฺขู อามเนฺตสิฯ เต กิร สาเกตนครวาสิโน กุลปุตฺตา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อุปฏฺฐานสาลาย นิสินฺนา ‘‘อโห พุทฺธคุณา นาม มหนฺตา, เอวรูปํ นาม มิจฺฉาทิฏฺฐิกํ กาฬกเสฏฺฐิํ ทิฏฺฐิโต โมเจตฺวา โสตาปตฺติผลํ ปาเปตฺวา สกลนครํ สตฺถารา เทวโลกสทิสํ กต’’นฺติ ทสพลสฺส คุณํ กเถนฺติฯ สตฺถา เตสํ คุณํ กเถนฺตานํ จิตฺตํ อุปปริกฺขิตฺวา – ‘‘มยิ คเต มหตี เทสนา สมุฏฺฐิสฺสติ, เทสนาปริโยสาเน จ อิเม ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหเตฺต ปติฏฺฐหิสฺสนฺติ, มหาปถวี อุทกปริยนฺตํ กตฺวา กมฺปิสฺสตี’’ติ ธมฺมสภํ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน เต ภิกฺขู อาทิํ กตฺวา **ยํ, ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺสา**ติ อิมํ เทสนํ อารภิฯ เอวมิทํ สุตฺตํ คุณกถาย นิกฺขิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ ‘‘ตมหํ ชานามี’’ติ ปทปริโยสาเน มหาปถวี อุทกปริยนฺตํ กตฺวา อกมฺปิตฺถฯ **อพฺภญฺญาสิ**นฺติ อภิอญฺญาสิํ, ชานินฺติ อโตฺถฯ **วิทิต**นฺติ ปากฏํ กตฺวา ญาตํฯ อิมินา เอตํ ทเสฺสติ – อเญฺญ ชานนฺติเยว, มยา ปน ปากฏํ กตฺวา วิทิตนฺติฯ อิเมหิ ตีหิ ปเทหิ สพฺพญฺญุตภูมิ นาม กถิตาฯ **ตํ ตถาคโต น อุปฏฺฐาสี**ติ ตํ ฉทฺวาริกํ อารมฺมณํ ตถาคโต ตณฺหาย วา ทิฏฺฐิยา วา น อุปฏฺฐาสิ น อุปคจฺฉิฯ อยญฺหิ ปสฺสติ ภควา จกฺขุนา รูปํ, ฉนฺทราโค ภควโต

นตฺถิ, สุวิมุตฺตจิโตฺต โส ภควาฯ สุณาติ ภควา โสเตน สทฺทํฯ ฆายติ ภควา ฆาเนน คนฺธํฯ สายติ ภควา ชิวฺหาย รสํฯ ผุสติ ภควา กาเยน โผฏฺฐพฺพํฯ วิชานาติ ภควา มนสา ธมฺมํ, ฉนฺทราโค ภควโต นตฺถิ, สุวิมุตฺตจิโตฺต โส ภควาฯ เตน วุตฺตํ – ''ตํ ตถาคโต น อุปฏฺฐาสี''ติฯ อิมินา ปเทน ขีณาสวภูมิ กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

ตํ มมสฺส มุสาติ ตํ เม วจนํ มุสาวาโท นาม ภเวยฺยฯ **ตํ ปสฺส ตาทิสเมวา**ติ ตมฺปิ มุสาวาโท ภเวยฺยฯ **ตํ มมสฺส กลี**ติ ตํ วจนํ มยฺหํ โทโส ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา สจฺจภูมิ นาม กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

ทฏฺฐา ทฏฺฐพฺพนฺติ ทิสฺวา ทฏฺฐพฺพํฯ **ทิฏฺฐํ น มญฺญตี**ติ ตํ ทิฏฺฐํ รูปายตนํ ''อหํ มหาชเนน ทิฏฺฐเมว ปสฺสามี''ติ ตณฺหามานทิฏฺฐีหิ น มญฺญติฯ **อทิฏฺฐํ น มญฺญตี**ติ ''อหํ มหาชเนน อทิฏฺฐเมว เอตํ ปสฺสามี''ติ เอวมฺปิ ตณฺหาทีหิ มญฺญนาหิ น มญฺญติฯ **ทฏฺฐพฺพํ น มญฺญตี**ติ ''มหาชเนน ทิฏฺฐํ ปสฺสามี''ติ เอวมฺปิ ตาหิ มญฺญนาหิ น มญฺญติฯ ทฏฺฐพฺพญฺหิ อทิฏฺฐมฺปิ โหติเยวฯ เอวรูปานิ หิ วจนานิ ตีสุปิ กาเลสุ ลพฺภนฺติ, เตนสฺส อโตฺถ วุโตฺตฯ **ทฏฺฐารํ น มญฺญตี**ติ ปสฺสิตารํ เอกสตฺตํ นาม ตาหิ มญฺญนาหิ น มญฺญตีติ อโตฺถฯ เสสฏฺฐาเนสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมินา เอตฺตเกน ฐาเนน สุญฺญตาภูมิ นาม กถิตาฯ

อิติ โข, ภิกฺขเวติ เอวํ โข, ภิกฺขเวฯ **ตาทีเยว ตาที**ติ **ตาทิตา** นาม เอกสทิสตาฯ ตถาคโต จ ยาทิโส ลาภาทีสุ, ตาทิโสว อลาภาทีสุฯ เตน วุตฺตํ – ''ลาเภปิ ตาที, อลาเภปิ ตาทีฯ ยเสปิ ตาที, อยเสปิ ตาทีฯ นินฺทายปิ ตาที, ปสํสายปิ ตาทีฯ สุเขปิ ตาที, ทุเกฺขปิ ตาที''ติ (มหานิ. ๓๘, ๑๙๒)ฯ อิมาย ตาทิตาย ตาทีฯ **ตมฺหา จ ปน ตาทิมฺหา**ติ ตโต ตถาคตตาทิโต อโญฺญ อุตฺตริตโร วา ปณีตตโร วา ตาที นตฺถีติ เอตฺตาวตา ตาทิภูมิ นาม กถิตาฯ อิมาหิ ปญฺจภูมีหิ เทสนํ นิฏฺฐาเปนฺตสฺส ปญฺจสุปิ ฐาเนสุ มหาปถวี สกฺขิภาเวน อกมฺปิตฺถฯ เทสนาปริโยสาเน เต ปญฺจสเต อธุนาปพฺพชิเต กุลปุเตฺต อาทิํ กตฺวา ตํ ฐานํ ปตฺตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุราสีติ ปาณสหสฺสานิ อมตปานํ ปิวิํสุฯ

ภควาปิ สุตฺตํ นิฏฺฐาเปตฺวา คาถาหิ กูฏํ คณฺหโนฺต **ยํกิญฺจี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อโชฺฌสิตํ สจฺจมุตํ ปเรส**นฺติ ปเรสํ สทฺธาย ปรปตฺติยายนาย สจฺจมุตนฺติ มญฺญิตฺวา อโชฺฌสิตํ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาเปตฺวา คหิตํฯ **สยสํวุเตสู**ติ สยเมว สํวริตฺวา ปิยายิตฺวา คหิตคหเณสุ, ทิฏฺฐิคติเกสูติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐิคติกา หิ สยํ สํวุตาติ วุจฺจนฺติฯ **สจฺจํ มุสา วาปิ ปรํ ทเหยฺยา**ติ เตสุ สยํ สํวุตสงฺขาเตสุ ทิฏฺฐิคติเกสุ ตถาคโต ตาที เตสํ เอกมฺปิ วจนํ ''อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ''นฺติ เอวํ สจฺจํ มุสา วาปิ ปรํ อุตฺตมํ กตฺวา น โอทเหยฺย, น สทฺทเหยฺย, น ปตฺติยาเยยฺยฯ **เอตญฺจ สลฺลนฺ**ติ เอตํ ทิฏฺฐิสลฺลํฯ **ปฏิกจฺจ ทิสฺวา**ติ ปุเรตรํ โพธิมูเลเยว ทิสฺวาฯ **วิสตฺตา**ติ ลคฺคา ลคิตา ปลิพุทฺธาฯ **ชานามิ ปสฺสามิ ตเถว เอต**นฺติ ยถายํ ปชา อโชฺฌสิตา คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาเปตฺวา วิสตฺตา ลคฺคา ลคิตา, เอวํ อหมฺปิ ชานามิ ปสฺสามิฯ ตถา เอวํ ยถา เอตาย ปชาย คหิตนฺติ เอวํ อโชฺฌสิตํ นตฺถิ ตถาคตานนฺติ อโตฺถฯ

๕. พฺรหฺมจริยสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **ชนกุหนตฺถ**นฺติ ตีหิ กุหนวตฺถูหิ ชนสฺส กุหนตฺถายฯ **น ชนลปนตฺถ**นฺติ น ชนสฺส อุปลาปนตฺถํฯ **น ลาภสกฺการสิโลกานิสํสตฺถ**นฺติ น จีวราทิฤตฺติวจนตฺถํฯ **น อิติวาทปฺปโมกฺขานิสํสตฺถ**นฺติ น เตน เตน การเณน กถวาทานิสํสตฺถํ, น วาทสฺส ปโมกฺขา

นิสํสตฺถํฯ **น อิติ มํ ชโน ชานาตู**ติ น ‘‘เอวํ กิร เอส ภิกฺขุ, เอวํ กิร เอส ภิกฺขู’’ติ ชนสฺส ชานนตฺถายฯ **สํวรตฺถ**นฺติ ปญฺจหิ สํวเรหิ สํวรณตฺถายฯ **ปหานตฺถ**นฺติ ตีหิ ปหาเนหิ ปชหนตฺถายฯ **วิราคตฺถ**นฺติ ราคาทีนํ วิรชฺชนตฺถายฯ **นิโรธตฺถ**นฺติ เตสํเยว นิรุชฺฌนตฺถายฯ **อนีติหนฺ**ติ อิติหปริวชฺชิตํ, อปรปตฺติยนฺติ อตฺโถฯ **นิพฺพาโนคธคามิน**นฺติ นิพฺพานสฺส อโนฺตคามินํฯ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺหิ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กริตฺวา นิพฺพานสฺส อโนฺตเยว วตฺตติ ปวตฺตติฯ **ปฏิปชฺชนฺตี**ติ ทฺวิธมฺปิ ปฏิปชฺชนฺติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กเถตฺวา คาถาสุ วิวฏฺฏเมว กถิตํฯ

๖. กุหสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉเฏฺฐ **กุหา**ติ กุหกาฯ **ถทฺธา**ติ โกเธน จ มาเนน จ ถทฺธาฯ **ลปา**ติ อุปลาปกาฯ **สิงฺคี**ติ ‘‘ตตฺถ กตมํ สิงฺคํ, ยํ สิงฺคํ สิงฺคารตา จาตุรตา จาตุริยํ ปริกฺขตฺตตา ปาริกฺขตฺติย’’นฺติ (วิภ. ๘๕๒) เอวํ วุเตฺตหิ สิงฺคสทิเสหิ ปากฏกิเลเสหิ สมนฺนาคตาฯ **อุนฺนฬา**ติ อุคฺคตนฬา ตุจฺฉมานํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตาฯ **อสมาหิตา**ติ จิเตฺตกคฺคมตฺตสฺสาปิ อลาภิโนฯ **น เม เต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู มามกา**ติ เต มยฺหํ ภิกฺขู มม สนฺตกา น โหนฺติฯ ‘‘เต มยฺห’’นฺติ อิทํ ปน สตฺถารํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตตฺตา วุตฺตํฯ **เต โข เม, ภิกฺขเว, ภิกฺขู มามกา**ติ อิธาปิ เมติ อตฺตานํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตตฺตา วทติ, สมฺมาปฏิปนฺนตฺตา ปน ‘‘มามกา’’ติ อาหฯ **วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺตี**ติ สีลาทีหิ คุเณหิ วฑฺฒมนโต วุทฺธิํ, นิจฺจลภาเวน วิรูฬฺหิํ, สพฺพตฺถ ปตฺถฏตาย เวปุลฺลํ ปาปุณนฺติฯ เต ปเนเต ยาว อรหตฺตมคฺคา วิรุหนฺติ, อรหตฺตผลํ ปเตฺต วิรูฬฺหา นาม โหนฺติฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺตปิ คาถาสุปิ วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตํฯ

๗. สนฺตุฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **อปฺปานี**ติ ปริตฺตานิฯ **สุลภานี**ติ สุเขน ลทฺธพฺพานิ, ยตฺถ กตฺถจิ สกฺกา โหนฺติ ลภิตุํฯ **อนวชฺชานี**ติ นิโทฺทสานิฯ **ปิณฺฑิยาโลปโภชน**นฺติ ชงฺฆาปิณฺฑิยพเลน จริตฺวา อาโลปมตฺตํ ลทฺธํ โภชนํฯ **ปูติมุตฺต**นฺติ ยํกิญฺจิ มุตฺตํฯ ยถา หิ สุวณฺณวโณฺณปิ กาโย ปูติกาโยติ วุจฺจติ, เอวํ อภินวมฺปิ มุตฺตํ ปูติมุตฺตเมวฯ

วิฆาโตติ วิคตฆาโต, จิตฺตสฺส ทุกฺขํ น โหตีติ อตฺโถฯ **ทิสา นปฺปฏิหญฺญตี**ติ ยสฺส หิ ‘‘อสุกฏฺฐานํ นาม คโต จีวราทีนิ ลภิสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ทิสา ปฏิหญฺญติ นามฯ ยสฺส เอวํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส นปฺปฏิหญฺญติ นามฯ **ธมฺมา**ติ ปฏิปตฺติธมฺมาฯ **สามญฺญสฺสานุโลมิกา**ติ สมณธมฺมสฺส อนุโลมาฯ **อธิคฺคหิตา**ติ สเพฺพเต ตุฏฺฐจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน อธิคฺคหิตา โหนฺติ อโนฺตคตา น ปริพาหิราติฯ

๘. อริยวํสสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฏฺฐมสฺส อชฺฌาสยิโก นิเกฺขโปฯ อิมํ กิร มหาอริยวํสสุตฺตนฺตํ ภควา เชตวนมหาวิหาเร ธมฺมสภายํ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน อตฺตโนปิ ปรปุคฺคลานมฺปิ อชฺฌาสยวเสน ปริวาเรตฺวา นิสินฺนานิ จตฺตาลีส ภิกฺขุสหสฺสานิ, ‘‘ภิกฺขเว’’ติ อามเนฺตตฺวา **จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อริยวํสา**ติ อารภิฯ ตตฺถ **อริยวํสา**ติ อริยานํ วํสาฯ ยถา หิ ขตฺติยวํโส พฺราหฺมณวํโส เวสฺสวํโส สุทฺทวํโส สมณวํโส กุลวํโส ราชวํโส, เอวํ อยมฺปิ อฏฺฐโม อริยวํโส อริยตนฺติ อริยปเวณี นาม โหติฯ โส โข ปนายํ อริยวํโส อิเมสํ วํสานํ มูลคนฺธาทีนํ กาฬานุสาริคนฺธาทโย วิย อคฺคมกฺขายติฯ

เก ปน เต อริยา, เยสํ เอเต วํสาติ? อริยา วุจฺจนฺติ พุทฺธา จ ปเจฺจกพุทฺธา จ ตถาคตสาวกา จ, เอเตสํ อริยานํ วํสาติ **อริยวํสา**ฯ อิโต ปุพฺพ หิ สตสหสฺสกปฺปาธิกานํ จตุนฺนํ อสเงฺขยฺยยานํ มตฺถเก ตณฺหงฺกโร, เมธงฺกโร , สรณงฺกโร, ทีปงฺกโรติ จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปนฺนา, เต อริยา, เตสํ อริยานํ วํสาติ อริยวํสาฯ เตสํ พุทฺธานํ ปรินิพฺพานโต อปรภาเค อสเงฺขยฺยยํ อติกฺกมิตฺวา โกณฺฑโญฺญ นาม พุโทฺธ อุปฺปโนฺน…เป…. อิมสฺมึ กเปฺป กกุสโนฺธ, โกณาคมโน, กสฺสโป, อมฺหากํ ภควา โคตโมติ จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปนฺนา, เตสํ อริยานํ วํสาติ อริยวํสาฯ อปิจ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ สพฺพพุทฺธ-ปเจฺจกพุทฺธ-พุทฺธสาวกานํ อริยานํ วํสาติ อริยวํสาฯ

เต โข ปเนเต **อคฺคญฺญา** อคฺคาติ ชานิตพฺพา, **รตฺตญฺญา** ทีฆรตฺตํ ปวตฺตาติ ชานิตพฺพา, **วํสญฺญา** วํสาติ ชานิตพฺพาฯ **โปราณา** น อธุนุปฺปตฺติกาฯ **อสํกิณฺณา** อวิกิณฺณา อนปนีตาฯ **อสํกิณฺณปุพฺพา** อตีตพุเทฺธหิปิ น สํกิณฺณปุพฺพา, ‘‘กิ อิเมหี’’ติ น อปนีตปุพฺพาฯ **น สํกียนฺตี**ติ อิทานิปิ น อปนียนฺติฯ **น สํกียิสฺสนฺตี**ติ อนาคตพุเทฺธหิปิ น อปนียิสฺสนฺติฯ เย โลเก วิญฺญู สมณพฺราหฺมณา, เตหิ **อปฺปฏิกุฎฺฐา,** สมเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิญฺญูหิ อนินฺทิตา อครหิตาฯ

สนฺตุโฎฺฐ โหตีติ ปจฺจยสโนฺตสวเสน สนฺตุโฎฺฐ โหติฯ **อิตรีตเรนา**ติ น ถูลสุขุมลูขปณีตถิรชิณฺณานํ เยน เกนจิ, อถ โข ยถาลทฺธาทีนํ อิตรีตเรน เยน เกนจิ สนฺตุโฎฺฐ โหตีติ อโตฺถฯ จีวรสฺมิญฺหิ ตโย สโนฺตสา ยถาลาภสโนฺตโส ยถาพลสโนฺตโส ยถาสารุปฺปสโนฺตโสติฯ ปิณฺฑปาตาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เตสํ วิตฺถารกถา ‘‘สนฺตุฎฺฐสฺส, ภิกฺขเว, อนุปฺปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ อิมสฺมึ สุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ อิติ อิเม ตโย สโนฺตเส สนฺธาย ‘‘สนฺตุโฎฺฐ โหติ อิตรีตเรน จีวเรน, ยถาลทฺธาทีสุ เยน เกนจิ จีวเรน สนฺตุโฎฺฐ โหตี’’ติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ จีวรํ ชานิตพฺพํ, จีวรเกฺขตฺตํ ชานิตพฺพํ, ปํสุกูลํ ชานิตพฺพํ, จีวรสโนฺตโส ชานิตโพฺพ, จีวรปฺปฎิสํยุตฺตานิ ธุตงฺคานิ ชานิตพฺพานิฯ ตตฺถ **จีวรํ ชานิตพฺพ**นฺติ โขมาทีนิ ฉ จีวรานิ ทุกูลาทีนิ ฉ อนุโลมจีวรานิ ชานิตพฺพานิฯ อิมานิ ทฺวาทส กปฺปิยจีวรานิฯ กุสจีรํ, วากจีรํ, ผลกจีรํ, เกสกมฺพลํ, วาฬกมฺพลํ, โปตฺถโก, จมฺมํ, อุลูกปกฺขํ, รุกฺขทุสฺสํ, ลตาทุสฺสํ, เอรกทุสฺสํ, กทลิทุสฺสํ, เวฬุทุสฺสนฺติ เอวมาทีนิ ปน อกปฺปิยจีวรานิฯ

จีวรเกฺขตฺตนฺติ ‘‘สงฺฆโต วา คณโต วา ญาติโต วา มิตฺตโต วา อตฺตโน วา ธเนน, ปํสุกูลํ วา’’ติ เอวํ อุปฺปชฺชนโต ฉ เขตฺตานิ, อฎฺฐนฺนญฺจ มาติกานํ วเสน อฎฺฐ เขตฺตานิ ชานิตพฺพานิฯ

ปํสุกูลนฺติ โสสานิกํ, ปาปณิกํ, รถิยํ, สงฺการกูฎกํ, โสตฺถิยํ, สินานํ, ติตฺถํ, คตปจฺจาคตํ, อคฺคิทฑฺฒํ, โคขายิตํ, อุปจิกขายิตํ, อุนฺทูรขายิตํ , อนฺตจฺฉินฺนํ, ทสจฺฉินฺนํ, ธชาหฎํ, ถูปํ, สมณจีวรํ, สามุทฺทิยํ, อาภิเสกิยํ, ปนฺถิกํ, วาตาหฎํ, อิทฺธิมยํ, เทวทตฺติยนฺติ เตวีสติ ปํสุกูลานิ เวทิตพฺพานิฯ เอตฺถ จ **โสตฺถิย**นฺติ คพฺภมลหรณํฯ **คตปจฺจาคต**นฺติ มตกสรีรํ ปารุปิตฺวา สุสานํ เนตฺวา อานีตจีวรํฯ **ธชาหฎ**นฺติ ธชํ อุสฺสาเปตฺวา ตโต อานีตํฯ **ถูป**นฺติ วมฺมิเก ปูชิตจีวรํฯ **สามุทฺทิย**นฺติ สมุทฺทวีจีหิ ถลํ ปาปิตํฯ **ปนฺถิก**นฺติ ปนฺถํ คจฺฉเนฺตหิ โจรภเยน ปาสาเณหิ โกเฎฺฎตฺวา ปารุตจีวรํฯ **อิทฺธิมย**นฺติ เอหิภิกฺขุจีวรํฯ เสสํ ปากฎเมวาติฯ

จีวรสโนฺตโสติ วีสติ จีวรสโนฺตสา – จีวเร วิตกฺกสโนฺตโส, คมนสโนฺตโส, ปริเยสนสโนฺตโส, ปฏิลาภสโนฺตโส, มตฺตปฏิคฺคหณสโนฺตโส, โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส, ยถาลาภสโนฺตโส, ยถาพลสโนฺตโส, ยถาสารุปฺปสโนฺตโส, อุทกสโนฺตโส, โธวนสโนฺตโส, กรณสโนฺตโส, ปริมาณสโนฺตโส, สุตฺตสโนฺตโส, สิพฺพนสโนฺตโส, รชนสโนฺตโส, กปฺปสโนฺตโส, ปริโภคสโนฺตโส, สนฺนิธิปริวชฺชนสโนฺตโส, วิสฺสชฺชนสโนฺตโสติฯ

ตตฺถ สาทกภิกฺขุนา เตมาสํ นิพทฺธวาสํ วสิตฺวา เอกมาสมตฺตํ วิตเกฺกตุํ วฏฺฏติฯ โส หิ ปวาเรตฺวา จีวรมาเส จีวรํ กโรติ, ปํสุกูลิโก อฑฺฒมาเสเนว กโรติฯ อิทํ มาสฑฺฒมาสมตฺตํ วิตกฺกนํ **วิตกฺกสโนฺตโส** นามฯ วิตกฺกสโนฺตเสน ปน สนฺตุเฎฺฐน ภิกฺขุนา ปาจีนขณฺฑราชิวาสิกปํสุกูลิกเตฺถรสทิเสน ภวิตพฺพํฯ

เถโร กิร ''เจติยปพฺพตวิหาเร เจติยํ วนฺทิสฺสามี''ติ อาคโต เจติยํ วนฺทิตฺวา จิเนฺตสิ – ''มยฺหํ จีวรํ ชิณฺณํ, พหูนํ วสนฏฺฐาเน ลภิสฺสามี''ติฯ โส มหาวิหารํ คนฺตฺวา สงฺฆเตฺถรํ ทิสฺวา วสนฏฺฐานํ ปุจฺฉิตฺวา ตตฺถ วุโตฺถ ปุนทิวเส จีวรํ อาทาย อาคนฺตฺวา เถรํ วนฺทิฯ เถโร ''กึ , อาวุโส''ติ อาหฯ คามทฺวารํ, ภเนฺต, คมิสฺสามีติฯ อหมฺปาวุโส, คมิสฺสามีติ ฯ สาธุ, ภเนฺตติ คจฺฉโนฺต มหาโพธิทฺวารโกฏฺฐเก ฐตฺวา ''ปุญฺญวนฺตานํ วสนฏฺฐาเน มนาปํ ลภิสฺสามี''ติ จิเนฺตตฺวา ''อปริสุโทฺธ เม วิตโกฺก''ติ ตโตว ปฏินิวตฺติฯ ปุนทิวเส อมฺพงฺคณสมีปโต, ปุนทิวเส มหาเจติยสฺส อุตฺตรทฺวารโต ตเถฺว ปฏินิวตฺติตฺวา จตุตฺถทิวเส เถรสฺส สนฺติกํ อคมาสิฯ เถโร ''อิมสฺส ภิกฺขุโน วิตโกฺก น ปริสุโทฺธ ภวิสฺสตี''ติ จีวรํ คเหตฺวา เตน สทฺธึเยว ปญฺหํ ปุจฺฉมาโน คามํ ปาวิสิฯ ตญฺจ รตฺตึ เอโก มนุสฺส อุจฺจารปลิพุโทฺธ สาฏเกเยว วจฺจํ กตฺวา ตํ สงฺการฏฺฐาเน ฉเฑฺฑสิฯ ปํสุกูลิกเตฺถโร ตํ นีลมกฺขิกาหิ สมฺปริกิณฺณํ ทิสฺวา อญฺชลึ ปคฺคเหสิฯ มหาเถโร ''กึ, อาวุโส, สงฺการฏฺฐานสฺส อญฺชลึ ปคฺคณฺหาสี''ติฯ นาหํ, ภเนฺต, สงฺการฏฺฐานสฺส อญฺชลึ ปคฺคณฺหามิ, มยฺหํ ปิตุ ทสพลสฺส ปคฺคณฺหามิ, ปุณฺณทาสิยา สรีรํ ปารุปิตฺวา ฉฑฺฑิตํ ปํสุกูลํ ตุมฺพมเตฺต ปาณเก วิธุนิตฺวา สุสานโต คณฺหเนฺตน ทุกฺกรตรํ กตํ , ภเนฺตติฯ มหาเถโร ''ปริสุโทฺธ วิตโกฺก ปํสุกูลิกสฺสา''ติ จิเนฺตสิฯ ปํสุกูลิกเตฺถโรปิ ตสฺมึเยว ฐาเน ฐิโต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ตีณิ ผลานิ ปเตฺต ตํ สาฏกํ คเหตฺวา จีวรํ กตฺวา ปารุปิตฺวา ปาจีนขณฺฑราชึ คนฺตฺวา อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

จีวรตฺถาย คจฺฉนฺตสฺส ปน ''กตฺถ ลภิสฺสามี''ติ อจิเนฺตตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสเนว คมนํ **คมนสโนฺตโส** นามฯ ปริเยสนฺตสฺส ปน เยน วา เตน วา สทฺธึ อปริเยสิตฺวา ลชฺชึ เปสลํ ภิกฺขุํ คเหตฺวา ปริเยสนํ **ปริเยสนสโนฺตโส** นามฯ เอวํ ปริเยสนฺตสฺส อาหริยมานํ จีวรํ ทูรโต ทิสฺวา ''เอตํ มนาปํ ภวิสฺสติ, เอตํ อมนาป''นฺติ เอวํ อวิตเกฺกตฺวา ถูลสุขุมาทีสุ ยถาลเทฺธเนว สนฺตุสฺสนํ **ปฏิลาภสโนฺตโส** นามฯ เอวํ ลทฺธํ คณฺหนฺตสฺสาปิ ''เอตฺตกํ ทุปฏฺฏสฺส ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ เอกปฏฺฏสฺสา''ติ อตฺตโน ปโหนกมเตฺตเนว สนฺตุสฺสนํ **มตฺตปฏิคฺคหณสโนฺตโส** นามฯ จีวรํ ปริเยสนฺตสฺส ปน ''อสุกสฺส ฆรทฺวาเร มนาปํ ลภิสฺสามี''ติ อจิเนฺตตฺวา ทฺวารปฏิปาฏิยา จรณํ **โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส** นามฯ

ลูขปณีเตสุ เยน เกนจิ ยาเปตุํ สโกฺกนฺตสฺส ยถาลเทฺธเนว ยาปนํ **ยถาลาภสโนฺตโส** นามฯ อตฺตโน ถามํ ชานิตฺวา เยน ยาเปตุํ สโกฺกติ, เตน ยาปนํ **ยถาพลสโนฺตโส** นามฯ มนาปํ อญฺญสฺส ทตฺวา อตฺตนา เยน เกนจิ ยาปนํ **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส** นามฯ

''กตฺถ อุทกํ มนาปํ, กตฺถ อมนาป''นฺติ อวิจาเรตฺวา เยน เกนจิ โธวนูปเคน อุทเกน โธวนํ **อุทกสโนฺตโส** นามฯ ปณฺฑุมตฺติกเครุกปูติปณฺณรสกิลิฏฺฐานิ ปน อุทกานิ วเชฺชตุํ

วฏฺฏติฯ โธวนฺตสฺส ปน มุคฺคราทีหิ อปหริตฺวา หเตฺถหิ มทฺทิตฺวา โธวนํ **โธวนสโนฺตโส** นามฯ ตถา อสุชฺฌนฺตํ ปณฺณานิ ปกฺขิปิตฺวา ตาปิตอุทเกนาปิ โธวิตุํ วฏฺฏติฯ เอวํ โธวิตฺวา กโรนฺตสฺส ''อิทํ ถูลํ, อิทํ สุขุม''นฺติ อโกเปตฺวา ปโหนกนีหาเรเนว กรณํ **กรณสโนฺตโส** นามฯ ติมณฺฑลปฏิจฺฉาทนมตฺตเสฺสว กรณํ **ปริมาณสโนฺตโส** นามฯ จีวรกรณตฺถาย ปน มนาปํ สุตฺตํ ปริเยสิสฺสามีติ อวิจาเรตฺวา รถิกาทีสุ วา เทวฏฺฐาเน วา อาหริตฺวา ปาทมูเล วา ฐปิตํ ยํกิญฺจิเทว สุตฺตํ คเหตฺวา กรณํ **สุตฺตสโนฺตโส** นามฯ

กุสิพนฺธนกาเล ปน องฺคุลมเตฺต สตฺต วาเร น วิชฺฌิตพฺพํฯ เอวํ กโรนฺตสฺส หิ โย ภิกฺขุ สหาโย น โหติ, ตสฺส วตฺตเภโทปิ นตฺถิฯ ติวงฺคุลมเตฺต ปน สตฺต วาเร วิชฺฌิตพฺพํฯ เอวํ กโรนฺตสฺส มคฺคปฺปฏิปเนฺนนาปิ สหาเยน ภวิตพฺพํฯ โย น โหติ, ตสฺส วตฺตเภโทฯ อยํ **สิพฺพนสโนฺตโส** นามฯ รชเนฺตน ปน กาฬกจฺฉกาทีนิ ปริเยสเนฺตน น จริตพฺพํ, โสมวกฺกลาทีสุ ยํ ลภติ, เตน รชิตพฺพํฯ อลภเนฺตน ปน มนุเสฺสหิ อรเญฺญ วากํ คเหตฺวา ฉฑฺฑิตรชนํ วา ภิกฺขูหิ ปจิตฺวา ฉฑฺฑิตกสฏํ วา คเหตฺวา รชิตพฺพํฯ อยํ **รชนสโนฺตโส** นามฯ นีลกทฺทมกาฬสาเมสุ ยํกิญฺจิ คเหตฺวา หตฺถิปิเฏฺฐ นิสินฺนสฺส ปญฺญายมานกปฺปกรณํ **กปฺปสโนฺตโส** นามฯ

หิริโกปีนปฺปฏิจฺฉาทนมตฺตวเสน ปริภุญฺชนํ **ปริโภคสโนฺตโส** นามฯ ทุสฺสํ ปน ลภิตฺวา สุตฺตํ วา สูจึ วา การกํ วา อลภเนฺตน ฐเปตุํ วฏฺฏติ, ลภเนฺตน น วฏฺฏติฯ กตมฺปิ สเจ อเนฺตวาสิกาทีนํ ทาตุกาโม โหติ, เต จ อสนฺนิหิตา, ยาว อาคมนา ฐเปตุํ วฏฺฏติฯ อาคตมเตฺตสุ ทาตพฺพํฯ ทาตุํ อสโกฺกเนฺตน อธิฏฺฐาตพฺพํฯ อญฺญสฺมึ จีวเร สติ ปจฺจตฺถรณมฺปิ อธิฏฺฐาตุํ วฏฺฏติฯ อนธิฏฺฐิตเมว หิ สนฺนิธิ โหติ, อธิฏฺฐิตํ น โหตีติ **มหาสีวเตฺถโร** อาหฯ อยํ **สนฺนิธิปริวชฺชนสโนฺตโส** นามฯ วิสฺสเชฺชเนฺตน ปน น มุขํ โอโลเกตฺวา ทาตพฺพํ, สารณียธเมฺม ฐตฺวา วิสฺสเชฺชตพฺพนฺติ อยํ **วิสฺสชฺชนสโนฺตโส** นามฯ

จีวรปฺปฏิสํยุตฺตานิ ธุตงฺคานิ นาม ปํสุกูลิกงฺคเญฺจว เตจีวริกงฺคเญฺจฯ เตสํ วิตฺถารกถา วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๔-๒๕) เวทิตพฺพาฯ อิติ จีวรสโนฺตสมหาอริยวํสํ ปูรยมาโน ภิกฺขุ อิมานิ เทฺว ธุตงฺคานิ โคเปติฯ อิมานิ โคเปโนฺต จีวรสโนฺตสมหาอริยวํสวเสน สนฺตุโฎฺฐ โหตีติฯ

วณฺณวาทีติ เอโก สนฺตุโฎฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ น กเถติฯ เอโก น สนฺตุโฎฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติฯ เอโก เนว สนฺตุโฎฺฐ โหติ, น สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติฯ เอโก สนฺตุโฎฺฐ เจว โหติ, สโนฺตสสฺส จ วณฺณํ กเถติฯ ตํ ทเสฺสตุํ ''อิตรีตรจีวรสนฺตุฎฺฐิยา จ วณฺณวาที''ติ วุตฺตํฯ

อเนสนนฺติ ทูเตยฺยปหินคมนานุโยคปเภทํ นานปฺปการํ อเนสนํฯ **อปฺปติรูป**นฺติ อยุตฺตํฯ **อลทฺธา จา**ติ อลภิตฺวาฯ ยถา เอกโจฺจ ''กถํ นุ โข จีวรํ ลภิสฺสามี''ติ ปุญฺญวเนฺตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ เอกโต หุตฺวา โกหญฺญํ กโรโนฺต อุตฺตสติ ปริตสฺสติ, สนฺตุโฎฺฐ ภิกฺขุ เอวํ อลทฺธา จีวรํ น ปริตสฺสติฯ **ลทฺธา จา**ติ ธเมฺมน สเมน ลภิตฺวาฯ **อคธิโต**ติ วิคตโลภคิโทฺธฯ **อมุจฺฉิโต**ติ อธิมตฺตตณฺหาย มุจฺฉํ อนาปโนฺนฯ **อนโชฺฌปโนฺน**ติ ตณฺหาย อโนตฺถโต อปริโยนโทฺธฯ **อาทีนวทสฺสาวี**ติ อเนสนาปตฺติยญฺจ เคธิตปริโภเค จ อาทีนวํ ปสฺสมาโนฯ **นิสฺสรณปโญฺญ**ติ ''ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตายา''ติ วุตฺตํ นิสฺสรณเมว ปชานโนฺตฯ

อิตรีตรจีวรสนฺตุฎฺฐิยาติ เยน เกนจิ จีวเรน สนฺตุฎฺฐิยาฯ **เนวตฺตานุกฺกํเสตี**ติ ''อหํ ปํสุกูลิโก, มยา อุปสมฺปทมาเฬเยว ปํสุกูลิกงฺคํ คหิตํ, โก มยา สทิโส อตฺถี''ติ อตฺตุกฺกํสนํ น ก

โรติฯ **โน ปรํ วเมฺภตี**ติ ‘‘อิเม ปนเญฺญ ภิกฺขู น ปํสุกูลิกา’’ติ วา, ‘‘ปํสุกูลิกงฺคมตฺตมฺปิ เอเตสํ นตฺถี’’ติ วา เอวํ ปรํ น วเมฺภติฯ **โย หิ ตตฺถ ทโกฺข**ติ โย ตสฺมิํ จีวรสโนฺตเส วณฺณวาทาทีสุ วา ทโกฺข เฉโก พฺยโตฺตฯ **อนลโส**ติ สาตจฺจกิริยาย อาลสิยวิรหิโตฯ **สมฺปชาโน ปฏิสฺสโต**ติ สมฺปชานปญฺญาย เจว สติยา จ ยุโตฺตฯ **อริยวํเส ฐิโต**ติ อริยวํเส ปติฎฺฐิโตฯ

อิตรีตเรน ปิณฺฑปาเตนาติ เยน เกนจิ ปิณฺฑปาเตนฯ เอตฺถาปิ ปิณฺฑปาโต ชานิตโพฺพ, ปิณฺฑปาตเกฺขตฺตํ ชานิตพฺพํ, ปิณฺฑปาตสโนฺตโส ชานิตโพฺพ, ปิณฺฑปาตปฺปฏิสํยุตฺตํ ธุตงฺคํ ชานิตพฺพํ ฯ ตตฺถ **ปิณฺฑปาโต**ติ โอทโน กุมฺมาโส สตฺตุ มโจฺฉ มํสํ ขีรํ ทธิ สปฺปิ นวนีตํ เตลํ มธุ ผาณิตํ ยาคุ ขาทนียํ สายนียํ เลหนียนฺติ โสฬส ปิณฺฑปาตาฯ

ปิณฺฑปาตเกฺขตฺตนฺติ สงฺฆภตฺตํ อุเทฺทสภตฺตํ นิมนฺตนํ สลากภตฺตํ ปกฺขิกํ อุโปสถิกํ ปาฎิปทิกภตฺตํ อาคนฺตุกภตฺตํ คมิกภตฺตํ คิลานภตฺตํ คิลานุปฎฺฐากภตฺตํ ธุรภตฺตํ กุฎิภตฺตํ วารภตฺตํ วิหารภตฺตนฺติ ปนฺนรส ปิณฺฑปาตเกฺขตฺตานิฯ

ปิณฺฑปาตสโนฺตโสติ ปิณฺฑปาเต วิตกฺกสโนฺตโส คมนสโนฺตโส ปริเยสนสโนฺตโส ปฏิลาภสโนฺตโส ปฏิคฺคหณสโนฺตโส มตฺตปฏิคฺคหณสโนฺตโส โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส ยถาลาภสโนฺตโส ยถาพลสโนฺตโส ยถาสารุปฺปสโนฺตโส อุปการสโนฺตโส ปริมาณสโนฺตโส ปริโภคสโนฺตโส สนฺนิธิปริวชฺชนสโนฺตโส วิสฺสชฺชนสโนฺตโสติ ปนฺนรส สโนฺตสาฯ

ตตฺถ สาทโก ภิกฺขุ มุขํ โธวิตฺวา วิตเกฺกติฯ ปิณฺฑปาติเกน ปน คเณน สทฺธิํ จรตา สายํ เถรูปฎฺฐานกาเล ‘‘เสฺว กตฺถ ปิณฺฑาย จริสฺสามาติ? อสุกคาเม, ภเนฺต’’ติ เอตฺตกํ จิเนฺตตฺวา ตโต ปฎฺฐาย น วิตเกฺกตพฺพํฯ เอกจาริเกน วิตกฺกมาฬเก ฐตฺวา วิตเกฺกตพฺพํฯ ตโต ปฎฺฐาย วิตเกฺกโนฺต อริยวํสา จุโต โหติ ปริพาหิโรฯ อยํ **วิตกฺกสโนฺตโส** นามฯ

ปิณฺฑาย ปวิสเนฺตน ‘‘กุหิํ ลภิสฺสามี’’ติ อจิเนฺตตฺวา กมฺมฎฺฐานสีเสน คนฺตพฺพํฯ อยํ **คมนสโนฺตโส** นามฯ ปริเยสเนฺตน ยํ วา ตํ วา อคฺคเหตฺวา ลชฺชิํ เปสลเมว คเหตฺวา ปริเยสิตพฺพํฯ อยํ **ปริเยสนสโนฺตโส** นามฯ ทูรโตว อาหริยมานํ ทิสฺวา ‘‘เอตํ มนาปํ , เอตํ อมนาป’’นฺติ จิตฺตํ น อุปฺปาเทตพฺพํฯ อยํ **ปฏิลาภสโนฺตโส** นามฯ ‘‘อิมํ มนาปํ คณฺหิสฺสามิ, อิมํ อมนาปํ น คณฺหิสฺสามี’’ติ อจิเนฺตตฺวา ยํกิญฺจิ ยาปนมตฺตํ คเหตพฺพเมวฯ อยํ **ปฏิคฺคหณสโนฺตโส** นามฯ

เอตฺถ ปน เทยฺยธโมฺม พหุ, ทายโก อปฺปํ ทาตุกาโม, อปฺปํ คเหตพฺพํฯ เทยฺยธโมฺมปิ พหุ, ทายโกปิ พหุํ ทาตุกาโม, ปมาเณเนว คเหตพฺพํฯ เทยฺยธโมฺม น พหุ, ทายโกปิ อปฺปํ ทาตุกาโม, อปฺปํ คเหตพฺพํฯ เทยฺยธโมฺม น พหุ, ทายโก ปน พหุํ ทาตุกาโม, ปมาเณน คเหตพฺพํ ฯ ปฏิคฺคหณสฺมิญฺหิ มตฺตํ อชานโนฺต มนุสฺสานํ ปสาทํ มเกฺขติ, สทฺธาเทยฺยํ วินิปาเตติ, สาสนํ น กโรติ, วิชาตมาตุยาปิ จิตฺตํ คเหตุํ น สโกฺกติฯ อิติ มตฺตํ ชานิตฺวาว ปฏิคฺคเหตพฺพนฺติ อยํ **มตฺตปฏิคฺคหณสโนฺตโส** นามฯ อฑฺฒกุลานิเยว อคนฺตฺวา ทฺวารปฏิปาฏิยา คนฺตพฺพํฯ อยํ **โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส** นามฯ **ยถาลาภสโนฺตสา**ทโย จีวเร วุตฺตนยา เอวฯ

ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ‘‘สมณธมฺมํ อนุปาเลสฺสามี’’ติ เอวํ อุปการํ ญตฺวา ปริภุญฺชนํ **อุปการสโนฺตโส** นามฯ ปตฺตํ ปูเรตฺวา อานีตํ น ปฏิคฺคเหตพฺพํฯ อนุปสมฺปเนฺน สติ เตน คาหาเปตพฺพํ, อสติ หราเปตฺวา ปฏิคฺคหณมตฺตํ คเหตพฺพํฯ อยํ **ปริมาณสโนฺตโส** นามฯ

‘‘ชิฆจฺฉาย ปฏิวิโนทนํ อิทเมตฺถ นิสฺสรณ’’นฺติ เอวํ ปริภุญฺชนํ **ปริโภคสโนฺตโส** นามฯ นิทหิตฺวา น ปริภุญฺชิตพฺพนฺติ อยํ **สนฺนิธิปริวชฺชนสโนฺตโส** นามฯ มุขํ อโนโลเกตฺวา สารณียธเมฺม ฐิเตน วิสฺสเชฺชตพฺพํฯ อยํ **วิสฺสชฺชนสโนฺตโส** นามฯ

ปิณฺฑปาตปฺปฏิสํยุตฺตานิ ปน ปญฺจ ธุตงฺคานิ ปิณฺฑปาติกงฺคํ สปทานจาริกงฺคํ เอกาสนิกงฺคํ ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคนฺติฯ เตสํ วิตฺถารกถา วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๖-๓๐) วุตฺตาฯ อิติ ปิณฺฑปาตสโนฺตสมหาอริยวํสํ ปูรยมาโน ภิกฺขุ อิมานิ ปญฺจ ธุตงฺคานิ โคเปติ, อิมานิ โคเปโนฺต ปิณฺฑปาตสโนฺตสมหาอริยวํเสน สนฺตุโฎฺฐ โหติฯ วณฺณวาทีติอาทีนิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

เสนาสเนนาติ อิธ เสนาสนํ ชานิตพฺพํ, เสนาสนเกฺขตฺตํ ชานิตพฺพํ, เสนาสนสโนฺตโส ชานิตโพฺพ, เสนาสนปฺปฏิสํยุตฺตํ ธุตงฺคํ ชานิตพฺพํฯ ตตฺถ **เสนาสน**นฺติ มโญฺจ ปีฐํ ภิสิ พิโมฺพหนํ วิหาโร อฑฺฒโยโค ปาสาโท หมฺมิยํ คุหา เลณํ อโฎฺฏ มาโฬ เวฬุคุโมฺพ รุกฺขมูลํ ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฏิกฺกมนฺตีติ อิมานิ ปนฺนรส เสนาสนานิฯ

เสนาสนเกฺขตฺตนฺติ สงฺฆโต วา คณโต วา ญาติโต วา มิตฺตโต วา อตฺตโน วา ธเนน ปํสุกูลํ วาติ ฉ เขตฺตานิฯ

เสนาสนสโนฺตโสติ เสนาสเน วิตกฺกสโนฺตสาทโย ปนฺนรส สโนฺตสาฯ เต ปิณฺฑปาเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **เสนาสนปฺปฏิสํยุตฺตานิ** ปน ปญฺจ ธุตงฺคานิ อารญฺญิกงฺคํ รุกฺขมูลิกงฺคํ อโพฺภกาสิกงฺคํ โสสานิกงฺคํ ยถาสนฺถติกงฺคนฺติฯ เตสํ วิตฺถารกถา วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๓๑-๓๕) วุตฺตาฯ อิติ เสนาสนสโนฺตสมหาอริยวํสํ ปูรยมาโน ภิกฺขุ อิมานิ ปญฺจ ธุตงฺคานิ โคเปติฯ อิมานิ โคเปโนฺต เสนาสนสโนฺตสมหาอริยวํเสน สนฺตุโฎฺฐ โหติฯ

คิลานปจฺจโย ปน ปิณฺฑปาเตเยว ปวิโฎฺฐฯ ตตฺถ ยถาลาภยถาพลยถาสารุปฺปสโนฺตเสเนว สนฺตุสฺสิตพฺพํฯ เนสชฺชิกงฺคํ ภาวนารามอริยวํสํ ภชติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ปญฺจ เสนาสเน วุตฺตา, ปญฺจ อาหารนิสฺสิตา;
> เอโก วีริยสํยุโตฺต, เทฺว จ จีวรนิสฺสิตา’’ติฯ

อิติ ภควา ปถวึ ปตฺถรมาโน วิย สาครกุจฺฉึ ปูรยมาโน วิย อากาสํ วิตฺถารยมาโน วิย จ ปฐมํ จีวรสโนฺตสํ อริยวํสํ กเถตฺวา จนฺทํ อุฎฺฐาเปโนฺต วิย สูริยํ อุลฺลเงฺฆโนฺต วิย จ ทุติยํ ปิณฺฑปาตสโนฺตสํ กเถตฺวา สิเนรุํ อุกฺขิปโนฺต วิย ตติยํ เสนาสนสโนฺตสํ อริยวํสํ กเถตฺวา อิทานิ สหสฺสนยปฏิมณฺฑิตํ จตุตฺถํ ภาวนารามํ อริยวํสํ กเถตุํ **ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ภาวนาราโม โหตี**ติ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ อารมณํ อาราโม, อภิรตีติ อโตฺถฯ ภาวนาย อาราโม อสฺสาติ **ภาวนาราโม**ฯ ภาวนาย รโตติ **ภาวนารโต**ฯ ปญฺจวิเธ ปหาเน อาราโม อสฺสาติ **ปหานาราโม**ฯ อปิจ ภาเวโนฺต รมตีติ **ภาวนาราโม**ฯ ปชหโนฺต รมตีติ **ปหานาราโม**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อยญฺหิ จตฺตาโร สติปฎฺฐาเน ภาเวโนฺต รมติ, รตึ วินฺทตีติ อโตฺถฯ ตถา จตฺตาโร สมฺมปฺปธาเนฯ จตฺตาโร อิทฺธิปาเท, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌเงฺค, สตฺต อนุปสฺสนา, อฎฺฐารส มหาวิปสฺสนา, สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธเมฺม, อฎฺฐตึส อารมฺมณวิภตฺติโย ภาเวโนฺต รมติ, รตึ วินฺทติฯ กามจฺฉนฺทาทโย ปน กิเลเส ปชหโนฺต รมติ, รตึ วินฺทติฯ

อิเมสุ ปน จตูสุ อริยวํเสสุ ปุริเมหิ ตีหิ เตรสนฺนํ ธุตงฺคานํ จตุปจฺจยสนฺโตสสฺส จ วเสน สกลํ วินยปิฏกํ กถิตํ โหติ, ภาวนาราเมน อวเสสํ ปิฏกทฺวยํฯ อิมํ ปน ภาวนารามํ อริยวํสํ กเถนฺเตน ภิกฺขุนา ปฏิสมฺภิทามคฺเค เนกฺขมฺมปาฬิยา กเถตพฺพํ, ทีฆนิกาเย ทสุตฺตรสุตฺตนฺตปริยาเยน กเถตพฺพํ, มชฺฌิมนิกาเย สติปฏฺฐานสุตฺตนฺตปริยาเยน กเถตพฺพํ, อภิธมฺมนิทฺเทสปริยาเยน กเถตพฺพํฯ

ตตฺถ **ปฏิสมฺภิทามคฺเค เนกฺขมฺมปาฬิยา**ติ –

‘‘เนกฺขมฺมํ ภาเวนฺโต รมติ, กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต รมติฯ อพฺยาปาทํ, พฺยาปาทํ… อาโลกสญฺญํ… ถินมิทฺธํ… อวิกฺเขปํ, อุทฺธจฺจํ… ธมฺมววตฺถานํ… วิจิกิจฺฉํ… ญาณํ… อวิชฺชํ… ปาโมชฺชํ… อรตึ… ปฐมชฺฌานํ, ปญฺจ นีวรเณ… ทุติยชฺฌานํ… วิตกฺกวิจาเร… ตติยชฺฌานํ… ปีตึ… จตุตฺถชฺฌานํ… สุขทุกฺเข… อากาสานญฺจายตนสมาปตฺตึ ภาเวนฺโต รมติ, รูปสญฺญํ ปฏิฆสญฺญํ นานตฺตสญฺญํ ปชหนฺโต รมติฯ วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺตึ…เป.… เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ภาเวนฺโต รมติ, อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ ปชหนฺโต รมติฯ

‘‘อนิจฺจานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต รมติ, นิจฺจสญฺญํ ปชหนฺโต รมติฯ ทุกฺขานุปสฺสนํ… สุขสญฺญํ… อนตฺตานุปสฺสนํ… อตฺตสญฺญํ… นิพฺพิทานุปสฺสนํ… นนฺทึ… วิราคานุปสฺสนํ… ราคํ… นิโรธานุปสฺสนํ… สมุทยํ… ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนํ… อาทานํ… ขยานุปสฺสนํ … ฆนสญฺญํ… วยานุปสฺสนํ… อายูหนํ… วิปริณามานุปสฺสนํ… ธุวสญฺญํ… อนิมิตฺตานุปสฺสนํ … นิมิตฺตํ… อปฺปณิหิตานุปสฺสนํ… ปณิธึ… สุญฺญตานุปสฺสนํ… อภินิเวสํ… อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนํ… สาราทานาภินิเวสํ… ยถาภูตญาณทสฺสนํ… สโมฺมหาภินิเวสํ… อาทีนวานุปสฺสนํ… อาลยาภินิเวสํ… ปฏิสงฺขานุปสฺสนํ… อปฺปฏิสงฺขํ… วิวฏฺฏานุปสฺสนํ… สํโยคาภินิเวสํ… โสตาปตฺติมคฺคํ… ทิฏฺเฐกฏฺเฐ กิเลเส… สกทาคามิมคฺคํ… โอฬาริเก กิเลเส… อนาคามิมคฺคํ… อนุสหคเต กิเลเส… อรหตฺตมคฺคํ ภาเวนฺโต รมติ, สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต รมตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๔๑,๙๕)ฯ

เอวํ ปฏิสมฺภิทามคฺเค เนกฺขมฺมปาฬิยา กเถตพฺพํฯ

ทีฆนิกาเย ทสุตฺตรสุตฺตนฺตปริยาเยนาติ –

> ‘‘เอกํ ธมฺมํ ภาเวนฺโต รมติ, เอกํ ธมฺมํ ปชหนฺโต รมติ…เป.… ทส ธมฺเม ภาเวนฺโต รมติ, ทส ธมฺเม ปชหนฺโต รมติฯ กตมํ เอกํ ธมฺมํ ภาเวนฺโต รมติ? กายคตาสตึ สาตสหคตํ, อิมํ เอกํ ธมฺมํ ภาเวนฺโต รมติฯ กตมํ เอกํ ธมฺมํ ปชหนฺโต รมติ? อสฺมิมานํ, อิมํ เอกํ ธมฺมํ ปชหนฺโต รมติฯ กตเม เทฺว ธมฺเม…เป.… กตเม ทส ธมฺเม ภาเวนฺโต รมติ? ทส กสิณายตนานิ, อิเม ทส ธมฺเม ภาเวนฺโต รมติฯ กตเม ทส ธมฺเม ปชหนฺโต รมติ? ทส มิจฺฉตฺเต, อิเม ทส ธมฺเม ปชหนฺโต รมติฯ เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ภาวนาราโม โหตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๕๑-๓๖๐)ฯ

เอวํ ทีฆนิกาเย ทสุตฺตรสุตฺตนฺตปริยาเยน กเถตพฺพํฯ

มชฺฌิมนิกาเย สติปฏฺฐานสุตฺตนฺตปริยาเยนาติ –

‘‘เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค…เป.… ยาวเทว ญาณมตฺตาย ปฏิสฺสติมตฺตายฯ อนิสฺสิโต จ วิหรติ, น จ กิญฺจิ โลเก อุปาทิยติฯ เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ภาวนาราโม โหติ ภาวนารโตฯ ปหานาราโม โหติ ปหานรโตฯ ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ คจฺฉนฺโต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ…เป.… ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปเสฺสยฺย สรีรํ สิวถิกาย ฉฑฺฑิตํ…เป.… ปูตีนิ จุณฺณกชาตานิฯ โส อิมเมว กายํ อุปสํหรติ ‘อยมฺปิ โข กาโย เอวํธโมฺม เอวํภาวี เอวํอนตีโต’ติฯ อิติ อชฺฌตฺตํ วา กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ…เป.… เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ภาวนาราโม โหตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๐๖ อาทโย)ฯ

เอวํ มชฺฌิมนิกาเย สติปฏฺฐานสุตฺตนฺตปริยาเยน กเถตโพฺพฯ

อภิธเมฺม นิเทฺทสปริยาเยนาติ สเพฺพปิ สงฺขเต ‘‘อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโต คณฺฑโต…เป.… สํกิเลสิกธมฺมโต ปสฺสโนฺต รมติ, เอวํ โข ภิกฺขุ ภาวนาราโม โหตี’’ติ (มหานิ. ๑๓; จูฬนิ. อุปสีวมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๓๙, นนฺทมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๕๑)ฯ เอวํ นิเทฺทสปริยาเยน กเถตโพฺพฯ

เนวตฺตานุกฺกํเสตีติ ‘‘อชฺช เม สฏฺฐิ วา สตฺตติ วา วสฺสานิ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตสฺส โก มยา สทิโส อตฺถี’’ติ เอวํ อตฺตุกฺกํสนํ น กโรติฯ **โน ปรํ วเมฺภตี**ติ ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขนฺติ วิปสฺสนามตฺตกมฺปิ นตฺถิ, กึ อิเม วิสฺสฏฺฐกมฺมฏฺฐานา จรนฺตี’’ติ เอวํ ปรวมฺภนํ น กโรติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อิเม โข, ภิกฺขเว, จตฺตาโร อริยวํสาติ, ภิกฺขเว, อิเม จตฺตาโร อริยวํสา อริยตนฺติโย อริยปเวณิโย อริยญฺชสา อริยวฏุมานีติ สุตฺตนฺตํ วินิวเฏฺฏตฺวา อิทานิ มหาอริยวํสปริปูรกสฺส ภิกฺขุโน วสนทิสา ทเสฺสโนฺต **อิเมหิ จ ปน, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เสฺวว อรตึ สหตี**ติ โสเยว อรตึ อนภิรตึ อุกฺกณฺฐิตํ สหติ อภิภวติฯ **น ตํ อรติ สหตี**ติ ตํ ปน ภิกฺขุํ ยา เอสา ปเนฺตสุ เสนาสเนสุ อธิกุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย อรติ นาม โหติ, สา สหิตุํ อธิภวิตุํ น สโกฺกติฯ **อรติรติสโห**ติ อรติญฺจ ปญฺจกามคุณรติญฺจ สหติ, อธิภวิตุํ สโกฺกติฯ

อิทานิ คาถาหิ กูฏํ คณฺหโนฺต **นารตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ธีรนฺ**ติ วีริยวนฺตํฯ **นารติ ธีรํ สหตี**ติ อิทํ ปุริมเสฺสว การณวจนํฯ ยสฺมา สา ธีรํ น สหติ นปฺปโหติ ธีรํ สหิตุํ อธิภวิตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา นารติ สหติ ธีรํฯ **ธีโร หิ อรติสฺสโห**ติ อรติสหตฺตา หิ โส ธีโร นาม, ตสฺมา อรตึ สหตีติ อโตฺถฯ **สพฺพกมฺมวิหายีน**นฺติ สพฺพํ เตภูมกกมฺมํ จชิตฺวา ปริจฺฉินฺนํ ปริวฏุมํ กตฺวา ฐิตํฯ **ปนุณฺณํ โก นิวารเย**ติ กิเลเส ปนุทิตฺวา ฐิตํ โก นาม ราโค วา โทโส วา นิวาเรยฺยฯ **เนกฺขํ ชโมฺพนทเสฺสว, โก ตํ นินฺทิตุมรหตี**ติ ชโมฺพนทสงฺขาตสฺส ชาติรตฺตสุวณฺณสฺส นิกฺขสทิสํ ครหิตพฺพโทสวิมุตฺตํ โก ตํ ปุคฺคลํ นินฺทิตุํ อรหติฯ **พฺรหฺมุนาปิ ปสํสิโต**ติ มหาพฺรหฺมุนาปิ เอส ปุคฺคโล ปสํสิโตเยวาติฯ เทสนาปริโยสาเน จตฺตาลีส ภิกฺขุสหสฺสานิ อรหเตฺต ปติฏฺฐหึสุฯ

๙. ธมฺมปทสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม **ธมฺมปทานี**ติ ธมฺมโกฏฺฐาสาฯ **อนภิชฺฌา**ติอาทีสุ อภิชฺฌาปฏิเกฺขเปน **อนภิชฺฌา,** พฺยาปาทปฏิเกฺขเปน **อพฺยาปาโท,** มิจฺฉาสติปฏิเกฺขเปน **สมฺมาสติ,** มิจฺฉาสมาธิปฏิเกฺขเปน **สมฺมาสมาธิ** เวทิตโพฺพฯ

อนภิชฺฌาลูติ นิตฺตโณฺห หุตฺวาฯ **อพฺยาปนฺนน เจตสา**ติ สพฺพกาลํ ปกติภาวํ อวิชหนฺเตน จิเตฺตนฯ **สโต เอกคฺคจิตฺตสฺสา**ติ สติยา สมนฺนาคโต อารมฺมเณ เอกคฺคจิโตฺต อสฺสฯ **อชฺฌตฺตํ สุสมาหิโต**ติ นิยกชฺฌเตฺต สุฎฺฐุ ฐปิตจิโตฺต อิมสฺมึ สุเตฺตปิ คาถายปิ วฎฺฎวิวฎฺฎํ กถิตํฯ

๑๐. ปริพฺพาชกสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **อภิญฺญาตา**ติ ญาตา ปากฎาฯ **อนฺนภาโร**ติอาทีนิ เตสํ นามานิฯ **ปฎิสลฺลานา วุฎฺฐิโต**ติ ผลสมาปตฺติโต วุฎฺฐิโตฯ สา หิ อิธ ปฎิสลฺลานนฺติ อธิเปฺปตาฯ **ปจฺจกฺขายา**ติ ปฎิกฺขิปิตฺวาฯ **อภิชฺฌาลุ**นฺติ สตณฺหํฯ **กาเมสุ ติพฺพสาราค**นฺติ วตฺถุกาเมสุ พหลราคํฯ **ตมหํ ตตฺถ เอวํ วเทยฺย**นฺติ ตํ อหํ ตสฺมึ การเณ เอวํ วเทยฺยํฯ **ปฎิโกฺกสิตพฺพํ มเญฺญยฺยา**ติ ปฎิโกฺกสิตพฺพานิ ปฎิพาหิตพฺพนิ วา มเญฺญยฺยฯ **สหธมฺมิกา**ติ สการณาฯ **วาทานุปาตา**ติ ธมฺมิกวาเท ฆฎฺฎยมานา อธมฺมิกวาทานุปาตา, วาทปฺปวตฺติโยติ อโตฺถฯ **คารยฺหา ฐานา**ติ ครหิตพฺพยุตฺตกา ปจฺจยาฯ **อาคจฺฉนฺตี**ติ อุปคจฺฉนฺติฯ

อุกฺกลาติ อุกฺกลชนปทวาสิโนฯ **วสฺสภญฺญา**ติ วโสฺส จ ภโญฺญ จาติ เทฺว ชนาฯ **อเหตุกวาทา**ติ ‘‘นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานํ วิสุทฺธิยา’’ติเอวมาทิวาทิโนฯ **อกิริยวาทา**ติ ‘‘กโรโต น กรียติ ปาป’’นฺติ เอวํ กิริยปฎิเกฺขปวาทิโนฯ **นตฺถิกวาทา**ติ ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทิวาทิโนฯ เต อิเมสุ ตีสุปิ ทสฺสเนสุ โอกฺกนฺตนิยามา อเหสุํฯ กถํ ปน เตสุ นิยาโม โหตีติ? โย หิ เอวรูปํ ลทฺธึ คเหตฺวา รตฺติฎฺฐานทิวาฎฺฐาเนสุ นิสิโนฺน สชฺฌายติ วีมํสติ, ตสฺส ‘‘นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย กโรโต น กรียติ ปาปํ…เป.… นตฺถิ ทินฺนํ…เป.… กายสฺส เภทา อุจฺฉิชฺชตี’’ติ ตสฺมึ อารมฺมเณ มิจฺฉาสติ สนฺติฎฺฐติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, ชวนานิ ชวนฺติฯ ปฐมชวเน สเตกิโจฺฉ โหติ, ตถา ทุติยาทีสุ, สตฺตเม พุทฺธานมฺปิ อเตกิโจฺฉ อนิวตฺติ อริฎฺฐกณฺฎกสทิโส โหติ ฯ ตตฺถ โกจิ เอกํ ทสฺสนํ โอกฺกมติ, โกจิ เทฺว, โกจิ ตีณิปิฯ นิยตมิจฺฉาทิฎฺฐิโกว โหติ, ปโตฺต สคฺคมคฺคาวรณเญฺจว โมกฺขมคฺคาวรณญฺจ, อภโพฺพ ตสฺส อตฺตภาวสฺส อนนฺตรํ สคฺคมฺปิ คนฺตุํ, ปเคว โมกฺขํฯ วฎฺฎขาณุโก นาเมส สโตฺต ปถวิโคปโก, เยภุเยฺยน เอวรูปสฺส ภวโต วุฎฺฐานํ นตฺถิฯ วสฺสภญฺญาปิ เอทิสา อเหสุํฯ **นินฺทาพฺยาโรสนอุปารมฺภภยา**ติ อตฺตโน นินฺทภเยน ฆฎฺฎนภเยน อุปวาทภเยน จาติ อโตฺถฯ **อภิชฺฌาวินเยสิกฺข**นฺติ อภิชฺฌาวินโย วุจฺจติ อรหตฺตํ, อรหเตฺต สิกฺขมาโน อปฺปมโตฺต นาม วุจฺจตีติ สุตฺตเนฺต วฎฺฎวิวฎฺฎํ กเถตฺวา คาถาย ผลสมาปตฺติ กถิตาติฯ

อุรุเวลวโคฺค ตติโยฯ

๔. จกฺกวโคฺค

๑. จกฺกสุตฺตวณฺณนา

๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **จกฺกานี**ติ สมฺปตฺติโยฯ **จตุจกฺกํ วตฺตตี**ติ จตฺตาริ สมฺปตฺติจกฺกานิ วตฺตนฺติ ฆฏิยนฺติเยวาติ อโตฺถฯ **ปติรูปเทสวาโส**ติ ยตฺถ จตโสฺส ปริสา สนฺทิสฺสนฺติ, เอวรูเป อนุจฺฉวิเก เทเส วาโสฯ **สปฺปุริสาวสฺสโย**ติ พุทฺธาทีนํ สปฺปุริสานํ อวสฺสยนํ เสวนํ ภชนํ, น ราชานํฯ **อตฺตสมฺมาปณิธี**ติ อตฺตโน สมฺมา ฐปนํ, สเจ ปุเพฺพ อสฺสทฺธาทีหิ สมนฺนาคโต โหติ, ตานิ ปหาย สทฺธาทีสุ ปติฎฺฐาปนํฯ **ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตา**ติ ปุเพฺพ อุปจิตกุสลตาฯ อิทเมว เจตฺถ ปมาณํฯ เยน หิ ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตน กุสลกมฺมํ กตํ โหติ, ตเทว กุสลํ ตํ ปุริสํ ปติรูปเทเส อุปเนติ, สปฺปุริเส ภชาเปติ, โส เอว จ ปุคฺคโล อตฺตานํ สมฺมา ฐเปติฯ **ปุญฺญกโต**ติ กตปุโญฺญฯ **สุขเญฺจตํธิวตฺตตี**ติ สุขญฺจ เอตํ ปุคฺคลํ อธิวตฺตติ, อวตฺถรตีติ อโตฺถฯ

๒. สงฺคหสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทุติเย **สงฺคหวตฺถูนี**ติ สงฺคณฺหนการณานิฯ **ทานญฺจา**ติอาทีสุ เอกโจฺจ หิ ทาเนเนว สงฺคณฺหิตโพฺพ โหติ, ตสฺส ทานเมว ทาตพฺพํฯ **เปยฺยวชฺช**นฺติ ปิยวจนํฯ เอกโจฺจ หิ ‘‘อยํ ทาตพฺพํ นาม เทติ, เอเกเกน ปน วจเนน สพฺพํ มเกฺขตฺวา นาเสติ, กึ ตสฺส ทาน’’นฺติ วตฺตา โหติฯ เอกโจฺจ ‘‘อยํ กิญฺจาปิ ทานํ น เทติ, กเถโนฺต ปน เตเลน วิย มเกฺขติฯ เอส เทตุ วา มา วา, วจนเมวสฺส สหสฺสํ อคฺฆตี’’ติ วตฺตา โหติฯ เอวรูโป ปุคฺคโล ทานํ น ปจฺจาสีสติ, ปิยวจนเมว ปจฺจาสีสติฯ ตสฺส ปิยวจนเมว วตฺตพฺพํฯ **อตฺถจริยา**ติ อตฺถวฑฺฒนกถาฯ เอกโจฺจ หิ เนว ทานํ, น ปิยวจนํ ปจฺจาสีสติ, อตฺตโน หิตกถํ วฑฺฒิกถเมว ปจฺจาสีสติฯ เอวรูปสฺส ปุคฺคลสฺส ‘‘อิทํ เต กาตพฺพํ, อิทํ น กาตพฺพํ, เอวรูโป ปุคฺคโล เสวิตโพฺพ, เอวรูโป น เสวิตโพฺพ’’ติ เอวํ อตฺถจริยกถาว กเถตพฺพาฯ **สมานตฺตตา**ติ สมานสุขทุกฺขภาโวฯ เอกโจฺจ หิ ทานาทีสุ เอกมฺปิ น ปจฺจาสีสติ , เอกาสเน นิสชฺชํ, เอกปลฺลเงฺก สยนํ, เอกโต โภชนนฺติ เอวํ สมานสุขทุกฺขตํ ปจฺจาสีสติฯ โส สเจ คหฎฺฐสฺส ชาติยา ปพฺพชิตสฺส สีเลน สทิโส โหติ, ตสฺสายํ สมานตฺตตา กาตพฺพาฯ **ตตฺถ ตตฺถ ยถารห**นฺติ เตสุ เตสุ ธเมฺมสุ ยถานุจฺฉวิกํ สมานตฺตตาติ อโตฺถฯ **รถสฺสาณีว ยายโต**ติ ยถา รถสฺส คจฺฉโต อาณิ สงฺคโห นาม โหติ, สา รถํ สงฺคณฺหาติ, เอวมิเม สงฺคหา โลกํ สงฺคณฺหนฺติฯ **น มาตา ปุตฺตการณา**ติ ยทิ มาตา เอเต สงฺคเห ปุตฺตสฺส น กเรยฺย, ปุตฺตการณา มานํ วา ปูชํ วา น ลเภยฺยฯ **สงฺคหา เอเต**ติ อุปโยควจเน ปจฺจตฺตํฯ สงฺคเห เอเตติ วา ปาโฐฯ **สมเวกฺขนฺตี**ติ สมฺมา เปกฺขนฺติฯ **ปาสํสา จ ภวนฺตี**ติ ปสํสนียา จ ภวนฺติฯ

๓. สีหสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ตติเย **สีโห**ติ จตฺตาโร สีหา – ติณสีโห, กาฬสีโห, ปณฺฑุสีโห, เกสรสีโหติฯ เตสุ **ติณสีโห** กโปตวณฺณคาวิสทิโส ติณภกฺโข จ โหติฯ **กาฬสีโห** กาฬคาวิสทิโส ติณภกฺขเยวฯ **ปณฺฑุสีโห** ปณฺฑุปลาสวณฺณคาวิสทิโส มํสภกฺโขฯ **เกสรสีโห** ลาขาปริกมฺมกเตเนว มุเขน อคฺคนงฺคุเฎฺฐน จตูหิ จ ปาทปริยเนฺตหิ สมนฺนาคโต, มตฺถกโตปิสฺส ปฎฺฐาย ลาขาตูลิกาย กตา วิย ติโสฺส ราชิโย ปิฎฺฐิมเชฺฌน คนฺตฺวา อนฺตรสตฺถิมฺหิ ทกฺขิณาวตฺตา หุตฺวา ฐิตาฯ ขเนฺธ ปนสฺส สตสหสฺสคฺฆนิกกมฺพลปริเกฺขโป วิย เกสรภาโร โหติ, อวเสสฎฺฐานํ ปริสุทฺธสาลิปิณฺฑสงฺขจุณฺณปิณฺฑวณฺณํ โหติฯ อิเมสุ จตูสุ สีเหสุ อยํ เกสรสีโห อิธ อธิเปฺปโตฯ

มิคราชาติ สพฺพมิคคณสฺส ราชาฯ **อาสยา**ติ วสนฏฺฐานโต, สุวณฺณคุหโต วา รชตมณิผลิกมโนสิลาคุหโต วา นิกฺขมตีติ วุตฺตํ โหติฯ นิกฺขมมาโน ปเนส จตูหิ การเณหิ นิกฺขมติ อนฺธการปีฬิโต วา อาโลกตฺถาย, อุจฺจารปสฺสาวปีฬิโต วา เตสํ วิสฺสชฺชนตฺถาย, ชิฆจฺฉาปีฬิโต วา โคจรตฺถาย, สมฺภวปีฬิโต วา อสฺสทฺธมฺมปฏิเสวนตฺถายฯ อิธ ปน โคจรตฺถาย นิกฺขมโนฺต อธิเปฺปโตฯ

วิชมฺภตีติ สุวณฺณตเล วา รชตมณิผลิกมโนสิลาตลานํ วา อญฺญตรสฺมึ เทฺว ปจฺฉิมปาเท สมํ ปติฏฺฐาเปตฺวา ปุริมปาเท ปุรโต ปสาเรตฺวา สรีรสฺส ปจฺฉาภาคํ อากฑฺฒิตฺวา ปุริมภาคํ อภิหริตฺวา ปิฏฺฐึ นาเมตฺวา คีวํ อุกฺขิปิตฺวา อสนิสทฺทํ กโรโนฺต วิย นาสปุฏานิ โปเถตฺวา สรีรลคฺคํ รชํ วิธุนโนฺต วิชมฺภติฯ วิชมฺภนภูมิยญฺจ ปน ตรุณวจฺฉโก วิย อปราปรํ ชวติ, ชวโต ปนสฺส สรีรํ อนฺธกาเร ปริพฺภมนฺตํ อลาตํ วิย ขายติฯ

อนุวิโลเกตีติ กสฺมา อนุวิโลเกติ? ปรานุทฺทยตายฯ ตสฺมึ กิร สีหนาทํ นทเนฺต ปปาตาวาฏาทีสุ วิสมฏฺฐาเนสุ จรนฺตา หตฺถิโคกณฺณมหึสาทโย ปาณา ปปาเตปิ อาวาเฏปิ ปตนฺติ, เตสํ อนุทฺทยาย อนุวิโลเกติฯ กึ ปนสฺส ลุทฺทสฺส ปรมํสขาทิโน อนุทฺทยา นาม อตฺถีติ? อาม อตฺถิฯ ตถา หิ ‘‘กึ เม พหูหิ ฆาติเตหี’’ติ อตฺตโน โคจรตฺถายาปิ ขุทฺทเก ปาเณ น คณฺหาติฯ เอวํ อนุทฺทยํ กโรติ, วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘มาหํ ขุทฺทเก ปาเณ วิสมคเต สงฺฆาตํ อาปาเทสิ’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๑)ฯ

สีหนาทํ นทตีติ ติกฺขตฺตุํ ตาว อภีตนาทํ นทติฯ เอวญฺจ ปนสฺส วิชมฺภนภูมิยํ ฐตฺวา นทนฺตสฺส สโทฺท สมนฺตา ติโยชนปเทสํ เอกนินฺนาทํ กโรติ, ตมสฺส นินฺนาทํ สุตฺวา ติโยชนพฺภนฺตรคตา ทฺวิปทจตุปฺปทคณา ยถาฐาเน ฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ **โคจราย ปกฺกมตี**ติ อาหารตฺถาย คจฺฉติฯ กถํ? โส หิ วิชมฺภนภูมิยํ ฐตฺวา ทกฺขิณโต วา วามโต วา อุปฺปตโนฺต อุสภมตฺตํ ฐานํ คณฺหาติ, อุทฺธํ อุปฺปตโนฺต จตฺตาริปิ อฏฺฐปิ อุสภฏฺฐานานิ อุปฺปตติ, สเม ฐาเน อุชุกํ ปกฺขนฺทโนฺต โสฬสอุสภมตฺตมฺปิ วีสติอุสภมตฺตมฺปิ ฐานํ ปกฺขนฺทติ, ถลา วา ปพฺพตา วา ปกฺขนฺทโนฺต สฏฺฐิอุสภมตฺตมฺปิ อสีติอุสภมตฺตมฺปิ ฐานํ ปกฺขนฺทติ, อนฺตรามเคฺค รุกฺขํ วา ปพฺพตํ วา ทิสฺวา ตํ ปริหรโนฺต วามโต วา ทกฺขิณโต วา อุทฺธํ วา อุสภมตฺตํ อปกฺกมติฯ ตติยํ ปน สีหนาทํ นทิตฺวา เตเนว สทฺธึ ติโยชเน ฐาเน ปญฺญายติ, ติโยชนํ คนฺตฺวา นิวตฺติตฺวา ฐิโต อตฺตโนว นาทสฺส อนุนาทํ สุณาติฯ เอวํ สีเฆน ชเวน ปกฺกมติฯ

เยภุเยฺยนาติ ปาเยนฯ **ภยํ สนฺตาสํ สํเวค**นฺติ สพฺพํ จิตฺตุตฺราสเสฺสว นามํฯ สีหสฺส หิ สทฺทํ สุตฺวา พหู ภายนฺติ, อปฺปกา น ภายนฺติฯ เก ปน เตติ? สมสีโห หตฺถาชานีโย อสฺสาชานีโย อุสภาชานีโย ปุริสาชานีโย ขีณาสโวติฯ กสฺมา ปเนเต น ภายนฺตีติ? สมสีโห ตาว ‘‘ชาติโคตฺตกุลสูรภาเวหิ สมาโนสฺมี’’ติ น ภายติ, หตฺถาชานียาทโย อตฺตโน สกฺกายทิฏฺฐิพลวตาย น ภายนฺติ, ขีณาสโว สกฺกายทิฏฺฐิยา ปหีนตฺตา น ภายติฯ

พิลาสยาติ พิเล สยนฺตา พิลวาสิโน อหินกุลโคธาทโยฯ **อุทกาสยา**ติ อุทกวาสิโน มจฺฉกจฺฉปาทโยฯ **วนาสยา**ติ วนวาสิโน หตฺถิอสฺสโคกณฺณมิคาทโยฯ **ปวิสนฺตี**ติ ‘‘อิทานิ อาคนฺตฺวา คณฺหิสฺสตี’’ติ มคฺคํ โอโลเกตฺวา ปวิสนฺติฯ **ทเฬฺหหี**ติ ถิเรหิฯ **วรเตฺตหี**ติ จมฺมรชฺชูหิฯ **มหิทฺธิโก**ติอาทีสุ วิชมฺภนภูมิยํ ฐตฺวา ทกฺขิณปสฺสาทีหิ อุสภมตฺตํ, อุชุํ วีสติอุสภมตฺตาทิลงฺฆนวเสน มหิทฺธิกตา, เสสมิคานํ อธิปติภาเวน มเหสกฺขตา, สมนฺตา ติโยชนฏฺฐาเน สทฺทํ สุตฺวา ปลายนฺตานํ วเสน มหานุภาวตา เวทิตพฺพาฯ

เอวเมว โขติ ภควา เตสุ เตสุ สุตฺตเนฺตสุ ตถา ตถา อตฺตานํ กเถสิฯ ‘‘สีโหติ โข, ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ (อ. นิ. ๕.๙๙; ๑๐.๒๑) อิมสฺมิํ ตาว สุเตฺต สีหสทิสํ อตฺตานํ กเถสิฯ ‘‘ภิสกฺโก สลฺลกโตฺตติ โข, สุนกฺขตฺต, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๖๕) อิมสฺมิํ เวชฺชสทิสํ, ‘‘พฺราหฺมโณติ โข, ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๘๕) อิมสฺมิํ พฺราหฺมณสทิสํ, ‘‘ปุริโส มคฺคกุสโลติ โข, ติสฺส, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๘๔) อิมสฺมิํ มคฺคเทสกปุริสสทิสํ, ‘‘ราชาหมสฺมิ, เสลา’’ติ (สุ. นิ. ๕๕๙; ม. นิ. ๒.๓๙๙) อิมสฺมิํ ราชสทิสํฯ อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต สีหสทิสเมว กตฺวา อตฺตานํ กเถโนฺต เอวมาหฯ

ตตฺรายํ สทิสตา – สีหสฺส กญฺจนคุหาทีสุ วสนกาโล วิย หิ ตถาคตสฺส ทีปงฺกรปาทมูเล กตาภินีหารสฺส อปริมิตกาลํ ปารมิโย ปูเรตฺวา ปจฺฉิมภเว ปฏิสนฺธิคฺคหเณน เจว มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมเนน จ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ กเมฺปตฺวา วุทฺธิมนฺวาย ทิพฺพสมฺปตฺติสทิสํ สมฺปตฺติํ อนุภวมานสฺส ตีสุ ปาสาเทสุ นิวาสกาโล ทฎฺฐโพฺพฯ สีหสฺส กญฺจนคุหาทิโต นิกฺขนฺตกาโล วิย ตถาคตสฺส เอกูนติํสสํวจฺฉเร วิวเฎน ทฺวาเรน กณฺฑกํ อารุยฺห ฉนฺนสหายสฺส นิกฺขมิตฺวา ตีณิ รชฺชานิ อติกฺกมิตฺวา อโนมานทีตีเร พฺรหฺมุนา ทินฺนานิ กาสายานิ ปริทหิตฺวา ปพฺพชิตสฺส สตฺตเม ทิวเส ราชคหํ คนฺตฺวา ตตฺถ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปณฺฑวคิริปพฺภาเร กตภตฺตกิจฺจสฺส สมฺมาสโมฺพธิํ ปตฺวา ปฐมเมว มคธรฎฺฐํ อาคมนตฺถาย ยาว รโญฺญ ปฏิญฺญาทานกาโลฯ

สีหสฺส วิชมฺภนกาโล วิย ตถาคตสฺส ทินฺนปฏิญฺญสฺส อาฬารกาลามอุปสงฺกมนํ อาทิํ กตฺวา ยาว สุชาตาย ทินฺนปายาสสฺส เอกูนปณฺณาสาย ปิเณฺฑหิ ปริภุตฺตกาโล เวทิตโพฺพฯ สีหสฺส สรีรวิธุนนํ วิย สายนฺหสมเย โสตฺถิเยน ทินฺนา อฎฺฐ ติณมุฎฺฐิโย คเหตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตาหิ โถมิยมานสฺส คนฺธาทีหิ ปูชิยมานสฺส ติกฺขตฺตุํ โพธิํ ปทกฺขิณํ กตฺวา โพธิมณฺฑํ อารุยฺห จุทฺทสหตฺถุเพฺพเธ ฐาเน ติณสนฺถรํ อตฺถริตฺวา จตุรงฺควีริยํ อธิฎฺฐาย นิสินฺนสฺส ตํขณเญฺญว มารพลํ วิธเมตฺวา ตีสุ ยาเมสุ ติโสฺส วิชฺชา วิโสเธตฺวา อนุโลมปฺปฏิโลมํ ปฎิจฺจสมุปฺปาทมหาสมุทฺทํ ยมกญาณมนฺถเนน มเนฺถนฺตสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาเณ ปฏิวิเทฺธ ตทนุภาเวน ทสสหสฺสิโลกธาตุกมฺปนํ เวทิตพฺพํฯ

สีหสฺส จตุทิสาวิโลกนํ วิย ปฏิวิทฺธสพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส สตฺตสตฺตาหํ โพธิมเณฺฑ วิหริตฺวา ปริภุตฺตมธุปิณฺฑิกาหารสฺส อชปาลนิโคฺรธมูเล มหาพฺรหฺมุโน ธมฺมเทสนายาจนํ ปฏิคฺคเหตฺวา ตตฺถ วิหรนฺตสฺส เอกาทสเม ทิวเส ‘‘เสฺว อาสาฬฺหิปุณฺณมา ภวิสฺสตี’’ติ ปจฺจูสสมเย ‘‘กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ อาฬารุทกานํ กาลกตภาวํ ญตฺวา ธมฺมเทสนตฺถาย ปญฺจวคฺคิยานํ โอโลกนํ ทฎฺฐพฺพํฯ สีหสฺส โคจรตฺถาย ติโยชนํ คมนกาโล วิย อตฺตโน ปตฺตจีวรํ อาทาย ‘‘ปญฺจวคฺคิยานํ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสฺสามี’’ติ ปจฺฉาภเตฺต อชปาลนิโคฺรธโต วุฎฺฐิตสฺส อฎฺฐารสโยชนมคฺคํ คมนกาโลฯ

สีหสฺส สีหนาทกาโล วิย ตถาคตสฺส อฎฺฐารสโยชนมคฺคํ คนฺตฺวา ปญฺจวคฺคิเย สญฺญาเปตฺวา อจลปลฺลเงฺก นิสินฺนสฺส ทสหิ จกฺกวาฬสหเสฺสหิ สนฺนิปติเตน เทวคเณน ปริวุตสฺส ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา’’ติอาทินา นเยน ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนกาโล เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิํ จ ปน ปเท เทสิยมาเน ตถาคตสีหสฺส ธมฺมโฆโส เหฎฺฐา อวีจิํ อุปริ ภวคฺคํ คเหตฺวา ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ปฎิจฺฉาเทสิฯ สีหสฺส สเทฺทน ขุทฺทกปาณานํ สนฺตาสาปชฺชนกาโล วิย ตถาคตสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ ทีเปตฺวา จตฺตาริ สจฺจานิ โสฬสหากาเรหิ สฎฺฐิยา

จ นยสหเสฺสหิ วิภชิตฺวา ธมฺมํ กเถนฺตสฺส ทีฆายุกานํ เทวานํ ญาณสนฺตาสสฺส อุปฺปตฺติกาโล เวทิตโพฺพฯ

อปโร นโย – สีโห วิย สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต ตถาคโต, อาสยภูตาย กนกคุหาย นิกฺขมนํ วิย คนฺธกุฏิโต นิกฺขมนกาโล, วิชมฺภนํ วิย ธมฺมสภํ อุปสงฺกมนกาโล, ทิสาวิโลกนํ วิย ปริสาวิโลกนํ, สีหนาทนทนํ วิย ธมฺมเทสนากาโล, โคจราย ปกฺกมนํ วิย ปรวาทนิมฺมทฺทนตฺถาย คมนํฯ

อปโร นโย – สีโห วิย ตถาคโต, หิมวนฺตนิสฺสิตาย กญฺจนคุหาย นิกฺขมนํ วิย อารมฺมณวเสน นิพฺพานนิสฺสิตาย ผลสมาปตฺติยา วุฏฺฐานํ, วิชมฺภนํ วิย ปจฺจเวกฺขณญาณํ, ทิสาวิโลกนํ วิย เวเนยฺยสตฺตวิโลกนํ, สีหนาโท วิย สมฺปตฺตปริสาย ธมฺมเทสนา, โคจราย ปกฺกมนํ วิย อสมฺปตฺตานํ เวเนยฺยสตฺตานํ สนฺติกูปสงฺกมนํ เวทิตพฺพํฯ

ยทาติ ยสฺมิํ กาเลฯ **ตถาคโต**ติ เหฏฺฐา วุตฺตหิ อฏฺฐหิ การเณหิ ตถาคโตฯ **โลเก**ติ สตฺตโลเกฯ **อุปฺปชฺชตี**ติ อภินีหารโต ปฏฺฐาย ยาว โพธิปลฺลงฺกา วา อรหตฺตมคฺคญาณา วา อุปฺปชฺชติ นาม, อรหตฺตผเล ปน ปเตฺต อุปฺปโนฺน นามฯ **อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ**ติอาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๔ อาทโย) พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส วิตฺถาริตานิฯ

อิติ สกฺกาโยติ อยํ สกฺกาโย, เอตฺตโก สกฺกาโย, น อิโต ภิโยฺย สกฺกาโย อตฺถีติฯ เอตฺตาวตา สภาวโต สรสโต ปริยนฺตโต ปริเจฺฉทโต ปริวฏุมโต สเพฺพปิ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทสฺสิตา โหนฺติฯ **อิติ สกฺกายสมุทโย**ติ อยํ สกฺกายสฺส สมุทโย นามฯ เอตฺตาวตา ‘‘อาหารสมุทยา รูปสมุทโย’’ติอาทิ สพฺพํ ทสฺสิตํ โหติฯ **อิติ สกฺกายสฺส อตฺถงฺคโม**ติ อยํ สกฺกายสฺส อตฺถงฺคโมฯ อิมินาปิ ‘‘อาหารนิโรธา รูปนิโรโธ’’ติอาทิ สพฺพํ ทสฺสิตํ โหติฯ

วณฺณวโนฺตติ สรีรวเณฺณน วณฺณวโนฺตฯ **ธมฺมเทสนํ สุตฺวา**ติ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ปณฺณาสลกฺขณปฺปฏิมณฺฑิตํ ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวาฯ **เยภุเยฺยนา**ติ อิธ เก ฐเปติ? อริยสาวเก เทเวฯ เตสํ หิ ขีณาสวตฺตา จิตฺตุตฺราสภยมฺปิ น อุปฺปชฺชติ, สํวิคฺคสฺส โยนิโส ปธาเนน ปตฺตพฺพํ ปตฺตตาย ญาณสํเวโคปิฯ อิตราสํ ปน เทวตานํ ‘‘ตาโส เหโส, ภิกฺขเว, อนิจฺจ’’นฺติ มนสิกโรนฺตานํ จิตฺตุตฺราสภยมฺปิ, พลววิปสฺสนากาเล ญาณภยมฺปิ อุปฺปชฺชติฯ **โภ**ติ ธมฺมาลปนมตฺตเมตํฯ **สกฺกายปริยาปนฺนา**ติ ปญฺจกฺขนฺธปริยาปนฺนาฯ อิติ เตสํ สมฺมาสมฺพุเทฺธ วฏฺฏโทสํ ทเสฺสตฺวา ติลกฺขณาหตํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสเนฺต ญาณภยํ นาม โอกฺกมติฯ

อภิญฺญายาติ ชานิตฺวาฯ **ธมฺมจกฺก**นฺติ ปฏิเวธญาณมฺปิ เทสนาญาณมฺปิฯ **ปฏิเวธญาณํ** นาม เยน ญาเณน โพธิปลฺลเงฺก นิสิโนฺน จตฺตาริ สจฺจานิ โสฬสหากาเรหิ สฏฺฐิยา จ นยสหเสฺสหิ ปฏิวิชฺฌิฯ **เทสนาญาณํ** นาม เยน ญาเณน ติปริวฏฺฏํ ทฺวาทสาการํ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ อุภยเมฺปตํ ทสพลสฺส อุเร ชาตญาณเมวฯ เตสุ ธมฺมเทสนาญาณํ คเหตพฺพํฯ ตํ ปเนส ยาว อฏฺฐารสพฺรหฺมโกฏีหิ สทฺธิํ อญฺญาโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส โสตาปตฺติผลํ น อุปฺปชฺชติ, ตาว ปวเตฺตติ นามฯ ตสฺมิํ อุปฺปเนฺน ปวตฺติตํ นาม โหตีติ เวทิตพฺพํฯ **อปฺปฏิปุคฺคโล**ติ สทิสปุคฺคลรหิโตฯ **ยสสฺสิโน**ติ ปริวารสมฺปนฺนาฯ **ตาทิโน**ติ ลาภาลาภาทีหิ เอกสทิสสฺสฯ

๔. ปสาทสุตฺตวณฺณนา

๓๔. จตุเตฺถ อเคฺคสุ ปสาทา, อคฺคา วา ปสาทาติ **อคฺคปฺปสาทา**ฯ **ยาวตา**ติ ยตฺตกาฯ **อปทา**ติ นิปฺปทา อหิมจฺฉาทโยฯ **ทฺวิปทา**ติ มนุสฺสปกฺขิอาทโยฯ **จตุปฺปทา**ติ หตฺถิอสฺสาทโยฯ **พหุปฺปทา**ติ สตปทิอาทโยฯ **เนวสญฺญินาสญฺญิโน**ติ ภวเคฺค นิพฺพตฺตสตฺตาฯ **อคฺคมกฺขายตี**ติ คุเณหิ อโคฺค อุตฺตโม เสฏฺโฐติ อกฺขายติฯ **อสงฺขตา**ติ นิพฺพานเมว คเหตฺวา วุตฺตํฯ **วิราโค**ติอาทีนิ นิพฺพานเสฺสว นามานิฯ ตญฺหิ อาคมฺม สพฺพกิเลสา วิรชฺชนฺติ, สเพฺพ ราคมทาทโย มทา นิมฺมทา โหนฺติ, อภาวํ คจฺฉนฺติ, สพฺพา ปิปาสา วินยํ อุเปนฺติ, สเพฺพ อาลยา สมุคฺฆาตํ คจฺฉนฺติ, วฏฺฏานิ อุปจฺฉิชฺชนฺติ, ตณฺหา ขียนฺติ, วฏฺฏทุกฺขา นิรุชฺฌนฺติ, สเพฺพ ปริฬาหา นิพฺพายนฺติฯ ตสฺมา เอตานิ นามานิ ลภติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๕. วสฺสการสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม **อนุสฺสริตา**ติ อนุคนฺตฺวา สริตา, อปราปรํ สริตุํ สมโตฺถติ อโตฺถฯ **ทโกฺข**ติ เฉโกฯ **ตตฺรุปายายา**ติ ‘‘อิมสฺมิํ กาเล อิมํ นาม กตฺตพฺพ’’นฺติ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ อุปายภูตาย ปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **อนุโมทิตพฺพ**นฺติ อภินนฺทิตพฺพํฯ **ปฏิโกฺกสิตพฺพ**นฺติ ปฏิกฺขิปิตพฺพํฯ **เนว โข ตฺยาห**นฺติ เนว โข เต อหํฯ กสฺมา ปเนตํ ภควา นาภินนฺทติ, นปฺปฏิกฺขิปตีติ? โลกิยตฺตา นาภินนฺทติ , โลกิยํ อตฺถํ คเหตฺวา ฐิตตฺตา นปฺปฏิโกฺกสติฯ **พหุสฺส ชนตา**ติ พหุ อสฺส ชนตาฯ อิทญฺจ กรณเตฺถ สามิวจนํ เวทิตพฺพํฯ **อริเย ญาเย**ติ สหวิปสฺสนเก มเคฺคฯ **กลฺยาณธมฺมตา กุสลธมฺมตา**ติปิ ตเสฺสว นามานิฯ **ยํ วิตกฺก**นฺติ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทีสุ อญฺญตรํฯ **น ตํ วิตกฺกํ วิตเกฺกตี**ติ กามวิตกฺกาทีสุ เอกมฺปิ น วิตเกฺกติฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **วิตกฺกปเถ**ติ เอตฺถ วิตโกฺกเยว วิตกฺกปโถฯ **อหญฺหิ พฺราหฺมณา**ติอาทีสุ ปฐมนเยน ขีณาสวสฺส สีลเญฺจว พาหุสจฺจญฺจ กถิตํ, ทุติยตติเยหิ ขีณาสวสฺส กิริยวิตกฺกานิ เจว กิริยชฺฌานานิ จ, จตุเตฺถน ขีณาสวภาโว กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ

มจฺจุปาสปฺปโมจนนฺติ มจฺจุปาสา ปโมจนกํ มคฺคํฯ **ญายํ ธมฺม**นฺติ สหวิปสฺสนกํ มคฺคํฯ **ทิสฺวา จ สุตฺวา จา**ติ ญาเณเนว ปสฺสิตฺวา จ สุณิตฺวา จฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๖. โทณสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉเฏฺฐ **อนฺตรา จ อุกฺกฏฺฐํ อนฺตรา จ เสตพฺย**นฺติ เอตฺถ **อุกฺกฏฺฐา**ติ อุกฺกาหิ ธารียมานาหิ มาปิตตฺตา เอวํลทฺธโวหารํ นครํฯ **เสตพฺย**นฺติ อตีเต กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ชาตนครํฯ **อนฺตรา**สโทฺท ปน การณขณจิตฺตเวมชฺฌวิวราทีสุ วตฺตติฯ ‘‘ตทนฺตรํ โก ชาเนยฺย อญฺญตฺร ตถาคตา’’ติ (อ. นิ. ๖.๔๔; ๑๐.๗๕) จ, ‘‘ชนา สงฺคมฺม มเนฺตนฺติ, มญฺจ ตญฺจ กิมนฺตร’’นฺติ จ อาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๒๘) การเณฯ ‘‘อทฺทสา มํ, ภเนฺต, อญฺญตรา อิตฺถี วิชฺชนฺตริกาย ภาชนํ โธวนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๔๙) ขเณฯ ‘‘ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา’’ติอาทีสุ (อุทา. ๒๐) จิเตฺตฯ ‘‘อนฺตราโวสานมาปาที’’ติอาทีสุ เวมเชฺฌฯ ‘‘อปิจายํ ตโปทา ทฺวินฺนํ มหานิรยานํ อนฺตริกาย อาคจฺฉตี’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๓๑) วิวเรฯ สฺวายมิธ วิวเร วตฺตติฯ ตสฺมา อุกฺกฏฺฐาย จ เสตพฺยสฺส จ วิวเรติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อนฺตราสเทฺทน ปน ยุตฺตตฺตา อุปโยควจนํ กตํฯ อีทิเสสุ จ ฐาเนสุ อกฺขรจินฺตกา ‘‘อนฺตรา คามญฺจ นทิญฺจ ยาตี’’ติ เอวํ เอกเมว อนฺตราสทฺทํ ปยุญฺชนฺติ, โส ทุติยปเทนปิ โยเชตโพฺพ โหติ, อโยชิยมาเน อุปโยควจนํ น ปาปุณาติฯ อิธ ปน โยเชตฺวา เอว วุโตฺตฯ

อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน โหตีติ อทฺธานสงฺขาตํ มคฺคํ ปฏิปโนฺน โหติ, ทีฆมคฺคนฺติ อโตฺถฯ กสฺมา ปฏิปโนฺนติ? ตํ ทิวสํ กิร ภควา อิทํ อทฺทส ‘‘มยิ ตํ มคฺคํ ปฏิปเนฺน โทโณ พฺ

ราหฺมโณ มม ปทเจติยานิ ปสฺสิตฺวา ปทานุปทิโก หุตฺวา มม นิสินฺนฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสติฯ อถสฺสาหํ เอกํ สจฺจธมฺมํ เทเสสฺสามิ ฯ พฺราหฺมโณ ตีณิ สามญฺญผลานิ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ทฺวาทสปทสหสฺสปริมาณํ โทณคชฺชิตํ นาม วณฺณํ วตฺวา มยิ ปรินิพฺพุเต สกลชมฺพุทีเป อุปฺปนฺนํ มหากลหํ วูปสเมตฺวา ธาตุโย ภาเชสฺสตี''ติฯ อิมินา การเณน ปฏิปนฺโนฯ **โทโณปิ สุทํ พฺราหฺมโณ**ติ โทโณ พฺราหฺมโณปิ ตโย เวเท ปคุเณ กตฺวา ปญฺจสเต มาณวเก สิปฺปํ วาเจนฺโต ตํทิวสํ ปาโตว อุฏฺฐาย สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา สตคฺฆนกํ นิวาเสตฺวา ปญฺจสตคฺฆนกํ เอกํสวรคตํ กตฺวา อามุตฺตยญฺญสุตฺโต รตฺตวฏฺฏิกา อุปาหนา อาโรหิตฺวา ปญฺจสตมาณวกปริวาโร ตเมว มคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ปาเทสุติ ปาเทหิ อกฺกนฺตฏฺฐาเนสุฯ **จกฺกานี**ติ ลกฺขณจกฺกานิฯ กึ ปน ภควโต คจฺฉนฺตสฺส อกฺกนฺตฏฺฐาเน ปทํ ปญฺญายตีติ? น ปญฺญายติ ฯ กสฺมา? สุขุมตฺตา มหาพลตฺตา มหาชนานุคฺคเหน จฯ พุทฺธานญฺหิ สุขุมจฺฉวิตาย อกฺกนฺตฏฺฐานํ ตูลปิจุโน ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ วิย โหติ, ปทวฬญฺโช น ปญฺญายติฯ ยถา จ พลวโต วาตชวสินฺธวสฺส ปทุมินิปเตฺตปิ อกฺกนฺตมตฺตเมว โหติ, เอวํ มหาพลตาย ตถาคเตน อกฺกนฺตฏฺฐานํ อกฺกนฺตมตฺตเมว โหติ, น ตตฺถ ปทวฬญฺโช ปญฺญายติฯ พุทฺธานญฺจ อนุปทํ มหาชนกาโย คจฺฉติ, ตสฺส สตฺถุ ปทวฬญฺชํ ทิสฺวา มทฺทิตุํ อวิสหนฺตสฺส คมนวิเจฺฉโท ภเวยฺยฯ ตสฺมา อกฺกนฺตอกฺกนฺตฏฺฐาเน โยปิ ปทวฬญฺโช ภเวยฺย, โส อนฺตรธายเตวฯ โทโณ ปน พฺราหฺมโณ ตถาคตสฺส อธิฏฺฐานวเสน ปสฺสิฯ ภควา หิ ยสฺส ปทเจติยํ ทเสฺสตุกาโม โหติ, ตํ อารพฺภ ''อสุโก นาม ปสฺสตู''ติ อธิฏฺฐาติฯ ตสฺมา มาคณฺฑิยพฺราหฺมโณ วิย อยมฺปิ พฺราหฺมโณ ตถาคตสฺส อธิฏฺฐานวเสน อทฺทสฯ

ปาสาทิกนฺติ ปสาทชนกํฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **อุตฺตมทมถสมถมนุปฺปตฺต**นฺติ เอตฺถ อุตฺตมทมโถ นาม อรหตฺตมคฺโค, อุตฺตมสมโถ นาม อรหตฺตมคฺคสมาธิ, ตทุภยํ ปตฺตนฺติ อโตฺถ ฯ **ทนฺต**นฺติ นิพฺพิเสวนํฯ **คุตฺต**นฺติ โคปิตํฯ **สํยตินฺทฺริย**นฺติ รกฺขิตินฺทฺริยํฯ **นาค**นฺติ ฉนฺทาทีหิ อคจฺฉนโต, ปหีนกิเลเส ปุน อนาคจฺฉนโต, อาคุํ อกรณโต, พลวนฺตเฏฺฐนาติ จตูหิ การเณหิ นาคํฯ

เทโว โน ภวํ ภวิสฺสตีติ เอตฺถ ''เทโว โน ภว''นฺติ เอตฺตาวตาปิ ปุจฺฉา นิฏฺฐิตา ภเวยฺย, อยํ ปน พฺราหฺมโณ ''อนาคเต มเหสกฺโข เอโก เทวราชา ภวิสฺสตี''ติ อนาคตวเสน ปุจฺฉาสภาเคเนว กเถนฺโต เอวมาหฯ ภควาปิสฺส ปุจฺฉาสภาเคเนว กเถนฺโต **น โข อหํ, พฺราหฺมณ, เทโว ภวิสฺสามี**ติ อาหฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อาสวาน**นฺติ กามาสวาทีนํ จตุนฺนํฯ **ปหีนา**ติ โพธิปลฺลเงฺก สพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคเมเนว ปหีนาฯ **อนุปลิโตฺต โลเกนา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิเลปานํ ปหีนตฺตา สงฺขารโลเกน อนุปลิโตฺตฯ **พุโทฺธ**ติ จตุนฺนํ สจฺจานํ พุทฺธตฺตา พุโทฺธ อิติ มํ ธาเรหิฯ

เยนาติ เยน อาสเวนฯ **เทวูปปตฺยสฺสา**ติ เทวูปปตฺติ อสฺส มยฺหํ ภเวยฺยฯ **วิหงฺคโม**ติ อากาสจโร คนฺธพฺพกายิกเทโวฯ **วิทฺธสฺตา**ติ วิธมิตาฯ **วินฬีกตา**ติ วิคตนฬา วิคตพนฺธนา กตาฯ **วคฺคู**ติ สุนฺทรํฯ **โตเยน นุปลิปฺปตี**ติ อุทกโต รตนมตฺตํ อจฺจุคฺคมฺม ฐิตํ สรํ โสภยมานํ ภมรคณํ หาสยมานํ โตเยน น ลิปฺปติฯ **ตสฺมา พุโทฺธสฺมิ พฺราหฺมณา**ติ เทสนาปริโยสาเน ตีณิ มคฺคผลานิ ปาปุณิตฺวา ทฺวาทสหิ ปทสหเสฺสหิ โทณคชฺชิตํ นาม วณฺณํ กเถสิ, ตถาคเต จ ปรินิพฺพุเต ชมฺพุทีปตเล อุปฺปนฺนํ มหากลหํ วูปสเมตฺวา ธาตุโย ภาเชสีติฯ

๗. อปริหานิยสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม **นิพฺพานเสฺสว สนฺติเก**ติ นิพฺพานสนฺติเกเยว จรติฯ **สีเล ปติฏฺฐิโต**ติ ปาติโมกฺขสีเล ปติฏฺฐิโตฯ **เอวํ วิหารี**ติ เอวํ วิหรนฺโตฯ **อาตาปี**ติ อาตาเปน วีริเยน สมนฺนาคโตฯ **โยคเกฺขมสฺสา**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมสฺส นิพฺพานสฺสฯ **ปมาเท ภยทสฺสิวา**ติ ปมาทํ ภยโต ปสฺสนฺโตฯ

๘. ปติลีนสุตฺตวณฺณนา

๓๘. อฏฺฐเม **ปนุณฺณปเจฺจกสโจฺจ**ติ ''อิทเมว ทสฺสนํ สจฺจํ, อิทเมว สจฺจ''นฺติ เอวํ ปาฏิเอกฺกํ คหิตตฺตา ปเจฺจกสงฺขาตานิ ทิฏฺฐิสจฺจานิ ปนุณฺณานิ นีหฏานิ ปหีนานิ อสฺสาติ ปนุณฺณปเจฺจกสโจฺจฯ **สมวยสเฏฺฐสโน**ติ เอตฺถ **อวยา**ติ อนูนา, **สฏฺฐา**ติ วิสฺสฏฺฐา, สมฺมา อวยา สฏฺฐา เอสนา อสฺสาติ สมวยสเฏฺฐสโน, สมฺมา วิสฺสฏฺฐสพฺพเอสโนติ อโตฺถฯ **ปติลีโน**ติ นิลีโน เอกีภาวํ อุปคโตฯ **ปุถุสมณพฺราหฺมณาน**นฺติ พหูนํ สมณพฺราหฺมณานํฯ เอตฺถ จ **สมณา**ติ ปพฺพชฺชูปคตา, **พฺราหฺมณา**ติ โภวาทิโนฯ **ปุถุปเจฺจกสจฺจานี**ติ พหูนิ ปาเฏกฺกสจฺจานิฯ **นุณฺณานี**ติ นีหฏานิฯ **ปนุณฺณานี**ติ สุฏฺฐุ นีหฏานิฯ **จตฺตานี**ติ วิสฺสฏฺฐานิฯ **วนฺตานี**ติ วมิตานิฯ **มุตฺตานี**ติ ฉินฺนพนฺธนานิ กตานิฯ **ปหีนานี**ติ ปชหิตานิฯ **ปฏินิสฺสฏฺฐานี**ติ ยถา น ปุน จิตฺตํ อาโรหนฺติ, เอวํ ปฏินิสฺสชฺชิตานิฯ สพฺพาเนเวตานิ คหิตคหณสฺส วิสฺสฏฺฐภาววเววจนานิฯ

กาเมสนา ปหีนา โหตีติ อนาคามิมเคฺคน ปหีนาฯ **ภเวสนา** ปน อรหตฺตมเคฺคน ปหียติฯ ''พฺรหฺมจริยํ เอสิสฺสามิ คเวสิสฺสามี''ติ เอวํ ปวตฺตชฺฌาสยสงฺขาตา **พฺรหฺมจริเยสนา**ปิ อรหตฺตมเคฺคเนว ปฏิปฺปสฺสทฺธึ วูปสมํ คจฺฉติฯ ทิฏฺฐิพฺรหฺมจริเยสนา ปน โสตาปตฺติมเคฺคเนว ปฏิปฺปสมฺภตีติ เวทิตพฺพาฯ **เอวํ โข, ภิกฺขเว**ติ เอวํ จตุตฺถชฺฌาเนน ปสฺสทฺธกายสงฺขาโร วูปสนฺตอสฺสาสปสฺสาโส นาม โหติฯ **อสฺมิมาโน**ติ อสฺมีติ อุปฺปชฺชนโก นววิธมาโนฯ

คาถาสุ **กาเมสนา ภเวสนา**ติ เอตา เทฺว เอสนา, **พฺรหฺมจริเยสนา สหา**ติ ตาหิเยว สห พฺรหฺมจริเยสนาติ ติโสฺสปิ เอตาฯ อิธ ฐตฺวา **เอสนา ปฏินิสฺสฏฺฐา**ติ อิมินา ปเทน สทฺธึ โยชนา กาตพฺพาฯ **อิติ สจฺจปรามาโส, ทิฏฺฐิฏฺฐานา สมุสฺสยา**ติ ''อิติ สจฺจํ อิติ สจฺจ''นฺติ คหณปรามาโส จ ทิฏฺฐิสงฺขาตาเยว ทิฏฺฐิฏฺฐานา จ เย สมุสฺสิตตฺตา อุคฺคนฺตฺวา ฐิตตฺตา สมุสฺสยาติ วุจฺจนฺติ, เต สเพฺพปิฯ อิธ ฐตฺวา **ทิฏฺฐิฏฺฐานา สมูหตา**ติ อิมินา ปเทน สทฺธึ โยชนา กาตพฺพาฯ กสฺส ปน เอตา เอสนา ปฏินิสฺสฏฺฐา, เอเต จ ทิฏฺฐิฏฺฐานา สมูหตาติ? **สพฺพราควิรตฺตสฺส ตณฺหากฺขยวิมุตฺติโน**ฯ โย หิ สพฺพราเคหิปิ วิรโตฺต, ตณฺหากฺขเย จ นิพฺพาเน ปวตฺตาย อรหตฺตผลวิมุตฺติยา สมนฺนาคโต, เอตสฺส เอสนา ปฏินิสฺสฏฺฐา, ทิฏฺฐิฏฺฐานา จ สมูหตา ฯ **ส เว สโนฺต**ติ โส เอวรูโป กิเลสสนฺตตาย สโนฺตฯ **ปสฺสโทฺธ**ติ ทฺวีหิ กายจิตฺตปสฺสทฺธีหิ ปสฺสโทฺธฯ **อปราชิโต**ติ สพฺพกิเลเส ชินิตฺวา ฐิตตฺตา เกนจิ อปราชิโตฯ **มานาภิสมยา**ติ มานสฺส ปหานาภิสมเยนฯ **พุโทฺธ**ติ จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌิตฺวา ฐิโตฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺตปิ คาถาสุปิ ขีณาสโวว กถิโตติฯ

๙. อุชฺชยสุตฺตวณฺณนา

๓๙. นวเม **สงฺฆาตํ อาปชฺชนฺตี**ติ วธํ มรณํ อาปชฺชนฺติฯ **นิจฺจทาน**นฺติ สลากภตฺตํฯ **อนุกุลยญฺญ**นฺติ อมฺหากํ ปิตูหิ ปิตามเหหิ ทินฺนตฺตา เอวํ กุลานุกุลวเสน ยชิตพฺพํ, ทาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **อสฺสเมธ**นฺติอาทีสุ อสฺสเมตฺถ เมธนฺตีติ อสฺสเมโธ, ทฺวีหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส เอกวีสติยูปสฺส ฐเปตฺวา ภูมิญฺจ ปุริเส จ อวเสสสพฺพวิภวทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิว

จนํฯ ปุริสเมตฺถ เมธนฺตีติ **ปุริสเมโธ,** จตูหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส สตฺรึ ภูมิยา อสฺสเมเธ วุตฺตวิภวทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ สมฺมเมตฺถ ปาสนฺตีติ **สมฺมาปาโส,** ทิวเส ทิวเส สมฺมํ ขิปิตฺวา ตสฺส ปติโตกาเส เวทึ กตฺวา สํหาริเมหิ ยูปาทีหิ สรสฺสตินทิยา นิมฺโคฺคกาสโต ปภุติ ปฏิโลมํ คจฺฉเนฺตน ยชิตพฺพสฺส สพฺพยาคเสฺสตํ อธิวจนํฯ วาชเมตฺถ ปิวนฺตีติ **วาชเปยฺยํ,** เอเกน ปริยเญฺญน สตฺตรสหิ ปสูหิ ยชิตพฺพสฺส เพลุวยูปสฺส สตฺตรสกทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ นตฺถิ เอตฺถ อคฺคฬาติ **นิรคฺคโฬฯ** นวหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส สตฺรึ ภูมิยา ปุริเสหิ จ อสฺสเมเธ วุตฺตวิภวทกฺขิณสฺส สพฺพเมธปริยายนามสฺส อสฺสเมธวิกปฺปเสฺสตํ อธิวจนํฯ **มหารมฺภา**ติ มหากิจฺจา มหากรณียาฯ อปิจ ปาณาติปาตสมารมฺภสฺส มหนฺตตายปิ มหารมฺภาเยวฯ **น เต โหนฺติ มหปฺผลา**ติ เอตฺถ นิรวเสสเตฺถ สาวเสสรูปนํ กตํฯ ตสฺมา อิฏฺฐผเลน นิปฺผลาว โหนฺตีติ อโตฺถฯ อิทญฺจ ปาณาติปาตสมารมฺภเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ ยํ ปน ตตฺถ อนฺตรนฺตรา ทานํ ทิยฺยติ, ตํ อิมินา สมารเมฺภน อุปหตตฺตา มหปฺผลํ น โหติ, มนฺทผลํ โหตีติ อโตฺถฯ **หญฺญเร**ติ หญฺญนฺติฯ **ยชนฺติ อนุกุลํ สทา**ติ เย อเญฺญ อนุกุลํ ยชนฺติ, ปุพฺพปุริเสหิ ยิฏฺฐตฺตา ปจฺฉิมปุริสาปิ ยชนฺตีติ อโตฺถฯ **เสโยฺย โหตี**ติ วิเสโสว โหติฯ **น ปาปิโย**ติ ปาปํ กิญฺจิ น โหติฯ

๑๐. อุทายิสุตฺตวณฺณนา

๔๐. ทสเม **อภิสงฺขต**นฺติ ราสิกตํฯ **นิรารมฺภ**นฺติ ปาณสมารมฺภรหิตํฯ **ยญฺญ**นฺติ เทยฺยธมฺมํฯ ตญฺหิ ยชิตพฺพตฺตา ยญฺญนฺติ วุจฺจติฯ **กาเลนา**ติ ยุตฺตปฺปตฺตกาเลนฯ **อุปสํยนฺตี**ติ อุปคจฺฉนฺติฯ **กุลํ คติ**นฺติ วฏฺฏกุลเญฺจว วฏฺฏคติญฺจ อติกฺกนฺตาฯ **ยญฺญสฺส โกวิทา**ติ จตุภูมกยเญฺญ กุสลาฯ **ยเญฺญ**ติ ปกติทาเนฯ **สเทฺธ**ติ มตกทาเนฯ **หพฺยํ กตฺวา**ติ หุนิตพฺพํ เทยฺยธมฺมํ อุปกเปฺปตฺวาฯ **สุเขเตฺต พฺรหฺมจาริสู**ติ พฺรหฺมจาริสงฺขาเต สุเขตฺตมฺหีติ อโตฺถฯ **สุปฺปตฺต**นฺติ สุฏฺฐุ ปตฺตํฯ **ทกฺขิเณเยฺยสุ ยํ กต**นฺติ ยํ ทกฺขิณาย อนุจฺฉวิเกสุ อุปกปฺปิตํ, ตํ สุหุตํ สุยิฏฺฐํ สุปฺปตฺตนฺติ อโตฺถฯ **สโทฺธ**ติ พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณานํ สทฺทหนตาย สโทฺธฯ **มุเตฺตน เจตสา**ติ วิสฺสเฏฺฐน จิเตฺตนฯ อิมินาสฺส มุตฺตจาคํ ทีเปตีติฯ

จกฺกวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. โรหิตสฺสวคฺค

๑. สมาธิภาวนาสุตฺตวณฺณนา

๔๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **ญาณทสฺสนปฺปฏิลาภายา**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณทสฺสนสฺส ปฏิลาภายฯ **ทิวาสญฺญํ อธิฏฺฐาตี**ติ ทิวาติ เอวํ สญฺญํ อธิฏฺฐาติฯ **ยถา ทิวา ตถา รตฺติ**นฺติ ยถา ทิวา อาโลกสญฺญา มนสิ กตา, ตเถว ตํ รตฺติมฺปิ มนสิ กโรติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **สปฺปภาส**นฺติ ทิพฺพจกฺขุญาโณภาเสน สโหภาสํฯ กิญฺจาปิ อาโลกสทิสํ กตํ, อโตฺถ ปเนตฺถ น เอวํ สลฺลเกฺขตโพฺพฯ ทิพฺพจกฺขุญาณาโลโก หิ อิธาธิเปฺปโตฯ

วิทิตาติ ปากฏา หุตฺวาฯ กถํ ปน เวทนา วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺตีติ? อิธ ภิกฺขุ วตฺถุํ ปริคฺคณฺหาติ, อารมฺมณํ ปริคฺคณฺหาติฯ ตสฺส ปริคฺคหิตวตฺถารมฺมณตาย ตา เวทนา ‘‘เอวํ อุปฺปชฺชิตฺวา เอวํ ฐตฺวา เอวํ นิรุชฺฌนฺตี’’ติ วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา ติฏฺฐนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ นามฯ **สญฺญาวิตเกฺกสุ**ปิ เอเสว นโยฯ

อุทยพฺพยานุปสฺสีติ อุทยญฺจ วยญฺจ ปสฺสโนฺตฯ **อิติ รูป**นฺติ เอวํ รูปํ เอตฺตกํ รูปํ น อิโต ปรํ รูปํ อตฺถีติฯ **อิติ รูปสฺส สมุทโย**ติ เอวํ รูปสฺส อุปฺปาโทฯ **อตฺถงฺคโม**ติ ปน เภโท อธิเปฺปโตฯ **เวทนาทีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **อิทญฺจ ปน เมตํ, ภิกฺขเว, สนฺธาย ภาสิต**นฺติ, ภิกฺขเว, ยํ มยา เอตํ ปุณฺณกปเญฺห ‘‘สงฺขาย โลกสฺมิ’’นฺติอาทิ ภาสิตํ, ตํ อิทํ ผลสมาปตฺติํ สนฺธาย ภาสิตนฺติ อโตฺถฯ

ตตฺถ **สงฺขายา**ติ ญาเณน ชานิตฺวาฯ **โลกสฺมิ**นฺติ สตฺตโลเกฯ **ปโรปรานี**ติ อุจฺจาวจานิ อุตฺตมาธมานิฯ **อิญฺชิต**นฺติ จลิตํฯ **นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก**ติ โลกสฺมิํ กตฺถจิ เอกกฺขเนฺธปิ เอกายตเนปิ เอกธาตุยาปิ เอการมฺมเณปิ นตฺถิฯ **สโนฺต**ติ ปจฺจนีกกิเลสวูปสเมน สโนฺตฯ **วิธูโม**ติ โกธธูเมน วิคตธูโมฯ เอวเมตฺถ สุตฺตเนฺต มเคฺคกฺคตมฺปิ กเถตฺวา คาถาย ผลสมาปตฺติเยว กถิตาติฯ

๒. ปญฺหพฺยากรณสุตฺตวณฺณนา

๔๒. ทุติเย **โย จ เตสํ ตตฺถ ตตฺถ, ชานาติ อนุธมฺมต**นฺติ โย เอเตสํ ปญฺหานํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ฐาเน พฺยากรณํ ชานาติฯ **จตุปญฺหสฺส กุสโล, อาหุ ภิกฺขุํ ตถาวิธ**นฺติ ตถาวิธํ ภิกฺขุํ เตสุ จตูสุ ปเญฺหสุ กุสโลติ เอวํ วทนฺติฯ **ทุราสโท ทุปฺปสโห**ติ ปเรหิ ฆเฏฺฏตุํ วา อภิภวิตุํ วา น สกฺกาฯ **คมฺภีโร**ติ สตฺตสีทนฺตรมหาสมุโทฺท วิย คมฺภีโรฯ **ทุปฺปธํสิโย**ติ ทุโมฺมจาปโย, คหิตคฺคหณํ วิสฺสชฺชาเปตุํ น สกฺกาติ อโตฺถฯ **อเตฺถ อนเตฺถ จา**ติ วฑฺฒิยญฺจ อวฑฺฒิยญฺจฯ **อตฺถาภิสมยา**ติ อตฺถสมาคเมนฯ **ธีโร ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจตี**ติ ธิติสมฺปโนฺน ปุคฺคโล ‘‘ปณฺฑิโต อย’’นฺติ เอวํ ปวุจฺจติฯ

๓-๔. โกธครุสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๔๓-๔๔. ตติเย **โกธครุ น สทฺธมฺมครู**ติ โกธํ คารเวน ครุํ กตฺวา คณฺหาติ, น สทฺธมฺมํ, สทฺธมฺมํ ปน อคารเวน ลามกํ กตฺวา คณฺหาติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

วิรูหนฺตีติ วฑฺฒนฺติ, สญฺชาตมูลาย วา สทฺธาย ปติฏฺฐหนฺติ อจลา ภวนฺติฯ จตุตฺเถ **โกธครุตา**ติ โกธมฺหิ สคารวตาฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

๕. โรหิตสฺสสุตฺตวณฺณนา

๔๕. ปญฺจเม **ยตฺถา**ติ จกฺกวาฬโลกสฺส เอโกกาเส ภุมฺมํฯ **น จวติ น อุปปชฺชตี**ติ อิทํ อปราปรํ จุติปฏิสนฺธิวเสน คหิตํฯ **คมเนนา**ติ ปทคมเนนฯ **โลกสฺส อนฺต**นฺติ สตฺถา สงฺขารโลกสฺส อนฺตํ สนฺธาย วทติฯ **ญาเตยฺย**นฺติอาทีสุ ญาตพฺพํ ทฏฺฐพฺพํ ปตฺตพฺพนฺติ อตฺโถฯ อิติ เทวปุตฺเตน จกฺกวาฬโลกสฺส อนฺโต ปุจฺฉิโต, สตฺถารา สงฺขารโลกสฺส กถิโต ฯ โส ปน ‘‘อตฺตโน ปเญฺหน สทฺธึ สตฺถุ พฺยากรณํ สเมตี’’ติ สญฺญาย สมฺปหํสนฺโต **อจฺฉริย**นฺติอาทิมาหฯ

ทฬฺหธมฺมาติ ทฬฺหธนุ อุตฺตมปฺปมาเณน ธนุนา สมนฺนาคโตฯ **ธนุคฺคโห**ติ ธนุอาจริโยฯ **สิกฺขิโต**ติ ทฺวาทส วสฺสานิ ธนุสิปฺปํ สิกฺขิโตฯ **กตหตฺโถ**ติ อุสภปฺปมาเณปิ วาลคฺคํ วิชฺฌิตุํ สมตฺถภาเวน กตหตฺโถฯ **กตูปาสโน**ติ กตสรเกฺขโป ทสฺสิตสิโปฺปฯ **อสเนนา**ติ กเณฺฑนฯ **อติปาเตยฺยา**ติ อติกฺกเมยฺยฯ ยาวตา โส ตาลจฺฉาทึ อติกฺกเมยฺย, ตาวตา กาเลน เอกํ จกฺกวาฬํ อติกฺกมามีติ อตฺตโน ชวสมฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ

ปุรตฺถิมา สมุทฺทา ปจฺฉิโมติ ยถา ปุรตฺถิมา สมุทฺทา ปจฺฉิมสมุโทฺท ทูเร, เอวํ เม ทูเร ปทวีติหาโร อโหสีติ วทติฯ โส กิร ปาจีนจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ ฐิโต ปาทํ ปสาเรตฺวา ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏึ อติกฺกมติ, ปุน ทุติยปาทํ ปสาเรตฺวา ปรจกฺกวาฬมุขวฏฺฏึ อติกฺกมติฯ **อิจฺฉาคต**นฺติ อิจฺฉา เอวฯ **อญฺญเตฺรวา**ติ นิปฺปปญฺจตํ ทเสฺสติฯ ภิกฺขาจารกาเล กิเรส นาคลตาทนฺตกฏฺฐํ ขาทิตฺวา อโนตตฺเต มุขํ โธวิตฺวา กาเล สมฺปตฺเต อุตฺตรกุรุมฺหิ ปิณฺฑาย จริตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ นิสิโนฺน ภตฺตกิจฺจํ กโรติ, ตตฺถ มุหุตฺตํ วิสฺสมิตฺวา ปุน ชวติฯ **วสฺสสตายุโก**ติ ตทา ทีฆายุกกาโล โหติ, อยํ ปน วสฺสสตาวสิเฏฺฐ อายุมฺหิ คมนํ อารภิฯ **วสฺสสตชีวี**ติ ตํ วสฺสสตํ อนนฺตราเยน ชีวโนฺตฯ **อนฺตราเยว กาลงฺกโต**ติ จกฺกวาฬโลกสฺส อนฺตํ อปฺปตฺวา อนฺตราว มโตฯ โส ปน ตตฺถ กาลํ กตฺวาปิ อาคนฺตฺวา อิมสฺมึเยว จกฺกวาเฬ นิพฺพตฺติฯ

อปฺปตฺวาติ สงฺขารโลกสฺส อนฺตํ อปฺปตฺวาฯ **ทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺสฯ **อนฺตกิริย**นฺติ ปริยนฺตกรณํฯ **กเฬวเร**ติ อตฺตภาเวฯ **สสญฺญิมฺหิ สมนเก**ติ สสเญฺญ สจิตฺตเกฯ **โลก**นฺติ ทุกฺขสจฺจํฯ **โลกสมุทย**นฺติ สมุทยสจฺจํฯ **โลกนิโรธ**นฺติ นิโรธสจฺจํฯ **ปฏิปท**นฺติ มคฺคสจฺจํฯ อิติ ‘‘นาหํ, อาวุโส, อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ ติณกฏฺฐาทีสุ ปญฺญเปมิ, อิมสฺมึ ปน จตุมหาภูติเก กายสฺมึเยว ปญฺญเปมี’’ติ ทเสฺสติฯ **สมิตาวี**ติ สมิตปาโปฯ **นาสีสตี**ติ น ปเตฺถติฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๗. สุวิทูรสุตฺตวณฺณนา

๔๗. สตฺตเม **สุวิทูรวิทูรานี**ติ เกนจิ ปริยาเยน อนาสนฺนานิ หุตฺวา สุวิทูราเนว วิทูรานิฯ **นภญฺจ, ภิกฺขเว, ปถวี จา**ติ อากาสญฺจ มหาปถวี จฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ปถวิโต อากาสํ นาม น ทูเร, ทฺวงฺคุลมเตฺตปิ โหติฯ อญฺญมญฺญํ อลคฺคนเฏฺฐน ปน ‘‘สุวิทูรวิทูเร’’ติ วุตฺตํฯ **เวโรจโน**ติ สูริโยฯ **สตญฺจ, ภิกฺขเว, ธโมฺม**ติ จตุสติปฏฺฐานาทิเภโท สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธโมฺมฯ **อสตญฺจ ธโมฺม**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตเภโท อสฺสทฺธโมฺมฯ

ปภงฺกโรติ อาโลกกโรฯ **อพฺยายิโก โหตี**ติ อวิคจฺฉนสภาโว โหติฯ **สตํ สมาคโม**ติ ปณฺฑิตานํ มิตฺตสนฺถววเสน สมาคโมฯ **ยาวาปิ ติฏฺเฐยฺยา**ติ ยตฺตกํ อทฺธานํ ติฏฺเฐยฺยฯ **ตเถว โหตี**ติ ตาทิโสว โหติ, ปกติํ น ชหติฯ **ขิปฺปํ หิ เวตี**ติ สีฆํ วิคจฺฉติฯ

๘. วิสาขสุตฺตวณฺณนา

๔๘. อฏฺฐเม **ปญฺจาลปุตฺโต**ติ ปญฺจาลพฺราหฺมณิยา ปุตฺโตฯ **โปริยา วาจายา**ติ ปริปุณฺณวาจายฯ **วิสฺสฏฺฐายา**ติ อปลิพุทฺธายฯ **อเนลคลายา**ติ นิโทฺทสาย เจว อคฬิตาย จ อปติตปทพฺยญฺชนายฯ **ปริยาปนฺนายา**ติ วิวฏฺฏปริยาปนฺนายฯ **อนิสฺสิตายา**ติ วฏฺฏํ อนิสฺสิตายฯ วิวฏฺฏนิสฺสิตเมว กตฺวา กเถติ, วฏฺฏนิสฺสิตํ กตฺวา น กเถตีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ

นาภาสมานนฺติ น อกเถนฺตํฯ **อมตํ ปทนฺ**ติ นิพฺพานปทํฯ **ภาสเย**ติ โอภาเสยฺยฯ **โชตเย**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปคฺคเณฺห อิสินํ ธชนฺ**ติ อพฺภุคฺคตเฏฺฐน นวโลกุตฺตรธโมฺม อิสีนํ ธโช นาม วุจฺจติ, ตเมว ปคฺคเณฺหยฺย อุกฺขิเปยฺย, อุจฺจํ กตฺวา กเถยฺยาติ อโตฺถฯ นวโลกุตฺตรธมฺมทีปกํ สุภาสิตํ ธโช เอเตสนฺติ **สุภาสิตธชาฯ อิสโย**ติ พุทฺธาทโย อริยาฯ **ธโมฺม หิ อิสินํ ธโช**ติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว โลกุตฺตรธโมฺม อิสีนํ ธโช นามาติฯ

๙. วิปลฺลาสสุตฺตวณฺณนา

๔๙. นวเม **สญฺญาวิปลฺลาสา**ติ สญฺญาย วิปลฺลตฺถภาวา, จตโสฺส วิปรีตสญฺญาโยติ อโตฺถฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อนิเจฺจ, ภิกฺขเว, นิจฺจนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส**ติ อนิเจฺจ วตฺถุสฺมิํ ‘‘นิจฺจํ อิท’’นฺติ เอวํ คเหตฺวา อุปฺปชฺชนกสญฺญา, สญฺญาวิปลฺลาโสติ อโตฺถฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อนตฺตนิ จ อตฺตาติ อนตฺตนิ ‘‘อตฺตา’’ติ เอวํสญฺญิโนติ อโตฺถฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิหตา**ติ น เกวลํ สญฺญิโนว, สญฺญาย วิย อุปฺปชฺชมานาย มิจฺฉาทิฏฺฐิยาปิ หตาฯ **ขิตฺตจิตฺตา**ติ เต สญฺญาทิฏฺฐิโย วิย อุปฺปชฺชมาเนน ขิเตฺตน จิเตฺตน สมนฺนาคตาฯ **วิสญฺญิโน**ติ เทสนามตฺตเมตํ, วิปรีตสญฺญาจิตฺตทิฏฺฐิโนติ อโตฺถฯ **เต โยคยุตฺตา มารสฺสา**ติ เต มารสฺส โยเค ยุตฺตา นาม โหนฺติฯ **อโยคเกฺขมิโน**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมํ นิพฺพานํ อปฺปตฺตาฯ **สตฺตา**ติ ปุคฺคลาฯ **พุทฺธา**ติ จตุสจฺจพุทฺธาฯ **อิมํ ธมฺมนฺ**ติ จตุสจฺจธมฺมํฯ **สจิตฺตํ ปจฺจลทฺธา**ติ สกํ จิตฺตํ ปฏิลภิตฺวาฯ **อนิจฺจโต ทกฺขุนฺ**ติ อนิจฺจภาเวน อทฺทสํสุฯ **อสุภตทฺทสุนฺ**ติ อสุภํ อสุภโตเยว อทฺทสํสุฯ **สมฺมาทิฏฺฐิสมาทานา**ติ คหิตสมฺมาทสฺสนาฯ **สพฺพํ ทุกฺขํ อุปจฺจคุนฺ**ติ สกลํ วฏฺฏทุกฺขํ สมติกฺกนฺตาฯ

๑๐. อุปกฺกิเลสสุตฺตวณฺณนา

๕๐. ทสเม **อุปกฺกิเลสา**ติ วิโรจิตุํ อทตฺวา อุปกฺกิลิฏฺฐภาวกรเณน อุปกฺกิเลสาฯ **มหิกา**ติ หิมํฯ **ธูโม รโช**ติ ธูโม จ รโช จฯ **ราหู**ติ ปุริมา ตโย อสมฺปตฺตอุปกฺกิเลสา, ราหุ ปน สมฺปตฺตอุปกฺกิเลสวเสน กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ **สมณพฺราหฺมณา น ตปนฺติ น ภาสนฺติ น วิโรจนฺตี**ติ คุณปฺปตาเปน น ตปนฺติ, คุโณภาเสน น ภาสนฺติ, คุณวิโรจเนน น วิโรจนฺติฯ **สุราเมรยปานา อปฺปฏิวิรตา**ติ ปญฺจวิธาย สุราย จตุพฺพิธสฺส เมรยสฺส จ ปานโต อวิรตาฯ

อวิชฺชานิวุตาติ อวิชฺชาย นิวาริตา ปิหิตาฯ **ปิยรูปาภินนฺทิโน**ติ ปิยรูปํ สาตรูปํ อภินนฺทมานา ตุสฺสมานาฯ **สาทิยนฺตี**ติ คณฺหนฺติฯ **อวิทฺทสู**ติ อนฺธพาลาฯ **สเนตฺติกา**ติ ตณฺหาโย

เตฺตเนว สโยตฺตาฯ **กฏสิ**นฺติ อตฺตภาวํฯ **โฆร**นฺติ กกฺขฬํฯ อิมสฺมึ สุตฺเตปิ คาถาสุปิ วฏฺฏเมว กถิตนฺติฯ

โรหิตสฺสวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. ปุญฺญาภิสนฺทวคฺค

๑. ปฐมปุญฺญาภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๕๑. ทุติยสฺส ปฐเม **ปุญฺญาภิสนฺทา**ติ ปุญฺญสฺส อภิสนฺทา, ปุญฺญปฺปตฺติโยติ อตฺโถฯ **กุสลาภิสนฺทา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ เต ปเนเต สุขํ อาหรนฺตีติ **สุขสฺสาหารา**ฯ สุฏฺฐุ อคฺคานํ รูปาทีนํ ทายกาติ **โสวคฺคิกา**ฯ สุโข เนสํ วิปาโกติ **สุขวิปากา**ฯ สเคฺค อุปฺปตฺติ สโคฺค, สคฺคาย สํวตฺตนฺตีติ **สคฺคสํวตฺตนิกาฯ จีวรํ ปริภุญฺชมาโน**ติ จีวรตฺถาย วตฺถํ ลภิตฺวา สูจิสุตฺตาทีนํ อภาเวน ตํ นิกฺขิปโนฺตปิ กโรโนฺตปิ ปารุปโนฺตปิ ชิณฺณกาเล ปจฺจตฺถรณํ กโรโนฺตปิ ปจฺจตฺถริตุมฺปิ อสกฺกุเณยฺยํ ภูมตฺถรณํ กโรโนฺตปิ ภูมตฺถรณสฺส อนนุจฺฉวิกํ ผาเลตฺวา ปาทปุญฺฉนํ กโรโนฺตปิ ‘‘ปริภุญฺชมาโน’’เตฺวว วุจฺจติฯ ยทา ปน ‘‘ปาทปุญฺฉนมฺปิ น สกฺกา อิท’’นฺติ สมฺมชฺชิตฺวา ฉฑฺฑิตํ โหติ, ตทา ปริภุญฺชมาโน นาม น โหติฯ **อปฺปมาณํ เจโตสมาธิ**นฺติ อรหตฺตผลสมาธิํฯ **อปฺปมาโณ ตสฺส ปุญฺญาภิสโนฺท**ติ อิมินา ทายกสฺส ปุญฺญเจตนาย อปฺปมาณตํ กเถติฯ ตสฺส หิ ‘‘ขีณาสโว เม จีวรํ ปริภุญฺชตี’’ติ ปุนปฺปุนํ อนุสฺสรณวเสน ปวตฺตา ปุญฺญเจตนา อปฺปมาณา โหติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ปิณฺฑปาตา**ทีสุ ปน โย ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา สตฺตาหมฺปิ เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปริภุญฺชติ, โส สตฺตาหมฺปิ ตํเยว ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชมาโน นาม โหติฯ เอกสฺมิํ ปน เสนาสเน รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานาทีสุ จงฺกมโนฺตปิ ยาว ตํ เสนาสนํ ปหาย อญฺญํ น คณฺหาติ, ตาว ปริภุญฺชมาโน นาม โหติฯ เอเกน ปน เภสเชฺชน พฺยาธิมฺหิ วูปสเนฺต ยาว อญฺญํ เภสชฺชํ น ปริภุญฺชติ, ตาวเทว ปริภุญฺชมาโน นาม โหติฯ

พหุเภรวนฺติ พหูหิ เภรวารมฺมเณหิ สมนฺนาคตํฯ **รตนวราน**นฺติ สตฺตนฺนมฺปิ วรรตนานํฯ **อาลย**นฺติ นิวาสฏฺฐานํฯ **ปุถู สวนฺตี**ติ พหุกา หุตฺวา สนฺทมานาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๒. ทุติยปุญฺญาภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๕๒. ทุติเย **อริยกเนฺตหี**ติ มคฺคผลสมฺปยุเตฺตหิฯ ตานิ หิ อริยานํ กนฺตานิ โหนฺติ ปิยานิ มนาปานิฯ เสสํ สุตฺตเนฺต ตาว ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๔ อาทโย) วุตฺตเมวฯ

คาถาสุ ปน **สทฺธา**ติ โสตาปนฺนสฺส สทฺธา อธิเปฺปตาฯ สีลมฺปิ โสตาปนฺนสฺส สีลเมวฯ **อุชุภูตญฺจ ทสฺสน**นฺติ กายวงฺกาทีนํ อภาเวน ขีณาสวสฺส ทสฺสนํ อุชุภูตทสฺสนํ นามฯ **อาหู**ติ กถยนฺติฯ **ปสาท**นฺติ พุทฺธธมฺมสเงฺฆสุ ปสาทํฯ **ธมฺมทสฺสน**นฺติ จตุสจฺจธมฺมทสฺสนํฯ

๓. ปฐมสํวาสสุตฺตวณฺณนา

๕๓. ตติเย **สมฺพหุลาปิ โข คหปตี จ คหปตานิโย จา**ติ พหุกา คหปตโย จ คหปตานิโย จ อาวาหวิวาหกรณตฺถาย คจฺฉนฺตา ตเมว มคฺคํ ปฏิปนฺนา โหนฺติฯ **สํวาสา**ติ สหวาสา เอกโตวาสาฯ **ฉโว ฉวายา**ติ คุณมรเณน มตตฺตา ฉโว คุณมรเณเนว มตาย ฉวาย สทฺธิํฯ **เทวิยา สทฺธิ**นฺติ คุเณหิ เทวิภูตาย สทฺธิํฯ **ทุสฺสีโล**ติ นิสฺสีโลฯ **ปาปธโมฺม**ติ ลามกธโมฺมฯ **อโกฺกสกปริภาสโก**ติ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสโก, ภยํ ทเสฺสตฺวา สนฺตชฺชเนน ปริภาสโกฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กทริยาติ ถทฺธมจฺฉริโนฯ **ชานิปตโย**ติ ชยมฺปติกาฯ **วทญฺญู**ติ ยาจกานํ วจนสฺส อตฺถํ ชานนฺติฯ **สญฺญตา**ติ สีลสํยเมน สมนฺนาคตาฯ **ธมฺมชีวิโน**ติ ธเมฺม ฐตฺวา ชีวิกํ กเปฺปนฺตีติ ธมฺมชีวิโนฯ **อตฺถาสํ ปจุรา โหนฺตี**ติ วฑฺฒิสงฺขาตา อตฺถา เอเตสํ พหู โหนฺติฯ **ผาสุกํ อุปชายตี**ติ อญฺญมญฺญํ ผาสุวิหาโร ชายติฯ **กามกามิโน**ติ กาเม กามยมานาฯ

๔. ทุติยสํวาสสุตฺตวณฺณนา

๕๔. จตุเตฺถ กมฺมปถวเสน เทสนา ปวตฺติตาฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ อิเมสุ ปน ทฺวีสุปิ สุเตฺตสุ อคาริกปฏิปทา กถิตาฯ โสตาปนฺนสกทาคามีนมฺปิ วฏฺฏติฯ

๕-๖. สมชีวีสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๕๕-๕๖. ปญฺจเม **เตนุปสงฺกมี**ติ กิมตฺถํ อุปสงฺกมิ? อนุคฺคณฺหนตฺถํฯ ตถาคโต หิ ตํ รฏฺฐํ ปาปุณโนฺต อิเมสํเยว ทฺวินฺนํ สงฺคณฺหนตฺถาย ปาปุณาติฯ นกุลปิตา กิร ปญฺจ ชาติสตานิ ตถาคตสฺส ปิตา อโหสิ, ปญฺจ ชาติสตานิ มหาปิตา, ปญฺจ ชาติสตานิ จูฬปิตาฯ นกุลมาตาปิ ปญฺจ ชาติสตานิ ตถาคตสฺส มาตา อโหสิ, ปญฺจ ชาติสตานิ มหามาตา, ปญฺจ ชาติสตานิ จูฬมาตาฯ เต สตฺถุ ทิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย ปุตฺตสิเนหํ ปฏิลภิตฺวา ‘‘หนฺตาต, หนฺตาตา’’ติ วจฺฉกํ ทิสฺวา วจฺฉคิทฺธินี คาวี วิย วิรวมานา อุปสงฺกมิตฺวา ปฐมทสฺสเนเนว โสตาปนฺนา ชาตาฯ นิเวสเน ปญฺจสตานํ ภิกฺขูนํ อาสนานิ สทา ปญฺญตฺตาเนว โหนฺติฯ อิติ ภควา เตสํ อนุคฺคณฺหนตฺถาย อุปสงฺกมิฯ **อติจริตา**ติ อติกฺกมิตาฯ **อภิสมฺปรายญฺจา**ติ ปรโลเก จฯ **สมสทฺธา**ติ สทฺธาย สมา เอกสทิสาฯ **สีลา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ ฉฏฺฐํ เกวลํ ภิกฺขูนํ เทสิตํฯ เสสเมตฺถ ตาทิสเมวฯ

๗. สุปฺปวาสาสุตฺตวณฺณนา

๕๗. สตฺตเม **ปชฺชนิกนฺ**ติ ตสฺส นิคมสฺส นามํฯ **โกลิยานนฺ**ติ โกลราชกุลานํฯ **อายุํ โข ปน ทตฺวา**ติ อายุทานํ ทตฺวาฯ **อายุสฺส ภาคินี โหตี**ติ อายุภาคปฏิลาภินี โหติ, อายุํ วา ภชนิกา โหติ, อายุปฺปฏิลาภินีติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

รสสา อุเปตนฺติ รเสน อุเปตํ รสสมฺปนฺนํฯ **อุชฺชุคเตสู**ติ กายวงฺกาทิรหิตตฺตา อุชุกเมว คเตสุ ขีณาสเวสุฯ **จรณูปปเนฺนสู**ติ ปญฺจทสหิ จรณธเมฺมหิ สมนฺนาคเตสุฯ **มหคฺคเตสู**ติ มหตฺตํ คเตสุฯ ขีณาสวานเญฺญเวตํ นามํฯ **ปุเญฺญน ปุญฺญํ สํสนฺทมานา**ติ ปุเญฺญน สทฺธิํ ปุญฺญํ ฆฏยมานาฯ **มหปฺผลา โลกวิทูน วณฺณิตา**ติ เอวรูปา ทานสงฺขาตา ทกฺขิณา ติวิธโลกํ วิทิตํ กตฺวา ฐิตตฺตา โลกวิทูนํ พุทฺธานํ วณฺณิตา, พุเทฺธหิ ปสตฺถาติ อโตฺถฯ **ยญฺญมนุสฺสรนฺตา**ติ ยญฺญํ ทานํ อนุสฺสรนฺตาฯ **เวทชาตา**ติ ตุฏฺฐิชาตาฯ

๘. สุทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๘. อฏฺฐเม **สญฺญตานนฺ**ติ กายวาจาหิ สํยตานํฯ **ปรทตฺตโภชินนฺ**ติ ปเรหิ ทินฺนเมว ภุญฺชิตฺวา ยาเปนฺตานํฯ **กาเลนา**ติ ยุตฺตปฺปตฺตกาเลนฯ **สกฺกจฺจ ททาตี**ติ สหตฺถา สกฺการํ กตฺวา ททาติฯ **จตฺตาริ ฐานานิ อนุปฺปเวจฺฉตี**ติ จตฺตาริ การณานิ อนุปฺปเวเสติ ททาติฯ **ยสวา โหตี**ติ มหาปริวาโร โหติฯ นวมํ เกวลํ ภิกฺขูนํ กถิตํฯ เสสเมตฺถ ตาทิสเมวฯ

๑๐. คิหิสามีจิสุตฺตวณฺณนา

๖๐. ทสเม **คิหิสามีจิปฏิปท**นฺติ คิหีนํ อนุจฺฉวิกํ ปฏิปตฺติํฯ **ปจฺจุปฏฺฐิโต โหตี**ติ อติหริตฺวา ทาตุกามตาย ปติอุปฏฺฐิโต โหติ อุปคโต, ภิกฺขุสงฺฆสฺส จีวรํ เทตีติ อโตฺถฯ

อุปฏฺฐิตาติ อุปฏฺฐายโกฯ **เตสํ ทิวา จ รโตฺต จา**ติ เย เอวํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหนฺติ, เตสํ ทิวา จ รตฺติญฺจ ปริจฺจาควเสน จ อนุสฺสรณวเสน จ สทา ปุญฺญํ ปวฑฺฒติฯ **สคฺคญฺจ กมฺมฏฺฐาน**นฺติ ตาทิโส จ ภทฺทกํ กมฺมํ กตฺวา สคฺคฏฺฐานํ อุปคจฺฉติฯ อิเมสุ จตูสุปิ สุเตฺตสุ อาคาริยปฏิปทา กถิตาฯ โสตาปนฺนสกทาคามีนมฺปิ วฏฺฏติฯ

ปุญฺญาภิสนฺทวโคฺค ปฐโมฯ

(๗) ๒. ปตฺตกมฺมวโคฺค

๑. ปตฺตกมฺมสุตฺตวณฺณนา

๖๑. ทุติยสฺส ปฐเม อนิฏฺฐปฏิเกฺขเปน **อิฏฺฐา**ฯ มเน กมนฺติ ปวิสนฺตีติ **กนฺตา**ฯ มนํ อปฺปายนฺติ ปวเฑฺฒนฺตีติ **มนาปา**ฯ **ทุลฺลภา**ติ ปรมทุลฺลภาฯ **โภคา**ติ ภุญฺชิตพฺพา รูปาทโย วิสยาฯ **สหธเมฺมนา**ติ ธเมฺมเนว สทฺธึ อุปฺปชฺชนฺตุ, มา ธมฺมูปฆาตํ กตฺวา อธเมฺมนาติฯ อถวา **สหธเมฺมนา**ติ สการเณน, เตน เตน เสนาปติเสฏฺฐิฏฺฐานาทิการเณน สทฺธิํเยว อุปฺปชฺชนฺตูติ อโตฺถฯ **ยโส**ติ ปริวารสมฺปตฺติฯ **สห ญาตีภี**ติ ญาตเกหิ สทฺธิํฯ **สห อุปชฺฌาเยหี**ติ สุขทุเกฺขสุ อุปนิชฺฌายิตพฺพตฺตา อุปชฺฌายสงฺขาเตหิ สนฺทิฏฺฐสมฺภเตฺตหิ สทฺธิํฯ

อกิจฺจํ กโรตีติ อกาตพฺพํ กโรติฯ **กิจฺจํ อปราเธตี**ติ กตฺตพฺพยุตฺตกํ กิจฺจํ อกโรนฺโต ตํ อปราเธติ นามฯ **ธํสตี**ติ ปตติ ปริหายติฯ **อภิชฺฌาวิสมโลภ**นฺติ อภิชฺฌาสงฺขาตํ วิสมโลภํฯ **ปชหตี**ติ นุทติ นีหรติฯ **มหาปโญฺญ**ติ มหนฺตปโญฺญฯ **ปุถุปโญฺญ**ติ ปุถุลปโญฺญฯ **อาปาตทโส**ติ ตํ ตํ อตฺถํ อาปาเตติ ตเมว ปสฺสติ, สุขุมมฺปิสฺส อตฺถชาตํ อาปาตํ อาคจฺฉติเยวาติ อโตฺถฯ

อุฏฺฐานวีริยาธิคเตหีติ อุฏฺฐานสงฺขาเตน วีริเยน อธิคเตหิฯ **พาหาพลปริจิเตหี**ติ พาหาพเลน ปริจิเตหิ วฑฺฒิเตหิฯ **เสทาวกฺขิเตฺตหี**ติ อวกฺขิตฺตเสเทหิ, เสทํ มุญฺจิตฺวา วายาเมน ปโยเคน สมธิคเตหีติ อโตฺถฯ **ธมฺมิเกหี**ติ ธมฺมยุเตฺตหิฯ **ธมฺมลเทฺธหี**ติ ทสกุสลกมฺมปถธเมฺม อโกเปตฺวา ลเทฺธหิฯ **ปตฺตกมฺมานี**ติ ยุตฺตกมฺมานิ อนุจฺฉวิกกมฺมานิฯ **สุเขตี**ติ สุขิตํ กโรติฯ **ปีเณตี**ติ ปีณิตํ พลสมฺปนฺนํ กโรติฯ **ฐานคตํ โหตี**ติ การณคตํ โหติฯ กิํ ปน ตนฺติ? จตูสุ ปตฺตกเมฺมสุ เอกํ โภเคหิ กตฺตพฺพกมฺมํ โภคชาตเมว ฐานคตํฯ **ปตฺตคต**นฺติ ยุตฺตปฺปตฺตฏฺฐานคตํฯ **อายตนโส ปริภุตฺต**นฺติ การเณเนว ปริภุตฺตํ โภคชาตํ โหติฯ

ปริโยธาย สํวตฺตตีติ ปิทหิตฺวา วตฺตติฯ ยถา อคฺคิอาทีหิ อุปฺปนฺนาสุ อาปทาสุ, เอวํ อาทิตฺตเคหนิพฺพาปนาทีนํ อตฺถาย ธนปริจฺจาคํ กตฺวา ตาสํ อาปทานํ มคฺคํ ปิทหติ นิวาเรติฯ **โสตฺถิํ อตฺตานํ กโรตี**ติ นิรุปทฺทวํ เขมํ อตฺตานํ กโรติฯ **ญาติพลิ**นฺติ ญาตกานํ พลิํฯ **อติถิพลิ**นฺติ อาคนฺตุกานํ พลิํฯ **ปุพฺพเปตพลิ**นฺติ ปรโลกคตานํ ญาตกานํ พลิํฯ **ราชพลิ**นฺติ รโญฺญ กตฺตพฺพยุตฺตกํ ราชพลิํฯ **เทวตาพลิ**นฺติ เทวตานํ กตฺตพฺพพลิํฯ สพฺพเมตํ เตสํ เตสํ ยถานุจฺฉวิกวเสน ทาตพฺพทานสฺส อธิวจนํฯ

ขนฺติโสรเจฺจ นิวิฏฺฐาติ อธิวาสนกฺขนฺติยญฺจ สุสีลตาย จ นิวิฏฺฐาฯ **เอกมตฺตานํ ทเมนฺตี**ติ เอกํ อตฺตโนว อตฺตภาวํ อินฺทฺริยทเมน ทเมนฺติฯ **สเมนฺตี**ติ อตฺตโน จิตฺตํ กิเลสวูปสมเนน สเมนฺติฯ **ปรินิพฺพาเปนฺตี**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนเนว ปรินิพฺพาเปนฺติฯ **อุทฺธคฺคิก**นฺติอาทีสุ อุปรูปริภูมีสุ ผลทานวเสน อุทฺธมคฺคมสฺสาติ **อุทฺธคฺคิกา**ฯ สคฺคสฺส หิตาติ ตตฺรุปปตฺติชนนโต **โสวคฺคิกา**ฯ นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน สุโขว วิปาโก อสฺสาติ **สุขวิปากา**ฯ สุฏฺฐุ อคฺคานํ ทิพฺพวณฺณาทีนํ ทสนฺนํ วิเสสานํ นิพฺพตฺตนโต **สคฺคสํวตฺตนิกา,** เอวรูปํ ทกฺขิณํ ปติฏฺฐาเปตีติ อโตฺถฯ

อริยธเมฺม ฐิโตติ ปญฺจสีลธเมฺม ปติฏฺฐิโตฯ **เปจฺจ สเคฺค ปโมทตี**ติ ปรโลกํ คนฺตฺวา ยตฺถ สเคฺค ปฏิสนฺธิํ คณฺหาติ, ตตฺถ โมทติฯ โสตาปนฺนสกทาคามิโน วา โหนฺตุ อนาคามี วา,

สเพฺพสํ อยํ ปฏิปทา ลพฺภเตวาติฯ

๒. อานณฺยสุตฺตวณฺณนา

๖๒. ทุติเย **อธิคมนียานี**ติ ปตฺตพฺพานิฯ **กามโภคินา**ติ วตฺถุกาเม จ กิเลสกาเม จ ปริภุญฺชเนฺตนฯ **อตฺถิสุขา**ทีสุ อตฺถีติ อุปฺปชฺชนกสุขํ **อตฺถิสุขํ** นามฯ โภเค ปริภุญฺชนฺตสฺส อุปฺปชฺชนกสุขํ **โภคสุขํ** นามฯ อนโณสฺมีติ อุปฺปชฺชนกสุขํ **อานณฺยสุขํ** นามฯ นิโทฺทโส อนวโชฺชสฺมีติ อุปฺปชฺชนกสุขํ **อนวชฺชสุขํ** นามฯ

ภุญฺชนฺติ ภุญฺชมาโนฯ **ปญฺญา วิปสฺสตี**ติ ปญฺญาย วิปสฺสติฯ ***อุโภ ภาเค***ติ เทฺว โกฏฺฐาเส, เหฏฺฐิมานิ ตีณิ เอกํ โกฏฺฐาสํ, อนวชฺชสุขํ เอกํ โกฏฺฐาสนฺติ เอวํ ปญฺญาย ปสฺสมาโน เทฺว โกฏฺฐาเส ชานาตีติ อโตฺถฯ **อนวชฺชสุขเสฺสต**นฺติ เอตํ ติวิธมฺปิ สุขํ อนวชฺชสุขสฺส โสฬสิํ กลํ นาคฺฆตีติฯ

๓. พฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา

๖๓. ตติยํ ติกนิปาเต วณฺณิตเมวฯ **สปุพฺพเทวตานี**ติ ปทมตฺตเมว เอตฺถ วิเสโสติฯ จตุเตฺถ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๕. รูปสุตฺตวณฺณนา

๖๕. ปญฺจเม รูเป ปมาณํ คเหตฺวา ปสโนฺน **รูปปฺปมาโณ** นามฯ **รูปปฺปสโนฺน**ติ ตเสฺสว อตฺถวจนํฯ โฆเส ปมาณํ คเหตฺวา ปสโนฺน **โฆสปฺปมาโณ** นามฯ จีวรลูขปตฺตลูเขสุ ปมาณํ คเหตฺวา ปสโนฺน **ลูขปฺปมาโณ** นามฯ ธเมฺม ปมาณํ คเหตฺวา ปสโนฺน **ธมฺมปฺปมาโณ** นามฯ อิตรานิ เตสํเยว อตฺถวจนานิฯ สพฺพสเตฺต จ ตโย โกฏฺฐาเส กตฺวา เทฺว โกฏฺฐาสา รูปปฺปมาณา, เอโก น รูปปฺปมาโณฯ ปญฺจ โกฏฺฐาเส กตฺวา จตฺตาโร โกฏฺฐาสา โฆสปฺปมาณา, เอโก น โฆสปฺปมาโณฯ ทส โกฏฺฐาเส กตฺวา นว โกฏฺฐาสา ลูขปฺปมาณา, เอโก น ลูขปฺปมาโณฯ สตสหสฺสํ โกฏฺฐาเส กตฺวา ปน เอโก โกฏฺฐาโสว ธมฺมปฺปมาโณ, เสสา น ธมฺมปฺปมาณาติ เวทิตพฺพาฯ

รูเป ปมาณิํสูติ เย รูปํ ทิสฺวา ปสนฺนา, เต รูเป ปมาณิํสุ นาม, ปสีทิํสูติ อโตฺถฯ **โฆเสน อนฺวคู**ติ โฆเสน อนุคตา, โฆสปฺปมาณํ คเหตฺวา ปสนฺนาติ อโตฺถฯ **ฉนฺทราควสูเปตา**ติ ฉนฺทสฺส จ ราคสฺส จ วสํ อุเปตาฯ **อชฺฌตฺตญฺจ น ชานาตี**ติ นิยกชฺฌเตฺต ตสฺส คุณํ น ชานาติฯ **พหิทฺธา จ น ปสฺสตี**ติ พหิทฺธาปิสฺส ปฏิปตฺติํ น ปสฺสติฯ **สมนฺตาวรโณ**ติ สมนฺตโต อาวาริโต, สมนฺตา วา อาวรณมสฺสาติ สมนฺตาวรโณฯ **โฆเสน วุยฺหตี**ติ โฆเสน นิยติ, น คุเณนฯ **อชฺฌตฺตญฺจ น ชานาติ, พหิทฺธา จ วิปสฺสตี**ติ นิยกชฺฌเตฺต คุณํ น ชานาติ, พหิทฺธา ปนสฺส ปฏิปตฺติํ ปสฺสติฯ **พหิทฺธา ผลทสฺสาวี**ติ ตสฺส ปเรหิ กตํ พหิทฺธา สกฺการผลํ ปสฺสโนฺตฯ **วินีวรณทสฺสาวี**ติ วิวฏทสฺสาวีฯ **น โส โฆเสน วุยฺหตี**ติ โส โฆเสน น นียติฯ

๖. สราคสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ฉเฏฺฐ **โมหชํ จาปวิทฺทสู**ติ โมหชํ จาปิ อวิทฺทสู อปณฺฑิตาฯ **สวิฆาต**นฺติ สทุกฺขํฯ **ทุขฺทฺรย**นฺติ อายติญฺจ ทุกฺขวฑฺฒิทายกํฯ **อจกฺขุกา**ติ ปญฺญาจกฺขุรหิตาฯ **ยถา ธมฺมา ตถา สนฺตา**ติ ยถา ราคาทโย ธมฺมา ฐิตา, ตถา สภาวาว หุตฺวาฯ **น ตเสฺสวนฺติ มญฺญเร**ติ มยํ เอวํ

สนฺตา เอวํสภาวาติ ตสฺส น มญฺญเร, น มญฺญนฺตีติ อโตฺถฯ อิมสฺมึ สุตฺตปิ คาถาสุปิ วฎฺฎเมว กถิตํฯ

๗. อหิราชสุตฺตวณฺณนา

๖๗. สตฺตเม **อิมานิ จตฺตาริ อหิราชกุลานี**ติ อิทํ ทฎฺฐวิสาเนว สนฺธาย วุตฺตํฯ เย หิ เกจิ ทฎฺฐวิสา, สเพฺพเต อิเมสํ จตุนฺนํ อหิราชกุลานํ อพฺภนฺตรคตาว โหนฺติฯ **อตฺตคุตฺติยา**ติ อตฺตโน คุตฺตตฺถายฯ **อตฺตรกฺขายา**ติ อตฺตโน รกฺขณตฺถายฯ **อตฺตปริตฺตายา**ติ อตฺตโน ปริตฺตาณตฺถายฯ ปริตฺตํ นาม อนุชานามีติ อโตฺถฯ

อิทานิ ยถา ตํ ปริตฺตํ กาตพฺพํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **วิรูปเกฺขหิ เม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิรูปเกฺขหี**ติ วิรูปกฺขนาคกุเลหิฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **อปาทเกหี**ติ อปาทกสเตฺตหิฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **สเพฺพ สตฺตา**ติ อิโต ปุเพฺพ เอตฺตเกน ฐาเนน โอทิสฺสกเมตฺตํ กเถตฺวา อิทานิ อโนทิสฺสกเมตฺตํ กเถตุํ อิทมารทฺธํฯ ตตฺถ **สตฺตา ปาณา ภูตา**ติ สพฺพาเนตานิ ปุคฺคลเววจนาเนวฯ **ภทฺรานิ ปสฺสนฺตู**ติ ภทฺรานิ อารมฺมณานิ ปสฺสนฺตุฯ **มา กญฺจิ ปาปมาคมา**ติ กญฺจิ สตฺตํ ปาปกํ ลามกํ มา อาคจฺฉตุฯ **อปฺปมาโณ พุโทฺธ**ติ เอตฺถ **พุโทฺธ**ติ พุทฺธคุณา เวทิตพฺพาฯ เต หิ อปฺปมาณา นามฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ปมาณวนฺตานี**ติ คุณปฺปมาเณน ยุตฺตานิฯ **อุณฺณนาภี**ติ โลมสนาภิโก มกฺกฎโกฯ **สรพู**ติ ฆรโคลิกาฯ **กตา เม รกฺขา, กตา เม ปริตฺตา**ติ มยา เอตฺตกสฺส ชนสฺส รกฺขา จ ปริตฺตาณญฺจ กตํฯ **ปฎิกฺกมนฺตุ ภูตานี**ติ สเพฺพปิ เม กตปริตฺตาณา สตฺตา อปคจฺฉนฺตุ, มา มํ วิเหฐยึสูติ อโตฺถฯ

๘. เทวทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๘. อฎฺฐเม **อจิรปกฺกเนฺต เทวทเตฺต**ติ สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา นจิรปกฺกเนฺตฯ **ปราภวายา**ติ อวฑฺฒิยา วินาสายฯ **อสฺสตรี**ติ วฬวาย กุจฺฉิสฺมึ คทฺรภสฺส ชาตาฯ **อตฺตวธาย คพฺภํ คณฺหาตี**ติ ตํ อเสฺสน สทฺธึ สมฺปโยเชนฺติ, สา คพฺภํ คณฺหิตฺวา กาเล สมฺปเตฺต วิชายิตุํ นสโกฺกนฺตี ปาเทหิ ภูมึ ปหรนฺตี ติฎฺฐติฯ อถสฺสา จตฺตาโร ปาเท จตูสุ ขาณูสุ พนฺธิตฺวา กุจฺฉึ ผาเลตฺวา โปตกํ นีหรนฺติฯ สา ตเตฺถว มรติฯ เตเนตํ วุตฺตํฯ

๙. ปธานสุตฺตวณฺณนา

๖๙. นวเม กิเลสานํ สํวรตฺถาย ปเวสนทฺวารํ ปิทหนตฺถาย ปธานํ **สํวรปฺปธานํ,** ปชหนตฺถาย ปธานํ **ปหานปฺปธานํ,** กุสลานํ ธมฺมานํ พฺรูหนตฺถาย วฑฺฒนตฺถาย ปธานํ **ภาวนาปฺปธานํ,** เตสํเยว อนุรกฺขณตฺถาย ปธานํ **อนุรกฺขณาปฺปธานํ**ฯ

๑๐. อธมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ทสเม **อธมฺมิกา โหนฺตี**ติ โปราณกราชูหิ ฐปิตํ ทสภาคพลิเญฺจว อปราธานุรูปญฺจ ทณฺฑํ อคฺคเหตฺวา อติเรกพลิโน เจว อติเรกทณฺฑสฺส จ คหเณน อธมฺมิกาฯ **ราชายุตฺตา**ติ รโญฺญ ชนปเทสุ กิจฺจสํวิธายกา อายุตฺตกปุริสาฯ **พฺราหฺมณคหปติกา**ติ อโนฺตนครวาสิโน พฺราหฺมณคหปตโยฯ **เนคมชานปทา**ติ นิคมวาสิโน เจว ชนปทวาสิโน จฯ **วิสมนฺ**ติ วิสมา หุตฺวา, อสมเยน วายนฺตีติ อโตฺถฯ **วิสมา**ติ น สมา, อติถทฺธา วา อติมุทุกา วาติ อโตฺถฯ **อปญฺชสา**ติ มคฺคโต อปคตา, อุมฺมคฺคคามิโน หุตฺวา วายนฺตีติ อโตฺถฯ **เทวตา ปริกุปิตา ภวนฺตี**ติ วาเตสุ หิ วิสเมสุ อปญฺชเสสุ วายเนฺตสุ รุกฺขา ภิชฺชนฺติ, วิมานานิ ภิชฺชนฺติฯ ตสฺมา

เทวตา ปริกุปิตา ภวนฺติ, ตา เทวสฺส สมฺมา วสฺสิตุํ น เทนฺติฯ เตน วุตฺตํ **เทโว น สมฺมา ธารํ อนุปฺปเวจฺฉตี**ติฯ **วิสมปากานิ สสฺสานิ ภวนฺตี**ติ เอกสฺมึ ฐาเน คพฺภีนิ โหนฺติ, เอกสฺมึ สญฺชาตขีรานิ, เอกํ ฐานํ ปจฺจตีติ เอวํ วิสมํ ปากานิ สสฺสานิ ภวนฺติฯ

สมํ นกฺขตฺตานิ ตารกรูปานิ ปริวตฺตนฺตีติ ยถา กตฺติกปุณฺณมา กตฺติกนกฺขตฺตเมว ลภติ, มิคสิรปุณฺณมา มิคสิรนกฺขตฺตเมวาติ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ มาเส สา สา ปุณฺณมา ตํ ตํ นกฺขตฺตเมว ลภติ, ตถา สมฺมา ปริวตฺตนฺติฯ **สมํ วาตา วายนฺตี**ติ อวิสมา หุตฺวา สมยสฺมึเยว วายนฺติ, ฉ มาเส อุตฺตรา วาตา, ฉ มาเสทกฺขิณาติ เอวํ เตสํ เตสํ ชนปทานํ อนุรูเป สมเย วายนฺติฯ **สมา**ติ สมปฺปวตฺติโน นาติถทฺธา นาติมุทูฯ **ปณฺชสา**ติ มคฺคปฺปฏิปนฺนา, มเคฺคเนว วายนฺติ, โน อมเคฺคนาติ อโตฺถฯ

ชิมฺหํ คจฺฉตีติ กุฏิลํ คจฺฉติ, อติตฺถํ คณฺหาติฯ **เนเตฺต ชิมฺหํ คเต สตี**ติ นยตีติ เนตฺตาฯ ตสฺมึ เนเตฺต ชิมฺหํ คเต กุฏิลํ คนฺตฺวา อติตฺถํ คณฺหเนฺต อิตราปิ อติตฺถเมว คณฺหนฺตีติ อโตฺถฯ เนเตติปิ ปาโฐฯ **ทุกฺขํ เสตี**ติ ทุกฺขํ สยติ, ทุกฺขิตํ โหตีติ อโตฺถฯ

ปตฺตกมฺมวโคฺค ทุติโยฯ

(๘) ๓. อปณฺณกวโคฺค

๑. ปธานสุตฺตวณฺณนา

๗๑. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม **อปณฺณกปฺปฏิปทนฺ**ติ อวิรทฺธปฺปฏิปทํฯ **โยนิ จสฺส อารทฺธา โหตี**ติ การณญฺจสฺส ปริปุณฺณํ โหติฯ **อาสวานํ ขยายา**ติ อรหตฺตตฺถายฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

๓. สปฺปุริสสุตฺตวณฺณนา

๗๓. ตติเย **อวโณฺณ**ติ อคุโณฯ **ปาตุ กโรตี**ติ กเถติ, ปากฏํ กโรติฯ **ปญฺหาภินีโต**ติ ปญฺหตฺถาย อภินีโตฯ **อหาเปตฺวา อลมฺพิตฺวา**ติ อปริหีนํ อลมฺพิตํ กตฺวาฯ เอตฺถ จ อสปฺปุริโส ปาปิจฺฉตาย อตฺตโน อวณฺณํ ฉาเทติ, สปฺปุริโส ลชฺชิตาย อตฺตโน วณฺณํฯ อิทานิ ยสฺมา อสปฺปุริโส หิโรตฺตปฺปรหิโต สํวาเสน อวชานาติ, สปฺปุริโส ปน หิโรตฺตปฺปสมนฺนาคโต สํวาเสนาปิ นาวชานาติฯ ตสฺมา อสปฺปุริสภาวสาธกํ อธุนาคตวธุโกปมํ ทเสฺสตุํ **เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, วธุกา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วธุกา**ติ สุณิสาฯ **ติพฺพนฺ**ติ พหลํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๔-๕. อคฺคสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๗๔-๗๕. จตุเตฺถ **สีลคฺคนฺ**ติ อคฺคปฺปตฺตํ อุตฺตมสีลํฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ ปญฺจเม **รูปคฺคนฺ**ติ ยํ รูปํ สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อิทํ รูปคฺคํ นามฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ภวคฺคนฺ**ติ เอตฺถ ปน ยสฺมึ อตฺตภาเว ฐิโต อรหตฺตํ ปาปุณาติ, เอตํ ภวคฺคํ นามาติฯ

๖. กุสินารสุตฺตวณฺณนา

๗๖. ฉเฏฺฐ **อุปวตฺตเน**ติ ปาจีนคตาย สาลปนฺติยา อุตฺตเรน นิวตฺติตฺวา ฐิตาย เวมชฺฌฏฺฐาเนฯ **อนฺตเรน ยมกสาลานนฺ**ติ ทฺวินฺนํ สาลรุกฺขานํ อนฺตเรฯ **กงฺขา**ติ เทฺวฬฺหกํฯ **วิมตี**ติ วินิจฺฉิตุํ อสมตฺถตาฯ ‘‘พุโทฺธ นุ โข น พุโทฺธ นุ โข, ธโมฺม นุ โข น ธโมฺม นุ โข, สโงฺฆ นุ โข น สโงฺฆ นุ โข, มโคฺค นุ โข น มโคฺค นุ โข, ปฏิปทา นุ โข น ปฏิปทา นุ โข’’ติ ยสฺส สํสโย อุปฺปเชฺชยฺย, ตํ โว วทามิ ปุจฺฉถ, ภิกฺขเวติ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถฯ **สตฺถุคารเวนปิ น ปุเจฺฉยฺยาถา**ติ ‘‘มยํ สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิมฺห, จตฺตาโร ปจฺจยาปิ โน สตฺถุ สนฺตกาวฯ เต มยํ เอตฺตกํ กาลํ กงฺขํ อกตฺวา น อรหาม อชฺช ปจฺฉิเม กาเล กงฺขํ กาตุ’’นฺติ สเจ เอวํ สตฺถริ คารเวน น ปุจฺฉถฯ **สหายโกปิ, ภิกฺขเว, สหายกสฺส อาโรเจตู**ติ ตุมฺหากํ โย ยสฺส ภิกฺขุสฺส สนฺทิโฏฺฐ สมฺภโตฺต, โส ตสฺส อาโรเจตุ, อหํ เอกสฺส ภิกฺขุสฺส กเถสฺสามิ, ตสฺส กถํ สุตฺวา สเพฺพ นิกฺกงฺขา ภวถาติ ทเสฺสติฯ **เอวํ ปสโนฺน**ติ เอวํ สทฺทหามิ อหนฺติ อโตฺถฯ **ญาณเมวา**ติ นิกฺกงฺขภาวปจฺจกฺขกรณญาณํเยว เอตฺถ ตถาคตสฺส, น สทฺธามตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อิเมสญฺหิ, อานนฺทา**ติ อิเมสํ อโนฺตสาณิยํ นิสินฺนานํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํฯ **โย ปจฺฉิมโก**ติ โย คุณวเสน ปจฺฉิมโก, อานนฺทเตฺถรํเยว สนฺธายาหฯ

๗. อจิเนฺตยฺยสุตฺตวณฺณนา

๗๗. สตฺตเม **อจินฺเตยฺยานี**ติ จินฺเตตุํ อยุตฺตานิฯ **น จินฺเตตพฺพานี**ติ อจินฺเตยฺยตฺตา เยว น จินฺเตตพฺพานิฯ **ยานิ จินฺเตนฺโต**ติ ยานิ การณานิ จินฺเตนฺโตฯ **อุมฺมาทสฺสา**ติ อุมฺมตฺตกภาวสฺสฯ **วิฆาตสฺสา**ติ ทุกฺขสฺสฯ **พุทฺธวิสโย**ติ พุทฺธานํ วิสโย, สพฺพญฺญุตญฺญาณาทีนํ พุทฺธคุณานํ ปวตฺติ จ อานุภาโว จฯ **ฌานวิสโย**ติ อภิญฺญาฌานวิสโยฯ **กมฺมวิปาโก**ติ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทีนํ กมฺมานํ วิปาโกฯ **โลกจินฺตา**ติ ‘‘เกน นุ โข จนฺทิมสูริยา กตา, เกน มหาปถวี, เกน มหาสมุทฺโท, เกน สตฺตา อุปฺปาทิตา, เกน ปพฺพตา, เกน อมฺพตาลนาฬิเกราทโย’’ติ เอวรูปา โลกจินฺตาฯ

๘. ทกฺขิณสุตฺตวณฺณนา

๗๘. อฏฺฐเม **ทกฺขิณาวิสุทฺธิโย**ติ ทานสงฺขาตาย ทกฺขิณาย วิสุชฺฌนการณานิฯ **ทายกโต วิสุชฺฌตี**ติ มหปฺผลภาเวน วิสุชฺฌติ, มหปฺผลา โหตีติ อโตฺถฯ **กลฺยาณธมฺโม**ติ สุจิธมฺโมฯ **ปาปธมฺโม**ติ ลามกธมฺโมฯ **ทายกโต วิสุชฺฌตี**ติ เอตฺถ เวสฺสนฺตรมหาราชา กเถตโพฺพฯ โส หิ ชูชกพฺราหฺมณสฺส ทารเก ทตฺวา มหาปถวิํ กเมฺปสิฯ **ปฏิคฺคาหกโต วิสุชฺฌตี**ติ เอตฺถ กลฺยาณีนทีมุขทฺวารวาสี เกวโฏฺฏ กเถตโพฺพฯ โส กิร ทีฆสุมเตฺถรสฺส ติกฺขตฺตุํ ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา มรณมเญฺจ นิปโนฺน ‘‘อยฺยสฺส มํ ทีฆสุมเตฺถรสฺส ทินฺนปิณฺฑปาโต อุทฺธรตี’’ติ อาหฯ **เนว ทายกโต**ติ เอตฺถ วฑฺฒมานวาสี ลุทฺทโก กเถตโพฺพฯ โส กิร เปตทกฺขิณํ เทนฺโต เอกสฺส ทุสฺสีลเสฺสว ตโย วาเร อทาสิฯ ตติยวาเร ‘‘อมนุโสฺส ทุสฺสีโล มํ วิลุมฺปตี’’ติ วิรวิฯ เอกสฺส สีลวโต ภิกฺขุโน ทตฺวา ปาปิตกาเลเยวสฺส ปาปุณิฯ **ทายกโต เจว วิสุชฺฌติ ปฏิคฺคาหกโต จา**ติ เอตฺถ อสทิสทานํ กเถตพฺพนฺติฯ

๙. วณิชฺชสุตฺตวณฺณนา

๗๙. นวเม **ตาทิสา วา**ติ ตํสทิสาว ตํสริกฺขกาวฯ **เฉทคามินี โหตี**ติ เฉทํ คจฺฉติฯ ยํ ปตฺถิตํ, ตํ สพฺพํ นสฺสตีติ อโตฺถฯ **น ยถาธิปฺปายา โหตี**ติ ยถาชฺฌาสยา น โหติฯ **ปราธิปฺปายา โหตี**ติ ปรชฺฌาสยา อชฺฌาสยโต อธิกตรผลา โหติฯ **สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา**ติ เอตฺถ สมิตปาปพาหิตปาปตาหิ สมณพฺราหฺมณตา เวทิตพฺพาฯ **วทตุ, ภเนฺต, ปจฺจเยนา**ติ, ภเนฺต, จตุพฺพิเธน จีวราทินา ปจฺจเยน วเทยฺยาสีติ เอวํ ปวาเรติ นิมเนฺตติฯ **เยน ปวาเรตี**ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ยตฺตเกน ปวาเรติฯ **ตํ น เทตี**ติ ตํ สพฺพโสว น เทติฯ **น ยถาธิปฺปายํ เทตี**ติ ยถา ตสฺส อชฺฌาสโย, เอวํ ทาตุํ น สโกฺกติ, หาเปตฺวา อปฺปกํ เทติฯ **ยถาธิปฺปายํ เทตี**ติ ยตฺตกํ โส อิจฺฉติ, ตตฺตกเมว เทติฯ **ปราธิปฺปายํ เทตี**ติ อปฺปกํ ปวาเรตฺวา อวตฺถริตฺวา พหุํ เทติฯ

๑๐. กโมฺพชสุตฺตวณฺณนา

๘๐. ทสเม **เนว สภายํ นิสีทตี**ติ วินิจฺฉยกรณตฺถํ วินิจฺฉยสภายํ เนว นิสีทติ ฯ **น กมฺมนฺตํ ปโยเชตี**ติ กสิวณิชฺชาทิมหากมฺมนฺตํ นปฺปโยเชติฯ **น กโมฺพชํ คจฺฉตี**ติ โภเค สมฺภรณตฺถาย กโมฺพชรฏฺฐํ น คจฺฉติฯ เทสนามตฺตเมว เจตํ, ยํ กิญฺจิ ติโรรฏฺฐํ น คจฺฉตีติ อโตฺถฯ **โกธโน**ติอาทีสุ โกธนตาย โกธปริยุฏฺฐิโต อตฺถานตฺถํ น ชานาติ, อิสฺสุกิตาย ปรสมฺปตฺติํ น สหติ, มจฺฉริตาย ธนํ ทตฺวา กิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ, นิปฺปญฺญตาย กิจฺจํ สํวิธาตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺมา เอตานิ สภานิสีทนาทีนิ น กโรตีติฯ

อปณฺณกวโคฺค ตติโยฯ

(๙) ๔. มจลวโคฺค

๑-๕. ปาณาติปาตาทิสุตฺตปญฺจกวณฺณนา

๘๑-๘๕. จตุตฺถสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ ปญฺจเม ‘‘นีเจ กุเล ปจฺจาชาโต’’ติ อาทิเกน ตเมน ยุโตฺตติ **ตโม**ฯ กายทุจฺจริตาทีหิ ปุน นิรยตมูปคมนโต **ตมปรายโณ**ฯ อิติ อุภเยนปิ ขนฺธตโมว กถิโต โหติฯ ‘‘อเฑฺฒ กุเล ปจฺจาชาโต’’ติอาทิเกน โชตินา ยุตฺตโต **โชติ,** อาโลกภูโตติ วุตฺตํ โหติฯ กายสุจริตาทีหิ ปุน สคฺคุปฺปตฺติโชติภาวูปคมนโต **โชติปรายโณ**ฯ อิมินา นเยน อิตเรปิ เทฺว เวทิตพฺพาฯ

เวนกุเลติ วิลีวการกุเลฯ **เนสาทกุเล**ติ มิคลุทฺทกาทีนํ กุเลฯ **รถการกุเล**ติ จมฺมการกุเลฯ **ปุกฺกุสกุเล**ติ ปุปฺผฉฑฺฑกกุเลฯ **กสิรวุตฺติเก**ติ ทุกฺขวุตฺติเกฯ **ทุพฺพโณฺณ**ติ ปํสุปิสาจโก วิย ฌามขาณุวโณฺณฯ **ทุทฺทสิโก**ติ วิชาตมาตุยาปิ อมนาปทสฺสโนฯ **โอโกฏิมโก**ติ ลกุณฺฑโกฯ **กาโณ**ติ เอกจฺฉิกาโณ วา อุภยจฺฉิกาโณ วาฯ **กุณี**ติ เอกหตฺถกุณี วา อุภยหตฺถกุณี วาฯ **ขโญฺช**ติ เอกปาทขโญฺช วา อุภยปาทขโญฺช วาฯ **ปกฺขหโต**ติ หตปโกฺข ปีฐสปฺปีฯ **ปทีเปยฺยสฺสา**ติ เตลกปลฺลาทิโน ทีปอุปกรณสฺสฯ **เอวํ โข, ภิกฺขเว**ติ เอตฺถ เอโก ปุคฺคโล พหิทฺธา อาโลกํ อทิสฺวา มาตุ กุจฺฉิมฺหิเยว กาลํ กตฺวา อปาเยสุ นิพฺพตฺตโนฺต สกลมฺปิ กปฺปํ สํสรติฯ โสปิ ตโมตมปรายโณวฯ โส ปน กุหกปุคฺคโล ภเวยฺยฯ กุหกสฺส หิ เอวรูปา นิปฺผตฺติ โหตีติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ ‘‘นีเจ กุเล’’ติอาทีหิ อาคมนวิปตฺติ เจว ปจฺจุปฺปนฺนปจฺจยวิปตฺติ จ ทสฺสิตาฯ ‘‘ทลิเทฺท’’ติอาทีหิ ปวตฺตปจฺจยวิปตฺติ, ‘‘กสิรวุตฺติเก’’ติอาทีหิ อาชีวุปายวิปตฺติ, ‘‘ทุพฺพโณฺณ’’ติอาทีหิ อตฺตภาววิปตฺติ, ‘‘พหฺวาพาโธ’’ติอาทีหิ ทุกฺขการณสมาโยโค, ‘‘น ลาภี’’ติอาทีหิ สุขการณวิปตฺติ เจว อุปโภควิปตฺติ จ, ‘‘กาเยน ทุจฺจริต’’นฺติอาทีหิ ตมปรายณภาวสฺส การณสมาโยโค, ‘‘กายสฺส เภทา’’ติอาทีหิ สมฺปรายิกตมูปคโมฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตโพฺพฯ

๖. โอณโตณตสุตฺตวณฺณนา

๘๖. ฉเฏฺฐ **โอณโตณโต**ติ อิทานิ นีจโก อายติมฺปิ นีจโก ภวิสฺสติฯ **โอณตุณฺณโต**ติ อิทานิ นีโจ อายตึ อุโจฺจ ภวิสฺสติฯ **อุณฺณโตณโต**ติ อิทานิ อุโจฺจ อายตึ นีโจ ภวิสฺสติฯ **อุณฺณตุณฺณโต**ติ อิทานิ อุโจฺจ อายติมฺปิ อุโจฺจ ภวิสฺสติฯ วิตฺถาโร ปน เนสํ ปุริมสุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๗. ปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๗. สตฺตเม **สมณมจโล**ติ สมณอจโล, มกาโร ปทสนฺธิกโร, นิจฺจลสมโณติ อโตฺถฯ อิมินา สตฺตวิธมฺปิ เสขํ ทเสฺสติฯ โส หิ สาสเน มูลชาตาย สทฺธาย ปติฏฺฐิตตฺตา อจโล นามฯ **สมณปุณฺฑรีโก**ติ ปุณฺฑรีกสทิโส สมโณฯ ปุณฺฑรีกํ นาม อูนสตปตฺตํ สโรรุหํฯ อิมินา สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวํ ทเสฺสติฯ โส หิ ฌานาภิญฺญานํ อภาเวน อปริปุณฺณคุณตฺตา สมณปุณฺฑรีโก นาม โหติฯ **สมณปทุโม**ติ ปทุมสทิโส สมโณฯ ปทุมํ นาม ปริปุณฺณสตปตฺตํ สโรรุหํฯ อิมินา อุภโตภาควิมุตฺตํ ขีณาสวํ ทเสฺสติฯ โส หิ ฌานาภิญฺญานํ ภาเวน ปริปุณฺณคุณตฺตา สมณปทุ

โม นาม โหติ ฯ **สมเณสุ สมณสุขุมาโล**ติ สเพฺพสุปิ เอเตสุ สมเณสุ สุขุมาลสมโณ มุทุจิตฺตสรีโร กายิกเจตสิกทุกฺขรหิโต เอกนฺตสุขีฯ เอเตน อตฺตานเญฺจว อตฺตสทิเส จ ทเสฺสติฯ

เอวํ มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา อิทานิ ปฏิปาฏิยา วิภชโนฺต **กถญฺจ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เสโข**ติ สตฺตวิโธปิ เสโขฯ **ปาฏิปโท**ติ ปฏิปนฺนโกฯ **อนุตฺตรํ โยคเกฺขมํ ปตฺถยมาโน วิหรตี**ติ อรหตฺตํ ปตฺถยโนฺต วิหรติฯ **มุทฺธาวสิตฺตสฺสา**ติ มุทฺธนิ อวสิตฺตสฺส, กตาภิเสกสฺสาติ อโตฺถฯ **อาภิเสโก**ติ อภิเสกํ กาตุํ ยุโตฺตฯ **อนภิสิโตฺต**ติ น ตาว อภิสิโตฺตฯ **มจลปฺปโตฺต**ติ รโญฺญ ขตฺติยสฺส มุทฺธาวสิตฺตสฺส ปุตฺตภาเวน เจว ปุเตฺตสุ เชฏฺฐกภาเวน จ น ตาว อภิสิตฺตภาเวน จ อภิเสกปฺปตฺติอตฺถาย อจลปฺปโตฺต นิจฺจลปโตฺตฯ มกาโร นิปาตมตฺตํฯ **กาเยน ผุสิตฺวา**ติ นามกาเยน ผุสิตฺวาฯ

ยาจิโตว พหุลํ จีวรํ ปริภุญฺชตีติ ''อิทํ, ภเนฺต, ปริภุญฺชถา''ติ เอวํ ทายเกหิ ยาจมาเนเหว อุปนีตํ จีวรํ พหุํ ปริภุญฺชติ, กิญฺจิเทว อยาจิตํ, พากุลเตฺถโร วิยฯ ปิณฺฑปาตํ ขทิรวนมเคฺค สีวลิเตฺถโร วิยฯ เสนาสนํ อฏฺฐกนาครสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๑๗ อาทโย; อ. นิ. ๑๑.๑๖ อาทโย) อานนฺทเตฺถโร วิยฯ คิลานปจฺจยํ ปิลินฺทวจฺฉเถโร วิยฯ **ตฺยสฺสา**ติ เต อสฺสฯ **มนาเปเนวา**ติ มนํ อลฺลียนเกนฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ กตฺตพฺพกิจฺจานิ กโรนฺติ ปวตฺตนฺติ วาฯ **อุปหารํ อุปหรนฺตี**ติ กายิกเจตสิกอุปหารํ อุปหรนฺติ อุปนียนฺติฯ **สนฺนิปาติกานี**ติ ติณฺณมฺปิ สนฺนิปาเตน นิพฺพตฺตานิฯ **อุตุปริณามชานี**ติ อุตุปริณามโต อติสีตอติอุณฺหอุตุโต ชาตานิฯ **วิสมปริหารชานี**ติ อจฺจาสนอติฏฺฐานาทิกา วิสมปริหารโต ชาตานิฯ **โอปกฺกมิกานี**ติ วธพนฺธนาทิอุปกฺกเมน นิพฺพตฺตานิฯ **กมฺมวิปากชานี**ติ วินาปิ อิเมหิ การเณหิ เกวลํ ปุเพฺพ กตกมฺมวิปากวเสเนว ชาตานิฯ **จตุนฺนํ ฌานาน**นฺติ เอตฺถ ขีณาสวานมฺปิ พุทฺธานมฺปิ กิริยชฺฌานาเนว อธิเปฺปตานิฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๘. สํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๘๘. อฏฺฐเม สาสเน ลทฺธปฺปติฏฺฐตฺตา โสตาปโนฺนว **สมณมจโล**ติ วุโตฺต, นาติพหุคุณตฺตา น พหุปตฺตํ วิย สโรรุหํ สกทาคามี **สมณปุณฺฑรีโก**ติ, ตโต พหุตรคุณตฺตา สตปตฺตํ วิย สโรรุหํ อนาคามี **สมณปทุโม**ติ, ถทฺธภาวกรานํ กิเลสานํ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนตฺตา มุทุภาวปฺปโตฺต ขีณาสโว **สมณสุขุมาโล**ติฯ

๙. สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๘๙. นวเม **สมฺมาทิฏฺฐิโก**ติอาทีหิ อฏฺฐงฺคิกมคฺควเสน ปฐมสุเตฺต วิย สตฺต เสขา คหิตาฯ ทุติยวาเร ทสงฺคิกมคฺควเสน วา อรหตฺตผลญาณอรหตฺตผลวิมุตฺตีหิ สทฺธิํ, อฏฺฐงฺคิกมคฺควเสน วา สุกฺขวิปสฺสกขีณาสโว กถิโต, ตติยวาเร อุภโตภาควิมุโตฺต, จตุตฺถวาเร ตถาคโต จ ตถาคตสทิสขีณาสโว จาติฯ อิติ อิทํ สุตฺตํ ปฐมสุเตฺต กถิตปุคฺคลานํ วเสเนว กถิตํ, เทสนามตฺตเมว ปเนตฺถ นานนฺติฯ

๑๐. ขนฺธสุตฺตวณฺณนา

๙๐. ทสเม ปฐมวาเร อรหตฺตตฺถาย ปโยคํ อนารภิตฺวา ฐิโต ปมาทวิหารี เสขปุคฺคโล กถิโตฯ ทุติยวาเร อนุปฺปาทิตชฺฌาโน อารทฺธวิปสฺสโก อปฺปมาทวิหารี เสขปุคฺคโล กถิโตฯ

ตติยวาเร อารทฺธวิปสฺสโก อปฺปมาทวิหารี อฎฺฐวิโมกฺขลาภี เสขปุคฺคโล กถิโต, จตุตฺถวาเร ปรมสุขุมาลขีณาสโวติฯ

มจลวโคฺค จตุโตฺถฯ

(๑๐) ๕. อสุรวโคฺค

๑. อสุรสุตฺตวณฺณนา

๙๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อสุโร**ติ อสุรสทิโส พีภจฺฉฯ **เทโว**ติ เทวสทิโส คุณวเสน อภิรูโป ปาสาทิโกฯ

๒. ปฐมสมาธิสุตฺตวณฺณนา

๙๒. ทุติเย **อชฺฌตฺตํ เจโตสมถสฺสา**ติ นิยกชฺฌเตฺต อปฺปนาจิตฺตสมาธิสฺสฯ **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนายา**ติ สงฺขารปริคฺคาหกวิปสฺสนาญาณสฺสฯ ตญฺหิ อธิปญฺญาสงฺขาตญฺจ, ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาเตสุ จ ธเมฺมสุ วิปสฺสนาภูตํ, ตสฺมา ‘‘อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา’’ติ วุจฺจตีติฯ

๓. ทุติยสมาธิสุตฺตวณฺณนา

๙๓. ตติเย **โยโค กรณีโย**ติ ยุตฺตปฺปยุตฺตตา กตฺตพฺพาฯ **ฉโนฺท**ติ กตฺตุกมฺยตาฉโนฺทฯ **วายาโม**ติ ปโยโคฯ **อุสฺสาโห**ติ ตโต อธิมตฺตตรํ วีริยํฯ **อุโสฺสฬฺหี**ติ ปงฺกลคฺคสกฏอุทฺธรณสทิสํ มหาวีริยํฯ **อปฺปฏิวานี**ติ อนิวตฺตนตาฯ

๔. ตติยสมาธิสุตฺตวณฺณนา

๙๔. จตุเตฺถ **เอวํ โข, อาวุโส, สงฺขารา ทฏฺฐพฺพา**ติอาทีสุ, อาวุโส, สงฺขารา นาม อนิจฺจโต ทฏฺฐพฺพา, อนิจฺจโต สมฺมสิตพฺพา, อนิจฺจโต ปสฺสิตพฺพาฯ ตถา ทุกฺขโต, อนตฺตโตติ เอวํ อเตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **เอวํ โข, อาวุโส, จิตฺตํ สณฺฐเปตพฺพ**นฺติอาทีสุปิ ปฐมชฺฌานวเสน, อาวุโส, จิตฺตํ สณฺฐเปตพฺพํ ปฐมชฺฌานวเสน สนฺนิสาเทตพฺพํ, ปฐมชฺฌานวเสน เอโกทิ กาตพฺพํ, ปฐมชฺฌานวเสน สมาทหิตพฺพํฯ ตถา ทุติยชฺฌานาทิวเสนาติ เอวํ อเตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อิเมสุ ตีสุปิ สุเตฺตสุ สมถวิปสฺสนา โลกิยโลกุตฺตราว กถิตาฯ

๕. ฉวาลาตสุตฺตวณฺณนา

๙๕. ปญฺจเม **ฉวาลาต**นฺติ สุสาเน อลาตํฯ **มเชฺฌ คูถคต**นฺติ มชฺฌฏฺฐาเน คูถมกฺขิตํฯ **เนว คาเม กฏฺฐตฺถํ ผรตี**ติ กูฏโคปานสิถมฺภโสปานาทีนํ อตฺถาย อนุปเนยฺยตาย คาเม น กฏฺฐตฺถํ สาเธติ, เขตฺตกุฏิปาทํ วา มญฺจปาทํ วา กาตุํ อนุปเนยฺยตาย น อรเญฺญ กฏฺฐตฺถํ สาเธติฯ ทฺวีสุ โกฏีสุ คยฺหมานํ หตฺถํ ฑหติ, มเชฺฌ คยฺหมานํ คูเถน มเกฺขติฯ **ตถูปม**นฺติ ตํสริกฺขกํฯ **อภิกฺกนฺตตโร**ติ สุนฺทรตโรฯ **ปณีตตโร**ติ อุตฺตมตโรฯ **ควา ขีร**นฺติ คาวิโต ขีรํฯ **ขีรมฺหา ทธี**ติอาทีสุ ปรํ ปรํ ปุริมโต ปุริมโต อคฺคํ, สปฺปิมโณฺฑ ปน เตสุ สเพฺพสุปิ อคฺคเมว ฯ **อโคฺค**ติอาทีสุ คุเณหิ อโคฺค เจว เสโฏฺฐ จ ปมุโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จาติ เวทิตโพฺพฯ ฉวาลาตูปมาย น ทุสฺสีโล ปุคฺคโล กถิโต, อปฺปสฺสุโต ปน วิสฺสฏฺฐกมฺมโนฺต โคณสทิโส ปุคฺคโล กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ ฉเฏฺฐ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๗. ขิปฺปนิสนฺติสุตฺตวณฺณนา

๙๗. สตฺตเม **ขิปฺปนิสนฺตี**ติ ขิปฺปนิสามโน สีฆํ ชานิตุํ สมตฺโถฯ **สุตานญฺจ ธมฺมาน**นฺติ สุตปฺปคุณานํ ตนฺติธมฺมานํฯ **อตฺถูปปริกฺขี**ติ อตฺถํ อุปปริกฺขโกฯ **อตฺถมญฺญาย ธมฺมมญฺญายา**ติ อฏฺฐกถญฺจ ปาฬิญฺจ ชานิตฺวาฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปนฺโน โหตี**ติ นวโลกุตฺตรธมฺมานํ อนุรูปธมฺมภูตํ สสีลกํ ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ ปฏิปนฺโน โหติฯ **โน จ กลฺยาณวาโจ**ติ น สุนฺทรวจโนฯ **น กลฺยาณวากฺกรโณ**ติ น สุนฺทรวจนโฆโส โหติฯ **โปริยา**ติอาทีหิ สทฺธึ โน-กาโร โยเชตโพฺพเยวฯ คุณปริปุณฺณาย อปลิพุทฺธาย อโทสาย อคฬิตปทพฺยญฺชนาย อตฺถํ วิญฺญาเปตุํ สมตฺถาย วาจาย สมนฺนาคโต น โหตีติ อโตฺถฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๘. อตฺตหิตสุตฺตวณฺณนา

๙๘-๙๙. อฏฺฐมํ ปุคฺคลชฺฌาสยวเสนาปิ ทสพลสฺส เทสนาญาณวิลาเสนาปิ กถิตํ, นวมํ ปญฺจเวรวเสนฯ

๑๐. โปตลิยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. ทสเม **กาเลนา**ติ ยุตฺตปฺปตฺตกาเลนฯ **ขมตี**ติ รุจฺจติฯ **ยทิทํ ตตฺถ ตตฺถ กาลญฺญุตา**ติ ยา เอสา ตตฺถ ตตฺถ กาลํ ชานนาฯ ตํ ตํ กาลํ ญตฺวา หิ อวณฺณารหสฺส อวณฺณกถนํ วณฺณารหสฺส จ วณฺณกถนํ ปณฺฑิตานํ ปกตีติ ทเสฺสติฯ

อสุรวโคฺค ปญฺจโมฯ

ทุติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๓. ตติยปณฺณาสกํ

(๑๑) ๑. วลาหกวโคฺค

๑-๒. วลาหกสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๑๐๑-๒. ตติยปณฺณาสกสฺส ปฐเม **วลาหกา**ติ เมฆาฯ **ภาสิตา โหติ โน กตฺตา**ติ ‘‘อิทญฺจิทญฺจ กริสฺสามี’’ติ เกวลํ ภาสติเยว, น กโรติฯ **กตฺตา โหติ โน ภาสิตา**ติ อกเถตฺวาว ‘‘อิทญฺจิทญฺจ มยา กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ กตฺตา โหติฯ เอวํ สพฺพตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ ทุติยํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓. กุมฺภสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. ตติเย **กุมฺภา**ติ ฆฏาฯ **ตุจฺโฉ ปิหิโต**ติ ริตฺตโก ปิหิตมุโขฯ **ปูโร วิวโฏ**ติ อุทกปุณฺโณ อปารุตมุโขฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

๔. อุทกรหทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔. จตุตฺเถ **อุตฺตาโน คมฺภีโรภาโส**ติอาทีสุ ปุราณปณฺณรสสมฺภินฺนวณฺโณ กาฬอุทโก **คมฺภีโรภาโส** นาม, อจฺฉวิปฺปสนฺนมณิวณฺณอุทโก **อุตฺตาโนภาโส** นามฯ

๕-๖. อมฺพสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕-๖. ปญฺจเม **อามํ ปกฺกวณฺณี**ติ อามกํ หุตฺวา โอโลเกนฺตานํ ปกฺกสทิสํ ขายติฯ เอวํ สพฺพปทานิ ทฏฺฐพฺพานิฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๗. มูสิกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗. สตฺตเม โย อาวาฏํ ขณติ, น จ ตตฺถ วสติ, โส **คาธํ กตฺตา โน วสิตา**ติ วุจฺจติฯ ขนฺตาติปิ ปาโฐฯ อิมินา นเยน สพฺพปทานิ เวทิตพฺพานิฯ

๘. พลีพทฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘. อฏฺฐเม โย อตฺตโน โคคณํ มทฺทติ, น ปรโคคณํ, อยํ **สควจณฺโฑ โน ปรควจณฺโฑ**ติ เอวํ สพฺพปทานิ เวทิตพฺพานิฯ **อุพฺเพชิตา โหตี**ติ ฆฏฺเฏตฺวา วิชฺฌิตฺวา อุพฺเพคปตฺตํ กโรติฯ

๙. รุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙. นวเม **เผคฺคุ เผคฺคุปริวาโร**ติ นิสฺสาโร เผคฺครุกฺโข เผคฺครุกฺเขเหว ปริวุโตฯ **สารปริวาโร**ติ ขทิราทีหิ สารรุกฺเขเหว ปริวุโตฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

๑๐. อาสีวิสสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐. ทสเม **อาคตวิโส น โฆรวิโส**ติ ยสฺส วิสํ อาคจฺฉติ, โฆรํ ปน น โหติ, จิรกาลํ น ปีเฬติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยติฯ

(๑๒) ๒. เกสิวโคฺค

๑. เกสิสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **เกสี**ติ ตสฺส นามํฯ อสฺสทเมฺม สาเรตีติ **อสฺสทมฺมสารถิฯ สเณฺหนปิ วิเนตี**ติอาทีสุ ตสฺส อนุจฺฉวิกํ สกฺการํ กตฺวา สุโภชนํ โภเชตฺวา มธุรปานํ ปาเยตฺวา มุทุวจเนน สมุทาจริตฺวา ทเมโนฺต สเณฺหน ทเมติ นาม, ชาณุพนฺธนมุขพนฺธนาทีหิ เจว ปโตทวิชฺฌนกสาภิฆาตผรุสวจเนหิ จ ทเมโนฺต ผรุเสน ทเมติ นาม, กาเลน กาลํ ตทุภยํ กโรโนฺต สณฺหผรุเสน ทเมติ นามฯ

๒. ชวสุตฺตวณฺณนา

๑๑๒. ทุติเย **อชฺชเวนา**ติ อุชุกภาเวนฯ **ชเวนา**ติ ปทเวเคนฯ **ขนฺติยา**ติ อธิวาสนกฺขนฺติยาฯ **โสรเจฺจนา**ติ สุจิภาวสีเลนฯ ปุคฺคลคุณเงฺคสุ **ชเวนา**ติ ญาณชเวนฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓. ปโตทสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓. ตติเย **ปโตทจฺฉาย**นฺติ วิชฺฌนตฺถํ อุกฺขิตฺตสฺส ปโตทสฺส ฉายํฯ **สํวิชฺชตี**ติ ‘‘ชโว เม คเหตโพฺพ’’ติ สลฺลกฺขณวเสน สํวิชฺชติฯ **สํเวคํ อาปชฺชตี**ติ สํเวคํ ปฏิปชฺชติ **โลมเวธวิโทฺธ**ติ โลมกูเป ปโตทเวเธน วิทฺธมโตฺตฯ **จมฺมเวธวิโทฺธ**ติ ฉวิจมฺมํ ฉินฺทเนฺตน ปโตทเวเธน วิโทฺธฯ **อฏฺฐิเวธวิโทฺธ**ติ อฏฺฐึ ภินฺทเนฺตน เวเธน วิโทฺธฯ **กาเยนา**ติ นามกาเยนฯ **ปรมสจฺจ**นฺติ นิพฺพานํฯ **สจฺฉิกโรตี**ติ ปสฺสติฯ **ปญฺญายา**ติ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญายฯ

๔. นาคสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔. จตุเตฺถ **อฏฺฐึ กตฺวา**ติ อฏฺฐิโก หุตฺวาฯ **ติณวนินฺนาทสทฺทาน**นฺติ เอตฺถ **ติณโว**ติ ฑิณฺฑิโม, **นินฺนาทสโทฺท**ติ สเพฺพสมฺปิ เอกโตมิสฺสิโต มหาสโทฺทฯ ฑํสาทีสุ **ฑํสา**ติ ปิงฺคลมกฺขิกา, **มกสา** มกสาวฯ **ขิปฺปเญฺญว คนฺตา โหตี**ติ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนานิ ปูเรตฺวา สีฆเมว คนฺตา โหติฯ

๕. ฐานสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕. ปญฺจเม **ฐานานี**ติ การณานิฯ **อนตฺถาย สํวตฺตตี**ติ อหิตาย อวฑฺฒิยา สํวตฺตติฯ เอตฺถ จ ปฐมํ โอปาตกฺขณนมจฺฉพนฺธนสนฺธิเจฺฉทนาทิเภทํ สทุกฺขํ สวิฆาตํ ปาปกมฺมํ เวทิตพฺพํ, ทุติยํ สมชีวิกานํ คิหีนํ ปุปฺผจฺฉฑฺฑกาทิกมฺมํ สุธาโกฏฺฏน-เคหจฺฉาทนอสุจิฏฺฐานสมฺมชฺชนาทิกมฺมญฺจ เวทิตพฺพํ, ตติยํ สุราปานคนฺธวิเลปนมาลาปิฬนฺธนาทิกมฺมเญฺจว อสฺสาทวเสน ปวตฺตํ ปาณาติปาตาทิกมฺมญฺจ เวทิตพฺพํ, จตุตฺถํ ธมฺมสฺสวนตฺถาย คมนกาเล สุทฺธวตฺถจฺฉาทน-มาลาคนฺธาทีนํ อาทาย คมนํ เจติยวนฺทนํ โพธิวนฺทนํ มธุรธมฺมกถาสวนํ ปญฺจสีลสมาทานนฺติ เอวมาทีสุ โสมนสฺสสมฺปยุตฺตํ กุสลกมฺมํ เวทิตพฺพํฯ **ปุริสถาเม**ติ ปุริสสฺส ญาณถามสฺมิํฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

๖. อปฺปมาทสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. ฉฏฺเฐ **ยโต โข**ติ ยทา โขฯ **สมฺปรายิกสฺสา**ติ เทสนามตฺตเมตํ, ขีณาสโว ปน เนว สมฺปรายิกสฺส, น ทิฏฺฐธมฺมิกสฺส มรณสฺส ภายติฯ โสว อิธ อธิเปฺปโตฯ เกจิ ปน ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิ ภาวิตาติ วจนโต โสตาปนฺนํ อาทึ กตฺวา สเพฺพปิ อริยา อธิเปฺปตา’’ติ วทนฺติฯ

๗. อารกฺขสุตฺตวณฺณนา

๑๑๗. สตฺตเม **อตฺตรูเปนา**ติ อตฺตโน อนุรูเปน อนุจฺฉวิเกน, หิตกาเมนาติ อโตฺถฯ **รชนีเยสู**ติ ราคสฺส ปจฺจยภูเตสุฯ **ธเมฺมสู**ติ สภาเวสุ, อิฏฺฐารมฺมเณสูติ อโตฺถฯ เอวํ สพฺพตฺถ นโย เวทิตโพฺพฯ **น รชฺชตี**ติ ทิฏฺฐิวเสน น รชฺชติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโย฿ **น จ ปน สมณวจนเหตุปิ คจฺฉตี**ติ สมณานํ ปรวาทีนํ วจนเหตุปิ อตฺตโน ทิฏฺฐึ ปหาย เตสํ ทิฏฺฐิวเสน น คจฺฉตีติ อโตฺถฯ อิธาปิ ขีณาสโวว อธิเปฺปโตฯ

๘-๑๐. สํเวชนียาทิสุตฺตตฺตยวณฺณนา

๑๑๘-๑๒๐. อฏฺฐเม **ทสฺสนียานี**ติ ปสฺสิตพฺพยุตฺตกานิฯ **สํเวชนียานี**ติ สํเวคชนกานิฯ นวเม **ชาติภยนฺ**ติ ชาตึ อารพฺภ อุปฺปชฺชนกภยํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโย฿ ทสเม **อคฺคิภยนฺ**ติ อคฺคึ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภยํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโย฿

เกสิวโคฺค ทุติโย฿

(๑๓) ๓. ภยวคฺค

๑. อตฺตานุวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **อตฺตานุวาทภย**นฺติ อตฺตานํ อนุวทนฺตสฺส อุปฺปชฺชนกภยํฯ **ปรานุวาทภย**นฺติ ปรสฺส อนุวาทโต อุปฺปชฺชนกภยํฯ **ทณฺฑภย**นฺติ ทฺวตฺตึส กมฺมการณา ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภยํฯ **ทุคฺคติภย**นฺติ จตฺตาโร อปาเย ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภยํฯ **อิธ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, อตฺตานุวาทภย**นฺติอาทีสุ อตฺตานุวาทภยํ ตาว ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อชฺฌตฺตํ หิรี สมุฏฺฐาติ, สาสฺส ตีสุ ทฺวาเรสุ สํวรํ ชเนติ, ตีสุ ทฺวาเรสุ สํวโร จตุปาริสุทฺธิสีลํ โหติฯ โส ตสฺมึ สีเล ปติฏฺฐาย วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อคฺคผเล ปติฏฺฐาติฯ ปรานุวาทภยํ ปน ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส พหิทฺธา โอตฺตปฺปํ สมุฏฺฐาติ, ตทสฺส ตีสุ ทฺวาเรสุ สํวรํ ชเนติ, ตีสุ ทฺวาเรสุ สํวโร จตุปาริสุทฺธิสีลํ โหติฯ โส ตสฺมึ สีเล ปติฏฺฐาย วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อคฺคผเล ปติฏฺฐาติฯ ทุคฺคติภยํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อชฺฌตฺตํ หิรี สมุฏฺฐาติ, สาสฺส ตีสุ ทฺวาเรสุ สํวรํ ชเนติ, ตีสุ ทฺวาเรสุ สํวโร จตุปาริสุทฺธิสีลํ โหติฯ โส ตสฺมึ สีเล ปติฏฺฐาย วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อคฺคผเล ปติฏฺฐาติฯ

๒. อูมิภยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๒. ทุติเย **อุทโกโรหนฺตสฺสา**ติ อุทกํ โอตรนฺตสฺสฯ **ปาฏิกงฺขิตพฺพานี**ติ อิจฺฉิตพฺพานิฯ **สุสุกาภย**นฺติ จณฺฑมจฺฉภยํฯ **มุขาวรณํ มเญฺญ กโรนฺตี**ติ มุขปิทหนํ วิย กโรนฺติฯ **โอทริกตฺตสฺสา**ติ มโหทรตาย มหคฺฆสภาวสฺสฯ **อรกฺขิเตเนว กาเยนา**ติอาทีสุ กายทฺวาเร ติวิธสฺส สํวรสฺส อภาวโต อรกฺขิเตน กาเยนฯ วจีทฺวาเร จตุพฺพิธสฺส สํวรสฺส อภาวโต **อรกฺขิตาย วาจาย**ฯ

๓. ปฐมนานากรณสุตฺตวณฺณนา

๑๒๓. ตติเย **ตทสฺสาเทตี**ติ ตํ ฌานํ สุขสฺสาเทน อสฺสาเทติฯ **นิกาเมตี**ติ ปเตฺถติฯ **วิตฺตึ อาปชฺชตี**ติ ตุฏฺฐึ อาปชฺชติฯ **ตทธิมุตฺโต**ติ ตสฺมึ อธิมุตฺโต, ตํ วา อธิมุตฺโตฯ **ตพฺพหุลวิหารี**ติ เตน ฌาเนน พหุลํ วิหรนฺโตฯ **สหพฺยตํ อุปปชฺชตี**ติ สหภาวํ คจฺฉติ, ตตฺถ นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถฯ **กโปฺป อายุปฺปมาณ**นฺติ เอตฺถ ปฐมชฺฌานํ อตฺถิ หีนํ, อตฺถิ มชฺฌิมํ, อตฺถิ ปณีตํฯ ตตฺถ หีเนน อุปฺปนฺนานํ กปฺปสฺส ตติโย โกฏฺฐาโส อายุปฺปมาณํ, มชฺฌิเมน อุปฑฺฒกโปฺป, ปณีเตน กโปฺปฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **นิรยมฺปิ คจฺฉตี**ติ นิรยคมนียสฺส กมฺมสฺส อปฺปหีนตฺตา อปราปรํ คจฺฉติ, น อนนฺตรเมวฯ **ตสฺมึเยว ภเว ปรินิพฺพายตี**ติ ตสฺมึเยว รูปภเว ฐตฺวา ปรินิพฺพายติ, น เหฏฺฐา โอตรติฯ **ยทิทํ คติยา อุปปตฺติยา สตี**ติ ยํ อิทํ คติยา จ อุปปตฺติยา จ สติ เสขสฺส อริยสาวกสฺส ปฏิสนฺธิวเสน เหฏฺฐา อโนตริตฺวา ตสฺมึเยว รูปภเว อุปริ ทุติยตติยาทีสุ อญฺญตรสฺมึ พฺรหฺมโลเก ปรินิพฺพานํ, ปุถุชฺชนสฺส ปน นิรยาทิคมนํ, อิทํ นานากรณนฺติ อโตฺถฯ

เทฺว กปฺปาติ เอตฺถาปิ ทุติยชฺฌานํ วุตฺตนเยเนว ติวิธํ โหติฯ ตตฺถ ปณีตภาวเนน นิพฺพตฺตานํ อฏฺฐกปฺปา อายุปฺปมาณํ, มชฺฌิเมน จตฺตาโร, หีเนน เทฺวฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **จตฺตาโร กปฺปา**ติ เอตฺถ ยํ เหฏฺฐา วุตฺตํ ''กโปฺป, เทฺว กปฺปา''ติ, ตมฺปิ อาหริตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ กโปฺปติ จ คุณสฺสปิ นามํ, ตสฺมา กโปฺป เทฺว กปฺปา จตฺตาโร กปฺปาติ อยเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย ปฐมํ วุโตฺต กโปฺป, โส เทฺว วาเร คเณตฺวา เอเกน คุ

เณน เทฺว กปฺปา โหนฺติ, ทุติเยน จตฺตาโร, ปุน เต จตฺตาโร กปฺปาติ อิเมหิ จตูหิ คุเณหิ คุณิตา เอเกน คุเณน อฏฺฐ โหนฺติ, ทุติเยน โสฬส, ตติเยน ทฺวตฺตึส, จตุตฺเถน จตุสฏฺฐีติฯ เอวมิธ ปณีตชฺฌานวเสน จตุสฏฺฐิ กปฺปา คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ **ปญฺจ กปฺปสตานี**ติ อิทํ ปณีตเสฺสว อุปปตฺติชฺฌานสฺส วเสน วุตฺตํฯ เวหปฺผเลสุ วา ปฐมชฺฌานภูมิอาทีสุ วิย ติณฺณํ พฺรหฺมโลกานํ อภาวโต เอตฺตกเมว อายุปฺปมาณํฯ ตสฺมา เอวํ วุตฺตํฯ

๔. ทุติยนานากรณสุตฺตวณฺณนา

๑๒๔. จตุตฺเถ รูปเมว **รูปคตํ**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อนิจฺจโต**ติอาทีสุ หุตฺวา อภาวเฏฺฐน **อนิจฺจโต,** อาพาธเฏฺฐน **โรคโต,** อโนฺต ปทุสฺสนเฏฺฐน **คณฺฑโต,** อนุปวิฏฺฐเฏฺฐน **สลฺลโต,** สทุกฺขเฏฺฐน **อฆโต,** สมฺปีฬนเฏฺฐน **อาพาธโต,** อวิเธยฺยเฏฺฐน **ปรโต,** ปลุชฺชนเฏฺฐน **ปโลกโต,** นิสฺสตฺตเฏฺฐน **สุญฺญโต,** อวสวตฺตนเฏฺฐน **อนตฺตโต**ฯ เอตฺถ จ ‘‘อนิจฺจโต ปโลกโต’’ติ ทฺวีหิ ปเทหิ อนิจฺจลกฺขณํ กถิตํ, ‘‘สุญฺญโต อนตฺตโต’’ติ ทฺวีหิ อนตฺตลกฺขณํ, เสเสหิ ทุกฺขลกฺขณํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **สมนุปสฺสตี**ติ ญาเณน ปสฺสติฯ เอวํ ปญฺจกฺขเนฺธ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา ปสฺสโนฺต ตโย มเคฺค ตีณิ ผลานิ สจฺฉิกโรติฯ **สุทฺธาวาสานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชตี**ติ ตตฺถ ฐิโต จตุตฺถชฺฌานํ ภาเวตฺวา อุปปชฺชติฯ

๕-๖. เมตฺตาสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๑๒๕-๑๒๖. ปญฺจเม ปฐมชฺฌานวเสน เมตฺตา, ทุติยาทิวเสน กรุณาทโย ทสฺสิตาฯ ฉฏฺฐํ จตุตฺเถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๗. ปฐมตถาคตอจฺฉริยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๗. สตฺตเม **ปาตุภาวา**ติ ปาตุภาเวนฯ **กุจฺฉึ โอกฺกมตี**ติ เอตฺถ กุจฺฉึ โอกฺกโนฺต โหตีติ อโตฺถฯ โอกฺกเนฺต หิ ตสฺมึ เอวํ โหติ, น โอกฺกมมาเนฯ **อปฺปมาโณ**ติ วุฑฺฒิปฺปมาโณ, วิปุโลติ อโตฺถฯ **อุฬาโร**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **เทวานํ เทวานุภาว**นฺติ เอตฺถ เทวานํ อยมานุภาโว – นิวตฺถวตฺถสฺส ปภา ทฺวาทส โยชนานิ ผรติ, ตถา สรีรสฺส, ตถา วิมานสฺส, ตํ อติกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ **โลกนฺตริกา**ติ ติณฺณํ ติณฺณํ จกฺกวาฬานํ อนฺตรา เอเกโก โลกนฺตริโก โหติ, ติณฺณํ สกฏจกฺกานํ ปตฺตานํ วา อญฺญมญฺญํ อาหจฺจ ฐปิตานํ มเชฺฌ โอกาโส วิยฯ โส ปน โลกนฺตริกนิรโย ปริมาณโต อฏฺฐโยชนสหสฺสปฺปมาโณ โหติฯ **อฆา**ติ นิจฺจวิวฏาฯ **อสํวุตา**ติ เหฏฺฐาปิ อปฺปติฏฺฐาฯ **อนฺธการา**ติ ตมภูตาฯ **อนฺธการติมิสา**ติ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺตินิวารณโต อนฺธภาวกรณติมิสาย สมนฺนาคตาฯ ตตฺถ กิร จกฺขุวิญฺญาณํ น ชายติฯ **เอวํมหิทฺธิกาน**นฺติ จนฺทิมสูริยา กิร เอกปฺปหาเรเนว ตีสุ ทีเปสุ ปญฺญายนฺติ, เอวํมหิทฺธิกาฯ เอเกกาย ทิสาย นว นว โยชนสตสหสฺสานิ อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกํ ทเสฺสนฺติ, **เอวํมหานุภาวาฯ อาภา นานุโภนฺตี**ติ ปภา นปฺปโหนฺติฯ เต กิร จกฺกวาฬปพฺพตสฺส เวมเชฺฌน จรนฺติ จกฺกวาฬปพฺพตญฺจ อติกฺกมิตฺวา โลกนฺตรนิรยาฯ ตสฺมา เตสํ ตตฺถ อาภา นปฺปโหนฺติฯ

เยปิ ตตฺถ สตฺตาติ เยปิ ตสฺมึ โลกนฺตรมหานิรเย สตฺตา อุปปนฺนาฯ กึ ปน กมฺมํ กตฺวา ตตฺถ อุปฺปชฺชนฺตีติ? ภาริยํ ทารุณํ มาตาปิตูนํ ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณานญฺจ อุปริ อปราธํ, อญฺญญฺจ ทิวเส ทิวเส ปาณวธาทิสาหสิกกมฺมํ กตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ ตมฺพปณฺณิทีเป อภยโจรนาคโจราทโย วิยฯ เตสํ อตฺตภาโว ติคาวุติโก โหติ, วคฺคุลีนํ วิย ทีฆนขา โหนฺติฯ เต รุเกฺข วคฺคุลิโย วิย นเขหิ จกฺกวาฬปพฺพตปาเท ลคฺคนฺติฯ ยทา สํสปฺปนฺตา อญฺญมญฺญสฺส หตฺถ

ปาสคตา โหนฺติ, อถ ‘‘ภโกฺข โน ลโทฺธ’’ติ มญฺญมานา ตตฺถ พฺยาวฏา วิปริวตฺติตฺวา โลกสนฺธารกอุทเก ปตนฺติ, วาเต ปหรเนฺตปิ มธุกผลานิ วิย ฉิชฺชิตฺวา อุทเก ปตนฺติ, ปติตมตฺตาว อจฺจนฺตขาเร อุทเก ปิฏฺฐปิณฺฑิ วิย วิลียนฺติฯ **อเญฺญปิ กิร โภ สนฺติ สตฺตา**ติ โภ ยถา มยํ มหาทุกฺขํ อนุภวาม, เอวํ อเญฺญปิ กิร สตฺตา อิทํ ทุกฺขํ อนุภวนฺตฺตาย อิธูปปนฺนาติ ตํทิวสํ ปสฺสนฺติฯ อยํ ปน โอภาโส เอกยาคุปานมตฺตมฺปิ น ติฏฺฐติฯ ยาวตา นิทฺทายิตฺวา ปพุโทฺธ อารมฺมณํ วิภาเวติ , ตตฺตกํ กาลํ โหติฯ ทีฆภาณกา ปน ‘‘อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตเมว วิชฺชุโอภาโส วิย นิจฺฉริตฺวา กึ อิทนฺติ ภณนฺตานํเยว อนฺตรธายตี’’ติ วทนฺติฯ

๘. ทุติยตถาคตอจฺฉริยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๘. อฏฺฐเม ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อลฺลียิตพฺพเฏฺฐน อาลโยติ ปญฺจ กามคุณา, สกลเมว วา วฏฺฏํฯ อารมนฺติ เอตฺถาติ อาราโม, อาลโย อาราโม เอติสฺสาติ **อาลยารามา**ฯ อาลเย รตาติ **อาลยรตา** ฯ อาลเย สมฺมุทิตาติ **อาลยสมฺมุทิตาฯ อนาลเย ธเมฺม**ติ อาลยปฏิปเกฺข วิวฏฺฏูปนิสฺสิเต อริยธเมฺมฯ **สุสฺสูสตี**ติ โสตุกาโม โหติฯ **โสตํ โอทหตี**ติ โสตํ ฐเปติฯ **อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐเปตี**ติ อาชานนตฺถาย จิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐเปติฯ **มาโน**ติ มญฺญนา, มญฺญิตพฺพเฏฺฐน วา สกลํ วฏฺฏเมวฯ **มานวินเย ธเมฺม**ติ มานวินยธเมฺมฯ อุปสมปฏิปโกฺข **อนุปสโม,** อนุปสนฺตเฏฺฐน วา วฏฺฏเมว อนุปสโม นามฯ **โอปสมิเก**ติ อุปสมกเร วิวฏฺฏูปนิสฺสิเตฯ อวิชฺชายคตา สมนฺนาคตาติ **อวิชฺชาคตา**ฯ อวิชฺชณฺฑโกเสน ปริโยนทฺธตฺตา อณฺฑํ วิย ภูตาติ **อณฺฑภูตา**ฯ สมนฺตโต โอนทฺธาติ **ปริโยนทฺธาฯ อวิชฺชาวินเย**ติ อวิชฺชาวินโย วุจฺจติ อรหตฺตํ, ตํนิสฺสิเต ธเมฺม เทสิยมาเนติ อโตฺถฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต จตูสุ ฐาเนสุ วฏฺฏํ, จตูสุ วิวฏฺฏํ กถิตํฯ

๙. อานนฺทอจฺฉริยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. นวเม ***ภิกฺขุปริสา* อานนฺทํ ทสฺสนายา**ติ เย ภควนฺตํ ปสฺสิตุกามา เถรํ อุปสงฺกมนฺติ, เย วา ‘‘อายสฺมา กิรานโนฺท สมนฺตปาสาทิโก อภิรูโป ทสฺสนีโย พหุสฺสุโต สงฺฆโสภโน’’ติ เถรสฺส คุเณ สุตฺวา อาคจฺฉนฺติ, เต สนฺธาย ‘‘ภิกฺขุปริสา อานนฺทํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมตี’’ติ วุตฺตํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อตฺตมนา**ติ ‘‘สวเนน โน ทสฺสนํ สเมตี’’ติ สกมนา ตุฏฺฐจิตฺตาฯ **ธมฺม**นฺติ ‘‘กจฺจิ, อาวุโส, ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนียํ, กจฺจิ โยนิโสมนสิการกมฺมํ กโรถ, อาจริยุปชฺฌายวตฺตํ ปูเรถา’’ติ เอวรูปํ ปฏิสนฺถารธมฺมํฯ ตตฺถ ภิกฺขุนีสุ ‘‘กจฺจิ, ภคินิโย, อฏฺฐ ครุธเมฺม สมาทาย วตฺตถา’’ติ อิทมฺปิ นานากรณํ โหติฯ อุปาสเกสุ ‘‘สฺวาคตํ, อุปาสก, น เต กิญฺจิ สีสํ วา องฺคํ วา รุชฺชติ, อโรคา เต ปุตฺตภาตโร’’ติ น เอวํ ปฏิสนฺถารํ กโรติ, เอวํ ปน กโรติ – ‘‘กถํ, อุปาสกา, ตีณิ สรณานิ ปญฺจ สีลานิ รกฺขถ, มาสสฺส อฏฺฐ อุโปสเถ กโรถ, มาตาปิตูนํ อุปฏฺฐานวตฺตํ ปูเรถ, ธมฺมิกสมณพฺราหฺมเณ ปฏิชคฺคถา’’ติฯ อุปาสิกาสุปิ เอเสว นโยฯ

๑๐. จกฺกวตฺติอจฺฉริยสุตฺตวณฺณนา

๑๓๐. ทสเม **ขตฺติยปริสา**ติ อภิสิตฺตา อนภิสิตฺตา จ ขตฺติยา ฯ เต หิ กิร ‘‘ราชา จกฺกวตฺตี นาม อภิรูโป ปาสาทิโก โหติ, อากาเสน วิจรโนฺต รชฺชํ อนุสาสติ, ธมฺมิโก ธมฺมราชา’’ติ ตสฺส คุณกถํ สุตฺวา สวเนน ทสฺสนมฺหิ สเมเนฺต อตฺตมนา โหนฺติฯ **ภาสตี**ติ ‘‘กถํ, ตาตา, ราชธมฺมํ ปูเรถ, ปเวณึ รกฺขถา’’ติ ปฏิสนฺถารํ กโรติฯ พฺราหฺมเณสุ ปน ‘‘กถญฺจ, อาจริยา, มเนฺต วาเจถ, อเนฺตวาสิกา มเนฺต คณฺหนฺติ, ทกฺขิณํ วา วตฺถานิ วา สีลํ วา ลภถา’’ติ เอวํ ปฏิสนฺถารํ กโรติฯ คหปตีสุ ‘‘กถํ, ตาตา, น โว ราชกุลโต ทเณฺฑน วา พนฺธเนน วา ปีฬา

อตฺถิ, สมฺมา เทโว ธารํ อนุปฺปเวจฺฉติ, สสฺสานิ สมฺปชฺชนฺตี’’ติ เอวํ ปฏิสนฺถารํ กโรติฯ สมเณสุ ‘‘กถํ, ภนฺเต, กจฺจิ ปพฺพชิตปริกฺขารา สุลภา, สมณธมฺเม นปฺปมชฺชถา’’ติ เอวํ ปฏิสนฺถารํ กโรตีติฯ

ภยวคฺโค ตติโยฯ

(๑๔) ๔. ปุคฺคลวโคฺค

๑. สํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๑๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **อุปปตฺติปฏิลาภิยานี**ติ เยหิ อนนฺตรา อุปปตฺตึ ปฏิลภติฯ **ภวปฏิลาภิยานี**ติ อุปปตฺติภวสฺส ปฏิลาภาย ปจฺจยานิฯ **สกทาคามิสฺสา**ติ อิทํ อปฺปหีนสํโยชเนสุ อริเยสุ อุตฺตมโกฏิยา คหิตํฯ ยสฺมา ปน อนนฺตราปรินิพฺพายิสฺส อนนฺตรา อุปปตฺติ นตฺถิ, ยํ ปน โส ตตฺถ ฌานํ สมาปชฺชติ, ตํ กุสลตฺตา ‘‘อุปปตฺติภวสฺส ปจฺจโย’’ เตว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ ตสฺมาสฺส ‘‘อุปปตฺติปฏิลาภิยานิ สํโยชนานิ ปหีนานิ, ภวปฏิลาภิยานิ สํโยชนานิ อปฺปหีนานี’’ติ วุตฺตํฯ โอรมฺภาคิเยสุ จ อปฺปหีนํ อุปาทาย สกทาคามิสฺส อวิเสเสน ‘‘โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ อปฺปหีนานี’’ติ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๒. ปฏิภานสุตฺตวณฺณนา

๑๓๒. ทุติเย **ยุตฺตปฺปฏิภาโน โน มุตฺตปฺปฏิภาโน**ติ ปญฺหํ กเถนฺโต ยุตฺตเมว กเถติ, สีฆํ ปน น กเถติ, สณิกเมว กเถตีติ อโตฺถฯ อิมินา นเยน สพฺพปทานิ เวทิตพฺพานิฯ

๓. อุคฺฆฏิตญฺญูสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. ตติเย จตุนฺนมฺปิ ปุคฺคลานํ อิมินา สุเตฺตน วิเสโส เวทิตโพฺพ –

> ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล อุคฺฆฏิตญฺญู, ยสฺส ปุคฺคลสฺส สห อุทาหฏเวลาย ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **อุคฺฆฏิตญฺญู**ฯ กตโม จ ปุคฺคโล วิปญฺจิตญฺญู, ยสฺส ปุคฺคลสฺส วิตฺถาเรน อเตฺถ วิภชิยมาเน ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **วิปญฺจิตญฺญู**ฯ กตโม จ ปุคฺคโล เนโยฺย, ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุเทฺทสโต ปริปุจฺฉโต โยนิโส มนสิกโรโต กลฺยาณมิเตฺต เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต อนุปุเพฺพน ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **เนโยฺย**ฯ กตโม จ ปุคฺคโล ปทปรโม, ยสฺส ปุคฺคลสฺส พหุมฺปิ สุณโต พหุมฺปิ ภณโต พหุมฺปิ ธารยโต พหุมฺปิ วาจยโต น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **ปทปรโม**’’ติ (ปุ. ป. ๑๔๘-๑๕๑)ฯ

๔. อุฏฺฐานผลสุตฺตวณฺณนา

๑๓๔. จตุเตฺถ อุฏฺฐานวีริเยเนว ทิวสํ วีตินาเมตฺวา ตสฺส นิสฺสนฺทผลมตฺตํ กิญฺจิเทว ลภิตฺวา ชีวิกํ กเปฺปติ, ตํ ปน อุฏฺฐานํ อาคมฺม กิญฺจิ ปุญฺญผลํ นปฺปฏิลภติ , อยํ **อุฏฺฐานผลูปชีวี น กมฺมผลูปชีวี** นามฯ จาตุมหาราชิเก ปน เทเว อาทึ กตฺวา สเพฺพปิ เทวา อุฏฺฐานวีริเยน วินา ปุญฺญผลเสฺสว อุปชีวนโต **กมฺมผลูปชีวิโน น อุฏฺฐานผลูปชีวิโน** นามฯ ราชราชมหามตฺตาทโย **อุฏฺฐานผลูปชีวิโน จ กมฺมผลูปชีวิโน จ**ฯ เนรยิกสตฺตา **เนว อุฏฺฐานผลูปชีวิโน น กมฺมผลูปชีวิโน**ฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ปุญฺญผลเมว กมฺมผลนฺติ อธิเปฺปตํ, ตญฺจ เตสํ นตฺถิฯ

๕. สาวชฺชสุตฺตวณฺณนา

๑๓๕. ปญฺจเม ปฐโม อนฺธพาลปุถุชฺชโน, ทุติโย อนฺตรนฺตรา กุสลการโก โลกิยปุถุชฺชโน, ตติโย โสตาปนฺโน, สกทาคามิอนาคามิโนปิ เอเตเนว สงฺคหิตาฯ จตุตฺโถ ขีณาสโวฯ โส หิ เอกเนฺตเนว อนวชฺโชฯ

๖-๗. สีลสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๖-๑๓๗. ฉฏฺเฐ ปฐโม โลกิยมหาชโน, ทุติโย สุกฺขวิปสฺสโก โสตาปนฺโน จ สกทาคามี จ, ตติโย อนาคามีฯ โส หิ ยสฺมา ตงฺขณิกมฺปิ อุปฺปตฺตินิมิตฺตกํ ฌานํ ปฏิลภติเยว, ตสฺมา สุกฺขวิปสฺสโกปิ สมาธิสฺมึ ปริปูรการีเยวฯ จตุตฺโถ ขีณาสโวเยว ฯ โส หิ สเพฺพสํ สีลาทิปจฺจนีกานํ ปหีนตฺตา สพฺพตฺถ ปริปูรการี นามฯ สตฺตเมปิ ฉฏฺเฐ วุตฺตนเยเนว ปุคฺคลปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ

๘. นิกฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๑๓๘. อฏฺฐเม **นิกฏฺฐกาโย**ติ นิกฺคตกาโยฯ **อนิกฏฺฐจิโตฺต**ติ อนุปวิฏฺฐจิโตฺตฯ กาเยเนว คามโต นิกฺขโนฺต, จิเตฺตน อรเญฺญ วสโนฺตปิ คามเมว ปวิโฏฺฐติ วุตฺตํ โหติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๙. ธมฺมกถิกสุตฺตวณฺณนา

๑๓๙. นวเม **อสหิต**นฺติ อเตฺถน อสํยุตฺตํฯ **น กุสลา โหตี**ติ น เฉกา โหติฯ **สหิตาสหิตสฺสา**ติ อตฺถนิสฺสิตสฺส วา อนิสฺสิตสฺส วาฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๐. วาทีสุตฺตวณฺณนา

๑๔๐. ทสเม **อตฺถโต ปริยาทานํ คจฺฉตี**ติ อฏฺฐกถํ ปุจฺฉิโต ปริยาทานํ ปริกฺขยํ คจฺฉติ, กเถตุํ น สโกฺกติฯ **โน พฺยญฺชนโต**ติ พฺยญฺชนํ ปนสฺส ปวตฺตติ น ปริยาทิยติฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถาติฯ

ปุคฺคลวโคฺค จตุโตฺถฯ

(๑๕) ๕. อาภาวโคฺค

๑. อาภาสุตฺตวณฺณนา

๑๔๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม อาภาสนวเสน จโนฺทว **จนฺทาภา**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

๒-๕. ปภาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๒-๑๔๕. ทุติยาทีสุปิ ปภาสนวเสน จโนฺทว **จนฺทปฺปภา**ฯ อาโลกนวเสน จโนฺทว **จนฺทาโลโก**ฯ โอภาสนวเสน จโนฺทว **จโนฺทภาโส**ฯ ปโชฺชตนวเสน จโนฺทว **จนฺทปโชฺชโต**ติฯ เอวํ สพฺพปเทสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๖. ปฐมกาลสุตฺตวณฺณนา

๑๔๖. ฉเฏฺฐ **กาลา**ติ ยุตฺตปฺปยุตฺตกาลาฯ **กาเลน ธมฺมสฺสวน**นฺติ ยุตฺตปฺปยุตฺตกาเล ธมฺมสฺสวนํฯ **ธมฺมสากจฺฉา**ติ ปญฺหปุจฺฉนวิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตา สํสนฺทนกถาฯ

๗. ทุติยกาลสุตฺตวณฺณนา

๑๔๗. สตฺตเม **กาลา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล ธมฺมสฺสวนาทิวเสน ปวตฺตานํ กุสลธมฺมานํ เอตํ อธิวจนํฯ เต ภาวิยนฺติ เจว อนุปริวตฺติยนฺติ จฯ **อาสวานํ ขย**นฺติ อรหตฺตํฯ อฏฺฐมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๙-๑๐. สุจริตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๙-๑๕๐. นวเม **สณฺหา วาจา**ติ มุทุกวาจาฯ **มนฺตภาสา**ติ มนฺตสงฺขาตาย ปญฺญาย ปริจฺฉินฺทิตฺวา กถิตกถาฯ ทสเม **สีลสาโร**ติ สารสมฺปาปกํ สีลํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

อาภาวโคฺค ปญฺจโมฯ

ตติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๔. จตุตฺถปณฺณาสกํ

(๑๖) ๑. อินฺทฺริยวโคฺค

๑. อินฺทฺริยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม สทฺธาธุเรน อินฺทฏฺฐํ กโรตีติ **สทฺธินฺทฺริยํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ทุติเย อสฺสทฺธิเย อกมฺปนเฏฺฐน **สทฺธาพลํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ตติเย **อนวชฺช พล**นฺติ นิโทฺทสพลํฯ **สงฺคหพล**นฺติ สงฺคณฺหิตพฺพยุตฺตกานํ สงฺคณฺหนพลํฯ จตุตฺถปญฺจมานิ อุตฺตานาเนวฯ

๖. กปฺปสุตฺตวณฺณนา

๑๕๖. ฉเฏฺฐ **สํวฏฺฏตี**ติ เอตฺถ **ตโย สํวฏฺฏา** อาโปสํวโฏฺฏ, เตโชสํวโฏฺฏ, วาโยสํวโฏฺฏติฯ **ติโสฺส สํวฏฺฏสีมา** อาภสฺสรา, สุภกิณฺหา, เวหปฺผลาติฯ ยทา กโปฺป เตเชน สํวฏฺฏติ, อาภสฺสรโต เหฏฺฐา อคฺคินา ฌยฺหติฯ ยทา อาเปน สํวฏฺฏติ, สุภกิณฺหโต เหฏฺฐา อุทเกน วิลียติฯ ยทา วาเตน สํวฏฺฏติ, เวหปฺผลโต เหฏฺฐา วาเตน วิทฺธํสติฯ วิตฺถารโต ปน สทาปิ เอกํ พุทฺธเกฺขตฺตํ วินสฺสติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารกถา ปน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๔๐๓-๔๐๔ อาทโย) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

๗. โรคสุตฺตวณฺณนา

๑๕๗. สตฺตเม **วิฆาตวา**ติ มหิจฺฉาปจฺจเยน วิฆาเตน ทุเกฺขน สมนฺนาคโตฯ **อสนฺตุโฏฺฐ**ติ จตูสุ ปจฺจเยสุ ตีหิ สโนฺตเสหิ อสนฺตุโฏฺฐฯ **อนวญฺญปฺปฏิลาภายา**ติ ปเรหิ อนวชานนสฺส ปฏิลาภตฺถายฯ **ลาภสกฺการสิโลกปฺปฏิลาภายา**ติ สุสงฺขตจตุปจฺจยสงฺขาตสฺส ลาภสกฺการสฺส เจว วณฺณภณนสงฺขาตสฺส สิโลกสฺส จ ปฏิลาภตฺถายฯ **สงฺขาย กุลานิ อุปสงฺกมตี**ติ ''อิติ มํ เอเต ชานิสฺสนฺตี''ติ ชานนตฺถาย กุลานิ อุปสงฺกมติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

๘. ปริหานิสุตฺตวณฺณนา

๑๕๘. อฏฺฐเม **คมฺภีเรสู**ติ อตฺถคมฺภีเรสุฯ **ฐานาฐาเนสู**ติ การณาการเณสุฯ **น กมตี**ติ นาวคาหติ นปฺปวตฺตติฯ **ปญฺญาจกฺขู**ติ เอตฺถ อุคฺคหปริปุจฺฉาปญฺญาปิ วฏฺฏติ, สมฺมสนปฺปฏิเวธปญฺญาปิ วฏฺฏติเยวฯ

๙. ภิกฺขุนีสุตฺตวณฺณนา

๑๕๙. นวเม **เอหิ ตฺว**นฺติ เถเร ปฏิพทฺธจิตฺตา ตํ ปหิณิตุํ เอวมาหฯ **สสีสํ ปารุปิตฺวา**ติ สห สีเสน กายํ ปารุปิตฺวาฯ **มญฺจเก นิปชฺชี**ติ เวเคน มญฺจกํ ปญฺญาเปตฺวา ตตฺถ นิปชฺชิฯ **เอตทโวจา**ติ ตสฺสาการํ สลฺลเกฺขตฺวา โลภปฺปหานตฺถาย สเณฺหเนว อสุภกถํ กเถตุํ เอตํ อโวจฯ **อาหารสมฺภูโต**ติ อาหาเรน สมฺภูโต อาหารํ นิสฺสาย วฑฺฒิโตฯ **อาหารํ นิสฺสาย อาหารํ ปชหตี**ติ ปจฺจุปฺปนฺนํ กพฬีการาหารํ นิสฺสาย ตํ เอวํ โยนิโส เสวมาโน ปุพฺพกมฺมสงฺขาตํ อาหารํ ปชหติฯ ปจฺจุปฺปเนฺนปิ ปน กพฬีการาหาเร นิกนฺติตณฺหา ปชหิตพฺพาฯ

ตณฺหํ ปชหตีติ อิทานิ เอวํ ปวตฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนตณฺหํ นิสฺสาย วฏฺฏมูลิกํ ปุพฺพตณฺหํ ปชหติฯ อยํ ปน ปจฺจุปฺปนฺนตณฺหา กุสลา อกุสลาติ? อกุสลาฯ เสวิตพฺพา น เสวิตพฺพาติ? เสวิตพฺพาฯ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติ นากฑฺฒตีติ? นากฑฺฒติฯ เอติสฺสาปิ ปน ปจฺจุปฺปนฺนาย เสวิตพฺพตณฺหาย นิกนฺติ ปชหิตพฺพาเยวฯ **โส หิ นาม อายสฺมา อาสวานํ ขยา อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสติ, กิมงฺคํ ปนาห**นฺติ เอตฺถ **กิมงฺคํ ปนา**ติ การณปริวิตกฺกนเมตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โส อายสฺมา อรหตฺตผลํ สจฺฉิกตฺวา วิหริสฺสติ, อหํ เกน การเณน น สจฺฉิกตฺวา วิหริสฺสามิฯ โสปิ หิ อายสฺมา สมฺมาสมฺพุทฺธเสฺสว ปุตฺโต, อหมฺปิ สมฺมาสมฺพุทฺธเสฺสว ปุตฺโต, มยฺหเมฺปตํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติฯ **มานํ นิสฺสายา**ติ อิทํ เอวํ อุปฺปนฺนเสวิตพฺพมานํ นิสฺสายฯ **มานํ ปชหตี**ติ วฏฺฏมูลกํ ปุพฺพมานํ ปชหติฯ ยํ นิสฺสาย ปเนส ตํ ปชหติ, โสปิ ตณฺหา วิย อกุสโล เจว เสวิตพฺโพ จ, โน จ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติฯ นิกนฺติ ปน ตสฺมิมฺปิ ปชหิตพฺพาวฯ

เสตุฆาโต วุโตฺต ภควตาติ ปทฆาโต ปจฺจยฆาโต พุทฺเธน ภควตา กถิโตฯ อิติ อิเมหิ จตูหิ องฺคเหิ เถเร เทสนํ วินิวเฏฺฏเนฺต ตสฺสา ภิกฺขุนิยา เถรํ อารพฺภ อุปฺปโนฺน ฉนฺทราโค อปคโญฺฉิฯ สาปิ เถรํ ขมาเปตุํ อจฺจยํ เทเสสิ, เถโรปิสฺสา ปฏิคฺคณฺหิฯ ตํ ทเสฺสตุํ **อถ โข สา ภิกฺขุนี**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๐. สุคตวินยสุตฺตวณฺณนา

๑๖๐. ทสเม **ทุคฺคหิต**นฺติ อุปฺปฏิปาฏิยา คหิตํฯ **ปริยาปุณนฺตี**ติ วฬเญฺชนฺติ กเถนฺติฯ **ปทพฺยญฺชเนหี**ติ เอตฺถ ปทเมว อตฺถสฺส พฺยญฺชนโต พฺยญฺชนนฺติ วุตฺตํฯ **ทุนฺนิกฺขิตฺตสฺสา**ติ ทุฏฺฐุ นิกฺขิตฺตสฺส อุปฺปฏิปาฏิยา ฐปิตสฺสฯ **อโตฺถปิ ทุนฺนโย โหตี**ติ อฏฺฐกถา นีหริตฺวา กเถตุํ น สกฺกา โหติฯ **ฉินฺนมูลโก**ติ มูลภูตานํ ภิกฺขูนํ อุปจฺฉินฺนตฺตา ฉินฺนมูลโกฯ **อปฺปฏิสรโณ**ติ อปฺปติโฏฺฐฯ **พาหุลิกา**ติ ปจฺจยพาหุลฺลาย ปฏิปนฺนาฯ **สาถลิกา**ติ ติโสฺส สิกฺขา สิถิลคฺคหเณน คณฺหนกาฯ **โอกฺกมเน ปุพฺพงฺคมา**ติ ปญฺจ นีวรณานิ อวคมนโต โอกฺกมนนฺติ วุจฺจนฺติ, ตตฺถ ปุพฺพงฺคมาติ อโตฺถฯ **ปวิเวเก**ติ ติวิเธ วิเวเกฯ **นิกฺขิตฺตธุรา**ติ นิพฺพีริยาฯ อิมินา นเยน ปน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อินฺทฺริยวโคฺค ปฐโมฯ

(๑๗) ๒. ปฏิปทาวโคฺค

๑. สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๖๑. ทุติยสฺส ปฐเม สุขปฏิเกฺขเปน ทุกฺขา ปฏิปชฺชิตพฺพโต ปฏิปทา เอติสฺสาติ **ทุกฺขาปฏิปทา**ฯ อสีฆปฺปวตฺติตาย ครุภาเวน ทนฺธา อภิญฺญา เอติสฺสาติ **ทนฺธาภิญฺญา**ฯ อิมินาว นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๒. วิตฺถารสุตฺตวณฺณนา

๑๖๒. ทุติเย **อภิกฺขณ**นฺติ อภิณฺหํฯ **อานนฺตริย**นฺติ อนนฺตรวิปากทายกํ มคฺคสมาธิํฯ **อาสวานํ ขยายา**ติ อรหตฺตผลตฺถายฯ **ปญฺจินฺทฺริยานี**ติ วิปสฺสนาปญฺจมกานิ ปญฺจินฺทฺริยานิฯ **ปญฺญินฺทฺริย**นฺติ หิ เอตฺถ วิปสฺสนาปญฺญาว ปญฺญินฺทฺริยนฺติ อธิเปฺปตํฯ เสสเมตฺถ ปาฬิวเสน อุตฺตานเมวฯ

อิมาสํ ปน ปฏิปทานํ อยํ อาวิภาวกถา – อิธ ภิกฺขุ ปุเพฺพ อกตาภินิเวโส ปุพฺพภาเค รูปปริคฺคเห กิลมติ, อรูปปริคฺคเห กิลมติ, ปจฺจยปริคฺคเห กิลมติ, ตีสุ อทฺธาสุ กิลมติ, มคฺคามเคฺค กิลมติฯ เอวํ ปญฺจสุ ฐาเนสุ กิลมโนฺต วิปสฺสนํ ปาปุณาติฯ วิปสฺสนํ ปตฺวาปิ อุทยพฺพยานุปสฺสเน, ภงฺคานุปสฺสเน, ภยตุปฏฺฐาเน, อาทีนวานุปสฺสเน, นิพฺพิทานุปสฺสเน, มุจฺจิตุกมฺยตาญาเณ, สงฺขารุเปกฺขาญาเณ, อนุโลมญาเณ, โคตฺรภุญาเณติ อิเมสุ นวสุ วิปสฺสนาญาเณสุปิ กิลมิตฺวาว โลกุตฺตรมคฺคํ ปาปุณาติฯ ตสฺส โส โลกุตฺตรมโคฺค เอวํ ทุเกฺขน ครุภาเวน สจฺฉิกตตฺตา ทุกฺขปฏิปโท ทนฺธาภิโญฺญ นาม ชาโตฯ โย ปน ปุพฺพภาเค ปญฺจสุ ญาเณสุ กิลมโนฺต อปรภาเค นวสุ วิปสฺสนาญาเณสุ อกิลมิตฺวาว มคฺคํ สจฺฉิกโรติ, ตสฺส โส มโคฺค เอวํ ทุเกฺขน อครุภาเวน สจฺฉิกตตฺตา ทุกฺขปฏิปโท ขิปฺปาภิโญฺญ นาม ชาโตฯ อิมินา อุปาเยน อิตราปิ เทฺว เวทิตพฺพาฯ

โคณปริเยสกอุปมาหิ เจตา วิภาเวตพฺพา – เอกสฺส หิ ปุริสสฺส จตฺตาโร โคณา ปลายิตฺวา อฏวิํ ปวิฏฺฐาฯ โส สกณฺฏเก สคหเน วเน เต ปริเยสโนฺต คหนมเคฺคเนว กิเจฺฉน กสิเรน คนฺตฺวา คหนฏฺฐาเนเยว นิลีเน โคเณปิ กิเจฺฉน กสิเรน อทฺทสฯ เอโก กิเจฺฉน คนฺตฺวา อโพฺภกาเส ฐิเต ขิปฺปเมว อทฺทสฯ อปโร อโพฺภกาสมเคฺคน สุเขน คนฺตฺวา คหนฏฺฐาเน นิลีเน กิเจฺฉน กสิเรน อทฺทสฯ อปโร อโพฺภกาสมเคฺคเนว สุเขน คนฺตฺวา อโพฺภกาเส ฐิเตเยว ขิปฺปํ อทฺทสฯ ตตฺถ จตฺตาโร โคณา วิย จตฺตาโร อริยมคฺคา ทฏฺฐพฺพา, โคณปริเยสโก ปุริโส วิย โยคาวจโร, คหนมเคฺคน กิเจฺฉน กสิเรน คมนํ วิย ปุพฺพภาเค ปญฺจสุ ญาเณสุ กิลมโต ทุกฺขาปฏิปทาฯ คหนฏฺฐาเน นิลีนานํ กิเจฺฉเนว ทสฺสนํ วิย อปรภาเค นวสุ ญาเณสุ กิลมนฺตสฺส อริยมคฺคานํ ทสฺสนํฯ อิมินา อุปาเยน เสสอุปมาปิ โยเชตพฺพาฯ

๓. อสุภสุตฺตวณฺณนา

๑๖๓. ตติเย **อสุภานุปสฺสี กาเย วิหรตี**ติ อตฺตโน กรชกาเย ‘‘ยถา เอตํ, ตถา อิท’’นฺติ อิมินา นเยน พหิทฺธา ทิฏฺฐานํ ทสนฺนํ อสุภานํ อุปสํหรณวเสน อสุภานุปสฺสี วิหรติ, อตฺตโน กายํ อสุภโต ปฏิกูลโต ญาเณน ปสฺสตีติ อโตฺถฯ **อาหาเร ปฏิกูลสญฺญี**ติ นวนฺนํ ปาฏิกุลฺยานํ วเสน กพฬีการาหาเร ปฏิกูลสญฺญีฯ **สพฺพโลเก อนภิรติสญฺญี**ติ สพฺพสฺมิมฺปิ เตธาตุเก โลกสนฺนิวาเส อนภิรตาย อุกฺกณฺฐิตสญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจานุ**

ปสฺสีติ สเพฺพปิ เตภูมกสงฺขาเร อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺตฯ **มรณสญฺญา**ติ มรณํ อารพฺภ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **อชฺฌตฺตํ สูปฏฺฐิตา โหตี**ติ นิยกชฺฌเตฺต สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตา โหติฯ เอตฺตาวตา พลววิปสฺสนา กถิตาฯ **เสขพลานี**ติ สิกฺขนกานํ พลานิฯ เสสเมตฺถ ปาฬิวเสน อุตฺตานเมวฯ ''อสุภานุปสฺสี''ติอาทีนิ ปน ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทสฺสนตฺถํ วุตฺตานิ, ปฐมชฺฌานาทีนิ สุขายฯ อสุภาทีนิ หิ ปฏิกูลารมฺมณานิ, เตสุ ปน ปกติยาว สมฺปิยายมานํ จิตฺตํ อลฺลียติฯ ตสฺมา ตานิ ภาเวโนฺต ทุกฺขปฏิปทํ ปฏิปโนฺน นาม โหติฯ ปฐมชฺฌานาทีนิ ปณีตสุขานิ , ตสฺมา ตานิ ปฏิปโนฺน สุขปฏิปทํ ปฏิปโนฺน นาม โหติฯ

อยํ ปเนตฺถ สพฺพสาธารณา อุปมา – สงฺคามาวจรปุริโส หิ ผลกโกฏฺฐกํ กตฺวา ปญฺจาวุธานิ สนฺนยฺหิตฺวา สงฺคามํ ปวิสติ, โส อนฺตรา วิสฺสมิตุกาโม ผลกโกฏฺฐกํ ปวิสิตฺวา วิสฺสมติ เจว ปานโภชนาทีนิ จ ปฏิเสวติฯ ตโต ปุน สงฺคามํ ปวิสิตฺวา กมฺมํ กโรติฯ ตตฺถ สงฺคาโม วิย กิเลสสงฺคาโม ทฏฺฐโพฺพ, ผลกโกฏฺฐโก วิย ปญฺจนิสฺสยพลานิ, สงฺคามปวิสนปุริโส วิย โยคาวจโร, ปญฺจาวุธสนฺนาโห วิย วิปสฺสนาปญฺจมานิ อินฺทฺริยานิ, สงฺคามํ ปวิสนกาโล วิย วิปสฺสนาย กมฺมกรณกาโล, วิสฺสมิตุกามสฺส ผลกโกฏฺฐกํ ปวิสิตฺวา วิสฺสมนปานโภชนานิ ปฏิเสวนกาโล วิย วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺส นิรสฺสาทกฺขเณ ปญฺจ พลานิ นิสฺสาย จิตฺตํ สมฺปหํสนกาโล, วิสฺสมิตฺวา ขาทิตฺวา ปิวิตฺวา จ ปุน สงฺคามสฺส ปวิสนกาโล วิย ปญฺจหิ พเลหิ จิตฺตํ สมฺปหํเสตฺวา ปุน วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตสฺส วิวเฏฺฏตฺวา อรหตฺตคฺคหณกาโล เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต พลานิ เจว อินฺทฺริยานิ จ มิสฺสกาเนว กถิตานีติฯ

๔. ปฐมขมสุตฺตวณฺณนา

๑๖๔. จตุเตฺถ **อกฺขมา**ติ อนธิวาสิกปฏิปทาฯ **ขมา**ติ อธิวาสิกปฏิปทาฯ **ทมา**ติ อินฺทฺริยทมนปฏิปทาฯ **สมา**ติ อกุสลวิตกฺกานํ วูปสมนปฏิปทาฯ **โรสนฺตํ ปฏิโรสตี**ติ ฆเฏฺฏนฺตํ ปฏิฆเฏฺฏติฯ **ภณฺฑนฺตํ ปฏิภณฺฑตี**ติ ปหรนฺตํ ปฏิปหรติฯ ปญฺจมฉฏฺฐานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๗. มหาโมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๑๖๗. สตฺตเม มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส เหฏฺฐิมา ตโย มคฺคา สุขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา อเหสุํ, อรหตฺตมโคฺค ทุกฺขปฏิปโท ขิปฺปาภิโญฺญฯ ตสฺมา เอวมาห – ''ยายํ ปฏิปทา ทุกฺขา ขิปฺปาภิญฺญา, อิมํ เม ปฏิปทํ อาคมฺม อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺต''นฺติฯ

๘. สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๖๘. อฏฺฐเม ธมฺมเสนาปติเตฺถรสฺส เหฏฺฐิมา ตโย มคฺคา สุขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, อรหตฺตมโคฺค สุขปฏิปโท ขิปฺปาภิโญฺญฯ ตสฺมา ''ยายํ ปฏิปทา สุขา ขิปฺปาภิญฺญา''ติ อาหฯ อิเมสุ ปน ทฺวีสุปิ สุเตฺตสุ มิสฺสิกาว ปฏิปทา กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๙. สสงฺขารสุตฺตวณฺณนา

๑๖๙. นวเม ปฐมทุติยปุคฺคลา สุกฺขวิปสฺสกา สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน สงฺขารนิมิตฺตํ อุปฏฺฐเปนฺติฯ เตสุ เอโก วิปสฺสนินฺทฺริยานํ พลวตฺตา อิเธว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายติ, เอโก อินฺทฺริยานํ ทุพฺพลตาย อิธ อสโกฺกโนฺต อนนฺตเร อตฺตภาเว ตเทว มูลกมฺมฏฺฐานํ ปฏิลภิตฺวา สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน สงฺขารนิมิตฺตํ อุปฏฺฐเปตฺวา กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายติ, ตติยจตุตฺถา สมถยานิกาฯ เตสํ เอโก อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน อินฺทฺริยานํ พลวตฺตา

อิเธว กิเลเส เขเปติ, เอโก อินฺทฺริยานํ ทุพฺพลตฺตา อิธ อสโกฺกโนฺต อนนฺตเร อตฺตภาเว ตเทว มูลกมฺมฏฺฐานํ ปฏิลภิตฺวา อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน กิเลเส เขเปตีติ เวทิตโพฺพฯ

๑๐. ยุคนทฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๗๐. ทสเม **สมถปุพฺพงฺคมนฺ**ติ สมถํ ปุพฺพงฺคมํ ปุเรจาริกํ กตฺวาฯ **มโคฺค สญฺชายตี**ติ ปฐโม โลกุตฺตรมโคฺค นิพฺพตฺตติฯ **โส ตํ มคฺคนฺ**ติ เอกจิตฺตกฺขณิกมคฺคสฺส อาเสวนาทีนิ นาม นตฺถิ, ทุติยมคฺคาทโย ปน อุปฺปาเทโนฺต ตเมว อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรตีติ วุจฺจติฯ **วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมนฺ**ติ วิปสฺสนํ ปุพฺพงฺคมํ ปุเรจาริกํ กตฺวา สมถํ ภาเวติ, ปกติยา วิปสฺสนาลาภี วิปสฺสนาย ฐตฺวา สมาธึ อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ

ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ ยุคนทฺธํ กตฺวา ภาเวติฯ ตตฺถ เตเนว จิเตฺตน สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา เตเนว สงฺขาเร สมฺมสิตุํ น สกฺกาฯ อยํ ปน ยาวตา สมาปตฺติโย สมาปชฺชติ, ตาวตา สงฺขาเร สมฺมสติฯ ยาวตา สงฺขาเร สมฺมสติ, ตาวตา สมาปตฺติโย สมาปชฺชติฯ กถํ? ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชติ, ตโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสติ, สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา ทุติยชฺฌานํ สมาปชฺชติฯ ตโต วุฏฺฐาย ปุน สงฺขาเร สมฺมสติฯ สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา ตติยชฺฌานํ…เป.… เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, ตโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสติฯ เอวมยํ สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ นามฯ

ธมฺมุทฺธจฺจวิคฺคหิตนฺติ สมถวิปสฺสนาธเมฺมสุ ทสวิปสฺสนุปกฺกิเลสสงฺขาเตน อุทฺธเจฺจน วิคฺคหิตํ, สุคฺคหิตนฺติ อโตฺถฯ **โส, อาวุโส, สมโย**ติ อิมินา สตฺตนฺนํ สปฺปายานํ ปฏิลาภกาโล กถิโตฯ **ยํ ตํ จิตฺตนฺ**ติ ยสฺมึ สมเย ตํ วิปสฺสนาวีถึ โอกฺกมิตฺวา ปวตฺตํ จิตฺตํฯ **อชฺฌตฺตเมว สนฺติฏฺฐตี**ติ วิปสฺสนาวีถึ ปจฺจตฺถริตฺวา ตสฺมึเยว โคจรชฺฌตฺตสงฺขาเต อารมฺมเณ สนฺติฏฺฐติฯ **สนฺนิสีทตี**ติ อารมฺมณวเสน สมฺมา นิสีทติฯ **เอโกทิ โหตี**ติ เอกคฺคํ โหติฯ **สมาธิยตี**ติ สมฺมา อาธิยติ สุฏฺฐปิตํ โหติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

ปฏิปทาวโคฺค ทุติโยฯ

(๑๘) ๓. สเญฺจตนิยวโคฺค

๑. เจตนาสุตฺตวณฺณนา

๑๗๑. ตติยสฺส ปฐเม **กาเย**ติ กายทฺวาเร, กายวิญฺญตฺติยา สตีติ อโตฺถฯ **กายสเญฺจตนาเหตู**ติอาทีสุ กายสเญฺจตนา นาม กายทฺวาเร เจตนา ปกปฺปนาฯ สา อฏฺฐ กามาวจรกุสลวเสน อฏฺฐวิธา, อกุสลวเสน ทฺวาทสวิธาติ วีสติวิธาฯ ตถา วจีสเญฺจตนา, ตถา มโนสเญฺจตนาฯ อปิเจตฺถ นว มหคฺคตเจตนาปิ ลพฺภนฺติฯ **กายสเญฺจตนาเหตู**ติ กายสเญฺจตนาปจฺจยาฯ **อุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกฺข**นฺติ อฏฺฐกุสลกมฺมปจฺจยา นิยกชฺฌเตฺต สุขํ อุปฺปชฺชติ, ทฺวาทสอกุสลกมฺมปจฺจยา ทุกฺขํฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อวิชฺชาปจฺจยาวา**ติ อวิชฺชาการเณเนวฯ สเจ หิ อวิชฺชา ฉาทยมานา ปจฺจโย โหติ, เอวํ สเนฺต ตีสุ ทฺวาเรสุ สุขทุกฺขานํ ปจฺจยภูตา เจตนา อุปฺปชฺชติฯ อิติ มูลภูตาย อวิชฺชาย วเสเนตํ วุตฺตํฯ

สามํ วาติอาทีสุ ปเรหิ อนาณโตฺต สยเมว อภิสงฺขโรเนฺต สามํ กายสงฺขารํ อภิสงฺขโรติ นามฯ ยํ ปน ปเร สมาทเปตฺวา อาณาเปตฺวา กาเรนฺติ, ตสฺส ตํ กายสงฺขารํ ปเร อภิสงฺขโรนฺติ นามฯ โย ปน กุสลํ กุสลนฺติ อกุสลํ อกุสลนฺติ กุสลวิปากํ กุสลวิปาโกติ อกุสลวิปากํ อกุสลวิปาโกติ ชานโนฺต กายทฺวาเร วีสติวิธํ กายสงฺขารํ อภิสงฺขโรติ, อยํ สมฺปชาโน อภิสงฺขโรติ นามฯ โย เอวํ อชานโนฺต อภิสงฺขโรติ, อยํ อสมฺปชาโน อภิสงฺขโรติ นามฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ อสมฺปชานกมฺมํ เอวํ เวทิตพฺพํ – ทหรทารกา ''มาตาปิตูหิ กตํ กโรมา''ติ เจติยํ วนฺทนฺติ, ปุปฺผปูชํ กโรนฺติ, ภิกฺขุสงฺฆํ วนฺทนฺติ, เตสํ กุสลนฺติ อชานนฺตานมฺปิ ตํ กุสลเมว โหติฯ ตถา มิคปกฺขิอาทโย ติรจฺฉานา ธมฺมํ สุณนฺติ, สงฺฆํ วนฺทนฺติ, เจติยํ วนฺทนฺติ, เตสํ ชานนฺตานมฺปิ อชานนฺตานมฺปิ ตํ กุสลเมว โหติฯ ทหรทารกา ปน มาตาปิตโร หตฺถปาเทหิ ปหรนฺติ, ภิกฺขูนํ ตลสตฺติกํ อุคฺคิรนฺติ, ทณฺฑํ ขิปนฺติ, อโกฺกสนฺติ ฯ คาวิโย ภิกฺขุสงฺฆํ อนุพนฺธนฺติ, สุนขา อนุพนฺธนฺติ, ฑํสนฺติ, สีหพฺยคฺฆาทโย อนุพนฺธนฺติ, ชีวิตา โวโรเปนฺติฯ เตสํ ชานนฺตานมฺปิ อชานนฺตานมฺปิ อกุสลกมฺมํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ ตีสุปิ ทฺวาเรสุ อายูหนเจตนา สโมธาเนตพฺพาฯ เสยฺยถิทํ – กายทฺวาเร สยํกตมูลิกา วีสติ เจตนา, อาณตฺติมูลิกา วีสติ, สมฺปชานมูลิกา วีสติ, อสมฺปชานมูลิกา วีสตีติ อสีติ เจตนา โหนฺติ, ตถา วจีทฺวาเรฯ มโนทฺวาเร ปน เอเกกสฺมิมฺปิ วิกเปฺป เอกูนตึส กตฺวา สตญฺจ โสฬส จ โหนฺติฯ อิติ สพฺพาปิ ตีสุ ทฺวาเรสุ เทฺว สตานิ ฉสตฺตติ จ เจตนาฯ ตา สพฺพาปิ สงฺขารกฺขโนฺธเตว สงฺขํ คจฺฉนฺติ, ตํสมฺปยุโตฺต เวทยิตาการโร เวทนากฺขโนฺธ, สญฺชานนาการโร สญฺญากฺขโนฺธ, จิตฺตํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ, กาโย อุปาทารูปํ, ตสฺส ปจฺจยา จตโสฺส ธาตุโย จตฺตาริ ภูตานีติ อิเม ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจํ นามฯ

อิเมสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ อวิชฺชา อนุปติตาติ อิเมสุ วุตฺตปฺปเภเทสุ เจตนาธเมฺมสุ อวิชฺชา สหชาตวเสน จ อุปนิสฺสยวเสน จ อนุปติตาฯ เอวํ วฏฺฏเญฺจว วฏฺฏมูลิกา จ อวิชฺชา ทสฺสิตา โหติฯ

เอตฺตาวตา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตสฺส ขีณาสวสฺส อิทานิ ถุตึ กโรโนฺต **อวิชฺชายเตฺวว อเสสวิราคนิโรธา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อเสสวิราคนิโรธา**ติ อเสสวิราเคน เจว

อเสสนิโรเธน จฯ **โส กาโย น โหตี**ติ ขีณาสวสฺส กาเยน กรณกมฺมํ ปญฺญายติ, เจติยงฺคณสมฺมชฺชนํ โพธิยงฺคณสมฺมชฺชนํ อภิกฺกมนํ ปฏิกฺกมนํ วตฺตานุวตฺตกรณนฺติ เอวมาทิฯ กายทฺวาเร ปนสฺส วีสติ เจตนา อวิปากธมฺมตํ อาปชฺชนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘โส กาโย น โหติ, ยํ ปจฺจยาสฺส ตํ อุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขทุกฺข’’นฺติฯ กายทฺวารปฺปวตฺตา หิ เจตนา อิธ กาโยติ อธิเปฺปตาฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **เขตฺต**นฺติอาทีนิปิ กุสลากุสลกมฺมเสฺสว นามานิฯ ตญฺหิ วิปากสฺส วิรุหนฏฺฐานเฏฺฐน เขตฺตํ, ปติฏฺฐานเฏฺฐน วตฺถุ, การณเฏฺฐน อายตนํ, อธิกรณเฏฺฐน อธิกรณนฺติ วุจฺจติฯ

อิติ สตฺถา เอตฺตเกน ฐาเนน ตีหิ ทฺวาเรหิ อายูหิตกมฺมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺส กมฺมสฺส วิปจฺจนฏฺฐานํ ทเสฺสตุํ **จตฺตาโรเม ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อตฺตภาวปฺปฏิลาภา**ติ ปฏิลทฺธอตฺตภาวาฯ **อตฺตสเญฺจตนา กมตี**ติ อตฺตนา ปกปฺปิตเจตนา วหติ ปวตฺตติฯ

อตฺตสเญฺจตนาเหตุ เตสํ สตฺตานํ ตมฺหา กายา จุติ โหตีติอาทีสุ ขิฑฺฑาปโทสิกา เทวา **อตฺตสเญฺจตนาเหตุ** จวนฺติฯ เตสญฺหิ นนฺทนวนจิตฺตลตาวนผารุสกวนาทีสุ ทิพฺพรติสมปฺปิตานํ กีฬนฺตานํ ปานโภชเน สติ สมฺมุสฺสติ, เต อาหารุปเจฺฉเทน อาตเป ขิตฺตมาลา วิย มิลายนฺติฯ มโนปโทสิกา เทวา **ปรสเญฺจตนาเหตุ** จวนฺติ, เอเต จาตุมหาราชิกา เทวาฯ เตสุ กิร เอโก เทวปุโตฺต ‘‘นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามี’’ติ สปริวาโร รเถน วีถึ ปฏิปชฺชติฯ อถโญฺญ นิกฺขมโนฺต ตํ ปุรโต คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘กึ, โภ, อยํ กปโณ อทิฏฺฐปุพฺพํ วิย เอตํ ทิสฺวา ปีติยา อุทฺธุมาโต วิย คชฺชมาโน วิย จ คจฺฉตี’’ติ กุชฺฌติฯ ปุรโต คจฺฉโนฺตปิ นิวตฺติตฺวา ตํ กุทฺธํ ทิสฺวา กุทฺธา นาม สุวิชานา โหนฺตีติ กุทฺธภาวมสฺส ญตฺวา ‘‘ตฺวํ กุโทฺธ มยฺหํ กึ กริสฺสสิ, อยํ สมฺปตฺติ มยา ทานสีลาทีนํ วเสน ลทฺธา, น ตุยฺหํ วเสนา’’ติ ปฏิกุชฺฌติฯ เอกสฺมิญฺหิ กุเทฺธ อิตโร อกุโทฺธ รกฺขติ, อุโภสุ ปน กุเทฺธสุ เอกสฺส โกโธ อิตรสฺส ปจฺจโย โหติ, ตสฺสปิ โกโธ อิตรสฺส ปจฺจโย โหตีติ อุโภ กนฺทนฺตานํเยว โอโรธานํ จวนฺติฯ มนุสฺสา **อตฺตสเญฺจตนา จ ปรสเญฺจตนา จ เหตุ** จวนฺติ, อตฺตสเญฺจตนาย จ ปรสเญฺจตนาย จ เหตุภูตาย จวนฺตีติ อโตฺถฯ มนุสฺสา หิ กุชฺฌิตฺวา อตฺตนาว อตฺตานํ หเตฺถหิปิ ทเณฺฑหิปิ ปหรนฺติ, รชฺชุพนฺธนาทีหิปิ พนฺธนฺติ, อสินาปิ สีสํ ฉินฺทนฺติ, วิสมฺปิ ขาทนฺติ, ปปาเตปิ ปตนฺติ, อุทกมฺปิ ปวิสนฺติ, อคฺคิมฺปิ ปวิสนฺติ, ปเรปิ ทเณฺฑน วา สตฺถเน วา ปหริตฺวา มาเรนฺติฯ เอวํ เตสุ อตฺตสเญฺจตนาปิ ปรสเญฺจตนาปิ กมติฯ

กตเม เตน เทวา ทฏฺฐพฺพาติ กตเม นาม เต เทวา ทฏฺฐพฺพาติ อโตฺถฯ เตน วา อตฺตภาเวน กตเม เทวา ทฏฺฐพฺพาติปิ อโตฺถฯ กสฺมา ปน เถโร อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ, กึ อตฺตนา กเถตุํ นปฺปโหตีติ? ปโหติ, อิทํ ปน ปทํ อตฺตโน สภาเวน พุทฺธวิสยํ ปญฺหนฺติ เถโร น กเถสิฯ **เตน ทฏฺฐพฺพา**ติ เตน อตฺตภาเวน ทฏฺฐพฺพาฯ อยํ ปน ปโญฺห เหฏฺฐา กามาวจเรปิ รูปาวจเรปิ ลพฺภติ, ภวเคฺคน ปน ปริจฺฉินฺทิตฺวา กถิโต นิปฺปเทเสน กถิโต โหตีติ ภควตา เอวํ กถิโตฯ

อาคนฺตาโร อิตฺถตฺตนฺติ อิตฺถภาวํ กามาวจรปญฺจกฺขนฺธภาวเมว อาคนฺตาโร, เนว ตตุรูปปตฺติกา น อุปรูปปตฺติกา โหนฺติฯ **อนาคนฺตาโร อิตฺถตฺต**นฺติ อิมํ ขนฺธปญฺจกํ อนาคนฺตาโร, เหฏฺฐูปปตฺติกา น โหนฺติ, ตตุรูปปตฺติกา วา อุปรูปปตฺติกา วา ตเตฺถว วา ปรินิพฺพายิโน โหนฺตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ เหฏฺฐิมภเว นิพฺพตฺตานํ วเสน อุปรูปปตฺติกา เวทิตพฺพาฯ ภวเคฺค ปเนตํ นตฺถิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๒. วิภตฺติสุตฺตวณฺณนา

๑๗๒. ทุติเย **อตฺถปฏิสมฺภิทา**ติ ปญฺจสุ อเตฺถสุ ปเภทคตํ ญาณํฯ **โอธิโส**ติ การณโสฯ **พฺยญฺชนโส**ติ อกฺขรโสฯ **อเนกปริยาเยนา**ติ อเนเกหิ การเณหิฯ **อาจิกฺขามี**ติ กเถมิฯ **เทเสมี**ติ ปากฏํ กตฺวา กเถมิฯ **ปญฺญาเปมี**ติ ชานาเปมิฯ **ปฏฺฐเปมี**ติ ปฏฺฐเปตฺวา ปวเตฺตตฺวา กเถมิฯ **วิวรามี**ติ วิวฏํ กตฺวา กเถมิฯ **วิภชามี**ติ วิภชิตฺวา กเถมิฯ **อุตฺตานีกโรมี**ติ คมฺภีรํ อุตฺตานกํ กตฺวา กเถมิฯ **โส มํ ปเญฺหนา**ติ โส มํ ปเญฺหน อุปคจฺฉตุฯ **อหํ เวยฺยากรเณนา**ติ อหมสฺส ปญฺหกถเนน จิตฺตํ อาราเธสฺสามิฯ **โย โน ธมฺมานํ สุกุสโล**ติ โย อมฺหากํ อธิคตธมฺมานํ สุกุสโล สตฺถา, โส เอส สมฺมุขีภูโตฯ ยทิ มยา อตฺถปฏิสมฺภิทา น สจฺฉิกตา, ''สจฺฉิกโรหิ ตาว สาริปุตฺตา''ติ วตฺวา มํ ปฏิพาหิสฺสตีติ สตฺถุ ปุรโต นิสินฺนโกว สีหนาทํ นทติฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมาสุ จ ปน ปฏิสมฺภิทาสุ ติโสฺส ปฏิสมฺภิทา โลกิยา, อตฺถปฏิสมฺภิทา โลกิยโลกุตฺตราติฯ

๓. มหาโกฏฺฐิกสุตฺตวณฺณนา

๑๗๓. ตติเย **ผสฺสายตนาน**นฺติ ผสฺสาการานํ, ผสฺสสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานานนฺติ อโตฺถฯ **อตฺถญฺญํ กิญฺจี**ติ เอเตสุ อเสสโต นิรุเทฺธสุ ตโต ปรํ โกจิ อปฺปมตฺตโกปิ กิเลโส อตฺถีติ ปุจฺฉติฯ **นตฺถญฺญํ กิญฺจี**ติ อิธาปิ ''อปฺปมตฺตโกปิ กิเลโส นตฺถี''ติ ปุจฺฉติฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อิเม ปน จตฺตาโรปิ ปเญฺห สสฺสตุเจฺฉทเอกจฺจสสฺสตอมราวิเกฺขปวเสน ปุจฺฉติฯ เตนสฺส เถโร ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ ปฏิพาหโนฺต **มา เหว**นฺติ อาหฯ เอตฺถ **หิ**อิติ นิปาตมตฺตํ, เอวํ มา ภณีติ อโตฺถฯ อตฺตูปลทฺธิวเสเนว ''อตฺถญฺญํ กิญฺจิ อโญฺญ โกจิ อตฺตา นาม อตฺถี''ติ สสฺสตาทิอากาเรน ปุจฺฉติฯ กึ ปเนส อตฺตูปลทฺธิโกติ? น อตฺตูปลทฺธิโกฯ เอวํลทฺธิโก ปน ตเตฺถโก ภิกฺขุ นิสิโนฺน, โส ปุจฺฉิตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺส ลทฺธึ วิสฺสชฺชาปนตฺถํ เอวํ ปุจฺฉติฯ เยปิ จ อนาคเต เอวํลทฺธิกา ภวิสฺสนฺติ, เตสํ ''พุทฺธกาเลเปโส ปโญฺห มหาสาวเกหิ วิสฺสชฺชิโต''ติ วจโนกาสุปเจฺฉทนตฺถํ ปุจฺฉติเยวฯ

อปฺปปญฺจํ ปปเญฺจตีติ น ปปเญฺจตพฺพฏฺฐาเน ปปญฺจํ กโรติ, อนาจริตพฺพํ มคฺคํ จรติฯ **ตาวตา ปปญฺจสฺส คตี**ติ ยตฺตกา ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ คติ, ตตฺตกาว ตณฺหาทิฏฺฐิมานปฺปเภทสฺส ปปญฺจสฺส คติฯ **ฉนฺนํ, อาวุโส, ผสฺสายตนานํ อเสสวิราคนิโรธา ปปญฺจนิโรโธ ปปญฺจวูปสโม**ติ เอเตสุ ฉสุ อายตเนสุ สพฺพโส นิรุเทฺธสุ ปปญฺจาปิ นิรุทฺธาว โหนฺติ, วูปสนฺตาว โหนฺตีติ อโตฺถฯ อารุเปฺป ปน ปุถุชฺชนเทวตานํ กิญฺจาปิ ปญฺจ ผสฺสายตนานิ นิรุทฺธานิ, ฉฏฺฐสฺส ปน อนิรุทฺธตฺตา ตโยปิ ปปญฺจา อปฺปหีนาวฯ อปิจ ปญฺจโวการภววเสเนว ปโญฺห กถิโตติฯ จตุเตฺถ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๕. อุปวาณสุตฺตวณฺณนา

๑๗๕-๑๗๖. ปญฺจเม **วิชฺชายนฺตกโร โหตี**ติ วิชฺชาย วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกโร โหติ, สกลํ วฏฺฏทุกฺขํ ปริจฺฉินฺนํ ปริวฏุมํ กตฺวา ติฏฺฐตีติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **สอุปาทาโน**ติ สคหโณว หุตฺวาฯ **อนฺตกโร อภวิสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตํ กตฺวา ฐิโต อภวิสฺสฯ **จรณสมฺปโนฺน**ติ ปนฺนรสธมฺมเภเทน จรเณน สมนฺนาคโตฯ **ยถาภูตํ ชานํ ปสฺสํ อนฺตกโร โหตี**ติ ยถาสภาวํ มคฺคปญฺญาย ชานิตฺวา ปสฺสิตฺวา วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตํ กตฺวา ฐิโต นาม โหตีติ อรหตฺตนิกูเฏน ปญฺหํ นิฏฺฐเปสิฯ ฉฏฺฐํ เหฏฺฐา เอกกนิปาตวณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๗. ราหุลสุตฺตวณฺณนา

๑๗๗. สตฺตเม **อชฺฌตฺติกา**ติ เกสาทีสุ วีสติยา โกฏฺฐาเสสุ ถทฺธาการลกฺขณา ปถวีธาตุฯ **พาหิรา**ติ พหิทฺธา อนินฺทฺริยพเทฺธสุ ปาสาณปพฺพตาทีสุ ถทฺธาการลกฺขณา ปถวีธาตุฯ อิมินาว นเยน เสสาปิ ธาตุโย เวทิตพฺพาฯ **เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา**ติ อิทํ ตยํ ตณฺหามานทิฏฺฐิคฺคาหปฏิเกฺขปวเสน วุตฺตํฯ **สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺฐพฺพ**นฺติ เหตุนา การเณน มคฺคปญฺญาย ปสฺสิตพฺพํฯ **ทิสฺวา**ติ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย ปสฺสิตฺวาฯ **อเจฺฉจฺฉิ ตณฺห**นฺติ มคฺควชฺฌตณฺหํ สมูลกํ ฉินฺทิฯ **วิวตฺตยิ สํโยชน**นฺติ ทสวิธมฺปิ สํโยชนํ วิวตฺตยิ อุพฺพเตฺตตฺวา ปชหิฯ **สมฺมา มานาภิสมยา**ติ เหตุนา การเณน นววิธสฺส มานสฺส ปหานาภิสมยาฯ **อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขํ ปริจฺฉินฺนํ ปริวฏุมํ อกาสิ, กตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ อิติ สตฺตาริ สํยุตฺตมหานิกาเย ราหุโลวาเท (สํ. นิ. ๓.๙๑ อาทโย) วิปสฺสนา กถิตา, จูฬราหุโลวาเทปิ (ม. นิ. ๓.๔๑๖ อาทโย) วิปสฺสนา กถิตา, อมฺพลฏฺฐิกราหุโลวาเท (ม. นิ. ๒.๑๐๗ อาทโย) ทหรเสฺสว สโต มุสาวาทา เวรมณี กถิตา, มหาราหุโลวาเท (ม. นิ. ๒.๑๑๓ อาทโย) วิปสฺสนา กถิตาฯ อิมสฺมึ องฺคุตฺตรมหานิกาเย อยํ จตุโกฺกฏฺฐกสุญฺญตา นาม กถิตาติฯ

๘. ชมฺพาลีสุตฺตวณฺณนา

๑๗๘. อฏฺฐเม **สนฺตํ เจโตวิมุตฺติ**นฺติ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ อญฺญตรํ สมาปตฺติํฯ **สกฺกายนิโรธ**นฺติ เตภูมกวฏฺฏสงฺขาตสฺส สกฺกายสฺส นิโรธํ, นิพฺพานนฺติ อโตฺถฯ **น ปกฺขนฺทตี**ติ อารมฺมณวเสน น ปกฺขนฺทติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **น ปาฏิกโงฺข**ติ น ปาฏิกงฺขิตโพฺพฯ **เลปคเตนา**ติ เลปมกฺขิเตนฯ

อิมสฺมิญฺจ ปนเตฺถ นทีปารํ คนฺตุกามปุริโสปมฺมํ อาหริตพฺพํ – เอโก กิร ปุริโส จณฺฑโสตาย วาฬมจฺฉากุลาย นทิยา ปารํ คนฺตุกาโม ‘‘โอริมํ ตีรํ สาสงฺกํ สปฺปฏิภยํ, ปาริมํ ตีรํ เขมํ อปฺปฏิภยํ, กึ นุ โข กตฺวา ปารํ คมิสฺสามี’’ติ ปฏิปาฏิยา ฐิเต อฏฺฐ กกุธรุเกฺข ทิสฺวา ‘‘สกฺกา อิมาย รุกฺขปฏิปาฏิยา คนฺตุ’’นฺติ มนสิกตฺวา ‘‘กกุธรุกฺขา นาม มฏฺฐสาขา โหนฺติ, สาขาย หตฺถา น สณฺฐเหยฺยุ’’นฺติ นิโคฺรธปิลกฺขรุกฺขาทีนํ อญฺญตรสฺส ลาขาย หตฺถปาเท มเกฺขตฺวา ทกฺขิณหเตฺถน เอกํ สาขํ คณฺหิฯ หโตฺถ ตเตฺถว ลคฺคิฯ ปุน วามหเตฺถน ทกฺขิณปาเทน วามปาเทนาติ จตฺตาโรปิ หตฺถปาทา ตเตฺถว ลคฺคึสุฯ โส อโธสิโร ลมฺพมาโน อุปรินทิยํ เทเว วุเฏฺฐ ปุณฺณาย นทิยา โสเต นิมุโคฺค กุมฺภีลาทีนํ ภโกฺข อโหสิฯ

ตตฺถ นทีโสตํ วิย สํสารโสตํ ทฏฺฐพฺพํ, โสตสฺส ปารํ คนฺตุกามปุริโส วิย โยคาวจโร, โอริมตีรํ วิย สกฺกาโย, ปาริมตีรํ วิย นิพฺพานํ, ปฏิปาฏิยา ฐิตา อฏฺฐ กกุธรุกฺขา วิย อฏฺฐ สมาปตฺติโย, เลปมกฺขิเตน หเตฺถน สาขาคหณํ วิย ฌานวิปสฺสนานํ ปาริปนฺถิเก อโสเธตฺวา สมาปตฺติสมาปชฺชนํ, จตูหิ หตฺถปาเทหิ สาขาย พทฺธสฺส โอลมฺพนํ วิย ปฐมชฺฌาเน นิกนฺติยา ลคฺคกาโล, อุปริโสเต วุฏฺฐิ วิย ฉสุ ทฺวาเรสุ กิเลสานํ อุปฺปนฺนกาโล, นทิยา ปุณฺณาย โสเต นิมุคฺคสฺส กุมฺภีลาทีนํ ภกฺขภูตกาโล วิย สํสารโสเต นิมุคฺคสฺส จตูสุ อปาเยสุ ทุกฺขานุภวนกาโล เวทิตโพฺพฯ

สุเทฺธน หเตฺถนาติ สุโธเตน ปริสุทฺธหเตฺถนฯ อิมสฺมิมฺปิ อเตฺถ ตาทิสเมว โอปมฺมํ กาตพฺพํ – ตเถว หิ ปารํ คนฺตุกาโม ปุริโส ‘‘กกุธรุกฺขา นาม มฏฺฐสาขา, กิลิฏฺฐหเตฺถน คณฺหนฺตสฺส หโตฺถ ปริคฺคเลยฺยา’’ติ หตฺถปาเท สุโธเต กตฺวา เอกํ สาขํ คณฺหิตฺวา ปฐมํ รุกฺขํ อารุโฬฺหฯ ตโต โอตริตฺวา ทุติยํ…เป.… ตโต โอตริตฺวา อฏฺฐมํ, อฏฺฐมรุกฺขโต โอตริตฺวา ปาริมตีเร เขมนฺตภูมึ คโตฯ

ตตฺถ ‘‘อิเมหิ รุกฺเขหิ ปาริมตีรํ คมิสฺสามี’’ติ ตสฺส ปุริสสฺส จินฺติตกาโล วิย โยคิโน ‘‘อฏฺฐ สมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย อรหตฺตํ คมิสฺสามี’’ติ จินฺติตกาโล, สุเทฺธน หเตฺถน สาขาคหณํ วิย ฌานวิปสฺสนานํ ปาริปนฺถิกธมฺเม โสเธตฺวา สมาปตฺติสมาปชฺชนํฯ ตตฺถ ปฐมรุกฺขาโรหณกาโล วิย ปฐมชฺฌานสมาปตฺติกาโล, ปฐมรุกฺขโต โอรุยฺห ทุติยํ อารุฬฺหกาโล วิย ปฐมชฺฌาเน นิกนฺติยา อพทฺธสฺส ตโต วุฏฺฐาย ทุติยชฺฌานสมาปนฺนกาโล…เป.… สตฺตมรุกฺขโต โอรุยฺห อฏฺฐมํ อารุฬฺหกาโล วิย อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยํ นิกนฺติยา อพทฺธสฺส ตโต วุฏฺฐาย เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปนฺนกาโลฯ อฏฺฐมรุกฺขโต โอรุยฺห ปาริมตีรํ เขมนฺตภูมิํ คตกาโล วิย เนวสญฺญานาสญฺญายตเน นิกนฺติยา อพทฺธสฺส สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตปฺปตฺตกาโล เวทิตโพฺพฯ

อวิชฺชาปฺปเภทํ มนสิ กโรตีติ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ อญฺญาณภูตาย คณฺหหลมหาอวิชฺชาย ปเภทสงฺขาตํ อรหตฺตํ มนสิ กโรติฯ **น ปกฺขนฺทตี**ติ อารมฺมณวเสเนว น ปกฺขนฺทติฯ **ชมฺพาลี**ติ คามโต นิกฺขนฺตสฺส มหาอุทกสฺส ปติฏฺฐานภูโต มหาอาวาโฏฯ **อเนกวสฺสคณิกา**ติ คามสฺส วา นครสฺส วา อุปฺปนฺนกาเลเยว อุปฺปนฺนตฺตา อเนกานิ วสฺสคณานิ อุปฺปนฺนาย เอติสฺสาติ อเนกวสฺสคณิกาฯ **อายมุขานี**ติ จตโสฺส ปวิสนกนฺทราฯ **อปายมุขานี**ติ อปวาหนจฺฉิทฺทานิฯ **น อาฬิปฺปเภโท ปาฏิกโงฺข**ติ น ปาฬิปฺปเภโท ปาฏิกงฺขิตโพฺพฯ น หิ ตโต อุทกํ อุฏฺฐาย ปาฬิํ ภินฺทิตฺวา กจวรํ คเหตฺวา มหาสมุทฺทํ ปาปุณาติฯ

อิมสฺส ปนตฺถสฺส วิภาวนตฺถํ อุยฺยานคเวสกโอปมฺมํ อาหริตพฺพํฯ เอโก กิร นครวาสิโก กุลปุโตฺต อุยฺยานํ คเวสโนฺต นครโต นาติทูเร นจฺจาสเนฺน มหนฺตํ ชมฺพาลิํ อทฺทสฯ โส ‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน รมณียํ อุยฺยานํ ภวิสฺสตี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา กุทฺทาลํ อาทาย จตฺตาริปิ กนฺทรานิ ปิธาย อปวาหนจฺฉิทฺทานิ วิวริตฺวา อฏฺฐาสิฯ เทโว น สมฺมา วสฺสิ, อวเสสอุทกํ อปวาหนจฺฉิเทฺทน ปริสฺสวิตฺวา คตํฯ จมฺมขณฺฑปิโลติกาทีนิ ตเตฺถว ปูติกานิ ชาตานิ, ปาณกา สณฺฐิตา, สมนฺตา อนุปคมนียา ชาตาฯ อุปคตานมฺปิ นาสาปุเฏ ปิธาย ปกฺกมิตพฺพํ โหติ ฯ โส กติปาเหน อาคนฺตฺวา ปฏิกฺกมฺม ฐิโต โอโลเกตฺวา ‘‘น สกฺกา อุปคนฺตุ’’นฺติ ปกฺกามิฯ

ตตฺถ นครวาสี กุลปุโตฺต วิย โยคาวจโร ทฏฺฐโพฺพ, อุยฺยานํ คเวสเนฺตน คามทฺวาเร ชมฺพาลิยา ทิฏฺฐกาโล วิย จาตุมหาภูติกกาโย, อายมุขานํ ปิหิตกาโล วิย ธมฺมสฺสวโนทกสฺส อลทฺธกาโล, อปายมุขานํ วิวฏกาโล วิย ฉทฺวาริกสํวรสฺส วิสฺสฏฺฐกาโล, เทวสฺส สมฺมา อวุฏฺฐกาโล วิย สปฺปายกมฺมฏฺฐานสฺส อลทฺธกาโล, อวเสสอุทกสฺส อปายมุเขหิ ปริสฺสวิตฺวา คตกาโล วิย อพฺภนฺตเร คุณานํ ปริหีนกาโล, อุทกสฺส อุฏฺฐาย ปาฬิํ ภินฺทิตฺวา กจวรํ อาทาย มหาสมุทฺทํ ปาปุณิตุํ อสมตฺถกาโล วิย อรหตฺตมเคฺคน อวิชฺชาปาฬิํ ภินฺทิตฺวา กิเลสราสิํ วิธมิตฺวา นิพฺพานํ สจฺฉิกาตุํ อสมตฺถกาโล, จมฺมขณฺฑปิโลติกาทีนํ ตเตฺถว ปูติภาโว วิย อพฺภนฺตเร ราคาทิกิเลเสหิ ปริปูริตกาโล, ตสฺส อาคนฺตฺวา ทิสฺวา วิปฺปฏิสาริโน คตกาโล วิย วฏฺฏสมงฺคิปุคฺคลสฺส วเฏฺฏ อภิรตกาโล เวทิตโพฺพฯ

อาฬิปฺปเภโท ปาฏิกโงฺขติ ปาฬิปฺปเภโท ปาฏิกงฺขิตโพฺพฯ ตโต หิ อุทกํ อุฏฺฐาย ปาฬิํ ภินฺทิตฺวา กจวรํ อาทาย มหาสมุทฺทํ ปาปุณิตุํ สกฺขิสฺสตีติ อโตฺถฯ

อิธาปิ ตเทว โอปมฺมํ อาหริตพฺพํฯ ตตฺถ อายมุขานํ วิวฏกาโล วิย สปฺปายธมฺมสฺสวนสฺส ลทฺธกาโล, อปายมุขานํ ปิหิตกาโล วิย ฉสุ ทฺวาเรสุ สํวรสฺส ปจฺจุปฏฺฐิตกาโล, เทวสฺส สมฺมา วุฏฺฐกาโล วิย สปฺปายกมฺมฏฺฐานสฺส ลทฺธกาโล, อุทกสฺส อุฏฺฐาย ปาฬิํ ภินฺทิตฺวา กจวรํ อาทาย มหาสมุทฺทํ ปตฺตกาโล วิย อรหตฺตมเคฺคน อวิชฺชํ ภินฺทิตฺวา อกุสลราสิํ วิธมิตฺวา อร

หตฺตํ สจฺฉิกตกาโล, อายมุเขหิ ปวิเฏฺฐน อุทเกน สรสฺส ปริปุณฺณกาโล วิย อพฺภนฺตเร โลกุตฺตรธมฺเมหิ ปริปุณฺณกาโล, สมนฺตโต วตึ กตฺวา รุเกฺข โรเปตฺวา อุยฺยานมเชฺฌ ปาสาทํ มาเปตฺวา นาฏกานิ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา สุโภชนํ ภุญฺชนฺตสฺส นิสินฺนกาโล วิย ธมฺมปาสาทํ อารุยฺห นิพฺพานารมฺมณํ ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา นิสินฺนกาโล เวทิตโพฺพฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ เทสนา ปน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสิกา กถิตาติฯ

๙. นิพฺพานสุตฺตวณฺณนา

๑๗๙. นวเม **หานภาคิยา สญฺญา**ติอาทีสุ ‘‘ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภึ กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ, หานภาคินี ปญฺญา’’ติ (วิภ. ๗๙๙) อภิธเมฺม วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ยถาภูตํ นปฺปชานนฺตี**ติ ยถาสภาวโต มคฺคญาเณน น ชานนฺติฯ

๑๐. มหาปเทสสุตฺตวณฺณนา

๑๘๐. ทสเม **โภคนคเร วิหรตี**ติ ปรินิพฺพานสมเย จาริกํ จรโนฺต ตํ นครํ ปตฺวา ตตฺถ วิหรติฯ **อานนฺทเจติเย**ติ อานนฺทยกฺขสฺส ภวนฏฺฐาเน ปติฏฺฐิตวิหาเรฯ **มหาปเทเส**ติ มหาโอกาเส มหาอปเทเส วา, พุทฺธาทโย มหเนฺต มหเนฺต อปทิสิตฺวา วุตฺตานิ มหาการณานีติ อโตฺถฯ **เนว อภินนฺทิตพฺพ**นฺติ หฏฺฐตุเฏฺฐหิ สาธุการํ ทตฺวา ปุเพฺพว น โสตพฺพํฯ เอวํ กเต หิ ปจฺฉา ‘‘อิทํ น สเมตี’’ติ วุจฺจมาโนปิ ‘‘กึ ปุเพฺพว อยํ ธโมฺม, อิทานิ น ธโมฺม’’ติ วตฺวา ลทฺธึ น วิสฺสเชฺชติฯ **นปฺปฏิโกฺกสิตพฺพ**นฺติ ‘‘กึ เอส พาโล วทตี’’ติ เอวํ ปุเพฺพว น วตฺตพฺพํฯ เอวํ วุเตฺต หิ วตฺตุํ ยุตฺตมฺปิ น วกฺขติฯ เตนาห – **อนภินนฺทิตฺวา อปฺปฏิโกฺกสิตฺวา**ติฯ **ปทพฺยญฺชนานี**ติ ปทสงฺขาตานิ พฺยญฺชนานิฯ **สาธุกํ อุคฺคเหตฺวา**ติ ‘‘อิมสฺมึ ฐาเน ปาฬิ วุตฺตา, อิมสฺมึ ฐาเน อโตฺถ วุโตฺต, อิมสฺมึ ฐาเน อนุสนฺธิ กถิตา , อิมสฺมึ ฐาเน ปุพฺพาปรํ กถิต’’นฺติ สุฏฺฐุ คเหตฺวาฯ **สุเตฺต โอตาเรตพฺพานี**ติ สุเตฺต โอตริตพฺพานิฯ **วินเย สนฺทเสฺสตพฺพานี**ติ วินเย สํสเนฺทตพฺพานิฯ

เอตฺถ จ **สุตฺต**นฺติ วินโย วุโตฺตฯ ยถาห – ‘‘กตฺถ ปฏิกฺขิตฺตํ, สาวตฺถิยํ สุตฺตวิภเงฺค’’ติ (จูฬว. ๔๕๗) **วินโย**ติ ขนฺธโกฯ ยถาห – ‘‘วินยาติสาเร’’ติฯ เอวํ วินยปิฏกมฺปิ น ปริยาทิยติฯ อุภโตวิภงฺคา ปน สุตฺตํ, ขนฺธกปริวารา วินโยติ เอวํ วินยปิฏกํ ปริยาทิยติฯ อถ วา สุตฺตนฺตปิฏกํ สุตฺตํ, วินยปิฏกํ วินโยติ เอวํ เทฺวเยว ปิฏกานิ ปริยาทิยนฺติฯ สุตฺตนฺตาภิธมฺมปิฏกานิ วา สุตฺตํ, วินยปิฏกํ วินโยติ เอวมฺปิ ตีณิ ปิฏกานิ น ตาว ปริยาทิยนฺติฯ อสุตฺตนามกญฺหิ พุทฺธวจนํ นาม อตฺถิฯ เสยฺยถิทํ – ชาตกํ ปฏิสมฺภิทา นิเทฺทโส สุตฺตนิปาโต ธมฺมปทํ อุทานํ อิติวุตฺตกํ วิมานวตฺถุ เปตวตฺถุ เถรคาถา เถรีคาถา อปทานนฺติฯ

สุทินฺนเตฺถโร ปน ‘‘อสุตฺตนามกํ พุทฺธวจนํ นตฺถี’’ติ ตํ สพฺพํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘‘ตีณิ ปิฏกานิ สุตฺตํ, วินโย ปน การณ’’นฺติ อาหฯ ตโต ตํ การณํ ทเสฺสโนฺต อิทํ สุตฺตมาหริ –

> ‘‘เย โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ, อิเม ธมฺมา สราคาย สํวตฺตนฺติ โน วิราคาย, สํโยคาย สํวตฺตนฺติ โน วิสํโยคาย, สอุปาทานาย สํวตฺตนฺติ โน อนุปาทานาย, มหิจฺฉตาย สํวตฺตนฺติ โน อปฺปิจฺฉตาย, อสนฺตุฏฺฐิยา สํวตฺตนฺติ โน สนฺตุฏฺฐิยา, โกสชฺชาย สํวตฺตนฺติ โน วีริยารมฺภาย, สงฺคณิกาย สํวตฺตนฺติ โน ปวิเวกาย, อาจยาย สํวตฺตนฺติ โน อปจยายฯ เอกํเสน, โคตมิ, ชาเนยฺยาสิ ‘เนโส ธโมฺม เนโส วินโย เนตํ สตฺถุสาสน’นฺติฯ

‘‘เย จ โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ, อิเม ธมฺมา วิราคาย สํวตฺตนฺติ โน สราคาย, วิสํโยคาย สํวตฺตนฺติ โน สํโยคายฯ อนุปาทานาย สํวตฺตนฺติ โน สอุปาทานาย, อปฺปิจฺฉตาย สํวตฺตนฺติ โน มหิจฺฉตาย, สนฺตุฏฺฐิยา สํวตฺตนฺติ โน อสนฺตุฏฺฐิยา, วีริยารมฺภาย สํวตฺตนฺติ โน โกสชฺชาย, ปวิเวกาย สํวตฺตนฺติ โน สงฺคณิกาย, อปจยาย สํวตฺตนฺติ โน อาจยายฯ เอกํเสน, โคตมิ , ชาเนยฺยาสิ ‘เอโส ธโมฺม เอโส วินโย เอตํ สตฺถุ สาสน’’’นฺติ (จูฬว. ๔๐๖; อ. นิ. ๘.๕๓)ฯ

ตสฺมา **สุเตฺต**ติ เตปิฏกพุทฺธวจเน โอตาเรตพฺพานิฯ **วินเย**ติ เอตสฺมิํ ราคาทิวินยการเณ สํสเนฺทตพฺพานีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **น เจว สุเตฺต โอตรนฺตี**ติ สุตฺตปฎิปาฏิยา กตฺถจิ อนาคนฺตฺวา ฉลฺลิํ อุฏฺฐเปตฺวา คุฬฺหเวสฺสนฺตร-คุฬฺหอุมฺมคฺค-คุฬฺหวินยเวทลฺลปิฏกานํ อญฺญตรโต อาคตานิ ปญฺญายนฺตีติ อโตฺถฯ เอวํ อาคตานิ หิ ราคาทิวินเย จ อปญฺญายมานานิ ฉเฑฺฑตพฺพานิ โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อิติ หิทํ, ภิกฺขเว, ฉเฑฺฑยฺยาถา’’ติฯ เอเตนุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิทํ, ภิกฺขเว, จตุตฺถํ มหาปเทสํ ธาเรยฺยาถา**ติ อิมํ, ภิกฺขเว, จตุตฺถํ ธมฺมสฺส ปติฏฺฐาโนกาสํ ธาเรยฺยาถาติฯ

สเณฺจตนิยวโคฺค ตติโยฯ

(๑๙) ๔. พฺราหฺมณวโคฺค

๑. โยธาชีวสุตฺตวณฺณนา

๑๘๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **ฐานกุสโล**ติ เยน ฐาเนน ฐิโต อวิราเธตฺวา วิชฺฌิตุํ สโกฺกติ, ตสฺมิํ ฐาเน กุสโลฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๒. ปาฏิโภคสุตฺตวณฺณนา

๑๘๒. ทุติเย **นตฺถิ โกจิ ปาฏิโภโค**ติ อหํ เต ปาฏิโภโคติ เอวํ ปาฏิโภโค ภวิตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ **ชราธมฺม**นฺติ ชราสภาวํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

๓. สุตสุตฺตวณฺณนา

๑๘๓. ตติเย **นตฺถิ ตโต โทโส**ติ ตสฺมิํ โทโส นาม นตฺถีติ อโตฺถฯ

๔. อภยสุตฺตวณฺณนา

๑๘๔. จตุเตฺถ กิจฺฉาชีวิตการณฺเฏฺฐน โรโคว **โรคาตโงฺก** นามฯ **ผุฏฺฐสฺสา**ติ เตน โรคาตเงฺกน สมนฺนาคตสฺสฯ **อุรตฺตาฬิํ กนฺทตี**ติ อุรํ ตาเฬตฺวา โรทติฯ **อกตกลฺยาโณ**ติอาทีสุ กลฺยาณํ วุจฺจติ ปุญฺญกมฺมํ , ตํ อกตํ เอเตนาติ อกตกลฺยาโณฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ปุญฺญกมฺมเมว หิ โกสลฺลสมฺภูตตฺตา **กุสลํ,** ภีตสฺส ปริตฺตายกตฺตา **ภีรุตฺตาณ**นฺติ วุจฺจติฯ **กตปาโป**ติอาทีสุ ปาปํ วุจฺจติ ลามกํ อกุสลกมฺมํฯ **ลุทฺทน**ฺติ กกฺขฬกมฺมํฯ **กิพฺพิส**นฺติ สมลํ อปริสุทฺธกมฺมํฯ **กงฺขี โหตี**ติ พุทฺธธมฺมสงฺฆคุเณสุ เจว สิกฺขาย จ ปุพฺพเนฺต จ อปรเนฺต จ ปุพฺพนฺตาปรเนฺต จ ปฏิจฺจสมุปฺปาเท จาติ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ กงฺขาย สมนฺนาคโต โหติฯ **วิจิกิจฺฉี**ติ วิจิกิจฺฉาย สมนฺนาคโต สาสนสทฺธเมฺม น นิฏฺฐํ คโต, อุคฺคหปริปุจฺฉาวเสน นิฏฺฐํ คนฺตุํ น สโกฺกติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๕. พฺราหฺมณสจฺจสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. ปญฺจเม **พฺราหฺมณสจฺจานี**ติ พฺราหฺมณานํ สจฺจานิ ตถานิฯ **โส เตน น สมโณติ มญฺญตี**ติ โส ขีณาสโว เตน สเจฺจน ''อหํ สมโณ''ติ ตณฺหามานทิฏฺฐีหิ น มญฺญติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ยเทว ตตฺถ สจฺจํ, ตทภิญฺญายา**ติ ยํ ตตฺถ ''สเพฺพ ปาณา อวชฺฌา''ติ ปฏิปตฺติยา สจฺจํ ตถํ อวิปรีตํฯ อิมินา วจีสจฺจํ อพฺภนฺตรํ กตฺวา ปรมตฺถสจฺจํ นิพฺพานํ ทเสฺสติฯ **ตทภิญฺญายา**ติ ตํ อุภยมฺปิ อภิวิสิฏฺฐาย ปญฺญาย ชานิตฺวาฯ **อนุทฺทยาย อนุกมฺปาย ปฏิปโนฺน โหตี**ติ อนุทฺทยตฺถาย จ อนุกมฺปตฺถาย จ ยา ปฏิปทา, ตํ ปฏิปโนฺน โหติ, ปูเรตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ เสสปฏิปทาสุปิ เอเสว นโยฯ

สเพฺพ กามาติ สเพฺพ วตฺถุกามกิเลสกามาฯ **อิติ วทํ พฺราหฺมโณ สจฺจมาหา**ติ เอวมฺปิ วทโนฺต ขีณาสวพฺราหฺมโณ สจฺจเมว อาหฯ **สเพฺพ ภวา**ติ กามภวาทโย ตโยปิฯ **นาหํ กฺวจนี**ติ เอตฺถ ปน จตุโกฺกฏิกสุญฺญตา กถิตาฯ อยญฺหิ ''นาหํ กฺวจนี''ติ กฺวจิ อตฺตานํ น ปสฺสติ, **กสฺสจิ กิญฺจนตสฺมิ**นฺติ อตฺตโน อตฺตานํ กสฺสจิ ปรสฺส กิญฺจนภาเว อุปเนตพฺพํ น ปสฺสติ, ภาติฏฺฐาเน ภาตรํ, สหายฏฺฐาเน สหายํ, ปริกฺขารฏฺฐาเน วา ปริกฺขารํ มญฺญิตฺวา อุปเนต

พฺพํ น ปสฺสตีติ อโตฺถ ฯ **น จ มม กฺวจนี**ติ เอตฺถ มมสทฺทํ ตาว ฐเปตฺวา ‘‘น จ กฺวจนิ ปรสฺส จ อตฺตานํ กฺวจิ น ปสฺสตี’’ติ อยมโตฺถ ฯ อิทานิ ‘‘มมสทฺทํ อาหริตฺวา มม กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนํ นตฺถี’’ติ โส ปรสฺส อตฺตา มม กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนภาเว อตฺถีติ น ปสฺสติ, อตฺตโน ภาติฎฺฐาเน ภาตรํ, สหายฎฺฐาเน สหายํ, ปริกฺขารฎฺฐาเน วา ปริกฺขารนฺติ กิสฺมิญฺจิ ฐาเน ปรสฺส อตฺตานํ อิมินา กิญฺจนภาเวน อุปเนตพฺพํ น ปสฺสตีติ อโตฺถ ฯ เอวมยํ ยสฺมา เนว กตฺถจิ อตฺตานํ ปสฺสติ, น ตํ ปรสฺส กิญฺจนภาเว อุปเนตพฺพํ ปสฺสติ, น ปรสฺส อตฺตานํ ปสฺสติ, น ปรสฺส อตฺตานํ อตฺตโน กิญฺจนภาเว อุปเนตพฺพํ ปสฺสตีติ ฯ **อิติ วทํ พฺราหฺมโณ**ติ เอวํ จตุโกฺกฎิกํ สุญฺญตํ วทโนฺตปิ ขีณาสวพฺราหฺมโณ ตสฺสา ปฎิปทาย สมฺมา ปฎิวิทฺธตฺตา สจฺจเมว อาห, น มุสาติ สเพฺพสฺปิ วาเรสุ มญฺญนานํ ปหีนตฺตาเยว น มญฺญตีติ จ อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ **อากิญฺจญฺญํเยว ปฎิปทนฺ**ติ กิญฺจนภาววิรหิตํ นิปฺปลิโพธํ นิคฺคหณเมว ปฎิปทํ ปฎิปโนฺน โหติ ปูเรตฺวา ฐิโต ฯ

อิมานิ โข ปริพฺพาชกา จตฺตาริ พฺราหฺมณสจฺจานิ มยา สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวทิตานีติ ยานิ ตุเมฺห โภวาทิพฺราหฺมณานํ สจฺจานิ วเทถ, เตหิ อญฺญานิ มยา อิมานิ พาหิตปาปพฺราหฺมณสฺส จตฺตาริ สจฺจานิ จตูหิ มเคฺคหิ โสฬสวิเธน กิเจฺจน ชานิตฺวา ปจฺจกฺขํ กตฺวา ปเวทิตานิ เทสิตานิ โชติตานีติ อโตฺถ ฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต จตูสุปิ ฐาเนสุ ขีณาสวสฺส วจีสจฺจเมว กถิตนฺติ ฯ

๖. อุมฺมคฺคสุตฺตวณฺณนา

๑๘๖. ฉเฎฺฐ **ปริกสฺสตี**ติ อากฑฺฒียติ ฯ **อุมฺมโคฺค**ติ อุมฺมุชฺชนํ, ปญฺญาคมนนฺติ อโตฺถ ฯ ปญฺญา เอว วา อุมฺมุชฺชนเฎฺฐน อุมฺมโคฺคติ วุจฺจติ ฯ สาว ปฎิภานเฎฺฐน **ปฎิภานํ** ฯ **จิตฺตสฺส อุปฺปนฺนสฺส วสํ คจฺฉตี**ติ เย จิตฺตสฺส วสํ คจฺฉนฺติ, เตสํเยวเตฺถ คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ **อตฺถมญฺญาย ธมฺมมญฺญายา**ติ อตฺถญฺจ ปาฬิญฺจ ชานิตฺวา ฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฎิปโนฺน โหตี**ติ โลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุจฺฉวิกธมฺมํ สห สีเลน ปุพฺพภาคปฺปฎิปทํ ปฎิปโนฺน โหติ ฯ **นิเพฺพธิกปโญฺญ**ติ นิพฺพิชฺฌนกปโญฺญ ฯ **อิทํ ทุกฺขนฺ**ติ ฐเปตฺวา ตณฺหํ เสสํ เตภูมกกฺขนฺธปญฺจกํ ทุกฺขนฺติ สุตํ โหติ ฯ **ปญฺญายา**ติ มคฺคปญฺญาย ฯ **อยํ ทุกฺขสมุทโย**ติ วฎฺฎมูลกตณฺหา ตสฺส ทุกฺขสฺส สมุทโยติ สุตํ โหติ ฯ อิมินา อุปาเยน เสสทฺวเยปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ จตุตฺถปญฺหวิสฺสชฺชเนน อรหตฺตผลํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

๗. วสฺสการสุตฺตวณฺณนา

๑๘๗. สตฺตเม **โตเทยฺยสฺสา**ติ ตุทิคามวาสิกสฺส ฯ **ปริสตี**ติ สนฺนิปติตาย ปริสาย ฯ **ปรูปารมฺภํ วเตฺตนฺตี**ติ ปรครหํ ปวเตฺตนฺติ กเถนฺติ ฯ **พาโล อยํ ราชา**ติอาทิ ยํ เต อุปารมฺภํ วเตฺตนฺติ, ตสฺส ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ ฯ **สมเณ รามปุเตฺต**ติ อุทเก รามปุเตฺต ฯ **อภิปฺปสโนฺน**ติ อติกฺกมฺม ปสโนฺน ฯ **ปรมนิปจฺจการนฺ**ติ อุตฺตมนิปาตกิริยํ นีจวุตฺติํ ฯ **ปริหารกา**ติ ปริจารกา ฯ **ยมโก**ติอาทีนิ เตสํ นามานิ ฯ เตสุ หิ เอโก ยมโก นาม, เอโก โมคฺคโลฺล นาม, เอโก อุโคฺค นาม, เอโก นาวินฺทกี นาม, เอโก คนฺธโพฺพ นาม, เอโก อคฺคิเวโสฺส นาม ฯ **ตฺยาสฺสุทนฺ**ติ เอตฺถ **อสฺสุทนฺ**ติ นิปาตมตฺตํ, เต อตฺตโน ปริสติ นิสิเนฺนติ อโตฺถ ฯ **อิมินา นเยน เนตี**ติ อิมินา การเณน อนุเนติ ชานาเปติ ฯ **กรณียาธิกรณีเยสู**ติ ปณฺฑิเตหิ กตฺตพฺพกิเจฺจสุ จ อติเรกกตฺตพฺพกิเจฺจสุ จ ฯ **วจนียาธิวจนีเยสู**ติ วตฺตเพฺพสุ จ อติเรกวตฺตเพฺพสุ จ ฯ **อลมตฺถทสตเรหี**ติ เอตฺถ อเตฺถ ปสฺสิตุํ สมตฺถา อลมตฺถทสา, เต อติสิตฺวา ฐิตา อลมตฺถทสตรา, เตหิ อลมตฺถทสตเรหิ ฯ **อลมตฺถทสตโร**ติ อลมตฺถทสตาย อุตฺตริตโร, เฉเกหิ เฉกตโร ปณฺฑิเตหิ ปณฺฑิตตโรติ ปุจฺฉโนฺต เอวมาห ฯ อถสฺส เต ปฎิปุจฺฉนฺตา **เอวํ โภ**ติอาทิมาหํสุ ฯ อิติ พฺ

ราหฺมโณ อตฺตโน สปฺปุริสตาย ตํ เอเฟยฺยราชานมฺปิ ตสฺส ปริวาริเกปิ อุทกมฺปิ รามปุตฺตํ ปสํสิฯ อโนฺธ วิย หิ อสปฺปุริโส, จกฺขุมา วิย สปฺปุริโสฯ ยถา อโนฺธ เนว อนนฺธํ น อนฺธํ ปสฺสติ, เอวํ อสปฺปุริโส เนว สปฺปุริสํ น อสปฺปุริสํ ชานาติฯ ยถา จกฺขุมา อนฺธมฺปิ อนนฺธมฺปิ ปสฺสติ, เอวํ สปฺปุริโส สปฺปุริสมฺปิ อสปฺปุริสมฺปิ ชานาติฯ โตเทยฺยปิ สปฺปุริสตาย อสปฺปุริเส อญฺญาสีติ อิมมตฺถวสํ ปฏิจฺจ ตุฎฺฐมานโส พฺราหฺมโณ **อจฺฉริยํ โภ, โคตมา**ติอาทีนิ วตฺวา ตถาคตสฺส ภาสิตํ อนุโมทิตฺวา ปกฺกามิฯ

๘. อุปกสุตฺตวณฺณนา

๑๘๘. อฎฺฐเม **อุปโก**ติ ตสฺส นามํฯ **มณฺฑิกาปุตฺโต**ติ มณฺฑิกาย ปุตฺโตฯ **อุปสงฺกมี**ติ โส กิร เทวทตฺตสฺส อุปฎฺฐาโก, ‘‘กึ นุ โข สตฺถา มยิ อตฺตโน สนฺติกํ อุปคเต วณฺณํ กเถสฺสติ, อุทาหุ อวณฺณ’’นฺติ ปริคฺคณฺหนตฺถํ อุปสงฺกมิฯ ‘‘เนรยิโก เทวทตฺโต กปฺปฏฺโฐ อเตกิจฺโฉ’’ติ (จูฬว. ๓๔๘) วจนํ สุตฺวา สตฺถารํ ฆเฏฺฏตุกาโม อุปสงฺกมีติปิ วทนฺติฯ **ปรูปารมฺภํ วเตฺตตี**ติ ปรครหํ กเถติฯ **สโพฺพ โส น อุปฺปาเทตี**ติ สโพฺพปิ โส กุสลธมฺมํ น อุปฺปาเทติ, อตฺตโน วา วจนํ อุปฺปาเทตุํ อนุจฺฉวิกํ กาตุํ น สโกฺกติฯ **อนุปฺปาเทโนฺต คารยฺโห โหตี**ติ กุสลํ ธมฺมํ อุปฺปาเทตุํ อสโกฺกโนฺต อตฺตโน จ วจนํ อุปฺปนฺนํ อนุจฺฉวิกํ กาตุํ อสโกฺกโนฺต คารยฺโห โหติฯ **อุปวโชฺช**ติ อุปวทิตโพฺพ จ โหติ, วเชฺชน วา อุเปโต โหติ, สโทโส โหตีติ อโตฺถฯ

อถ ภควา ตสฺส วาทํ คเหตฺวา ตเสฺสว คีวาย ปฏิมุญฺจโนฺต **ปรูปารมฺภ**นฺติอาทิมาหฯ **อุมฺมุชฺชมานกํเยวา**ติ อุทกโต สีสํ อุกฺขิปนฺตํเยวฯ **ตตฺถ อปริมาณา ปทา**ติอาทีสุ ตสฺมึ อกุสลนฺติ ปญฺญาปเน ปทานิปิ อกฺขรานิปิ ธมฺมเทสนาปิ อปริมาณาเยวฯ **อิติปิทํ อกุสล**นฺติ อิทมฺปิ อกุสลํ อิทมฺปิ อกุสลํ อิมินาปิ การเณน อิมินาปิ การเณน อกุสลนฺติ เอวํ อกุสลปญฺญตฺติยํ อาคตานิปิ อปริมาณานิฯ อถาปิ อเญฺญนาการเรน ตถาคโต ตํ ธมฺมํ เทเสยฺย, เอวมฺปิสฺส เทสนา อปริมาณา ภเวยฺยฯ ยถาห – ‘‘อปริยาทินฺนาวสฺส ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนา, อปริยาทินฺนํ ธมฺมปทพฺยญฺชน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๖๑)ฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ยาว ธํสี วตาย**นฺติ ยาว คุณธํสี วต อยํฯ **โลณการทารโก**ติ โลณการคามทารโกฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ โย หิ นามฯ **อาสาเทตพฺพํ มญฺญิสฺสตี**ติ ฆเฏฺฏตพฺพํ มญฺญิสฺสติฯ **อเปหี**ติ อปคจฺฉ, มา เม ปุรโต อฎฺฐาสิฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา คีวาย คณฺหาเปตฺวา นิกฺกฑฺฒาเปสิเยวาติฯ

๙. สจฺฉิกรณียสุตฺตวณฺณนา

๑๘๙. นวเม **กาเยนา**ติ นามกาเยนฯ **สจฺฉิกรณียา**ติ ปจฺจกฺขํ กาตพฺพาฯ **สติยา**ติ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติยาฯ **จกฺขุนา**ติ ทิพฺพจกฺขุนาฯ **ปญฺญายา**ติ ฌานปญฺญาย วิปสฺสนาปญฺญา สจฺฉิกาตพฺพา, วิปสฺสนาปญฺญาย มคฺคปญฺญา, มคฺคปญฺญาย ผลปญฺญา, ผลปญฺญาย ปจฺจเวกฺขณปญฺญา สจฺฉิกาตพฺพา, ปตฺตพฺพาติ อโตฺถฯ อาสวานํ ขยสงฺขาตํ ปน อรหตฺตํ ปจฺจเวกฺขณวเสน ปจฺจเวกฺขณปญฺญาย สจฺฉิกรณียํ นามาติฯ

๑๐. อุโปสถสุตฺตวณฺณนา

๑๙๐. ทสเม **ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูต**นฺติ ยโต ยโต อนุวิโลเกติ, ตโต ตโต ตุณฺหีภูตเมวฯ **ภิกฺขู อามเนฺตสี**ติ ปฏิปตฺติสมฺปเนฺน ภิกฺขู ปสเนฺนหิ จกฺขูหิ อนุวิโลเกตฺวา อุปฺปนฺนธมฺมปาโมโชฺช โถเมตุกามตาย อามเนฺตสิฯ **อปลาปา**ติ ปลาปรหิตาฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **สุทฺธา**ติ

นิมฺมลาฯ **สาเร ปติฏฺฐิตา**ติ สีลาทิสาเร ปติฏฺฐิตาฯ **อลนฺ**ติ ยุตฺตํฯ **โยชนคณนานี**ติ เอกํ โยชนํ โยชนเมว, ทสปิ โยชนานิ โยชนาเนวฯ ตโต อุทฺธํ ‘‘โยชนคณนานี’’ติ วุจฺจติฯ อิธ ปน โยชนสตมฺปิ โยชนสหสฺสมฺปิ อธิเปฺปตํฯ **ปุโฏเสนาปี**ติ ปุโฏสํ วุจฺจติ ปาเถยฺยํ, ปาเถยฺยํ คเหตฺวาปิ อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตเมวาติ อโตฺถฯ ปุฏํเสนาติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – ปุโฏ อํเส อสฺสาติ ปุฏํโส, เตน ปุฏํเสน, อํเสน ปาเถยฺยปุฏํ วหเนฺตนาปีติ วุตฺตํ โหติฯ

อิทานิ เอวรูเปหิ เอวรูเปหิ จ คุเณหิ สมนฺนาคตา เอตฺถ ภิกฺขู อตฺถีติ ทเสฺสตุํ **สนฺติ ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เทวปฺปตฺตา**ติ อุปปตฺติเทวนิพฺพตฺตกํ ทิพฺพวิหารํ ทิพฺพวิหาเรน จ อรหตฺตํ ปตฺตาฯ **พฺรหฺมปฺปตฺตา**ติ นิโทฺทสเฏฺฐน พฺรหฺมภาวสาธกํ พฺรหฺมวิหารํ พฺรหฺมวิหาเรน จ อรหตฺตํ ปตฺตาฯ **อาเนญฺชปฺปตฺตา**ติ อนิญฺชนภาวสาธกํ อาเนญฺชํ อาเนเญฺชน จ อรหตฺตํ ปตฺตาฯ **อริยปฺปตฺตา**ติ ปุถุชฺชนภาวํ อติกฺกมฺม อริยภาวํ ปตฺตาฯ **เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เทวปฺปโตฺต โหตี**ติอาทีสุ เอวํ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌาเน ฐตฺวา จิตฺตํ วิวเฏฺฏตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต เทวปฺปโตฺต นาม โหติ , จตูสุ พฺรหฺมวิหาเรสุ ฐตฺวา จิตฺตํ วิวเฏฺฏตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต พฺรหฺมปฺปโตฺต นาม, จตูสุ อรูปชฺฌาเนสุ ฐตฺวา จิตฺตํ วิวเฏฺฏตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต อาเนญฺชปฺปโตฺต นามฯ **อิทํ ทุกฺขนฺ**ติอาทีหิ จตูหิ สเจฺจหิ จตฺตาโร มคฺคา ตีณิ จ ผลานิ กถิตานิฯ ตสฺมา อิมํ อริยธมฺมํ ปโตฺต ภิกฺขุ อริยปฺปโตฺต นาม โหตีติฯ

พฺราหฺมณวโคฺค จตุโตฺถฯ

(๒๐) ๕. มหาวโคฺค

๑. โสตานุคตสุตฺตวณฺณนา

๑๙๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **โสตานุคตาน**นฺติ ปสาทโสตํ โอทหิตฺวา ญาณโสเตน ววตฺถ ปิตานํฯ **จตฺตาโร อานิสํสา ปาฏิกงฺขา**ติ จตฺตาโร คุณานิสํสา ปาฏิกงฺขิตพฺพาฯ อิทํ ปน ภควตา อตฺถุปฺปตฺติวเสน อารทฺธํฯ กตรอตฺถุปฺปตฺติวเสนาติ? ภิกฺขูนํ ธมฺมสฺสวนาย อนุปสงฺกมนอตฺถุปฺปตฺติวเสนฯ ปญฺจสตา กิร พฺราหฺมณปพฺพชิตา ''สมฺมาสมฺพุทฺโธ ลิงฺควจนวิภตฺติปทพฺยญฺชนาทีหิ กเถนฺโต อเมฺหหิ ญาตเมว กเถสฺสติ, อญฺญาตํ กึ กเถสฺสตี''ติ ธมฺมสฺสวนตฺถํ น คจฺฉนฺติฯ สตฺถา ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา เต ปโกฺกสาเปตฺวา ''กสฺมา เอวํ กโรถ, สกฺกจฺจํ ธมฺมํ สุณาถ, สกฺกจฺจํ ธมฺมํ สุณนฺตานญฺจ สชฺฌายนฺตานญฺจ อิเม เอตฺตกา อานิสํสา''ติ ทเสฺสนฺโต อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **ธมฺมํ ปริยาปุณาตี**ติ สุตฺตํ เคยฺยนฺติอาทิกํ นวงฺคํ สตฺถุสาสนภูตํ ตนฺติธมฺมํ วฬญฺชติฯ **โสตานุคตา โหนฺตี**ติ โสตํ อนุปฺปตฺตา อนุปวิฏฺฐา โหนฺติฯ **มนสานุเปกฺขิตา**ติ จิตฺเตน โอโลกิตาฯ **ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา**ติ อตฺถโต จ การณโต จ ปญฺญาย สุฏฺฐุ ปฏิวิทฺธา ปจฺจกฺขํ กตาฯ **มุฏฺฐสฺสติ กาลํ กุรุมาโน**ติ นยิทํ พุทฺธวจนํ อนุสฺสรณสติยา อภาเวน วุตฺตํ, ปุถุชฺชนกาลกิริยํ ปน สนฺธาย วุตฺตํฯ ปุถุชฺชโน หิ มุฏฺฐสฺสติ กาลํ กโรติ นามฯ **อุปปชฺชตี**ติ สุทฺธสีเล ปติฏฺฐิโต เทวโลเก นิพฺพตฺตติฯ **ธมฺมปทา ปฺลวนฺตี**ติ อนฺตราภเว นิพฺพตฺตมุฏฺฐสฺสติโน, เยปิ ปุเพฺพ สชฺฌายมูลิกา วาจาปริจิตพุทฺธวจนธมฺมา, เต สเพฺพ ปสเนฺน อาทาเส ฉายา วิย ปฺลวนฺติ, ปากฏา หุตฺวา ปญฺญายนฺติฯ **ทนฺธ, ภิกฺขเว, สตุปฺปาโท**ติ พุทฺธวจนานุสฺสรณสติยา อุปฺปาโท ทนฺธ ครุฯ อถ โส สโตฺต ขิปฺปํเยว วิเสสคามี โหติ, นิพฺพานคามี โหตีติ อโตฺถฯ

อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปโตฺตติ อิทฺธิสมฺปเนฺน จิตฺตสฺส วสิภาวปโตฺต ขีณาสโวฯ **อยํ วา โส ธมฺมวินโย**ติ เอตฺถ วิภาวนโตฺถ วา-สโทฺทฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ ธมฺมวินเยฯ **พฺรหฺมจริยํ อจริ**นฺติ พฺรหฺมจริยวาสํ วสึฯ อิทมฺปิ พุทฺธวจนํ มยา ปุเพฺพ วฬญฺชิตนฺติ พุทฺธวจนานุสฺสรณวเสเนตํ วุตฺตํฯ **เทวปุโตฺต**ติ ปญฺจาลจโณฺฑ วิย หตฺถกมหาพฺรหฺมา วิย สนงฺกุมารพฺรหฺมา วิย จ เอโก ธมฺมกถิกเทวปุโตฺตฯ **โอปปาติโก โอปปาติกํ สาเรตี**ติ ปฐมํ อุปฺปเนฺน เทวปุโตฺต ปจฺฉา อุปฺปนฺนํ สาเรติฯ **สหปํสุกีฬิกา**ติ เอเตน เนสํ ทีฆรตฺตํ กตปริจยภาวํ ทเสฺสติฯ **สมาคเจฺฉยฺยุ**นฺติ สาลาย วา รุกฺขมูเล วา สมฺมุขีภาวํ คเจฺฉยฺยุํฯ **เอวํ วเทยฺยา**ติ สาลาย วา รุกฺขมูเล วา ปฐมตรํ นิสิเนฺน ปจฺฉา อาคตํ เอวํ วเทยฺยฯ เสสเมตฺถ ปาฬินเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๒. ฐานสุตฺตวณฺณนา

๑๙๒. ทุติเย **ฐานานี**ติ การณานิฯ **ฐาเนหี**ติ การเณหิฯ **โสเจยฺย**นฺติ สุจิภาโวฯ **สํวสมาโน**ติ เอกโต วสมาโนฯ **น สนฺตตการี**ติ น สตตการีฯ **น สนฺตตวุตฺติ สีเลสู**ติ สตตํ สพฺพกาลํ สีลชีวิตํ น ชีวตีติ อโตฺถฯ **สํโวหารมาโน**ติ กเถโนฺตฯ **เอเกน เอโก โวหรตี**ติ เอเกน สทฺธึ เอโก หุตฺวา กเถติฯ **โวกฺกมตี**ติ โอกฺกมติฯ **ปุริมโวหารา ปจฺฉิมโวหาร**นฺติ ปุริมกถาย ปจฺฉิมกถํ, ปุริมกถาย จ ปจฺฉิมกถา, ปจฺฉิมกถาย จ ปุริมกถา น สเมตีติ อโตฺถฯ

ญาติพฺยสเนนาติอาทีสุ ญาตีนํ พฺยสนํ ญาติพฺยสนํ, ญาติวินาโสติ อโตฺถฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **โรคพฺยสเน** ปน โรโคเยว อาโรคฺยวินาสนโต พฺยสนํ โรคพฺยสนํฯ **อนุปริวตฺตนฺตี**ติ อนุพนฺธนฺติฯ **ลาโภ จา**ติอาทีสุ เอกํ อตฺตภาวํ ลาโภ อนุปริวตฺตติ, เอกํ อลาโภติ เอวํ นโย เนตโพฺพฯ **สากจฺฉายมาโน**ติ ปญฺหปุจฺฉนวิสฺสชฺชนวเสน สากจฺฉํ กโรโนฺตฯ **ยถา**ติ เยนากาเรน ฯ **อุมฺมโคฺค**ติ ปญฺหุมฺมโคฺคฯ **อภินีหาโร**ติ ปญฺหาภิสงฺขรณวเสน จิตฺตสฺส อภินีหาโรฯ **สมุทาหาโร**ติ ปญฺหปุจฺฉนํฯ **สนฺตนฺ**ติ ปจฺจนีกสนฺตตาย สนฺตํ กตฺวา น กเถตีติ อโตฺถฯ **ปณีตนฺ**ติ อตปฺปกํฯ **อตกฺกาวจรนฺ**ติ ยถา ตเกฺกน นยคฺคาเหน คเหตุํ สกฺกา โหติ, เอวํ น กเถตีติ อโตฺถฯ **นิปุณนฺ**ติ สณฺหํฯ **ปณฺฑิตเวทนียนฺ**ติ ปณฺฑิเตหิ ชานิตพฺพกํฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ

๓. ภทฺทิยสุตฺตวณฺณนา

๑๙๓. ตติเย **อุปสงฺกมี**ติ ภุตฺตปาตราโส หุตฺวา มาลาคนฺธวิเลปนํ คเหตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิสฺสามีติ อุปสงฺกมิฯ **มา อนุสฺสเวนา**ติอาทีสุ อนุสฺสววจเนน มม กถํ มา คณฺหถาติ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สารโมฺภ**ติ กรณุตฺตริยลกฺขโณ สารโมฺภฯ **อโลภา**ทโย โลภาทิปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพาฯ **กุสลธมฺมูปสมฺปทายา**ติ กุสลธมฺมานํ สมฺปาทนตฺถาย, ปฏิลาภตฺถายาติ วุตฺตํ โหติฯ **อิเม เจปิ, ภทฺทิย, มหาสาลา**ติ ปุรโต ฐิเต สาลรุเกฺข ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ สตฺถริ ปน เทสนํ วินิวเฏฺฏเนฺต ภทฺทิโย โสตาปโนฺน ชาโตติฯ

๔. สามุคิยาสุตฺตวณฺณนา

๑๙๔. จตุเตฺถ **สามุคิยา**ติ สามุคนิคมวาสิโนฯ **พฺยคฺฆปชฺชา**ติ เต อาลปโนฺต เอวมาหฯ โกลนครสฺส หิ โกลรุเกฺข หาเรตฺวา กตตฺตา โกลนครนฺติ จ พฺยคฺฆปเถ มาปิตตฺตา พฺยคฺฆปชฺชนฺติ จ เทฺว นามานิฯ เอเตสญฺจ ปุพฺพปุริสา ตตฺถ วสึสูติ พฺยคฺฆปชฺชวาสิตาย พฺยคฺฆปชฺชวาสิโน พฺยคฺฆปชฺชาติ วุจฺจนฺติฯ เต อาลปโนฺต เอวมาหฯ **ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคานี**ติ ปาริสุทฺธิอตฺถาย ปธานิยงฺคานิ ปทหิตพฺพวีริยสฺส องฺคานิ, โกฏฺฐาสาติ อโตฺถฯ **สีลปาริสุทฺธิปธานิยงฺคนฺ**ติ สีลปริโสธนวีริยเสฺสตํ นามํฯ ตญฺหิ สีลปาริสุทฺธิปริปูรณตฺถาย ปธานิยงฺคนฺติ สีลปาริสุทฺธิปธานิยงฺคํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญาย อนุคฺคเหสฺสามี**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน วิปสฺสนาปญฺญาย อนุคฺคเหสฺสามิ ฯ **โย ตตฺถ ฉโนฺท**ติอาทีสุ โย ตสฺมึ อนุคฺคณฺหเน กตฺตุกามตาฉโนฺทติ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สติสมฺปชญฺญํ ปเนตฺถ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา วีริยปคฺคหนตฺถํ วุตฺตํฯ **รชนีเยสุ ธเมฺมสุ จิตฺตํ วิราเชตี**ติ ราคปจฺจเยสุ อิฏฺฐารมฺมเณสุ ยถา จิตฺตํ วิรชฺชติ, เอวํ กโรติฯ **วิโมจนีเยสุ ธเมฺมสุ จิตฺตํ วิโมเจตี**ติ เยหิ อารมฺมเณหิ จิตฺตํ วิโมเจตพฺพํ, เตสุ ยถา วิมุจฺจติ, เอวํ กโรติฯ **วิราเชตฺวา**ติ เอตฺถ มคฺคกฺขเณ วิราเชติ นาม, ผลกฺขเณ วิรตฺตํ นาม โหติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **สมฺมาวิมุตฺตึ ผุสตี**ติ เหตุนา นเยน อรหตฺตผลวิมุตฺตึ ญาณผเสฺสน ผุสตีติฯ

๕. วปฺปสุตฺตวณฺณนา

๑๙๕. ปญฺจเม **วโปฺป**ติ ทสพลสฺส จูฬปิตา สกฺยราชาฯ **นิคณฺฐสาวโก**ติ เวสาลิยํ สีหเสนาปติ วิย นาฬนฺทายํ อุปาลิคหปติ วิย จ นิคณฺฐสฺส นาฏปุตฺตสฺส อุปฏฺฐาโกฯ **กาเยน สํวุโต**ติ กายทฺวารสฺส สํวุตตฺตา ปิหิตตฺตา กาเยน สํวุโต นามฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อวิชฺชาวิราคา**ติ อวิชฺชาย ขยวิราเคนฯ **วิชฺชุปฺปาทา**ติ มคฺควิชฺชาย อุปฺปาเทนฯ **ตํ ฐานนฺ**ติ ตํ

การณํฯ **อวิปกฺกวิปาก**นฺติ อลทฺธวิปากวารํฯ **ตโตนิทาน**นฺติ ตํเหตุ ตปฺปจฺจยาฯ **ทุกฺขเวทนิยา อาสวา อสฺสเวยฺยุ**นฺติ ทุกฺขเวทนาย ปจฺจยภูตา กิเลสา อสฺสเวยฺยุํ, ตสฺส ปุริสสฺส อุปฺปชฺเชยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **อภิสมฺปราย**นฺติ ทุติเย อตฺตภาเวฯ **กายสมารมฺภปจฺจยา**ติ กายกมฺมปจฺจเยนฯ **อาสวา**ติ กิเลสาฯ **วิฆาตปริฬาหา**ติ เอตฺถ **วิฆาโต**ติ ทุกฺขํฯ **ปริฬาโห**ติ กายิกเจตสิโก ปริฬาโหฯ **ผุสฺส ผุสฺส พฺยนฺตีกโรตี**ติ ญาณวชฺฌํ กมฺมํ ญาณผเสฺสน ผุสิตฺวา ผุสิตฺวา ขยํ คเมติ, วิปากวชฺฌํ กมฺมํ วิปากผเสฺสน ผุสิตฺวา ผุสิตฺวา ขยํ คเมติฯ **นิชฺชรา**ติ กิเลสชีรณกปฏิปทาฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ อิธ ฐตฺวา อยํ ภิกฺขุ ขีณาสโว กาตโพฺพ, จตฺตาริ มหาภูตานิ นีหริตฺวา จตุสจฺจววตฺถานํ ทเสฺสตฺวา ยาว อรหตฺตผลํ กมฺมฏฺฐานํ กเถตพฺพํฯ

อิทานิ ปน ตสฺส ขีณาสวสฺส สตตวิหาเร ทเสฺสตุํ **เอวํ สมฺมา วิมุตฺตจิตฺตสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สมฺมา วิมุตฺตจิตฺตสฺสา**ติ เหตุนา การเณน สมฺมา วิมุตฺตสฺสฯ **สตตวิหารา**ติ นิจฺจวิหารา นิพทฺธวิหาราฯ **เนว สุมโน โหตี**ติ อิฏฺฐารมฺมเณ ราควเสน น โสมนสฺสชาโต โหติฯ **น ทุมฺมโน**ติ อนิฏฺฐารมฺมเณ ปฏิฆวเสน น โทมนสฺสชาโต โหติฯ **อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน**ติ สติสมฺปชญฺญปริคฺคหิตาย มชฺฌตฺตาการลกฺขณาย อุเปกฺขาย เตสุ อารมฺมเณสุ อุเปกฺขโก มชฺฌโตฺต หุตฺวา วิหรติฯ

กายปริยนฺติกนฺติ กายนฺติกํ กายปริจฺฉินฺนํ, ยาว ปญฺจทฺวารกาโย ปวตฺตติ, ตาว ปวตฺตํ ปญฺจทฺวาริกเวทนนฺติ อโตฺถฯ **ชีวิตปริยนฺติก**นฺติ ชีวิตนฺติกํ ชีวิตปริจฺฉินฺนํ, ยาว ชีวิตํ ปวตฺตติ, ตาว ปวตฺตํ มโนทฺวาริกเวทนนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปญฺจทฺวาริกเวทนา ปจฺฉา อุปฺปชฺชิตฺวา ปฐมํ นิรุชฺฌติ, มโนทฺวาริกเวทนา ปฐมํ อุปฺปชฺชิตฺวา ปจฺฉา นิรุชฺฌติฯ สา หิ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุรูปสฺมิํเยว ปติฏฺฐาติฯ ปญฺจทฺวาริกา ปวเตฺต ปญฺจทฺวารวเสน ปวตฺตมานา ปฐมวเย วีสติวสฺสกาเล รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนวเสน อธิมตฺตา พลวตี โหติ, ปณฺณาสวสฺสกาเล ฐิตา โหติ, สฏฺฐิวสฺสกาลโต ปฏฺฐาย ปริหายมานา, อสีตินวุติวสฺสกาเล มนฺทา โหติฯ ตทา หิ สตฺตา ‘‘จิรรตฺตํ เอกโต นิสีทิมฺหา นิปชฺชิมฺหา’’ติ วทเนฺตปิ น ชานามาติ วทนฺติฯ อธิมตฺตานิปิ รูปาทิอารมฺมณานิ น ปสฺสาม, สุคนฺธทุคฺคนฺธํ วา สาทุอสาทุํ วา ถทฺธมุทุกํ วาติ น ชานามาติปิ วทนฺติฯ อิติ เนสํ ปญฺจทฺวาริกเวทนา ภคฺคา โหติ, มโนทฺวาริกา ปวตฺตติฯ สาปิ อนุปุเพฺพน ปริหายมานา มรณสมเย หทยโกฏิํเยว นิสฺสาย ปวตฺตติฯ ยาว ปเนสา ปวตฺตติ, ตาว สโตฺต ชีวตีติ วุจฺจติฯ ยทา นปฺปวตฺตติ, ตทา ‘‘มโต นิรุโทฺธ’’ติ วุจฺจติฯ

สฺวายมโตฺถ วาปิยา ทีเปตโพฺพ – ยถา หิ ปุริโส ปญฺจอุทกมคฺคสมฺปนฺนํ วาปิํ กเรยฺยฯ ปฐมํ เทเว วุเฏฺฐ ปญฺจหิ อุทกมเคฺคหิ อุทกํ ปวิสิตฺวา อโนฺตวาปิยํ อาวาเฏ ปูเรยฺยฯ ปุนปฺปุนํ เทเว วสฺสเนฺต อุทกมเคฺค ปูเรตฺวา คาวุตฑฺฒโยชนมตฺตํ โอตฺถริตฺวา อุทกํ ติเฏฺฐยฺย ตโต ตโต วิสฺสนฺทมานํฯ อถ นิทฺธมนตุเมฺพ วิวริตฺวา เขเตฺตสุ กเมฺม กยิรมาเน อุทกํ นิกฺขมนฺตํ, สสฺสปากกาเล อุทกํ นิกฺขนฺตํ อุทกํ ปริหีนํ, ‘‘มเจฺฉ คณฺหามา’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปเชฺชยฺยฯ ตโต กติปาเหน อาวาเฏสฺเวว อุทกํ สณฺฐเหยฯ ยาว ปน ตํ อาวาเฏสุ โหติ, ตาว มหาวาปิยํ อุทกํ อตฺถีติ สงฺขํ คจฺฉติฯ ยทา ปน ตตฺถ ฉิชฺชติ, ตทา ‘‘วาปิยํ อุทกํ นตฺถี’’ติ วุจฺจติฯ เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ

ปฐมํ เทเว วสฺสเนฺต ปญฺจหิ มเคฺคหิ อุทเก ปวิสเนฺต อาวาฏานํ ปูรณกาโล วิย หิ ปฐมเมว ปฏิสนฺธิกฺขเณ มโนทฺวาริกเวทนาย วตฺถุรูเป ปติฏฺฐิตกาโล, ปุนปฺปุนํ เทเว วสฺสเนฺต ปญฺจมคฺคานํ ปูรณกาโล วิย ปวเตฺต ปญฺจทฺวาริกเวทนาย ปวตฺติ, คาวุตฑฺฒโยชนมตฺตํ อโชฺฌตฺถรณํ วิย ปฐมวเย วีสติวสฺสกาเล รชฺชนาทิวเสน ตสฺส อธิมตฺตพลวภาโว, ยาว วาปิ

โต อุทกํ น นิคฺคจฺฉติ, ตาว ปูราย วาปิยา ฐิตกาโล วิย ปญฺญาสวสฺสกาเล ตสฺส ฐิตกาโล, นิทฺธมนตุเมฺพสุ วิวเฏสุ กเมฺม กยิรมาเน อุทกสฺส นิกฺขมนกาโล วิย สฏฺฐิวสฺสกาลโต ปฏฺฐาย ตสฺส ปริหานิ, อุทเก ภเฏฺฐ อุทกมเคฺคสุ ปริตฺตอุทกสฺส ฐิตกาโล วิย อสีตินวุติกาเล ปญฺจทฺวาริกเวทนาย มนฺทกาโล, อาวาเฏสฺเยว อุทกสฺส ปติฏฺฐิตกาโล วิย หทยวตฺถุโกฏึ นิสฺสาย มโนทฺวาเร เวทนาย ปวตฺติกาโล, อาวาเฏสุ ปริเตฺตปิ อุทเก สติ ''วาปิยํ อุทกํ อตฺถี''ติ วตฺตพฺพกาโล วิย ยาว สา ปวตฺตติ, ตาว ''สโตฺต ชีวตี''ติ วุจฺจติฯ ยถา ปน อาวาเฏสุ อุทเก ฉิเนฺน ''นตฺถิ วาปิยํ อุทก''นฺติ วุจฺจติ, เอวํ มโนทฺวาริกเวทนาย อปฺปวตฺตมานาย สโตฺต มโตติ วุจฺจติฯ อิมํ เวทนํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''ชีวิตปริยนฺติกํ เวทนํ เวทิยมาโน''ติฯ

กายสฺส เภทาติ กายสฺส เภเทนฯ **อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา**ติ ชีวิตกฺขยโต อุทฺธํฯ **อิเธวา**ติ ปฏิสนฺธิวเสน ปรโต อคนฺตฺวา อิเธวฯ **สีตี ภวิสฺสนฺตี**ติ ปวตฺติวิปฺผนฺทนทรถรหิตานิ สีตานิ อปฺปวตฺตนธมฺมานิ ภวิสฺสนฺติฯ

ถูณํ ปฏิจฺจาติ รุกฺขํ ปฏิจฺจฯ **กุทฺทาลปิฏกํ อาทายา**ติ กุทฺทาลญฺจ ขณิตฺติญฺจ ปจฺฉิญฺจ คเหตฺวาติ อโตฺถฯ เทสนา ปน กุทฺทาลวเสเนว กตาฯ **มูเล ฉิเนฺทยฺยา**ติ มูลมฺหิ กุทฺทาเลน ฉิเนฺทยฺยฯ **ปลิขเณยฺยา**ติ ขณิตฺติยา สมนฺตา ขเณยฺยฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – รุโกฺข วิย หิ อตฺตภาโว ทฏฺฐโพฺพ, รุกฺขํ ปฏิจฺจ ฉายา วิย กุสลากุสลํ กมฺมํ, ฉายํ อปฺปวตฺตํ กาตุกาโม ปุริโส วิย โยคาวจโร, กุทฺทาโล วิย ปญฺญา, ปิฏกํ วิย สมาธิ, ขณิตฺติ วิย วิปสฺสนา, ขณิตฺติยา มูลานํ ปลิขณนกาโล วิย อรหตฺตมเคฺคน อวิชฺชาย เฉทนกาโล, ขณฺฑาขณฺฑํ กรณกาโล วิย ขนฺธวเสน ทิฏฺฐกาโล, ผาลนกาโล วิย อายตนวเสน ทิฏฺฐกาโล, สกลีกรณกาโล วิย ธาตุวเสน ทิฏฺฐกาโล, วาตาตเปน วิโสสนกาโล วิย กายิกเจตสิกสฺส วีริยสฺส กรณกาโล, อคฺคินา ฑหนกาโล วิย ญาเณน กิเลสานํ ฑหนกาโล, มสิกรณกาโล วิย วตฺตมานก-ปญฺจกฺขนฺธกาโล, มหาวาเต โอผุนนกาโล วิย นทีโสเต ปวาหนกาโล วิย จ ฉินฺนมูลกานํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อปฺปฏิสนฺธิกนิโรโธ, โอผุนนปฺปวาหเนหิ อปญฺญตฺติกภาวูปคโม วิย ปุนพฺภเว วิปากกฺขนฺธานํ อนุปฺปาเทน อปณฺณตฺติกภาโว เวทิตโพฺพฯ

ภควนฺตํ เอตทโวจาติ สตฺถริ เทสนํ วินิวเฏฺฏเนฺต โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา เอตํ ''เสยฺยถาปิ, ภเนฺต''ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **อุทยตฺถิโก**ติ วฑฺฒิอตฺถิโกฯ **อสฺสปณิยํ โปเสยฺยา**ติ ปญฺจ อสฺสโปตสตานิ กิณิตฺวา ปจฺฉา วิกฺกิณิสฺสามีติ โปเสยฺยฯ สหสฺสคฺฆนกสฺส อสฺสสฺส ปญฺจสตมตฺตํ อุปกรณํ คนฺธมาลาทิวเสน โปสาวนิกํเยว อคมาสิฯ อถสฺส เต อสฺสา เอกทิวเสเนว โรคํ ผุสิตฺวา สเพฺพ ชีวิตกฺขยํ ปาปุเณยฺยุนฺติ อิมินา อธิปฺปาเยน เอวมาหฯ **อุทยเญฺจว นาธิคเจฺฉยฺยา**ติ วฑฺฒิญฺจ เคหโต นีหริตฺวา ทินฺนมูลญฺจ กิญฺจิ น ลเภยฺยฯ **ปยิรุปาสินฺ**ติ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหึฯ **สฺวาหํ อุทยเญฺจว นาธิคจฺฉินฺ**ติ โส อหํ เนว อุทยํ น เคหโต ทินฺนธนํ อธิคจฺฉึ, ปณิยอสฺสชคฺคนโก นาม ชาโตสฺมีติ ทเสฺสติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๖. สาฬฺหสุตฺตวณฺณนา

๑๙๖. ฉเฏฺฐ **ทฺวเยนา**ติ ทฺวีหิ โกฏฺฐาเสหิฯ **โอฆสฺส นิตฺถรณนฺ**ติ จตุโรฆนิตฺถรณํฯ **ตโปชิคุจฺฉาเหตู**ติ ทุกฺกรการิกสงฺขาเตน ตเปน ปาปชิคุจฺฉนเหตุ ฯ **อญฺญตรํ สามญฺญงฺคนฺ**ติ เอกํ สมณธมฺมโกฏฺฐาสํฯ **อปริสุทฺธกายสมาจารา**ติอาทีสุ ปุริเมหิ ตีหิ ปเทหิ กายิกวาจสิกเจตสิกสีลานํ อปริสุทฺธตํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉิเมน ปเทน อปริสุทฺธาชีวตํ ทเสฺสติฯ **ญาณทสฺ**

สนายาติ มคฺคญาณสงฺขาตาย ทสฺสนายฯ **อนุตฺตราย สโมฺพธายา**ติ อรหตฺตาย, อรหตฺตญาณผเสฺสน ผุสิตุํ อภพฺพาติ วุตฺตํ โหติฯ **สาลลฏฺฐินฺ**ติ สาลรุกฺขํฯ **นวนฺ**ติ ตรุณํฯ **อกุกฺกุจฺจกชาตนฺ**ติ ''ภเวยฺย นุ โข, น ภเวยฺยา''ติ อชเนตพฺพกุกฺกุจฺจํฯ **เลขณิยา ลิเขยฺยา**ติ อวเลขนมตฺตเกน อวลิเขยฺยฯ **โธเวยฺยา**ติ ฆํเสยฺยฯ **อโนฺต อวิสุทฺธา**ติ อพฺภนฺตเร อสุทฺธา อปนีตสาราฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – สาลลฏฺฐิ วิย หิ อตฺตภาโว ทฏฺฐโพฺพ, นทีโสตํ วิย สํสารโสตํ, ปารํ คนฺตุกามปุริโส วิย ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย คเหตฺวา ฐิตปุริโส, สาลลฏฺฐิยา พหิทฺธา สุปริกมฺมกตกาโล วิย พหิทฺธา ตปจรณํ คาฬฺหํ กตฺวา คหิตกาโล, อโนฺต อสุทฺธกาโล วิย อพฺภนฺตเร สีลานํ อปริสุทฺธกาโล, สาลลฏฺฐิยา สํสีทิตฺวา อโธคมนํ วิย ทิฏฺฐิคติกสฺส สํสารโสเต สํสีทนํ เวทิตพฺพํฯ

ผิยาริตฺตํ พเนฺธยฺยาติ ผิยญฺจ อริตฺตญฺจ โยเชยฺยฯ **เอวเมวา**ติ เอตฺถาปิ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – สาลลฏฺฐิ วิย อตฺตภาโว, นทีโสตํ วิย สํสารโสตํ, ปารํ คนฺตุกามปุริโส วิย โยคาวจโร, พหิทฺธา สุปริกมฺมกตกาโล วิย ฉสุ ทฺวาเรสุ สํวรสฺส ปจฺจุปฏฺฐิตกาโล, อโนฺต สุวิโสธิตภาโว วิย อพฺภนฺตเร ปริสุทฺธสีลภาโว, ผิยาริตฺตพนฺธนํ วิย กายิกเจตสิกวีริยกรณํ, โสตฺถินา ปาริมตีรคมนํ วิย อนุปุเพฺพน สีลํ ปูเรตฺวา สมาธึ ปูเรตฺวา ปญฺญํ ปูเรตฺวา นิพฺพานคมนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

กณฺฑจิตฺรกานีติ สรลฏฺฐิสรรชฺชุสรปาสาทสรสาณิสรโปกฺขรณิสรปทุมานีติ อเนกานิ กเณฺฑหิ กตฺตพฺพจิตฺรานิฯ **อถ โข โส ตีหิ ฐาเนหี**ติ โส เอวํ พหูนิ กณฺฑจิตฺรกานิ ชานโนฺตปิ น ราชารโห โหติ, ตีหิเยว ปน ฐาเนหิ โหตีติ อโตฺถฯ **สมฺมาสมาธิ โหตี**ติ มคฺคสมาธินา จ ผลสมาธินา จ สมาหิโต โหตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโตฯ **อิทํ ทุกฺขนฺ**ติอาทีหิ จตูหิ สเจฺจหิ จตฺตาโร มคฺคา ตีณิ จ ผลานิ กถิตานิฯ อยํ ปน มเคฺคเนว อวิราธิตํ วิชฺฌติ นามาติ เวทิตโพฺพฯ **สมฺมาวิมุตฺตี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติยา สมนฺนาคโตฯ **อวิชฺชากฺขนฺธํ ปทาเลตี**ติ อรหตฺตมเคฺคน ปทาเลติ นามาติ วุจฺจติฯ อิมินา หิ เหฏฺฐา อรหตฺตมเคฺคน อวิชฺชากฺขโนฺธ ปทาลิโต , อิธ ปน ปทาลิตํ อุปาทาย ปทาเลตีติ วตฺตุํ วฏฺฏตีติฯ

๗. มลฺลิกาเทวีสุตฺตวณฺณนา

๑๙๗. สตฺตเม **มลฺลิกา เทวี**ติ ปเสนทิรโญฺญ เทวีฯ **เยน มิเธกโจฺจ มาตุคาโม**ติ เยน อิเธกจฺจา อิตฺถีฯ **ทุพฺพณฺณา**ติ พีภจฺฉวณฺณาฯ **ทุรูปา**ติ ทุสฺสณฺฐิตาฯ **สุปาปิกา**ติ สุฏฺฐุ ปาปิกา สุฏฺฐุ ลามิกาฯ **ทสฺสนายา**ติ ปสฺสิตุํฯ **ทลิทฺทา**ติ ธนทลิทฺทาฯ **อปฺปสฺสกา**ติ สเกน ธเนน รหิตาฯ **อปฺปโภคา**ติ อุปโภคปริโภคภณฺฑกรหิตาฯ **อเปฺปสกฺขา**ติ อปฺปปริวาราฯ **อฑฺฒา**ติ อิสฺสราฯ **มหทฺธนา**ติ วฬญฺชนกธเนน มหทฺธนาฯ **มหาโภคา**ติ อุปโภคปริโภคภณฺฑโภเคน มหาโภคาฯ **มเหสกฺขา**ติ มหาปริวาราฯ **อภิรูปา**ติ อุตฺตมรูปาฯ **ทสฺสนียา**ติ ทสฺสนยุตฺตาฯ **ปาสาทิกา**ติ ทสฺสเนน ปาสาทิกาฯ **วณฺณโปกฺขรตายา**ติ วเณฺณน เจว สรีรสณฺฐาเนน จฯ

อภิสชฺชตีติ ลคฺคติฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ ปกตึ ปชหติฯ **ปติตฺถียตี**ติ โกธวเสน ถินภาวํ ถทฺธภาวํ อาปชฺชติฯ **น ทาตา โหตี**ติ น ทายิกา โหติฯ **เสยฺยาวสถปทีเปยฺยนฺ**ติ เอตฺถ **เสยฺยา**ติ มญฺจปลฺลงฺกาทิสยนํฯ **อาวสโถ**ติ อาวสถาคารํฯ **ปทีเปยฺยํ** วุจฺจติ วฏฺฏิเตลาทิปทีปูปก

รณํฯ อิสฺสามนิกาติ อิสฺสาย สมฺปยุตฺตจิตฺตาฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ **โกธนา อโหสินฺ**ติ โกธมนา อโหสิํฯ **อนิสฺสามนิกา อโหสินฺ**ติ อิสฺสาวิรหิตจิตฺตา อโหสิํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๘. อตฺตนฺตปสุตฺตวณฺณนา

๑๙๘. อฏฺฐเม อตฺตนฺตปาทีสุ อตฺตานํ ตปติ ทุกฺขาเปตีติ **อตฺตนฺตโป**ฯ อตฺตโน ปริตาปนานุโยคํ **อตฺตปริตาปนานุโยคํ**ฯ ปรํ ตปตีติ **ปรนฺตโป**ฯ ปเรสํ ปริตาปนานุโยคํ **ปรปริตาปนานุโยคํฯ ทิเฏฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวฯ **นิจฺฉาโต**ติ ฉาตํ วุจฺจติ ตณฺหา, สา อสฺส นตฺถีติ นิจฺฉาโตฯ สพฺพกิเลสานํ นิพฺพุตตฺตา **นิพฺพุโต**ฯ อโนฺต ตาปนกิเลสานํ อภาวา สีตโล ชาโตติ **สีตีภูโต**ฯ ฌานมคฺคผลนิพฺพานสุขานิ ปฏิสํเวเทตีติ **สุขปฺปฏิสํเวทีฯ พฺรหฺมภูเตน อตฺตนา**ติ เสฏฺฐภูเตน อตฺตนาฯ

อเจลโกติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ **โอรพฺภิกา**ทีสุ อุรพฺภา วุจฺจนฺติ เอฬกา, อุรเพฺภ หนตีติ **โอรพฺภิโกฯ สูกริกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ลุโทฺท**ติ ทารุโณ กกฺขโฬฯ **มจฺฉฆาตโก**ติ มจฺฉพโนฺธ เกวโฏฺฏฯ **พนฺธนาคาริโก**ติ พนฺธนาคารโคปโกฯ **กุรูรกมฺมนฺตา**ติ ทารุณกมฺมนฺตาฯ

มุทฺธาวสิโตฺตติ ขตฺติยาภิเสเกน มุทฺธนิ อภิสิโตฺตฯ **ปุรตฺถิเมน นครสฺสา**ติ นครโต ปุรตฺถิมาย ทิสายฯ **สนฺถาคารนฺ**ติ ยญฺญสาลํฯ **ขราชินํ นิวาเสตฺวา**ติ สขุรํ อชินจมฺมํ นิวาเสตฺวาฯ **สปฺปิเตเลนา**ติ สปฺปินา เจว เตเลน จฯ ฐเปตฺวา หิ สปฺปิํ อวเสโส โย โกจิ เสฺนโห เตลนฺติ วุจฺจติฯ **กณฺฑุวมาโน**ติ นขานํ ฉินฺนตฺตา กณฺฑุวิตพฺพกาเล เตน กณฺฑุวมาโนฯ **อนนฺตรหิตายา**ติ อสนฺถตายฯ **สรูปวจฺฉายา**ติ สทิสวจฺฉายฯ สเจ คาวี เสตา โหติ, วโจฺฉปิ เสตโกวฯ สเจ กปิลา วา รตฺตา วา, วจฺฉโกปิ ตาทิโสวาติ เอวํ สรูปวจฺฉายฯ **โส เอวมาหา**ติ โส ราชา เอวํ วเทติฯ **วจฺฉตรา**ติ ตรุณวจฺฉกภาวํ อติกฺกนฺตา พลววจฺฉาฯ **วจฺฉตรีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **พริหิสตฺถายา**ติ ปริเกฺขปกรณตฺถาย เจว ยญฺญภูมิยํ อตฺถรณตฺถาย จฯ

จตุตฺถปุคฺคลํ พุทฺธุปฺปาทโต ปฏฺฐาย ทเสฺสตุํ **อิธ, ภิกฺขเว, ตถาคโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตถาคโต**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ **ตํ ธมฺมนฺ**ติ ตํ วุตฺตปฺปการสมฺปทํ ธมฺมํฯ **สุณาติ, คหปติ, วา**ติ กสฺมา ปฐมํ คหปติํ นิทฺทิสติ? นิหตมานตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา จฯ เยภุเยฺยน หิ ขตฺติยกุลโต ปพฺพชิตา ชาติํ นิสฺสาย มานํ กโรนฺติฯ พฺราหฺมณกุลา ปพฺพชิตา มเนฺต นิสฺสาย มานํ กโรนฺติ, หีนชจฺจกุลา ปพฺพชิตา อตฺตโน วิชาติตาย ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ คหปติทารกา ปน กเจฺฉหิ เสทํ มุญฺจเนฺตหิ ปิฏฺฐิยา โลณํ ปุปฺผมานาย ภูมิํ กสิตฺวา ตาทิสสฺส มานสฺส อภาวโต นิหตมานทปฺปา โหนฺติฯ เต ปพฺพชิตฺวา มานํ วา ทปฺปํ วา อกตฺวา ยถาพลํ พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตา สโกฺกนฺติ อรหเตฺต ปติฏฺฐาตุํฯ อิตเรหิ จ กุเลหิ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตา น พหุกา, คหปติกาว พหุกาฯ อิติ นิหตมานตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา จ ปฐมํ คหปติํ นิทฺทิสตีติฯ

อญฺญตรสฺมิํ วาติ อิตเรสํ วา กุลานํ อญฺญตรสฺมิํฯ **ปจฺจาชาโต**ติ ปติชาโตฯ **ตถาคเต สทฺธํ ปฏิลภตี**ติ ปริสุทฺธํ ธมฺมํ สุตฺวา ธมฺมสามิมฺหิ ตถาคเต ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต ภควา’’ติ สทฺธํ ปฏิลภติฯ **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตี**ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขติฯ **สมฺพาโธ ฆราวาโส**ติ สเจปิ สฏฺฐิหตฺเถ ฆเร โยชนสตนฺตเรปิ วา เทฺว ชายมฺปติกา วสนฺติ, ตถาปิ เนสํ สกิญฺจนสปลิโพธเฏฺฐน ฆราวาโส สมฺพาโธวฯ **รชาปโถ**ติ ราครชาทีนํ อุฏฺฐานฏฺฐานนฺติ มหาอฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ อาคมนปโถติปิ วฎฺฎติฯ อลคฺคนเฏฺฐน อโพฺภกาโส วิยาติ **อโพฺภกาโส**ฯ ปพฺพชิโต หิ กูฏาคารรตนปาสาทเทววิมานาทีสุ ปิหิตทฺวารวาตปาเนสุ ปฏิจฺฉเนฺนสุ วสโนฺตปิ เนว ลคฺคติ น สชฺช

ติ น พชฺฌติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา’’ติฯ อปิจ **สมฺพาโธ ฆราวาโส** กุสล กิริยาย ยถาสุขํ โอกาสาภาวโต, **รชาปโถ** อสํวุตสงฺการฏฺฐานํ วิย รชานํ, กิเลสรชานํ สนฺนิปาตฏฺฐานโตฯ **อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา** กุสลกิริยาย ยถาสุขํ โอกาสสพฺภาวโตฯ

นยิทํ สุกรํ...เป.... ปพฺพเชยฺยนฺติ เอตฺถ อยํ สเงฺขปกถา – ยเทตํ สิกฺขตฺตยพฺรหฺมจริยํ เอกมฺปิ ทิวสํ อขณฺฑํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย **เอกนฺตปริปุณฺณํ,** เอกทิวสมฺปิ จ กิเลสมเลน อมลินํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย **เอกนฺตปริสุทฺธํ, สงฺขลิขิตํ** ลิขิตสงฺขสทิสํ โธตสงฺขสปฺปฏิภาคํ จริตพฺพํฯ อิทํ น สุกรํ อคารํ อชฺฌาวสตา อคารมเชฺฌ วสเนฺตน เอกนฺตปริปุณฺณํ...เป.... จริตุํฯ ยํนูนาหํ เกเส จ มสฺสุญฺจ โอหาเรตฺวา กสายรสปีตตาย กาสายานิ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตานํ อนุจฺฉวิกานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา ปริทหิตฺวา อคารสฺมา นิกฺขมิตฺวา อนคาริยํ ปพฺพเชยฺยนฺติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อคารสฺส หิตํ กสิวณิชฺชาทิกมฺมํ อคาริยนฺติ วุจฺจติ, ตญฺจ ปพฺพชฺชาย นตฺถิ, ตสฺมา ปพฺพชฺชา อนคาริยาติ ญาตพฺพา, ตํ อนคาริยํฯ **ปพฺพเชยฺยนฺ**ติ ปฏิปเชฺชยฺยํฯ

อปฺปํ วาติ สหสฺสโต เหฏฺฐา โภคกฺขโนฺธ อโปฺป นาม โหติ, สหสฺสโต ปฏฺฐาย มหาฯ อาพนฺธนเฏฺฐน ญาติเยว **ญาติปริวโฏฺฏ**ฯ โส วีสติยา เหฏฺฐา อโปฺป นาม โหติ, วีสติยา ปฏฺฐาย มหาฯ **ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีวสมาปโนฺน**ติ ยา ภิกฺขูนํ อธิสีลสงฺขาตา สิกฺขา, ตญฺจ, ยตฺถ เจเต สห ชีวนฺติ, เอกชีวิกา สภาควุตฺติโน โหนฺติ, ตํ ภควตา ปญฺญตฺตสิกฺขาปทสงฺขาตํ สาชีวญฺจ ตตฺถ สิกฺขนภาเวน สมาปโนฺนติ ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีวสมาปโนฺนฯ **สมาปโนฺน**ติ สิกฺขํ ปริปูเรโนฺต สาชีวญฺจ อวีติกฺกมโนฺต หุตฺวา ตทุภยํ อุปคโตติ อโตฺถฯ

ปาณาติปาตํ ปหายาติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ **อิเมสํ เภทายา**ติ เยสํ อิโตติ วุตฺตานํ สนฺติเก สุตํ, เตสํ เภทายฯ **ภินฺนานํ วา สนฺธาตา**ติ ทฺวินฺนํ มิตฺตานํ วา สมานุปชฺฌายกาทีนํ วา เกนจิเทว การเณน ภินฺนานํ เอกเมกํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ตุมฺหากํ อีทิเส กุเล ชาตานํ เอวํ พหุสฺสุตานํ อิทํ น ยุตฺต’’นฺติอาทีนิ วตฺวา สนฺธานํ กตฺตาฯ **อนุปฺปทาตา**ติ สนฺธานานุปฺปทาตา, เทฺว ชเน สมเคฺค ทิสฺวา ‘‘ตุมฺหากํ เอวรูเป กุเล ชาตานํ เอวรูเปหิ คุเณหิ สมนฺนาคตานํ อนุจฺฉวิกเมต’’นฺติอาทีนิ วตฺวา ทฬฺหีกมฺมํ กตฺตาติ อโตฺถฯ สมโคฺค อาราโม อสฺสาติ **สมคฺคาราโม**ฯ ยตฺถ สมคฺคา นตฺถิ, ตตฺถ วสิตุมฺปิ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ สมคฺคราโมติปิ ปาฬิ, อยเมว อโตฺถฯ **สมคฺครโต**ติ สมเคฺคสุ รโต, เต ปหาย อญฺญตฺถ คนฺตุํ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ สมเคฺค ทิสฺวาปิ สุตฺวาปิ นนฺทตีติ **สมคฺคนนฺทีฯ สมคฺคกรณิํ วาจํ ภาสิตา**ติ ยา วาจา สเตฺต สมเคฺคเยว กโรติ, ตํ สามคฺคิคุณปริทีปิกเมว วาจํ ภาสติ, น อิตรนฺติฯ

เนลาติ เอลํ วุจฺจติ โทโส, นาสฺสา เอลนฺติ เนลา, นิโทฺทสาติ อโตฺถ ‘‘เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท’’ติ (อุทา. ๖๕) เอตฺถ วุตฺตเนลํ วิยฯ **กณฺณสุขา**ติ พฺยญฺชนมธุรตาย กณฺณานํ สุขา, สูจิวิชฺฌนํ วิย กณฺณสูลํ น ชเนติฯ อตฺถมธุรตาย สกลสรีเร โกปํ อชเนตฺวา เปมํ ชเนตีติ **เปมนียา**ฯ หทยํ คจฺฉติ อปฺปฏิหญฺญมานา สุเขน จิตฺตํ ปวิสตีติ **หทยงฺคมา** ฯ คุณปริปุณฺณตาย ปุเร ภวาติ **โปรี**ฯ ปุเร สํวฑฺฒนารี วิย สุกุมาราติปิ **โปรี**ฯ ปุรสฺส เอสาติปิ **โปรี,** นครวาสีนํ กถาติ อโตฺถฯ นครวาสิโน หิ ยุตฺตกถา โหนฺติ, ปิติมตฺตํ ปิตาติ, ภาติมตฺตํ ภาตาติ วทนฺติฯ เอวรูปี กถา พหุโน ชนสฺส กนฺตา โหตีติ **พหุชนกนฺตา**ฯ กนฺตภาเวเนว พหุชนสฺส มนาปา จิตฺตวุฑฺฒิกราติ **พหุชนมนาปา**ฯ

กาเล วทตีติ **กาลวาที,** วตฺตพฺพยุตฺตกาลํ สลฺลเกฺขตฺวา วทตีติ อโตฺถฯ ภูตํ ตจฺฉํ สภาวเมว วทตีติ **ภูตวาที**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกอตฺถสนฺนิสฺสิตเมว กตฺวา วทตีติ **อตฺถวาที**ฯ นว

โลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **ธมฺมวาที**ฯ สํวรวินยปหานวินยสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **วินยวาที**ฯ นิธานํ วุจฺจติ ฐปโนกาโส, นิธานมสฺสา อตฺถีติ **นิธานวตี**ฯ หทเย นิเธตพฺพยุตฺตกํ วาจํ ภาสิตาติ อตฺโถฯ **กาเลนา**ติ เอวรูปึ ภาสมาโนปิ จ ''อหํ นิธานวตึ วาจํ ภาสิสฺสามี''ติ น อกาเลน ภาสติ, ยุตฺตกาลํ ปน อเวกฺขิตฺวาว ภาสตีติ อตฺโถฯ **สาปเทส**นฺติ สอุปมํ, สการณนฺติ อตฺโถฯ **ปริยนฺตวติ**นฺติ ปริเจฺฉทํ ทเสฺสตฺวา, ยถาสฺสา ปริเจฺฉโท ปญฺญายติ, เอวํ ภาสตีติ อตฺโถฯ **อตฺถสํหิต**นฺติ อเนเกหิปิ นเยหิ วิภชเนฺตน ปริยาทาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อตฺถสมฺปนฺนํ ภาสติฯ ยํ วา โส อตฺถวาที อตฺถํ วทติ, เตน อเตฺถน สํหิตตฺตา อตฺถสํหิตํ วาจํ ภาสติ, น อญฺญํ นิกฺขิปิตฺวา อญฺญํ ภาสตีติ วุตฺตํ โหติฯ

พีชคามภูตคามสมารมฺภาติ มูลพีชํ ขนฺธพีชํ ผฬุพีชํ อคฺคพีชํ พีชพีชนฺติ ปญฺจวิธสฺส พีชคามสฺส เจว ยสฺส กสฺสจิ นีลติณรุกฺขาทิกสฺส ภูตคามสฺส จ สมารมฺภา, เฉทนเภทนปจนาทิภาเวน วิโกปนา ปฏิวิรโตติ อตฺโถฯ

เอกภตฺติโกติ ปาตราสภตฺตํ สายมาสภตฺตนฺติ เทฺว ภตฺตานิฯ เตสุ ปาตราสภตฺตํ อโนฺตมชฺฌนฺหิเกน ปริจฺฉินฺนํ, อิตรํ มชฺฌนฺหิกโต อุทฺธํ อโนฺตอรุเณนฯ ตสฺมา อโนฺตมชฺฌนฺหิเก ทสกฺขตฺตุํ ภุญฺชมาโนปิ เอกภตฺติโกว โหติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ''เอกภตฺติโก''ติฯ รตฺติยา โภชนํ รตฺติ, ตโต อุปรโตติ **รตฺตูปรโต**ฯ อติกฺกเนฺต มชฺฌนฺหิเก ยาว สูริยตฺถงฺคมนา โภชนํ วิกาลโภชนํ นาม, ตโต วิรตตฺตา **วิรโต วิกาลโภชนา**ฯ

ชาตรูปนฺติ สุวณฺณํฯ **รชต**นฺติ กหาปโณ โลหมาสโก ชตุมาสโก ทารุมาสโกติ เย โวหารํ คจฺฉนฺติฯ ตสฺส อุภยสฺสาปิ ปฏิคฺคหณา ปฏิวิรโต, เนว ตํ อุคฺคณฺหาติ, น อุคฺคณฺหาเปติ, น อุปนิกฺขิตฺตํ สาทิยตีติ อตฺโถฯ

อามกธญฺญปฏิคฺคหณาติ สาลิวีหิยวโคธูมกงฺคุวรกกุทฺรูสกสงฺขาตสฺส สตฺตวิธสฺสปิ อามกธญฺญสฺส ปฏิคฺคหณาฯ น เกวลญฺจ เอเตสํ ปฏิคฺคหณเมว, อามสนมฺปิ ภิกฺขูนํ น วฏฺฏติเยวฯ **อามกมํสปฏิคฺคหณา**ติ เอตฺถ อญฺญตฺร โอทิสฺส อนุญฺญาตา อามกมํสมจฺฉานํ ปฏิคฺคหณเมว ภิกฺขูนํ น วฏฺฏติ, โน อามสนนฺติฯ

อิตฺถิกุมาริกปฏิคฺคหณาติ เอตฺถ **อิตฺถี**ติ ปุริสนฺตรคตา, อิตรา กุมาริกา นาม, ตาสํ ปฏิคฺคหณมฺปิ อามสนมฺปิ อกปฺปิยเมวฯ **ทาสิทาสปฏิคฺคหณา**ติ เอตฺถ ทาสิทาสวเสเนว เตสํ ปฏิคฺคหณํ น วฏฺฏติ, ''กปฺปิยการกํ ทมฺมิ, อารามิกํ ทมฺมี''ติ เอวํ วุเตฺต ปน วฏฺฏติฯ **อเชฬกา**ทีสุปิ **เขตฺตวตฺถุ**ปริโยสาเนสุ กปฺปิยากปฺปิยนโย วินยวเสน อุปปริกฺขิตโพฺพฯ ตตฺถ **เขตฺตํ** นาม ยสฺมิํ ปุพฺพณฺณํ รุหติฯ **วตฺถุ** นาม ยสฺมิํ อปรณฺณํ รุหติฯ ยตฺถ วา อุภยมฺปิ รุหติ, ตํ เขตฺตํฯ ตทตฺถาย อกตภูมิภาโค วตฺถุฯ เขตฺตวตฺถุสีเสน เจตฺถ วาปิ-ตฬากาทีนิปิ สงฺคหิตาเนวฯ

ทูเตยฺยํ วุจฺจติ ทูตกมฺมํ คิหีนํ ปณฺณํ วา สาสนํ วา คเหตฺวา ตตฺถ ตตฺถ คมนํฯ **ปหิณคมนํ** วุจฺจติ ฆรา ฆรํ เปสิตสฺส ขุทฺทกคมนํฯ **อนุโยโค** นาม ตทุภยกรณํฯ ตสฺมา ทุเตยฺยปหิณคมนานํ อนุโยโคติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **กยวิกฺกยา**ติ กยา จ วิกฺกยา จฯ **ตุลากูฏา**ทีสุ **กูฏ**นฺติ วญฺจนํฯ ตตฺถ ตุลากูฏํ ตาว รูปกูฏํ, องฺคกูฏํ, คหณกูฏํ, ปฏิจฺฉนฺนกูฏนฺติ จตุพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ **รูปกูฏํ** นาม เทฺว ตุลา สมรูปา กตฺวา คณฺหโนฺต มหติยา คณฺหาติ, ททโนฺต ขุทฺทิกาย เทติฯ **องฺคกูฏํ** นาม คณฺหโนฺต ปจฺฉาภาเค หเตฺถน ตุลํ อกฺกมติ, ททโนฺต ปุพฺพภาเคฯ **คหณกูฏํ** นาม คณฺหโนฺต มูเล รชฺชุํ คณฺหาติ , ททโนฺต อเคฺคฯ **ปฏิจฺฉนฺนกูฏํ**

นาม ตุลํ สุสิรํ กตฺวา อนฺโต อยจุณฺณํ ปกฺขิปิตฺวา คณฺหนฺโต ตํ ปจฺฉาภาเค กโรติ, ททนฺโต อคฺคภาเคฯ

กํโส วุจฺจติ สุวณฺณปาติ, ตาย วญฺจนํ **กํสกูฏํ**ฯ กถํ? เอกํ สุวณฺณปาตึ กตฺวา อญฺญา เทฺว ติโสฺส โลหปาติโย สุวณฺณวณฺณา กโรติฯ ตโต ชนปทํ คนฺตฺวา กิญฺจิเทว อฑฺฒกุลํ ปวิสิตฺวา ‘‘สุวณฺณภาชนานิ กิณถา’’ติ วตฺวา อเคฺฆ ปุจฺฉิเต สมคฺฆตรํ ทาตุกามา โหนฺติฯ ตโต เตหิ ‘‘กถํ อิเมสํ สุวณฺณภาโว ชานิตโพฺพ’’ติ วุเตฺต ‘‘วีมํสิตฺวา คณฺหถา’’ติ สุวณฺณปาตึ ปาสาเณ ฆํสิตฺวา สพฺพปาติโย ทตฺวา คจฺฉติฯ

มานกูฏํ นาม หทยเภท-สิขาเภท-รชฺชุเภทวเสน ติวิธํ โหติฯ ตตฺถ **หทยเภโท** สปฺปิเตลาทิมินนกาเล ลพฺภติฯ ตานิ หิ คณฺหนฺโต เหฎฺฐาฉิเทฺทน มาเนน ‘‘สณิกํ อาสิญฺจา’’ติ วตฺวา อตฺตโน ภาชเน พหุํ ปคฺฆราเปตฺวา คณฺหาติ, ททนฺโต ฉิทฺทํ ปิธาย สีฆํ ปูเรตฺวา เทติฯ **สิขาเภโท** ติลตณฺฑุลาทิมินนกาเล ลพฺภติฯ ตานิ หิ คณฺหนฺโต สณิกํ สิขํ อุสฺสาเปตฺวา คณฺหาติ, ททนฺโต เวเคน ปูเรตฺวา สิขํ ฉินฺทนฺโต เทติฯ **รชฺชุเภโท** เขตฺตวตฺถุมินนกาเล ลพฺภติฯ ลญฺชํ อลภนฺตา หิ เขตฺตํ อมหนฺตมฺปิ มหนฺตํ กตฺวา มินนฺติฯ

อุโกฺกฏนาทีสุ **อุโกฺกฏน**นฺติ สามิเก อสฺสามิเก กาตุํ ลญฺชคฺคหณํฯ **วญฺจน**นฺติ เตหิ เตหิ อุปาเยหิ ปเรสํ วญฺจนํฯ ตตฺริทเมกํ วตฺถุ – เอโก กิร ลุทฺทโก มิคญฺจ มิคโปตกญฺจ คเหตฺวา อาคจฺฉติฯ ตเมโก ธุโตฺต ‘‘กึ โภ มิโค อคฺฆติ, กึ มิคโปตโก’’ติ อาหฯ ‘‘มิโค เทฺว กหาปเณ, มิคโปตโก เอก’’นฺติ จ วุเตฺต เอกํ กหาปณํ ทตฺวา มิคโปตกํ คเหตฺวา โถกํ คนฺตฺวา นิวโตฺต ‘‘น เม โภ มิคโปตเกนโตฺถ, มิคํ เม เทหี’’ติ อาหฯ เตน หิ เทฺว กหาปเณ เทหีติฯ โส อาห – ‘‘นนุ เต โภ มยา ปฐมํ เอโก กหาปโณ ทิโนฺน’’ติ? อาม ทิโนฺนติฯ อิมมฺปิ มิคโปตกํ คณฺห, เอวํ โส จ กหาปโณ อยญฺจ กหาปณคฺฆนโก มิคโปตโก’’ติ เทฺว กหาปณา ภวิสฺสนฺตีติฯ โส ‘‘การณํ วทตี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา มิคโปตกํ คเหตฺวา มิคํ อทาสีติฯ **นิกตี**ติ โยควเสน วา มายาวเสน วา อปามงฺคํ ปามงฺคนฺติ, อมณึ มณินฺติ, อสุวณฺณํ สุวณฺณนฺติ กตฺวา ปติรูปเกน วญฺจนํฯ **สาจิโยโค**ติ กุฏิลโยโคฯ เอเตสํเยว อุโกฺกฏนาทีนเมตํ นามํฯ ตสฺมา อุโกฺกฏนสาจิโยโค วญฺจนสาจิโยโค นิกติสาจิโยโคติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เกจิ อญฺญํ ทเสฺสตฺวา อญฺญสฺส ปริวตฺตนํ สาจิโยโคติ วทนฺติ, ตํ ปน วญฺจเนเนว สงฺคหิตํฯ

เฉทนาทีสุ **เฉทน**นฺติ หตฺถเจฺฉทนาทิฯ **วโธ**ติ มารณํฯ **พนฺโธ**ติ รชฺชุพนฺธนาทีหิ พนฺธนํฯ **วิปราโมโส**ติ หิมวิปราโมโส, คุมฺพวิปราโมโสติ ทุวิโธฯ ยํ หิมปาตสมเย หิเมน ปฎิจฺฉนฺนา หุตฺวา มคฺคปฺปฎิปนฺนํ ชนํ มุสนฺติ, อยํ หิมวิปราโมโสฯ ยํ คุมฺพาทีหิ ปฎิจฺฉนฺนา มุสนฺติ, อยํ คุมฺพวิปราโมโสฯ **อาโลโป** วุจฺจติ คามนิคมาทีนํ วิโลปกรณํฯ **สหสากาโร**ติ สาหสิกกิริยา, เคหํ ปวิสิตฺวา มนุสฺสานํ อุเร สตฺถํ ฐเปตฺวา อิจฺฉิตภณฺฑคฺคหณํฯ เอวเมตสฺมา เฉทน… เป.… สหสาการา ปฎิวิรโต โหติฯ

โส สนฺตุโฎฺฐ โหตีติ สฺวายํ ภิกฺขุ เหฎฺฐา วุเตฺตน จตูสุ ปจฺจเยสุ ทฺวาทสวิเธน อิตรีตรปจฺจยสโนฺตเสน สมนฺนาคโต โหติฯ อิมินา ปน ทฺวาทสวิเธน อิตรีตรปจฺจยสโนฺตเสน สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน อฎฺฐ ปริกฺขารา วฎฺฎนฺติ – ตีณิ จีวรานิ, ปโตฺต, ทนฺตกฎฺฐเจฺฉทนวาสิ, เอกา สูจิ, กายพนฺธนํ ปริสฺสาวนนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ติจีวรญฺจ ปโตฺต จ, วาสิ สูจิ จ พนฺธนํ;
ปริสฺสาวเนน อเฎฺฐเต, ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ

เต สเพฺพ กายปริหาริกาปิ โหนฺติ, กุจฺฉิปริหาริกาปิฯ กถํ? ติจีวรํ ตาว นิวาเสตฺวา ปารุปิตฺวา จ วิจรณกาเล กายํ ปริหรติ โปเสตีติ กายปริหาริกํ โหติฯ จีวรกเณฺณน อุทกํ ปริสฺสาเวตฺวา ปิวนกาเล, ขาทิตพฺพผลาผลํ คหณกาเล จ กุจฺฉึ ปริหรติ โปเสตีติ กุจฺฉิปริหาริกํ โหติฯ ปตฺตปิ เตน อุทกํ อุทฺธริตฺวา นฺหานกาเล กุฏิปริภณฺฑกรณกาเล จ กายปริหาริโก โหติ, อาหารํ คเหตฺวา ภุญฺชนกาเล กุจฺฉิปริหาริโกฯ วาสิปิ ตาย ทนฺตกฏฺฐเจฺฉทนกาเล มญฺจปีฐานํ องฺคปาทจีวรกุฏิทณฺฑกสชฺชนกาเล จ กายปริหาริกา โหติ, อุจฺฉุเจฺฉทนนาฬิเกราทิตจฺฉนกาเล กุจฺฉิปริหาริกาฯ สูจิปิ จีวรสิพฺพนกาเล กายปริหาริกา โหติ, ปูวํ วา ผลํ วา วิชฺฌิตฺวา ขาทนกาเล กุจฺฉิปริหาริกาฯ กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา วิจรณกาเล กายปริหาริกํ, อุจฺฉุอาทีนิ พนฺธิตฺวา คหณกาเล กุจฺฉิปริหาริกํฯ ปริสฺสาวนํ เตน อุทกํ ปริสฺสาเวตฺวา นฺหานกาเล เสนาสนปริภณฺฑกรณกาเล จ กายปริหาริกํ, ปานียปานกปริสฺสาวนกาเล เตเนว ติลตณฺฑุลปุถุกาทีนิ คเหตฺวา ขาทนกาเล จ กุจฺฉิปริหาริกํฯ อยํ ตาว อฏฺฐปริกฺขาริกสฺส ปริกฺขารมตฺตาฯ

นวปริกฺขาริกสฺส ปน เสยฺยํ ปวิสนฺตสฺส ตตฺรฏฺฐกปจฺจตฺถรณํ วา กุญฺจิกา วา วฏฺฏติฯ ทสปริกฺขาริกสฺส นิสีทนํ วา จมฺมขณฺฑํ วา วฏฺฏติฯ เอกาทสปริกฺขาริกสฺส กตฺตรยฏฺฐิ วา เตลนาฬิกา วา วฏฺฏติฯ ทฺวาทสปริกฺขาริกสฺส ฉตฺตํ วา อุปาหนํ วา วฏฺฏติฯ เอเตสุ จ อฏฺฐปริกฺขาริโกว สนฺตุโฎฺฐ, อิตเร อสนฺตุฎฺฐา มหิจฺฉา มหาภาราติ น วตฺตพฺพาฯ เอเตปิ อปฺปิจฺฉาว สนฺตุฎฺฐาว สุภราว สลฺลหุกวุตฺติโนวฯ ภควา ปน น อิมํ สุตฺตํ เตสํ วเสน กเถสิ, อฏฺฐปริกฺขาริกสฺส วเสน กเถสิฯ โส หิ ขุทฺทกวาสิญฺจ สูจิญฺจ ปริสฺสาวเน ปกฺขิปิตฺวา ปตฺตสฺส อโนฺต ฐเปตฺวา ปตฺตํ อํสกูเฏ ลเคฺคตฺวา ติจีวรํ กายปฺปฏิพทฺธํ กตฺวา เยนิจฺฉกํ สุขํ ปกฺกมติ, ปฏินิวตฺติตฺวา คเหตพฺพํ นามสฺส น โหติฯ อิติ อิมสฺส ภิกฺขุโน สลฺลหุกวุตฺติตํ ทเสฺสโนฺต ภควา **สนฺตุโฎฺฐ โหติ กายปริหาริเกน จีวเรนา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **กายปริหาริเกนา**ติ กายปริหรณมตฺตเกนฯ **กุจฺฉิปริหาริเกนา**ติ กุจฺฉิปริหรณมตฺตเกนฯ **สมาทาเยว ปกฺกมตี**ติ ตํ อฏฺฐปริกฺขารมตฺตกํ สพฺพํ คเหตฺวาว กายปฺปฏิพทฺธํ กตฺวาว คจฺฉติ, ''มม วิหาโร ปริเวณํ อุปฎฺฐาโก''ติสฺส สโงฺค วา พโนฺธ วา น โหติฯ โส ชิยา มุโตฺต สโร วิย, ยูถา อปกฺกโนฺต มตฺตหตฺถี วิย อิจฺฉิติจฺฉิตํ เสนาสนํ, วนสณฺฑํ, รุกฺขมูลํ, นวํ ปพฺภารํ ปริภุญฺชโนฺต เอโก ติฏฺฐติ, เอโก นิสีทติ, สพฺพิริยาปเถสุ เอโก อทุติโยฯ

> ''จาตุทฺทิโส อปฺปฏิโฆ จ โหติ,
> สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรน;
> ปริสฺสยานํ สหิตา อฉมฺภี,
> เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป''ติฯ (สุ. นิ. ๔๒; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทโส ๑๒๘) –

เอวํ วณฺณิตํ ขคฺควิสาณกปฺปตํ อาปชฺชติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย สาเธโนฺต **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปกฺขี สกุโณ**ติ ปกฺขยุโตฺต สกุโณฯ **เฑตี**ติ อุปฺปตติฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – สกุณา นาม ''อสุกสฺมึ ปเทเส รุโกฺข ปริปกฺกผโล''ติ ญตฺวา นานาทิสาหิ อาคนฺตฺวา นขปกฺขตุณฺฑาทีหิ ตสฺส ผลานิ วิชฺฌนฺตา วิธุนนฺตา ขาทนฺติ, ''อิทํ อชฺชตนาย, อิทํ สฺวาตนาย ภวิสฺสตี''ติ เนสํ น โหติฯ ผเล ปน ขีเณ เนว รุกฺขสฺส อารกฺขํ ฐเปนฺติ, น ตตฺถ ปกฺขํ วา ปตฺตํ วา นขํ วา ตุณฺฑํ วา ฐเปนฺติ, อถ โข ตสฺมึ รุเกฺข อนเปกฺขา หุตฺวา โย ยํ ทิสาภาคํ อิจฺฉติ, โส เตน สปตฺตภาโรว อุปฺปติตฺวา คจฺฉ

ติฯ เอวเมว อยํ ภิกฺขุ นิสฺสโงฺค นิรเปโกฺขเยว ปกฺกมติ, สมาทาเยว ปกฺกมติฯ **อริเยนา**ติ นิโทฺทเสนฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ สเก อตฺตภาเวฯ **อนวชฺชสุข**นฺติ นิโทฺทสสุขํฯ

โส จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาติ โส อิมินา อริเยน สีลกฺขเนฺธน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ปสฺสิตฺวาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๕) วุตฺตํฯ **อพฺยาเสกสุข**นฺติ กิเลเสหิ อนาสิตฺตสุขํ, อวิกิณฺณสุขนฺติปิ วุตฺตํฯ อินฺทฺริยสํวรสุขํ หิ ทิฎฺฐาทีสุ ทิฎฺฐมตฺตาทิวเสน ปวตฺตตาย อวิกิณฺณํ โหติฯ

โส อภิกฺกเนฺต ปฎิกฺกเนฺตติ โส มนจฺฉฎฺฐานํ อินฺทฺริยานํ สํวเรน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อิเมสุ อภิกฺกนฺตปฎิกฺกนฺตาทีสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ สติสมฺปชญฺญวเสน สมฺปชานการี โหติฯ ตตฺถ **อภิกฺกนฺต**นฺติ ปุรโต คมนํฯ **ปฎิกฺกนฺต**นฺติ ปจฺฉาคมนํฯ

สมฺปชานการี โหตีติ สาตฺถกสมฺปชญฺญํ, สปฺปายสมฺปชญฺญํ, โคจรสมฺปชญฺญํ, อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ อิเมสํ จตุนฺนํ สติสมฺปยุตฺตานํ สมฺปชญฺญานํ วเสน สตึ อุปฎฺฐเปตฺวา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวาเยว ตานิ อภิกฺกนฺตปฎิกฺกนฺตานิ กโรติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน อิจฺฉเนฺตน ทีฆนิกาเย สามญฺญผลวณฺณนาโต วา มชฺฌิมนิกาเย สติปฎฺฐานวณฺณนาโต วา คเหตโพฺพฯ

โส อิมินา จาติอาทินา กึ ทเสฺสติ? อรญฺญวาสสฺส ปจฺจยสมฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ ยสฺส หิ อิเม จตฺตาโร ปจฺจยา นตฺถิ, ตสฺส อรญฺญวาโส น อิชฺฌติ, ติรจฺฉานคเตหิ วา วนจรเกหิ วา สทฺธึ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ อรเญฺญ อธิวตฺถา เทวตา ''กึ เอวรูปสฺส ปาปภิกฺขุโน อรญฺญวาเสนา''ติ เภรวสทฺทํ สาเวนฺติ, หเตฺถหิ สีสํ ปหริตฺวา ปลายนาการํ กโรนฺติฯ ''อสุโก ภิกฺขุ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา อิทญฺจิทญฺจ ปาปกมฺมมกาสี''ติ อยโส ปตฺถรติฯ ยสฺส ปเนเต จตฺตาโร ปจฺจยา อตฺถิ, ตสฺส อรญฺญวาโส อิชฺฌติฯ โส หิ อตฺตโน สีลํ ปจฺจเวกฺขโนฺต กิญฺจิ กาฬกํ วา ติลกํ วา อปสฺสโนฺต ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ขยโต วยโต สมฺมสโนฺต อริยภูมึ โอกฺกมติฯ อรเญฺญ อธิวตฺถา เทวตา อตฺตมนา วณฺณํ ภาสนฺติฯ อิติสฺส อุทเก ปกฺขิตฺตเตลพินฺทุ วิย ยโส วิตฺถาริโก โหติฯ

ตตฺถ **วิวิตฺต**นฺติ สุญฺญํ, อปฺปสทฺทํ, อปฺปนิโคฺฆสนฺติ อโตฺถฯ เอตเทว หิ สนฺธาย วิภเงฺค ''วิวิตฺตนฺติ สนฺติเก เจปิ เสนาสนํ โหติ, ตญฺจ อนากิณฺณํ คหเฎฺฐหิ ปพฺพชิเตหิ, เตน ตํ วิวิตฺต''นฺติ (วิภ. ๕๒๖) วุตฺตํฯ เสติ เจว อาสติ จ เอตฺถาติ **เสนาสนํ**ฯ มญฺจปีฐานเมตํ อธิวจนํฯ เตนาห – ''เสนาสนนฺติ มโญฺจปิ เสนาสนํ, ปีฐมฺปิ, ภิสิปิ, พิโมฺพหนมฺปิ, วิหาโรปิ, อฑฺฒโยโคปิ, ปาสาโทปิ, หมฺมิยมฺปิ, คุหาปิ, อโฎฺฎปิ, มาโฬปิ, เลณมฺปิ, เวฬุคุโมฺพปิ, รุกฺขมูลมฺปิ, มณฺฑโปปิ เสนาสนํ, ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฎิกฺกมนฺติ, สพฺพเมตํ เสนาสน''นฺติ (วิภ. ๕๒๗)ฯ อปิจ วิหาโร, อฑฺฒโยโค, ปาสาโท, หมฺมิยํ, คุหาติ อิทํ วิหารเสนาสนํ นามฯ มโญฺจ, ปีฐํ, ภิสิ, พิโมฺพหนนฺติ อิทํ มญฺจปีฐเสนาสนํ นามฯ จิมิลิกา, จมฺมขโณฺฑ, ติณสนฺถาโร, ปณฺณสนฺถาโรติ อิทํ สนฺถตเสนาสนํ นามฯ ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฎิกฺกมนฺตีติ เอตํ โอกาสเสนาสนํ นามาติ เอวํ จตุพฺพิธํ เสนาสนํ โหติฯ ตํ สพฺพมฺปิ เสนาสนคฺคหเณน คหิตเมวฯ

อิมสฺส ปน สกุณสทิสสฺส จาตุทฺทิสสฺส ภิกฺขุโน อนุจฺฉวิกํ ทเสฺสโนฺต **อรญฺญํ รุกฺขมูล**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อรญฺญ**นฺติ ''นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา สพฺพเมตํ อรญฺญ''นฺติ (วิภ. ๕๒๙) ''อิทํ ภิกฺขุนีนํ วเสน อาคตํ อรญฺญํฯ ''อารญฺญกํ นาม เสนาสนํ ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิม''นฺติ (ปารา. ๖๕๔) อิทํ ปน อิมสฺส ภิกฺขุโน อนุรูปํฯ ตสฺส ลกฺขณํ วิสุทฺธิมเคฺค ธุตงฺคนิเทฺทเส

วุตฺตํฯ **รุกฺขมูล**นฺติ ยํกิญฺจิ สีตจฺฉายํ วิวิตฺตํ รุกฺขมูลํฯ **ปพฺพต**นฺติ เสลํฯ ตตฺถ หิ อุทกโสณฺฑีสุ อุทกกิจฺจํ กตฺวา สีตาย รุกฺขจฺฉายาย นิสินฺนสฺส นานาทิสาสุ ขายมานาสุ สีเตน วาเตน พีชิยมานสฺส จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **กนฺทร**นฺติ กํ วุจฺจติ อุทกํ, เตน ทาริตํ อุทกภินฺนํ ปพฺพตปเทสํ, ยํ นิตมฺพนฺติปิ นทีนิกุญฺชนฺติปิ วทนฺติฯ ตตฺถ หิ รชตปฏฺฏสทิสา วาลิกา โหติ, มตฺถเก มณิวิตานํ วิย วนคหนํ, มณิกฺขนฺธสทิสํ อุทกํ สนฺทติฯ เอวรูปํ กนฺทรํ โอรุยฺห ปานียํ ปิวิตฺวา คตฺตานิ สีตานิ กตฺวา วาลิกํ อุสฺสาเปตฺวา ปํสุกูลจีวรํ ปญฺญาเปตฺวา นิสินฺนสฺส สมณธมฺมํ กโรโต จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **คิริคุห**นฺติ ทฺวินฺนํ ปพฺพตานํ อนฺตรํ, เอกสฺมิํเยว วา อุมงฺคสทิสํ มหาวิวรํฯ **สุสาน**ลกฺขณํ วิสุทฺธิมคฺเค (วิสุทฺธิ. ๑.๓๔) วุตฺตํฯ **วนปตฺถ**นฺติ คามนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐานํ, ยตฺถ น กสนฺติ น วปนฺติฯ เตเนวาห – ‘‘วนปตฺถนฺติ ทูรานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน’’นฺติอาทิฯ **อโพฺภกาส**นฺติ อจฺฉนฺนํฯ อากงฺขมาโน ปเนตฺถ จีวรกุฏิํ กตฺวา วสติฯ **ปลาลปุญฺช**นฺติ ปลาลราสิํ ฯ มหาปลาลปุญฺชโต หิ ปลาลํ นิกฺกฑฺฒิตฺวา ปพฺภารเลณสทิเส อาลเย กโรนฺติ, คจฺฉคุมฺพาทีนมฺปิ อุปริ ปลาลํ ปกฺขิปิตฺวา เหฏฺฐา นิสินฺนา สมณธมฺมํ กโรนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ปจฺฉาภตฺตนฺติ ภตฺตสฺส ปจฺฉโตฯ **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต**ติ ปิณฺฑปาตปริเยสนโต ปฏิกฺกนฺโตฯ **ปลฺลงฺก**นฺติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสนํฯ **อาภุชิตฺวา**ติ พนฺธิตฺวาฯ **อุชุํ กายํ ปณิธายา**ติ อุปริมสรีรํ อุชุกํ ฐเปตฺวา อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏเก โกฏิยา โกฏิํ ปฏิปาเทตฺวาฯ เอวญฺหิ นิสินฺนสฺส จมฺมมํสนฺหารูนิ น ปณมนฺติฯ อถสฺส ยา เตสํ ปณมนปจฺจยา ขเณ ขเณ เวทนา อุปฺปชฺเชยฺยุํ, ตา น อุปฺปชฺชนฺติฯ ตาสุ น อุปฺปชฺชมานาสุ จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ น ปริปตติ, วุฑฺฒิํ ผาติํ อุปคจฺฉติฯ **ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา**ติ กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ สติํ ฐปยิตฺวา, มุขสมีเป วา กตฺวาติ อโตฺถฯ เตเนว วิภเงฺค วุตฺตํ – ‘‘อยํ สติ อุปฏฺฐิตา โหติ สูปฏฺฐิตา นาสิกเคฺค วา มุขนิมิเตฺต วาฯ เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา’’ติ (วิภ. ๕๓๗)ฯ อถ วา **‘‘ปรี**ติ ปริคฺคหโฏฺฐฯ **มุข**นฺติ นิยฺยานโฏฺฐฯ **สตี**ติ อุปฏฺฐานโฏฺฐฯ เตน วุจฺจติ – ‘ปริมุขํ สติ’’’นฺติ เอวํ ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๔) วุตฺตนเยน ปเนตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺรายํ สเงฺขโป ‘‘ปริคฺคหิตนิยฺยานํ สติํ กตฺวา’’ติฯ

อภิชฺฌํ โลเกติ เอตฺถ ลุชฺชน-ปลุชฺชนเฏฺฐน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา โลโกฯ ตสฺมา ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ ราคํ ปหาย กามจฺฉนฺทํ วิกฺขเมฺภตฺวาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **วิคตาภิเชฺฌนา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน ปหีนตฺตา วิคตาภิเชฺฌน, น จกฺขุวิญฺญาณสทิเสนาติ อโตฺถฯ **อภิชฺฌาย จิตฺตํ ปริโสเธตี**ติ อภิชฺฌาโต จิตฺตํ ปริโมเจติ, ยถา นํ สา มุญฺจติ เจว มุญฺจิตฺวา จ น ปุน คณฺหาติ, เอวํ กโรตีติ อโตฺถฯ **พฺยาปาทปโทสํ ปหายา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ พฺยาปชฺชติ อิมินา จิตฺตํ ปูติกุมฺมาสาทโย วิย ปุริมปกติํ ปชหตีติ **พฺยาปาโท**ฯ วิการปฺปตฺติยา ปทุสฺสติ, ปรํ วา ปทูเสติ วินาเสตีติ **ปโทโส**ฯ อุภยเมฺปตํ โกธเสฺสว อธิวจนํ ฯ ถินํ จิตฺตเคลญฺญํ, มิทฺธํ เจตสิกเคลญฺญํฯ ถินญฺจ มิทฺธญฺจ **ถินมิทฺธํฯ อาโลกสญฺญี**ติ รตฺติมฺปิ ทิวาปิ ทิฏฺฐอาโลกสญฺชานนสมตฺถาย วิคตนีวรณาย ปริสุทฺธาย สญฺญาย สมนฺนาคโต ฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ สติยา จ ญาเณน จ สมนฺนาคโตฯ อิทํ อุภยํ อาโลกสญฺญาย อุปการกตฺตา วุตฺตํฯ อุทฺธจฺจญฺจ กุกฺกุจฺจญฺจ **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํฯ ติณฺณวิจิกิโจฺฉ**ติ วิจิกิจฺฉํ ตริตฺวา อติกฺกมิตฺวา ฐิโตฯ ‘‘กถมิทํ กถมิท’’นฺติ เอวํ นปฺปวตฺตตีติ **อกถํกถีฯ กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ อนวเชฺชสุ ธเมฺมสุฯ ‘‘อิเม นุ โข กุสลา, กถมิเม กุสลา’’ติ เอวํ น วิจิกิจฺฉติ น กงฺขตีติ อโตฺถฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ อิเมสุ ปน นีวรเณสุ วจนตฺถลกฺขณาทิเภทโต ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๗๑-๗๒) วุตฺตํฯ **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณ**ติ ยสฺมา อิเม ปญฺจ นีวรณา อุปฺปชฺชมานา อนุปฺปนฺนาย โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺติ, อุปฺปนฺนาปิ อฏฺฐ สมาปตฺติโย

ปญฺจ วา อภิญฺญา อุจฺฉินฺทิตฺวา ปาเตนฺติฯ ตสฺมา ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณาติ วุจฺจนฺติฯ **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติอาทีนิ วิสุทฺธิมคฺเค วิตฺถาริตานิฯ

อิเม อาสวาติอาทิ อปเรนาปิ ปริยาเยน จตุสจฺจปฺปกาสนตฺถํ วุตฺตํฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาตี**ติ เอตฺตาวตา เหฏฺฐา ตีหิ องฺเคหิ พาหิรสมยสฺส นิปฺผลภาวํ ทเสฺสตฺวา จตุเตฺถน องฺเคน อตฺตโน สาสนสฺส คมฺภีรภาวํ ปกาเสตฺวา เทสนาย อรหเตฺตน กูฏํ คณฺหิฯ อิทานิ เทสนํ อเปฺปโนฺต **เอวํ โข, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ

๙. ตณฺหาสุตฺตวณฺณนา

๑๙๙. นวเม **ชาลินิ**นฺติ ชาลสทิสํฯ ยถา หิ ชาลํ สมนฺตโต สํสิพฺพิตํ อากุลพฺยากุลํ, เอวํ ตณฺหาปีติ ชาลสทิสตฺตา ชาลินีติ วุตฺตาฯ ตโย วา ภเว อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตาย เอติสฺสา ตตฺถ ตตฺถ อตฺตโน โกฏฺฐาสภูตํ ชาลํ อตฺถีติปิ ชาลินีฯ **สริต**นฺติ ตตฺถ ตตฺถ สริตฺวา สํสริตฺวา ฐิตํฯ **วิสฏ**นฺติ ปตฺถฏํ วิกฺขิตฺตํฯ **วิสตฺติก**นฺติ ตตฺถ ตตฺถ วิสตฺตํ ลคฺคํ ลคิตํฯ อปิจ **''วิสมูลา**ติ วิสตฺติกาฯ **วิสผลา**ติ วิสตฺติกา''ติอาทินาปิ (มหานิ. ๓; จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๒๒) นเยเนตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อุทฺธโสฺต**ติ อุปริ ธํสิโตฯ **ปริโยนทฺธ**ติ สมนฺตา เวฐิโตฯ **ตนฺตากุลกชาโต**ติ ตนฺตํ วิย อากุลชาโตฯ ยถา นาม ทุนฺนิกฺขิตฺตํ มูสิกจฺฉินฺนํ เปสการานํ ตนฺตํ ตหึ ตหึ อากุลํ โหติ, ''อิทํ อคฺคํ อิทํ มูล''นฺติ อเคฺคน วา อคฺคํ, มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ ทุกฺกรํ โหติ, เอวํ สตฺตา อิมาย ตณฺหาย ปริโยนทฺธา อากุลพฺยากุลา น สโกฺกนฺติ อตฺตโน นิสฺสรณมคฺคํ อุชุํ กาตุํฯ **คุลาคุณฺฐิกชาโต**ติ คุลาคุณฺฐิกํ วุจฺจติ เปสการกญฺชิยสุตฺตํฯ คุลา นาม สกุณิกา, ตสฺสา กุลาวโกติปิ เอเกฯ ยถา ตทุภยมฺปิ อากุลํ อเคฺคน วา อคฺคํ, มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ ทุกฺกรนฺติ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ **มุญฺชปพฺพชภูโต**ติ มุญฺชติณํ วิย ปพฺพชติณํ วิย จ ภูโต, ตาทิโส ชาโตฯ ยถา ตานิ ติณานิ โกเฏฺฏตฺวา กตรชฺชุํ ชิณฺณกาเล กตฺถจิ ปติตํ คเหตฺวา เตสํ ติณานํ ''อิทํ อคฺคํ อิทํ มูล''นฺติ อเคฺคน วา อคฺคํ, มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ ทุกฺกรํฯ ตมฺปิ จ ปจฺจตฺตปุริสกาเร ฐตฺวา สกฺกา ภเวยฺย อุชุํ กาตุํ, ฐเปตฺวา ปน โพธิสเตฺต อโญฺญ สโตฺต อตฺตโน ธมฺมตาย ตณฺหาชาลํ ปทาเลตฺวา อตฺตโน นิสฺสรณมคฺคํ อุชุํ กาตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ เอวมยํ โลโก ตณฺหาชาเลน ปริโยนทฺธ อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ สํสารํ นาติวตฺตติฯ ตตฺถ **อปาโย**ติ นิรย-ติรจฺฉานโยนิ-เปตฺติวิสย-อสุรกายาฯ สเพฺพปิ หิ เต วฑฺฒิสงฺขาตสฺส อายสฺส อภาวโต อปายาติ วุจฺจนฺติฯ ตถา ทุกฺขสฺส คติภาวโต **ทุคฺคติ**ฯ สุขสมุสฺสยโต วินิปติตตฺตา **วินิปาโต**ฯ อิตโร ปน –

> ''ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจติฯ

ตํ สพฺพํ นาติวตฺตติ นาติกฺกมติ, อถ โข จุติโต ปฏิสนฺธึ ปฏิสนฺธิโต จุตินฺติ เอวํ ปุนปฺปุนํ จุติปฏิสนฺธิโย คณฺหมาโน ตีสุ ภเวสุ จตูสุ โยนีสุ ปญฺจสุ คตีสุ สตฺตสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ นวสุ สตฺตาวาเสสุ มหาสมุเทฺท วาตกฺขิตฺตนาวา วิย ยเนฺต ยุตฺตโคโณ วิย จ ปริพฺภมติเยวฯ

อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทายาติ อชฺฌตฺติกํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทายฯ อิทญฺหิ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ **พาหิรสฺส อุปาทายา**ติ พาหิรํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทาย, อิทมฺปิ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ **อสฺมีติ, ภิกฺขเว, สตี**ติ, ภิกฺขเว, ยเทตํ อชฺฌตฺตํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทาย ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน สมูหคฺคาหโต อสฺมีติ โหติ, ตสฺมึ สตีติ อโตฺถฯ **อิตฺถสฺมีติ โหตี**ติอาทีสุ ปน เอวํ สมูหโต อหนฺติ คหเณ สติ ตโต อนุปนิธาย จ อุปนิธาย จาติ ทฺวิธา คหณํ โหติฯ ตตฺถ **อนุปนิธายา**ติ

อญฺญํ อาการํ อนุปคมฺม สกภาวเมว อารมฺมณํ กตฺวา อิตฺถสฺมีติ โหติ, ขตฺติยาทีสุ อิทํปกาโร อหนฺติ เอวํ ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน โหตีติ อโตฺถฯ อิทํ ตาว อนุปนิธาย คหณํฯ **อุปนิธาย คหณํ** ปน ทุวิธํ โหติ สมโต จ อสมโต จฯ ตํ ทเสฺสตุํ **เอวํสฺมีติ อญฺญถาสฺมี**ติ จ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวํสฺมี**ติ อิทํ สมโต อุปนิธาย คหณํ, ยถายํ ขตฺติโย ยถายํ พฺราหฺมโณ, เอวมหมฺปีติ อโตฺถฯ **อญฺญถาสฺมี**ติ อิทํ ปน อสมโต คหณํ, ยถายํ ขตฺติโย ยถายํ พฺราหฺมโณ, ตโต อญฺญถา อหํ, หีโน วา อธิโก วาติ อโตฺถฯ อิมานิ ตาว ปจฺจุปฺปนฺนวเสน จตฺตาริ ตณฺหาวิจริตานิฯ

อสสฺมีติ สตสฺมีติ อิมานิ ปน เทฺว ยสฺมา อตฺถีติ อสํ, นิจฺจเสฺสตํ อธิวจนํฯ สีทตีติ สตํ, อนิจฺจเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตสฺมา สสฺสตุเจฺฉทวเสน วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ อิโต ปรานิ **ส**นฺติ เอวมาทีนิ จตฺตาริ สํสยปริวิตกฺกวเสน วุตฺตานิฯ **สนฺติ โหตี**ติ เอวมาทีสุ อหํ สิยนฺติ โหตีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อธิปฺปาโย ปเนตฺถ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยเนว คเหตโพฺพฯ **อปิหํ ส**นฺติอาทีนิ ปน จตฺตาริ อปิ นาม อหํ ภเวยฺยนฺติ เอวํ ปตฺถนากปฺปนวเสน วุตฺตานิฯ ตานิปิ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ **ภวิสฺส**นฺติอาทีนิ ปน จตฺตาริ อนาคตวเสน วุตฺตานิฯ เตสมฺปิ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวเมเต –

> ‘‘เทฺว ทิฏฺฐิสีสา สีสเญฺญ, จตฺตาโร สีสมูลกา;
> ตโย ตโยติ เอตานิ, อฏฺฐารส วิภาวเยฯ

เอเตสุ หิ อสสฺมิ, สตสฺมีติ เอเต เทฺว ทิฏฺฐิสีสา นามฯ อสฺมิ, สนฺติ, อปิหํ สนฺติ, ภวิสฺสนฺติ เอเต จตฺตาโร สุทฺธสีสา เอวฯ อิตฺถสฺมีติอาทโย ตโย ตโยติ ทฺวาทส สีสมูลกา นามาติ เอวเมเต เทฺว ทิฏฺฐิสีสา จตฺตาโร สุทฺธสีสา ทฺวาทส สีสมูลกาติ อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตธมฺมา เวทิตพฺพาฯ อิมานิ ตาว อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทาย อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานิฯ พาหิรสฺส อุปาทาย ตณฺหาวิจริเตสุปิ เอเสว นโยฯ **อิมินา**ติ อิมินา รูเปน วา…เป.… วิญฺญาเณน วาติ เอส วิเสโส เวทิตโพฺพฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ

อิติ เอวรูปานิ อตีตานิ ฉตฺติํสาติ เอกเมกสฺส ปุคฺคลสฺส อตีเต อทฺธนิ ฉตฺติํสฯ **อนาคตานิ ฉตฺติํสา**ติ เอกเมกเสฺสว ปุคฺคลสฺส จ อนาคเต อทฺธนิ ฉตฺติํสฯ **ปจฺจุปฺปนฺนานิ ฉตฺติํสา**ติ เอกสฺส วา ปุคฺคลสฺส ยถาสมฺภวโต พหูนํ วา ปจฺจุปฺปเนฺน อทฺธนิ ฉตฺติํสาวฯ สพฺพสตฺตานํ ปน นิยเมเนว อตีเต อทฺธนิ ฉตฺติํส, อนาคเต ฉตฺติํส, ปจฺจุปฺปเนฺน ฉตฺติํสฯ อนนฺตา หิ อสทิสตณฺหามานทิฏฺฐิเภทา สตฺตาฯ **อฏฺฐสตํ ตณฺหาวิจริตํ โหนฺตี**ติ เอตฺถ ปน อฏฺฐสตสงฺขาตํ ตณฺหาวิจริตํ โหตีติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๑๐. เปมสุตฺตวณฺณนา

๒๐๐. ทสเม **น อุเสฺสเนตี**ติ ทิฏฺฐิวเสน น อุกฺขิปติฯ **น ปฏิเสเนตี**ติ ปฏิวิรุโทฺธ หุตฺวา กลหภณฺฑนวเสน น อุกฺขิปติฯ **น ธูปายตี**ติ อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทาย ตณฺหาวิจริตวเสน น ธูปายติฯ **น ปชฺชลตี**ติ พาหิรสฺส อุปาทาย ตณฺหาวิจริตวเสน น ปชฺชลติฯ **น สมฺปชฺฌายตี**ติ อสฺมิมานวเสน น สมฺปชฺฌายติฯ เสสํ ปาฬินเยเนว เวทิตพฺพํฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตนฺติฯ

มหาวโคฺค ปญฺจโมฯ

จตุตฺถปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๕. ปญฺจมปณฺณาสกํ

(๒๑) ๑. สปฺปุริสวโคฺค

๑-๖. สิกฺขาปทสุตฺตวณฺณนา

๒๐๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อสปฺปุริส**นฺติ ลามกปุริสํ ตุจฺฉปุริสํ มูฬฺหปุริสํ อวิชฺชาย อนฺธีกตํ พาลํฯ **อสปฺปุริสตร**นฺติ อติเรเกน อสปฺปุริสํฯ อิตเร เทฺว วุตฺตปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพาฯ เสส เมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อิโต ปเรสุ ปญฺจสุฯ เอเตสุ หิ ปฐมํ ปญฺจเวรวเสน เทสิตํ, ทุติยํ อสฺสทฺธมฺมวเสน, ตติยํ กายวจีทฺวารวเสน, จตุตฺถํ มโนทฺวารวเสน, ปญฺจมํ อฏฺฐมิจฺฉตฺตวเสน, ฉฏฺฐํ ทสมิจฺฉตฺตวเสนฯ

๗-๑๐. ปาปธมฺมสุตฺตจตุกฺกวณฺณนา

๒๐๗-๒๑๐. สตฺตเม **ปาป**นฺติ ลามกํ สํกิลิฏฺฐปุคฺคลํฯ **กลฺยาณ**นฺติ ภทฺทกํ อนวชฺชปุคฺคลํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ อฏฺฐเมปิ เอเสว นโยฯ นวเม **ปาปธมฺม**นฺติ ลามกธมฺมํฯ **กลฺยาณธมฺม**นฺติ อนวชฺชธมฺมํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ ทสเมปิ เอเสว นโยฯ อิมสฺมิํ วเคฺค ทสสุปิ สุเตฺตสุ อคาริยปฺปฏิปทา กถิตาฯ สเจปิ โสตาปนฺนสกทาคามิโน โหนฺติ, วฏฺฏติ เยวาติฯ

สปฺปุริสวโคฺค ปฐโมฯ

(๒๒) ๒. ปริสาวโคฺค

๑. ปริสาสุตฺตวณฺณนา

๒๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม ปริสํ ทูเสนฺตีติ **ปริสทูสนา**ฯ ปริสํ โสเภนฺตีติ **ปริสโสภนา**ฯ

๒. ทิฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๒๑๒. ทุติเย มโนทุจฺจริเต ปริยาปนฺนาปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มหาสาวชฺชตาย วิสุํ วุตฺตา, ตสฺสา จ ปฏิปกฺขวเสน สมฺมาทิฏฺฐิฯ

๓. อกตญฺญุตาสุตฺตวณฺณนา

๒๑๓. ตติเย **อกตญฺญุตา อกตเวทิตา**ติ อกตญฺญุตาย อกตเวทิตายฯ อุภยเมฺปตํ อตฺถโต เอกเมวฯ สุกฺกปเกฺขปิ เอเสว นโยฯ

๔-๗. ปาณาติปาตีสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๔-๒๑๗. จตุตฺถํ จตุนฺนํ กมฺมกิเลสานํ ตปฺปฏิปกฺขสฺส จ วเสน วุตฺตํ, ปญฺจมํ สุกฺกปกฺขานํ อาทิโต จตุนฺนํ มิจฺฉตฺตานํ วเสน, ฉฏฺฐํ อวเสสานํ จตุนฺนํ, สตฺตมํ อนริยโวหารอริยโวหารานํฯ ตถา อฏฺฐมนวมทสมานิ สปฺปฏิปกฺขานํ อสฺสทฺธมฺมานํ วเสน วุตฺตานิฯ สพฺพสุเตฺตสุ ปน สุกฺกปกฺขธมฺมา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาว กถิตาฯ นวสุ สุเตฺตสุ กิญฺจาปิ ‘‘สเคฺค’’ติ วุตฺตํ, ตโย ปน มคฺคา ตีณิ จ ผลานิ ลพฺภนฺติเยวาติฯ

ปริสาวโคฺค ทุติโยฯ

(๒๓) ๓. ทุจฺจริตวคฺควณฺณนา

๒๒๑-๒๓๑. ตติยสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ ทสเม โย จินฺเตตฺวา กพฺยํ กโรติ, อยํ **จินฺตากวิ** นามฯ โย สุตฺวา กโรติ, อยํ **สุตกวิ** นามฯ โย เอกํ อตฺถํ นิสฺสาย กโรติ, อยํ **อตฺถกวิ** นามฯ โย ตงฺขณเญฺญว วงฺคีสเตฺถโร วิย อตฺตโน ปฏิภาเนน กโรติ, อยํ **ปฏิภานกวิ** นามาติฯ

ทุจฺจริตวโคฺค ตติโยฯ

(๒๔) ๔. กมฺมวโคฺค

๑. สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๓๒. จตุตฺถสฺส ปฐเม **กณฺหนฺ**ติ กาฬกํ ทสอกุสลกมฺมปถกมฺมํฯ **กณฺหวิปากนฺ**ติ อปาเย นิพฺพตฺตนโต กาฬกวิปากํฯ **สุกฺกนฺ**ติ ปณฺฑรกํ กุสลกมฺมปถกมฺมํ ฯ **สุกฺกวิปากนฺ**ติ สเคฺค นิพฺพตฺตนโต ปณฺฑรกวิปากํฯ **กณฺหสุกฺกนฺ**ติ มิสฺสกกมฺมํฯ **กณฺหสุกฺกวิปากนฺ**ติ สุขทุกฺขวิปากํฯ มิสฺสกกมฺมญฺหิ กตฺวา อกุสเลน ติรจฺฉานโยนิยํ มงฺคลหตฺถิฏฺฐานาทีสุ อุปฺปนฺโน กุสเลน ปวตฺเต สุขํ เวทิยติฯ กุสเลน ราชกุเลปิ นิพฺพตฺโต อกุสเลน ปวตฺเต ทุกฺขํ เวทิยติฯ **อกณฺหํ อสุกฺกนฺ**ติ กมฺมกฺขยกรํ จตุมคฺคญาณํ อธิเปฺปตํฯ ตญฺหิ ยทิ กณฺหํ ภเวยฺย, กณฺหวิปากํ ทเทยฺยฯ ยทิ สุกฺกํ ภเวยฺย, สุกฺกวิปากํ ทเทยฺยฯ อุภยวิปากสฺส ปน อปฺปทานโต อกณฺหํ อสุกฺกนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

๒. วิตฺถารสุตฺตวณฺณนา

๒๓๓. ทุติเย **สพฺยาพชฺฌนฺ**ติ สโทสํฯ **กายสงฺขารนฺ**ติ กายทฺวารเจตนํฯ **อภิสงฺขโรตี**ติ อายูหติ สมฺปิเณฺฑติฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **สพฺยาพชฺฌํ โลกนฺ**ติ สทุกฺขํ โลกํฯ **สพฺยาพชฺฌา ผสฺสา**ติ สทุกฺขา วิปากผสฺสาฯ **สพฺยาพชฺฌํ เวทนํ เวทิยตี**ติ สาพาธํ วิปากเวทนํ เวทิยติฯ **เอกนฺตทุกฺขนฺ**ติ เอกเนฺตเนว ทุกฺขํ, น สุขสมฺมิสฺสํฯ **เสยฺยถาปิ สตฺตา เนรยิกา**ติ เอตฺถ **เสยฺยถาปี**ติ นิทสฺสนเตฺถ นิปาโตฯ เตน เกวลํ เนรยิกสเตฺต ทเสฺสติ, อเญฺญ ปน ตํสริกฺขกา นาม นตฺถิฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เสยฺยถาปิ มนุสฺสา**ติอาทีสุ ปน มนุสฺสานํ ตาว กาเลน สุขา เวทนา อุปฺปชฺชติ, กาเลน ทุกฺขา เวทนาฯ **เอกเจฺจ จ เทวา**ติ เอตฺถ ปน กามาวจรเทวา ทฎฺฐพฺพาฯ เตสญฺหิ มเหสกฺขตรา เทวตา ทิสฺวา นิสินฺนาสนโต วุฎฺฐานํ, ปารุตอุตฺตราสงฺคสฺส โอตารณํ, อญฺชลิปคฺคณฺหนนฺติอาทีนํ วเสน กาเลน ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวนฺตานํ กาเลน สุขํฯ **เอกเจฺจ จ วินิปาติกา**ติ เอตฺถ เวมานิกเปตา ทฎฺฐพฺพาฯ เต นิรนฺตรเมว เอกสฺมิํ กาเล สุขํ, เอกสฺมิํ กาเล ทุกฺขํ เวทิยนฺติฯ นาคสุปณฺณหตฺถิอสฺสาทโย ปน มนุสฺสา วิย โวกิณฺณสุขทุกฺขาว โหนฺติฯ **ปหานาย ยา เจตนา**ติ เอตฺถ วิวฎฺฎคามินี มคฺคเจตนา เวทิตพฺพาฯ สา หิ กมฺมกฺขยาย สํวตฺตตีติฯ

๓. โสณกายนสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. ตติเย **สิขาโมคฺคลฺลาโน**ติ สีสมเชฺฌ ฐิตาย มหติยา สิขาย สมนฺนาคโต โมคฺคลฺลานโคโตฺต พฺราหฺมโณฯ **ปุริมานี**ติ อตีตานนฺตรทิวสโต ปฎฺฐาย ปุริมานิ, ทุติยาทิโต ปฎฺฐาย **ปุริมตรานิ** เวทิตพฺพานิฯ **โสณกายโน**ติ ตเสฺสว อเนฺตวาสิโกฯ **กมฺมสจฺจายํ โภ โลโก**ติ โภ อยํ โลโก กมฺมสภาโวฯ **กมฺมสมารมฺภฎฺฐายี**ติ กมฺมสมารเมฺภน ติฎฺฐติฯ กมฺมํ อายูหโนฺตว ติฎฺฐติ, อนายูหโนฺต อุจฺฉิชฺชตีติ ทีเปติฯ เสสํ เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

๔-๙. สิกฺขาปทสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๓๕. จตุตฺถาทีนิปิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ มคฺคเงฺคสุ ปน ยสฺมา สติยา อุปฎฺฐเปตฺวา ปญฺญาย ปริจฺฉินฺทติ, ตสฺมา อุภยเมว กมฺมํฯ เสสา องฺคาเนว โหนฺติ, โน กมฺมนฺติ วุตฺตํฯ โพชฺฌเงฺคสุปิ เอเสว นโยฯ อภิธเมฺม ปน สพฺพเมฺปตํ อวิเสเสน เจตนาสมฺปยุตฺตกมฺมเนฺตว วณฺณิตํฯ

๑๐. สมณสุตฺตวณฺณนา

๒๔๑. ทสเม **อิเธวา**ติ อิมสฺมึเยว สาสเนฯ อยํ ปน นิยโม เสสปเทสุปิ เวทิตพฺโพฯ ทุติยาทโยปิ หิ สมณา อิเธว, น อญฺญตฺถฯ **สุญฺญา**ติ ริตฺตา ตุจฺฉาฯ **ปรปฺปวาทา**ติ จตฺตาโร สสฺสตวาทา, จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสติกา, จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา, จตฺตาโร อมราวิกฺเขปิกา, เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา, โสฬส สญฺญีวาทา, อฏฺฐ อสญฺญีวาทา, อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา, สตฺต อุจฺเฉทวาทา, ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ อิเม สพฺเพปิ พฺรหฺมชาเล อาคตทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโย อิโต พาหิรานํ ปเรสํ ปวาทา ปรปฺปวาทา นามฯ เต สพฺเพปิ อิเมหิ จตูหิ ผลฏฺฐกสมเณหิ สุญฺญาฯ น หิ เต เอตฺถ สนฺติฯ น เกวลญฺจ เอเตเหว สุญฺญา , จตูหิ ปน มคฺคฏฺฐกสมเณหิปิ, จตุนฺนํ มคฺคานํ อตฺถาย อารทฺธวิปสฺสเกหิปีติ ทฺวาทสหิปิ สมเณหิ สุญฺญา เอวฯ อิทเมว อตฺถํ สนฺธาย ภควตา มหาปรินิพฺพาเน (ที. นิ. ๒.๒๑๔) วุตฺตํ –

> ‘‘เอกูนตึโส วยสา สุภทฺท,
> ยํ ปพฺพชึ กึกุสลานุเอสี;
> วสฺสานิ ปญฺญาส สมาธิกานิ,
> ยโต อหํ ปพฺพชิโต สุภทฺท;
> ญายสฺส ธมฺมสฺส ปเทสวตฺตี,
> อิโต พหิทฺธา สมโณปิ นตฺถิ’’ฯ

‘‘ทุติโยปิ สมโณ นตฺถิ, ตติโยปิ สมโณ นตฺถิ, จตุโตฺถปิ สมโณ นตฺถิ, สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณหิ อเญฺญหี’’ติ ฯ เอตฺถ หิ ปเทสวตฺตีติ อารทฺธวิปสฺสโก อธิเปฺปโตฯ ตสฺมา โสตาปตฺติมคฺคสฺส อารทฺธวิปสฺสกํ มคฺคฏฺฐํ ผลฏฺฐนฺติ ตโยปิ เอกโต กตฺวา ‘‘สมโณปิ นตฺถี’’ติ อาห, สกทาคามิมคฺคสฺส อารทฺธวิปสฺสกํ มคฺคฏฺฐํ ผลฏฺฐนฺติ ตโยปิ เอกโต กตฺวา ‘‘ทุติโยปิ สมโณ นตฺถี’’ติ อาหฯ อิตเรสุปิ ทฺวีสุ เอเสว นโยฯ เอกาทสมํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กมฺมวโคฺค จตุโตฺถฯ

(๒๕) ๕. อาปตฺติภยวโคฺค

๑. สงฺฆเภทกสุตฺตวณฺณนา

๒๔๓. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อปิ นุ ตํ, อานนฺท, อธิกรณ**นฺติ วิวาทาธิกรณาทีสุ อญฺญตรํ อธิกรณํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุปฺปชฺชิ, สตฺถา ตสฺส วูปสนฺตภาวํ ปุจฺฉโนฺต เอวมาหฯ **กุโต ตํ, ภเนฺต**ติ, ภเนฺต, กุโต กินฺติ เกน การเณน ตํ อธิกรณํ วูปสมิสฺสตีติ วทติฯ **เกวลกปฺป**นฺติ สกลํ สมนฺตโตฯ **สงฺฆเภทาย ฐิโต**ติ สเงฺฆน สทฺธิํ วาทตฺถาย กถิตํ ปฏิกเถโนฺตว ฐิโตฯ **ตตฺรายสฺมา**ติ ตสฺมิํ เอวํ ฐิเต อายสฺมา อนุรุโทฺธฯ **น เอกวาจิกมฺปิ ภณิตพฺพํ มญฺญตี**ติ ‘‘มา, อาวุโส, สเงฺฆน สทฺธิํ เอวํ อวจา’’ติ เอกวจนมฺปิ วตฺตพฺพํ น มญฺญติฯ **โวยุญฺชตี**ติ อนุยุญฺชติ อนุโยคํ อาปชฺชติฯ **อตฺถวเส**ติ การณวเสฯ **นาเสสฺสนฺตี**ติ อุโปสถปฺปวารณํ อุปคนฺตุํ อทตฺวา นิกฺกฑฺฒิสฺสนฺติฯ เสสํ ปาฬิวเสเนว เวทิตพฺพํฯ

๒. อาปตฺติภยสุตฺตวณฺณนา

๒๔๔. ทุติเย **ขุรมุณฺฑํ กริตฺวา**ติ ปญฺจ สิขณฺฑเก ฐเปตฺวา ขุเรน มุณฺฑํ กริตฺวาฯ **ขรสฺสเรนา**ติ กกฺขฬสเทฺทนฯ **ปณเวนา**ติ วชฺฌเภริยาฯ **ถลฎฺฐสฺสา**ติ เอกมเนฺต ฐิตสฺสฯ **สีสเจฺฉชฺช**นฺติ สีสเจฺฉทารหํฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ ยํ นามฯ **โส วตสฺสาห**นฺติ โส วต อหํ อสฺสํ, ยํ เอวรูปํ ปาปํ น กเรยฺยนฺติ อโตฺถฯ **ยถาธมฺมํ ปฏิกริสฺสตี**ติ ธมฺมานุรูปํ ปฏิกริสฺสติ, สามเณรภูมิยํ ฐสฺสตีติ อโตฺถฯ **กาฬวตฺถํ ปริธายา**ติ กาฬปิโลติกํ นิวาเสตฺวาฯ **โมสลฺล**นฺติ มุสลาภิปาตารหํฯ **ยถาธมฺม**นฺติ อิธ อาปตฺติโต วุฎฺฐาย สุทฺธเนฺต ปติฎฺฐหโนฺต ยถาธมฺมํ กโรติ นามฯ **ภสฺมปุฏ**นฺติ ฉาริกาภณฺฑิกํฯ **คารยฺหํ ภสฺมปุฏ**นฺติ ครหิตพฺพฉาริกาปุเฏน มตฺถเก อภิฆาตารหํฯ **ยถาธมฺม**นฺติ อิธ อาปตฺติํ เทเสโนฺต ยถาธมฺมํ ปฏิกโรติ นามฯ **อุปวชฺช**นฺติ อุปวาทารหํฯ **ปาฏิเทสนีเยสู**ติ ปฏิเทเสตเพฺพสุฯ อิมินา สพฺพาปิ เสสาปตฺติโย สงฺคหิตาฯ **อิมานิ โข, ภิกฺขเว, จตฺตาริ อาปตฺติภยานี**ติ, ภิกฺขเว, อิมานิ จตฺตาริ อาปตฺติํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกภยานิ นามาติฯ

๓. สิกฺขานิสํสสุตฺตวณฺณนา

๒๔๕. ตติเย สิกฺขา อานิสํสา เอตฺถาติ **สิกฺขานิสํสํ**ฯ ปญฺญา อุตฺตรา เอตฺถาติ **ปญฺญุตฺตรํ**ฯ วิมุตฺติ สาโร เอตฺถาติ **วิมุตฺติสารํ**ฯ สติ อาธิปเตยฺยา เอตฺถาติ **สตาธิปเตยฺยํ**ฯ เอเตสํ หิ สิกฺขาทิสงฺขาตานํ อานิสํสาทีนํ อตฺถาย วุสฺสตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อาภิสมาจาริกา**ติ อุตฺตมสมาจาริกาฯ วตฺตวเสน ปญฺญตฺตสีลเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ตถา ตถา โส ตสฺสา สิกฺขายา**ติ ตถา ตถา โส สิกฺขากาโม ภิกฺขุ ตสฺมิํ สิกฺขาปเทฯ

อาทิพฺรหฺมจริยิกาติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตานํ จตุนฺนํ มหาสีลานเมตํ อธิวจนํฯ **สพฺพโส**ติ สพฺพากาเรนฯ **ธมฺมา**ติ จตุสจฺจธมฺมาฯ **ปญฺญาย สมเวกฺขิตา โหนฺตี**ติ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย สุทิฎฺฐา โหนฺติฯ **วิมุตฺติยา ผุสิตา โหนฺตี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติยา ญาณผเสฺสน ผุฎฺฐา โหนฺติฯ **อชฺฌตฺตํเยว สติ สูปฏฺฐิตา โหตี**ติ นิยกชฺฌเตฺตเยว สติ สุฎฺฐุ อุปฎฺฐิตา โหติฯ **ปญฺญาย อนุคฺคเหสฺสามี**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย อนุคฺคเหสฺสามิฯ **ปญฺญาย สมเวกฺขิสฺสามี**ติ อิธาปิ วิปสฺสนาปญฺญา อธิเปฺปตาฯ **ผุสิตํ วา ธมฺมํ ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญาย อนุคฺคเหสฺสามี**ติ เอตฺถ ปน มคฺคปญฺญาว อธิเปฺปตาฯ

๔. เสยฺยาสุตฺตวณฺณนา

๒๔๖. จตุตฺเถ **เปตา**ติ กาลกตา วุจฺจนฺติฯ **อุตฺตานา เสนฺตี**ติ เต เยภุยฺเยน อุตฺตานกาว สยนฺติฯ อถ วา เปตฺติวิสเย นิพฺพตฺตา **เปตา** นาม, เต อปฺปมํสโลหิตตฺตา อฏฺฐิสงฺฆาตชฏิตา เอเกน ปเสฺสน สยิตุํ น สโกฺกนฺติ, อุตฺตานาว เสนฺติฯ **อนตฺตมโน โหตี**ติ เตชุสฺสทตฺตา สีโห มิคราชา เทฺว ปุริมปาเท เอกสฺมึ, ปจฺฉิมปาเท เอกสฺมึ ฐาเน ฐเปตฺวา นงฺคุฏฺฐํ อนฺตรสตฺถิมฺหิ ปกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทปจฺฉิมปาทนงฺคุฏฺฐานํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา ทฺวินฺนํ ปุริมปาทานํ มตฺถเก สีสํ ฐเปตฺวา สยติฯ ทิวสมฺปิ สยิตฺวา ปพุชฺฌมาโน น อุตฺตสโนฺต ปพุชฺฌติ, สีสํ ปน อุกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทาทีนํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา สเจ กิญฺจิ ฐานํ วิชหิตฺวา ฐิตํ โหติ, ‘‘นยิทํ ตุยฺหํ ชาติยา, น สูรภาวสฺส อนุรูป’’นฺติ อนตฺตมโน หุตฺวา ตเตฺถว สยติ, น โคจราย ปกฺกมติฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อนตฺตมโน โหตี’’ติฯ อวิชหิตฺวา ฐิเต ปน ‘‘ตุยฺหํ ชาติยา จ สูรภาวสฺส จ อนุรูปมิท’’นฺติ หฏฺฐตุโฏฺฐ อุฏฺฐาย สีหวิชมฺภนํ วิชมฺภิตฺวา เกสรภารํ วิธุนิตฺวา ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิตฺวา โคจราย ปกฺกมติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อตฺตมโน โหตี’’ติฯ

๕. ถูปารหสุตฺตวณฺณนา

๒๔๗. ปญฺจเม **ราชา จกฺกวตฺตี**ติ เอตฺถ กสฺมา ภควา อคารมเชฺฌ วสิตฺวา กาลกตสฺส รโญฺญ ถูปกรณํ อนุชานาติ, น สีลวโต ปุถุชฺชนภิกฺขุสฺสาติ? อนจฺฉริยตฺตาฯ ปุถุชฺชนภิกฺขูนญฺหิ ถูเป อนุญฺญายมาเน ตมฺพปณฺณิทีเป ตาว ถูปานํ โอกาโส น ภเวยฺย, ตถา อเญฺญสุ ฐาเนสุฯ ตสฺมา ‘‘อนจฺฉริยา เต ภวิสฺสนฺตี’’ติ นานุชานาติฯ จกฺกวตฺตี ราชา เอโกว นิพฺพตฺตติ, เตนสฺส ถูโป อจฺฉริโย โหติฯ ปุถุชฺชนสีลวโต ปน ปรินิพฺพุตภิกฺขุโน วิย มหนฺตมฺปิ สกฺการํ กาตุํ วฏฺฏติเยวฯ ฉฏฺฐสตฺตมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๘. ปฐมโวหารสุตฺตวณฺณนา

๒๕๐. อฏฺฐเม **อนริยโวหารา**ติ อนริยานํ กถาฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

อาปตฺติภยวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปญฺจมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

(๒๖) ๖. อภิญฺญาวโคฺค

๑-๓. อภิญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๕๔-๒๕๖. ฉฏฺฐสฺส ปฐเม **อภิญฺญายา**ติ ชานิตฺวาฯ **สมโถ จ วิปสฺสนา จา**ติ จิเตฺตกคฺคตา จ สงฺขารปริคฺคหวิปสฺสนาญาณญฺจฯ **วิชฺชา จ วิมุตฺติ จา**ติ มคฺคญาณวิชฺชา จ เสสา สมฺปยุตฺตกธมฺมา จฯ ทุติเย **อนริยปริเยสนา**ติ อนริยานํ เอสนา คเวสนาฯ **ชราธมฺมนฺ**ติ ชราสภาวํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ตติยํ อุตฺตานเมวฯ

๔. มาลุกฺยปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๕๗. จตุเตฺถ **มาลุกฺยปุโตฺต**ติ มาลุกฺยพฺราหฺมณิยา ปุโตฺตฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ตว โอวาทยาจเนฯ อิมินา เถรํ อปสาเทติปิ อุสฺสาเทติปิฯ กถํ? อยํ กิร ทหรกาเล ปจฺจเยสุ ลโคฺคหุตฺวา ปจฺฉา มหลฺลกกาเล อรญฺญวาสํ ปเตฺถโนฺต กมฺมฏฺฐานํ ยาจติฯ อถ ภควา ‘‘เอตฺถ ทหเร กิํ วกฺขาม, มาลุกฺยปุโตฺต วิย ตุเมฺหปิ ตรุณกาเล ปจฺจเยสุ ลคฺคิตฺวา มหลฺลกกาเล อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กเรยฺยาถา’’ติ อิมินา อธิปฺปาเยน ภณโนฺต เถรํ อปสาเทติ นามฯ ยสฺมา ปน เถโร มหลฺลกกาเลว อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กาตุกาโม, ตสฺมา ภควา ‘‘เอตฺถ ทหเร กิํ วกฺขาม, อยํ อมฺหากํ มาลุกฺยปุโตฺต มหลฺลกกาเลปิ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กาตุกาโม กมฺมฏฺฐานํ ยาจติฯ ตุเมฺห ตาว ตรุณกาเลปิ วีริยํ น กโรถา’’ติ อิมินา อธิปฺปาเยน ภณโนฺต เถรํ อุสฺสาเทติ นามาติ โยชนาฯ

๕-๑๐. กุลสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๕๘-๒๖๓. ปญฺจเม **อาธิปเจฺจ ฐเปนฺตี**ติ ภณฺฑาคาริกฏฺฐาเน ฐเปนฺติฯ ฉเฏฺฐ **วณฺณสมฺปโนฺน**ติ สรีรวเณฺณน สมนฺนาคโตฯ **พลสมฺปโนฺน**ติ กายพเลน สมนฺนาคโตฯ ภิกฺขุวาเร **วณฺณสมฺปโนฺน**ติ คุณวเณฺณน สมนฺนาคโตฯ **พลสมฺปโนฺน**ติ วีริยพเลน สมนฺนาคโตฯ **ชวสมฺปโนฺน**ติ ญาณชเวน สมนฺนาคโตฯ สตฺตเมปิ เอเสว นโยฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อภิญฺญาวโคฺค ฉโฏฺฐฯ

(๒๗) ๗. กมฺมปถวคฺควณฺณนา

๒๖๔-๒๗๓. กมฺมปถวเคฺคปิ ทสปิ กมฺมปถา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาว กถิตาฯ

(๒๘) ๘. ราคเปยฺยาลวณฺณนา

๒๗๔-๗๘๓. ราคเปยฺยาลํ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา กถิตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

จตุกฺกนิปาตสฺส สํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ